

*Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА НА ПОДІЛЛІ

Збірник наукових праць

Т. 19

**130-річчю від дня народження
Івана Огієнка
присвячується**

Кам'янець-Подільський
2012

УДК 371+001+008(477.43)(082)
ББК 74.03(4Укр-4ХМЕ)+71
О-72

Голова редакційної колегії:
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
О.П. Реєнт

Відповідальний редактор:
доктор історичних наук, професор, ректор
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
О.М. Завальнюк

Редакційна колегія:
доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов; доктор історичних наук,
професор В.П. Газін; доктор історичних наук, професор О.П. Григоренко;
доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук; доктор історичних наук,
професор В.С. Степанков; доктор історичних наук, професор С.А. Копилов;
доктор історичних наук, професор В.В. Нечитайло; доктор історичних наук,
професор В.С. Лозовий; кандидат історичних наук, професор І.В. Рибак;
кандидат історичних наук, професор А.Г. Філінюк; кандидат історичних наук,
доцент В.О. Савчук (заступник відповідального редактора); кандидат істо-
ричних наук, доцент П.Я. Слободянюк; кандидат історичних наук, доцент
А.Ф. Суворий; кандидат історичних наук, професор С.В. Трубчанінов
(заступник відповідального редактора); кандидат історичних наук, професор
О.М. Федьков; кандидат історичних наук, доцент О.Б. Комарніцький
(відповідальний секретар)

*Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка.
Протокол №6 від 28 червня 2012 р.*

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор П.П. Гай-Нижник (м. Київ)
доктор історичних наук, професор В.В. Марчук (м. Івано-Франківськ)

Президією ВАК України (Постанова №2-05/1 від 19 січня 2006 р.)
збірник зареєстровано як наукове фахове видання з
історії України, археології, етнології, історіографії та джерелознавства.

ISBN 978-966-2187-49-6

До 130-річчя від дня народження І.І.Огієнка

УДК 378.4(477.43)“1918/1920”(092)

О.М.Завальнюк

Іван Огієнко – організатор і керівник Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.)

Досліджується організаторська і управлінська діяльність українського вченого і державотворця І.І.Огієнка (1882–1972 рр.), спрямована на заснування і повноцінне функціонування одного із первістків національної вищої освіти в Україні – Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.).

Ключові слова: І.І.Огієнко, Кам’янець-Подільський державний український університет, закони, професорсько-викладацька корпорація, матеріально-технічна база, студентський контингент, бібліотека, наукова діяльність, публічна лекція, зарплата, стипендія, разова грошова допомога.

З іменем Івана Огієнка нерозривно пов’язані заснування і діяльність Кам’янець-Подільського університету – однієї із двох державних вищих шкіл, які появилися в добу Української революції 1917–1921 рр. і довели наявність в українців великого творчого потенціалу, спроможності до змістовної, конструктивної і високо результативної праці в освітній галузі, бажання не відставати в культурно-освітньому поступі від розвинутих європейських націй.

Дослідники (О.Герус [9], Є.І.Сохацька [47-49], А.О.Копилов [29, 30], О.М.Завальнюк [12-24, 45], М.С.Тимошик [50, 51], І.І.Тюрменко [52-54], В.П.Ляхоцький [32-35], А.А.Марушкевич [36] та ін.) звернули певну увагу на різні аспекти управлінської діяльності І.І.Огієнка щодо заснування, відкриття і забезпечення нормальної роботи державного українського університету в Кам’янці-Подільському. В одній із наших наукових робіт (2009 р.), присвяченій ректору зазначеного вишу, проаналізовано десятки праць, де у тій чи тій мірі висвітлюється складові його організаторської і керівної праці, її ефективність, зазначено, що “досі не з’ясованими залишаються питання, пов’язані із організацією навчального процесу, науково-дослідною роботою, зміцненням кадрового потенціалу, стилем керівної діяльності, співпрацею з студентством тощо” [14, с. 35].

Метою цієї статті є комплексне висвітлення організаторської і керівної діяльності ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) І.І.Огієнка в період з 4 квітня 1918 р., першого приїзду до Кам'янца-Подільського в складі спеціальної делегації вчених Київського народного українського університету, по 14 листопада 1920 р. – від'їзду в еміграцію.

Нами встановлено, що у зазначений період діяльність І.І.Огієнка охоплювала 15 різних важливих напрямків із заснування та успішного функціонування К-ПДУУ. Кожний із них мав свої зміст, вагу, тривалість, обов'язкову підпорядкованість стратегічній меті. Різною була при цьому і роль Огієнка – від роботи в складі кількох команд, офіційно очолюваних іншими діячами, до виконання спеціального доручення на стадії юридичного оформлення вишу, а також особистого лідерства у вирішенні багатьох питань, пов'язаних як з відкриттям, так і діяльністю університету. Про це і піде мова далі.

1) Експертна робота щодо звернення Кам'янецької міської думи про заснування вишу в адміністративному центрі Поділля

Громадський освітянський рух в Україні забезпечив відкриття 5 жовтня 1917 р. Київського народного українського університету (КНУУ) – першої неофіційної вищої школи з трирічним терміном навчання, яка мала на меті обслуговувати освітньо-культурні потреби, у першу чергу, етнічних українців. Наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. народні університети вже працювали у Катеринославі, Сумах, Умані, Полтаві, Чернігові та інших містах [41, с. 105].

3 січня 1918 р. розпочався рух за відкриття вищої школи у Кам'янці-Подільському. Міська дума направила свою делегацію до Генерального секретарства освіти УНР. Там кілька разів побували і подільські просвітяни. Для з'ясування відповідних умов для заснування вишу (передусім наявність приміщення для тимчасового розміщення, фінансування підготовчих робіт, можливості для будівництва нових навчально-лабораторних корпусів). 4 квітня 1918 р. до адміністративного центру Поділля прибула делегація КНУУ на чолі з ректором І.М.Ганицьким (раніше не могла добратися через воєнно-політичні причини). У її складі був і приват-доцент І.І.Огієнко. Разом з іншими делегатами він оглянув будинки, у яких пропонувалося розмістити виш, земельну ділянку під будмайданчик, з'ясував місцевий науково-педагогічний потенціал, бібліотечні фонди різних губернських установ і закладів, взяв участь у спільному засіданні Університетської комісії міської думи і київської делегації, під час якого висловив свої міркування щодо структури майбутнього університету, обсягу прийому студентів і слухачів підготовчого відділення, можливості відкриття богословського відділення історико-філологічного факультету. Для місцевої громади І.І.Огієнко виголосив яскраву лекцію про українську культуру, яку схвально сприйняли присутні [19, с. 64]. Місцеві діячі висловили побажання, щоб ректором К-ПДУУ став саме 36-річний Огієнко [23, с. 108-109].

Так було покладено початок залученню молодого науковця і діяча національного відродження до здійснення цього університетського проекту.

2) Участь у процесі юридичного оформлення університету

Домовленості на різних рівнях про заснування вишу у Кам'янці-Подільському повинні були матеріалізуватися у відповідному юридичному акті. Утім за Української Центральної Ради цей процес не був завершений. Його продовжили за гетьманату Павла Скоропадського, який взяв курс на відкриття кількох державних українських університетів. Вже 18 травня 1918 р. Рада лекторів КНУУ обрала І.І.Огієнка відповідальним за відкриття у Кам'янці-Подільському з 1 червня того ж року філії Київського народного українського університету. А через 4 дні, 22 травня, той же орган висловився за те, щоб вважати "відповідального за відкриття" "ідентичною [особою] з в.о. ректора університету" [19, с. 64]. З того часу на Огієнка були покладені обов'язки щодо вирішення багатьох питань, які мали відношення до заснування вишу в адміністративному центрі Подільського регіону. У зв'язку з цим 19 червня 1918 р. міністр освіти М.П.Василенко ввів його до складу комісії із заснування вищих шкіл і наукових інституцій, якою керував академік В.І.Вернадський (для участі у розгляді питань, що стосувалися Кам'янець-Подільського університету). За дорученням цієї комісії І.І.Огієнко 5–6 липня знову побував у Кам'янці-Подільському, звідки доставив цінні підтверджувальні документи: ухвалу міської думи про асигнування на потреби університету 1 млн. крб., виділення під нього 100 дес. громадської землі, передачу університетові (до збудування власних приміщень) триповерхового будинку міської середньої технічної школи, склад університетської комісії (її очолив І.І.Огієнко), яка мала займатися ремонтними роботами в отриманих приміщеннях; ухвалу губернського народного зібрання – про асигнування в розпорядження Міністерства освіти на потреби Кам'янець-Подільського університету 1 млн. крб. сумарно на 3 роки (по 333,3 тис. крб. щорічно) [19, с. 65]. Ці документи значно пришвидшили вирішення справи в комісії В.І.Вернадського. І.І.Огієнка залучили до роботи підкомісії з вироблення переліку факультетів. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія погодила остаточний варіант законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтв для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави [61, ф.2201, оп.1, спр.329, арк.55]. 5 серпня текст із змінами було ухвалено, а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. У цій перемозі була певна частка і в.о. ректора К-ПДУУ.

3) Вирішення кадрових проблем

Уперше відвідуючи старовинний Кам'янець, І.І.Огієнко дізнався, що до роботи в університеті можна залучити лише незначну кількість місцевих науково-педагогічних працівників. Тож треба було розпочинати пошуки вчених, які добре володіли українською мовою, були готові перейти на роботу до університету і активно працювати на становлення національної вищої освіти. З подачі в.о. ректора у серпні 1918 р. міністр освіти відповідно до закону зробив перші кадрові призначення до К-ПДУУ. Так, ординарним професором

кафедри зоології і водночас деканом фізико-математичного факультету став П.М.Бучинський, в.о. екстраординарного професора кафедри історії мистецтва приват-доцент Петроградського університету К.В.Широцький, приват-доцентами кафедр слов'янської філології і української літератури – професорські стипендіати університету св. Володимира М.О.Драй-Хмара і Л.Т.Білецький. Професора В.І.Петра (Ніжинський історико-філологічний інститут) перевели на посаду ординарного професора кафедри грецької словесності (у 1882, 1883–1885 рр. працював у гімназіях Кам'янця-Подільського). Станом на 22 жовтня 1918 р., час відкриття університету, професорсько-викладацький склад історико-філологічного і фізико-математичного факультетів, на які було здійснено прийом студентів, нараховував реально всього 13 осіб [10, ф.р-582, оп.1, спр.5, арк.22].

Збільшення кількості професури, якої, на жаль, не вистачало для виконання навчальних планів у 1918–1919 навчальному році, відбулося у січні 1919 р., вже за Директорії УНР. Міністр І.І.Огієнко (за ним залишалася посада ректора К-ПДУУ) упродовж першого місяця праці у Міністерстві народної освіти призначив до університету 16 нових осіб (до того вони працювали у Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові) на різні науково-педагогічні посади. До 25 квітня 1919 р., коли Огієнко розтавився з міністерським постом, йому вдалося залучити до професорсько-викладацької корпорації ще 4 науковців.

За старання І.І.Огієнка при наступних міністрах на роботу до К-ПДУУ у липні-жовтні 1919 р. прийняли в штат 34 особи (також 3 викладачів Київського державного українського університету прикомандирували до різних факультетів на невизначений час). Влітку 1920 р. загальна чисельність професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів і професорських стипендіатів становила 65 осіб, що вистачало для забезпечення навчального процесу на 5 факультетах [24, с. 190-192, 195-196]. З нового навчального року кількість ставок науково-педагогічних працівників зросла у зв'язку з переведенням студентів на вищі курси. Утім через від'їзд за кордон ректор не брав участі у заміщенні вакансій.

Створення високопрофесійного науково-педагогічного колективу за активної участі І.І.Огієнка заклало надійну основу для навчально-виховного процесу, наукової, публіцистичної і громадської роботи університету.

4) Формування і збереження студентського контингенту

У серпні-жовтні 1918 р. центральна і регіональна преса розмістила заклики І.І.Огієнка до молоді подавати документи для вступу до К-ПДУУ. Сам ректор очолив університетську комісію із зарахування абітурієнтів, яка розпочала свою роботу 19 жовтня 1918 р. До кінця року вона засідала 12 разів і прийняла на навчання 414 осіб. На навчання зараховували не лише у встановлені вишем терміни, а й упродовж семестрів. Наприкінці першого навчального року в університеті налічувалося 493 студенти і вільних слухачі, а другого – 1393 [10, ф.р-302, оп.1, спр.5, арк.2; 24, с. 210]. За правилами прийому кожний студент щосеместру повинен був вносити плату за право навчання (150 крб. – на

фізматі і 125 крб. – на інших факультетах). Утім важке матеріальне становище молоді, їх ролін не давало змоги вчасно робити ці платежі – утворювалася заборгованість, яка негативно позначалася на роботі університету. Восени 1919 р. не внесли встановленої плати за право навчання 320 осіб. Навесні 1920 р. боржниками виявилися аж 972 студенти (понад 2/3 загального складу). Щоб зберегти студентський контингент, рада професорів на чолі з І.І.Огієнком вирішила відтермінувати внесення плати, аби не відраховувати молодь з університету і тим самим позбавляти її можливості здобути вищу національну освіту. Як свідчить архівне джерело, хід був правильним – згодом студенти ліквідували абсолютну більшість своєї заборгованості, чим допомогли університету розв’язати частину накопичених фінансово-господарських проблем.

Коли І.І.Огієнко приступив до виконання обов’язків міністра освіти, він взявся, зокрема, за вироблення заходів, спрямованих на поліпшення становища студентської молоді. Враховуючи її соціальне походження, а також низький рівень доходів родин, які підтримували своїх дітей-студентів, він 5 лютого 1919 р. видав наказ, яким дозволяв ректорам державних українських університетів звільняти від внесення плати за право навчання до 30 відсотків студентського контингенту, які були найменш забезпеченими [19, с. 72]. Цей крок мав позитивне значення для збереження контингенту студентів, особливо у 1920 р.

5) Відкриття нових спеціальностей і збільшення навчальних підрозділів університету

За законом про заснування К-ПДУУ в структурі закладу мало бути 4 факультети, однак на перший навчальний рік відкривалися лише два – історико-філологічний і фізико-математичний. Тут готували вчителів історії, української мови і літератури, математики і природознавства. За наполегливості І.І.Огієнка вдалося пришвидшити вироблення закону про відкриття при університеті богословського факультету, який мав готувати священників для Української Автокефальної Православної Церкви. Гетьман Павло Скоропадський затвердив відповідний закон 20 листопада 1918 р., тобто під час навчального процесу в університеті. Рада професорів на чолі з ректором вирішила приймати молодь на цей факультет, хоча за відсутності відповідних науково-педагогічних кадрів студенти-богослови змушені були слухати до початку весняного семестру лекційні курси не з фахових дисциплін (історія української мови, історія України та ін.). Повноцінно богословський факультет запрацював у лютому 1919 р., коли до викладацької праці приступили 7 вчених, призначені міністром І.І.Огієнком [12, с. 69-70].

У квітні 1919 р. І.І.Огієнко домігся прийняття Радою Народних Міністрів двох законів, за якими з 1 квітня 1919 р. у К-ПДУУ відкривалися правничий і сільськогосподарський факультети для підготовки українських юристів і агрономів (зазначені підрозділи запрацювали у жовтні 1919 р.). На ці спеціальності попит був надзвичайно великий, про що засвідчив прийом документів від абітурієнтів під час вступної кампанії 1919 і 1920 рр. [24, с. 208-209].

У жовтні 1920 р. було зроблено спробу відкрити шостий за ліком факультет – політехнічний (туг мали готувати геодезистів, архітекторів, інженерів-хіміків, інженерів-електромеханіків та інженерів-шляховиків), утім через критичне становище УНР підготовлений законопроект не набрав юридичної сили [61, ф.2582, оп.2, спр.21, арк.89-89зв.].

Відкриття нових спеціальностей сприяло перетворенню університету у багатопрофільний вищий навчальний заклад, який з більшою віддачею працював на майбутнє України.

б) Створення і розвиток інформаційної та навчально-методичної бази підготовки фахівців

Влітку-восени 1918 рр. І.І.Огієнко неодноразово звертався до наукових і громадських інституцій, університетів, інших навчальних закладів, а також до населення з проханням дарувати всіляку літературу, особливо наукову і навчальну, бібліотеці К-ПДУУ, щоб мати змогу повноцінно забезпечити навчальний процес. Крім того, він передав вищу зі своєї наукової бібліотеки 114 примірників літератури [22, с. 292]. Не стояли осторонь цієї акції його колеги по університету, інші представники української інтелігенції, військовики, студенти. Ректор знаходив кошти для придбання літератури, відряджав до різних міст України і за кордон вчених і бібліотечних працівників для закупівлі різних видань. Частину цінних колекцій вдалося купити у поміщиків, які боялися конфіскації чи погромів своїх маєтків. На заклик Огієнка відгукнулися керівники різних навчальних закладів і передали дублети сотень унікальних книг зі своїх фундаментальних бібліотек. Тож за період з жовтня 1918 до кінця 1920 рр. університетська бібліотека зросла з 2000 до 35951 примірників українською, російською, німецькою, англійською, французькою, польською, румунською, сербською та іншими мовами [20, с. 400]. Понад 40 відсотків бібліотечного фонду були подарованими. Рациональному використанню літератури сприяло відкриття читального залу для студентів та інших користувачів. Вся література була поділена на такі групи: 1) загальні твори, 2) філософія, 3) релігія, 4) соціальні науки, 5) філологія, 6) точні науки, 7) прикладні науки, 8) мистецтвознавство, 9) література і 10) історія. Україномовної літератури було небагато, тож читачі користувалися переважно російськомовними виданнями, яких також не вистачало. 3 липня по вересень 1920 р. до фонду надійшло 1592 книги українською і 2548 – російською мовами, що значною мірою відповідало пропозиціям книжкового ринку країни [10, ф.р-582, оп.1, спр.100, арк.4].

Організуючи україномовний навчальний процес, рада професорів К-ПДУУ на чолі з ректором сформулювала завдання, щоб усі підготовлені науково-педагогічними працівниками лекційні курси публікувалися як посібники з навчальних дисциплін і були доступними для студентів. Технічний бік справи переважно забезпечував видавничий відділ ради студентських представників (готували тексти до друку, обслуговували гектограф, зшивали наклад

тощо). Першими, хто зумів скористатися такими умовами, були І.І.Огієнко (видрукував лекції з історії української мови) і П.М.Бучинський (випустив курс лекцій із загальної гістології). Загалом було видано 25 таких видань. Готували тут й іншу літературу, присвячену окремим питанням навчальних курсів, творчості українських письменників тощо, доступну студентам. У 1919–1920 рр. побачили світ щонайменше 13 таких книг і брошур. Окремі підручники перекладалися із зарубіжних [24, с. 281-284]. Студентська молодь цінувала зазначену літературу, однак вказувала на відсутність її з низки дисциплін (через брак коштів не всі підготовлені рукописи друкувалися – таких було не менше 10).

Завдяки І.І.Огієнку і його команді університетська бібліотека стала однією із найбільших в регіоні, в основному задовольняла інформаційні потреби професури і студентів, нарешті, поступово поповнювалася україномовною навчальною літературою, чого не було в жодному іншому університетському місті України.

7) Організація і вдосконалення навчального процесу

Російський університетський статут 1884 р., яким належало керуватися в роботі українського вишу, зокрема визначав обов'язки його керівника. Серед них – наглядати за “правильним ходом” навчального процесу в університеті і за повнотою викладання усіх дисциплін [6, с. 458]. Дотриматися цієї норми у повній мірі було далеко не просто, адже з перших днів роботи вишу потрібно було дбати про заповнення вакантних посад науково-педагогічних працівників. І надалі кадровий голод давав про себе знати. Тож у буквальному розумінні “правильно” організувати навчання відповідно до навчальних планів ректор не міг (посада проректора появилася лише у лютому 1919 р.). Це стосувалося і часу проведення занять. Задовольняючи бажання студентів, які змушені були шукати засобів до життя, рада професорів на чолі з І.І.Огієнком неодноразово переносила лекції і практичні заняття на другу половину дня. На жаль, не завжди дотримувалися встановленої тривалості занять (на це переважно впливало запровадження у місті поліцейської години). Для того, щоб контролювати ритм навчальної праці, ректор розпорядився, щоб у його кабінеті був розклад занять на всіх 5 факультетах [10, ф.р-582, оп. 1, спр.26, арк.7].

Дбав він і про україномовний характер навчання в університеті. Якщо першого року двоє професорів отримали від міністра освіти й мистецтв дозвіл викладати російською, то надалі лише В.І.Петр, чех за національністю, послуговувався цією мовою (у діловодстві він використовував українську). Решта викладачів дотримувалися норми закону. За розпорядженням І.І.Огієнка всі призначені на викладацьку роботу до К-ПДУУ читали вступні лекції. Цю роботу ректор розпочав з себе. Про лекторську майстерність Івана Івановича збереглися гарні відзиви його колишніх студентів [7, с. 258].

Щоб молодь краще засвоювала україномовний зміст лекцій і практичних занять, в університеті, на виконання розпорядження міністра освіти І.І.Огієнка,

у 1919–1920 рр. проводили іспити з української мови (виявляли ступінь розуміння) для вступників і тих студентів, які були прийняті на навчання раніше. Цей захід хоч і не сподобався частині студентів-неукраїнців, утім в підсумку забезпечив краще сприймання навчального матеріалу.

Огієнко очолював комісію, яка під час т.з. літнього семестру займалася переекзаменуванням невстигаючих студентів. Така робота давала позитивні результати – майбутні фахівці позбавлялися академічної заборгованості, а декани переводили їх на наступний семестр.

Різноманітні питання, пов'язані з навчальним процесом (наприклад, тривалість семестрів, якість вступних лекцій, зміни до навчальних планів, шкала оцінювання знань студентів, терміни складання іспитів з української мови, відкриття нових кафедр, організація літнього семестру), розглядала рада професорів університету і приймала відповідні ухвали. В обговоренні цих та інших питань і виробленні конструктивних пропозицій активну участь брав І.І.Огієнко. До його думки прислухалися і старші, і молодші за віком колеги [57; 61, ф.2582, оп.1, спр.187, арк.84].

8) *Налагодження науково-дослідної роботи науково-педагогічних працівників і видавничої діяльності університету*

Формування викладацьких кадрів К-ПДУУ забезпечило концентрацію у вищій значного наукового потенціалу, від якого варто було очікувати певних здобутків. На пропозицію ректора вирішили заснувати періодичну збірку наукових праць – “Записки Кам’янець-Подільського державного українського університету”. На жаль, із восьми запланованих томів вдалося видрукувати лише два. Та й вони появилися завдяки тому, що І.І.Огієнко, обіймаючи, крім ректорської, ще й посаду Головноуповноваженого міністра уряду УНР, зумів роздобути кошти під цей проект [25]. До того часу, доки не було створено власної поліграфічної бази (під це держава виділила відповідні кошти), університет взяв в оренду друкарню, яка належала місцевому Свято-Троїцькому братству [10, ф.р-582, оп.1, спр.44, арк.20]. За нашими підрахунками, вчені К-ПДУУ опублікували у 1919–1920 рр. щонайменше 11 наукових і 7 науково-популярних робіт, по 2 підручники і посібники для української школи [24, с. 298-301]. Майже усі наукові праці увійшли до “Записок” (т.2). Раніше вони були виголошені на засіданнях двох секцій Наукового товариства (НТ) університету. Щоправда, члени НТ виголосили значно більшу кількість доповідей (на засіданнях історико-філологічної секції їх зафіксовано 29, секції точних наук – 15) [62; 3, 10, ф.р-302, оп.1, спр.49, арк.36]. Понад 30 матеріалів мали бути опубліковані в інших томах “Записок”, але через брак коштів цього не сталося.

Для того, щоб науковці могли творити і друкувати свої наукові, науково-методичні праці та курси лекцій І.І.Огієнко організував придбання дефіцитного для того часу паперу. 28 осіб отримали по 0,5 пуда зі складу університету (1 пуд білого паперу у січні 1920 р. коштував 5000 крб.) [10, ф.р-582, оп.1, спр.89а,

арк.29-29зв.; 60]. Розпорядившись роздати папір викладачам, І.І.Огієнку у такий спосіб уберіг його від реквізиції з боку військової влади і сприяв друку праць.

Сам ректор, попри виконання великого обсягу державної і громадської роботи, не стояв осторонь наукової діяльності. Він доклав зусиль до вироблення і ухвали Статуту наукового товариства У 1919–1920 рр. опублікував 1 наукову статтю, 1 курс лекцій та 5 посібників для загальноосвітньої школи, брав участь у різних наукових дискусіях [19, с. 75, 79]. Оформивши оренду і налагодивши роботу університетської друкарні, керівництво вишу забезпечило вихід у світ кілька десятків видань, потрібних студентам.

Завдяки заходам ректора університет став осередком національного наукового життя, у якому брали участь викладачі різних фахів, представники студентської молоді.

9) Підтримка державотворчих процесів

І.І.Огієнко, посадаючи важливі державні посади, тим самим прилучився до активної розбудови української держави, проведення такої політики, яка забезпечувала національне відродження в сфері освіти, культури, церкви. Вона відповідала інтересам етнічних українців і привертала увагу в різних країнах Європи.

К-ПДУУ на чолі з ректором урочисто відзначив другу річницю І Універсалу Української Центральної Ради. Разом з кількома своїми колегами І.І.Огієнко взяв участь в роботі Державної наради, яку провели в Кам'янці-Подільському керівники УНР. Він підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози, ініціював ухвалу радою професорів університету “Звернення до світових держав з протестом проти нищення генералом Денікіним української культури”. У пресі викладачі університету друкували матеріали, присвячені самостійній Україні, тим важливим процесам, які вона переживала у той важкий час. На базі університету були проведені курси волосних інструкторів-інформаторів для 6 повітів Подільської губернії, курси для місцевих священиків для переходу на українську вимову богослужбових текстів, професура читала публічні лекції для робітників, ремісників, держслужбовців, військовиків, які зміцнювали їх переконання у необхідності захисту всього українського [20, с. 402, 403].

Як голова управи Подільської організації Українського Червоного Хреста, дбав про підготовку сестер-жалібниць для військового часу, ревізував стан військових шпиталів, ініціював збір коштів на підтримку хворих і поранених козаків армії УНР (з листопада 1919 р. працівники університету відраховували по 5% зі свого заробітку. Лише у січні 1920 р. вони у такий спосіб зібрали і передали за призначенням 6097 крб. 67 коп.) [20, с. 401, 402].

Для підвищення авторитету української влади ректор влаштував у своїй квартирі у червні 1919 р. обід за участю перших осіб УНР, під час якого у товариській обстановці обговорювали перспективи українського державотворення [36]. 1 травня 1920 р. тисячі кам'янчан зустрічали і вітали вигуками

“Слава!” та квітами на залізничному вокзалі, вулицях, перед головним будинком К-ПДУУ і в університетській залі Головного отамана військ УНР С.Петлюру. Сценарій зустрічі розробив сам І.І.Огієнко [39, с. 327-328]. Тим самим було продемонстровано, що Кам’янець-Подільський продовжує бути надійним чинником морально-психологічної підтримки молодій республіці. А серцевину цієї допомоги становив державний університет на чолі з його ректором.

Найбільш патріотично налаштовані студенти активно допомагали українським воякам, йшли на фронт захищати УНР, окремі з них загинули за українську справу, довівши, що для рідної країни і її кращого майбутнього їм не жалю власного життя [24, с. 369].

Самого ректора у різних колах суспільства сприймали як патріота, державотворця, людину, яка самовіддано служила національній ідеї, власним прикладом утверджувала українське в різних сферах життя.

10) Просвітницька робота, захист культурно-історичної та архівної спадщини українського народу

Про майстерність публічного лектора І.І.Огієнка відомо з серпня 1917 р., коли на секції вищої школи II Всеукраїнського учительського з’їзду він зробив доповідь про “Найперші завдання української філології”, а на пленарному засіданні того ж форуму виступив з іншою темою – “Рідна мова в школі”. 5 жовтня 1917 р. для учасників свята відкриття Київського народного українського університету він виголосив лекцію “Українська культура”, яка викликала справжній фурор серед присутніх і стараннями Українського військового генерального комітету була опублікована окремим виданням великим накладом [10]. Потім був пам’ятний виступ 7 (20) січня 1918 р. перед делегатами Собору Української Православної Церкви у Києві, який Огієнко присвятив проблемі українізації літургії [55, с. 163].

Майбутній керівник вишу розпочав свою просвітницьку діяльність у Кам’янці-Подільському 4 квітня 1918 р. Перед представниками місцевої громади виступив з коротким нарисом про українську культуру [36]. 22 жовтня, під час відкриття К-ПДУУ, ректор виголосив промову про основні етапи творення українського університету в адміністративному центрі Поділля [45, с. 89-90]. А у листопаді прочитав лекцію з історії української мови для 150 урядовців міста, які вчилися на курсах з українознавства [27]. Наприкінці року в залі, де зібралася майже тисяча осіб, запропонував доповідь на тему “Українська мова” [24, с. 388]. Розгорнути лекційну діяльність він, на жаль, не встиг, оскільки наприкінці місяця, отримавши від Директорії запрошення переїхати до столиці і зайняти високий пост міністра народної освіти УНР, вирішував питання передачі керівних справ в університеті і готувався до від’їзду з міста, яке вже встиг полюбити.

Наступного публічного виступу І.І.Огієнка довелося чекати майже півроку. Повернувшись з Галичини до університету 4 червня 1919 р., він організував для робітників і козаків республіканського війська, яке визволило місто

від більшовиків, цикл безкоштовних лекцій, що відбувалися в університеті. Сам же запропонував аудиторії тему “Що таке українська мова” [56].

У вересні в переповненій університетській аудиторії ректор виступив з публічною лекцією “Політичні й етнографічні назви східного слов’янства”. А 6 жовтня на багатолюдному засіданні ради професорів, присвяченому пам’яті професора К.В.Широцького, повідомив про основні моменти життя і діяльності відомого українського вченого.

Просвітницькі зусилля І.І.Огієнка підтримувала професорсько-викладацька корпорація університету. У 1919–1920 навчальному році нею було прочитано загалом 478 науково-популярних лекцій для населення міста. Частину з них прослухали півтори сотні студентів Кам’янець-Подільського народного українського університету [61, ф. 166, оп. 1, спр. 878, арк. 9-10].

Розпочавши роботу із формування бібліотечного фонду К-ПДУУ, ректор покладав надії на отримання як звичайної навчальної і наукової літератури, так і раритетів, які були найціннішим скарбом будь-якої університетської бібліотеки Європи. У відповідь на його багаторазові звернення різні інституції передали у власність вишу десятки цінних видань. Частину унікальної літератури університет придбав за власні кошти. Станом на 22 жовтня 1920 р. у бібліотечному фонді нараховувалося 24 стародруки XVI ст. і 82 – XVII ст., а також 663 примірники книг, виданих у XVIII ст. [10, ф. р.-582, оп. 1, спр. 100, арк. 2; 1]. Власне ці раритети були врятовані для наступних поколінь у тих страшних умовах, коли “книжка [масово]... нищилась, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так із закладів” [42, кн. 10(18), с. 671].

Добре знаючи ціну архівним документам для наукових досліджень, І.І.Огієнко з боєм ставився до будь-якого повідомлення про нищення архівних сховищ і комплексів в умовах анархії і частоті зміни влади в різних регіонах України. Зокрема, у Кам’янці-Подільському в часи Директорії УНР склалася вельми загрозлива ситуація щодо існування багатьох архівних фондів різних установ. Це було пов’язано здебільшого з гострим дефіцитом паперу, невиплатою зарплатні працівникам архівів, відсутністю коштів для належного збереження приміщень, фондів тощо. Негативно впливали на долю архівних документів неодноразова зміна влади, функціонування впродовж майже 8 місяців структур польського окупаційного режиму. Через це чимало архівних колекцій зникло безслідно.

8 серпня 1919 р. І.І.Огієнко направив до Головного управління мистецтв і національної культури, яке діяло в структурі Міністерства народної освіти УНР, у якому просив “вжити можливих заходів щодо упорядкування охорони пам’яток старовини”. До листа було додано заяву групи вчених-гуманітаріїв університету, у якій пропонувався конкретний план збереження архівної спадщини на території міста [24, с. 411, 412]. До думки науковців прислухалися, і вже незадовго запрацювала офіційна Архівна комісія, яка взяла на себе обов’язок навести лад у цій справі. Університет делегував до неї професора П.В.Клименка. Влада призначила його головою цієї комісії, а також доручила

очолити Відділ охорони пам'яток старовини МНО УНР. Їх діяльності активно сприяв І.І.Огієнко. Щоб мати можливість впливати у містечках і селах на частину анархічно настроєних мешканців, які нищили історичні будинки, пам'ятники, а також старовинні колекції з дворянських маєтків, продавали їх і сприяли вивозу за кордон, Іван Іванович звернувся до сільських священиків з проханням запобігати руйнівним настроям серед віруючих.

Ректор зініціював створення університетського архіву на базі "безгоспних" архівних фондів. Він звернувся до громадськості з проханням передавати вищу на збереження матеріали, присвячені історії Української революції. Концентрація тут великої кількості архівних документів (точних даних про це немає), різних свідчень про події 1917–1920 рр. врятувала їх від загибелі чи руйнування. За участю керівника у закладі було створено кабінет (музей) мистецтв, у якому наприкінці 1920 р. нараховувалося 3274 одиниці зберігання, які мали художню цінність. Сам І.І.Огієнко передав сюди свою нумізматичну колекцію, яка складалася із 135 монет різних країн світу [10, ф.р-582, оп.1, спр.28. арк.1-30; спр.29, арк.1-50; спр.30, арк.1-26].

Загалом університет і його керівник відіграли чималу роль у збереженні культурно-історичної, архівної спадщини української народу на Поділлі.

11) Організація матеріальної допомоги викладачам, навчально-допоміжним і технічним працівникам

В умовах глибокої економічної кризи, тотального дефіциту і нестримної гіперінфляції на внутрішньому ринку країни успішна робота університету у великій мірі залежала від того, наскільки купівельно спроможними і матеріально забезпеченими були члени трудового колективу, передусім ті, хто безпосередньо формував майбутню українську інтелігенцію. І.І.Огієнку в різні періоди діяльності вдалося залучити до надання разової матеріальної допомоги викладачам і членам їх сімей як губернське земство, так і державні структури, що на короткий час поліпшувало матеріальний стан людей. Входячи до урядових структур, Іван Іванович постійно нагадував керівництву вищої виконавчої влади про необхідність перегляду оплатних норм усіх категорій працівників університету відповідно до інфляційних процесів. Для того, щоб кожен професор і приват-доцент могли мінімально задовольняти свої щоденні потреби, їх місячні доходи мали б становити, наприклад, у вересні 1919 р., щонайменше 6 тис. крб. на одну особу. Таких зарплат в університеті просто не було, працівники отримували у кілька разів менше. Щоб посприяти виживанню цих людей, правління університету на чолі з І.І.Огієнком пішло на те, аби роздати частину землі, отриманої від міської влади під будівництво університетських корпусів, для індивідуального городництва (всім бажаним була нарізана земля, а для її обробітку виділили значну грошову позику). Іншим кроком господарчого органу К-ПДУУ в інтересах трудового колективу стала реалізація продукції із зразкового університетського городу за цінами, нижчими від ринкових. І, нарешті, щоб мати дешевше борошно, керівництво вищу

вирішило засіяти 40 дес. ярими зерновими. Ці заходи дали певний ефект, який позитивно сприйняли різні категорії працівників [24, с. 316-319].

12) Збільшення кількості стипендій і матеріальної допомоги незаможникам, утримання студентської їдальні

Засновуючи університет і надаючи українській молоді можливість здобути вищу національну освіту, влада подбала і про те, щоб незначна частина студентства могла отримати фінансову допомогу у вигляді стипендій і окремих разових виплат. Але враховуючи, що майже все студентство К-ПДУУ було незаможним, гостро виникала проблема його матеріальної підтримки з боку держави. Ще до офіційного відкриття університету І.І.Огієнко розпочав роботу із формування стипендіального фонду. Сподіватися на громадську допомогу було справою не дуже певною, бо більшість земств регіону мали порожні каси. І все ж, відповідаючи на прохання ректора, низка повітових земств (Кам'янецьке, Ушицьке, Вінницьке, Гайсинське, Ольгопільське і Бердичівське) приймала ухвали про виділення коштів на стипендії студентам першого подільського вишу. Згодом, у 1919 р., до них приєдналася Подільська губернська народна управа, яка профінансувала 46 стипендій (кожна – по 1200 крб.). За нашими підрахунками, в осінньому семестрі із 430 студентів державні (земські) стипендії і допомоги отримували всього 12 осіб або 2,8%. Така незначна кількість молодих людей, яким дісталася ці виплати, явно не задовольняло керівництво університету, і вже у листопаді 1918 р. І.І.Огієнко звернувся до Міністерства освіти й мистецтв з проханням збільшити на перше півріччя 1919 фінансового року обсяги стипендіального забезпечення, оскільки молодь бідує. Доводи ректора виявилися переконливими, і у наступному семестрі кількість стипендіатів зросла до 32 (відсоток підвищився до 7,4), причому 10 з них отримували допомогу впродовж двох семестрів, інші – уперше.

За січень-травень 1919 р. стипендіат отримував загалом 600 крб. (в середньому 120 крб. щомісяця). Враховуючи постійне зростання індексу споживчих цін, така допомога насправді була мізерною. Це, власне, визнавав і сам ректор університету І.І.Огієнко, який напередодні першої річниці існування закладу публічно стверджував, що “наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них”. Упродовж двох навчальних років кількість стипендіатів становила 153. З них два отримували допомогу впродовж усіх чотирьох семестрів, 8 – трьох, 26 – двох і 117 – впродовж одного семестру.

І.І.Огієнко, поєднуючи роботу в університеті і на високому державному пості, зумів провести офіційне рішення про збільшення кількості підвищених стипендій. Місячний розмір однієї із них становив 2000 крб. У квітні 1920 р. її отримували 38 осіб, у квітні-травні – вже 50. У такому ж розмірі видавалися й одноразові місячні, рідше – двомісячні допомоги. Однак основна частина стипендіатів отримували щомісяця значно менше: одна група – по 100 крб., інша – по 312, 5 крб. [10, ф.р-582, оп.2, спр.120, арк.1,3].

Такий диференційований підхід до стипендіального забезпечення не сприймався значною частиною студентської молоді як вияв справедливості, особливо тими, хто отримував порівняно менші суми. Не випадково, вони (студенти) досить часто вимагали відмовитися від різних типів виплат і встановити єдину стипендію, яка у 1920 р. мала б фіксований розмір 2000 крб. на місяць з одночасним наданням стипендіатам права ще й заробляти своєю фізичною працею поза університетом. Інші джерела свідчать, що студенти неодноразово зверталися до ректора з проханням видати їм стипендію наперед на кілька місяців, щоб можна було вижити. І.І.Огієнко, який щиро вболівав за поліпшення становища молоді, 15 лютого 1920 р. розпорядився як Головний уповноважений міністр УНР видати університету 2,4 млн. крб. на стипендіальні виплати 100 студентам-незможникам, передусім вихідцям зі Східної Галичини, які не мали матеріальної підтримки від своїх батьків через відсутність з ними будь-якого зв'язку. У весняному семестрі 1919–1920 навчального року із 1401 студента державні грошові виплати (одно-шестимісячні стипендії, одно-двомісячні допомоги) отримали всього 7,8%. Однак і цей, на перший погляд, невеликий показник дався ректорові дуже непросто (для порівняння, у такому ж університеті, що діяв у столиці, стипендіальне забезпечення отримували у рази менша кількість молоді). 27 березня І.І.Огієнко провів нараду присутніх у Кам'янці-Подільському українських міністрів та їх заступників, де зокрема розглянули питання про матеріальне становище студентів. Було прийнято ухвалу про підвищення розміру стипендій для студентів К-ПДУУ у 5 разів [61, ф.1131, оп.1, спр.35, арк.30]. Разом з тим він сприяв фінансовій і речовій допомозі хворим юнакам і дівчатам в умовах вкрай холодної зими 1919–1920 рр. (молоді видали 122 пари штанів, 213 гімнастерок, 129 теплих сорочок тощо) [10, ф.р-582, оп.1, спр.74, арк.26].

Особливою турботою ректора було відкриття і робота студентської їдальні, яка обслуговувала молодь за дешевими цінами. Позики на її утримання надавав Головноуповноважений уряду УНР І.І.Огієнко. Лише у березні 1920 р. на безкоштовні і дешеві обіди він виділив 150 тис. крб. Наступного місяця ця сума зросла удвічі. З грудня 1919 по травень 1920 рр. їдальня отримала всього 675000 крб. [24, с. 334].

У квітні 1920 р. через нестачу коштів на допомогу студентам, погіршення матеріального їх становища, ректора звернувся до міністра освіти П.І.Холодного з таким листом: “На Україні в теперішній час найбільш активним єсть Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. В ньому скупчується молода інтелігенція, що вже не раз виявляла свою здібність до творчої праці й любов до рідного краю. Але в цей надзвичайний час студентство знаходиться в дуже скрутному матеріальному становищі. Студентством нікто не піклується, воно голодає і, не маючи засобів до життя, розбігається з Кам'янця. Мент [момент. – Авт.] вимагає, аби негайно було організовано допомогу незможному студентству. Треба негайно закласти студентську їдальню [вона припинила свою роботу через нестачу коштів. – Авт.] й студентський дім, де

незamoжний студент мав би притулок. ...Звертаюся до Вас як до людини, що багато працює на користь благодійну, щиро прошу взяти на себе труд по організації допомоги студентству. Я сподіваюсь, що Ви не одмовите в проханні і підете назустріч потребі [61, ф.2582, оп.1, спр.187, арк.81-81зв.]. Реалізувати пропозицію Огієнка, на жаль, не вдалося через поразки польсько-українського війська та дестабілізацію державного життя.

13) Набуття якостей керівника, вироблення демократичного стилю керівництва, формування в колективі сприятливого морально-психологічного клімату

У київський період життя і діяльності І.І.Огієнка не посідав великих посад, тож до його призначення спочатку в.о.ректора, а згодом і повноцінним керівником університету важко було судити про те, наскільки він справиться з новими обов'язками. І все ж, перш ніж 22 травня 1918 р. за нього, як відповідального за відкриття вишу на Поділлі, проголосували члени ради лекторів Київського народного українського університету (КНУУ), його знали в українських колах столиці як вченого-українознавця, відповідальну, рішучу і наполегливу людину, з великим відчуттям приналежності до національної спільноти. У квітні 1917 р. одним із перших він перейшов на викладання свого лекційного курсу в університеті св. Володимира українською мовою. Згодом обстоював відкриття українських кафедр в російських університетах України, звертався з відповідним листом до Центральної Ради і української громадськості. На всеукраїнському педагогічному з'їзді у серпні 1917 р. виступив із змістовними доповідями про українізацію середньої і вищої освіти. З іменем Огієнка тісно пов'язана робота із заснування КНУУ. У відповідній комісії працював над виробленням штату і навчального плану історико-філологічного факультету, а після відкриття вишу йому доручили обов'язки секретаря того ж факультету (друга посада після декана), з якими він справлявся успішно. Вхпив до складу кількох комісій (бібліотечної і з розбудови мережі народних університетів у різних регіонах України), закликів Міністерство народної освіти УНР до твердого курсу на українізацію старої вищої школи. Власне подібні неодноразові заяви І.І.Огієнка призвели до того, що його обрали до складу комісії, яка проводила експертизу умов для відкриття університету у Кам'янці-Подільському. Очевидно, велика активність цього лектора на ниві становлення національної вищої освіти, наведення конструктивних контактів з місцевими діячами і цілком позитивні їх відгуки на його перебування в адміністративному центрі Поділля 4 квітня 1918 р. (продемонстрував "щирий, гарячий запал до цього діла" [42, кн. 5(14), с. 343]), вміння співпрацювати з людьми якраз і стали тими вирішальними аргументами, що забезпечили 36-річному діячеві перемогу під час альтернативних виборів на посаду в.о.ректора університету.

В.К.Приходько відзначав у Огієнка як "виключну діловитість і працьовитість", "пунктуальність", "робочу дисципліну", так і "тяжкенькість" (часом говорить прикрасі). Тим, хто не виконував його доручень по університетській

комісії, якій було доручено підготувати приміщення вищу до роботи, він “злегенька й делікатно, але досить в’їдливо докоряв: “А я ж вас ласкаво просив, та ласкаво просив невідмінно це зробити, й Ви ж обіцяли... Та як же ж буде?” [43, с. 22, 23, 38]. У дорученій йому українською державою справі не бачив дрібниць – усі питання, пов’язані з виконанням посадових обов’язків, були для нього важливими. За О.М.Пашенко, “Ректор Університету мав багато клопоту, – треба було спорядити акти й документи на даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому, виселити мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступати, хоч їм Міська Управа відвела інші мешкання, або обов’язувалася платити грішми. Треба було скласти кошториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету... Моделі меблі, гатунок матеріялів, ціни, фарбування й усякі дрібниці – все це ... не опускав без своєї апробати ... Огієнко... [За тиждень до відкриття університету] Огієнко, здається, вже зовсім не виходив із будинку ... (в своїм урядовім кабінеті і снідав, й обідав, а може й ночував...), все щось ще й ще знаходилося до роботи, кожному, навіть дрібницю, хотілося йому самому закінчити, самому доглянути” [42, кн. 5(14), с. 344, 345, 346].

Велелюдне свято відкриття, до проведення якого ректор залучив десятки відомих в Україні діячів, багатонаціональну місцеву громаду, залишило у пам’яті його учасників найяскравіші враження і зміцнило віру в успіх національної справи. Виступаючи на відкритому урочистому засіданні ради професорів, І.І.Огієнко наголосив, зокрема, що університет буде зв’язком між професурою і студентством [45, с. 127]. Малось на увазі забезпечити тісну співпрацю між суб’єктом і об’єктом навчання як головної умови підготовки кадрів української інтелігенції. Над його вирішенням керівник вишу працював постійно.

Надзвичайно складним завданням було оперативне формування якісної, патріотично налаштованої професорсько-викладацької корпорації як вирішального чинника успішного навчального процесу в українському університеті. Робота над його вирішенням протікала складно, суперечливо, не завжди успішно, нащтовхуючись на низку різних перешкод об’єктивного і суб’єктивного характеру. Використовуючи різні джерела, ректорові вдалося зібрати інформацію про українських вчених, готових переїхати до Кам’янець-Подільського для роботи в університеті. Листування з ними не завжди було успішним, проте у більшості випадків забезпечило потрібний результат.

Колектив поступово зростав. Його душею був І.І.Огієнко. Він приходив на допомогу тим, хто опинявся у складному становищі. Так було з Д.І.Дорошенком, коли той прибув на роботу до університету, але не мав де поселитися. Сім’я Івана Івановича, яка складалася із чотирьох осіб, відвела у займаній нею з осені 1918 р. державній квартирі “дуже гарну й теплу кімнату”, у якій оселився Дмитро Іванович. “Сердечна прихильність і тепле відношення, які я зустрів у гостиннім домі Огієнків, – писав він згодом у своїх мемуарах, – дуже скрасила мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв” [11, с. 412].

Колеги ставилися до свого шефа загалом прихильно. С.Ф.Русова закидала керівникові, що до нього слід було звертатися не інакше, як “пане ректоре”. Разом з тим вона наголошувала, що “цю дріб’язковість треба Огієнкові простити й цінити його за надзвичайну працездатність та повну відданість українським справам, які він підтримував часто не без ризику для себе, застаючись на сторожі їх до останньої хвилини” [44, с. 150]. Професор В.О.Біднов наголошував, що для керівництва вишем І.І.Огієнко “був найбільше придатною особою, якої ... тоді ніхто інший замінити не міг”. Разом з тим він згадував, що “відносини між ректором і професорами спочатку були дуже гарні, але згодом погіршилися. Старші віком і стажем професори піддержували ректора, молодші – переважно приват-доценти [йдеться про П.Г.Клепатського і М.О.Драй-Хмара. – Авт.] – чим далі, тим гостріше виступали проти нього” у виробничих питаннях. Утім “з-за цього ніяких поважних інцидентів не виникало” [2, с. 328, 331]. За мемуарним джерелом, з критикою ректора виступав М.О.Драй-Хмара, утім це було пов’язано, як роз’яснював Л.Т.Білецький, “скоріше особистими мотивами, ніж загальним добром університету” [61, ф.3876, оп.1, спр.3, арк.146зв.]. Кістяк пофесорсько-викладацької корпорації вважав, що “заслуга проф. Огієнка в історії заснування і розвитку університету є безперечна і дуже велика. Крім того, проф. Огієнко виявився дуже добрим організатором і керівником, і завдяки цим безперечним здібностям університет Кам’янецький в очах суспільства стояв дуже високо”. Під час таємних виборів ректора університету на початку травня 1920 р. тільки два члени ради професорів не підтримали кандидатуру І.І.Огієнка [5]. (Очевидно, ними були П.Г.Клепатський і М.О.Драй-Хмара. За Л.Т.Білецьким, відносини між ними і ректором так і не нормалізувалися [61, ф.3876, оп.1, спр.3, арк.142-142зв.]).

31 жовтня 1920 р. пленум Подільської Національної ради під головуванням Н.Григорієва (у ньому брали участь й окремі викладачі вишу) висловився проти поєднання посад ректора університету і міністра ісповідань УНР (їх посідав І.І.Огієнко), оскільки це, за їх висновком, призводить до тривалої відсутності керівника вишу на роботі “в самі тяжкі часи життя українського університету” [9 липня 1920 р., напередодні вступу до міста червоного війська, ректор з сім’єю виїхав до Галичини, куди йому наказав глава уряду. –Авт.] [61, ф.2582, оп.1, спр.188, арк.110-110зв.]. При цьому заслуги діяча перед університетом і українством до уваги зовсім не бралися. Коли 7 листопада 1920 р. він таки повернувся до Кам’янця-Подільського, то йому, ймовірно, показали відповідний лист від Національної ради, але свідчень про негативну реакцію керівника на невчасну пропозицію політиків не виявлено. Більше того, як член уряду він добре знав про трагічну ситуацію на фронті і невтішні перспективи української держави, але в ректорському кріслі працював по-можливості спокійно і ритмічно (за тиждень провів два засідання правління університету, листувався з деканами факультетів, проаналізував зміни у закладі за часів останнього радянського керування), готував найважливіші документи і частину бібліотеки до перевезення в еміграцію. В офіційних зносинах з керів-

никами підрозділів продовжував звертатися до них через чемне “Ласкаво прошу”, засвідчуючи тим самим свою повагу до них [10, ф.р.-582, оп.1, спр.26, арк.21].

І.І.Огієнко з прихильністю ставився до навчально-допоміжних і технічних працівників, усвідомлюючи, що без їх участі університет не зможе повноцінно працювати. Враховуючи їх кепське матеріальне становище, намагався посприяти їм в отриманні грошової допомоги, земельних ділянок для городництва тощо. Ю.А.Гудзій зафіксував, що ректор, повернувшись на початку червня 1919 р. з еміграції, “докладно розпитував кожного з нас [управлінський персонал. – Авт.], як нам поводилось тут [за більшовиків. – Авт.] [8, кн. 3(12), с. 233]. Взагалі “Огієнко був завжди лагідний, спокійний, тактовний. Це мало дуже велике значення для урядовця, бо після того в нього повставала ще більша повага й до самого Університету. За те все любили ми свого Ректора...” [8, кн. 4(13), с. 295].

З особливим душевним теплом ставився керівник вишу до студентства, яке, на його велике переконання, мало відіграти найактивнішу роль у національному відродженні країни, забезпечити її майбутній розвиток по європейському шляху. Для цього треба було створити належні умови для життя і навчальної праці майбутніх фахівців. Після зарахування на навчання восени 1918 р. молоді побачила “цілком готовий учбовий заклад з усім необхідним влаштуванням і науковим приладдям для нормальних занять, що яскраво вказувало на незвичайну, натхненну активність керівництва, що за такий короткий час успіло пустити на повний хід таку складну машину, і то в таких несприятливих умовах воєнно-революційного часу” [28, с. 110].

За спостереженням одного із колишніх студентів, центральною фігурою “як в академічному, так і в ідейно-виховальному відношенні” був І.І.Огієнко. Він приділяв належну увагу вирішенню проблем студентської молоді, по можливості приймав її представників у своєму кабінеті, вів з ними зацікавлені розмови, демонструючи батьківське піклування про юнаків і дівчат [28, с. 111]. На отримані письмові звернення студентського самоврядування давав вчасні підбадьорюючі відповіді, що задовольняли прохання молоді [10, ф.р.-582, оп.1, спр.74, арк.26]. В день Пасхи, який припав на 11 квітня 1920 р., взяв участь у святковому обіді, який студенти-галичани влаштували в університеті на державні кошти, виділені І.І.Огієнком, виступив з чуйною промовою про українську молодь і кращі перспективи її життя [4].

В стосунках між ректором і окремим студентами трапився інцидент, який, проте, не мав великого резонансу. Йшлося про те, що 14 червня 1920 р., під час прийому офіційної молодіжної делегації, на запитання одного із її членів, який представляв одну із національних меншин, про ставлення до критики деяких університетських порядків, висловленої у студентському журналі “Нова думка”, І.І.Огієнко заявив, що не бажає розмовляти про це, бо, мовляв, “його [студента. – Авт.] серце не болить за українським університетом” [10, ф.р.-582, оп.1, спр.69, арк.35-35зв.]. Очевидно, ректорові не хотілося обговорювати

статтю Футурбільша (за цим псевдонімом ховався дещо егоцентричний студент-філолог Валер'ян Поліщук), у якій робилися різні принизливі випадки проти його колег – М.М.Хведорова, В.О.Біднова, С.К.Тимченка, Л.Т.Білецького, М.А.Плевако. Дісталояся від “колючого” автора і ректорові за те, що не виділив кошти на видання третього числа журналу “Нова думка” і що потрапити на прийом до нього можна лише за попереднім записом [58]. Щодо цих закидів, то 22-річний критик явно не врахував, що, по-перше, в умовах галопуючої інфляції і дефіциту фінансування керівник вишу направляв кошти передусім на збільшення кількості студентських стипендій. По-друге, І.І.Огієнко, крім виконання обов'язків керівника, у той час посадав ще дві вельми відповідальні посади – керував міністерством ісповідань, яке продовжило політику українізації православної церкви на Поділлі, і був представником української влади у зносинах з польськими військовою та цивільною адміністраціями, які функціонували в регіоні з середини листопада 1919 р. до 8 липня 1920 р., налагодив роботу апарату різних українських міністерств, який об'єднав у галузеві референтури, що підпорядковувалися Раді Головноуповноваженого уряду УНР [53]. Тож щоденно доводилося приймати урізних державних питаннях чималу кількість відвідувачів. Але за цим всім він не забував і про університетську молодь. Коли стало відомо, наприклад, про арешт групи студентів польськими жовнірами, І.І.Огієнко негайно звернувся до начальника Подільського округу Б.Крачкевича з проханням звільнити їх з-під варті і повернути вилучені у них документи і кошти. Неодноразово обстоював він і право студентів-галичан на подальше навчання в університеті після того, як польська військова влада вирішила їх депортувати за Збруч. Врешті-решт, усі “непокірні” вихідці зі Східної Галичини залишилися у Кам'янці-Подільському і змогли продовжити свою навчальну працю [10, ф.р-582, оп.2, спр.86, арк.6; спр.123, арк.11].

І.І.Огієнко відзначався доброзичливістю, відкритістю, доступністю, демократичністю, шанував людей праці, молодь, дбав про них. Прислухався до раціональних ідей, порад, пропозицій. Не нав'язував своєї позиції іншим. Важливі питання життя колективу виносив на обговорення колегіальних органів. Неконструктивну критику не сприймав.

14) Створення і розвиток матеріально-технічної бази університету, спроба будівництва адміністративних і навчально-лабораторних корпусів

Після призначення І.І.Огієнка в.о. ректора ще не створеного К-ПДУУ одним із напрямів його діяльності стало забезпечення вишу необхідними адміністративними і навчально-лабораторними приміщеннями. З самого початку реалізації університетського проекту Кам'янецька міська дума зобов'язувалася забезпечити майбутній вищий навчальний заклад добротними будинками. Коли 4 квітня 1918 р. до міста прибула з Києва спеціальна комісія, яка мала з'ясувати умови відкриття університету, їй запропонували оглянути готові

споруди, у яких, на думку Університетської комісії, можна було проводити навчальну працю, розмістити студентів. Уже тоді спільне засідання обох структур погодило (за це голосував й І.І.Огієнко), що під заклад найкраще підходять будинки середньої технічної школи, а також чоловічої і жіночої духовних шкіл [10, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.3]. Коли комісія в справах вищих шкіл й наукових інституцій України розглянула законопроект про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, питання про приміщення знову актуалізувалося, вимагало юридичного вирішення і фіксування у тексті документа. Для отримання відповідних юридичних документів до Кам'яця-Подільського відрядили І.І.Огієнка. 11 липня 1918 р. під час чергового засідання комісії він представив привезені ним необхідні акти і заявив, що під тимчасове розміщення університету відводиться триповерховий будинок технічної школи (54 кімнати). Його корисна площа становила 1313 кв. сажнів (2801,9 кв. м) [61, ф.2201, оп.1, спр.329, арк.54-54зв.]. Оскільки зазначений будинок використовувався під постій військової і зазнав у зв'язку з цим чимало руйнувань приміщень, то він вимагав серйозного внутрішнього і зовнішнього ремонту. Для його проведення ректор, який прибув до міста 3 вересня 1918 р., зніціював створення в складі Університетської комісії (він її і очолював), підкомісії з ремонту будинку і придбання меблів, яка відразу приступила до роботи [10, ф.р-582, оп.1, спр.3, арк.11-11зв.].

Оскільки гроші передбачені законом "Про асигнування 60000 крб. на ремонт будинків Кам'янець-Подільської технічної школи" (прийнятий не пізніше 23 серпня 1918 р.) не поступали зі столиці, І.І.Огієнко направив телеграму з відповідним проханням директору департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтв Ф.П.Сушицькому. Через три дні необхідний аванс надійшов [61, ф.2201, оп.1, спр.153, арк.31, 319]. Крім того, треба було подбати ще й про додаткові кошти (кошторис ремонтних робіт сягав 119 тис. крб.). Про це керівник закладу домовився з головою Подільської губернської народної управи В.К.Приходьком (ця структура замість грошей, яких бракувало їй самій, виділила безкоштовно необхідні будівельні матеріали – цеглу, вапно тощо). Крім того, він запропонував негайно звернутися до ліквідаційних комісій майна російської армії про надання університетові різних матеріалів (відповідного листа направив на ім'я спеціального губернського уповноваженого). З цього та інших питань І.І.Огієнко попросив аудієнції у самого гетьмана (Павло Скоропадський двічі приймав ректора і дав відповідні доручення про невідкладну допомогу К-ПДУУ) [10, ф.р-582, оп.1, спр.3, арк.10, 35-35зв.]. За О.М.Пашенку, ректор з Києва, де вирішував важливі питання університету, контролював підготовку будинку до роботи, "мало не кожний день цікавився, що зроблено. Моделі меблів, гатунк матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці ... нічого не опускав без своєї апробати..." [24, с. 226]. До свята відкриття закладу, яке відбулося 22 жовтня 1918 р., всі найважливіші роботи були завершені.

І.І.Огієнко відіграв велику роль у придбанні нових приміщень для університету. Займаючи з 6 січня по 25 квітня 1919 р. посаду міністра народної освіти

в уряді Директорії УНР (за ним залишалася й посада ректора К-ПДУУ), він уже 20 січня 1919 р. наказав третій поверх будинку, у якому одночасно були розміщені університет і технічна школа, а також флігель передати у повне розпорядження вищої школи до зведення власних приміщень [61, ф.2582, оп.1, спр.188, арк.224; спр.224, арк.19].

Довго не розв'язувалося питання про передачу університетові будинку двокласної жіночої церковно-парафіяльної школи. У зв'язку з цим І.І.Огієнко змушений був звернутися до міністра культів І.Липи, після чого у лютому 1919 р. воно було вирішено [10, ф.р-582, оп.1, спр.27, арк.1].

Після офіційного відкриття К-ПДУУ ректор взявся за виконання статті закону про заснування університету, яка передбачала спорудження власних адміністративних і навчально-лабораторних корпусів. 23 листопада 1918 р. він призначив архітектором вишу інженера Папенгута (у вересні 1919 р. його змінив інженер Сердюк). Після кошторисних обрахунків він приступив до планування будівельних робіт на частині великої земельної ділянки (100 дес.), яку міська дума виділила університетові. 26 січня 1919 р. міністр І.І.Огієнко вніс на розгляд уряду відповідні пропозиції. В результаті ухвалили "Закон про асигнування в розпорядження Міністра народної освіти з коштів державної скарбниці 1786435 карб. 31 коп. на заготовлення матеріалів та на збудування помічників будинків для збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету". Акт затвердила Директорія УНР [10, ф.р-582, оп.1, спр.12, арк.5; спр.124, арк.36]. Але до його виконання змогли приступити лише після визволення Кам'янця-Подільського від більшовицьких військ. 29 серпня 1919 р. правління університету затвердило підготовлений Папенгутом план будівництва, розроблений 5 місяців тому. Проект був розрахований на 5-10 років [45], тож усі ці заходи мали скоріше моральне і символічне значення, адже в умовах гострої воєнної конфронтації вести будівельні роботи виглядало нереально.

Разом з тим, досвід І.І.Огієнка засвідчує, що за існуючої потреби і при великому бажанні навіть за складних обставин внутрішнього життя все-таки можна успішно вирішувати матеріально-технічні питання, робити спробу будівництва приміщень.

15) Сприяння у відкритті та забезпеченні умов для роботи навчальних закладів різного типу (університетської гімназії для дорослих, педагогічних курсів при К-ПДУУ, Кам'янець-Подільського народно-українського університету)

І.І.Огієнко сприяв розвитку освітнього середовища у Кам'янці-Подільському, у зв'язку з цим підтримував різноманітні корисні проекти, започатковані місцевими діячами, зокрема щодо відкриття тут українських курсів для дорослих з правами для учнів середніх шкіл (подібні курси, але з російською мовою викладання вже діяли у місті). Після їх закінчення випускники могли вступити до українського університету і здобувати вищу освіту, краще прислужитися

національному відродженню батьківщини. На посаду директора курсів просвітняни вирішили запросити ректора вишу. Той дав згоду, затвердив розклад вступних іспитів, запропонував перевести курси в будинок університету [10, ф.р-3023, оп.1, спр.3, арк.2]. В Міністерстві освіти й мистецтв І.І.Огієнко швидко домогся дозволу на відкриття цих курсів (вони були чотирирічними і фінансувалися за рахунок плати учнів за навчання).

Враховуючи досвід російських університетів в Україні, І.І.Огієнко поставив за мету заснувати при К-ПДУУ українську гімназію. З відповідною пропозицією він вийшов на Міністерство освіти й мистецтв, і 12 жовтня його прохання про перетворення курсів у гімназію для дорослих розглянули в департаменті середньої школи. В результаті докладено зусиль прийшов очікуваний успіх. Як писав І.І.Огієнко, “поки нам дозволено називатися “Кам’янець-Подільська українська гімназія для дорослих” (за архівним джерелом, 2 листопада 1918 р. міністр освіти й мистецтв підписав наказ про створення “Першої Української гімназії для дорослих” [10, ф.р-3023, оп.1, спр.6, арк.11]. Дбаючи про високий якісний рівень педколективу, він запропонував “з числа професорів ... притягти до праці в цій новій гімназії не менше як чоловік 5 ... і поставити гімназію так, як не поставлено ніяку іншу в Кам’янци” [10, ф.р-3023, оп.1, спр.5, арк.5].

Виконуючи настанови І.І.Огієнка, до викладацької праці в закладі вже у 1918–1919 навчальному році залучили 6 викладачів університету. Офіційне відкриття української гімназії для дорослих відбулося 16 жовтня. На свято прибули: І.І.Огієнко, педагогічний колектив у повному складі, понад 100 зарохованих на той час гімназистів обох статей, представники міської управи, керівники і члени товариства “Просвіта”. Відбувся урочистий молебень в університетській церкві. До учнів промовляв І.І.Огієнко, гості [10, ф.р-3023, оп.1, спр.6, арк.30-30зв.; 26].

Після того, як І.І.Огієнко приступив до роботи на посаді міністра народної освіти УНР, Перша Кам’янець-Подільська змішана гімназія для дорослих дістала в його особі ще більшого оборонця. Передусім був розроблений і внесений на розгляд уряду законопроект, що мав врегулювати правове становище навчального закладу. Відселений з університетського будинку середньої технічної школи, яка прихистила українську гімназію, не вплинуло, “за розпорядженням І.Огієнка, на долю останньої” [10, ф.р-3023, оп.1, спр.3, арк.24].

4 березня 1919 р. міністр освіти видав наказ про перейменування закладу на Кам’янець-Подільську університетську гімназію для дорослих. Вона повинна була підлягати гімназійному статуту, крім статей, що обмежували вік учнів і тривалість навчання. Для ведення справ їй надавалася допомога в розмірі 15 тис. крб. [10, ф.р-3023, оп.1, спр.14, арк.27зв.]. Стараннями І.І.Огієнка 5 квітня 1919 р. уряд ухвалив створити університетську гімназію для дорослих з наданням їй повних державних прав (передусім отримання фінансування з держбюджету) [10, ф.р-3023, оп.1, спр.23, арк.13]. Скористатися отриманою прерогативою вдавалося, на жаль, нетривалий час. Як свідчать архівні документи, державні кошти надходили лише перших півроку. Після звільнення І.І.Огієнка з

посади керівника Міністерства народної освіти його наступник А.В.Крушельницький не ставив перед урядом питання про продовження державного фінансування для університетської гімназії, в результаті чого її становище різко погіршилося. 31 липня 1919 р. вона утримувалася лише коштами, що надходили від учнів як плата за навчання [10, ф.р-3023, оп.1, спр.23, арк.28].

Восени 1919 р. утриматися в університетських приміщеннях гімназії не вдалося. Становище ускладнювалося ще й тим, що не вистачало коштів для належного облаштування закладу, який до кінця навчального року перебазувався до будинку Кам'янець-Подільської учительської семінарії. Плату за право навчання через збільшення видатків і гіперінфляцію збільшили до 800 крб. на рік. У черговий раз на допомогу прийшов І.І.Огієнко. Обіймаючи посаду Головноуповноваженого уряду УНР, він, маючи у своєму розпорядженні кошти на підтримку українських інституцій, провів через фінансову комісію Комітету Головноуповноваженого УНР рішення про переведення університетської гімназії для дорослих на державне утримання, чим сильно підтримав її [10, ф.р-3023, оп.1, спр.14, арк.28зв.]. У зв'язку з цим поліпшилось матеріальне становище педколективу і учнів (останнім загрожувала плата 1200 крб. на рік), заклад отримав можливість існувати (в разі дальшого підвищення плати за право навчання більшість учнів могли покинути гімназію).

І.І.Огієнко допоміг заснуванню у Кам'янці-Подільському дворічних педагогічних курсів з підготовки фахівців для вищих початкових закладів освіти. Очевидно, в середовищі земців ця ідея народилася після відкриття К-ПДУУ і остаточно визріла після того, як ректор вишу став міністром освіти УНР. Саме на його ім'я і спрямували офіційне прохання виконавчого органу подільського земства за підписом його голови В.К.Приходька. Основним мотивом, який спонукав земців ініціювати відкриття курсів, стала проблема відсутності педкадрів для забезпечення початкових шкіл. Концепція курсів зводилася до того, що вони приймають на навчання осіб, які виявили бажання присвятити своє життя педагогічній справі, незалежно від того чи була у них завершена вища освіта, чи ні. Для випускників гімназій й інших середніх шкіл пропонувалася однорічний термін підготовки. Особи, які ж не мали завершеної середньої освіти, підлягали дворічному навчанню, їх збиралися готувати спочатку за програмою середньої школи, а вже згодом (другий рік) давати фахову підготовку [61, ф.2582, оп.1, спр.155, арк.6зв.].

Міністр освіти без вагань пішов назустріч Подільській губернській управі у питанні відкриття курсів, оскільки сам добре знав проблеми з шкільною підготовкою абітурієнтів під час зарахування до університету. До того ж, він вбудовував плани відкриття нових факультетів, які могли з часом прийняти на навчання ще більше української молоді. Без розвитку загальноосвітньої школи різних типів ці задуми, на жаль, могли залишитися нереалізованими.

До викладацької роботи на курсах, які університет вирішив розмістити в себе, залучили 3 професорів, 9 приват-доцентів і 2 асистентів. Директором курсів призначили приват-доцента М.А.Чайковського, який нагромадив

чималий педагогічний і організаторський досвід в Східній Галичині і Європі [10, ф.р-582, оп.1, спр.93, арк.3-3зв.; 61, ф.2582, оп.1, спр.155, арк.10].

Ці курси мали функціонувати на кошти Подільської губернської управи, утім кошторис цієї структури був бідний і не міг справитися з таким навантаженням. З подачі І.І.Огієнка український уряд 22 лютого 1919 р. ухвалив постанову про асигнування подібних курсів з Державної скарбниці. Утім, через невідповідність слухачів Кам'янець-Подільських педкурсів вимогам “Статуту тимчасових педагогічних курсів для підготовки вчителів вищих початкових шкіл” (усі зараховані на навчання повинні були мати середню освіту) кредити так і не надійшли [24, с. 432-433]. У жовтні 1919 р. українська влада прийняла закон про заснування однорічних педагогічних курсів з метою підготовки учителів середніх шкіл. Одні курси мали відкритися при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Відповідний лист з Міністерства народної освіти І.І.Огієнко отримав на початку листопада 1919 р. [10, ф.р-302, оп.3, спр.17, арк.23]. Відповідну роботу щодо цього розпочали, однак в середині місяця вона припинилася через зміну державно-політичної ситуації в регіоні і перехід його під польський контроль.

Коли 1 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському відкрився народний український університет (К-ПНУ), який мав не науковий, а науково-популярний характер, професорсько-викладацька корпорація К-ПДУУ допомогла новому закладові своїми приват-доцентами. Ректор І.І.Огієнко дозволив слухачам К-ПНУ користуватися бібліотечним фондом держуніверситету [31]. Як Головноуповноважений представник уряду УНР він посприяв виділенню з державних коштів 20 тис. крб. на видання лекцій викладачів народного університету [59].

Державний і освітній діяч І.І.Огієнко довів, що творення і підтримка української освіти є для нього національним пріоритетом, якому він готовий служити повсякчас.

* * *

У дуже складні і доленосні для становлення молодого української нації 1918–1920 рр. І.І.Огієнкові, активному національно-освітньому діячеві і молодому науковцеві, волею обставин довелося стати одним із організаторів і за рішенням Міністерства освіти очолити Кам'янець-Подільський державний український університет – один із двох добре відомих і самобутніх осередків національної вищої освіти і науки, який залишив по собі яскравий, повчальний слід. Ним пишалися лідери і багато активних учасників українського відродження, простих громадян, які бачили у цьому виши вияв руху країни до вищої національної культури, намагання увійти через неї до кола розвинутих європейських націй. Такий вражаючий результат став можливий, зокрема, завдяки величезній організаторській і керівній діяльності І.І.Огієнка, яка охоплювала півтора десятка основних (різних за вагою, тривалістю і значенням) напрямів, спрямованих на всі найважливіші сегменти творення і функціонування національної

державної вищої школи – першої на Поділлі і другої в Україні. Всі вони були по своєму важливі, значимі, доповнювали один одного, часто перепліталися, засвідчуючи про неабиякі організаторські здібності керівника, не відкидаючи і не применшуючи при цьому значення різних державних і громадських чинників, а також трудового колективу. Все це утворило складну, раціональну і дієву модель управління навчальним закладом, яка зберігає актуальність і нині. В результаті очолюваний І.І.Огієнком університет увібрав кращі риси своїх попередників в Україні, мав задовільну як на ті часи матеріально-технічну і навчально-лабораторну базу, різноманітне інформаційне забезпечення, реально став справді національною школою, що задовольняла потребу молоді в україномовній освіті відповідно до тодішніх стандартів, відігравав роль осередку наукового життя і книговидання, чинника формування національної свідомості, підтримки державотворчих процесів, прямого і опосередкованого творення різних закладів української освіти тощо.

В центрі уваги керівника завжди була людина – професор, доцент, лектор, асистент, працівник управлінської чи технічної сфери, студент. До всіх ставився толерантно. Дбаючи про поліпшення їх матеріальних статків, без яких не можна було забезпечити повноцінне існування університету, через різні державні важелі добивався підвищення розмірів окладів і стипендій, допоміг профінансувати роботу студентської їдальні, сприяв такому режиму роботи вишу, який би не перешкоджав заробіткам молоді з метою виживання. Допомігав працівникам різних категорій і студентам отримувати одноразову державну і земську грошову допомогу.

Кредо І.І.Огієнка – це велика, постійна, самовіддана і наполеглива праця в ім'я свого народу, його стабільного державного, економічного і культурного майбутнього, у якому розкриється величезний творчий потенціал українців, що піднесе їх до цивілізованого, заможного життя, процвітання і визнання у всьому світі.

Список використаних джерел:

1. Библиотека // Подольский край. – Каменец-Подольск, 1920. – 22 октября. – № 594. – С. 2.
2. Біднов, В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів). (Кінець) / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. – Львів : 3 друкарні Ставропігійського ін.-ту, 1928. – Т. ХСVII. – Кн. XII. – С. 325-333.
3. Б. С. Секція точних наук Наукового товариства при Кам'янець-Подільському Державному Університеті / С. Б. [Сергій Бачинський] // Наш шлях. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – 24 лютого. – Ч. 36. – С. 3.
4. Великдень в Кам'янецькому Університеті // Наш шлях. – 1920. – 17 квітня. – Ч. 75. – С. 3.
5. Выборы ректора К.П.Д.У.У. // Наш шлях. – 1920. – 12 травня. – Ч. 91. – С. 1.
6. Высочайше Учрежденный Общій Устав Императорских Российских Университетов // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. – СПб., 1887.

– Т. IV. – С. 457-472.

7. Гарба, В. На розпутьях (до історії одного покоління) / Василь Гарба. – Нью-Йорк : УВАН, 1976. – 351 с.

8. Гудзій, Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. Спомини лікарського помічника й скарбника університету. 1918–1920 / Юрій Гудзій // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, Львів, 1936. – Кн. 3 (12). – С. 229-233; Кн. 4 (13). – С. 290-295.

9. Gerus, O. Ivan Oqienko and founding of Kamianets-Podilsky Ukrainian State University / O. Gerus // Український історик: журнал історії і українознавства. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1990. – Т. 27. – Ч. 1-4. – С. 78-92.

10. Державний архів Хмельницької області.

11. Дорошенко, Д. Мої спомини про недавнє минуле. 2-е вид. / Дмитро Дорошенко. – Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. – 543 с.

12. Завальнюк, О. І. Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) / Олександр Завальнюк // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: збірник доповідей та матеріалів. – К. : Київська православна академія УПЦ КП, 2007. – С. 67-75.

13. Завальнюк, О. М. Волинянин Іван Огієнко – будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: збірник наукових праць. – Житомир, 1999. – Ч. 1. – С. 163-170.

14. Завальнюк, О. М. Дослідження діяльності Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія та філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 30-42.

15. Завальнюк, О. М. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету / Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т. 2. – С. 90-103.

16. Завальнюк, О. М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. V. – С. 297-321.

17. Завальнюк, О. М. І. Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Краєзнавство: науково-популярний журнал. – К., 1999. – № 1-4. – С. 24-30.

18. Завальнюк, О. М. І. Огієнко і українське студентство / О. М. Завальнюк // Творчі вершини вченого: збірник наукових праць до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора М.Г.Кукуруджяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 242-248.

19. Завальнюк, О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський :

Абетка-НОВА, 2006. – С. 58-83.

20. Завальнюк, О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 вересня 2010 року). Присвячується 80-річчю від дня народження І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 398-409.

21. Завальнюк, О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 3-19.

22. Завальнюк, О. М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментально бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 289-299.

23. Завальнюк, О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – С. 92-127.

24. Завальнюк, О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.

25. Записки К.П.Д.У.У. // Наш шлях. – 1920. – 27 квітня. – Ч. 83. – С. 4.

26. З життя “Просвіт” Поділля. Кам'янець-Подільська “Просвіта” // Село. – Кам'янець на Поділлі, 1918. – 8 листопада. – №№ 44 і 45. – С. 23.

27. З життя “Просвіт” Поділля. Кам'янець-Подільське Товариство “Просвіта” // Село. – 1918. – 22 листопада. – № 46 і 47. – С. 15.

28. Кам'янецький український державний університет: спогади студента // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2000. – № 3-4. – С. 110-113.

29. Копилов, А. О. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1817–1921 рр.) / А. О. Копилов, О. М. Завальнюк // Укр. іст. журн. – 1999. – № 4. – С. 41-50; № 5. – С. 26-36.

30. Копилов, А. Професор І.І.Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / Анатолій Копилов // Тези доповідей науково-теоретичної конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження” (до 110-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 3-7.

31. Користування бібліотекою // Наш шлях. – 1919. – 29 листопада. – Ч. 6. – С. 2.

32. Ляхоцький, В. Діяльність І.І.Огієнка по формуванню національних університетів / Володимир Ляхоцький // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 5: Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року. – С. 157-163.

33. Ляхоцький, В. П. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.:іл.

34. Ляхоцький, В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький.

– К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.:іл.

35. Ляхощкий, В. Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету / В. П. Ляхощкий // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2000. – № 3-4. – С. 70-74.

36. Марушкевич, А. А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка (цикл лекцій) / А. А. Марушкевич. – К. : Вид-во "АСМР", 2005. – 312 с.

37. Мійське життя // Поділля. – Кам'янець на Поділлі, 1918. – 9 квітня (29 березоля). – Ч. 23. – С. 3.

38. Обід в честь Головного Отамана військ У.Н.Р., Голови Директорії С.Петлюри // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 14 червня. – Ч. 4. – С. 4.

39. Огієнко, І. Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів / Іван Огієнко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, Львів, 1936. – Кн. 5 (14). – С. 321-331.

40. Огієнко, І. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народнього Університету в Києві / Іван Огієнко; видання Українського Військового Генерального комітету. – К. : Друкарня Української Центральної Ради, 1917. – 31 с.

41. Осташко, Т. Український національно-освітній рух у 1917 р. / Т. Осташко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 85-107.

42. Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / Олимпіада Пашенко // Наша культура. – Варшава, Львів, 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332-346; Кн. 10 (18). – С. 671-677.

43. Приходько, В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з "Нашої Культури" 1935–1936 рр. / Віктор Приходько. – Варшава : Друкарня Синодальна, 1936. – 60 с.

44. Русова, С. Мої спомини / Софія Русова. – Львів : Видавнича кооператива "Хортиця", 1937; К. : "Україна-Віта", 1996. – 208 с.

45. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / [упоряд., автор передн. слова і досліджень О.М.Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 280 с.

46. Сердюк, Є. До питання будівничого конкурсу в Кам'янецькім Університеті / Євген Сердюк // Україна. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 22 (9) жовтня. – № 58. – С. 8.

47. Сохацька, Є. І. До історії Кам'янець-Подільського Українського державного університету (1918–1921 роки) / Є. І. Сохацька // Використання спадщини зарубіжних і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі вузу та школи: тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції, м.Рівне, 29-31 травня 1991 р. – Рівне, 1991. – С. 45-46.

48. Сохацька, Є. І. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918–1920 рр.) / Є. І. Сохацька // Огієнківські читання: матеріали наукових круглих столів 1991–1996 рр. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 70-79.

49. Сохацька, Є. І. "Молюся за весь рідний край..." Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності / Є. І. Сохацька. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.

50. Тимошик, М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія / М. С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.

51. Тимошик, М. С. “Лишуть навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. С. Тимошик. – Вінніпег : Український Православний Собор Св.Покрови. – К. : Наша культура і наука, 2000. – 548 с.:іл.

52. Тюрменко, І. Життя, віддане народів: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) / Ірина Тюрменко // Історія України. – К., 1999. – № 16. – С. 6-7; № 17. – С. 4-5.

53. Тюрменко, І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія / передмова Н.І.Миронець / І. І. Тюрменко. – К., 1998. – 282 с.

54. Тюрменко, І. І. І.Огієнко – митрополит Іларіон / І. І. Тюрменко // Укр. іст. журн. – 1995. – № 2. – С. 79-90.

55. Ульяновський, В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посібник / В. І. Ульяновський. – К. : Либідь, 1997. – 200 с.

56. Университетская жизнь // Подольский край. – Каменец-Подольск, 1919. – 12 июля. – № 412. – С. 2.

57. Університетське життя // Наш шлях. – 1920. – 11 травня. – Ч. 90. – С. 4.

58. Футурбільш. Про Кам'янецький Університет / Футурбільш // Нова думка: літературно-науковий журнал: орган студентства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – Ч. III. – С. 36.

59. Хроніка // Наш шлях. – 1920. – 18 лютого. – Ч. 32. – С. 2.

60. Хроніка // Наш шлях. – 1920. – 30 січня. – Ч. 17. – С. 2.

61. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

62. Швидкий, О. Історико-фільологічна секція Наукового Т-ва при Кам'янець – Под[ільському] Держав[ному] Укр[аїнському] Ун-ті та діяльність її за 1919–1920 роки / О. Швидкий // Наш шлях. – 1920. – 6 червня. – Ч. 109. – С. 3-4.

Резюме

Исследуется организаторская и управленческая деятельность украинского ученого и государственного деятеля И.И.Огиевка (1882–1972 гг.), направленная на учреждение и полноценное функционирование одного из первенцев национального высшего образования в Украине – Каменец-Подольского государственного украинского университета (1918–1920 гг.).

Ключевые слова: И.И.Огиевка, Каменец-Подольский государственный украинский университет, законы, профессорско-преподавательская корпорация, материально-техническая база, студенческий контингент, библиотека, научная деятельность, публичная лекция, зарплата, стипендия, единовременное денежное пособие.

Одержано 12 березня 2012 року

УДК 001(477)(092)

В.С.Прокопчук

Є.І.Сохацька – дослідниця наукового спадку І.І.Огієнка

У статті висвітлюється науково-дослідницька огієнкознавча праця професора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Є.І.Сохацької, її організаційна діяльність щодо повернення в Україну доброго імені й творчого спадку Івана Огієнка, одного з організаторів й першого ректора державного українського університету в Кам'янці-Подільському у 1918–1920.

Ключові слова: Іван Огієнко, Є.І.Сохацька, Кам'янець-Подільський, Центр огієнкознавства, університет.

“Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах”

Леся Українка

Євгенія Іванівна Сохацька – кандидат філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, лауреат всеукраїнської премії імені Івана Огієнка. Її світогляд і патріотичну позицію формувала Львівщина, край, де в силу історичних обставин рідна мова, історія і культура завжди мали особливий ґрунт, де завжди пульсувала національна українська ідея.

Народилася 13 серпня 1944 року в с.Озимина Велика Самбірського району. 1960 року закінчила Дублянську середню школу. Вищу освіту протягом 1960–1965 рр. здобувала в Дрогобицькому державному педінституті імені Івана Франка. Навчання поєднувала з громадською роботою, участю в гуртках. Наукові традиції, що панували у ВНЗ (тут у колишній Дрогобицькій гімназії навчалися письменник і філософ Іван Франко, учений Іван Верхратський, письменники Лесь Мартович і Василь Стефаник), інтуїтивно сприяли педагогічному вибору випускниці, її заняттям філологією, літературознавством [2, с. 414–416]. Аспірантуру проходила в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (1971–1974 рр.). 1975 року захистила кандидатську дисертацію на тему “Современник” (1836–1866 рр.) і українська література. Проблеми російсько-українських літературних взаємозв’язків” [9, с. 3].

1974 року почала працювати у Кам'янець-Подільському державному педінституті старшим викладачем кафедри української літератури, яку 1984 року й очолила. На цій посаді виразно проявилися її організаторські здібності: зріс науковий потенціал кафедри, налагодилось методичне забезпечення навчального процесу, посилились зв’язки з освітніми закладами міста та області. Візитною карткою кафедри стало проведення під керівництвом Є.І.Сохацької щорічних Шевченківських вечорів. 1988 року на конкурсній основі була обрана деканом філологічного факультету і займала цю посаду до 2004

року. За час її керівництва факультет став одним з провідних центрів національної освіти і виховання. Великий резонанс викликала ініційована Є.І.Сохацькою ще за радянських часів всеукраїнська науково-практична конференція “Т.Г.Шевченко і Поділля”, рекомендації якої зафіксували вимогу встановлення в Кам’янці-Подільському пам’ятника Т.Г.Шевченкові, котрий відвідав місто 1846 року. 22 жовтня 1990 року факультет виступив організатором вечора з нагоди відкриття 22 жовтня 1918 року Кам’янець-Подільського державного українського університету. Саме тоді вперше прозвучало слово про ректора професора Івана Огієнка [5, с. 83].

Посаду декана успішно поєднувала з обов’язками доцента кафедри української літератури. Читала і продовжує читати курси “Історія української літератури перших десятиріч XIX ст.”, “Історія української літератури 40–60-х рр. XIX ст.”, “Історія літературної критики”, а також спецкурс “Творчість Т.Г.Шевченка як націєтворчий чинник”, керує проблемною групою “Т.Г.Шевченко і літературний процес XIX ст.”, написанням студентами курсових, дипломних і магістерських робіт [9, с. 4].

Про широкий спектр її наукових досліджень свідчать публікації. Біобібліографічний покажчик “Сохацька Євгенія Іванівна”, виданий до 35-річчя науково-педагогічної діяльності, засвідчив, що тільки за період 1974–2008 рр. вона опублікувала 129 наукових і навчально-методичних праць та 104 науково-популярних матеріали в періодичних виданнях, на сьогодні – понад 260 [9]. Основні напрями науково-дослідницької діяльності професора Є.І.Сохацької – історія української літературної критики XIX ст., історія російсько-українських літературних взаємин XIX ст., культурно-просвітницький рух XIX – початку XX ст.

Зацікавленість особою Івана Огієнка породила ще один важливий напрям наукових досліджень Є.І.Сохацької. Сьогодні її Огієнкіана налічує понад 130 позицій.

Євгенія Іванівна виступила ініціатором, редактором та одним з упорядників покажчика праць про І.Огієнка й автором біографічного нарису і цим зробила помітний внесок у справу дослідження життя і творчості митрополита Іларіона (проф. І.Огієнка) в Україні [3].

Він зафіксував 604 праці багатьох науковців, серед яких лідируючу роль (а це 114 статей, розвідок, нарисів, рецензій), займає Євгенія Іванівна. Своїми дослідженнями вона охопила різні напрями життя і наукової діяльності І.Огієнка: 4 матеріали присвячені біографії І.І.Огієнка; 13 – його державотворчій діяльності; у її полі зору опинились соратники та учні І.Огієнка Григорій Костюк, Олімпіада Пашенко-Шульмінська, Іванна Синенька-Іваніцька – 11 публікацій; його культурологічна спадщина – 18 статей; церковно-богословська діяльність – 6; літературознавча праця – 24; питання пошанування імені І.Огієнка в Україні, повернення його наукового доробку – 31 [3, с. 16–62].

Високо оцінив розвиток огієнкознавства в Україні і в Кам’янці-Подільському, зокрема, доктор філологічних наук, професор М.С.Тимошик. У рецен-

зії на біобібліографічний покажчик “Іван Огієнко: “Тобі, Україно, віддав я всі сили...” він відзначив, що вказана праця посяде гідне місце в загальнонаціональній бібліографістиці, стане поважним кроком до створення всеукраїнської огієнкіани [9, с. 4].

Особливої уваги заслуговує збірник наукових праць “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта”, ініціатором видання та відповідальним редактором якого стала Євгенія Іванівна. Протягом 2003–2011 рр. побачило світ 8 його випусків. Матеріали збірника репрезентують основні напрями сучасного огієнкознавства: історичний, філософський, політичний, релігійний, культурологічний, мовознавчий та книгознавчий.

2004 року 30-річчя своєї науково-педагогічної діяльності Євгенія Іванівна підсумувала книгою “На варті українства”, вмістивши в ній 55 своїх літературознавчих і культурологічних праць [7]. Книгу поблагословили в світ Н.І.Волошина, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, Г.І.Насмінчук, колега, заступник декана факультету української філології, – автори вступних статей, відповідальність за видання розділили рецензенти доктори філології й професори О.В.Кеба і Г.М.Штонь та відповідальний редактор О.М.Завальнюк, ректор університету, професор. Авторка погрупувала свій доробок за трьома напрямами: статті, де знайшли відображення теоретичні й типологічні аспекти літературного процесу ХІХ ст., про літературу, культуру й освіту як націєтворчий чинник, і, звичайно – цикл із 14 наукових розвідок про життя і творчість І.Огієнка, його погляди на методологію наукової праці, проблему релігійності Тараса Шевченка, роль друкованих видань у боротьбі за українство та ін. [7, с. 376-377].

Варто підкреслити, що немало зробила Євгенія Іванівна і в царині літературного краєзнавства. Це й аналіз балад Степана Руданського, повісті Марка Вовчка “Кармелюк”, розвідки про Олімпіаду Пашенко, галичан у Кам’янець-Подільському державному українському університеті в 1918–1920 рр., про Подільську “Просвіту”, науково-педагогічну діяльність професора П.І.Свідера, славетного Григорія Костюка з Боришківців тощо [7, с. 373-375]. Від книги краєзнавчий доробок набуває ознак ще одного важливого напрямку наукового пошуку професора Є.І.Сохацької.

У серпні 2007 року побачила світ чергова книга професора кафедри теорії та історії журналістики й української літератури Кам’янець-Подільського державного університету Євгенії Іванівни Сохацької “Молюся за весь Рідний край...”, приурочена 125-ій річниці від дня народження Івана Огієнка [8]. Вона містить добірку статей авторки про його світоглядні позиції й наукову, культурологічну діяльність. Її звернення до життя й наукової діяльності Івана Огієнка цілком вмотивоване. Україна повертає з небуття постаті замовчуваних борців, осягає й значимість спаду І.І.Огієнка. Син Волині як державотворець, організатор освіти в Українській Народній Республіці він у значній мірі сформувався на Поділлі, саме в Кам’янці-Подільському, де 1918 року очолив один з перших українських державних університетів. Центральною частиною книги

є цикл із 19 статей, підготовлених Є.І.Сохацькою в різний час. Вони складають дві третини багатосторінкової праці і є підсумком певного етапу пізнання життя й творчості Видатного Українця. Важливе місце займають додатки, які доповнюють основні ідеї книги суттєвими фактами культурно-просвітницької роботи Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, Центру огієнкознавства при Кам'янець-Подільському державному університеті.

Залишимо за читачем первинність вражень від змісту книги. Зазначимо лише, що кожна стаття позначена глибиною й скрупульозністю дослідницької праці вправного науковця, яка крок за кроком, по зернині збираючи факти, вибудовує систему обґрунтувань і доказів. Візьмемо для прикладу першу статтю “Не гниє під вдарами обуха” [8, с. 8-44]. Вдало дібраними свідченнями сучасників, за допомогою їх заяв, звернень, вміщених у канадських часописах “Слово істини”, “Наша культура”, “Новий шлях”, професор Є.І.Сохацька розбиває видумки деяких “критиків” про якесь співробітництво митрополита Іларіона з німецькою владою. Показує, що Владика найбільше потерпав якраз від відсутності порозуміння з окупантами, зазнавав усіляких утисків від генерал-губернатора Франка, який ігнорував хіротонію-обрання Івана Огієнка архієпископом Холмсько-Підляським, жодного разу не зустрівся з ним. До числа вагомих аргументів додала й фотокопію листа Служба безпеки України, підписаного генералом В.Пристаємом (1998), про те, що “у державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівних підрозділах інших обласних управлінь СБУ, а також у Центральному архіві Федеральної Служби безпеки Росії, будь-яких документальних матеріалів про І.І.Огієнка не має” [8, с. 249]. Висновок зробити не важко: якщо навіть спецслужби Російської Федерації та України не мають компромату, то... За матеріалами вказаної періодики прослідкувавши кам'янець-подільський, варшавський, холмський, канадський періоди життя, устами тих, хто жив поруч, бачив і знав щоденне життя Івана Огієнка, Є.І.Сохацька розбиває сумніви й наклепи, переконує в жертвності й подвижництві його земного буття.

Є.І.Сохацька стала одним з основних ініціаторів перетворення Кам'янець-Подільського державного педінституту в університет і надання йому імені Івана Огієнка. Ось деяка хроніка легітимізації його імені й наукового спадку [4, с. 228-230]:

1990 – рада філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, очолювана деканом Є.І.Сохацькою, приймає рішення (протокол №2 від 28 листопада) про звернення до вищих державних інстанцій про перетворення ВНЗ в університет з присвоєнням йому імені Івана Огієнка.

1991 – виступ Є.І.Сохацької (вперше в Україні! Незадовго до проголошення незалежності) на республіканській науково-практичній конференції “Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки і культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи” (29–31 травня, м.Рівне) про ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка.

1992 р., 16–17 квітня – подолавши чималі перепони, у Кам’янець-Подільському відбулася науково-теоретична конференція “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882–1972 рр.)” – перша в Україні; було ініційовано, а на львівській науковій конференції “Незабутні імена науки” 27 травня 1992 р. створено Товариство Івана Огієнка, очолене головою Євгенією Сохацькою, співголовами Андрієм Бурячком – доктором філології, Олексієм Опанасюком – головою Житомирської обласної організації Національної спілки письменників України, Олегом Купчинським – доктором філологічних наук, науковим співробітником Наукового товариства ім. Т.Шевченка (Львів), відповідальними секретарями Іриною Тюрменко, правнучкою І.Огієнка по лінії брата, та Сергієм Болтівцем, кандидатом психологічних наук. У вересні вчена рада К-ПДП прийняла рішення про реорганізацію інституту в університет, відповідні документи направила Кабінету міністрів України.

1993 – Товариство Івана Огієнка зініціювало внутрішній референдум, збило біля двох тисяч підписів на підтримку ідеї реорганізації ВНЗ.

1995 – створено Комітет з присудження премії ім. І.Огієнка, кілька громадських організацій Кам’янець-Подільського, а найперше Товариство Івана Огієнка, “Просвіта”, надіслали заяву-звернення Прем’єр-міністру Є.Марчуку, міністру освіти М.Згуровському щодо реорганізації Кам’янець-Подільського педінституту в університет і присвоєння йому імені першого ректора.

1997 р., 22 жовтня – урочисто презентовано Кам’янець-Подільський державний педуніверситет, але вже без імені В.Затонського і ще без імені І.Огієнка; в Україні відзначено 115-річницю від дня народження І.Огієнка; у Кам’янець-Подільському відбулася друга огієнкознавча наукова конференція.

1998 – розгортається шалена боротьба навколо імені І.Огієнка. Заступник голови СБУ В.Пристайко на звернення голови Товариства Івана Огієнка Є.І.Сохацької повідомив, що компрометуючих матеріалів про І.Огієнка в архівах СБУ і Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії не виявлено. На захист доброго імені вченого піднялася преса, у “Подільських вістях” зі статтю “Іван Огієнко: “Працю довершать наступне покоління?”” виступила Т. Слободянюк.

2003 р., 17 вересня – у день проведення Другого міжнародного конгресу українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” за ініціативою Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, очолюваного Є.І.Сохацькою, відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки, присвяченої фундатору і першому ректорові Кам’янець-Подільського державного університету професору І.Огієнкові, яке за участі широкої наукової і педагогічної громадськості здійснили ректор О.Завальнюк, голова облдержадміністрації В.Лундишев, Кам’янець-Подільський міський голова О.Мазурчак та професор І.Тюрменко. На стелі митрополит Іларіон (проф. І.Огієнко) і слова: “Іван Огієнко (1882–1972) – фундатор і ректор Кам’янець-Подільського українського державного університету, відкритого 22 жовтня 1918 року”.

Питання надання університету імені Івана Огієнка має також доволі тривалу й драматичну історію, яка успішно завершилася 20 серпня 2008 року,

коли Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко підписала розпорядження за №1119-р “Про присвоєння імені Івана Огієнка Кам'янець-Подільському національному університету”: “Прийняти пропозицію МОН про присвоєння імені Івана Огієнка Кам'янець-Подільському національному університету та надалі іменувати його – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка” [9, с. 5].

Закономірним є і той факт, що саме на базі Кам'янець-Подільського держ-університету виник Центр огієнкознавства. Адже тут відбулася перша огієнківська наукова конференція. Звідси зусиллями кандидата філологічних наук, професора Є.І.Сохацької ініціювалися, знаходили підтримку і її різноманітну участь інші огієнкознавчі наукові заходи. Пропозиції голови Товариства Івана Огієнка щодо відкриття в університеті огієнкознавчої науково-дослідної структури знайшли підтримку ректора університету професора Завальнюка Олександра Михайловича. 24 червня 2004 року вчена рада університету під його головуванням затвердила “Положення про науково-навчальний Центр огієнкознавства” і керівництво Центром поклала на доцента кафедри української літератури Є.І.Сохацьку. Євгенія Іванівна з повним професійним і моральним правом й сьогодні очолює цю структуру, але вже в статусі професора кафедри історії української літератури та компаративістики.

За короткий час Центр сформував бібліотеку, яка налічує близько 500 праць професора І.І.Огієнка та книг про нього. Велику цінність складають книги І.Огієнка, видані вінніпезьким Інститутом дослідів Волині за сприяння Товариства “Волинь”, і в першу чергу голови управи ІДВ доктора Сергія Радчука та голови Товариства Іллі Онуфрійчука. З останнім автор статті зав'язав стосунки ще 1996 року, отримав з Канади три посилки літератури, у тому числі – твори професора І.Огієнка, які передав колишньому ректорові професору А.О.Копилову, а решту згодом – керівнику Центру, всього – близько 50 книг. Основні надходження літератури з діаспори сталися після встановлення зв'язків Є.І.Сохацької з секретарем ІДВ Надією Шаварською та Ніною Луговою з Вінніпегу. 12 січня 2005 року ректор університету О.М.Завальнюк висловив подяку керівникові управи ІДВ докторові С.Радчуку за праці митрополита Іларіона (проф. І.Огієнка) та книги інших науковців діаспори, видані Інститутом й передані Центру огієнкознавства, запросив до дальшої співпраці [4, с. 232].

У рамках відзначення 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 22 жовтня 2008 року відбулося відкриття на фасаді головного корпусу університету меморіального скульптурного знаку, присвяченого Кам'янець-Подільському державному українському університету. Почесне право зняти біле покривало було надане відомим в Україні особистостям – ученим – огієнкознавцям: киянам – доктору історичних наук, академіку НАН України, директору Інституту історії України НАН України В.Смолю, доктору філологічних наук, академіку М.Тимошику та кам'янчанам – ректору університету професору О.Завальнюку та кандидату філологічних наук, професору Є.Сохацькій.

Євгенія Іванівна Сохацька почувалася піднесено-урочистою, адже саме вона була біля витоків боротьби за відродження Огієнкового духу, за повернення його імені в Україну, у Кам'янець-Подільський і неситно йшла до цієї мети, переживши різні випробування. Натхненно прозвучало в її промові “Справедливість восторжествувала! І хоча зараз багато говориться про політичні чи економічні негаразди, можна стверджувати, що Україна, як держава, відбулася. Слаба Богу, живемо в своїй Українській державі, пошановуємо своїх героїв та їхні подвижницькі справи. Інакше, як подвижництвом, не можна назвати заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Перекочувалися фронти, змінювалися політичні барви урядів, але прозорливі посадовці уміли бачити перспективи для української культури й духовності. Указом Гетьмана Павла Скоропадського 1918 року і був відкритий університет.

Відкриття і функціонування університету продемонструвало прагнення українців мати свою національну школу, освіту рідною мовою, а також уміння українців об'єднувати задля великої мети – торжества національної ідеї, ідеї національної освіти та побудови Української держави! Це й повинно слугувати уроком сьогоденню, коли часом бракує єдності, розуміння важливого” [10].

Це зворушливо відзначила в промові-подяці заступник директора Інституту педагогіки АПН України доктор філологічних наук, професор Н.Й. Вошина.

У Кам'янці-Подільському знання, природний талант, потужна експресія й організаторські здібності Євгенії Іванівни набули дальшого розвитку й реалізації. Історична необхідність – час боротьби за незалежність, розбудову суверенної української держави – визначила їй роль промотора раніш окреслених подій, а життя і творчість Івана Огієнка, повернення його імені і спадщини в Україну стали зброєю, з допомогою якої вона невпинно дробила зашлакований менталітет опонентів, формувала національний світогляд і патріотичну позицію студентів, викладачів, жителів Хмельниччини та й України. Саме її позиція та активна діяльність визначили Кам'янець-Подільському педінституту роль штаб-квартири Товариства Івана Огієнка, хоча на законних підставах її могли б виконувати і Житомир, і Київ, і Львів, також пов'язані з життям і діяльністю І. Огієнка.

Неодноразово Євгенія Іванівна обиралася депутатом Кам'янець-Подільської міської ради (1980, 1982 і 1985, 2006 рр.).

Вона – відмінник освіти України (1997), до 10-ї річниці незалежності України нагороджена найвищою Кам'янець-Подільською міською відзнакою – медаллю “Честь і шана”.

За велику роль у поверненні в Україну імені Івана Огієнка, його наукового доробку, особистий внесок у створення наукової огієнкіани Євгенії Іванівни присуджено звання лауреата Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка (1998) [1]. За сумлінну працю та значний особистий внесок у розвиток і зміцнення Української держави також відзначено Подякою Прези-

дента України (2003). За поданням голови Товариства Івана Огієнка Є.І.Сохацької лауреатами Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка стали ще троє кам'янчан – ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор О.М.Завальнюк (2009), професор Б.М.Негода (2010), письменник Мар'ян Красуцький (2011).

Є.І.Сохацька – активна діячка відродженого просвітницького руху, тривалий час очолювала Кам'янець-Подільську міську організацію “Просвіти”.

Окрім всього Євгенія Іванівна – прекрасна дружина, любляча мати й бабуся, разом з чоловіком Єротеєм Григоровичем виховала синів Максима та Олега, займається вихованням онуків, стала берегинею родини Сохацьких.

Список використаних джерел:

1. Діденко, З. Хмельниччина має свого першого лауреата / З. Діденко // Подільські вісті. – 1998. – 5 лют. (№ 14).

2. Завальнюк, О. М. Сохацька Євгенія Іванівна / О. М. Завальнюк, А. Ф. Суворий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 414-425.

3. Іван Огієнко: “Тобі, Україно, віддав я всі сили...”: біобібліогр. покажч. / уклад.: Є. Сохацька, О. Трончук, В. Пархоменко. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – Вип. 1. – 76 с.

4. Прокопчук, В. С. Перші кроки Центру огієнкознавства / В. С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 228-235. – (Серія історична і філологічна; вип. 2).

5. Прокопчук, В. С. Центр огієнкознавства Кам'янець-Подільського державного університету / Віктор Прокопчук // Хмельниччина: Дивокрай. – 2005. – № 1-2. – С. 83-86.

6. Прокопчук, В. С. Нове огієнкознавче видання: [рец. на кн.: Сохацька Є. І. “Молюся за весь Рідний край...” (Штрих до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності). – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2007. – 276 с.] / В. С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 328-330. – (Серія історична та філологічна; вип. 4).

7. Сохацька, Є. І. На варті українства: статті з літературознавчого та культурологічного доробку / Євгенія Сохацька. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – 380 с.

8. Сохацька, Є. І. “Молюся за весь Рідний край...” (штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності) / Євгенія Сохацька. – Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2007. – 276 с.

9. Сохацька Євгенія Іванівна (до 35-річчя науково-педагогічної діяльності): біобібліогр. покажч. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І.Огієнка, Наук. б-ка; [уклад.: В. М. Пархоменко, О. В. Веселовська; редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.)]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – 28 с. – (Серія: Постаті в освіті і науці; вип. 9).

10. Святкування 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. матер. / упорядник, автор вступної статті О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 54.

Резюме

В статье показывается научно-исследовательская огиенковедческая деятельность профессора Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенка Е.И.Сохацкой, ее подвижничество по возвращению в Украину доброго имени и творческого наследия Ивана Огиенка, одного из организаторов и первого ректора государственного украинского университета в Каменце-Подольском в 1918–1920 гг.

Ключевые слова: Иван Огиенко, Е.И.Сохацкая, Каменец-Подольский, Центр огиенковедения, университет.

Одержано 12 березня 2012 року

Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії

УДК 94:2-773](477.43)“17/18”(043.3)

Ю.І.Блажевич

Організація та функціонування духовної освіти в Подільській православній єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.)

У статті на основі архівних, документальних та історичних матеріалів висвітлено процес становлення та розвитку православної освіти в Подільському регіоні після приєднання краю до складу Російської імперії в кінці XVIII і в період 50-х років XIX ст.

Ключові слова: Поділля, єпархія, православна освіта, духовна семінарія, духовні училища, парафіяльні школи, церковнопарафіяльні навчальні заклади, русифікація.

Важливим важелем єпархіальної влади у здійсненні імперської синодальної політики у зазначеному періоді було питання формування кадрового потенціалу духовенства через організацію православної освіти і виховання підрастаючого покоління в дусі великодержавних стандартів. Для цього виділялись значні кошти для відкриття і функціонування духовної семінарії і духовних училищ та парафіяльних шкіл, забезпечення православних закладів відповідними кадрами викладачів, інспекторів та інших відповідальних осіб. Студентів і учнів набирали, насамперед, з дітей церковного кліру. Відповідно до урядових та синодальних інструкцій розроблялись навчальні програми, здійснювалася підготовка і підбір підручників, посібників та релігійної літератури. Постійний контроль за навчальним процесом та виховною роботою серед семінаристів і учнів духовних училищ здійснювався цивільною та церковною владою. Однак, необхідно зазначити, що такий комплексний підхід до вирішення цього питання сформувався лише в 40–50-ті роки XIX ст., коли царизм остаточно надав перевагу православним цінностям у формуванні законслухняних громадян поліконфесійної та багатонаціональної Російської імперії.

Необхідно зазначити, що дослідження і відображення теми в українській і зарубіжній літературі відбувалося в три етапи: дореволюційному, радянському та сучасному. На першому переважно накопичувався фактичний матеріал і створювалися джерела епістолярного жанру. В цьому плані значний науковий інтерес щодо осмислення державно-церковних відносин на Поділлі в досліджуваній період, розкриття суті політики царського уряду з одержавлення релігійних конфесій і перетворення їх у інструмент імперського контролю над духовно-релігійною сферою краю представляють публікації дореволюційних дослідників церковної історії В. Антоновича, В. Біднова, П. Викула, К. Добролюбовського, М. Кояловича, О. Лотоцького, А. Неселовського, І. Олесницького, П. Орловського, В. Песецького, С. Рункевича, Є. Сіцинського, М. Тальберга, П. Троїцького, В. Шульгіна, М. Яворського, В. Якубовича та ін.

У радянські часи, панівними для яких були комуністична ідеологія з її войовничим атеїзмом, істотних праць з релігійної історії на Поділлі не з'явилося. Між тим, були опубліковані загальні дослідження історії православної церкви І. Власовського, Д. Дорошенка, А. Карташова, М. Нікольського, С. Сірополка, І. Смолича та ін.

З утвердженням державної незалежності України світ побачила низка ґрунтовних узагальнюючих праць, присвячених розвитку релігійної сфери на Поділлі наприкінці XVIII – в середині 50-х рр. XIX ст. Значний науковий інтерес щодо розкриття суті інкорпораційної і уніфікаційної політики царського уряду згідно з великоросійськими і синодальними правилами представляють публікації таких відомих сучасних українських істориків, як В. Бондаренко, А. Колодний, О. Крижанівський, А. Пономарьов, С. Плохий, О. Реєнт, В. Смолій, Г. Степаненко, Н. Стоколос, П. Яроцький та інші, котрі дозволяють глибше з'ясувати обрану для дослідження проблему.

Вагомий вклад у вивчення окремих аспектів релігійного життя Поділля вносять сучасні вчені і дослідники Л. Баженов, О. Григоренко, Є. Зваричук, А. Лисий, А. Опря, С. Причишин, І. Рибак, В. Ровінський, А. Святненко, І. Сесак, П. Сливка, П. Слободянюк, В. Смолінський, А. Філінюк, автор цього повідомлення та ін. Цікаву наукову інформацію релігієзнавчого характеру містять наукові збірники за підсумками міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, проведених на теренах нашого краю.

З приєднанням до складу Російської держави Поділля тут розпочалися освітньо-культурні перетворення за великодержавними та синодальними взірцями. Їхньою метою була підготовка священицького корпусу та виховання законотворчих мешканців в інтересах імперії. У цьому виникла низка труднощів, зумовлених особливостями, пов'язаними передусім із тривалою колонізацією та окатоличенням населення Подільського регіону панською Польщею. Польський вплив відчувався після 1793 р. ще протягом майже сорока років. Таке довготривале перебування Поділля під владою Речі Посполитої негативно позначилося на загальному стані православної церкви. Влада й освіта фактично була зосереджена у руках поляків. До того ж підтримку

і покровительство їм надавали Павло I та Олександр I і візитатор, поляк за національністю і католик за віросповіданням, Ф. Чацький. Православне духовенство відзначалося безправністю та малоосвіченістю. У шкільництві панувала польська мова. На теренах краю з'явилося 22 нових католицьких монастирі і костьоли, а при них – мережа шкіл і училищ. У 1821 р. у тридцяти чотирьох католицьких училищах навчалось 940 учнів. Відновили свою діяльність єзуїтські школи в Кам'янці-Подільському і Вінниці, а василіанські – у Барі й Немирові [1, с. 36]. В середині 20-х рр. у Кам'янець-Подільській дієцезії нарахувалось вже 44 таких школи, зокрема й у Кам'янці, Городку, Саганові, Тарноруді, Проскуріві, Дунаївцях, Зінькові, Ярмолинцях та інших містах і містечках Поділля [2, с. 38]. У березні 1804 р. за ініціативи Ф. Чацького в Кам'янці-Подільському відбувся з'їзд римо-католицького духовенства задля залучення польських дворян і католиків до поширення початкової освіти в регіоні. Було прийнято рішення про відкриття і утримання нових костельних шкіл за рахунок церковної десятини з римо-католицьких костьолів [2, с. 39-40]. Насправді ж такі зобов'язання виконали лише летичівські домініканки та ярмолинецькі бернардини і заснували при своїх монастирях школи [3, с. 230].

У серпні 1811 р. було затверджено новий статут таких шкіл, написаний єпископом Ф. Мацькевичем. Документ встановив правила настоятелям чернечих обителів щодо нагляду за парафіяльними школами, а єпископу у посланнях окреслив обов'язки вчителів, програму предметів, до переліку яких входили катехизм, читання і писання польською та російською мовами, арифметика, правила етикету і доброї поведінки, короткий огляд історії Старого та Нового Заповітів [4, с. 417-418].

Особливістю релігійної ситуації і стану шкільництва було те, що після 1813 р. всі зареєстровані польські духовні школи західних губерній були виключені з-під нагляду Міністерства народної освіти і підпорядковані Департаменту духовних справ інших віросповідань Міністерства внутрішніх справ. Після повстання поляків у 1830–1831 рр. на Поділлі за наказом цього міністра були ліквідовані парафіяльні школи при католицьких монастирях і костьолах. Всі католики були позбавлені можливості відвідувати такі заклади. На протигагу їм було створено чимало нових шкіл при православних церквах на території Подільської єпархії [5, с. 82]. Як бачимо, тільки після подій початку 30-х рр. православна церква почала утверджувати свої позиції в освітній сфері. Проте цей процес затягнувся на десятиліття.

Ще в перші роки становлення Подільської православної єпархії перед церквою постала гостра проблема забезпечення новостворених парафій священиками і церковнослужителями. Призначення на вакантні посади колишніх уніатських священиків і переведення в єпархію духовенства з російських територій і Лівобережної України мали тимчасовий і, як показали події, не зовсім виправданий характер. Адже більшість переведених зі східних регіонів православних духівників через бідність і злиденність місцевих парафій невдовзі повернулася додому. З іншого боку, колишні священики були нена-

дійними у справі утвердження вірнопідданської ідеології серед місцевого населення. До того ж нечисленний православний клір мав низький рівень освіти. Адже за польського панування православних духовних навчальних закладів на Поділлі не було. Такий стан речей не міг задовольнити церковну владу, а тим більше державну владу.

Водночас необхідно зазначити, що, незважаючи на активну русифікацію і уніфікацію церковно-релігійного життя краю, в середовищі низового православного кліру та певної частини мирян ще довгий час зберігалися елементи самобутності українського православ'я в церковно-обрядовому побуті подільського селянства і інтелігенції. Саме завдяки наявності цієї самобутності “подільське духовенство, – за переконанням О.Лотоцького, – не зазнало того болочого процесу асиміляції та нівеляції, через який пройшло наше духовенство по інших частинах України” [6, с. 238-239].

До деякого часу самодержавна машина рахувалася з такою ситуацією. Як підкреслює Г.Степаненко, це сталося насамперед завдяки тому, що “царський уряд чітко усвідомлював: у державі повинна бути єдина православна віра. Тому хай краще буде на Поділлі православна церква з тимчасовими українськими ознаками, ніж римо-католицька. Зусилля уряду в цьому регіоні були спрямовані перш за все на опрацювання, а потім вже на русифікацію населення” [7, с. 215]. Для справжнього опрацювання необхідно створити відповідні умови, насамперед в освітньо-культурній сфері. Зробити це протягом короткого часу не було можливості, тому що, по-перше, імперський курс корегувався відповідно до уподобань тих, хто приходив на царський престол у цей період; по-друге, тому, як вже зазначалося, що не було підготовлених церковних кадрів і не було навчальних закладів, які б цим займалися; по-третє, це вимагало значних фінансових витрат. Але непослідовна політика Павла I і Олександра I, їх постійне загравання з католиками призвело до того, що діяльність закладів освіти перебувала під постійним тиском з боку римо-католицької конфесії, якій, за висловом Д.Дорошенка, царизм залишив “повну гегемонію в обсягу культурно-просвітнього життя, головно в царині шкільництва” [8, с. 497].

Ще однією важливою причиною, яка відчутно гальмувала освітній процес, було існування кріпацтва. Кріпаки не бачили ніякої віддачі від освіти, оскільки вона не змінювала їхнього підневільного становища. Окрім того, коли селяни цілими днями перебували на панщині або на своїх клаптиках землі, діти не мали змоги ходити в школу. Вони працювали в домашньому господарстві – доглядали худобу, птицю, молодших братів і сестер. Більшість кріпаків вважала, що освіта – це прикрий додаток до панщини, котрий тільки забирає робочу силу з господарства. До того ж поміщики та їх поплічники дивились на освіту своїх “холопів” як на даремну трату часу. Здебільшого польські пани змушували залежних від них священників припиняти в школах заняття від ранньої весни до пізньої осені. На становленні шкільництва в подільських селах негативно позначалася й відсутність дієвої державної підтримки, яка всіляко гальмувала освітній процес. З огляду на всі ці обставини духовні правління в своїх

рапортах у консисторію серед причин відсутності шкіл при церквах називали небажання парафій віддавати своїх дітей до школи, протидію і свавілля поміщиків, нестачу приміщень, палива, підручників тощо.

На час приєднання Поділля до Росії навчальні заклади в краї функціонували в структурі православних (незначна кількість), уніатських (найбільше) і католицьких (найбільш впливових) парафій. Подоляни переважно здобували освіту в дяківських школах. Вони утримувалися на кошти батьків, а вчителями в них були дяки, які переважно навчали українською мовою читати Буквар, Часослов, Псалтир і церковних співів. Але такі школи почали занепадати і на початку ХІХ ст. майже зникли [9, с. 1135-1138]. Понад 90% населення краю було неписьменним. Двері навчальних закладів були відкриті тільки для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників. Лише окремі сільські діти могли навчатися в декількох парафіяльних училищах [10, с. 161].

Не набагато кращим був освітній рівень у православних священників. Більшість з них не вчилася в єзуїтських чи василіанських школах, отримала домашню освіту або навчалася читати і співати в церкві, де й освоїла порядок богослужіння і виконання церковних таїнств, суворо дотримуючись вимог і правил трєбника Петра Могили [4, с. 397].

На початок 20-х рр. ХІХ ст. в Подільській губернії діяло чотири таких училища. Найбільшим серед них було Барське, майже удвічі меншим – Вінницьке та два невеликі – Кам'янецьке і Немирівське. Об'єктивно вони не могли охопити навчанням всіх дітей шкільного віку. Навчалася в них всього 1444 учні, відповідно 664, 391, 190 і 199 у кожному училищі переважно з дворян та шляхти. Навчальний процес забезпечував 51 вчитель. Діяльність всіх чотирьох училищ координував директор. Функціонували училища в пристосованих, здебільшого тісних приміщеннях. Кам'янецьке знаходилося в частині недіючого монастиря, споруда якого була хоч і кам'яна, але стара та незручна. Вінницьке училище розташовувалося у великому монастирському приміщенні, яке вимагало капітального ремонту, а кошти на нього були відсутні. Подібним було становище Барського училища. Тільки Немирівське училище діяло в будинку засновника графа В.Потоцького [11, арк. 23].

В усіх училищах вивчалися катехізис, арифметику, алгебру, геометрію, прямолінійну тригонометрію, скорочену географію, стародавню історію, вітчизняну історію, початки поезії, риторичку, логіку, фізику, початки мінералогії і ботаніку, працю та домоводство, латинську і німецьку мови, а в Барському училищі – давньослов'янську і поверхово – французьку та російську мови. З 1801 р. у Вінницькому народному училищі було введено малювання, а в Барському та Немирівському училищах – гру на інструментах [11, арк. 23]. У навчальному плані Барського училища в 1825 р. було 22 предмети. Окрім вищезгаданих, ще вивчалися логіка та риторика, архітектура, топографія, мінералогія, землеробство, садівництво тощо [12, с. 190-191].

Усі навчальні заклади опинилися під всезростаючою залежністю і контролем з боку російської влади; з іншого – під посиленням польського впливу,

особливо католицької церкви. Зі страху перед революцією Павло I заборонив використання у навчальних закладах всіх книг, виданих під впливом французької революції. Для того, щоб жоден опозиційний голос не порушив ідейних підвалин російського деспотизму, імператор заборонив всі закордонні книги і навіть ноти. У зв'язку з цим у 1801 р. було проведено ревізію підручників, посібників, іншої літератури, які знаходилися в бібліотеках навчальних закладів Подільської губернії. В ході її проведення з'ясувалося, що у Барському училищі перебувало 12 екземплярів книг з Краківської академії, пронизаних антимонархічними ідеями. Всіх їх, в тому числі "Прописи загальної історії", вилучили з навчального закладу і заборонили для будь-якого використання у навчальному процесі. Після війни з Наполеоном цензура на навчальну літературу стала ще більш вимогливішою і суворішою. А після польського повстання 1830–1831 рр. уряд заборонив більшість книг польських авторів на історичну тему, наприклад, книгу Міклашевського "Зображення польської історії", опубліковану у Варшаві польською мовою [13, арк. 1-8]. Тоді ж рішенням Київського учбового округу було заборонено особам польського походження займатися навчанням і вихованням учнів [14, арк. 1-4].

Суттєвих змін у доступі народних мас до навчання не внесла і реформа системи освіти, що розпочалася у 1803 р. Адже ні царизм, а тим більше поміщики, не були зацікавлені в освічених українських кріпаках. Передусім ставилось завдання уніфікувати існуючу в Правобережжі мережу освітніх закладів та провести в них русифікацію. Для цього було створено Міністерство народної освіти [15, с. 232-233]. В основу реформи, як відомо, були покладені нові Правила народної освіти, затверджені Олександром I та підписані міністром освіти Росії графом П. Завадовським. Правилами встановлювався порядок, за яким у кожній парафії або на дві парафії відкривалися парафіяльні училища.

Створювані при церковних парафіях навчальні заклади були початковою ланкою освіти. Організаційно вони підпорядковувалися в казенних селах священнику і одному авторитетному мешканцю, у поміщицьких селах перебували під опікою місцевих поміщиків [16, арк. 67, 70]. Навчання в них продовжувалося 4–6 місяців у селах і до одного року – в містах. Дітей навчали переважно польською мовою читати, писати, перших дій арифметики, основ православної віри. Проте найголовніше зводилося до формування в них навичок роботи в сільському господарстві та ремісництві [17, с. 168].

Уцілілі на початку XIX ст. в Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Могилівському повітах парафіяльні школи були в такому жалюгідному стані, що їх під час ревізії 1820 р. навіть не ввели до списку діючих [18, с. 27]. Фактично такі школи ще довго залишалися в зародковому стані. На 1840 р. на Поділлі діяло лише 46 парафіяльних народних шкіл, в яких навчалось всього 246 учнів [2, с. 37].

Другу ступінь в системі початкової освіти краю склали повітові духовні училища. Спочатку вони були двокласні, а з прийняттям статуту 1828 р. були перетворені у трикласні. У духовних училищах вивчали російську мову, гео-

графію, історію, арифметику, природознавство, фізику, малювання. Двері цих навчальних закладів були відкриті лише для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників неукраїнського походження. Тільки окремі сільські діти могли навчатися в одно- та двокласних парафіяльних училищах, яких було обмаль. Зокрема у 1804 р. в губернії їх функціонувало 21, в 1825 р. – 44, в 1830 р. – 47 таких шкіл, де навчалося всього 1133 учнів, з них тільки 40 дівчат [10, с. 161]. Відкриття і функціонування в Подільській губернії таких училищ і запровадження в них Правил народної освіти було пронизано духом русифікації. Відповідно до статті 34 глави другої у навчальних закладах першого і другого рівнів вводилося обов'язкове вивчення учнями граматик російської, польської, німецької, французької, латинської та грецької мов. Про граматику української мови не згадувалося ніде жодним словом [19, арк. 17]. У разі порушень чи відхилень від передбачених норм до вчителів застосовувалися різні покарання аж до звільнення з роботи. Взагалі учителів в цих училищах було небагато, в середньому не більше трьох, їх фаховий рівень, за деякими винятками, був низький, хоча тут вивчалася багато дисциплін.

Значний тиск, як вже зазначалося, чинився на навчальні заклади краю з боку поляків, які, користуючись покровительством А. Чарторийського і Ф. Чацького, особливо щедро фінансували ті училища і школи, що активно насаджували католицизм в середовищі української шляхетської верхівки.

На зламі XVIII – XIX ст. у Подільській єпархії почала формуватися мережа середніх православних навчальних закладів. Серед них заслуговує на увагу Подільська духовна семінарія, створена на виконання указу Павла I у 1798 р. архієпископом Іоаникієм. У березні 1798 р. року Іоаникія видав розпорядження духовній консисторії, щоб вона повідомила єпархіальному духовенству про відкриття на Поділлі духовної семінарії в складі двох класів – інформаторського і граматичного при Шаргородському Свято-Миколаївському монастирі. У документі архіпастиря було поставлено завдання всім священнослужителям і церковнослужителям єпархії до 1 травня 1798 р. “...дітей від 10 до 15 років, які навчалися російської грамоти і писали нею, а також озайомлених із латинською мовою”, обов'язково направити в Шаргородське училище [20, с. 47]. За невиконання розпорядження про направлення своїх дітей на навчання в визначений термін їх чекало покарання згідно з царським указом.

Офіційне відкриття духовної семінарії відбулося у грудні 1798 р. Причин на це було декілька. Спочатку в містечку Шаргород розпочалася епідемія моривиці, і там було введено карантин до 9 грудня 1798 р. По-друге, частина дітей подільського духовенства вже навчалася у василіанських і католицьких школах. По-третє, багато церковників через злиденне існування не могли відправити своїх дітей на навчання, адже воно повинно було проводитися за рахунок батьків. По-четверте, деякі священники, щоб уникнути небажаної необхідності, не реєстрували своїх дітей відповідного віку в клірових відомостях, інші, посилаючись на багатодітність і злиденність, ігнорували розпорядження вищого церковного начальства.

Таке ставлення до виконання розпорядження спонукало єпархіальне керівництво вжити більш суворих заходів. Так, наприклад, духовенству, діти, якого без вагомих причин не приступили до навчання, загрожувало виключення з духовного звання і навіть переведення до кріпацького стану. Деколи на місця виїжджали спеціальні особи, які силоміць доставляли дітей до семінарії. В кращому випадку, за невиконання наказів єпархіального управління батьків штрафували на 5 рублів або тимчасово позбавляли парафії. Відповідні розпорядження архієрея забороняли священикам віддавати своїх дітей до будь-яких навчальних закладів, окрім православних [21, арк. 1-72]. Більшість дітей, які навчалися в уніатських і католицьких навчальних закладах, перевели до семінарії. Так завдяки зусиллям духовної влади, насамперед архієрея Іоанікія, були досягнуті перші позитивні результати, хоча з усієї єпархії було зібрано лише 130 дітей подільських кліриків, котрі розпочали навчання в новій семінарії [20, с. 47].

Першими учителями нового навчального закладу були випускники Київської духовної академії. Більшість із них була родом з Поділля, добре знала звичаї, традиції та дух і характер місцевого люду, що допомагало їм у практичній діяльності. Взагалі питанню формування викладацького складу семінарії приділялася особлива увага. Духовна консисторія за дорученням правлячого архієрея розшукувала грамотних священиків, пропонувала їм викладацьку роботу з умовою збереження за ними духовних посад.

За наказом Іоанікія, першим ректором Шаргородської духовної семінарії був призначений архімандрит Гавриїл, який після закінчення Київської духовної академії та прийняття чернецтва був проповідником при кафедрі Київського митрополита, а з 1783 по 1794 рр. служив капеланом у сані ігумена при російському посольстві в Варшаві. Проводив богослужіння в посольській церкві і одночасно опікувався православними церквами навколо Варшави та виконував обов'язки радника єпископа В.Садовського. Однак за підозрою властей був ув'язнений разом із єпископом. Після придушення польського повстання 1794 р. він був звільнений з в'язниці і, за дорученням фельдмаршала Суворова, відправляв священицькі обов'язки в діючій армії на території Польщі. Водночас командувач російськими військами порушив клопотання перед Св. Синодом про підвищення його в сан архімандрита, що й було зроблено. З 1796 р. Гавриїл працював намісником Шаргородського монастиря, а в 1798 р. – ректором новоутвореної духовної семінарії [20, с. 48]. У 1806 р. було розпочато переведення семінарії у Кам'янець, яке завершилось у 1808 р. Для потреб семінарії у 1805 р. виділили двоповерховий кам'яний будинок, побудований в останній чверті XVIII століття, а також закупили ще три будинки, що зміцнило навчально-матеріальну базу [22, с. 42] і сприяло успішному розвитку цього навчального закладу.

Після смерті Гавриїла у 1800 р. справу розвитку семінарії продовжив новий ректор, архімандрит Інокентій (Ставінський). Наступним ректором семінарії був Стефан Романовський, за духовним званням – архієпископ.

Четвертий ректор – Георгій Яшуржинський – керував семінарією майже десять років (з 1813 по 1822 рр.). Після нього впродовж двадцятих років XIX століття її ректором був отець Сергій. За посадою керівник семінарії був постійним членом духовної консисторії.

Префектом семінарії працював протоієрей Андрій Кисилівський, викладачами – професор протоієрей Федір Соколович, протоієрей Василій Гречулевич, Симеон Розов, Кирило Вигура, Костянтин Моравський, Антоній Крупський, Василій Виноградов та ін. [23, с. 6-9]. Вони були виховані в душі синодального російського православ'я, запопадливо виконували волю властей, особливо в справі інкорпораційних інтересів царського самодержавства.

Система навчання в семінарії формувалася поступово. За взірць слугували навчальні плани Київської духовної семінарії. Навчально-виховний процес регулювався розпорядженнями та інструкціями комісії духовних училищ, а з 1840 р. – духовно-навчальним правлінням [2, с. 40]. Семінарія отримувала навчальні плани, розклад занять, конспекти дисциплін, якими користувалися викладачі, перелік підручників тощо. Певні інструкції надавали рекомендації щодо методики викладання. Заборонялося диктувати уроки. Навчання поділялося на дві частини: уроки в класі і виконання домашніх завдань. Здібні учні навчалися один рік, решта – до повного засвоєння предметів (два-три роки) або переводилися до духовних училищ. Головні предмети – богослов'я, філософія і словесність – викладалися латинською мовою, решта – російською. У 1840 р. навчання повністю перевели на російську мову.

Звдяки піклуванню правлячого архієпископа Іоанікія “... семінарія досягла того, що розвивала у вихованців любов до розумової і постійної праці, підготовленість до великотрудного пастирського життя [24, с. 18-19].

Повний курс навчання в Подільській духовній семінарії на початку XIX ст. складався з семи класів. У нижньому граматичному класі учні вивчали скорочений катехізис, чистописання, правопис, російську граматику, першопочаткові латинські слова і латинську граматику (I та II частини) та правила для учнів. У середньому граматичному класі продовжувалося вивчення скороченого катехізису, правопису і російської граматики, святої історії, латинські розмови з граматичним розбором і латинську граматику (III частина). У вищому граматичному класі вивчалися також арифметика, географія, біблійська історія, французька, німецька, польська мови. У класі риторики вивчали російську і латинську риторичку, глумачення недільних і святкових служб, всесвітню й російську історію, чисту математику, грецьку, німецьку, французьку і польську мови. У передостанньому класі викладалися філософські предмети, історія природознавства, фізика і роз'яснення євангелій. Випускний, богословський клас завершувався вивченням богословських наук [19, арк. 15].

Важливим стимулом успішності учнів були екзамени, під час яких перевірялися знання учнів. Вони проводилися наприкінці кожної третини навчального року і називалися “внутрішніми” (перед різдвяними і пасхальними канікулами) і “зовнішніми”, або публічними (перед літніми канікулами). Такі

екзамени заохочували не тільки до навчання, а й до позитивної поведінки, оскільки дуже часто (а перед канікулами завжди) їх відвідував хто-небудь з членів семінарського правління, переважно ректор чи інспектор семінарії. Перевірка екзамнів, як правило, завершувалася конкретними вказівками щодо усунення недоліків у навчальній роботі. Успішних учнів нагороджували похвалами чи подарунками, переважно книжками.

Актуальною була проблема матеріального забезпечення семінарії. Перебуваючи в єпархіальному статусі, навчальний заклад утримувався як за рахунок державних асигнувань, так і на пожертви церковних і світських осіб, підтримки монастирів й надходжень від архієрейського дому. Витрати з бюджету губернії на семінарію в 1801 р. склали 3 тис. рублів [25, арк. 10]. Третина державних асигнувань йшла на оплату праці штатних учителів, решта – на опалення, освітлення, придбання книг, облаштування гуртожитку, придбання одягу та харчів для казеннокоштных учнів.

У семінарії велика увага приділялася забезпеченню учнів навчальною літературою. Учням, які перебували на казенному утриманні, підручники видавалися безкоштовно з книжкового фонду комісії духовних училищ. Решта учнів підручники купувала за свої гроші через училищне начальство. Щоправда, їх для всіх не вистачало. Причин цього було дві: бідність учнів і дуже високі ціни на книги (від 70 коп. до 2 рублів 25 коп.). Навіть у Києві навчальна література була дешевою, і вартість її складала від 43 коп. до 2 рублів 09 коп. [26, арк. 1-3].

У семінарії застосовувалася практика залишення невстигаючих на повторний рік навчання. Були організовані причетницькі класи, в яких учні не ставили великих завдань у досягненні освіти, а готувалися до майбутньої посади причетника. Переведення в такий клас здійснювалося за вказівкою правління семінарії і регламентувалося училищним статутом. Право навчатися у причетницьких класах мали лише учні середніх і вищих відділень та учні, які закінчили курс навчання в училищі, але не переведені у семінарію.

Широко використовувалися різного роду покарання учнів: стояння на колінах, залишення без обіду і шмагання різками. Однак, за новими правилами, керівництво навчальних закладів змушене було вести боротьбу з практикою тілесних покарань. Зокрема у 1827 р. з учителів училища брали підписку про те, що вони не будуть допускати покарань дітей різками [27, арк. 6-7].

У 1810 р. зусиллями й на кошти преосвященного постало двохкласне духовне училище, що функціонувало в приміщенні архієрейського заміського будинку у с.Привороття Кам'янецького повіту [24, с. 109-110]. Училищем управляв представник архієрея. Заклад призначався для сиріт священників і церковнослужителів. Учні готували для роботи в парафіяльних школах, що започатковувалися у великих населених пунктах на противагу уніатським і католицьким школам при монастирях і костьолах [20, с. 50].

У 1817 р. з Подільської духовної семінарії відділилося Кам'янецьке духовне училище. Основою нового закладу стали нижчі класи семінарії. Навчання

в них було своєрідною підготовкою для вступу в семінарію. Для вивчення в училищі були виділені такі предмети, як катехізис, свята історія, арифметика, географія, правопис, російська, латинська, грецька мови, чистописання та співи. Їх викладання велося у нижчому та вищому відділеннях з дворічним курсом для кожного класу [28, с. 131-132].

Поява училища не означала повного відокремлення і припинення всяких зв'язків із семінарією. Воно мало свої навчальні класи у двох приміщеннях семінарії, керівництво і своїх вчителів, але повністю залежало від правління семінарії у вирішенні педагогічних, економічних та інших важливих питань. У компетенцію правління, зокрема, входили прийом й звільнення керівників і вчителів, набір та відрахування учнів, контроль за викладанням дисциплін, використанням виділених коштів тощо. На перших порах існування училища недостатньо освічене духовенство було налаштоване проти освіти, училищної корпорації, особливо начальства. Найбільше труднощів викликало залучення їхніх дітей до навчання. Зважаючи на те, що для більшості священників головним джерелом існування було землеробство, вони вбачали у своїх дітях майбутніх помічників у домашньому господарстві. Тому діти передусім повинні були бути хліборобами, добре розуміти господарську справу, а вже після цього ставати служителями культу.

Не мали можливостей утримувати в училищі та оплачувати навчання своїх дітей причетники. Тому їх діти вчилися переважно у батьків церковного читання та співу і навіть не мріяли про заможніше життя своїх родин. Щоб заставити священників і причетників своєчасно віддавати дітей у духовний заклад, вживалися спеціальні заходи. За розпорядженням єпархіальної влади, благочинні вели облік із зазначенням їх віку і через духовні правління направляли списки в училище [29, арк. 10]. Системного характеру ця робота набрала після поділу єпархії на училищні округи та запровадження контролю з боку духовних правлень, керівництва семінарії і духовних училищ [423, с. 28].

Духовні училища вирізнялися безвихідною бідністю. Вихованці погано одягалися і харчувалися, їм не вистачало підручників, іншої навчальної літератури. У найгіршому становищі перебували учні казенного утримання. На перших порах семінарія виділяла із своїх статків тільки декілька російських рублів на утримання 2–3 учнів училища. У наступні роки кількість таких учнів збільшувалася і у 1822 р. тільки в Кам'янецькому духовному училищі складала 28 повноказених “бурсаків” та 17 напівказених “напівбурсаків”. На одного казенного учня семінарії виділялося лише 34 рублі 28 коп. Утримання казенного учня училища обходилося на півроку 11 рублів 10 коп., а напівказенного – 5 рублів 50 коп. У Барському духовному училищі ці суми були ще меншими, оскільки ціни на продукти харчування там були дешевшими від кам'янецьких [30, с. 38].

На початку XIX ст. був вкрай незадовільний стан духовних шкіл при православних храмах на Поділлі передусім через слабе матеріальне становище парафій, відсутність приміщень для шкіл, а також людей, які б мали знання

та бажання працювати у них. Більшість таких шкіл не мала ніякої постійної фінансової підтримки від державних чи церковних органів, утримувалась за рахунок парафій за умови, якщо священник мав змогу перекопати в цьому парафії. Розвиткові церковнопарафіяльних шкіл заважало також і кріпацтво. Мало хто з поміщиків хотів допомагати православній церкві у справі підвищення рівня писемності серед селян.

Та й освітній стан священників і причетників був дуже низький. Коли в 1831 р., згідно з указом Св. Синоду, в Подільську єпархію був направлений професор Київської духовної академії протоієрей І. Сковрцов, він з гіркотою зазначав в звіті, що з 128 церков Кам'янецького повіту, які він оглянув, тільки 20 священників закінчили курс богослов'я. Третина священників у школах взагалі не вчилася [9, с. 1028]. На початку 40-х рр. XIX ст. в єпархії функціонували 1 семінарія, 4 духовних училища, 1 повітове і 4 парафіяльних училища Міністерства народної освіти [31, арк. 28]. Така ситуація з підготовкою священників, а також відсутність широкої мережі шкіл не дозволяла підвищити освітній рівень населення краю [32, с. 211]. Внаслідок цього за кількістю учнів на 100 осіб населення серед 9 українських губерній в середині 50-х рр. XIX ст. Поділля посідало передостаннє місце – 0,25 (0,23 – Волинь) [33, с. 64].

Наприкінці 30-х рр. царський уряд і Св. Синод вжили конкретних заходів для покращення духовної освіти. Для навчальних закладів видали Статуту Вселенської церкви і ввели вчення про отців церкви. Основними підручниками з догматичного богослов'я стали “Виклади Православної віри”, складені східними патріархами, та “Православне віросповідання” митрополита П. Могили. Також було відновлено видання книг митрополита С. Яворського “Камінь віри” та митрополита Філарета “Популярний Катехізіс”. Остання книга була надрукована масовим тиражем і стала шкільним посібником із Закону Божого для всіх навчальних закладів. У 1840 р. в духовних школах були введені такі богословські предмети, як патристика, пастирське і практичне богослов'я. З філософських наук були залишені лише логіка і практична психологія [34, с. 796-797].

Тільки в середині XIX ст., коли розпочалася реформа православних повітових і парафіяльних училищ, на Поділлі розпочався новий етап у розвитку та піднесенні церковнопарафіяльних шкіл. Сприяли цьому, насамперед, ліквідація кріпацтва, зростання освітнього та матеріального рівня духовенства, часткова фінансова підтримка цих шкіл з боку держави, а також керівництво Подільською православною єпархією преосвященим Леонтієм, який піклувався про розвиток навчальних закладів. Начальник Подільської губернської канцелярії в листі до предводителя дворянства просив “перекопати поміщиків, щоб вони взяли до уваги всю важливість цієї справи і неодмінно для себе користь допомагати парафіяльним священникам в організації освіти селянства або хоча б сприяння у виділенні приміщень для шкіл” [17, с. 198, 208].

Тоді в губернії нараховувалося 1241 училище при парафіях, в яких навчалось 18822 хлопчики і 4281 дівчинка [35, арк. 109-212]. Із циркуляру земського

відділення Міністерства внутрішніх справ від 13 червня 1863 р. бачимо, що в Подільському краї діяло 1315 училищ, відкритих при парафіяльних церквах, де навчалось 25,6 тис. хлопчиків і шість тисяч дівчат. За кількістю училищ губернія поступалась лише Тульській (1374) і Київській (1370), а за кількістю учнів – лише Київській [36, арк. 129-130].

В усіх парафіяльних школах вивчали Закон Божий, російське і церковно-слов'янське письмо, іноді арифметику, чистописання, церковний спів, священну історію. Практикувалось також читання скороченого катехізису.

Як вже зазначалося, певні зусилля архієрейського керівництва спрямовувалися на забезпечення духовних навчальних закладів відповідною літературою і створення бібліотек. Їх фонд складався переважно з книг, надісланих комісією духовних училищ і розподілених семінарським правлінням. Це були підручники і навчальні посібники з російської граматики, церковні статuti, священна історія, катехізис, абетка, псалтир, часослов, арифметика, латинська і грецька мови. На придбання книг виділялася частина коштів із загальних фінансів, передбачених на утримання училищ. Вони були невеликими, тому книги купувалися переважно на пожертвування благодійників, церков і монастирів. Бібліотекарі отримували інструкції щодо користування і зберігання книг. Проте рідко в якому з навчальних закладів для бібліотеки виділяли окрему кімнату, здебільшого підручники та інша література зберігалися в кутках, коридорах, а то й на горіщці [37, с. 66-67].

Отже, розвиток системи православної освіти в Подільській єпархії відбувався, незважаючи на матеріальні труднощі. В основному він відповідав інкорпораційним інтересам Російської імперії і виконував важливу ідеологічну функцію у справі підготовки відданих царському самодержавству церковних кадрів і проведенню відповідної духовно-просвітницької роботи серед мешканців регіону.

Список використаних джерел:

1. Лисий, А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795–1995 / А. Лисий. – Вінниця : Він. єпарх. управління УПЦ, 1995. – 120 с.
2. Смолінський, В. І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі / В. І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 116 с.
3. Багюшков, П. Н. Подолія – историческое описание / П. Н. Багюшков. – СПб. : Тип. т-ва “Общественная польза”, 1891. – XXXI. – 264 с., 99 с.: ил., карты.
4. Симашкевич, М. Римское католичество и его иерархия в Подолии / М. Симашкевич. – Каменец-Подольский : Тип. Подольск. губ. упр., 1872. – 528 с.
5. Верещагіна-Білявська, О. Є. Просвітницька діяльність представників Кам'янець-Подільської дієцезії на тлі релігійної ситуації XIV–XIX ст. / О. Є. Верещагіна-Білявська // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-теор. конф. “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця : ТОВ фірма “Планер”, 2008. – С. 78-84.

6. Лотоцький, О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці українського наукового інституту. Серія мемуарів. – Кн. 3. – Т. XII. – Ч. 2. – Варшава : УНІ, 1933. – 481 с.
7. Степаненко, Г. Культурно-освітня діяльність православного духовенства Поділля (XIX – початок XX ст.) / Г. Степаненко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2001. – № 2. – С. 214-227.
8. Дорошенко, Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко // Передмова І. О. Денисюка. – Львів : Світ, 1991. – 576 с. (“Пам’ятки історичної думки України”).
9. О ревизии протоиреем Иоанном Скворцовым Подольской епархии в 1831 г. // Описание документов западно-русских митрополитов: в 2-х томах. – СПб. : Синод. тип., 1907. – Т. 2, 1701–1839. – 1632 с.
10. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.
11. Кам’янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА), ф. 228, оп. 1, спр. 1315, 44 арк.
12. Сливка, П. Г. Освіта на Поділлі в 20-х – 30-х роках XIX ст. / П. Г. Сливка, В. В. Серкізюк // Матеріали ІХ-ої Под. іст.-краєзн. конф. / Ред.кол.: Винокур І. С. (голова), Дарманський М. М. (заступник голови), Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я., Трубочанінов С. В. (наукові редактори), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам’янець-Подільський : Кам.-Под. міська друкарня, 1995. – С. 190-192.
13. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 260/1839, спр. 38, 8 арк.
14. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 250/1839, спр. 28, 4 арк.
15. Сірополко, С. О. Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
16. ЦДІАК України, ф. 1711, оп. 1, спр. 116, 78 арк.
17. Пономарьов, А. П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій / А. П. Пономарьов. – К. : Либідь, 1996. – 272 с.: іл.
18. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К. : УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
19. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. 64, оп. 1, спр. 1, 55 арк.
20. Причишин, С. Подільські духовні школи кінця XVIII – середини XIX ст. (до 210-ої річниці заснування Подільської Духовної Семінарії) / С. Причишин // Православ’я на Поділлі. Матеріали наук.-практ. конф. – Кам’янець-Подільський : Дзвін, 2009. – 117 с.
21. ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 319, 172 арк.
22. Сецинский, Е. Древнейшие православные церкви в Подолии / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – № 2-3; 1890. – № 16-17; 1890. – № 37-42; 1892. – № 27-28.
23. К столетию воссоединения Подолии с Россией. Сборник статей, печатавшихся в Подольских епархиальных ведомостях под редакцией свящ. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Тип. губ. правления, 1893. – 176 с.
24. Ровінський, В. Православіє на Подолі. Історичні нариси / В. Ровінський, О. Миханчук. – Кам’янець-Подільський : Дзвін, 1995. – 176 с.

25. КПМДА, ф. 226, оп. 79, спр. 7145, 15 арк.
26. ДАХМО, ф. 315, оп. 2, спр. 27, 3 арк.
27. ДАХМО, ф. 64, оп. 1, спр. 2, 291 арк.
28. Олесницький, И. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах / И. Олесницький // ПЕВ. – 1891. – № 7, ч. неоф. – С. 131-150; № 21, ч. неоф. – С. 419-434; № 22, ч. неоф. – С. 437-453; 1892. – № 2/3, ч. неоф. – С. 42-55.
29. ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 298, 57 арк.
30. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798–1898 гг. – Каменец-Подольский : Типография С.П. Киржацкого, 1899. – 211 с.: ил.
31. ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 104, 785 арк.
32. Шульгин, В. Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838–1863) / В. Шульгин. – К. : [б.и.], 1864. – 268 с.
33. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.; іл.
34. Тальберг, Н. История Русской Церкви. Духовное просвещение / Н. Тальберг. – N.Y.Jordanville : НТМ. Тип. прп. Иова Почаевского, 1959. – 925 с.
35. ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 4759. Відомості про стан церковно-парафіяльних шкіл Подільської єпархії за грудень 1861 року, 1861–1862 рр., 58 арк.
36. КПМДА, ф. 67, оп. 1, спр. 34, 130 арк.
37. Святненко, А. Діяльність Волинської єпархії в просвітницькій сфері (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. Святненко // Історія. Філософія. Релігієзнавство. Науковий журнал. – 2009. – № 3. – С. 62-67.

Резюме

В статтє на основе архивных, документальных и исторических материалов освещен процесс становления и развития православного образования в Подольском регионе после присоединения края в состав Российской империи в конце XVIII и в период 50-х годов XIX в.

Ключевые слова: Подолие, епархия, православная образование, духовная семинария, духовные училища, приходские школы, церковно-учебные заведения, русификация.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(1:329.17(438:470:477).081

Ю. С. Земський

Освіта селян в польському, російському та українському проектах середини XIX ст. з облаштування Правобережної України

В статті розглядається процес активізації освітньої діяльності польської шляхти, російської імперської адміністрації та українофілів в Правобережній Україні середини XIX ст. З'ясовуються відмінності поміж чинниками, що обумовлювали освітню діяльність трьох вказаних сил.

Ключові слова: освіта, просвітне виховання, недільні школи, сільські училища, священники.

Попри чималу кількість досліджень проблеми подолання неосвіченості селян середини XIX ст. в нашій історіографії є суттєвий брак вивчення цього процесу в контексті міжнародних стосунків у Російській імперії. Проте, польсько-російські взаємини, зокрема в Українському Правобережжі середини XIX ст. справили надзвичайно суттєвий вплив на вказаний процес. Польсько-російське протистояння значною мірою сприяло активізації українського національного руху. Тож дослідження проблеми участі в освітньому процесі кожної із конкуруючих національних сил наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. неодмінно сприятиме кращому розумінню особливостей цього процесу в Україні, загалом. Саме цьому присвячується дана стаття. Слід також зазначити, що ця важлива тема постійно перебуває в колі уваги на сторінках видання “Наука, освіта, культура”. Завдячуючи щонайбільше дослідженням Олександра Завальнюка, Олександра Комарницького, Віктора Савчука, Івана Сисака, Анатолія Філінюка формується своєрідна енциклопедія вивчення історії освітянського процесу в Україні.

Мета цієї статті полягає в розкритті шляхів забезпечення освіти подільських селян у контексті польського, російського та українського проектів у середині XIX ст.

Польсько-російське протистояння в Українському Правобережжі на середину XIX ст. набуло особливих рис, що обумовлювалися, передовсім, станом підвищеної громадянської активності у російському суспільстві. За наслідками ганебної поразки у Кримській війні, самодержавство втратило авторитет не лише у міждержавних стосунках, але й в очах власних підданих. А як наслідок – влада вимушена була вдаватися до ряду заходів на задоволення вимог освіченої громадськості імперії, що обернулося певними елементами лібералізму в політиці. Таким чином, політика в Російській імперії наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. сприяла активізації польського національного руху, що прагнув поновлення втраченої своєї держави (включно із землями Українського Правобережжя). Характерно, що тактикою дій польських національних сил, задля реалізації вказаної мети, стала діяльність, спрямована на

“мобілізацію” усіх веств суспільства, власне – націоналізацію свідомості усіх верств (в тому числі й українського селянства) у “пропольському дусі”.

Усвідомлюючи зміст новизни стратегії, яку обрали польські патріоти, канцелярія III відділення у березні 1859 р. інформувала київського генерал-губернатора, що поляки втратили сподівання на допомогу західних держав у відновленні Польщі і тепер усіх своїх сил докладають, аби розбурхати громадськість і, більше того, об’єднати зусилля громадськості Російської імперії із загальноєвропейським рухом: “...переконавшись ще раніше в неможливості досягти успіху самостійними діями [поляки – Ю.З.] протягнули руку Мацціні [власне, Джузеппе Мадзіні – Ю.З.] та Костаке [Йдеться про героїв національно-визвольних рухів тогочасної Італії та Румунії. – Ю.З.], аби разом з ними прагнути до однієї спільної мети, тобто до зруйнування нинішнього політичного і суспільного порядку в Європі”¹. З глибоким розумінням загальноєвропейських політичних процесів, у Записці констатовалося, що поляки пов’язували свій неуспіх повстання у 1848 р. із тим, що піклувалися тоді виключно своїми інтересами, а нині всі європейські народи потребують політичного перевороту, тож цим вони і хочуть скористатися і намагаються “скріпити союз зі всіма слов’янськими племенами, а щонайбільше з “русскими” [У цьому випадку “руські племена” треба розуміти у автора Записки як традиційну для самодержавної свідомості зібрану назву т.зв. “триєдиної руської нації” – українців, білорусів, росіян – у тогочасних назвах: “племен” “малоросів, білоросів та великоросів”. – Ю.З.] та підняти повстання одночасно на всіх землях слов’янського світу, за одностайною згодою із жителями Галіції, Кракова та України”². Такі дії, констатував далі автор Записки, цілком узгоджуються із планами Д.Мадзіні і спокушають суспільство проголошеною метою вирівнювання прав людей та народів і особливо – “створенням Слов’янських об’єднаних штатів, де кожне плем’я зберігало б незалежне життя та самостійний устрій”³.

Отже, пануючою в тактиці дій польських патріотів стала ідея, що до боротьби треба залучати всі верстви суспільства, а задля такої загальної мобілізації, організатори прагнули поширити переконання, що народ не має чекати ласки царя, а повстанням домогтися свого. Лише спільною хвилею спротиву всього народу – всіх верств, різної етнічної належності, різних віросповідань, від малого до старого, включно із жінками – лише таким повстанням можна здобути бажаного результату. А отже, всі дії агітаторів та активістів спрямовувалися на “розбурхання” та згуртований виступ якомога більшого числа людей. Це констатувала й російська влада. Так, в огляді стану Київської, Подільської та Волинської губерній за 1861 р. говорилося, що “в останніх числах серпня, коли з більшою силою відновився патріотичний рух у Царстві Польському, активізувався також патріотичний рух серед польського населення краю [тобто, в Українському Правобережжі – Ю.З.]; на цей раз він набув більш серйозного характеру. З боку агітаторів вживалися всі заходи, аби якомога більше поширити рух і зробити його загальним, народним. Знову почався

спів патріотичних гімнів в костелах, носіння трауру [траур був оголошений польськими демократами обов'язком всіх поляків після розстрілу російськими військами демонстрації у Варшаві в лютому 1861 р. – Ю.З.], національного одягу та різних умовних символічних знаків, встановлення в публічних місцях хрестів на спомин убитих у Варшаві; зрештою, відбувалися спроби порушення громадського спокою”⁴.

За такого розгортання подій, влада Російської імперії почала добре усвідомлювати, що українських селян не можна залишити без належного, політично “правильного просвітлення”. Тож київський генерал-губернатор в листі до міністра внутрішніх справ у квітні 1860 р. наголошував, що зважаючи на зусилля польської шляхти, яка масово відкриває несанкціоновані школи для навчання місцевих селян, важливо налагодити початкову освіту зусиллями влади, аби виховувати їх (селян) “в дусі православному та національно руському”⁵.

Умови певного лібералізму в політиці імперії, а водночас територіальні претензії поляків на Правобережну Україну, сприяли активізації українського національного руху – власне, появі хлопоманів, а згодом – розгортанню роботи громадівців та загалом – українофілів. Вагомим фактором сприяння легалізації роботи української національної еліти була селянська реформа 1861 р. Вона стала підставою, що дозволила українським активістам легально заговорити про українських селян як самобутній народ із природним правом власного самовизначення, а водночас – розпочати діяльність, що сприяла набуттю селянами усвідомлення особистих прав вільних людей. Адже реформа проголошувала свободу селян, а отже, потенційно моделювалася соціальна система “рівності” всіх підданих перед спільним сувереном – самодержцем. Тож тепер було важливо, аби селяни, усвідомивши свій новий статус, поводитися у стосунках зі своїми “вчорашніми” господарями, як належить поводитися вільним людям.

Отже, новонароджена українська еліта вбачала найважливішими у своїй діяльності два напрямки, а саме – просвітницьку роботу в середовищі рідного простоліду, а також сприяння “вчорашнім кріпакам” у формуванні рівня свідомості вільних людей. В реалізації цих завдань українці сподівалися на реформаторські обіцянки російської влади, тим більше, що очікувані наміри влади були тоді суголосні із пануючими в середовищі російської громадськості ліберально-демократичними настроями. Крім того, діяльність українофілів була спрямована проти польських національно-культурних претензій на Правобережну Україну, а отже, за цією ознакою, імперська адміністрація оцінювала дії українців “союзницькою” силою в боротьбі з “польщиною”.

Важливо зазначити, що й російська громадськість, й імперська влада цілком прийняли і, навіть, із солідарністю ставилися до національного руху українців, з огляду саме на їхню просвітницьку діяльність серед українського селянства. За підтримки російської громадськості та згоди влади розгорнулося видання українського часопису “Основа”, а також друк букварів та дешевої

літератури для простолюду українською мовою (на фінансування чого українці збирали неабиякі пожертви також серед росіян); тоді ж виник і рух недільного шкільництва, який, зародившись у Києві, швидко набув загальноімперських масштабів. У панівних колах та серед освіченої громадськості серйозно обговорювалася можливість перекладу Святого Євангелія українською, а також навчання українських селян в початкових класах школи рідною мовою⁶.

Власне, сподівання імперської влади на те, що зусиллями недільних шкіл вдасться вирішити таку важливу проблему як виховання та навчання у “про-руському” (а ще важливіше у антипольському) дусі українських селян, пояснює чому влада виявила підтримку цій формі шкільництва. Владі імпонувало, що ініціативою знизу, без жодних витрат для державної скарбниці, але із наглядом чиновників освітнього відомства відбувалося, альтернативне зусиллям поляків, “просвітлення” простолюду.

24 вересня 1859 р. генерал-губернатор князь І.Васильчиков отримав листа від попечителя Київського навчального округу М.Пирогова, в якому йшлося, що “деякі студенти університету Святого Володимира із людинолюбства виявили готовність зайнятися у вихідні дні безкоштовним елементарним навчанням дітей робітничого класу чоловічої статі... Беручи до уваги користь, яку недільні школи принесуть дітям ремісничого та робітничого класу, котрі не мають ні часу, ні засобів відвідувати звичайні школи, а тому залишаються в повному невігластві, не знаючи ні грамоти, ні Закону Божого, я дозволив, – писав попечитель, – відкрити недільну школу в будинку Київського Подольського повітового дворянського училища під наглядом та керівництвом проф. Павлова та штатного наглядача Слепушкіна... В школі будуть викладатися Закон Божий, російська та слов’янська граматики, російське письмо та арифметика. Законовчитель буде особливу увагу приділяти моральності християнського вчення”⁷.

Такою інформацією, почалася активна робота зі створення недільних шкіл, які сприймалися трохи не способом спокутування гріхів перед простолюдом. Так можна сказати, зважаючи на активність та ентузіазм, з яким масово студентська молодь – вихідці із шляхти, а крім студентів також аристократи і навіть військові, включилися до реалізації цієї вкрай важливої та перспективної ініціативи.

Урядова зацікавленість і навіть, більше того, гаряча підтримка ідеї надання освіти простолюду засобами недільного шкільництва, з поверхового погляду може здатися революційною трансформацією в політиці імперії. Бо насправді, прихильність влади до освіти простолюду викликала серед громадськості імперії наприкінці 50-х – початку 60-х років надзвичайне захоплення реформатором Олександром II. На нього покладалися величезні сподівання щодо подальших перетворень в суспільно-політичному житті імперії. І все це разом створювало настрої піднесення, задоволення, вдячності владі та “благословенному” часу. Однак, аналіз деяких маловідомих фактів з життя імперії сере-

дини XIX ст. переконує, що влада вимушено йшла на подібні кроки, сподіваючись вирішити нагально важливі для себе проблеми.

Школа та освіта на той час стали справжньою зброєю в боротьбі за “душі простолуду”. А вже ліквідація кріпосного права за обставин, що склалися на середину XIX ст. була невідворотною, а разом з нею мільйони раніше “прив’язаних” до своїх власників селян-кріпаків отримували свободу та громадянські права. Як вони діятимуть? Чи будуть вдячні імперії та монарху за виявлену до них ласку, чи перетворяться у бунтівників, через невдоволення умовами “звільнення”, за яке потрібно було платити? Про бажане потрібно було потурбуватися заздалегідь. Тож міністр народної освіти, приміром, вітав появу недільних шкіл, але водночас, розтлумачував у грудні 1860 р. попечителям навчальних округів, що недільні школи можуть слугувати лише як доповнення до парафіяльних училищ, оскільки створити достатню мережу останніх бракує матеріальних засобів. Однак, погоджуючись на громадську ініціативу з організації недільного шкільництва, понад усе для імперської влади було важливо, щоб їхня діяльність “не виходила за межі дозволених дій”⁸. Інакше кажучи, освіта могла надаватися якщо не державою, то обов’язково під контролем держави.

Щодо Правобережної України, то тут були ще й особливі обставини – польський фактор, який постійно підштовхував владу імперії до новаторства, оскільки й самі поляки винахідливо та постійно шукали шляхів задоволення своїх національних інтересів (в тому числі, використовуючи освіту), задля вирішення інтегральної мети – відновлення власної держави. Контролюючи дії поляків, які, спочатку, мали характер мирних прохань, самодержавство вимушене було діяти адекватними заходами, тобто підтримувати в суспільстві настрої загального лібералізму. Тоді ж в Українському Правобережжі почали виявляти несанкціоновані школи, що діяли при костелах, кляшторах і навіть у помістях польських поміщиків. “Полонізація просочувалася у селянство насамперед через так звану “двірню” (челядь). В тому часі доводилося зустрічатися з таким явищем, – писав сучасник, – коли окремі з хлопчаків, одягнутих козачками з презирством ставилися до російської та української мови, як до чогось низького, мужицького, і відповідали на запитання, що звучали вказаними мовами польською”⁹. Тож імперська влада почала стурбовано шукати шляхи вирішення проблеми “правильного” навчання та виховання своїх майбутніх нових громадян.

На початку XX ст. дослідник цієї проблеми Микола Чехов писав щодо подій зародження селянської освіти в середині XIX ст.: “В одному із всепідданіших звітів якогось губернатора було згадано, що деякі із православних священників навчають у себе вдома селянських дітей грамоті. Олександр II відзначив це місце у звіті, вказавши, що таке явище заслуговує наслідкування і просив на те звернути увагу єпархіальних архієреїв, а водночас, написав у резолюції: “Прошу щомісяця мені доповідати про хід цієї справи”. Природно, за цим розпочалася справжня кампанія з відкриття початкових шкіл, коли задля показ-

ників звітували навіть про створення кількох шкіл у селі, нібито в одній навчав священник, в іншій диякон, а в третій псаломщик”¹⁰.

Пряме підтвердження “просвітньої” кампанійщини простежується також за документальними джерелами. 17 жовтня 1859 р. генерал-губернатор писав київському губернатору: “...прошу доручити земським справникам зібрати цілком таємно, але достовірно наступну інформацію: 1) в яких поселеннях (окремо в казенних і поміщицьких) є сільські школи; 2) скільки в них навчається дітей селян та дітей інших верств; 3) хто навчає, яким предметам і під чий керівництвом; 4) за чий рахунок утримуються школи в поміщицьких маєтках”¹¹. За інформацією справників, на кінець 1859 р. на цілі повіти, як, прикладом, Сквирський та Липовецький не було жодної сільської школи, в інших – одна, дві, три школи на цілий повіт¹². Однак у травні 1860 р. генерал-губернатор повідомив київського губернатора, що за “височайшим повелінням” в Особливому Комітеті розглядалося питання про створення при сільських парафіях шкіл для початкового навчання, і Комітет наказав аби сільські священники розпочали навчання селян, не чекаючи додаткових вказівок. Тоді ж на них було покладено завдання до 1 вересня звітувати про кількість відкритих шкіл, а також кількість учнів у них¹³. Саме з цим розпорядженням почалося справжнє змагання. 3 жовтня-листопада 1860 р. з’явилися перші звіти про створення окремих шкіл, які писалися у довільній формі. А вже з початку 1861 р. було впроваджено навіть особливі формуляри, і на весну 1861 р. практично всі сільські священники зі всіх повітів відзвітували щодо створення при кожній парафії окремої школи, дублюючи щомісяця, на вимогу самодержця, такі ж показники про роботу відкритих шкіл¹⁴.

Звісно, що у цю політично забарвлену антипольським протистоянням “просвітню” кампанію цілком вписується і недільне шкільництво. Підтримка його владою відбувалася саме з міркувань зручності скористатися активністю громадськості задля реалізації бажаного інтересу – виховання мас у “правильному, проросійському дусі”. Але як тільки-но почали виникати підозри щодо благонадійності змісту навчання, що провадилося у цих школах, відразу почався відлік часу, що наближав їхнє закриття. Вже у грудні 1860 р. начальник III відділення Василь Долгоруков надіслав імператору записку щодо недільних шкіл, у якій вказував на “небезпечність цього громадського руху і на недостатній нагляд з боку міністерства народної освіти... Уряд не може допустити, – писав він, – щоб половина народонаселення була зобов’язана своєю освітою не державі, а особисто собі або приватній благочинності якоїсь із окремих верств. Середня верства суспільства [мабуть В.Долгоруков мав на увазі різночинну інтелігенцію – Ю.З.] і невидимі сили стали самочинно на чолі цієї важливої справи”¹⁵. Зрештою, саме проблема недостатнього контролю за недільними школами й обумовила їх закриття та цілковиту заборону влітку 1862 р.

Однак, із закриттям існуючих та заборонаю створення в майбутньому недільних шкіл, проблема “правильного виховання” простолюду (у “проросійському дусі” вдячності та любові до імператора та його імперії) не зник-

ла, а навпаки – зросла. А отже, найбільшої ваги для імперської влади набула благонадійність самих шкіл та тих людей, хто мав у них навчати. Природно, що в подальшому – найбільш надійними людьми, котрим можна довіряти контроль за навчанням, принаймні в Правобережній Україні – визнали православне духовенство. Відтак, вище згадана “ініціатива окремих священників”, яка так сподобалася імператору і набула ознак кампанії – тепер отримала державну підтримку.

Щодо змісту та якості навчання у так званих “поселенських” училищах (треба думати, що такою назвою училищ чиновники прагнули сказати, що навчанням охоплене все населення, усіх поселень краю – жителі сіл, міст та містечок) можна скласти уяву за джерелами, приміром, Подільської губернії – єпархії. Так, за офіційними звітами, станом на 1 січня 1863 р. в Подільській єпархії нараховувалося 1312 училищ¹⁶. Тоді само, у 1862–1864 рр. за статистикою в єпархії існувало 1389 соборів та церков¹⁷. Тобто “освіта” була “присутня”, нібито, всюди, а відтак, на папері, нею охоплене було усе населення. Водночас, такі училища могли підпорядковуватися різним відомствам, тобто в їх число включалися не лише, власне церковно-парафіяльні школи, створені зусиллями священників, але й училища, створені та підпорядковані, а відповідно, і профінансовані міністерством народної освіти та міністерством державного майна (щоправда, останніх було вкрай мало). Проте, в усіх цих училищах навчання здійснювалося, зазвичай, так само – під керівництвом місцевих священників.

Так, інспектор управління державного майна Брацлавського округу доповідав у лютому 1864 р. управляючому Подільської палати державного майна, що оглядав, серед інших підвідомчих об’єктів, також і “штатні сільські училища”. Зокрема, відвідав Кислякське училище. (Свтим Сіцінський писав, що училище в с.Кисляк Гайсинського повіту, було відкрито міністерством державного майна у 1841 р. для підготовки писарів для Брацлавського та Гайсинського округів¹⁸. Інспектора вразило, що дітей навчає якийсь відставний солдат, котрий усі його (інспектора) зауваження назвав наклепницькими доріканнями. Водночас, аби перевірити якість навчання, інспектором було проєкцманувано найкращого з учнів, й з’ясувалося, що він “не може пояснити правило простого множення та вирішити задачку біля дошки, не змогли відповісти на прості запитання також інші учні... їхні пізнання обмежувалися твердими знаннями складів та вельми не певним читанням”¹⁹.

З’ясувалося також, що число учнів, які навчаються, вдвічі менше, аніж значиться за списками. З літератури, не використовується жодного підручника із тих, що надіслані міністерством. Лише у чотирьох дітей були азбуки, решта – забезпечені слов’янськими псалтирями та іншими богослужбовими книгами. “Зате в кутку кімнати стоїть шафа, опечатана двома сургучевими печатками, а у ній – цілий архів невпорядковано накладених книг, до яких, схоже, не торкаються і зберігають лише напоказ. Стіни кімнати закопчені димом і не білилися, мабуть, з часу зведення будови. Вражає неохайність в училищі, загалом

та його меблі, зокрема”²⁰. Зрештою, інспектор зробив присуд, що вважає за необхідне замінити наставника цього училища, яким є священник Миролубов²¹. У подібному звинувачувався також священник міста Ладжижина Іустин Трохимович, котрий “перебуваючи на казенному утриманні задля навчання дітей Закону Божому, навіть не з’являвся у школі”²².

Щодо навчання у церковно-парафіяльних школах, маємо свідчення одного із благочинних Балтського повіту. Зазвичай, писав він в епархію, за відсутності училищних будинків, діти збираються для навчання в тісних селянських хатах, або вдома у церковнослужителів, що є не зручним і для дітей, і для господарів. А навчаються лише механічному читанню та й то, дуже повільному і, вкрай рідко, із розумінням прочитаного. Причина цього – в низькому рівні знань вчителів на яких покладають обов’язки з навчання священники, а самі (священники) “дуже рідко бувають у школах і ще рідше, чого-небудь там навчають”²³. Про склад вчителів довідуємося від благочинного Літинського повіту. Вчителями у парафіяльних школах, свідчив останній, були, зазвичай, дячки, або дячок та паламар, або дячок та солдат, або дячок та селянин, “під наглядом, або за участі священника”²⁴.

Попри усі реалії низької якості освіти, політична благонадійність православних священників вважалася найбільш вагомим фактором, що обумовив їхню мобілізацію на виконання функцій “просвітництва народу”. Тож закономірно, один із анонімних патріотів імперії, аналізуючи загрози національним інтересам Росії, назвав православне священництво “одним із найбільш дієвих засобів зросійщення Південно-Західного краю”²⁵. Цілком показовим є також факт, що міністром народної освіти у 1866 р. було призначено графа Дмитра Толстого, який на той час вже виконував обов’язки обер-прокурора Святійшого Синоду і, таким чином, із вказаним призначенням, поєднав дві посади. Хоча, як висловлювалися його сучасники, він поведився абсолютно відчужено щодо справ церкви і цілком випадково обійняв посаду вищого сановника в галузі освіти. Від нього, схоже, очікували саме “гармонізації” взаємин світської влади і духовенства, а точніше – вирішення проблем освіти силами духовенства. Характерним є висловлювання, яке приписує Д. Толстому його сучасник і підпорядкований йому чиновник по міністерству освіти Євген Феоктистов: “Я дивлюся на духовенство, – говорив граф, – не більше і не менше як на силу, яка повинна перебувати в підпорядкуванні уряду і якою розумний уряд може мистецьки послуговуватися в своїх цілях”²⁶.

Таким чином, усі освітянські захоплення імперської влади викрили свою кон’юнктуру сутність в тому, що вони були покликані відігравати виключно виховну роль “проімперського” змісту, тобто – формувати у свідомості простолюду чіткий стереотип відданості та вдячності самодержавству – власне, “проімперський” патріотизм. Звичайно, що освіченість як самодостатня цінність, за таких обставин – жодного значення не мала.

Подібним чином, школи, котрі наприкінці 50-х рр. несанкціоновано почали створювати поляки в Правобережній Україні, і котрі викликали велике занепо-

коєння, а водночас – переслідування та закриття імперською владою також носили кон’юнктурний характер. Їхнє призначення спрямовувалося на формування серед українського селянства прихильності до польської культури та історії, а також поцінування польської політичної системи в організації суспільних стосунків.

За таких обставин стає зрозумілим чому українофіли таке велике значення надавали освіті українського народу рідною мовою. Адже в такий спосіб, український люд гарантовано соціалізувався б (тобто, із сукупності безправних індивідуумів, замкнутих на самих собі, перетворювався поступово в об’єднання особистостей свідомих власної причетності до суспільного життя та інтересів суспільства) в природному, рідному культурному середовищі. Інакше кажучи, український селянин із набуттям свідомості вільної людини із правами самодостатньої особистості, набував би, водночас, усвідомлення власної української ідентичності, проймався б “духом” українськості, на протигагу колонізму та “проімперському” зросійщенню. Зрозуміло, що за умови тільки-но лише “виходу” селян із кріпацтва така культурницька робота була не лише достатньою, але й єдино доцільною. А отже цілком щирими були слова українофілів, коли вони офіційно заявляли, що освітня праця серед рідного народу рідною мовою є єдиним їхнім бажанням, без жодних інших, тим паче, політичних – “сепаратистських” амбіцій, у яких так запекло звинувачували українофілів.

Одночасно, українофіли розуміли, що набуття українськими селянами власного національного самоусвідомлення, поява у них почуття людської гідності та самоповаги, а відтак політичної та громадянської активності – це справи дещо віддаленої перспективи. Але вони були також цілком переконаними, що час самобутнього, вільного та незалежного життя українського народу неодмінно прийде, українство звільниться від пут накинutoї йому ззовні чужої системи гноблення та витворить власну, притаманну українській національно-культурній ідентичності систему громадянських стосунків.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 809, спр. 179, арк. 2-2 зв.
2. Там само, спр. 61, арк. 3-4.
3. Там само, арк. 4.
4. ЦДІАК, ф. 442, оп. 38, спр. 881, арк. 15.
5. Там само, оп. 809, спр. 53, арк. 45-45 зв.
6. Земський, Ю. Недільні школи в Українському Правобережжі середини ХІХ ст., як вияв націєформуючої свідомості їх засновників / Ю. Земський // Наук. записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К.; Хмельницький, 2006. – Т. 14. – С. 178-194.
7. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 809, спр. 61, арк. 2-3.
8. Держархів Київської області (далі – ДАКО), ф. 2, оп. 3, спр. 9660, арк. 134-134 зв.

9. Жураківський, Г. До питання про джерела освітньої діяльності старої Київської Громади / Г. Жураківський // Окремий відбиток з IV книги записок Київського Інституту Народної Освіти. – К., 1930. – С. 125-126.

10. Чехов, Н. В. Народное образование в России с 60-х годов XIX в. / Н. В. Чехов. – М. : Книгоиздательство “Полезьа”, 1912. – С. 92-94.

11. ДАКО, ф. 2, оп. 174, спр. 358, арк. 1.

12. Там само, арк. 3-26.

13. Там само, арк. 55-56.

14. Там само, арк. 180-277.

15. Чехов, Н. В. Назв. праця. – С. 18.

16. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 315, оп. 2, спр. 147, арк. 87 зв.

17. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы / Составил Секретарь Подольского Губернского Статистического Комитета А. Демьяненко. – Каменец-Подольский : Тип. Губернского управления, 1865. – С. 21-22.

18. Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9. – Каменец-Подольск, 1901. – С. 292.

19. ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 4909, арк. 19-20.

20. Там само, арк. 20 зв.

21. Там само, арк. 21 зв.

22. Там само, арк. 32.

23. ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 4955, арк. 9-10.

24. Там само, арк. 40 зв.

25. Одно из самых действенных средств к обрусению Юго-Западного края // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, ф. II, спр. 30099, арк. 83-85 зв.

26. Феоктистов, Е. За кулисами политики и литературы. 1848–1896. Воспоминания / Е. Феоктистов. – М. : Новости, 1991. – С. 172-173.

Summary

The article considers the process of activating educational activity of the Polish gentry, Russian imperial administration and Ukrainophiles in the Right-Bank Ukraine in the middle of the XIXth century. Differences between causes for educational activity of the three mentioned forces are ascertained.

Key words: education, enlightenment education, Sunday schools, village training school, priests.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(477):364.4-053.2(477.43)“18/19”

Ю.В.Сербалюк

Повітові та сільські попечительства дитячих притулків на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст.

Досліджується діяльність Подільського губернського попечительства дитячих притулків у повітах Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. із створення постійних та тимчасових дитячих притулків.

Ключові слова: Поділля, губернське попечительство дитячих притулків, повіт, притулок, ясла.

Серед різних видів громадської та приватної благодійності завжди важливе місце посідала дітей. Традиційно до XIX ст. така опіка поширювалась на особливі категорії дітей, які потребували соціального захисту: діти-сироти, підкидьки, каліки, безпритульні, діти жебраків, засуджених або з сімей, що знаходились у страшних злиднях. Для них створювались виховні будинки, притулки, ремісничі училища. У XIX ст. постає новий вид дитячої благодійності – соціальна опіка дітей на час зайнятості батьків на роботі. Спеціальних досліджень діяльності дитячих притулків із забезпечення опіки і соціалізації дітей та молоді практично немає. Окремі відомості про їх роботу знаходяться у монографіях Ф.Я.Ступака¹, І.С.Гребцової², дисертаційному дослідженні Г.Л.Махоріна³, публікаціях Т.Б.Слободянюк⁴, С.М.Синятківської⁵. Діяльність дитячих притулків у адміністративному центрі Подільської губернії м.Кам'янці-Подільському наприкінці XIX – на початку XX ст. розглянуто у публікаціях автора⁶. Метою нашої статті є виявлення особливостей функціонування дитячих притулків у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Соціальна опіка дітей у Російській імперії здійснювалась урядовими, земськими, міськими, становими установами, спеціальними добродійними спілками, а також приватними особами. Особливо широко розгорнуло свою діяльність у цій сфері Відомство установ імператриці Марії. Саме завдяки його діяльності та відновленого у 1896 р. Комітету Головного попечительства по управлінню дитячими притулками у Російській імперії виникла мережа дитячих притулків, у тому числі притулків і ясел денного перебування. Подільське губернське попечительство дитячих притулків було засновано у 1869 р. Його завдання визначались спочатку Положенням про притулки від 27 грудня 1839 р., а згодом Положенням про дитячі притулки від 18 липня 1891 р. Останнє передбачало опіку бідними дітьми незалежно від статі, звання, віросповідання, стану і походження, надання дітям необхідного релігійно-морального виховання, початкової і професійної освіти, і підготовка до самостійної трудової діяльності⁷.

Проблема підтримки дітей-сиріт, дітей із малозабезпечених сімей та дітей, що опинялись без батьківського догляду на початку XX ст. стояла гостро у Подільській губернії, що змушувало губернське опікунство дитячими притулками Відомства установ імператриці Марії розширювати мережу своїх закла-

дів, а не обмежуватись лише губернським містом. Заснування постійних притулків потребувало значних зусиль. У 1901 р. у Подільській губернії були засновані повітові опікунства у всіх 12 повітових центрах⁸. Їх відкриття ще не означало початку роботи самих дитячих притулків. Для цього потрібні були кошти і на їх збір потрібні були сили та час. На протязі 5 років після відкриття зазначених опікунств діяльність більшості з них полягала лише у пошуковій роботі для відкриття притулків, а Ямпільське та Балтське опікунства за цей час взагалі ніякої активності не проявляли⁹.

Деякі повітові опікунства віднесли до справи організації дитячих притулків за чиновницькою звичкою формально, обмежившись розсилкою відповідних циркулярів у волості. Однак, були і такі опікунства, які не обмежувались вказаною паперовою справою, а спробували реальними діями зрушити справу організації притулків у своїх повітах. Члени таких опікунств особисто або через своїх посередників звертались за сприянням, підтримкою до міських управ, місцевих землевласників, керівників селянських товариств. В результаті вдалось зібрати кошти, правда незначні, але це дало можливість вже в перший рік існування не лише отримати ділянки землі під будівництво притулків і для розведення садів і городів, а й організувати діяльність притулків на період літніх польових робіт.

На 1914 р. у Подільській губернії крім повітових діяло 6 сільських попечителств – Войтовецьке Летичівського повіту, Довжоцьке Кам'янецького, Пашковоцьке і Фельштинське Проскурівського, Капустянське Ушицького і Багриновське Літинського повіту. По мірі накопичення коштів вони відкривали притулки. До початку 1 світової війни притулки були відкриті у 6 повітових центрах – Брацлаві (1 вересня 1903 р.), Вінниці (6 грудня 1902 р.), Гайсині (12 грудня 1901 р.), Літині (15 жовтня 1903 р.), Новій Ушиці (10 січня 1910 р.). Ольгопільське повітове опікунство відкрило свій притулок у с.Страгієвка за 5 км від міста 1 вересня 1908 р.¹⁰. Планувалось на літо 1914 р. відкриття дитячого притулку у Могилеві-Подільському¹¹, але цього зробити не вдалось через початок війни.

У селах губернії існувало 7 дитячих притулків – Войтовецький, Грановський, Довжоцький, Пашковоцький, Капустянський, Фельштинський, Багриновський¹². Сільські притулки існували разом з богадільнями для калік та людей похилого віку.

Притулки приймали дітей на постійне і на денне перебування. Вихованці, крім отримання знань за встановленою програмою, проходили практичну підготовку, яка могла б дати їм можливість влаштуватись по завершенню перебування у закладі у якості прислуги або для продовження навчання ремеслу чи подальшій освіті.

Вихованці утримувались за кошти місцевих попечителств дитячих притулків, земства, міської управи, благодійних організацій та благодійників. Приймались і за плату від батьків, родичів, опікунів, але лише у тому випадку, якщо були вакансії¹³. Однак коштів не завжди вистачало. Притулки у повітових центрах мали краще фінансове забезпечення, що давало їм можливість більше витратити коштів на утримання вихованців. Так, у 1905 р. Брацлавський при-

тулок витрачав в день на утримання 1 дитини 30 коп., Вінницький – більше 34 коп., сільський Войтовецький притулок-богадільня (Летичівський повіт) на дитину в день витрачав лише 10 коп.¹⁴

Сільські притулки розраховані були головним чином на дітей-сиріт із сільського стану. Взимку вони навчались грамоті, а у літню пору – посильним польовим, господарським роботам та раціональному веденню сільського господарства. Дітям намагались створити умови проживання, характерні для селянської родини середнього рівня достатку. Однак, для цього часто не вистачало ні коштів, ні підтримки з боку громади¹⁵.

Кількість вихованців у притулках не була постійною. Так, у Брацлавському притулку у 1905 р. перебувало 9 вихованців¹⁶, у 1910 – 12¹⁷, у 1913 – 22¹⁸. У Вінницькому відповідно 39¹⁹, 32²⁰, 21²¹. Серед сільських притулків за кількістю дітей найбільший був Пашковецький Проскурівського повіту. У ньому у 1910 р. перебувало 56 дітей²², а у 1913 – 48²³.

Для немовлят у с.Островчани Кам'янецького повіту було засновано з ініціативи почесного члена Подільського губернського попечительства колезького асесора Д.Т.Старжинського притулок для підкинутих дітей. Передбачалось утримувати до 10 дітей до 5-річного віку на кошти засновника. Це була досить значна сума. Так, у 1902 р. утримання притулку обійшлося у 1 737 руб. 97 коп. Після досягнення п'ятирічного віку діти переведились до Кам'янецького притулку²⁴. Це був перший на Поділлі заклад, де прихисток і соціальну опіку могли б знайти діти, кинуті напризволяще. Потреба в такому закладі, особливо у губернському місті, відчувалась гостро.

В перший рік свого існування притулок-ясла приймає 13 немовлят. Догляд за дітьми здійснювався спеціально найнятими для цієї справи особами під керівництвом дружини засновника В.Н.Старжинської. Діти, кинуті напризволяще, поступали здебільшого кволі, хворі і, не дивлячись на турботу з боку піклувальників, часто хворіли дитячими хворобами. В 1901 році, наприклад, померло 2 дівчинки і 1 хлопчик²⁵. Однак цей рівень смертності дітей такого віку значно поступався показникам, коли дітей-сиріт віддавали на виховування у сім'ї. Так, за 1902 р. смертність серед немовлят, що були віддані на виховування у Київській губернії складала 49,12 %²⁶, а у Нижегородській губернії за 1906 р. – 76,8 %²⁷. Тому досвід спеціалізованих притулків для дітей раннього віку у Подільській губернії виявився позитивним. Керівництво Подільського губернського опікунства, називаючи вчинок Д.Т.Старжинського актом гуманності і милосердя, висловлювало сподівання, що користь, яку приносить цей притулок-ясла, викличе співчуття і прагнення сусідніх селянських товариств до відкриття сирітських притулків на власні кошти²⁸.

Денний догляд за дітьми робітничого класу став наприкінці XIX – на початку XX ст. нагальною необхідністю у містах, а згодом поширився і на села. Розвиток капіталізму потребував робочих рук та дешевої робочої сили. Основним її джерелом у Російській імперії було село. Ліквідація кріпосного права зробила селянина особисто вільним, але загострила земельне питання, зокре-

ма на Правобережжі України. Так, у 1877 р. середній наділ на душу населення становив у Волинській губернії 3,4 десятини, Київській – 2,1, Подільській – 3,1 десятини. У 1912 р. ці показники по Київській і Подільській губерніях становили 1,01 десятини, що означало зменшення відповідно на 52 % і 67,5 %²⁹. До цього додавалась ще й зростання щільності населення, що ускладнювало і без того скрутне становище найбідніших селян у цих губерніях. Напередодні Столипінської реформи, як зазначає І.М.Власюк, малоземелля приводило до того, селянин не мав змоги себе прогодувати з належної йому землі³⁰.

Життя в умовах міста ламало традиційний уклад виробленого віками сімейного життя, коли жінка займалась хатнім господарством і доглядом за дітьми. Низький рівень заробітків чоловіка змушував жінок працювати, щоб хоч якось зводити кінці з кінцями. Діти робітників, таким чином, залишались без догляду. Це сприяло зростанню дитячого бродяжництва, бездоглядності, злочинності. Прагнення організувати догляд за такою категорією дітей переслідував не лише філантропічні цілі, але й забезпечення правопорядку і соціальної стабільності у регіоні. У Подільській губернії не було промислових центрів, а отже і значної кількості пролетаріату. У 1901 р. тут нараховувалось 5 197 фабрик і заводів, на яких працював 32 501 робітник³¹. У Кам'янець-Подільській притулок та притулки, що були у повітових центрах брали у деяких випадках дітей працюючих батьків на денне утримання. Більше таких денних притулків у губернії почали виникати на селі, де зростав чисельно сільський пролетаріат.

В умовах села нагляд за дітьми був актуальним у гарячу літню пору, коли була дорогою кожна пара робочих рук. Діти, які опинялись на селі без догляду, часто ставали причиною нещасних випадків. Так, у звіті Подільського губернатора за 1901 р. зазначалось, що у губернії відбулось 77 пожеж з вини дітей, які необережно поводитись з вогнем³². Догляд за дітьми, чиї батьки зайняті роботою, давав би можливість уникати такого лиха. Контингент дітей, що залишались без нагляду зростав з року в рік пропорційно зростанню міського та сільського пролетаріату, які підтримували своє існування лише завдяки заробітків всіх дорослих членів сім'ї. Зазначені обставини значною мірою сприяли появі і поширенню денних притулків та ясел у губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Всі денні ясла-притулки Російської імперії поділялись на 3 типи : 1) сільські тимчасові ясла на період польових робіт; 2) постійні для дітей фабричних та заводських робітників; 3) постійні для дітей бідних міських жителів³³. Загальна їх кількість у 1898 р. становила 365. В них під наглядом перебувало понад 15 тис. дітей-сиріт та безпритульних дітей³⁴.

На початку XX ст. найбільш дієвими виявились Гайсинське і Могилівське повітові опікунства дитячих притулків. Гайсинське повітове опікунство вже у 1901 р. відкриває 2 таких притулки на період літніх польових робіт у містечку Теплик, в якому на повному утриманні перебувало щоденно від 30 до 40 дітей. Завідування притулками на добровільних засадах здійснював отець Іоанн Борзаківський. Догляд за дітьми, їх навчання і виховання, ведення господарства

здійснювали також на добровільних засадах місцеві жінки, вважаючи допомогу ближньому богоугодною справою. Вони допомагали притулкам не лише особистою працею, але й матеріальними внесками. Утримання кожної дитини становило 6,3 коп. в день³⁵.

До справи створення дитячих притулків долучаються і місцеві землевласники, використовуючи на ці потреби власні кошти. В Гайсинському повіті відкрито було у 1901 році 4 притулки-яслі на кошти місцевих землевласників, а саме: в містечку Зятківці на кошти графа С.І.Холоневського, де щоденно перебувало від 7 до 30 дітей; в селі Мар'янівка на кошти Е.Ц.Холоневського, де знаходили догляд від 50 до 80 немовлят, а також у селах Кузьмин і Косанове, в яких під опікою перебувало відповідно від 5 до 60 дітей і від 2 до 30 дітей. Гайсинське повітове опікунство віднайшло також можливість відкрити притулок у місті 14 грудня 1901 р.

Могилівське опікунство, зібравши 558 руб. добровільних пожертвувань, створило притулки для дітей 1–12 річного віку у селах Немія, Лучинець, Володівці на період літніх польових робіт. В с.Немія з 1 липня по 20 серпня 1901 року існував притулок у будинку місцевого землевласника Красовського. У притулку знаходились до 30 дітей віком від 1 до 12 років. Турботу про догляд і виховання дітей взяв на себе місцевий священик, завідував притулком місцевий орендатор В.О.Зелінський.

З 14 червня по 10 серпня 1901 р. діяв притулок-ясла в селі Лучинець у приміщенні церковно-парафіяльної школи. Завідував притулком, де щоденно перебувало до 40 дітей, отець Сулима. Тут діти під керівництвом учителя парафіяльної школи навчались навіть грамоті. В селі Володівці притулок-ясла проіснували півтора літніх місяці. У ньому отримували щоденно догляд до 30 дітей. По Могилівському повіті такі притулки були відкриті також в селі Катюжани на кошти землевласниці О.Н.Ценіної, в містечку Копай-город на кошти землевласника Ф.І.Скоробогач-Богацького і в містечку Сніткові на кошти місцевого землевласника Р.К.Сумовського³⁶.

Дещо менші результати в організації притулків були в Ново-Ушицькому повіті. Тут було відкрито лише 2 притулки для догляду за селянськими дітьми на період польових робіт: в селі Песець – на кошти голови Ново-Ушицького повітового опікунства барона П.П.Местмахера і в містечку Муровані Куриловці – на кошти місцевого поміщика адмірала Чіхачова³⁷.

Таким чином Гайсинське, Могилівське і Ново-Ушицьке повітові опікунства, завдяки особливим турботам своїх голів, а також благочинним діям окремих заможних громадян змогли вже в перший рік існування повітових опікунств на Поділлі в порівняно короткий термін забезпечити догляд і опіку дітей, які на період літніх робіт залишались без догляду. Інші новостворені опікунства в цьому 1901 році не спромоглися на подібні кроки.

Місцеві селяни спочатку зустріли створення таких закладів байдуже, а місцями і вороже. Вони, на перших порах з неохотою відпускали своїх дітей до притулків, побоюючись, що за все це прийдеться платити. Як зазначав

засновник денного притулку у с.Островчани Кам'янецького повіту Д.Т.Старжинський, що не дивлячись на догляд і гарне харчування, батьки воліли за краще брати дітей з собою на роботу або залишати вдома під наглядом старших. У 1904 р. цей заклад відвідувало в середньому по 6 дітей в день³⁸. Незабаром, коли волосним керівництвом була проведена відповідна роз'яснювальна робота, настрої селян змінились. Вони не лише із задоволенням відпускали своїх дітей до притулків але й приносили для них хліб, овочі, приготовлену вдома їжу. Коли по завершенню літнього сезону притулки закривались, селяни просили їх знову організувати на наступний рік³⁹.

Це були перші паростки соціальної опіки дітей в повітах губернії. Діти не були залишені батьками в гарячий літній сезон на самих себе, не було потреби відривати дорогоцінні робочі руки від роботи для догляду за дітьми, коли вирішувалась доля врожаю, від якого залежав добробут основної частини населення губернії.

В наступні роки даний вид благодійної діяльності поступово в губернії набував розмаху. У 1902 році по всіх повітах Подільської губернії вже діяло 23 літніх притулки на період польових робіт⁴⁰, у 1903 – 28⁴¹, 1904 – 31⁴².

Дитячі притулки-ясла виявились найпопулярнішою формою соціальної підтримки на селі на період сезонних робіт. Керували цими закладами як на добровільних засадах так і на кошти засновників спеціально запрошені особи. В ясла приймали дітей віком від 2 до 8 років. Часто для догляду за дітьми запрошувались спеціальні няні, в деяких притулках дітей залишали і на ніч. Для дітей організовувались ігри, прогулянки, вони були на повному забезпеченні, найбільш слабким давалось молоко. В притулках намагались дотримуватись чистоти, порядку і до цього привчались вихованці. Для надання медичної допомоги дітям і наглядом за санітарним станом притулків запрошувались місцеві лікарі. Однак, саме недостатній рівень санітарно-медичного нагляду сучасники вважали одним з головних недоліків денних дитячих притулків. Великі скупчення дітей могли сприяти швидкому поширенню заразних хвороб. Тому у випадках виявлення захворювань такі заклади часто розпускали⁴³.

В наступні роки кількість літніх притулків-ясел продовжувала зростати. Лише у Могилів-Подільське повітове попечительство дитячих притулків створило у 1906 р. 27 притулків-ясел на селі, на що було витрачено 1 855 руб. 10 коп.⁴⁴.

Таким чином, напередодні 1 світової війни у Подільській губернії стаціонарні притулки існували у 50% повітів. Головною перешкодою на шляху відкриття таких закладів була нестача коштів. Керівники повітових попечительств дитячих притулків намагались залучити населення повіту до благодійної справи соціальної підтримки дітей⁴⁵. Тому проходив певний час, іноді це були роки, від заснування повітового опікунства до початку функціонування опікунських закладів. Краще справа була з облаштуванням тимчасових притулків-ясел по догляду за дітьми на селі. Подільська губернія, єдина з губерній Південно-Західного краю, була відзначена як така, де справа створення притулків-ясел на літній період успішно розвивалась⁴⁶.

Примітки:

1. Ступак, Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Ф. Я. Ступак. – К. : Хрещатик, 1998. – 208 с. ; Ступак, Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ступак Ф. Я. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 269 с.

2. Гребцова, И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. : (в аспекте проблемы: центр-регион) / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса : Астропринт, 2006. – 318 с.

3. Махорін, Г. Л. Благодійна діяльність на Волині (1793–1917): історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Г. Л. Махорін. – Луганськ, 2007. – 19 с.

4. Слободянюк, Т. Б. Дитячі притулки, благодійні заклади, ясла для селянських дітей як соціальна необхідність у суспільному житті України кінця XIX-го – початку XX століття / Т. Б. Слободянюк // Наука і сучасність: зб. наук. пр. – К., 2000. – Вип. 1, ч. 1. – С. 107–111.

5. Ситняківська, С. М. Реміснича освіта в системі соціального захисту дітей у XIX – на початку XX століття / С. М. Ситняківська // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 42. Педагогічні науки. – Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2008. – С. 150-153.

6. Сербалюк, Ю. В. Соціально-педагогічні установи Поділля наприкінці XIX – на початку XX століття / Ю. В. Сербалюк // Педагогічне Поділля: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету. Серія соціально-педагогічна / відп. ред. Ю. М. Ковальчук. Упоряд. Гурський В. А. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – Вип. 4. – Т. 1 – С. 28-36; Сербалюк, Ю. В. Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Відомства установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці XIX – на початку XX ст. / Ю. В. Сербалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”, 22 жовтня 2011 року. – С. 388-402.

7. ПСЗРИ-3. – СПб., 1894. – Т. XI. – № 7930.

8. Отчет Подольского губернского попечительства детских приютов ведомства учрежденный императрицы Марии за 1901 г. (далі – Отчет Подольского губернского попечительства). – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1902. – С. 20.

9. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1905 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1906. – С. 12.

10. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1912 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1913 – 219 с.

11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. 662, оп. 1, спр. 1, арк. 170.

12. ДАВО, ф. 662, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв.

13. ПСЗРИ-3. – СПб., 1894. – Т. XI. – № 7930.

14. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1905 г.

15. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1908 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1909. – С. 139.

16. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1905 г. – С. 92.

17. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1910 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1911. – С. 43
18. ДАВО, ф. 662, оп. 1, спр. 2, арк. 151 зв.
19. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1905 г. – С. 106.
20. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1910 г. – С. 56.
21. ДАВО, ф. 662, оп. 1, спр. 2, арк. 143.
22. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1910 г. – С. 143.
23. ДАВО, ф. 662, оп. 1, спр. 2, арк. 83.
24. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. 39, оп. 1, спр. 7, арк. 134.
25. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1901 г. – С. 18-19.
26. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 656, спр. 170, арк. 14.
27. Жижиленко, В. Призрение подкидышей земствами в 1903–1906 гг. / В. Жижиленко // Трудовая помощь. – 1908. – № 7. – С. 147.
28. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1901 г. – С. 19.
29. Реєнт, О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.): Монографія / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – С. 32, 35.
30. Власюк, І. М. Селянство Правобережної України у період проведення столипінської реформи: зміни в орієнтирах та побуті / І. М. Власюк // Проблеми історії України XIX – початок XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 153.
31. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1901 г. – Приложение № 2.
32. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 626, спр. 20, арк. 86.
33. Шенгелидзе, В. Русские ясли-приюты / В. Шенгелидзе // Трудовая помощь. – 1906. – № 6. – С. 4-5.
34. Ступак, Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – С. 59.
35. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1901 г. – С. 21-22.
36. Там само. – С. 22-25
37. Там само. – С. 25.
38. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1904 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1905. – С. 23-24.
39. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1901 г. – С. 23.
40. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1902 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1903. – С. 5.
41. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1903 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1904. – С. 6.
42. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1904 г. – С. 4.
43. Арнольди, А. Ясли и другие типы учреждений для дневного призрения детей / А. Арнольди // Трудовая помощь. – 1900. – № 8. – С. 255.
44. Отчет Подольского губернского попечительства ... за 1906 г. – Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского правления, 1906. – С. 50.
45. ДАВО, ф. 555, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
46. Шенгелидзе, В. Русские ясли-приюты. – С. 3.

Резюме

В статье исследуется деятельность Подольского губернского попечительства детскими приютами в уездах Подолия в конце XIX – начале XX вв. по созданию постоянных и временных детских приютов.

Ключевые слова: Подолия, губернское попечительство детских приютов, уезд, приют, ясли.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 026:061.23(477.43)“1906/1914”

О.Б.Айвазян

Вплив бібліотек подільського товариства “Просвіта” на активізацію культурно-освітнього життя краю у 1906–1914 рр.

Досліджується діяльність бібліотек подільської “Просвіти” 1906–1914 рр.

Ключові слова: Поділля, “Просвіта”, сільська бібліотека, бібліотечна справа, Учительська спілка зі створення сільських українських бібліотек.

Кінець XIX – початок XX ст. в Україні характеризувався бурхливим розвитком просвітницької діяльності, ростом національної самосвідомості українського народу, виникненням численних культурно-просвітницьких установ і товариств, українських осередків “Громади”, “Просвіти”, які створювалися після революційних подій 1905–1907 рр. і суттєво пожвавили громадське життя. Усі ці товариства розділяли думку І.Огієнка, що “тільки книжка принесе волю українському народові”, і тому створення бібліотек української літератури при цих товариствах вважали одним із важливих засобів розвитку освіти і культури народу, формування національної свідомості¹.

Інформація щодо роботи просвітянських книгозбірень на Поділлі в період до 1917 р. знайшла місце в дослідженнях О.М.Завальнюка, О.Б.Комарницького, В.С.Лозового, О.Ф.Кошолала, Г.Г.Кучерова, В.К.Приходька, В.С.Прокопчука². У цій статті ставиться мета систематизувати факти й реконструювати діяльність бібліотек товариства “Просвіта” в Подільській губернії у вказаний час.

На основі Тимчасових правил про спілки і товариства від 4 березня 1906 р. в Україні почали активно формуватися осередки “Просвіти”. До найпомітніших належали київська, одеська, катеринославська, кам’янець-подільська, житомирська, чернігівська, миколаївська “Просвіти”³.

Подільське товариство “Просвіта” почало діяльність 1906 року. У Статуті зазначалося, що, окрім шкіл, книгарень та кіосків, допомагати культурно-просвітницькому розвитку українського народу на Поділлі мають бібліотеки та читальні⁴. Отже, організація бібліотечної справи та продаж українських книжок стали важливим напрямком роботи подільської “Просвіти”. Так, 1908 року в газеті “Рада” повідомлялося, що при “Просвіті” відкрито безоплатну бібліотеку-читальню й організовано продаж українських книг (на комісію, кредит – на пільгових умовах). З бібліотеки видавались для читання українські книжки⁵.

Звичай бібліотеки осередків “Просвіти” спочатку створювались у містах, а потім відкривалися і в сільській місцевості. Спочатку на теренах Подільської губернії організували діяльність книгозбірні вінницької, кам’янець-подільської, прокурівської “Просвіти”, філія подільської “Просвіти” утворилася в м. Могилеві-Подільському. Вона досить інтенсивно проводила роботу, заснувала 8 бібліотек-читалень у селах⁶. Просвітянська книгозбірня Могильова-Подільського формувалася за рахунок дарів, а також придбаних “Просвітою” книжок і налічувала близько 800 примірників. Ця бібліотека мала розгалужену мережу філій у Бару, Ялтушкові, Сніткові, Копайгороді. Вона видавала книжки і додому на термін до 10 днів у місті, а поза містом – на термін до місяця, здійснювала також і продаж українських книжок⁷.

Навесні 1906 р. бібліотеки “Просвіти” почали виникати і в інших населених пунктах Вінниччини. 1917 року бібліотека Вінницької “Просвіти” з книжковим фондом 1400 томів містилася в народному будинку і мала українські та російські книжки, які позичали за доступну плату всі бажаючі⁸.

Просвітянські книгозбірні Подільської губернії значною мірою виконували функції публічних бібліотек, оскільки останніх бракувало на Поділлі порівняно з іншими регіонами України. Просвітянська книгозбірня Кам’янець-Подільського, заснована 1906 року, у 1917 р. мала в своєму складі більше 1400 книжок, якими користувалися 400 осіб. Її очолював Володимир Пилипович Лотоцький, який раніше завідував бібліотекою полонених українців в Австро-Угорщині, був людиною освіченою, знав українську, польську, чеську, німецьку, англійську і російську мови. Він вважав, що попит на українську книгу весь час збільшується, але бібліотека його не задовольняє через брак українських видань⁹. На основі дослідженого матеріалу діяльність просвітянської книгозбірні Кам’янець-Подільського можна охарактеризувати такими показниками:

№	Кількісний показник	1911	1914	1917
1.	Назв книг	1130	1460	1400
2.	Періодичних видань	29	-	-
3.	Читачів	183	137	400
4.	Видача книг	-	2014	-

Статистичні дані з таблиці засвідчують, що кількісний склад фонду збільшувався повільно, оскільки під час обшуків та перевірок владою вилучалася

заборонена література. Так, наприклад, у бібліотеці станом на 1915 рік були такі видання: “Т.Г.Шевченко”, “По волі віри”, “Українофільство і соціалізм” М.Драгоманова, “Лист до видавців “Колокола” М.Костомарова, “Історичне діло Карла Маркса” К.Каутського, “Людвиг Фейєрбах” Ф.Енгельса, “Освобождение России и украинский вопрос” та ін. Привертали увагу влади й наявні в бібліотеці праці професора Львівського університету М.Грушевського: “Движение политическое и общеукраинские мысли”, “Национальный вопрос и автономия”, “Украинство в России, его запросы и нужды”, “Движение политической и общественной украинской мысли в XIX в.”, “Национальный вопрос и автономия”, “Про українську мову і українську справу” тощо.

Впливав на кількісні показники фонду і продаж видань. Так, 1911 року кам’янецькою бібліотекою було продано українських книжок та листівок 700 примірників на суму 1267 крб., значно більше ніж за попередні роки¹⁰.

У фонді періодичних видань бібліотеки кам’янецької “Просвіти” 1911 року було 18 українських та 11 російських газет та журналів. Серед періодичних видань до заборонених відносилися наявні в книгозбірні “Литературно-научный вестник” за 1904–1912 роки, окремі томи журналу “Украинская хата” за 1910–1912 рр., 35 номерів журналу “Украинское обозрение”, видане у Вінніпезі. Вилучалися жандармами й окремі соціал-демократичні твори: “Национальная и интернациональная идея Бебеля і Пернереторфера” у перекладі Б.Грінченка, видання харківського товариства грамотності “Дисгармония” В.Винниченка. Вже з назв перерахованих видань можна зробити висновок про причини їх заборони – в усіх цих виданнях пропагувалися ідеї автономності України, її незалежне існування від Росії на сході та Австрії і Польщі – на заході.

Деякі популярні видання, наприклад, “На громадській роботі” (про Куліша), “Народні вчителі української школи”, “Народний вчитель і українська школа”, “Якої нам треба школи”, роздавалися селянам безкоштовно.

Отже, діяльність бібліотеки кам’янецького товариства “Просвіта” була ідеологічно спрямована на українізацію населення, поширення української національної ідеї, формування руху за самостійну Україну.

Влада особливо пильно стежила за роботою кам’янецької “Просвіти”. Як у бібліотеці, так і в членів товариства неодноразово проводилися обшуки, вилучалася заборонена література. Серед 150 членів “Просвіти” найактивнішими були лікар земської лікарні К.Г.Солуха, обраний головою правління, найближчий його помічник – діловод губернської земської управи Т.І.Павловський, секретар Подільської губернської “Просвіти” В.А.Сочинський, гірничий інженер П.В.Гловацький та його дружина Л.В.Гловацька, лісовий технік лісозберігаючого комітету С.Л.Рудченко, писар губернської земської управи Ю.І.Гриб, вчитель двокласного міського училища Н.Я.Григор’єв, його дружина А.Г.Гріг, службовець земської управи кандидат права В.К.Приходько та діловод міської управи селянин Л.А.Єзерницький. Зібрання товариства проводилися в клубі з бібліотекою та читальнею, розташованому в домі Ліпмана по вул.Олександрівській. Бібліотеку й читальню відвідували всі бажаючі, особливо учні середніх

закладів міста. З бібліотеки продавалися книги, як особисті, так і взяті на комісію, а також ноти, відкриті листи, портрети українських діячів¹¹.

1907 року до відповідальності притягалася бібліотекар товариства “Просвіта” О.А.Неселовська за звинуваченням у розповсюдженні газети “Соціал-демократ” та іншої нелегальної літератури. Сама О.А.Неселовська була звільнена під заставу і виїхала з міста, але її діяльність нанесла шкоду бібліотеці та всій подільській “Просвіті”, оскільки у поліції з’явилися конкретні докази противладної діяльності товариства¹². Після цього “Просвіті” закрили.

Другий етап діяльності просвітніх бібліотек припадає на 1912–1914 рр. Бібліотеки-читальні, які засновувались на периферії губернії, формально не були автономними установами, адже отримати офіційний дозвіл на відкриття бібліотеки було практично неможливо. Книгозбірні безпосередньо підлягали центральному кам’янецькому товариству, тому їм не треба було шукати десять фундаторів. Вони лише обирали завідувачів бібліотеками, якими, як правило, були місцеві священники¹³. На цьому етапі бібліотеки-читальні “Просвіти” діяли в багатьох селах Подільської губернії, зокрема у Жванці, Печері (Печарі), Іванківцях, Стрельчинцях, Березівці, Щурівцях, Куничному, Бару, Ялтушкові, Сніткові, Копайгороді, Байківцях, Пурпурівцях, Ново-Кропивнянську.

Бібліотека-читальня в Печері Брацлавського повіту мала дуже велику популярність на селі, її фонд складався в основному з російськомовних книг. Завідував бібліотекою місцевий священник Кульместицький, а користувалися нею місцеві селяни¹⁴.

У Стрельчинцях Брацлавського повіту 1912 року офіційно завідував бібліотекою місцевий священник Синкевич. Але фактично він передав управління синові псаломщика Петру Ведибіді, який готувався вступати до Технологічного інституту. Він зберігав у себе ключі від шафи, займався підбором книг. У бібліотеці переважали україномовні книги, у т.ч. видання київської та подільської “Просвіт”. Оскільки всі бібліотеки знаходились під пильним наглядом влади, не стала винятком і ця книгозбірня. Брацлавський справник на основі агентурних даних про склад фонду вважав, що розповсюдження серед селян такої літератури є небажаним і на основі ст.175 Указу про цензуру і друк просив губернатора дати дозвіл на закриття Стрельчинської бібліотеки-читальні, додавши до свого листа каталог її книг. Зважаючи на революційну ситуацію в країні, канцелярія губернатора рекомендувала священнику Синкевичу почитити і попередити, що будуть вжиті належні заходи, якщо надалі в бібліотеці буде пропагуватися заборонена література. А сина псаломщика вимагали усунути від роботи в книгозбірні та розслідувати його діяльність¹⁵.

В усіх куточках Подільської губернії влада уважно стежила за діяльністю просвітнянських осередків. Жандармська управа щороку інформувала губернатора про діяльність просвітнянських бібліотек у містах і селах, про склад їх фондів, наявність іноземних видань, у т.ч. й періодичних. Начальник Проскурівської контори 4 січня 1912 р. доповідав жандармському управлінню, що на ім’я українського товариства “Просвіта” надійшли газети “Киевская почта”,

“Діло”, та “Гражданский голос” (останні дві з Австрії) та журнали “Огни” і “Новая жизнь”¹⁶.

Вилучені при перевірках та обшуках книги й видання накопичувались у поліційних управліннях й складали цілі бібліотеки забороненої літератури. 1912 року начальник подільського губернського жандармського управління (м. Кам’янець-Подільський) надіслав жандармському пункту у Вінницькому повіті 7 примірників закордонних видань з метою внесення їх до таємного каталогу. Серед них – “Общественное движение при Александре II” Корнилова (1905 г.), “Русская церков” В.Розанова (1906 г.), “Кишиневский погром” (Штутгарт, 1905 г.), “Проект русской конституции, выработанный группой членов “Союза освобождения” (1905 г.), “Проект основного государственного закона, составленный одним финляндским политическим деятелем” (Париж, 1906 г.), “Проект основного закона Российской империи”, видання редакції “Освобождение” (Париж, 1905 г.), додаток до збірника “Государственные преступления в России” Базилевича (Париж, 1905 р.)¹⁷.

Подільська “Просвіта” мала великий вплив на українську свідому інтелігенцію, особливо на сільських вчителів. У липні 1912 року, коли поліцейський зашморг все більше затискував український рух, просвітяни хотіли організувати спілку вчителів, щоб влаштувати українські сільські пересувні бібліотеки¹⁸. Було розроблено Статут учительської бібліотечної спілки. Членом цієї спілки могла стати будь-яка особа, але перевага надавалась учителям. Основним об’єктом впливу члени товариства вважали молодь. Кожний член цієї спілки був зобов’язаний упродовж 3-х місяців ознайомити народ зі змістом отриманих ним книг, а потім передати видання своєму сусіду, товаришу для такої самої роботи. Бібліотеки мали наповнюватися книгами, подарованими Кам’янець-Подільською “Просвітою”, приватними особами та виданнями, придбаними за кошти членів товариства. Таким чином, Українська “Бібліотечна спілка” (так її називали в жандармському управлінні), підтримуючи гасла товариства “Просвіта”, ставила мету активно формувати національну свідомість¹⁹.

Отже, важливим напрямом діяльності Подільської “Просвіти” була організація бібліотечної справи. Зрозуміло, що охопити своїми книгозбірнями всю губернію, кожне село одне товариство не могло, особливо за умов тотальної цензури, постійного поліційного нагляду, обшуку, арештів. Але робота бібліотек “Просвіти” була прикладом для інших організацій, зокрема, “Української спілки вчителів зі створення пересувних бібліотек”. Популяризація “Просвітою” українських видань сприяла тому, що українська книга почала проникати до фондів сільських, народних, публічних бібліотек, сприяла формуванню національної свідомості.

Примітки:

1. Дубровіна, Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – С. 16.

2. Завальнюк, О. М. Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб.

наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 3-15; Кучеров, Г. Г. Бібліотека-читальня у містечку Печарі Подільської губернії (1908–1913) / Г. Г. Кучеров // Там само. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14 – С. 52-64; Його ж. Робота сільських “Просвіт” Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров // Там само. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 33-43; Кошолоп, О. Ф. Становлення та розвиток просвітницького руху на Вінниччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [електронний ресурс] / О. Ф. Кошолоп // www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzvdpu/pp/2007_19/index.htm; Лозовий, В. С. Діяльність подільської “Просвіти” в 1906–1014 рр. / В. С. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 6-27; Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько. – 4-те вид. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – С. 94-183; Прокопчук, В. С. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування до наших днів / В. С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 3-39.

3. Мудрий, В. Роль “Просвіти” в українському житті: з приводу шестидесятиліття “Просвіти” / В. Мудрий. – Львів, 1928. – С. 17.

4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 636, спр. 647, арк. 178-181.

5. Сохацька, С. І. Український прорив: Подільська “Просвіта” на сторінках “Ради” (1908–1914рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 247-261.

6. Лозовий, В. С. Зазначена праця. – С. 9-10.

7. Ківшар, Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К. : Логос, 1996. – С. 67.

8. Там само. – С. 68.

9. Там само. – С. 67.

10. Лозовий, В. С. Зазначена праця. – С. 16.

11. ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 120, арк. 195-196.

12. Там само, спр. 23, арк. 23, 37.

13. Лозовий, В. С. Зазначена праця. – С. 13.

14. Кучеров, Г. Г. Зазначена праця. – С. 52-54.

15. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 862, спр. 170, арк. 1-6.

16. Там само, ф. 301, оп. 1, спр. 1535, арк. 5-12.

17. Там само, спр. 1536, арк. 157-160.

18. Лозовий, В. С. Зазначена праця. – С. 17.

19. ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 1536, арк. 146-147.

Summary

There is spoken in the article about the activity of the Libraries of Kamyanets-Podilskiy “Prosvita” at the beginning of XX centuries.

Podilskiy Province, Libraries of Kamyanets-Podilskiy “Prosvita”, Library fundation, Local History.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(477.43)“1911/1914”:304.44:354.454

В.Б.Стецюк, Ю.А.Козицька

Особовий склад прокурівського підвідділу Російського військово-історичного товариства (1911–1914 рр.)

В статті на прикладі членів Проскурівського підвідділу Імператорського Російського військово-історичного товариства з'ясовано колективний портрет провінційного російського офіцера та причини залучення його до наукової діяльності.

Ключові слова: Імператорське Російське військово-історичне товариство, Проскурівський підвідділ.

В останні роки в Україні помітно активізувались дослідження діяльності наукових товариств кінця XIX – початку XX ст., створених офіцерами імперської армії або за їх значної участі. Зокрема, цілий ряд публікацій присвячено діяльності Київського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства (ІРВІТ), а також його територіальних підрозділів – Проскурівського та Чернігівського підвідділів. Зокрема, варто відзначити праці Л.Федорової¹, К.Климової², В.Стецюка³ та О.Кух⁴. Однак об'єктом уваги дослідників ставали переважно певні аспекти діяльності відділу, фінансові аспекти функціонування тощо. Лише в праці Л.Федорової вміщено біографічні довідки про окремих членів відділу, однак вони дозволяють скласти уявлення про найбільш яскравих діячів цього наукового осередку, але аж ніяк не про спільноту загалом. Тому метою даної статті є спроба створити колективний портрет офіцерів Проскурівського гарнізону, які долучились до діяльності місцевого підвідділу ІРВІТ.

Потрібно зазначити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. повітовий Проскурів, попри стрімкий економічний розвиток, не могло дати офіцеру (особливо вихідцю з великого міста) належних можливостей для задоволення своїх інтелектуальних і культурних потреб. В місті дислокувалась досить значна кількість військових частин і установ (штаби 12-ї піхотної і 12-ї кавалерійської дивізій, 46-й піхотний Дніпровський, 12-й уланський Білгородський та 3-й Оренбурзький козачий полки, 2 дивізіони 12-ї артилерійської бригади, 1-й Донський козачий артилерійський дивізіон, Проскурівський військовий магазин, управління повітового військового начальника з підлеглими йому караульною і конвойною командами)⁵, однак надзвичайно обмеженим залишалось число навчальних закладів, практично відсутні були будь-які розважальні заклади тощо. Практично єдиними можливими варіантами організації дозвіл були полювання, відвідини полкових зібрань та взаємні гостини.

Яскравою ілюстрацією можуть слугувати спогади генерала О.Лукомського, який впродовж 1898–1899 рр. служив у штабі 12-ї піхотної дивізії. Ось як виглядало повсякдення офіцерів-штабистів: “В штабе надо было быть к 9 часам утра. Занятия продолжаютя до 12,5 часа дня, когда все расходятся на

обед. После обеда занятия необязательны. Каждый из чинов штаба приходит или не приходит на службу после обеда в зависимости от того, есть ли у него работа или нет...

По пятницам после обеда все чины штаба во главе с начальником штаба собираются в штабе, перечитывают мобилизационные соображения и вносят в мобилизационную записку, дневник и приложения необходимые поправки. Затем до 9 часов вечера под руководством начальника штаба ведутся беседы на военные темы, а в 9 часов вечера все идут ужинать к начальнику штаба.

Два раза в месяц, по субботам (через субботу), начальник штаба и все чины штаба собираются в собрании Днепровского полка к 7 часам вечера. Там до 9 часов вечера по этим дням делаются чинами штаба (офицерами Генерального штаба) и офицерами Днепровского полка сообщения на военные темы. Затем обыкновенно все остаются ужинать в собрании Днепровского полка.

По средам и по воскресеньям чины штаба дивизии приглашаются к часу дня обедать к начальнику штаба дивизии. Присутствие на этих обедах обязательно, и по средам никаких занятий в штабе после обеда не производится.

Один раз в месяц, по воскресеньям (обыкновенно первое воскресенье после 1-го числа), начальник штаба и чины штаба приглашаются на обед к начальнику дивизии к 7 часам вечера. Затем один раз в месяц, в дни по выбору начальника штаба, он и чины штаба ездят в Волочиск, куда походным порядком доставляются верховые лошади. В окрестностях Волочиска под руководством начальника штаба производится небольшая полевая поездка и решаются задачи в поле. Затем обед на Волочиском вокзале⁶.

Далі мемуарист описує специфіку спілкування в місцевому офіцерському товаристві: “Обеды и ужины у К. Д. Юргенса были чрезвычайно обильные и с большими “возлияниями”. А тут еще мой приятель Горский (*однокурсник О. Лукомського по Академії Генерального штабу, старший ад’ютант штабу 12-ї кавалерійської дивізії – Авт.*) просил обедать у него по вторникам, причем требовал осушить хрустальный боценок (довольно изрядной величины, думаю, около двух бутылок) водки. Хотя его супруга пила не меньше его, но все же и на мою долю приходилось много. Довольно часто стали меня приглашать Орловы и Гернгросс, хотя у них (особенно у Гернгросс) по спиртной части не насиловали, но все же, фактически, почти ни одного дня не оставалось свободным⁷.”

Логічним завершення опису такого життя може слугувати фраза: “Жизнь в Проскурове и сам Проскуров мне страшно надоели, я просто стал опасаться, что могу спиться⁸.”

Сам Лукомський знаходив для себе віддушину в полюванні, яке любив ще з юнацьких років. Ті ж офіцери, що не були схильні до занять спортом чи інших форм активного відпочинку (полювання, верхові перегони і скачки тощо), і водночас намагались уникнути пияцтва, звертались до публіцистики, наукової і методичної роботи. Вони писали статті й замітки до військової

періодики, видавали підручники та пам'ятки для солдатів. Однак лише один раз безпосередньо в Проскуріві було створено науковий осередок – ним став створений у 1911 р. підвідділ Імператорського Російського військово-історичного товариства, що ставило за мету вивчення та популяризацію військової історії Росії.

Серед 42 осіб, що рахувались його членами на 1913 р., 29 військовослужбовців (з них троє – у відставці) та 13 цивільних осіб⁹. Поза сумнівом, генералу Орлову вдалось об'єднати в складі осередку провідні інтелектуальні сили Проскурова. Зокрема, серед штатських членів були такі непересічні діячі як проскурівський міський голова П.Дорошкевич, що чимало зробив для розвитку міста; голова Проскурівської повітової земської управи, у 1918 р. – Подільський губернський староста, С.Кисельов; відомий громадський діяч Поділля барон О.Майдель, активний учасник роботи органів земського самоврядування, гласний Державної думи; проскурівський повітовий лікар та активний громадський діяч А.Ціхоцький¹⁰.

Зазначимо, що чисельність підвідділу відома нам фактично з єдиного джерела – опублікованого на сторінках часопису “Военно-исторический вестник” списку членів, однак можна припустити, що цей документ не відображає усієї кадрової панорами осередку. Зокрема, в списку не зазначений командир бригади 12-ї піхотної дивізії генерал-майор А.Розеншильд-Паулін, хоча протоколи засідань свідчать про його активну участь в діяльності підвідділу¹¹. Полковник В.Каледін, також не згаданий у зазначеному списку (в травні 1911 р. був призначений командиром 12-го Донського козачого полку і відбув до нового місця служби в місто Радзивилів), однак на початковому етапі діяльності підвідділу зробив значний внесок у його діяльність¹². Певну допомогу можуть надати протоколи засідань, однак з осені 1912 р. в протоколах перестали фіксувати імена учасників засідань, вказуючи лише загальну кількість присутніх. Тим не менш, дев'ять протоколів із імена учасників дозволяють встановити імена ще одинадцяти співробітників підвідділу.

Всього серед 40 військовослужбовців, які брали участь в роботі підвідділу, п'ятеро були в званні генерал-лейтенанта (двоє – у відставці), шість – генерал-майора, дев'ять – полковника, п'ятеро – підполковника (один – у відставці), п'ятеро – капітана, четверо – штабс-капітана, двоє – поручика, четверо – підпоручика і корнета¹³.

Зазначимо, що наявна джерельна база не дозволяє охарактеризувати молодше покоління членів підвідділу, що на період залучення до його роботи перебували в обер-офіцерських чинах поручика, штабс-капітана, капітана. Тому де-факто в роботі буде висвітлено діяльність старшої частини членів осередку.

Насамперед потрібно зазначити, що практично всі члени підвідділу, чії біографії нам відомі, були майже однолітками – вони народились у проміжку між 1855 (В.О.Родіонов¹⁴) і 1869 (С.М. Кулжинський¹⁵) роками. Враховуючи, що військове училище випускники покидали у віці приблизно двадцяти років,

а присвоєння чергових чинів відбувалось після вислуги певної кількості років, можна приблизно встановити вік решти членів підвідділу – очевидно, він коливався від 20–23 у молодих підпоручиків і корнетів і 35–40 у капітанів і підполковників. Відомостей щодо станової належності і роду занять батьків більшості із членів підвідділу нам не вдалось віднайти, однак наявна інформація дозволяє говорити, що принаймні половина членів підвідділу була дворянами; цікаво також відмітити, що багато з них належали до офіцерських династій – так, батько О.М.Каледіна дослужився до чину полковника, офіцером був також його дід¹⁶; батько Г.В.Григор'єва був генералом від кавалерії¹⁷, а В.О.Родіонова – генерал-лейтенантом¹⁸.

За національністю переважна більшість членів відділу були росіянами, однак відомо і кілька винятків – фін В.Альфтан¹⁹, поляк В.Франковський²⁰, українці С.Кулжинський²¹ і Є.Рибальченко²². Водночас потрібно врахувати, що в багатьох випадках чітко визначити етнічну належність досить складно – як, наприклад, у випадку генерал-лейтенанта у відставці О.Бенкендорфа та генерал-майора А.Розеншильда-Пауліна, представників відомих німецьких русифікованих родів. Більш точно можна сказати про конфесійну приналежність (саме вона, а не національність, фіксувалась у тогочасних документах) – за винятком лютеран В.Альфтана²³ та А.Розеншильда-Пауліна²⁴ і католика В.Франковського²⁵, всі інші члени підвідділу належали до православ'я.

Що ж до освітнього рівня, то загалом переважає типова для тогочасних кадрових військових ситуація – навчання у кадetskьому корпусі, що ставив за мету виховання дисциплінованих, фізично загартованих і патріотично вихованих молодих людей, а потім отримання фахової підготовки в одному з юнкерських (військових) училищ. Тим не менш, і з цієї схеми можна побачити кілька винятків. Зокрема, В.О.Родіонов отримав освіту в Пажеському корпусі²⁶ – елітному навчальному закладі, що призначався для навчання дітей вищих сановників Російської імперії і поєднував елементи кадetskього корпусу, військового училища і перших двох курсів університету. Ще два офіцери отримали освіту в цивільних навчальних закладах – полковник Григорій Іванович Веневітінов закінчив Воронежське реальне училище²⁷, а полковник Володислав Гнатович Франковський – Київську класичну прогімназію²⁸.

Що стосується військових училищ, то потрібно зазначити, що до початку ХХ ст. в Російській імперії існували профільні (кавалерійські, артилерійські, інженерне, топографічне), “військові” (де-факто піхотні, випускники отримували офіцерський чин) та юнкерські (вступали молоді люди після року строкової служби, після навчання повертались до своєї частини у званні підпрапорщика, а офіцерське звання присвоювалось згодом). Випускники навчальних закладів останньої категорії зазвичай мали нижчий освітній рівень, а їх кар'єрне зростання апріорі було більш повільним внаслідок відставання у присвоєнні першого чину. Водночас випускники артилерійських та інженерного училищ відзначались значно вищим рівнем загальноосвітньої підготовки, що могло вплинути на їх зацікавленість військовою історією.

Члени Проскурівського підвідділу ІРВІТ отримали освіту в наступних навчальних закладах: Миколаївське кавалерійське – В.Альфтан²⁹, О.Бенкендорф³⁰, Д.Норов³¹; Михайлівське артилерійське – М.Орлов³², Д.Пріходкін³³; Павловське військове – В.Баранкєєв³⁴, Є.Рибальченко³⁵; Єлисаветградське кавалерійське – В.Франковський³⁶; Олександрівське військове – С.Кулжинський³⁷ і О.Рутковський³⁸; Костянтинівське військове – П.Федоров³⁹, Костянтинівське артилерійське (у 1894 р. колишнє Костянтинівське училище переформовано в артилерійське) – Г.Григор'єв⁴⁰; Чугуївське юнкерське – Г.Веневітінов⁴¹.

В біографічних довідках О.Каледіна та С.Колпакова зазначено, що вони закінчили перший – Костянтинівське військове і Михайлівське артилерійське⁴², а другий – Миколаївське кавалерійське і Михайлівське артилерійське⁴³. Зазначимо, що оскільки випускників артилерійських училищ не вистачало, досить часто випускники-піхотинці після складання спеціального іспиту направлялись для проходження служби в артилерійські підрозділи. Показово, що принаймні чотири члени підвідділу (С.Кулжинський⁴⁴, Д.Норов⁴⁵, Є.Рибальченко⁴⁶, П.Федоров⁴⁷) після закінчення піхотних чи кавалерійських училищ стали офіцерами артилерійських бригад, що, гадаємо, переконливо свідчить про їхній загальноосвітній і фаховий рівень. Можна припустити, що й О.Каледін та С.Колпаков були прикомандировані до Михайлівського артилерійського училища для складання іспитів.

Вищим рівнем підготовки офіцерів російської армії було навчання у Миколаївській академії Генерального штабу, профільних академіях (артилерійській, інженерній, інтендантській), а також стрілецькій, кавалерійській, артилерійській школах. Практично всі офіцери старшого віку, що входили до підвідділу, закінчили один із цих закладів. Так, курс академії Генерального штабу пройшли В.Альфтан⁴⁸, Ю.Григор'єв⁴⁹, О.Каледін⁵⁰, С.Кулжинський⁵¹, М.Орлов⁵², А.Розеншільд-Паулін⁵³ та П.Федоров⁵⁴. Офіцерська кавалерійська школа стала місцем підвищення кваліфікації Ю.Григор'єва⁵⁵ і В.Франковського⁵⁶, Офіцерська артилерійська школа – С.Колпакова (додатково закінчив також Михайлівську артилерійську академію⁵⁷), Є.Рибальченка⁵⁸, П.Федорова⁵⁹.

Зазначимо, що на момент створення Проскурівського підвідділу значна частина його членів були не просто військовослужбовцями, а бойовими командирами з реальним досвідом участі у тих чи інших конфліктах. Особливо виділявся в цьому відношенні начальник підвідділу, що брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., Китайському поході 1900–1901 рр., а також російсько-японській війні 1904–1905 рр.⁶⁰ П.Федоров пройшов війни з Туреччиною і Японією⁶¹. Ветеранами російсько-турецької війни були також О.Бенкендорф⁶², О.Родіонов⁶³, Є.Рибальченко⁶⁴, О.Рутковський⁶⁵ та В.Франковський⁶⁶. Г.Веневітінов⁶⁷ та А.Розеншільд-Паулін⁶⁸ брали участь у російсько-японській війні.

Водночас, якщо сумніватись у командирських талантах і особистій хоробрості більшості членів підвідділу не доводиться, то стосовно їх інтересу до науки

зробити однозначний висновок значно важче. Безумовно, талановитим науковцем був Микола Орлов – за його плечима були не лише викладання в Академії Генерального штабу, але й цілий ряд опублікованих серйозних досліджень, за які його, серед інших нагород, було відзначено цінним подарунком від імператора – срібним кубком-братиною в давньоруському стилі⁶⁹. Генерал-майор Розеншильд-Паулін ряд воєнно-історичних праць опублікував, вже перебуваючи на еміграції в Югославії⁷⁰. С.Кулжинський в 1919–1920 рр. викладав тактику кінноти в Кам'янець-Подільській юнацькій школі, залишивши яскраві спогади в учнів рівнем своєї фахової підготовки⁷¹. Жодних відомостей про інтерес до наукових досліджень решти членів підвідділу немає, більше того, протоколи засідань осередку не фіксують якої-небудь їх участі в засіданнях – доповідей, рефератів, обговорень тощо. Це підштовхує до висновку, що більшість членів підвідділу розглядали участь в його роботі як варіант проведення дозвілля.

Примітки:

1. Федорова, Л. Київське воєнно-історичне товариство в пам'яткоохоронному і краєзнавчому русі Наддніпрянської України початку ХХ ст. / Л. Федорова. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 261 с.
2. Клімова, К. Перший військово-історичний часопис в Україні / К. Клімова // Військово-історичний альманах. – 2001. – № 3.
3. Стецюк, В. Б. Проскурівський підвідділ Російського імператорського воєнно-історичного товариства (1911–1914 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 92-100.
4. Кух, О. М. Київський відділ російського імператорського військово-історичного товариства: подільський вектор діяльності (1911–1914 рр.) / О. М. Кух, В. Б. Стецюк // Матеріали ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 66-73.
5. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Составитель В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск : Типография Подольского губернского правления, 1911. – С. 43, 211-213.
6. Лукомский, А. С. Очерки из моей жизни / А. С. Лукомский // Вопросы истории. – 2001. – № 3. – С. 99-100.
7. Там само. – С. 100.
8. Там само. – С. 100.
9. Список членам Проскурковского подотдела Киевского отдела Императорского Военно-Исторического Общества. 1913 год // Военно-Исторический вестник: орган Киевского отд. Имп. рус. в.-истор. общ-ва (далі – ВИВ). – 1913. – № 4. – С. 19-22.
10. Там само. – С. 19-22.
11. ВИВ. – 1911. – № 9-10. – С.12.
12. Там само. – С.12.
13. Підрахунки авторів на основі: Список членам Проскурковского подотдела Киевского отдела Императорского Военно-Исторического Общества. 1913 год // ВИВ. – 1913. – № 4. – С. 19-22; Журналы заседаний Проскурковского Подотдела Киевского

Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1911. – № 9-10. – С. 9-15; Журналы заседаний Проскуровского Подотдела Киевского Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1911. – № 11-12. – С. 3-8; Журналы заседаний Проскуровского Подотдела Киевского Отдела Императорского Русского Военно-Исторического Общества // ВИВ. – 1912. – № 1-2. – С. 3-5;

14. Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е апреля 1914 года. – СПб. : Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 324.

15. Список Генерального штаба. Исправлен по 1-е июня 1914 года. – СПб. : Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 358.

16. Смирнов, А. А. Вожди белого движения. Атаман Каледин / Александр Смирнов. – СПб. : Нева, 2003. – С. 18.

17. Григорьев Георгий (Юрий) Владимирович // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2225>

18. Список генералам... 1914 года. – С. 324.

19. Список Генерального штаба... – С. 154.

20. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

21. Список Генерального штаба... – С. 358; Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К. : Темпора, 2007. – С. 229.

22. Рыбалченко (Рыбальченко) Евграф Григорьевич // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2939>

23. Список Генерального штаба... – С. 154.

24. Там само. – С. 137.

25. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

26. Список генералам... 1914 года. – С. 324.

27. Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е марта 1914 года. – СПб.: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914. – С. 337.

28. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

29. Список Генерального штаба... – С. 154.

30. Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е июля 1906 года. – С. 436.

31. Список подполковникам по старшинству. Часть I, II и III. Составлен по 15-е мая 1913 года. – СПб. : Военная типография императрицы Екатерины Великой, 1913. – С. 923.

32. Список генералам... 1914 года. – С. 186.

33. Список полковникам... – С. 409.

34. Там само. – С. 56.

35. Там само. – С. 338.

36. Список генералам... 1914 года. – С. 881.

37. Список Генерального штаба... – С. 358.

38. Список генералам по старшинству. Часть I, II и III. Составлен по 1-е июля 1910 года. – С. 369.

39. Список генералам... 1914 года. – С. 886.

40. Список Генерального штаба... – С. 556.

41. Список полковникам... – С. 338.

42. Каледин Алексей Максимович // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=316>
43. Колпаков Сергей Николаевич // <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1127>
44. Список Генерального штаба... – С. 358.
45. Список подполковникам... – С. 923.
46. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
47. Список генералам... – С. 886.
48. Список Генерального штаба... – С. 154.
49. Там само. – С. 556.
50. Там само. – С. 123.
51. Там само. – С. 358.
52. Список генералам... 1914 года. – С. 186.
53. Список Генерального штаба... – С. 137.
54. Список генералам... 1914 года. – С. 886.
55. Список Генерального штаба... – С. 556.
56. Список генералам... 1914 года. – С. 881.
57. Список генералам... 1914 года. – С. 695.
58. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
59. Список генералам... 1914 года. – С. 886.
60. Там само. – С. 186.
61. Там само. – С. 886.
62. Список генералам... 1906 года. – С. 436.
63. Список генералам... 1914 года. – С. 324.
64. Список полковникам... 1914 года. – С. 338.
65. Список генералам... 1910 года. – С. 369.
66. Список генералам... 1914 года. – С. 881.
67. Список полковникам... 1914 года. – С. 337.
68. Список Генерального штаба... – С. 137.
69. О пожаловании Государем Императором профессору полковнику Орлову старинного ковша // Разведчик. – 1898. – № 419. – С. 929.
70. Рутыч, Н. Н. Биографический справочник высших чинов Добровольческой Армии и Вооруженных Сил Юга России / Николай Рутыч. – М. : АСТ, Астрель, “Российский архив”, 2002. – С. 266-267
71. Отрешко-Арський, М. Спільна воєнна школа Армії УНР / Микола Отрешко-Арський // Тризуб. – 1973. – Ч. 72. – С. 15.

Резюме

В статье на примере членов Проскуровского подотдела Императорского Российского военно-исторического общества показаны коллективный портрет провинциального офицерства и причины привлечения его к научной деятельности.

Ключевые слова: Императорское Российское военно-историческое общество, Проскуровский подотдел.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 2-754:377(477-43)“1913/1920”

Е.М.Мельник

Кам'янець-Подільська учительська семінарія (1913–1920 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел досліджуються основні етапи функціонування Кам'янець-Подільської учительської семінарії (1913–1920 рр.)

Ключові слова: Кам'янець-Подільська учительська семінарія, учні, викладачі, навчальний процес, матеріальна допомога.

Проблема становлення та розвитку середніх навчальних закладів на Поділлі у зазначений період все більше привертає увагу науковців, дослідників історії краю. Що ж до Кам'янець-Подільської учительської семінарії, то ця проблема лише частково відображена в працях істориків до 1917 р.¹

Метою даної статті є з'ясування основних складових діяльності зазначеного закладу, пристосування його до нових державно-політичних умов спричинених Українською революцією 1917–1921 рр.

Кам'янець-Подільська учительська семінарія відкрита Подільським губернським земством 1 липня 1913 р. у найманому приватному будинку. Необхідність її появи була пов'язана з тим, що в Подільській губернії відбувався інтенсивний процес запровадження загального початкового навчання, який передбачав близько 4 тисяч комплектів нових початкових шкіл. Щоб забезпечити їх учителями, потрібно було щорічно готувати 600 нових педагогів. Водночас наявні середні навчальні заклади та педагогічні курси забезпечити початкові школи такою кількістю вчителів уже не могли. Для розв'язання цієї проблеми необхідно було відкрити на Поділлі не менш як 15 учительських семінарій. У зв'язку з цим Подільським губернським земством подано клопотання про відкриття у 1912–1914 рр. спочатку ще п'яти семінарій – У Балті, Барі, Брацлаві, Могилів-Подільському і Проскуріві, а потім і в інших містах. Загалом в 1914 р. в Україні діяло 26 учительських семінарій².

Як відомо, найбільш поширеними в системі педагогічних навчальних закладів в Україні, в тому числі й на Поділлі, були учительські семінарії. На українських землях в Російській імперії з 1860-х рр. учительські семінарії були основним (хоч і не єдиним) типом шкіл для підготовки вчителів початкових шкіл. Курс навчання тривав від 3 до 4 років. Першу учительську семінарію відкрито 1869 р. в Києві (1870 р. перенесено до Коростишева), у 1870-х рр. учительську семінарію відкрито в Херсоні, Переяславі, Вовчанському на Харківщині, Острозі на Волині тощо; у 1870-их рр. діяла також земська учительська семінарія у Чернігові. На Поділлі перша учительська семінарія з'явилась на початку XX ст. Так, на практиці 1907 р. у с.Погоки Вінницького повіту була відкрита перша у країні учительська семінарія, яка з 1903 р. була переведена у м.Вінницю. 1917 р. в Україні було 20 учительських семінарій (в Російській імперії – 171)³.

На утримання Кам'янець-Подільської учительської семінарії було відпущено із державної скарбниці 15400 крб., від Подільського губернського земства – 2000 крб., міського самоуправління – 1000 крб., всього – 18400 крб. У перший рік її існування до неї було зараховано 39 учнів. На початку 1915 р. в семінарії вже навчалося 55 вихованців.

Директором закладу було призначено Георгія Олександровича Соколова, вихованця Київської духовної академії. Навчальний процес у семінарії забезпечували викладачі: М.І.Головацький, Г.П.Тимошев, Г.В.Булгаков, М.Е.Козицький, О.О.Яценко, В.М.Рибальченко, Г.В.Вондра. Заробітна плата їх в рік складала від 17400 крб. викладача до 18400 крб. директора⁴.

За Української Центральної Ради почалися революційні перетворення в галузі освіти, будівництво національної школи на засадах демократизації навчання, особливо актуально постала проблема підготовки вчителів для нижчих початкових шкіл. З огляду на це в червні 1917 р. УЦР прийняла закон, згідно з яким учительські семінарії реформувалися в середні школи з педагогічною освітою, з 4-річним курсом навчання (раніше було 3 роки). До них приймалися випускники вищих початкових і аналогічних шкіл. Учительські семінарії продовжували готувати вчителів для нижчих початкових шкіл⁵.

У 1917–1918 навчальному році Кам'янець-Подільська учительська семінарія продовжувала функціонувати. Діяльність закладу визначалася його статутом, який затверджувався Міністерством освіти. У семінарії вивчалися такі основні предмети: українська мова і література, історія України, Закон Божий, фізика, хімія, природознавство, математика, методика викладання предметів у початкових класах, загальна педагогіка і дидактика, креслення, малювання, чистописання, ручна праця і рукоділля, співи, музика, гімнастичні вправи.

За Гетьманату, згідно з розпорядженням міністра народної освіти і мистецтва М.Василенко (від 6 серпня 1918 р.) в семінарії запроваджувалося теоретичне ведення сільського господарства⁶.

Загалом у семінарії домінувала класно-урочна система. Навчальний процес тривав з вересня до кінця травня. Семінарія мала книгозбірню, кабінети і лабораторії з окремих предметів, учнівську їдальню, невелику ділянку землі для навчальних цілей. Для практичних вправ своїх учнів семінарія відкрила зразкову початкову школу⁷. Утім тогочасні складні матеріальні умови наклали відповідний відбиток на роботу навчального закладу.

Особливо важким було матеріальне становище семінаристів Кам'янець-Подільської учительської семінарії восени 1918 року. У зв'язку з цим газета "Село" писала: "Дуже скрутне становище зараз учнів-семінаристів. В семінаріях вчать головним чином діти бідних селян (багаті вчать своїх дітей по гімназіях та реальних школах). Бідному селянинові зовсім не під силу платити кожного місяця до 300 крб. на сина. В минулому році, коли ще не така була дорожнеча, та й то деякі школи не могли провадити вчення цілий рік через недостачу засобів (Вінницька вчительська семінарія). А що буде тепер, коли

життя в місті проти торішнього подорожчало в 5-6 раз. Тепер зовсім пропала змога вчитись селянам в семінаріях”⁸. Автор статті також наголошував на тому, що семінарія для держави має дуже велике значення, оскільки звідти виходять люде-вчителі, котрі провадять тяжку і важку роботу – освітлюють наш темний народ, робить висновок про те, що треба самому мати багатющі знання, щоб навчати чому-небудь іншого. Тому такі школи повинні бути поставлені в кращі умови, щоб учні не думали: “що я буду завтра їсти”, а могли зайнятися наукою і готувати себе до великої будучої праці. Таке скрутне становище семінаристів вимагає, щоб земство підвищило їм стипендію, котрої вистачало б хоч на харчі і взяло діяльну участь в упорядкуванні інтернатів, де життя обходиться дешевше⁹.

З огляду на важке матеріальне становище учителів адміністрація закладу в грудні 1918 р. звернулася з проханням до Подільської шкільної управи про те, щоб негайними заходами було підвищення їм хоч би добові, оскільки мізерне утримання педагогічного персоналу семінарії ставить його в надзвичайно важке становище. Разом з тим, потрібно аби переведено було в життя нові, відповідно до вимог часу збільшені штатні норми утримання його.

Невдовзі директор семінарії С.Іваницький повідомив шкільну управу про те, що “збільшені добові вже отримуємо, як і працівники інших державних установ, але штатні норми поки що так і залишаються нашими побажаннями. Тим часом для учительства семінарії, як і для учительства решта середніх шкіл, є це питання надзвичайно важливе”¹⁰.

На думку директора семінарії, якщо не збільшувати добових, то залишатися далі середнім школам при штатах 1918-го року ніяк не можна. Коли річна лекція оплачується 220, 180 і в рідкісних випадках 300 крб., тоді кожний учитель намагається мати якнайменше лекцій, а вільні лекції не за штатними посадами ніхто не хоче брати. Утримання учителя і навіть директора мало чим різниться від утримання кур’єра. Утримання учителів ВПШ зрівнюється з утриманням середніх шкіл і т.п.

У зв’язку з тим, що в той час у Кам’янці-Подільському засідала Рада Міністрів, педагогічна рада семінарії звернулася з проханням до губернської шкільної управи про збільшення штатів на її розгляд. Для прискорення цієї справи, на випадок припинення сесії Ради Міністрів, варто вжити цілком механічного способу, який дав би змогу розв’язати справу щодо середніх шкіл, не входячи в розгляд усіх деталей штатів, а саме: збільшити штатні норми в п’ять разів по всіх статтях. Таким чином лекція, котра оплачується в 180 крб., оплачується в 200 крб. Норма виходить зовсім невелика, коли взяти до уваги, що в приватних школах зараз немає плати за річну лекцію нижчу від 1200 крб. Доходить також і до 2000 крб. Крім збільшення штатних по §7 ст.4, літ.А (утримання особового складу), конче потрібно збільшення, може і в меншій пропорції, видатків учительської семінарії §7 ст.4, літ.Б (на наукову частину). Загалом кажучи, це збільшення може бути в чотири рази, з додатком 200000 крб. на улаштування ферми по сільському господарству.

§7 ст.4, літ.В (стипендії вихованцям) збільшення потрібне в 5 разів. §7 ст.4, літ.Г (на господарські витрати) збільшення потрібне порівнюючи з кошторисом на 1919 р. (ухвалений МНО УНР) в два рази¹¹.

Із протоколів №48 педагогічної ради Кам'янець-Подільської учительської семінарії 15 і 26 грудня 1918 р. відомо, що після обговорення питання про кошторис закладу на 1919 навчальний рік з'ясувалося, що необхідні значні видатки виникають через те, що семінарія була відкрита лише за рік (1913 р.) до початку Першої світової війни, тому не встигла забезпечити себе всім необхідним, щоб існувати як слід такому навчальному закладу. Крім того, те шкільне обладнання й приладдя, котрі були придбані під час трьох евакуацій (Симбірськ, Київ, Константиноград) та за більшовицького панування було знищено майже цілком. Тільки одна бібліотека більш-менш збереглася, але завдяки повній українізації школи, мусила бути поповнена значною кількістю книг, що також вимагає значних коштів¹².

Особливо складним виявилось питання забезпечення семінарії приміщеннями. Це пояснюється тим, що до того часу заклад займав приміщення за контрактами, укладеними раніше, коли орендна плата була значно меншою. Тепер на наймання 3-х будинків, коли ціна значно зросла, необхідна була велика сума (25000 крб.), яку семінарія не мала. Водночас заклад вимушений був збільшити прийом учнів. Це було пов'язано з тим, що після закінчення війни закритися цілий ряд другокласних шкіл, а також із значним зацікавленням освітою серед селян, число учнів, які бажали вступити до семінарії, дедалі збільшувалося. Крім того, семінарія відкрила прийом не тільки хлопців, але й дівчат з дозволу і за розпорядженням Міністерства народної освіти. Отже, кількості навчальних парт не вистачало, через це семінарія вимушена була позичати парти в інших школах міста й садовити по 4 учні за парту, призначену на 2-х. Тіснота не тільки відбивалася на здоров'ї учнів, але й не давала жодної можливості вести письмові вправи під час уроків. Тому педагогічна рада вважала за необхідне, незважаючи на дорожнечу вживати необхідних заходів для збільшення кожної парти до 100 (250 крб. за 1 парту). Всього необхідно було на придбання парт 25000 крб.¹³.

До кошторису закладу педагогічною радою також було включено 1200 крб. на службові відрядження щоб дати можливість як адміністрації, так і членам педагогічного персоналу одержувати проїздні й добові гроші на випадок якої-небудь поїздки: на з'їзди педагогів, на поїздки до Міністерства освіти тощо. Справа в тому, що інші школи мали спеціальні кошти, звідки й брали гроші на зазначені цілі, семінарія також спеціальних коштів не мала, тому вважала за необхідне просити їх у державі. Крім того, кошти були необхідні на стипендії для учнів, на з ручної праці, на придбання й ремонт музичних інструментів, бібліотеку й підручники, приладдя з історії, матеріали та інші інструменти. Передбачалися й значні господарські витрати: паливо, освітлення, служителів будинків і т.д. Всього на утримання семінарії необхідно було 381780 крб.¹⁴. Таких коштів у державі не знайшлося.

Враховуючи ситуацію, яка склалася навколо учительських інститутів і учительських семінарій, Директорія УНР 12 грудня 1918 р. розпорядилося надати їм одноразову допомогу на дорожнечу. В документі відзначалося, що зважаючи на незадовільну матеріальну забезпеченість педагогічних шкіл України, які й досі існують за законами колишнього Тимчасового російського уряду Директорія УНР визнала за потрібне видати цим школам 1150000 крб. одночасної безповоротної допомоги (по 40000 крб. на кожний учительський інститут і 25000 крб. на кожному вчительську семінарію). Із названої допомоги в інститутах і семінаріях мали одержувати: 1. Директори, законоучителі, штатні вчителі, лаборанти, лікарі і вільно найомні вчителі, котрі читають не менше як 10 тижневих лекцій – по 1000 крб.; 2. Учителі ручної праці, вільно найомні вчителі наук і мистецтв, котрі проводять не менше як 10 тижневих лекцій, учителі гімнастики, діловоди, учителі зразкових шкіл при інститутах і семінаріях – по 500 крб.; 3. Нижчі службовці – по 300 крб.; 4. Козеннокоштни слухачі інститутів (60) – по 300 крб.; 5. Казеннокоштни учні вчительських семінарій (80) – по 150 крб. Лишки, які можуть утворитися після задоволення службовців та учнів зазначених шкіл, дозволялося використати на поточні господарські потреби. Видатки ці віднести на окремий останній § надзвичайного кошторису 1918 року. Підписав – голова Директорії В. Винниченко¹⁵.

У центрі діяльності педагогічної ради Кам'янець-Подільської учительської семінарії була проблема ремонту приміщень, в яких навчалися і проживали учні. Так, 16 січня 1919 р. директор учительської семінарії С. Іваницький звернувся до Комісаріату Київського шкільного округу з клопотанням про дозвіл на витрату лишків від кредиту по § 7 ст. 4 літ. В обрахунку 1919 р. в сумі 15108 крб. 18 коп. на обладнання інтернату для вихованців семінарії і на капітальний ремонт флігеля при інтернаті.

На підставі цього Комісаріат 16 січня 1919 р. просив МНО не відмовити в задоволенні цього клопотання. На що було отримано позитивну відповідь¹⁶. Не залишалися осторонь адміністрації семінарії також питання пов'язані з хворобою вчителів, а також надання їм поточної матеріальної допомоги. Так, директор семінарії звернувся до Комісаріату Київського шкільного округу з проханням надати матеріальну допомогу вчителю зразкової школи Олександрю Любинському, який важко захворів, а матеріальне становище його було дуже скрутне, бо мав велику сім'ю, котру на його платню неможливо було утримувати, а не те, що лікуватися. Невдовзі директор семінарії отримав від освітнього відомства повідомлення про те, що постановою Директорії від 9 січня 1919 р. уже асигнована одноразова допомога для учителя зразкової школи О. Любинського¹⁷.

Надзвичайно складні обставини склалася для Кам'янець-Подільської учительської семінарії восени 1919 р. в період польської окупації Поділля. Це пояснюється тим, що останнім розпорядженням польських властей квартирна плата була упорядкована тільки за квартири з 3-х і 5 кімнат. У зв'язку з цим плату за більшість кімнат власник міг вимагати яку завгодно. Учительська

семінарія займала (кілька років) два найнятих будинки на Кишинівській вулиці. В кожному з них було більш як 5 кімнат, а тому власники їх поставити бажані їм вимоги. Так, один із них вимагав, щоб семінарія цілком звільнила його приміщення, а другий за головний корпус запросив 24000 крб. платні на рік. Зрозуміло, що таких великих коштів заклад не мав де взяти¹⁸. З огляду на це педагогічна рада семінарії звернулася з проханням до Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка поклопотатися перед Подільською окружною польською владою, щоби приміщення, зайняті семінарією, одне – власника Гайхмана (кол. Райса) по Кишинівській вулиці і друге – Копержинського по тій же вулиці – були реквізовані для потреб семінарії за плату збільшену на умовах, які зазначені в законі для квартир на 5 кімнат¹⁹.

17 травня 1920 р. референт особистої канцелярії уряду УНР звернувся до комісара м. Кам'янця-Подільського на доручення Головноуповноваженого прохання: за реквізувати для потреб учительської семінарії ті помешкання, які вона займала декілька років, а також займає і зараз²⁰.

Після встановлення радянської влади на Поділлі розпочався процес реорганізації середньої освіти на основі раніш прийнятих документів. Так, у декреті уряду УСРР від 25 січня 1919 р. “Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу” зазначалося, що організація всієї справи народної освіти в республіці повинні бути побудована на “Основі нової педагогіки і соціалізму”. Наркомос УСРР, здійснюючи керівництво шкільною справою в республіці, в цьому зв’язку видав низку постанов та інструкцій. Зокрема “Про керівництво школою і організацією в ній роботи” (1 лютого 1919 р.), “Про запровадження в життя єдиної трудової школи” (липень 1920 р.), на основі яких реорганізовувалися всі попередні типи шкіл в єдині трудові школи²¹.

Ще 12 лютого 1919 р. заступник наркома народної освіти УСРР М. Скальський видав розпорядження щодо духовних навчальних закладів: “1. Всі духовні школи передаються в відомство народного комісаріату освіти і перетворюються в школи загальноосвітнього характеру; 2. З предметів викладання виключаються: Закон Божий, церковнослов’янська мова, церковний спів і стародавні мови. Зокрема, викладання необов’язкових предметів латинського і грецького допускалося на загальній основі загальноосвітніми школами; 3. П’ятий і шостий класи духовних семінарій як спеціальні богословські класи ліквідуються; курсу вважати закінченим і випуск провести найближчим часом на загальній основі з 8 класом загальноосвітніх навчальних закладів; третій клас вважати випускним в наступному навчальному році”²².

У липні 1920 р. відділом народної освіти м. Кам'янця-Подільського відповідно до розпорядження Раднаркому України було видано наказ №32, за яким “всі школи, як середні всіх типів і назв, за винятком шкіл технічних, професійних і ремісничих, так і нижчі і вищі початкові з 1 вересня 1920 р. реорганізуються єдину трудову школу з семирічним терміном навчання для дітей від 8 до 15 років”. У документі також зазначалося, що учні, які закінчили в 1920 р. вищу початкову школу, або 5-й клас середньої школи, чи 2-гі класи духовної семінарії,

вважаються такими, що закінчили курс навчання. Для них передбачалося відкриття курсів і шкіл професійного спрямування. А ті, хто подавав прохання про прийом до єдиної трудової школи, вважалися лише кандидатами і зараховувалися до неї лише цим відділом²³. Процес реорганізації зупинився 18 вересня 1920 р., коли до Кам'янець-Подільського повернулася українська влада, і відновився у другій половині листопада того ж року, коли до міста знову увійшли більшовики.

За розпорядженням завідувача відділом народної освіти міста А.Дубовика від 20 грудня 1920 р. за №14 з початком 1921 р. всі школи Кам'янець-Подільського та його повіту перетворювалися в одну трудову школу з семирічним терміном навчання²⁴.

Як бачимо, Кам'янець-Подільська учительська семінарія в досліджуваній період функціонувала в досить складних умовах. Заклад зазнав трьох евакуацій, де не було нормальних умов для роботи. Важко розв'язувалися питання соціального захисту вчителів і учнів. Приміщення його неодноразово реквізувалися військовими. Після повернення до м.Кам'янець-Подільського семінарії функціонувала автономно, зазнала часткової українізації. Вона відіграла значну роль у підготовці педагогічних кадрів для забезпечення ними загального початкового навчання в краї. Остаточоно учительські семінарії були ліквідовані радянською владою, яка створила зовсім інший тип середньої школи. Зокрема, їх було реорганізовано на трирічні педагогічні курси; згодом педагогічні технікуми.

Примітки:

1. Сесак, І. Учителські семінарії Поділля на початку ХХ століття (1907–1914 рр.) / І. Сесак // *Культура Поділля: Історія і сучасність. Матеріали другої науково-практичної конференції присвяченої 500-річчю м.Хмельницького 27-28 серпня 1933 року.* – Хмельницький, 1993. – С. 283-285; Його ж. *Освіта на Поділлі. У 2-х частинах* / І. В. Сесак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1999. – Ч.ІІ. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – С. 184.
2. Сесак, І. *Освіта на Поділлі.* – С.18-19.
3. *Енциклопедія українознавства.* – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3475.
4. *Памятнка книжка Киевского учебного округа на 1913/14 учебный год.* (Сведения на 1 ноября 1913 г.). – К., 1913. – С. 21.
5. *Постернак, С. Из истории освітнього руху на Україні і 1917–1919 рр.* / С. Постернак. – К., 1920. – С. 127.
6. *Вісник Ради Народних Міністрів УНР.* – 1918. – 26 квітня; *Державний вісник.* – 1918. – 22 липня.
7. *Наш шлях (м.Кам'янець-Подільський).* – 1920. – 24 квітня.
8. *Благодір І. Становище семінаристів / Іван Благодір // Село.* – 1918. – № 38-39. – 5 жовтня. – С. 122.
9. Там само.
10. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України, ф.2582, оп.1,спр.166, арк.70.*

11. Там само.
12. Там само, арк.70-70зв.
13. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.19, арк.23.
14. Там само.
15. Там само.
16. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.166, арк.4.
17. Там само, спр.167, арк.2.
18. Там само, арк.32.
19. ЦДАВО України, ф.1131, оп.2, спр.18, арк.35.
20. Там само, арк.35зв.
21. Там само, арк.39.
22. Грищенко, М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1916–1965) / М. С. Грищенко. – К., 1966. – С.30.
23. Державний архів Хмельницької області, ф.64, оп.1, спр.107, арк.29.
24. Там само, ф.Р.6, оп.1, спр.19, арк.25.

Резюме

Освещаются вопросы, связанные с функционированием Каменец-Подольской учительской семинарии в 1913–1920 гг.

Ключевые слова: Каменец-Подольская учительская семинария, ученики, учителя, учебный процесс, материальная помощь.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 377.8(477.44)–057.87“192/193”

О.Б.Комарніцький

Громадсько-політична діяльність та повсякденне життя студентської молоді Вінницького педагогічного технікуму (20–30-ті рр. ХХ ст.)

У статті йдеться про роботу партійного і комсомольського осередку у студентському середовищі, діяльність гуртків і громадських організацій, шефську роботу студентів Вінницького педтехнікуму, забезпечення їх гуртожитками, стипендіями, харчуванням. Показано антирадянські настрої молоді та боротьбу з ними правлячого радянського режиму.

Ключові слова: Вінницький педагогічний технікум, осередок, гурток, гуртожиток, їдальня.

На сьогодні не дослідженим залишається бути історичне минуле Вінницького педагогічного технікуму, який функціонував у 1920–1930-ті рр. Окремі відомості про цей навчальний заклад містяться лише у статті українського історика О.О.Стадника¹. Нам вдалося віднайти у Державному архіві Вінницької області низку архівних документів з історії педтехнікуму. У цій статті ми прослідкуємо громадсько-політичну діяльність та повсякденне життя студентства означеного закладу.

Вінницький український педтехнікум імені Івана Франка було створено у середині 20-х рр. на базі трирічних педагогічних курсів, які функціонували у Вінниці з 1920 р. У 1937 р. заклад реорганізували у педагогічну школу імені Івана Франка². У січні 1930 р. на базі педтехнікуму розпочав свою роботу Вінницький інститут народної освіти³, який невдовзі перетворили в інститут соціального виховання, а згодом – у педагогічний (учительський) інститут (нині – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського). Щоправда, у 1930 р. педтехнікум не припинив свого існування і функціонував, як зазначалося вище, до 1937 р.

Партійна організація технікуму у своїй повсякденній роботі керувалася ідеологічними настановами партії, рішеннями партз'їздів та пленумів ЦК ВКП(б) і КП(б)У. Зокрема, 15 жовтня 1926 р. на установчих зборах партосередку зазначалося, що його головним завданням було “ведення політично-культурної виховної праці, а також шефроботи”. Члени осередку мали бути “піонерами в роботі студорганізацій, жіночій роботі”⁴. У березні 1927 р. серед завдань партосередку визначалися такі:

- керівництво виборними студентськими та громадськими організаціями;
- реалізація через комуністів, які входили до складу керівних органів технікуму, директив партії у галузі освіти;
- сприяння виробленню нових методів роботи з метою покращення навчальної роботи; контроль за навчальною дисципліною;
- шефство над Червоною армією і селом.

Спочатку до складу осередку входили і партійці сільськогосподарського технікуму⁵. У лютому 1927 р. осередок об'єднав 18 комуністів, у т.ч. 14 студентів (А.Ковальчук, Г.Ландер, Ф.Остапенко, Т.Пашкова, І.Покотило, М.Самійлюк, І.Слободянюк, Ц.Стругітська, Н.Огер, Д.Колотюк, Д.Ткачук, О.Чорний, Н.Цикало, Я.Ярійчук)⁶, наприкінці того ж року – відповідно 21 і 19⁷. У квітні 1928 р. у технікумі працювали 11 членів КП(б)У, з яких 5 осіб були вихідцями з робітників, 4 – селян, 2 – службовців⁸. Крім того, 5 осіб перебували у статусі кандидатів в члени КП(б)У⁹. У квітні 1930 р. у закладі налічувалося 13 комуністів¹⁰. У наступні роки кількість партійців значно зменшилася. Так, у 1934 р. серед студентів був лише 1 комуніст¹¹. У квітні 1936 р. у технікумі налічувалося не менше 4 членів партії¹². Партосередок очолювало бюро, яке складалося із 5 осіб. У 1927 р. до його складу входили 3 студенти – Ф.Остапенко (він був ще й секретарем бюро), Т.Пашкова і А.Ковальчук¹³, у 1930 р. – 4 (Коноплюк – секретар бюро, О.Трочун, С.Лобужний, С.Звитківський)¹⁴.

Студенти-комуністи зобов'язані були брати участь у загальних партійних зборах, а члени бюро – у засіданнях цього органу. Наприклад, з 1 жовтня 1927 р. по 15 квітня 1928 р. відбулося 23 зборів, у т.ч. 8 – закритих, і 12 засідань бюро, на яких розглянули відповідно 25 і 27 питань¹⁵. Щоправда, мали місце випадки, коли затверджені плани проведення зібрань не виконувалися. Так, у жовтні 1929 р. – квітні 1930 р. замість запланованих 16 зборів провели лише 6, засідань бюро – відповідно 15 і 8¹⁶. На зібраннях розглядалися різноманітні питання. Зокрема, у 1928 р. обговорили основні рішення пленумів ЦК ВКП(б) (про хлібозаготівельну кампанію, самокритику, “шахтинську справу”), директиви окружного парткомітету, окремі питання роботи педтехнікуму, “хворобливі явища” в осередку тощо¹⁷.

У роботі партосередку мали місце і ряд недоліків. В квітні 1930 р. у звіті про діяльність технікумівського осередку КП(б)У зазначалося, що “керівництва з боку бюро як життям технікуму, так і парторганізації недосить. Вся робота проходила поза увагою бюро. Лінії у бюро в роботі не було. Становлення парторганізації ненормальне. Календарності в плані немає. Бюро осередку не справилося з тими завданнями, що стояли перед бюро в зв'язку з реконструктивним періодом та тими завданнями, що стояли перед вишівською організацією...”. Фактично ніякої участі у роботі осередку не брали прикріплені до нього комуністи інших закладів і установ (“партприкріплені майже ніякої роботи в осередку не ведуть, бо їх часто не буває, а лише гальмують тим, що визнаються за членів осередку, а роботи не ведуть”). Майже не вівся облік роботи бюро і осередку¹⁸. У січні 1935 р. йшлося про незадовільну організацію антирелігійної та інтернаціональної роботи¹⁹. У ряді випадків комуністи не виконували партійних доручень (“навантажень”)²⁰.

У технікумі працював і осередок ЛКСМУ. У 1927 р. він об'єднував 84 комсомольці²¹. У травні 1928 р. осередок зріс до 104 осіб. За соціальним походженням 90 осіб належали до робітників, 11 – робітників, 3 – службовців. 47 осіб мали 3-річний комсомольський стаж, 26 – 4-річний, 23 – 2-річний, 7 – 1-річний, 1 – 8-річний. За віком 25-річні становили 6 осіб, 24-річні – 12, 23-річні – 13, 22-річні – 20, 21-річні – 27, 20-річні – 16, 19-річні – 6, 18-річні – 4²². У середині листопада 1928 р. у технікумі працювали 146 комсомольців²³. У 1934 р. осередок об'єднував 79 комсомольців²⁴, у 1935 р. – 115²⁵, у квітні 1936 р. – не менше 68²⁶. Його роботою керувало бюро, яке у квітні 1928 р. об'єднувало 11 осіб²⁷.

Студенти зобов'язані були брати участь у загальних студентських зборах, які, як регламентувало відповідне положення, мали скликатися 1 раз на місяць. Щоправда, в дійсності вони відбувалися частіше. Наприклад, з 1 квітня по 1 червня 1930 р. молодь збиралася на свої зібрання 9 разів²⁸. Цікаво, що того року студентство на загальних зборах розкритикувало діяльність керівництва окружного бюро пролетарського студентства, яке виявило повну бездіяльність та нездатність керувати. Орган проявляв байдужість до найважливіших питань “перебудови ВИШів (учбові пляни, скорочення термінів навчання, безперервна виробнича практика тощо), керівництва соцзмаганням, колективізації

селянського побуту, політвиховання студентства та інші”. Тому студенти ухвалили вимагати розпуску і перевиборів Вінницького ОБПС²⁹.

У студентському середовищі працював профспілковий комітет. З 17 вересня 1927 р. по 30 березня 1928 р. було проведено 10 засідань профкому і 6 загальних зборів членів профспілки. За цей період профспілкова організація педтехнікуму зросла на 32 особи³⁰. У січні-червні 1930 р. відбулося 10 засідань профкому³¹.

Значну увагу партійний осередок приділяв політнавчанню. З 1927 р. у технікумі працював гурток “поточної політики”. У 1927–1928 н.р. він об’єднував 60 осіб. На заняттях розглядалися питання внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, обговорювалися рішення пленумів та партійних з’їздів, резолюції ОПК, “поточні завдання” партії тощо³². Гуртківці ділилися на ланки, одна з яких детально розробляла певну тему, а решта ознайомлювалися з матеріалом. На занятті останні після виступу провідної ланки висловлювали свої міркування під час обговорення теми³³. У 1930 р. гурток “поточної політики” реорганізували у кабінет “поточної політики”. Однак через систематичний від’їзд у села його співробітників для проведення там політкампанії кабінет працював не регулярно³⁴. З 1927 р. функціонував ще й “марксівсько-ленінський семінар”, метою якого було “підвищення політрівня студентів в галузі марксизму й ленінізму”, підготовка їх до наукової роботи. Заняття в ньому проводилися 1 раз на місяць³⁵. Щоправда, працював він нерегулярно (“з перебоями”)³⁶. У 1928 р. тут навчалися 20 осіб³⁷. Регулярно в академгрупах проводилися політгодини. За окремими курсами закріплювалися комуністи і комсомольці, які виконували контролюючу функцію³⁸. Комсомольський осередок організував роботу гуртка вивчення “юнацького руху”³⁹, який у 1928 р. об’єднував 45 осіб⁴⁰.

Найважливіші постанови партії та уряду, міжнародні події обговорювалися на мітингах. Зокрема, 3 квітня 1936 р. на зібранні йшлося про міжнародне становище СРСР. В ухвальній частині зазначалося, що “загниваючий капіталістичний світ опинився на краю гибелі, економічна і політична криза дедалі зростає, і лише Радянський Союз – країна соціалізму йде від перемоги до перемоги, змітаючи рештки капіталістичної спадщини. Капіталісти з метою вибити з курсу готують нову війну, яку в першу чергу спрямують проти Радянського Союзу, який є батьківщиною трудящих усього світу. Політика нашої країни це політика миру, проти війни”⁴¹.

Подібне обговорювалося і на загальних зборах студентів. Зокрема, 10 червня 1927 р. присутні заслухали повідомлення про вбивство посла СРСР в Польщі Войкова, після чого молодь “приєдн[ала] свій голос протесту до голосу мільйонів трудящих, як Радянського Союзу, так і всесвіту й вимага[ла] від свого робітничо-селянського уряду, вимага[ла] від польського уряду повної відповідальності за заподіяне ганебне вбивство... Хай знають імперіалісти, що окремими терористичними актами на представників Радвлади лише наближають те провалля, в якому загине капіталістичний світ”⁴².

Студентство жваво відгукувалося на проведення заходів регіонального масштабу. Так, 13 квітня 1928 р. молодь надіслала вітання делегатам Вінницького окружного з'їзду незможних селян. У ньому, зокрема, зазначалося, що “незможне студентство покладає великі надії на активну допомогу незалежного селянства та середняків в справі проведення культурного будівництва на селі... Завдання індустріалізації країни і будівництва соціалізму можливе лише на базі культурного розвитку пролетаріату та селянства, а перехід на вищий щабель обумовлений також і нашими успіхами на культурному фронті. Відкриваючи нещадну боротьбу з неписьменністю та темрявою, релігійним дурманом та старими звичками, що лишилися від царського часу, ми закликаємо відкрити вогонь проти цього лиха та дружню стали в лави культурної армії”⁴³.

Партійна і комсомольська організації організовували студентство на відзначення державних свят. Зокрема, урочисто відзначали роковини Жовтневої революції⁴⁴, Міжнародний день солідарності трудящих 1 травня. Що стосується останнього, то, наприклад, 1 травня 1930 р. програму святкування молодь розпочала участю у загальноміській демонстрації. Ввечері провели вечір, у якому взяли участь й студенти Вінницького єврейського та Тульчинського педагогічних технікумів. Тоді ж підвели підсумки соцзмагання між цими навчальними закладами. 2 травня було проведено масову “гулянку на природі”⁴⁵. Щорічно, студентство відзначало річницю Червоної армії. Зокрема, 20 лютого 1927 р. на урочистому засіданні, у якому взяли участь і студенти сільськогосподарського технікуму та червоноармійці підшефної військової частини, доповідач Семенов акцентував увагу присутніх на “великих досягненнях Червоної армії, яка своєю тактикою, військовою технікою, наукою і боездатністю далеко опередила стару дореволюційну армію... Партія, Робітничя Селянська маса та трудова інтелігенція повинна посилити підготовку до оборони своєї країни”, зважаючи на “шалені наступи імперіалістичних держав на революційних рух в Європі та Китаю, створення фашистських військових організації”⁴⁶.

Традиційно щорічно проводилися Ленінські дні. Наприклад, в 1931 р. у рамках цієї події було проведено низку заходів. Зокрема, організовано читання “Заповітів Леніна о національній молоді”, відбулися загальні збори технікуму, на яких заслухали питання “Ленін о культурній революції”, проведено підписку на шеститомне зібрання праць В.І.Леніна, випущено тематичну стінгазету. Крім того, “декаду” Ленінських днів оголосили “штурмовою”⁴⁷. Популярністю у студентському середовищі користувалися Шевченківські свята⁴⁸. У 1934 р. у педтехнікумі, як і в інших навчальних закладах, популяризували інформацію про подвиг пілотів Лапідевського, Леваневського, Молокова, Каманіна, Степньова, Водоп'янова і Дороніна, що врятували життя 101 челоскінця, які впродовж двох місяців “мужньо боролися з суворою полярною стихією і стійко перетерпіли льодовий полон”⁴⁹.

Періодично у технікумі організовували суботники⁵⁰, здійснювалася підписка на позику індустріалізації. Що стосується останньої, то 17 лютого 1927 р.

на відкритих зборах партосередку ухвалили активізувати роботу і довести до студентства “користь від неї [підписки] підписчикам і державі”⁵¹.

Важливим елементом активізації роботи технікуму було проведення соціалістичних змагань. Впродовж 30-х рр. Вінницький педтехнікум змагався із Тульчинським і Немирівським українськими і Вінницьким єврейським педтехнікумами⁵². Представники цих навчальних закладів здійснювали взаємоконтроль виконання умов соцзмагання. Наслідки перевірки обговорювалися на загальних зборах технікуму⁵². Цікаво, що 1 травня 1930 р. після підведення підсумків констатувалися, що умови соцзмагання між Тульчинським і Вінницьким педтехнікумами переважно не виконувалися. Це пояснювалося “тікучістю відряджень активу студентів на село”⁵³.

Проводилися соціалістичні змагання між групами і окремими студентами. Частина молоді оголошувала себе передовиками (“ударниками”). Зокрема, у першому семестрі 1933–1934 н.р. налічувалося 90 “ударників”, а в другому семестрі – 94⁵⁴. Кращих з них преміювали⁵⁵. У тому навчальному році відзначили 70 студентів. Кандидатури студентів І.Степашука та Р.Розлера висунули на всеукраїнське преміювання⁵⁶. У червні 1935 р. для 50 “ударників” організували екскурсію⁵⁷.

Деякі студенти висловлювали антирадянські настрої. Наприклад, Ободінський “контрреволюційно” розшифрував термін СРСР⁵⁸. Мали місце вияви “правого ухилу”, коли при обкладанні платнею за навчання чи відрахування з технікуму “були деякі заперечення”⁵⁹. У антисемітизмі звинуватили студента Тищенка. Крім того, йому інкримінували “участь у виступах проти радвлади та погромах, що заховані під машкарою партизанщини”⁶⁰. Систематично “знущався” над студентами польської і єврейської національності Соколюк⁶¹. Як дітей “куркулів” відрахували з технікуму В.Ракіцьку⁶² і Марченка⁶³, як сина власника млина – Скальського⁶⁴. Під час вступу у технікум “скрили” своє соціальне походження студенти Бацура і Дзюрбенко, за що вони теж змушені були покинути навчання⁶⁵. Факт служби в армії УНР “приховав” О.Усауляк. Але оскільки він “гарно проявив” себе під час хлібзаготівлі, а також за “добру постановку” роботи у КНС, йому винесли лише зауваження⁶⁶. З партії виключили студентку Г.Котлюр як “пасивну, за не проходження кандидатської перевірки”⁶⁷. У 1929 р. з технікуму відрахували Меєр, Бобуха та деяких інших студентів, позбавлених виборчих прав⁶⁸. У 1930 р. за таку ж провину покинули навчання 8 осіб⁶⁹. У 1933–1934 н.р. відрахували із закладу 8 осіб “ворожого елементу”⁷⁰, у першому півріччі 1935 р. – 4⁷¹.

Антирадянські настрої у студентства формували на думку представників влади, і деякі викладачі. Так, лектор Широкий на лекції “не вірно давав визначення Леніна про кооперацію, ... трактовку про колективізацію сільського господарства”⁷². Крім того, він, а також Доброград ставали на захист відрахованих студентів, або тих, з яких знімали стипендію⁷³. У педтехнікумі працювали “контрреволюціонери” Погребінський, Дорожний, Шулевська, “троцькіст” Самутін⁷⁴. Кореспондент журналу “Студент революції” К.Гадіб повідом-

ляв про часткову чистку бібліотечних фондів Вінницького педтехнікуму. Він зазначав, що “біля “Капіталу” лежать “перлини” секретаря Центральної Ради О.Шульгіна – “Політика”. Поруч “Молодого Безвірника” – “Літопис церковних соборитій од. Рож. Хрис. до 1898”. А далі: Єфремови... Донцови”. Загалом, із 2822 книг з “циклу політики” викинули [лише] 76”⁷⁵.

Під впливом партійної і комсомольської організацій студенти на своїх зібраннях засуджували “ворогів народу”. Так, 24 серпня 1936 р. на мітингу викладачів і студентів заслухали вирок військової колегії Вищого суду СРСР у справі “контрреволюційної троцькістсько-зиновіївської банди”. У резолюції зазначалося, що “цей вирок – засудження до розстрілу скажених фашистських псів, відбиває волю трудящих нашої соціалістичної країни і міжнародного пролетаріату. Це сувора розплата за всі задумані й скоєні жакливі злочини, за те, що ці контрреволюційні троцькістсько-зинов’ївські агенти фашистської охоранки насмілилися підняти брудні руки на найдорожчу, найріднішу, найлюбимішу людину в світі – на нашого друга, вожда і батька тов. Сталіна, на його глибоко любимих цілим народом, найближчих соратників – Ворошилова, Кагановича, Орджонікідзе, Жданова, Косіора, Постишева. Це розплата за благородну кров любимого нами Сергія Мироновича Кірова”⁷⁶. 31 січня 1937 р. студенти, викладачі і техперсонал “вітали” вирок над “антирадянським троцькістським центром”. У резолюційній частині констатувалося, що “караюча рука народу знищить і зітре з лиця землі всіх тих, хто спробує зазіхати на здобутки народу, на Радянську владу. Тепер цілком ясно, що праві відщепенці – Бухарін, Риков, Угланов і інш. спільно діяли з контрреволюційною троцькістською зграєю вбивць. Просимо Радянський суд жорстко покарати правих дворушників спільників троцькізму. Великий Радянський народ керований своєю непохитною більшовицькою партією, керований генієм любимого вожда – рідного Сталіна, буде ще пильніше берегти недоторканість своєї соціалістичної батьківщини”⁷⁷.

Певну увагу у закладі приділяли громадській роботі студентства. Поступово зростала охоплюваність нею молоді. Так, якщо у грудні 1927 р. участь у громадській роботі брали 50,2% студентів⁷⁸, то вже у 1930 р. – 60%⁷⁹, у 1935 р. – 75%⁸⁰.

Частина студентів працювали у гуртках. Одним із перших у 1927 р. виник драматичний гурток. Щоправда, розгорнути активну роботу він не зміг, виступаючи лише на студентських вечорах⁸¹. У 1928 р. він налічував 15 осіб⁸². Незадовільною була дисципліна деяких гуртківців. 7 червня 1928 р. на засіданні бюро партосередку розглянули поведінку студентів Костюка, Станевича, Гаряньського, які, виступаючи в одному із сіл запиячили, внаслідок чого виставу було поставлено на низькому рівні, що в свою чергу, ледь не зірвало проведення вечора. Зважаючи на це, члени бюро ухвалили провести над ними товариський суд. Вони пропонували відрахувати з інституту Костюка, а зі Станевича і Гаряньського зняти стипендію і винести їм догану⁸³.

Найкраще у цей період працювали стрілецький (спортивний) гурток, який у 1927 р. об’єднував 42 особи⁸⁴. Регулярно проводилися стрілецькі змагання.

При гуртку функціонували гандбольна⁸⁵ та волейбольна команди⁸⁶. У середині 30-х рр. спортивний гурток ввійшов у структуру ТСО “Авіахім”⁸⁷.

У 1927 р. були започатковані музичний і хоровий гуртки. Що стосується першого, то про нього, на жаль, обмаль інформації. У деяких архівних документах тільки констатується його присутність⁸⁸. Відомо лише, що у 1928 р. членами гуртка були 20 осіб⁸⁹, а у 1933 р. – 10⁹⁰. Хоровий гурток виступав переважно під час студентських вечорів. Репертуар студентського хору переважно був застарілим⁹¹. У 1928 р. він об’єднав 40 осіб⁹², у 1933 і 1935 рр. – по 30⁹³. У 1935 р. 34 члени музичного та хорового гуртка брали участь в обласній олімпіаді художньої самодіяльності студентів Вінниччини⁹⁴.

У 1928 р. окрім вищезазначених гуртків функціонували також фізико-математичний (20 членів), природничий (40), шаховий (20), НОПгурток (20)⁹⁵. У 1933 р. розпочав роботу художній гурток, який об’єднав 12 осіб⁹⁶. Одним із завдань гуртківців було створення портретів “вождів”, картин на революційну тематику⁹⁷. У 1935 р. започаткували фото- і літературний гуртки. Останній проводив свою роботу несистематично⁹⁸. Зазначимо, що ще до створення гуртка у технікумі відбувалися літературні вечори, на яких, наприклад у 1933–1934 н.р., студенти презентували свої твори, відбувалося їхнє обговорення⁹⁹. У жовтні 1934 р. провели літературний вечір, присвячений творчості М. Коцюбинського¹⁰⁰.

Певну роботу проводив студкорівський гурток, який було створено 15 вересня 1927 р. У лютому наступного року він об’єднав 40 членів, які поділялися на 2 відділи: 1) “жива” та “світлова” газети; 2) літературний. До складу перших двох газет входили 16 осіб¹⁰¹. У 1927–1928 н.р. функціонували 2 “живі” і 1 “світлова” газета, які приурочили державним святам¹⁰². Тоді ж, хоч і нерегулярно, але виходили стінгазети. Впродовж року побачили світ 3 номери видання¹⁰³. Участь студентів у дописуванні до газети була недостатньою. Із 40 членів студкорівського гуртка регулярно матеріали для опублікування надсилали лише 20. Фактично не брали участі у дописуванні і викладачі. Відчувалися матеріальні труднощі із випуском газети¹⁰⁴. У 30-х рр. окрім загальнотехнікумівської виходили ще й курсові стінгазети. Впродовж перших 10 місяців 1933 р. побачили світ 10 газет і бюлетнів¹⁰⁵. У 1936 р. виходила загальнотехнікумівська стінгазета “За соціалістичні кадри” (редактор І. Власюк). На 1 липня вийшло 10 номерів. Двічі на місяць випускалося 12 курсових стінгазет¹⁰⁶. Все ж, як зазначалося у червні 1935 р. в одному із партійних звітів, “курсівки” у регулярності виходу в світ значно відставали від загальнотехнікумівської газети¹⁰⁷.

Значну увагу у закладі приділяли передплаті журналів і газет. У грудні 1927 р. на партійних зборах йшлося про те, що при виписці газет слід дотримуватися норми 1 примірник на 2 студентів, журналів – відповідно 1 і 5¹⁰⁸. Проводилася робота із розповсюдження партійної преси серед комуністів і комсомольців¹⁰⁹. У 1929–1930 н.р. газети виписували 80% студентів. Популярністю у студентському середовищі користувався журнал “Студент революції”, який

передплачувала значна частина молоді¹¹⁰. Неабиякий ажіотаж серед студентів викликав допис “Вінницька дрянь”, яку було вміщено у 1930 р. в одному із номерів цього видання. З приводу публікації 14 травня було проведено закриті загальні партійні збори, на яких ухвалили, що факти наведені у дописі не підтверджуються. Тому вимагали через журнал дати відповідне спростування, а дописувача через прокуратуру притягнути до відповідальності¹¹¹.

У технікумі дбали й про культурне дозвілля молоді. Студенти організовано 3–4 рази на місяць мали можливість відвідувати кінотеатри, 1–2 рази – театри¹¹². Щоправда, мали місце серед студентів й випадки пияцтва¹¹³.

В інституті діяли осередки добровільних організацій. У 1926 р. розпочали свою роботу осередки ТСО “Авіахім”, “Міжнародної організації допомоги робітникам” (МОДР), організації “Друзі дітей”¹¹⁴. У 1928 р. перший з них об’єднав 45 членів, МОДР – 60, “Друзі дітей” – 20. Тоді ж виникли осередки організацій “Геть неписьменність” (35 членів), “Безвірник” (20), “Друзі радіо” (20)¹¹⁵. Кожне з цих товариств очолювало бюро¹¹⁶. У їхній діяльності мали місце ряд недоліків. На початку грудня 1927 р. на одному із зібрань комуністів йшлося про те, що осередки слід ліквідувати, оскільки за два роки роботи вони нічого не зробили. Дещо краще працював осередок ТСО “Авіахім”¹¹⁷. У травні 1928 р. на засіданні бюро осередку КП(б)У акцентувалася увага на таких недоліках: не стійка кількість членів; байдужість до сплати членських внесків комсомольців і комуністів; застарілі форми роботи; відсутність масової роботи у педтехнікумі. ТСО “Авіахім” не достатньо звертало увагу на проведення практичних занять, а діяльність “Безвірника” обмежилася лише 1 бесідою¹¹⁸.

У середині 30-х рр. у технікумі діяли 6 осередків добровільних організацій, у т.ч. ТСО “Авіахім”, МОДР, “Безвірник”, “Український Червоний Хрест”¹¹⁹. Найкраще працював осередок ТСО “Авіахім”. Особливу увагу керівництво організації приділяло складанню студентами різноманітних нормативів на отримання спортивних розрядів. Так, у першій половині 1935 р. нормативи на значки ГПО успішно склали 60 студентів, “Ворошилівський стрілець” – 16¹²⁰. Наприкінці 1936 р. було підготовлено 4 “ворошилівських стрільців” і 153 значкісти ППХО (“Противовітряної хімічної оборони”. – Авт.). Загалом, на той період у технікумі налічувалася 41 особа, яка мала значок “Ворошилівський стрілець” і 297 – ППХО. Членами осередку ТСО були 225 осіб. Тоді ж у технікумі обладнали тир на 3 місця; провели 30-хвилинний похід у протигазах, який охопив 175 осіб; тренувальну “нічну тривогу” (195 осіб); організували групу кулеметників у складі 30 осіб, 5 стрілецьких гуртків, у т.ч. жіночий, 8 гуртків ППХО, групу самозахисту. В “оборонній” роботі педтехнікум змагався з медичним технікумом¹²¹.

Певну роботу проводив осередок “Безвірника”. Зокрема, у першій половині 1935 р. його члени прослухали 4 лекції на антирелігійні теми¹²².

Значну увагу партійна і комсомольська організації звертали на шефську роботу, для проведення якої було створено “шефгрупаду”. У лютому 1928 р. вона налічувала 60 осіб. Впродовж 1926–1928 рр. молодь переважно працю-

вала у 24-му і 71-му артилерійських полках, які дислокувалися у Вінниці. Регулярно студенти організовували вечірки¹²³. Згодом, влаштовували також вечори художньої самодіяльності, читання доповідей, насамперед, на політичні теми, проводилася ліквідація малописьменності серед жінок командирського складу¹²⁴.

З середини 1928 р. молодь працювала у підшефному селі Тяжилів, а згодом і в селі П'ятничани. Особлива увага зверталася на проведення у селах політичних кампаній: колективізації, хлібозаготівлі, посівних кампаній, передплати сільськогосподарської позики та позики індустріалізації тощо. Студенти проводили серед селян роз'яснювальну роботу щодо необхідності і доцільності цих заходів¹²⁵. 11 лютого 1931 р. на загальних партійно-комсомольських зборах комуніст Ковтун висунув такі завдання, які мали реалізовувати у селах студенти та викладачі технікуму: «ми йдучи на село повинні зобов'язати себе тими завданнями, які постали перед нами в спосіб політосвітньої роботи. Наша практика повинна стати центром уваги, наша практика повинна піти в принцип поєднання бідняка з середняком, ми повинні домагатись в нашій політосвітній роботі, щоб весняна посівна кампанія і колективізація цього року охопила ще більший % населення в колгоспи, ми повинні довести постанови уряду та партії не тільки до кожного колгоспу, но і до кожного двору та особи. Нам потрібно боротись з класовою боротьбою на селі, таким чином ми зможемо домогтись успіхів в справі колективізації та посівної засівкампанії»¹²⁶.

Студенти організовували культурно-масову роботу. Зокрема, було створено сільбуд, організовано роботу сільськогосподарського гуртка. Проводилися лекції на сільськогосподарські, педагогічні, медичні теми, робота із влаштування «революційних», державних свят. Значна увага приділялася ліквідації неписьменності серед селян¹²⁷. 23 лютого 1929 р. в газеті «Радянська Волинь» зазначалося, що студенти Вінницького педтехнікуму в повному складі (300 осіб) виїхали на два тижні на сільськогосподарські роботи і закликали через пресу наслідувати їх приклад молодь Харківського, Київського, Бердичівського і Могилів-Подільського педтехнікумів¹²⁸. Все ж мали місце і певні недоліки в організації шефської роботи, насамперед в підготовці до неї молоді. Допишувач журналу «Студент революції» І.Синиця писав, що в педтехнікумі «колгоспно-виховної роботи не ведеться, питання колгоспного будівництва не проробляється і не ув'язується з іншими дисциплінами і з працею досвідно-показового садка [професора Хитька]»¹²⁹.

Досить складними були матеріальні умови існування технікуму, загалом, та студентства, зокрема. Свою роботу заклад розпочав у двох одноповерхових будинках колишньої вчительської семінарії по вул. Червонопрапорна, 20¹³⁰. Одне із приміщень відвели під навчальний корпус, у якому було лише 5 аудиторій, яких вкрай не вистачало для нормального ведення навчального процесу, оскільки, наприклад, у 1933–1934 н.р. налічувалося 12 академічних груп. Як 6-а аудиторія використовувалася актова зала¹³¹. Через це доводилося проводити заняття у 2 зміни¹³².

Що стосується гуртожитку (інтернату), то у перші місяці роботи закладу студенти проживали у приміщенні колишньої лікарні №5¹³³. Умови проживання тут були незадовільними. 20 вересня 1927 р. на засіданні бюро осередку йшлося про те, що стан гуртожитку “неможливий”. Мали місце “абсолютно неможливе перевантаження, цілком антигігієнічні умови”, що спричинили захворювання студентів, зокрема на черевний тиф (2 випадки). У ряді кімнат на одному ліжку спали по три студенти. Зважаючи на це, в ухвалі зібрання зазначалося, що “справа із забезпеченням студентів житлом набула гострого характеру і може призвести до небажаних форм, як хвилювання студентів, демонстрації тощо”. Йшлося також й про те, що місцеві органи влади ігнорували неодноразові звернення про надання технікуму додаткової житлової площі для студентів. Констатувалося, що через невирішеність цієї проблеми у 1926 р. заклад покинули 40 студентів¹³⁴. Це ж питання було центральним на загальних зборів партосередку, які відбулися 21 вересня того ж року¹³⁵.

На початку 1928 р. гуртожитком було забезпечено 144 із наявних 420 студентів. Гостро потребували житла ще 260 студентів, які прибули до Вінниці на навчання з інших місцевостей¹³⁶. У наступні місяці становище із житлом дещо поліпшилося. Наприкінці березня 1928 р. у гуртожитках проживали 172 студенти. У гуртожитку, який містився у колишньому будинку “Люкс” (вул. Франца Мерінга, 2), у 8 кімнатах мешкали 89 осіб. Молодь займала лише 1/3 частину будинку. Решту приміщення заселяли приватні особи і військові. 37 студентів проживали в одному з житлових будинків (будинок Вахновського), що належав броварні. За згодою адміністрації заводу молодь займала 5 кімнат. Термін дії договору обмежувався 10 квітня 1928 р. 46 студентів мешкали у шести кімнатах будинку Коровицького, який знаходився у Старому місті. Взимку цей будинок не опалювався. Загалом, у середньому на 1 студента технікуму припадало 3 м² житлової площі¹³⁷. Восени 1928 р. під гуртожитки відвели будинок, який у свій час займало товариство “Мановакуум”¹³⁸, а також приміщення колишнього райвиконкому¹³⁹. Після цього наприкінці січня у гуртожитках проживало 216 із наявних 360 студентів (у будинках “Люкс” – 89, райвиконкому – 26, Коровицького – 46, “Мановакуум” – 55)¹⁴⁰. На початку 1930–1931 н.р. житлом забезпечили 237 студентів¹⁴¹.

У наступні роки кількість студентів, забезпечених гуртожитком, не зросла, хоча у червні 1934 р. було збудовано студентський гуртожиток¹⁴². У вересні 1934 р. в трьох гуртожитках мешкало 182 особи (на 1 студента припадало 3,2 м² житлової площі)¹⁴³, у 1935 р. – 230. У 1935 р. гостро потребувало житла ще 90 осіб¹⁴⁴. Студенти, яких не змогли забезпечити гуртожитком, за рахунок технікуму проживали на приватних квартирах. Заклад компенсував цій категорії молоді витрати на проживання у розмірі 20 крб.¹⁴⁵

Поступово покращувалося обладнання гуртожитків. У жовтні 1934 р. до послуг студентів було 190 ліжок, 190 матраців, 140 одіял, 440 простирадл, 430 наволочок, 18 столів, 70 стільців, 51 тумбочка, 15 вішалок і т.д.¹⁴⁶. Наступного року кількість ліжок зросла до 201, матраців – 220, простирадл – 441, наволочок

– 442, тумбочок – 90. Водночас менше стало одіял (120 шт.)¹⁴⁷. Невдовзі додатково закупили 800 простирадл, 200 одіял, 200 наволочок¹⁴⁸. Частину зношеної постільної білизни списали. На початку 1936–1937 н.р. обладнання гуртожитків було таким: ліжок – 242, матраців – 351, наволочок – 680, простирадл – 1175, одіял – 410. Не зважаючи на таке суттєве покращення, обладнання в одному із звітів зазначалося, що для повного устаткування потрібно було ще 800 простирадл, 1200 наволочок, 100 матраців¹⁴⁹.

Все ж мали місце і ряд недоліків. Так, на початку вересня 1935 р. кореспондент газети “Більшовицька правда” Абрамова писала: “Український педагогічний технікум не підготовився до привітної, культурної зустрічі студентів. Гуртожитків не обладнано. Досі лежать голі матраци, не накриті столи, стільців обмаль, студенти сидять на ліжках. Вікна нічим не завішані, про квіти тут ніхто і не згадав. Ковдри, простирадла, пошивки – все це є, давно закуплене, але ніхто не подбав, щоб воно не лежало десь заховане, а було в гуртожитках”¹⁵⁰.

Для вивчення настроїв студентів до гуртожитків прикріплялися члени партосередку. Так, у січні 1931 р. такі функції виконували Кушнір та Вікторова¹⁵¹. Крім того, тут працювали і агітатори, які, зокрема, організовували читання газет¹⁵². У гуртожитках функціонували “Червоні кутки”. У середині 30-х рр. всі вони були радіофіковані¹⁵³.

У технікумі працювали пральня, яка безкоштовно обслуговувала студентів, перукарня, майстерня з ремонту взуття, дезкамера для дезинфекції постільної білизни¹⁵⁴. У гуртожитках обладнали ізолятори для хворих¹⁵⁵. Покращувалося обслуговування студентів лазнею. Вони користувалися послугами міської лазні, яка надавала студентській молоді значні знижки. У 1933 р. студенти відвідували її двічі на місяць¹⁵⁶, у 1934 р. – тричі¹⁵⁷, у 1935 р. – 1 раз на 6 днів¹⁵⁸. Постільну білизну, зокрема у 1934 р., змінювали 3 рази на місяць¹⁵⁹.

Частина студентів отримувала державні стипендії. Так, наприкінці листопада 1927 р. із 315 студентів денної форми навчання стипендіальне забезпечення мали лише 50. Розмір кожної стипендії становив 21 крб. Крім того, виплачували 10 регулярних грошових допомог по 24 крб. кожна з місцевого бюджету. Деякі стипендії ділили на частини, завдяки чому кількість стипендіатів зросла до 99 осіб. Кожний студент, який отримував державну стипендію, зобов’язаний був після закінчення закладу відпрацювати на виробництві витрачені на нього державні кошти¹⁶⁰. У березні 1928 р. державні стипендії отримувала 81 особа, місцеві – 24¹⁶¹. У листопаді того ж року державне стипендіальне забезпечення мали 102 студенти. Тоді ж, 22 листопада комуніст Зубрівський на загальних зборах партосередку вказав на випадки зловживань із розподілом стипендій. Зокрема, стипендії виплачували Кононюку і Сокальському, які мали краще матеріальне забезпечення ніж інші студенти, що не отримували стипендій¹⁶². У жовтні 1934 р. стипендіальне забезпечення мали 85% студентів¹⁶³.

До ювілеїв державних, партійних діячів, діячів культури призначалися іменні стипендії. Так, у 1928 р. студенту Пилявському Вінницький окружний виконавчий комітет призначив стипендію імені Максима Горького¹⁶⁴.

Частина студентів вносила плату за навчання¹⁶⁵.

Технікум мав власне допоміжне господарство. У серпні 1927 р. заклад користувався земельною ділянкою площею 10 дес., у т.ч. 4,5 дес. орної землі. У розпорядженні технікуму були 2 коней, 5 розпашок, 2 борони, 2 плуги, культиватор, сівалка, окупник. Навесні 1927 р. засіяли 1,5 дес. землі пшеницею (восени зібрали 87 пудів зерна), 1,5 дес. – картоплею (900 кг), 1,5 дес. – мішаниною (185 кг). У господарстві студенти проходили виробничу практику¹⁶⁶. У 1933–1934 н.р. орна площа становила 10 га. Під картоплю було відведено 3,7 га, гречку – 1,2 га, овес, ячмінь – по 1,1 га, буряк, мішанину – по 1 га, капусту – 0,2 га і т.д.¹⁶⁷. У 1935 р. засіяли лише 5 га землі, інші 5 га віддали місцевому колгоспу¹⁶⁸. При технікумі працювала свиноферма. У 1933–1934 н.р. тут було 11 свиней. Продукція господарства йшла виключно для студентської їдальні для покращення харчування студентів¹⁶⁹.

Поступово вирішувалося питання із харчуванням студентів. Наприкінці 20-х – у 1931 р. у технікумі функціонувала кухня. Зали для споживання їжі не було. Тому студенти часто обідали “нелегальним шляхом” в актовому залі та в лабораторіях¹⁷⁰.

З початку 1933–1934 н.р. при технікумі працювала їдальня. Харчування студентів здійснював міський спеціалізований заклад (ЗСК), для якого педтехнікум обладнав у своєму приміщенні кухню, зал для прийому їжі, посудомийку. Заклад безкоштовно надавав ЗСК склади для продуктів, дров. Виділив приміщення для свиней, для годівлі яких надавав ще й 50% кормів. Технікум забезпечував ЗСК транспортом, оплачував працю 3 працівників, офіціанта¹⁷¹. Пропускна спроможність їдальні складала 350 осіб¹⁷². Все ж студентів обслуговували у 3 зміни. Щоб прийняти їжу молодь витратила 1 год., що призводило до спізнень на заняття¹⁷³. Вартість обіду складала 60 коп., сніданку і вечері – по 30 коп.¹⁷⁴. Калорійність їжі була низькою – 700 ккал в обід, по 300 ккал – на сніданок і вечерю¹⁷⁵. У наступні роки калорійність дещо покращала, але не на багато. У червні 1935 р. калорійність обіду складала 714 ккал. Тоді ж в їдальні організували стіл “ударників”, яким надавалося покращене харчування¹⁷⁶.

Буфета при технікумі не було. У дворі технікуму працював магазин¹⁷⁷. При закладі діяв кооператив, який обслуговував молодь одягом та взуттям, а також хлібний розподільник¹⁷⁸. Що стосується останнього, то варто зазначити, що 17 жовтня 1934 р. відповідно до наказу Народного комісаріату внутрішньої торгівлі УСРР за №86 норма хліба на одного студента складала 400 гр. на день, цукру – 40 гр., кондитерських виробів – 500 гр.¹⁷⁹.

Складне матеріальне становище негативно позначалося на громадській та навчальній роботі студентів. 12 грудня 1927 р. на загальних зборах партосередку Ковальчук зазначав, що значна частина комсомольців матеріально незабезпечена, чим пояснюється незадовільне виконання деякими комсомольцями громадських доручень¹⁸⁰. 7 травня 1928 р. на засіданні бюро осередку розглянули справу кандидата в члени партії Покотила, який через складне матеріальне становище намагався покінчити життя самогубством¹⁸¹.

Отже, впродовж 20–30-х рр. у Вінницькому педтехнікумі значна увага приділялася ідеологічній роботі у студентському середовищі. Партиійний і комсомольський осередки мобілізували молодь для участі у різноманітних зібраннях, на яких вивчалися рішення партз'їздів та пленумів, настанови партії, на проведення державних свят, соціалістичних змагань. Разом з тим, в окремих випадках проявлялися антирадянські настрої студентів, з якими правлячий режим боровся через проведення репресивних заходів. Певну увагу у закладі приділяли громадській роботі. Частина студентів працювала у гуртках, осередках громадських організацій, брали участь в шефській роботі. Досить складним було матеріальне становище молоді. Впродовж існування технікуму виникали труднощі із забезпеченням студентів навчальними площами, гуртожитками, харчуванням, недостатнім було стипендіальне забезпечення.

Примітки:

1. Стадник, О. О. Формування освітнього і культурного середовища на Поділлі в 1920-х – 30-х рр. / О. О. Стадник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. / [редкол.: П. С. Григорчук (відп. ред.), Л. В. Баженов, В. П. Газін та ін.]. – Вінниця : Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2005. – Вип. 9. – С. 256-258.

2. Там само. – С. 257.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.П.249, оп.1, спр.14, арк.1; ф.Р.1179, оп.1, спр.3, арк.54.
4. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.5, арк.1.
5. Там само, спр.33, арк.2-2зв.
6. Там само, спр.6, арк.223.
7. Там само, спр.33, арк.65.
8. Там само, спр.34, арк.72.
9. Там само, арк.51.
10. Там само, спр.16, арк.5зв.
11. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.79.
12. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.27, арк.14.
13. Там само, спр.4, арк.46, 49; спр.5, арк.1.
14. Там само, спр.15, арк.14; спр.21, арк.4.
15. Там само, спр.34, арк.72.
16. Там само, спр.16, арк.5зв.
17. Там само, спр.20, арк.16; спр.34, арк.51.
18. Там само, спр.16, арк.6.
19. Там само, ф.П.136, оп.6, спр.608, арк.27.
20. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.51.
21. Там само, спр.6, арк.224-225.
22. Там само, спр.12, арк.41зв.; спр.36, арк.104.
23. Там само, спр.34, арк.58.
24. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.79.
25. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.438, арк.16.
26. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.27, арк.7, 14.

27. Там само, спр.13, арк.38.
28. Там само, спр.15, арк.29; ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.124.
29. Вінницьке ОБПС збанкрутувало //Студент революції. – Харків. – 1930. – № 6. – С. 36.
30. ДАВО, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.23, 100.
31. Там само, спр.15, арк.29; ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.124.
32. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.107.
33. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.42.
34. Там само, спр.15, арк.23; ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.123.
35. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.5, арк.22; спр.33, арк.44-44зв.
36. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.281; ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70зв.
37. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.13, арк.38.
38. Там само, спр.15, арк.13зв.; спр.16, арк.5.
39. Там само, спр.12, арк.11, 41зв.; спр.34, арк.58; спр.36, арк.104.
40. Там само, спр.13, арк.38.
41. Там само, спр.27, арк.7, 14зв.
42. Там само, спр.33, арк.59.
43. Там само, спр.13, арк.59-61.
44. Там само, спр.15, арк.6; ф.П.1179, оп.1, спр.13, арк.112.
45. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.14, 15.
46. Там само, спр.5, арк.15; спр.33, арк.38-38зв.
47. Там само, спр.16, арк.27.
48. Там само, спр.15, арк.13зв.
49. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.31.
50. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.11.
51. Там само, спр.33, арк.60.
52. Там само, спр.15, арк.26; ф.П.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв.-46, 70зв.
53. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.125; ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.26.
54. Там само, ф.П.1179, оп.1, спр.13, арк.70, 112.
55. Назустріч першому травню. По технікумах і вишах //Більшовицька правда. – Вінниця. – 1935. – 28 квітня. – № 98 (932). – С. 4.
56. ДАВО, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70.
57. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.286.
58. Там само, ф.П.136, оп.6, спр.608, арк.27.
59. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.478, арк.39зв.
60. Там само, спр.620, арк.125; ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.26-27; спр.34, арк.107зв.; Куций, Г. Таким не місце у радянському виші / Г. Куций // Студент революції. – 1930. – № 18-19. – С. 48.
61. ДАВО, ф.П.136, оп.6, спр.608, арк.27.
62. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.13.
63. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.14.
64. Там само, спр.12, арк.81.
65. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.125.
66. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.6, арк.141.
67. Там само, арк.143.

68. Там само, спр.12, арк.81.
69. Там само, спр.24, арк.26; ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.49.
70. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.69.
71. Там само, арк.121; ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.279.
72. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.26-27.
73. Там само, спр.12, арк.81.
74. Там само, спр.25, арк.6.
75. Гадиб, К. "Перлина" бібліотеки Вінницького педтехнікуму / К. Гадиб // Студент революції. – 1930. – № 18-19. – С. 45.
76. ДАВО, ф.П.249, оп.1, спр.27, арк.13.
77. Там само, спр.31, арк.2.
78. Там само, спр.4, арк.47; спр.12, арк.9; спр.34, арк.85 (підр. наші).
79. Там само, спр.15, арк.25; ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.124.
80. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
81. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.33, арк.19.
82. Там само, спр.13, арк.38.
83. Там само, спр.34, арк.38-38зв.
84. Там само, спр.12, арк.9; спр.33, арк.19; спр.34, арк.35.
85. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.107.
86. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70зв.
87. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.438, арк.35.
88. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.9; спр.34, арк.85; ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70зв.
89. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.13, арк.38.
90. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв.
91. Там само, арк.45; ф.П.249, оп.1, спр.33, арк.19; спр.34, арк.85.
92. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.13, арк.38.
93. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280; ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв.
94. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.445, арк.43.
95. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.13, арк.38.
96. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв.
97. Назустріч першому травню... – С. 4.
98. ДАВО, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.279; спр.438, арк.35.
99. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70зв.
100. Там само, арк.112.
101. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.17.
102. Там само, спр.20, арк.15; спр.34, арк.23; ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.107.
103. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.85; ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.107.
104. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.17.
105. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв., 70зв.
106. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.26, арк.33.
107. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.281.
108. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.33, арк.19зв.; спр.34, арк.85.
109. Там само, спр.20, арк.15зв.
110. Там само, спр.15, арк.24; ф.п.29, оп.1, спр.620, арк.123.

111. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.16, арк.13; там само, ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.124.
112. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
113. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.107.
114. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.9; спр.33, арк.19; спр.34, арк.85.
115. Там само, спр.13, арк.38; спр.20, арк.15-15зв.; ф.П.29, оп.1, спр.430, арк.24.
116. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.34, арк.34.
117. Там само, спр.12, арк.9; спр.33, арк.19; спр.34, арк.85.
118. Там само, спр.34, арк.34.
119. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280; спр.438, арк.35; ф.П.1179, оп.1, спр.13, арк.45зв.
120. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
121. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.29, арк.3.
122. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
123. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.9; спр.34, арк.14, 23, 34, 85.
124. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.281.
125. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.16, арк.6; спр.21, арк.16; спр.34, арк.36; спр.35, арк.14; ф.П.29, оп.1, спр.478, арк.39.
126. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.16, арк.31.
127. Там само, спр.15, арк.15; спр.20, арк.15; спр.34, арк.14, 36; спр.35, арк.14
128. Агропохід на Вінниччині // Радянська Волинь. – Житомир. – 1929. – 23 лютого. – № 22 (1777). – С. 5.
129. Синиця, І. Увагу колгоспно-виховавчій роботі / І.Синиця // Студент революції. – 1930. – № 4. – С. 44.
130. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.166, оп.8, спр.404, арк.14.
131. ДАВО, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45, 69, 112; ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.123; ф.П.249, оп.1, спр.15, арк.24.
132. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.438, арк.130.
133. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.5, арк.26зв.
134. Там само, спр.33, арк.17-17зв.
135. Там само, спр.5, арк.40-40зв.; спр.33, арк.26-26зв.
136. Там само, ф.Р.595, оп.2, спр.306, арк.139.
137. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.414, арк.17.
138. Там само, ф.Р.595, оп.2, спр.306, арк.205, 252.
139. Там само, арк.176.
140. Там само, ф.П.29, оп.1, спр.526, арк.23-23зв.
141. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.3, арк.17-18.
142. Там само, спр.13, арк.71.
143. Там само, арк.89, 112, 143.
144. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.437, арк.7-8; спр.445, арк.31.
145. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.70, 112.
146. Там само, арк.89, 143.
147. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.437, арк.7, 8; спр.445, арк.31.
148. Там само, спр.439, арк.20зв.

149. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.4, арк.230.
150. Абрамова. До навчання не підготовилися /Абрамова // Більшовицька правда. – 1935. – 3 вересня. – № 203 (1037). – С. 2.
151. ДАВО, ф.П.249, оп.1,спр.16, арк.12.
152. Там само, спр.33, арк.8.
153. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.89.
154. Там само, арк.71, 112; ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
155. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.89зв.
156. Там само, арк.71.
157. Там само, арк.112.
158. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
159. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.89зв.
160. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.4.
161. Там само, арк.29; спр.34, арк.23.
162. Там само, спр.12, арк.59зв.-60.
163. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.112.
164. Там само, ф.Р.595, оп.2, спр.306, арк.205, 283.
165. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.5, арк.26.
166. ЦДАВО України, ф.166, оп.7, спр.44, арк.2-2зв., 3зв., 5, 12.
167. ДАВО, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.90.
168. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
169. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.71, 90, 144.
170. Там само, спр.3, арк.17; ф.П.29, оп.1, спр.414, арк.17.
171. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.89зв.
172. Там само, арк.110.
173. Там само, арк.44зв.
174. Там само, арк.112.
175. Там само, арк.143зв.
176. Там само, ф.П.457, оп.1, спр.135, арк.280.
177. Там само, ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.71.
178. Там само, арк.89зв., 143зв.
179. Там само, арк.141.
180. Там само, ф.П.249, оп.1, спр.12, арк.11зв.
181. Там само, спр.34, арк.31.

Резюме

В статтє идєт рєчє о работє партійної и комсомольської ячєєк в студєнчєської средє, дєятєльності кружкєв и общєствєнных оргєнизєций, шєфської рєботє студєнтєв Винницького пєдтєхникєумє, облєснєчєннї их общєжитїямї, стипєндїямї, питєнїєм. Показєны антїсєвєтськіє нєстрєєннїє молєдєжї и борьбє с нїмї правящєго сєвєтського рєжїмє.

Ключєвыє слєвє: Винницький пєдєгогїчєський тєхнїкум, отдєлєннє, кружєк, общєжитїє, стєловєя.

Одєржєно 5 квїтнє 2012 року

УДК 378:63(477.43)“192/193”:070(477.43)

В.В.Покалюк

Часопис “Червоний кордон” про Кам’янець-Подільський сільськогосподарський інститут середини 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст.

На основі матеріалів газети “Червоний кордон” досліджуються основні складові життя Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту, формування студентського контингенту, навчальна робота та громадсько-політичне життя вишу.

Ключові слова: Кам’янець-Подільський сільськогосподарський інститут, студенти, газета, гурток.

У 20–30-ті рр. минулого століття однією із найбільш актуальних проблем тогочасного радянського суспільства була підготовка кадрів для аграрного сектора, яку здійснювали сільськогосподарські інститути (СГІ). В останні роки зросла зацікавленість дослідників, зокрема минулим Кам’янець-Подільського СГІ. На жаль, у більшості цих досліджень не достатньо представлені матеріали періодичної преси, зокрема газети “Червоний кордон” (орган Кам’янецького окружного КП(б)У, окрвиконкому та міськкому КП(б)У). Щоправда, саме джерело неодноразово привертало увагу науковців. Так, на сторінках наукового збірника “Освіта, наука і культура на Поділлі” матеріали газети аналізувалися О.Б.Комарницьким, В.А.Нестеренком та ін.²

Метою даної статті є аналіз публікацій з історії Кам’янець-Подільського СГІ впродовж 1924–1935 рр., які розміщено на сторінках газети “Червоний кордон”.

У декількох публікаціях часопису подано правила прийому до інституту. Зокрема, у 1927 р. було оголошено, що прийом заяв для вступу на робітфак та агрономічний факультет СГІ розпочинався з 1 липня і продовжувався до 1 вересня. Вступні екзамени проводилися з 15 по 25 вересня. До випробування допускалися особи на робітфак віком від 20 до 30 років з виробничим стажем не менше 3-х років, на агрофак – особи віком від 18 до 35 років. Абитурієнти, окрім заяв про вступ, подавали й інші документи. Ті, що вступали на агрофак, мали надати довідки про народження, відношення до військової повинності, виробничий стаж, стан здоров’я, анкету засвідчену організацією, що направляла на навчання. За складання вступних екзаменів офіційно вносили в касу інституту плату в розмірі 1 крб. Бажаючі вступити на цей факультет, разом із заявою подавали анкету за встановленою формою та відповідні документи, які підтверджували правильність наведених в анкеті даних, про стан здоров’я. Селяни надавали також довідку райвиконкому або сільської ради про соціальний стан. Вступники, подібно до робітфаківців, вносили диференційовану плату за складання екзаменів: робітники, члени КНС, сільські вчителі та їх діти – по 1 крб.; селяни-середняки, службовці, що одержували зарплату до 100

крб. на місяць, та їх діти – по 3 крб.; службовці із місячною зарплатою від 100 до 200 крб., кустарі та їх діти – по 5; службовці, що одержували на місяць від 210 і більше крб., журналісти, художники та їх діти – по 10; особи “вільних професій”, заможні селяни та їх діти – по 15; нарешті, особи, що жили з “нетрудового прибутку” та їх діти, – по 25 крб. Від такої плати (як по робітфаку, так і по агрофаку) звільнялися: демобілізовані червоноармійці, особи командного, політичного, адміністративного, медичного та ветеринарного складу Червоної армії і флоту, безробітні, що користувалися “правом на допомогу порядком соцстрахування”³.

У 1929 р. опублікували правила прийому про вступ на факультети колективізації сільського господарства, “організації великого соціалістичного господарства” та птахівничий. Тут, зокрема, зазначалося, що у 1929 р. документи від абітурієнтів приймалися з 1 червня по 10 серпня. Вступні іспити починалися 15 серпня. До іспитів допускалися особи віком від 18 до 35 років. Вступники не мали права подавати одночасно заяви до кількох вишів. Разом із заявою абітурієнти подавали до приймальної комісії документи, які засвідчували вік, відношення до військової повинності, освітній рівень, 2 фотокартки, довідку про стан здоров’я. Що стосується останньої, то її від приватних лікарів не приймали. Як і в 1927 р., селяни мали подавати також посвідчення про соціальний стан, видані райвиконкомом чи сільрадою. Не приймали заяви від выпускників вишів та технікумів, які після завершення навчання не пройшли трирічного виробничого стажу з отриманої спеціальності, а також вступників або їх батьків, які були позбавлені виборчих прав⁴.

У 1930 р. вступну кампанію провели навесні. Документи приймалися до 25 березня. Особливістю тогорічної кампанії було те, що вступні іспити (з 5 квітня) проводили в окружних центрах – Кам’янець-Подільському, Проскурові, Могилеві-Подільському, Тульчині, Вінниці, Шепетівці, Бердичеві, Тирасполі, до яких мали виїжджати представники екзаменаційної комісії. Від іспитів звільнялися выпускники робітфаків, робітничих університетів та сільськогосподарських профшкіл⁵.

В одній із статей часопису йдеться про те, що у вересні 1924 р. в СГІ навчалось 324 студенти. За цим показником виш був найбільшим в місті: в інституті народної освіти здобували освіту 185 студентів, на робітфаці – 260, у хімічному технікумі – 104⁶.

Виш упродовж свого існування зазнавав реорганізацій. Наприклад, 28 серпня 1930 р. відповідно до постанови Наркомату земельних справ УСРР за №276-2964 Кам’янець-Подільський СГІ з 1 жовтня 1930 р. мали ліквідувати. На його базі створювалися два інститути – птахівничий та технічних культур⁷.

Низка публікацій видання присвячена навчальній роботі ВНЗ. Зокрема, у 1926 р. зазначалося, що Кам’янець-Подільський СГІ був одним із кращих аграрних навчальних закладів республіки. В жовтні-листопаді того ж року, під час другої Всеукраїнської конференції сільськогосподарської освіти (м.Харків), де обговорювали актуальні питання вищої сільськогосподарської

освіти та створення Української сільськогосподарської академії, Кам'янець-Подільський СГІ відмітили як кращий у галузі навчальної та науково-дослідницької роботи і нагородили дипломом першого ступеня⁸. Попри певні успіхи, інститут мав труднощі, зокрема щодо матеріального забезпечення навчального процесу. У 1926 р. ректор інституту народної освіти В.Геринович в одній із своїх публікацій наголосив, що впровадженню дальтон-плану у вишах міста (ІНО, СГІ та хімічному технікумі) перешкоджали низька пропускну спроможність кабінетів і лабораторій, недостатнє фінансування і забезпечення навчальними приміщеннями. Тому він пропонував створити міжвузівські лабораторії, кабінети, бібліотеки і дослідні станції. У такий спосіб можна було нагородити державні кошти і спрямувати їх на розвиток цих інституцій⁹. Цікаво, що у 1925 р. студенти відчуваючи нестачу літератури, скинулися по 50 коп. і створили кооперативну бібліотеку. Адміністрація вишу виділила їм на цю мету 300 крб.¹⁰ Того ж року, в одному із номерів газети вмістили оголошення про конкурс на заміщення вакантної посади бібліотекаря. Претендент повинен був мати агрономічну освіту, знати німецьку мову і вміти читати та писати французькою і англійською мовами¹¹.

Велике значення в житті інституту відігравав один з кращих в Україні сільськогосподарський музей, відкритий у вересні 1924 р. з ініціативи ректора професора М.Баєра. Цей підрозділ знайомив відвідувачів з економікою та технологією вирощування сільськогосподарських культур Поділля, Західної України та Бессарабії¹².

Активізації навчального процесу слугувала організація соціалістичного змагання. Зокрема, у 1930 р. зазначалося, що у результаті цього нововведення “майже цілком зліквідовано випадки другорічництва”, збільшилась виробнича практика, змагання виявило “академічний ухил” частини студентства, що видавалося широкій громадськості за негатив¹³. Кращим студентам виплачували стипендію імені Івана Франка¹⁴.

Викладачі та студенти займалися науково-дослідною роботою. Зокрема, декілька з них взяли участь у І окружній краєзнавчій конференції. Серед доповідачів був студент Откаленко, який оприлюднив проект роботи краєзнавчого гуртка інституту. До складу окружного краєзнавчого комітету увійшов Красівський, кандидатом у члени цього органу значився Откаленко¹⁵.

Викладачі вишу викладали на короткочасних курсах. Так, у 1929 р. вони прочитали 80 лекційних годин “сільськогосподарської енциклопедії” та проводили практичну роботу на дослідних полях і в лабораторіях вишу для слухачів чотиримісячних курсів підготовки вчителів, де навчалися 100 осіб¹⁶.

Певна увага у газеті “Червоний кордон” приділялася політичному життю СГІ. Наприклад, у жовтні 1928 р. в одній із публікацій йшлося про необхідність створення окремих партійних і комсомольських осередків робітничого та агрономічного факультетів. Загалом комсомольський осередок налічував 180 осіб. Його склад був неоднорідним (“є студенти І курсу робфаку, а є й останніх курсів агрофаку”), через що, “коли скликаються чи збори, чи яка

нарада, висловлюється незначна кількість товаришів, т.з. “штатні балакуни”, а основна маса мовчить, не висловлюється, соромиться, бо знають, що є такі, що будуть насміхатись, коли буде невдалий виступ, чи що”. Те ж саме спостерігалося в осередку КП(б)У, який налічував 110 партійців. Тут мали місце “затирання активності, навіть осміювання при виступах”¹⁷.

У липні 1925 р. комсомольська організація урочисто відзначила своє триріччя. На святкування прибули представники інших осередків. На урочистому засіданні виступили представник окружного партійного комітету Рощенко, а також секретар інститутського осередку ЛКСМУ Дерев’яно, який зазначив, що кількість комсомольців зросла з 39 у 1922 р. до 98 – у 1925 р. Після завершення засідання відбувся концерт, після нього дивилися виставу “Незаможники”, танцювали¹⁸.

Партійний та комсомольський осередки мобілізували студентів для участі у відзначенні державних свят та загальнодержавних кампаніях. Наприклад, 7 листопада 1924 р. молодь святкувала роковини Жовтневої революції. Напередодні відбулася підготовча робота. Зокрема, соціально-економічний гурток виділив доповідачів, які виступали у підшефних селах. Члени літературно-художньої секції виготовили декорації, прикрасили зал, де відбувалися урочистості. Зранку 7 листопада молодь під “звуки бойових пісень” у супроводі студентського оркестру вирушила на парад і мітинг. Вечері відбулося урочисті збори, після них – концерт і “революційна інсценіровка”. Хор виконав революційні пісні. 8 листопада 30 студентів виїхали в села для “привітання селян з великим святом та розказати, які на 8 році існування пролетарської держави лежать перед нами [селянами і студентами – Авт.] завдання”¹⁹.

У 1930 р. молодь мобілізували для участі у передплаті позики індустріалізації. Студент Нижників з цього приводу писав: “Я зберігаю облігації всіх попередніх державних позик. Облігації 3 позики індустріалізації здаю до фонду індустріалізації, так само робить і решта студентства СГП та Робфаку. Студентство добре розуміє, що на перебудовання країни з аграрно-індустріальної в індустріально-аграрну, потрібні великі кошти. Ми вітаємо постанову ленінградських робітників щодо випуску позики “п’ятирічка в 4 роки”. Ми зобов’язуємось реалізувати її не тільки в колах студентства, але взяти участь в реалізації позики серед передових кіл трудящих”²⁰.

Інститутська профспілка “Робос” у 1924 р. об’єднала 80 спілчан. Роботою керувало бюро, яке складалося з 5 осіб. Раз на два тижні, по понеділках збиралися загальні збори. Члени осередку проводили значну громадську роботу. Наприклад, вони читали лекції з природознавства у військових прикордонних частинах, виступали у селах Довжок і Оринин, “на користь Ленінграда” перерахували по 10 копійок з кожної особи²¹. Щоправда, вже наступного року газета повідомляла про недисциплінованість членів спілки, які не з’явилися на загальні збори: “Найбільше відзначилися в цьому відношенні секції “Робос” при СГП та ІНО. А між тим, здавалось би, що свіжу – робосівську-молодь менше чим кого-б то не було треба тягти на збори”²².

Плідну роботу при Кам'янець-Подільському СГІ проводила секція комітету незможних селян, яка була найбільшою серед вишів міста і нараховувала 180 осіб. Спочатку організація “не знала, що має робити, бо в інституті не було куркулів, з ким би вести боротьбу”. Невдовзі її представники почали щотижнево від’їжджати у села, де “допомагали селянам та розповідали як краще можна жити”. За кожним селом був прикріплений представник КНС²³. У середині 20-х рр. функції студентського самоврядного органу виконувало виконавче бюро пролетарського студентства²⁴.

У середині 30-х рр. у вищі проводилися політичні чистки. Окремих викладачів і студентів звільнили з інституту. У лютому 1935 р. вийшла постанова обкому КП(б)У “Про контрреволюційні троцькістські та націоналістичні вилазки в окремих навчальних закладах м. Кам’яця”, у якій наводилися “факти засміченості націоналістичними троцькістськими, антисемітськими елементами, факти протаскування у викладанні класово-ворожого націоналістичного і троцькістської контрреволюційної ідеології”. Зокрема, зверталася увага на діяльність викладача діалектичного матеріалізму силікатного і зоотехнічного інститутів Страутмана, який “побудував викладання на класово-ворожій троцькістській основі, свідомо протаскував у викладанні контрреволюційну троцькістську контрабанду”. Сувору догану із попередженням оголосили лектору зоотехнічного інституту Гнездінському (голова комісії парткому по обслідуванню проявів антисемітизму в інституті), який “не викривав антисемітів-чорносотенців, змазав політичну суть цієї справи”. В інституті “орудувала контрреволюційна зграя студентів антисемітів-чорносотенців”, яка “на очах” дирекції, партійного і професійного комітетів “знущалася” з члена партії Грінберга, ширила серед студентів “наклепницькі контрреволюційні” розмови. Тому в ухвальній частині обкому знайшлося місце і для студентів. У пункті 10-му вимагалось: “Систематично очищати студентські лави від класово-ворожих розкладених елементів, зокрема перевірити і очистити склад студентів зоотехнічного інституту”. Було знято з роботи заступника секретаря РПК Стрельнікова, який “приховав” від бюро РПК прояви антисемітизму у виші. “Компрометуючі” матеріали на вже колишнього директора інституту Іршенка передали у ЦК КП(б)У²⁵.

Значна увага у виші приділялася громадській діяльності викладачів і студентів. Восени 1923 р. в інституті було організовано студентський клуб, при якому діяли шість гуртків: агрономічний налічував 149 осіб, соціально-економічний – 105, літературно-мистецький – 222, біологічний – 32, військовий – 153, статистичний – 34 особи. Праця гуртків під час весняного і літнього триместру виявилася досить плідною. Так, агрономічний гурток провів обстеження худоби в Кам’янецькій окрузі, огляд ушкоджених рослин шкідниками в Подільській губернії та чотири екскурсії. Літературно-мистецький гурток поставив 7 вистав та 8 концертів. Для роботи військового гуртка виділялося щотижня 2 години. Влітку впродовж двох місяців студентство старших курсів проходило військові збори в польових умовах, під час яких закріплювали на практиці здобуті знання²⁶.

При інституті діяли осередки громадських організацій – “МОДР”, “Друзі дітей”, “Авіахім” та ін.²⁷ Найбільш плідно діяла “авіахімовці”, які організувалися 5 жовтня 1924 р. До бюро осередку обрали 5 осіб²⁸. 16 липня наступного року силами вони влаштували “хемічну інсценівку”, під час якої перед очима глядачів “проходили картини розвитку хімії від найдавніших часів і до сьогодення”²⁹.

У 1923 р. в інституті появилася стіннівка “Листок студента”³⁰. У 1925 р. її редактором працював Устінов-Криун³¹. Представники вишу постійно співпрацювали із редакцією “Червоного кордону”, яка давала можливість студентам і викладачам бачити потреби і настрої сіл Кам’яничини та проводити через пресу “агрікультурну” роботу. Водночас колектив СГІ розцінював газету, як “голос радянського села і вважав, що без цього голосу не можлива робота вищої школи”³². У 1927 р. в одному із дописів кореспондента вишу зазначалося, що газеті треба більш активно використовувати інтелектуальні сили науковців, особливо при висвітленні сільськогосподарських питань. У свою чергу, СГІ мав ширше використовувати газету “як шлях для глибшого й тіснішого єднання свого з працюючими в сільському господарстві масами середняків і незаможників”. З нагоди третьої річниці заснування друкованого органу колектив вишу висловив щирі вітання та сподівання, що “вступаючи в четвертий рік свого існування “Червоний Кордон” прикладе всіх старань, аби свій сільсько-господарський відділ поставити на височинь, що відповідає значінню на Кам’яничині й Проскурівщині сільського господарства й занять у ньому незаможницьких і середняцьких мас”³³.

При СГІ діяв осередок літературної організації “Плуг” на своїх вечірках плужани знайомилися з “справжньою пролетарською літературою”, заслуховували рецензії на той чи інший твір, притягували до себе іншу студентську молодь (“були часи, коли аудиторія битком була набита молоддю, яка приймала певну участь в критиці, давала поради про методи писання з орієнтацією на масового споживача”)³⁴.

Значна увага в інституті приділялася шефській та культурно-освітній роботі у селах Кам’янецького округу, причому часто ініціаторами виступали самі селяни. Так, житель села Браїлівка Новоушицького району Рогозинський акцентував увагу на тому, щоб викладачі СГІ на сторінках газети “Червоний кордон” розповідали про свою дослідну роботу та давали поради селянам як краще господарювати, оскільки більшість аграріїв не знали про досліди інституту. Щоб дізнатися про них, потрібно було “бігти за 40-60 верств” до Кам’янця³⁵.

Прислухаючись до подібних голосів, викладачі вишу регулярно інформували населення про інновації у сільському господарстві. Професор І.Олійник писав: “Варто ознаямити широкі трудящі маси з результатами господарювання кращих колгоспів, радгоспів їх значними досягненнями та проаналізувати закордонну практику”³⁶. Професор В.Васильєв заявляв, що починаючи з посівної кампанії 1928 р. й закінчуючи збиранням врожаю Кам’янець-

Подільський СГП надаватиме інформацію та відповіді на важливі запитання у галузі сільського господарства³⁷. Взимку 1927 р. у селах Довжок та Мікша Китайгородська науковці організували курси для населення, на яких були присутні відповідно 45 (з Довжка – 33, с.Жабинці – 12) та 63 особи. Серед слухачів були особи віком від 16 до 58 років, з них 15% – жінки. Лекції читали п'ять разів на тиждень. Під час занять вони використовували “чарівний ліхтар”, плакати, діаграми з сільського господарства, мікроскопи та іншу наочність. Слухачі користувалися бібліотекою, яка нараховувала 650 книг. Протягом весни-осені проводилися практичні роботи, зокрема розпочали висадку зразкових садів. Всі охоплені курсами селяни з “великим задоволенням” відвідували лекції, практичні заняття та читали рекомендовану літературу. Восени планувалась перевірка знань слухачів, після чого їм мали вручити відповідні посвідчення³⁸.

У селах Кам'янецьчини лекції читали студенти. Вони розповідали про боротьбу зі шкідниками, хворобами та смітниками у сільському господарстві³⁹. Зокрема, в 1924 р. у с.Покутинці виступали Шклярук, Садовський і Яковець. Під їх впливом члени КНС та інші “свідомі громадяни” взяли участь у кампанії боротьби зі шкідниками. Крім того, під впливом студентства селяни вступили у товариство “ТАПУК” (Товариство авіації та повітроплавання України)⁴⁰.

У вересні 1924 р. колектив СГП взяв шефство над Маківським районом. Виступаючи на районному пленумі голів сільських КНС, студент Бесарабов “показав значення ідейно-культурного шефства і змагання міста з селом”. У будинку райвиконкому представники студентського контингенту організували сільськогосподарську виставку. Особливо селян зацікавили сорти рідкісних кормових трав. Майбутні фахівці виступили з доповідями про значення агрономії, давала різні практичні поради⁴¹.

Студенти були активними учасниками днів урожаю. Так, у вересні 1924 р. у містечках Оринині і Чемерівці 50 студентів влаштували сільськогосподарську виставку, провели суд “над незаможником, що не вступив у колектив” та “над трохспількою”⁴². У с.Великі Вірмени (нині – с.Велике Залісся) молоді доповідачі запропонували дві теми “Значіння свята” і “Сучасний стан сільського господарства”⁴³. У с.Панівці студентипоставили п'єсу “Кооперація”, виконали революційні і народні пісні. У заходах взяли участь близько 10 студентів і викладачів⁴⁴. Не завжди студенти досягали поставленої мети. На сторінках “Червоного кордону” повідомляли, що у селах Кубачівка і Карвасари селянство “мабуть не чуло про [свято врожаю] та про його значіння, бо коли проходило весілля з музиками”, то, залишивши студентів біля воза, де відбувався мітинг, “посунули всі за музикантами”⁴⁵.

Молодь також звертала увагу на шефську роботу серед національних меншин. Так, ВБПС інституту та робітфаку доручило одному із своїх членів – Дубінському проводити відповідну роботу серед студентів-євреїв⁴⁶.

Без студентства не обходилися місячники з озеленення території міста. Так, у листопаді 1924 р. юнаки і дівчата СГП, ІНО, хімічного технікуму, кустарно-

технічної і польської шкіл засадили 2 дес. 1400 саж. малої торговельної площі. Після виконання робіт вони прийняли таку ухвалу: “Свідомі великого значіння лісів для різних ділянок народнього господарства, свідомі своїх обов’язків супроти майбутнього покоління держави, – віддамо свої сили на загоснення старих ран нашого лісового господарства. Ми молоді засадимо молодий ліс на славу і користь молодій пролетарській державі”⁴⁷.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. громадська активність студентів послабилась. Зокрема, секретар ОПК Панасенко, виступаючи на IX-й окружній партійній конференції акцентував увагу на тому, що “участь студентства у громадському житті не зовсім достатня”⁴⁸.

Преса розповідала і про матеріальне становище молоді. Зокрема, у листопаді 1924 р. йшлося про те, що, ще у 1922 р. при СГІ організували касу взаємодопомоги. Спочатку це був фонд при комісії соціального забезпечення, а у 1923 р. його реорганізували у касу на засадах добровільності, членами якої в першу чергу ставали студенти-стипендіати. У 1924 р. каса об’єднувала 441 особу. Фонд взаємодопомоги перераховував 845 крб. 34 коп. Того ж року через касу допомогу отримали 60% членів (у середньому по 10 крб.)⁴⁹.

У 1930 р. бригада студентів у складі Бондаря, Нотензона, Розенцівіта, Шварца виявила значні недоліки у роботі буфету студентської їдальні при Будинку пролетарського студентства (він знаходився у підвалі, реалізував молоко, ковбасу, булки, хліб, пиво; ліверна ковбаса коштувала 4 крб., хліб – 9 коп.). Його штат нараховував одну особу, яка працювала у дві зміни: першу – з 7.00 до 10.00 год. і другу – з 12.00 до 22.00 год. На жаль, мала місце антисанітарія: “Продукти лежать на брудному газетному папері. Не має рушників для посуду, прилавок не закритий цератою. На столикові, де варять молоко, брудно. Бракує скриньки для скарг”⁵⁰.

Отже, матеріали часопису “Червоний кордон” дають можливість частково з’ясувати життя Кам’янець-Подільського СГІ у середині 1920-х – першій половині 1930-х рр. Вони містять важливу інформацію про діяльність партійних і комсомольських осередків, низки громадських організацій, шефську та культурно-освітню роботу у селах Кам’яниччини. Певну увагу газета приділяла організації вступної кампанії, навчальній діяльності, науково-дослідній роботі, матеріальному становищу студентства.

Примітки:

1. Бахмат, М. І. Подільський державний аграрно-технічний університет: монографія / М. І. Бахмат, М. І. Алещенко. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільська міська друкарня, 2005. – 264 с.; Комарницький, О. Б. Журнал “Студент революції” про подільське студентство середини 20-х рр. XX ст. / О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2008. – Т. 12. – С. 406-414; Алещенко, М. І. Робітничий факультет при Кам’янець-Подільському сільськогосподарському інституті / М. І. Алещенко, А. Ф. Суровий, В. А. Радіоненко // Там само. – Т. 11. – С. 263-269; Гринько, А. І. Вищі навчальні заклади Хмельниччини в роки голодомору 1932–1933 рр. / А. І. Гринько // Там само.

– Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 287-300; Суrowий, А. Ф. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті роки) / А. Ф. Суrowий // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 280-293; Покалюк, В. В. Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут на початку 20-х рр. ХХ ст. / В. В. Покалюк // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 47-57.

2. Комарніцький, О. Б. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти у середині 1920-х рр.: матеріальне становище, навчальна і політична діяльність (на матеріалах газети “Червоний кордон”) / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 63-77; Його ж. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти у другій половині 20-х рр. ХХ ст.: (на матеріалах газети “Червоний кордон”) / О. Б. Комарніцький // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 173-185; Нестеренко, В. А. Часопис “Червоний кордон” як джерело вивчення історії культури та освіти на Поділлі у 1920–1930-ті рр. / В. А. Нестеренко // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 346-358; Пагор, В. В. Часопис “Червоний кордон” про медичну освіту Поділля середини 20-х – кінця 30-х рр. ХХ ст. / В. В. Пагор // Там само. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 561-569.

3. Правила вступу на Робфак та Агрофак Кам'янецького С.-Г. Інституту // Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський. – 1927. – 6 липня. – Ч. 51 (320) – С. 6.

4. Чугай, В. П. Правила прийому до Кам'янець-Подільського Сільсько-Господарчого Інституту / В. П. Чугай // Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський. – 1929. – 28 травня. – Ч. 55 (579). – С. 4.

5. Чугай. Кам'янець-Под. С.-Г. Інститут оголошує прийом на факультети / Чугай // Там само. – 1930. – 8 березня. – Ч. 26 (696). – С. 4.

6. Партийне життя. Комосередок Вищих Шкіл (літня робота) // Там само. – 14 вересня. – Ч. 40. – С. 4.

7. Постанова НКЗС УСРР від 28.08. 1930 р. // Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський. – 1931. – 25 квітня. – Ч. 45 (855). – С. 4.

8. Друга Всеукраїнська конференція сільськогосподарської освіти // Там само. – 1926. – 6 жовтня. – Ч. 76 (247). – С. 3.

9. Геринович, В. Концентрація однородних науково-навчальних цінностей в Кам'янці / В. Геринович // Там само. – 1926. – 4 квітня. – Ч. 26 (197). – С. 4.

10. Нам пишуть. Саневич. Будуть з книжками // Там само. – 1925. – 19 лютого. – Ч. 84. – С. 4.

11. СГІ. Оголошення // Там само. – 1925. – 23 квітня. – Ч. 103. – С. 4.

12. Перші кроки до організації сільськогосподарського музею в Кам'янці-Подільському // Там само. – 1924. – 25 вересня. – Ч. 43. – С. 4.

13. Більше уваги готуванню кадрів // Там само. – 1930. – 13 травня. – №51 (721). – С. 3.

14. Стипендії імені Івана Франка // Там само. – 1926. – 6 жовтня. – Ч. 76 (247). – С. 2.

15. В Кам'янці. Перша округова краєзнавча конференція // Там само. – 1926. – 13 червня. – Ч. 45 (216). – С. 4.

16. За освіту на боротьбу з неписьменністю // Там само. – 1929. – 27 червня. – Ч. 68 (592). – С. 3.

17. Мальченко, В. Треба утворити два осередки (м.Кам'янець на Поділлі) / В. Мальченко // Там само. – 1928. – 11 жовтня. – Ч. 117 (493). – С. 3.
18. В. Ш. Б. Як ми відсвяткували / В.Ш.Б. // Там само. – 1925. – 30 липня. – Ч. 130. – С. 2.
19. Свято Жовтня у студентів СГП та Робфаку // Там само. – 1924. – 13 листопада. – Ч. 56. – С. 4.
20. Нижників. Студентство дбатиме за реалізацію нової позики / Нижників // Там само. – 1930. – 5 квітня. – № 37 (707). – С. 4.
21. Кармалюк, П. Праця профсекції “Робос” при СГП та Робфаку / П. Кармалюк // Там само. – 1924. – 14 грудня. – Ч. 65. – С. 2.
22. Робітниче життя. Елем. Треба розворушитися // Там само. – 1925. – 9 серпня. – Ч. 133. – С. 3.
23. СГП. Секція КНС при СГП та Робфаку // Там само. – 1924. – 4 грудня. – Ч. 62. – С. 4.
24. Заклинський, Р. Паргосередок вищих шкіл (Робота за останній тиждень) / Р. Заклинський // Там само. – 1925. – 12 лютого. – № 82. – С. 2.
25. Про контрреволюційні троцькістські та націоналістичні вилазки в окремих навчальних закладах м.Кам'яця. Постанова обкому КП(б)У // Там само. – 1935. – 4 лютого. – № 28 (1612). – С. 1.
26. Жедачевський. В клубі СГП та Робфаку / Жедачевський // Там само. – 1924. – 7 грудня. – Ч. 63. – С. 4.
27. Заклинський, Р. Паргосередок вищих шкіл... – С. 2.
28. Доброхем в С.-Г. Інституті // Там само. – 1924. – 12 жовтня. – Ч. 48. – С. 4.
29. В Кам'янці. В.Шахмарданбен. День Авіахему в Кам'янці // Там само. – 1925. – 19 липня. – Ч. 127. – С. 4.
30. Жедачевський. В клубі... – С. 4.
31. Заклинський, Р. Паргосередок вищих шкіл... – С. 2.
32. Сільсько-Господарчий Інститут // Там само. – 1925. – 26 квітня. – Ч. 104. – С. 5.
33. Сільсько-господарський інститут. Спільно на допомогу сільському господарству // Там само. – 1927. – 8 травня. – Ч. 34 (303). – С. 5.
34. Президія наукових гуртків клубу СГП. Вплив // Там само. – 1925. – 1 червня. – Ч. 105. – С. 4.
35. Рогозинський. Райагрономи, фахівці чому не пишете? / Рогозинський // Там само. – 1927. – 2 лютого. – Ч. 9 (278). – С. 6.
36. Олійник, І. Поглибити вивчення сільськогосподарського рахівництва // Там само. – 1929. – 24 грудня. – Ч. 143 (667). – С. 3.
37. Васильєв, В. Незаможнику! Використовуй досягнення агрономічної науки // Там само. – 1928. – 5 квітня. – Ч. 41 (417). – С. 2.
38. Созанський, П. Зимові селянські сільськогосподарські курси на Кам'яничині. Ліквідуємо сільськогосподарську неписьменність // Там само. – 1927. – 30 березня. – Ч. 24 (293). – С. 7.
39. Поннік. Праця на селі / Поннік // Там само. – 1925. – 29 березня. – Ч. 95. – С. 3.
40. Сміливий. Пролетарські студенти на селі / Сміливий // Там само. – 1924. –

30 листопада. – Ч. 61. – С. 3.

41. Шефство вищих шкіл Кам'янця над Маківським районом // Там само. – 1924. – 5 жовтня. – Ч. 46. – С. 4.

42. Як ми святкували день врожаю. Свято врожаю у СГП // Там само. – 1924. – 25 вересня. – Ч. 43. – С. 3.

43. Як ми святкували день врожаю. У В. Арм'янах // Там само.

44. Як ми святкували день врожаю. В с.Панівцях // Там само.

45. Як ми святкували день врожаю. В с.Кубачівка та Карвасарах // Там само.

46. Заклинський, Р. Партосередок вищих шкіл... – С. 2.

47. “Місяць лісу” // Там само. – 1924. – 2 листопада. – Ч. 54. – С. 4.

48. Більше уваги готуванню кадрів... – С. 3

49. Комітет взаємодопомоги при СГП та Робфаку // Там само. – 1924. – 27 листопада. – Ч. 60. – С. 4.

50. Студентський буфет при Кам'янецькому СГП працює незадовільно // Там само. – 1930. – 25 квітня. – № 45 (715). – С. 4.

Резюме

На основі матеріалів газети “Червоний кордон” досліджуються основні складові життя Каменець-Подольського сільськогосподарського інституту, формування студентського контингенту, навчальна робота та громадсько-політичне життя вузу.

Ключові слова: Каменець-Подольський сільськогосподарський інститут, студенти, газета, кружок.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 378:61(477.44)“1934/1939”

В.В.Пагор

Вінницький медичний інститут: кадри, студентський контингент, матеріальна база (1934–1939 рр.)

Досліджуються утворення та діяльність Вінницького медичного інституту, зокрема формування викладацького складу та студентського контингенту, окремі аспекти навчальної та громадської роботи, профспілкову діяльність, репресії щодо керівників вузу, матеріальне становище студентів.

Ключові слова: Вінницький медінститут, директори, викладачі, студенти, навчання, репресії, будівництво.

З розвитком вищої медичної освіти на Поділлі нерозривно пов'язана діяльність Вінницького медичного інституту (ВМІ), який став потужною базою з підготовки висококваліфікованих медичних фахівців. Робота інституту сприяла поповненню кадрами галузі охорони здоров'я, підвищенню якості медичної допомоги в регіоні. Поряд з цим перед дирекцією новоутвореного вишу постали ряд складних завдань: формування кадрового складу, студентського контингенту, матеріальної та навчально-практичної бази для забезпечення висококваліфікованої підготовки фахівців.

Окремі аспекти піднятої проблеми знайшли висвітлення переважно у працях викладачів Вінницького національного медичного університету імені М.І.Пирогова, спадкоємця ВМІ, В.М.Мороз¹, О.Г.Процек², С.І.Корхов³ та ін. поряд із висвітленням основних віх історії вишу, на жаль, залишили поза увагою ряд актуальних питань роботи закладу у 30-х рр.. XX ст. Метою нашої статті є з'ясування наукового складу, процесу формування студентського контингенту і матеріальної бази Вінницького медичного інституту з часу відкриття і до початку Другої світової війни.

Значений виш у Вінниці було створено 14 серпня 1934 р. З перших днів його роботи розпочалося форсоване формування студентського контингенту, відбувалася організація викладацького складу та матеріально-технічної бази. Багато зусиль для цього доклала перший директор вишу А.Ф.Смолянська. Спочатку в інституті появився лікувально-профілактичний факультет⁴.

Укомплектування матеріально-технічної бази відбувалося на основі Вінницького фармацевтичного інституту та вечірнього виробничого медичного інституту. Передачу лабораторій, кабінетів, навчального обладнання і бібліотеки з фармацевтичного інституту завершили 25 вересня 1934 р.⁵

Гостро постала проблема з формуванням викладацького контингенту. На роботу до інституту запросили працювати асистентами практичних лікарів лікувальних закладів Вінниці. На кафедрах за сумісництвом розпочали працювати викладачі місцевого фармацевтичного інституту⁶. Якійсному укомплектуванню професорсько-викладацького складу сприяло запрошення викладачів з інших вишів. Так, з Київського медінституту приїхали професори: Б.С.Шкляр – терапевт, І.А.Сковорода-Зачиняєв – фізіолог, В.С.Кравченко – біохімік та ін.⁷ Вони стали завідувати кафедрами відповідно терапії, фізіології і біохімії⁸. Загалом же кадри вишу склали прибулі професори анатомії, фізіології, біохімії, мікробіології, патологічної фізіології, діагностики, терапії та хірургії⁹. Серед них був московський професор Фомін. Згодом він розповідав так: “Я їхав у Вінницю з Москви на роботу в медичний інститут після довгих вагань і сумнівів. Думав: що за інститут може бути в такій далекій провінції? Проте, я приємно розчарувався. Бо зустрів тут групу ентузіастів, людей, прийнятих бажанням створити справжнє вогнище культури. З охотою почав працювати, бо бачу, які багатющі у нас перспективи...”¹⁰.

Процес формування професорсько-викладацького та адміністративно-технічного персоналу відбувався поступово. Станом на 1935 р. в інституті

працювали 9 професорів, 2 доценти, 46 асистентів та 7 лаборантів¹¹. У наступні роки процес зростання викладацького складу продовжився. На початку 1936–1937 н.р. до вишу запросили професора з анатомії М.К.Замятіна та педіатрії – Б.П.Брюханського¹². Станом на 1937 р. тут працювали 14 професорів, 3 виконувачі обов’язків професорів, 6 доцентів, 70 асистентів, 16 клінічних ординаторів, 10 лаборантів (з вищою освітою)¹³. Наступного року кількість доцентів збільшилася на 3¹⁴, викладацький склад нараховував загалом 135 осіб¹⁵.

В перший рік функціонування вишу на навчання приймали у першу чергу студентів інших навчальних закладів медичного напрямку. Зокрема, підготовчі курси медиків у Бердичеві делегували сюди 26 осіб, Вінниці – 42, робітфак фармацевтичного інституту – 60. Було прийнято також 115 заяв від абітурієнтів на загальних підставах. На 6 і 7 семестри зарахували близько 100 студентів-заочників Одеського медінституту¹⁶. В підсумку 550-600 студентів (точну кількість встановити важко) навчалися на 4-х курсах¹⁷.

Здобувати вищу медичну освіту мали можливість вихідці з бідних сімей¹⁸, безпритульні¹⁹. Окрім соціального походження, при вступі враховувався вік абітурієнта та освітній рівень. Зокрема, на лікувальний факультет приймали студентів віком 17(18)-35 років, які мали закінчену середню освіту (10-тирічка, робітфак, технікум). Навчання тривало 5 років²⁰.

Вступні іспити проводилися з української та російської мов і літератур, математики, фізики, хімії та іноземної мови (на вибір абітурієнта: німецької, французької чи англійської)²¹. Невдовзі до цього переліку вступних іспитів додали ще й політграмоту²². У 1937 р. до правил внесли зміни. Осіб, які закінчили 10-ти річну школу на “відмінно”, приймали без вступних випробувань²³.

У грудні 1934 р. в інституті навчалось 546 студентів, зокрема на першому курсі – 238, на другому – 138, третьому – 129 і четвертому – 41. 70% студентів мали середню медичну освіту. За національним складом переважали євреї – 250 осіб. За ними розмістилися українці – 242 особи, росіяни – 20, поляки – 14, представники інших національностей – 4²⁴. На початку 1935 р. контингент студентів досяг 670 осіб та 300 робітфаківців²⁵.

1935 року збільшилась кількість бажаючих здобути освіту в інституті. Зокрема, на 350 вакантних місць першокурсників надійшло 500 заяв. Переважна більшість абітурієнтів були робітниками і колгоспниками²⁶. Ситуація повторилася наступного року, коли на 300 вакантних місць претендували 500 осіб²⁷.

У 1937 р. в інституті навчалось 1280 студентів, на робітфаці – 190 слухачів²⁸. На жаль, у першому семестрі 1937–1938 н.р. студенти мали велику академічну заборгованість. Так, з 931 студента відставали у навчанні 437, що становило 47%. У другому семестрі заборгованість продовжувала зростати. Не кращою ситуація була з відвідуванням занять: лише за перше півріччя було пропущено 12 тис. годин²⁹. Директор інституту І.П.Кононенко наголошував, що: “Пропущені практичні заняття не відроблялися, чим знижувалася якість підготовки майбутніх лікарів. Навчальний план за перший семестр [1937–1938 н.р. – Авт.] був виконаний на 95%”³⁰.

Викладачі проводили чимало консультацій для допомоги студентам, які мали пропущені практичні заняття. Їх брали на облік, і в позанавчальний час організовували відпрацювання пропусків³¹.

У 1936 р. виш здійснив перший випуск фахівців. Із 33 осіб 26 закінчили навчальний заклад на "відмінно". Причиною такого високого показника міг стати практичний досвід, адже більша частина перших випускників за мала понад 25 років лікарської практики. Усі вони були колишніми лікпомами (лікарськими помічниками)³². (Окремі з них здобули вищу освіту разом зі своїми дітьми³³). З приводу першого випуску в інституті провели урочисту конференцію³⁴. Другий випуск 1937 року дав 115 нових лікарів, 13 з яких були відмінниками в навчанні³⁵.

Із 98 випускників 1938 року 48% склали державний іспит з патологічної анатомії на "відмінно", 39% – з гігієни, 41% – хірургії, 48% – з акушерства та гінекології, 7 осіб залишили для наукової роботи при інституті³⁶.

Отримавши дипломи, фахівці йшли працювати в районні лікарні, військові госпіталі. Про себе вони заявляли: "Ми – молоді радянські патріоти. Наші серця горять любов'ю до рідної батьківщини, до більшовицької партії... Починаючи самостійну роботу, ми докладемо всіх сил, щоб виправдати почесне звання радянських лікарів, будемо працювати і оберігати людину так, як вчить нас товариш Сталін"³⁷. Ці слова підтверджують заідеологізованість навчального процесу, просякнення молоді ідеологічними догмами, які панували в тоталітарному суспільстві, наївною вірою в світле майбутнє і Сталіна.

Про відданість комуністичній партії писала випускниця ВМІ 1938 р. Е.Гольденберг на сторінках часопису "Більшовицька правда": "Ми працюємо лікарями в містечках і районних лікарнях, але, коли заграють тривожні сурми війни, ми підемо боронити рідну батьківщину і зберігатимемо кожну краплину крові наших бійців, які завдаватимуть ворогові нещадних ударів. Наші серця повні вдячності більшовицькій партії, радянському урядові..."³⁸.

В інституті практикувалося укладення договорів про соціалістичне змагання, зокрема, з медичним інститутом м. Сталіно (сьогодні Донецьк). З цього приводу директор вишу зазначав: "Всі працівники кафедр охоплені соціалістичними зобов'язаннями. Кафедри і академічні групи студентів змагалися між собою"³⁹.

Студенти проводили активну громадську та культурну роботу. Зокрема, у 1936 р. вони листувалися з відомим французьким письменником Роменом Ролланом⁴⁰. В березні того ж року молодь взяла участь у першій обласній олімпіаді самодіяльного мистецтва⁴¹. 16 студентів ВМІ 21 квітня 1936 р. взяли участь в українських гімнастичних змаганнях медичних інститутів у Києві⁴².

Велика увага приділялась поширенню комуністичної ідеології. Партійну організацію інституту було створено ще в серпні 1934 р. – групу КП(б)У склали 4 комуністи на чолі із завідувачем кафедри історії партії Т.Н.Сопильнюком. Через півроку партосередок нараховував вже 12 осіб⁴³. Наприкінці 1936 р. він складав з 18 комуністів, серед яких були і 5 студентів. У січні 1937 р. створили партійний

комітет, який очолив заступник директора з господарської частини М.П.Попов. У жовтні 1937 р. секретарем парткому стала студентка С.Вашкевич⁴⁴.

На сторінках радянської періодики вміщено інформацію про політичні репресії і чистки, які мали місце серед викладацького складу в 30-ті рр. ХХ ст. Так, у середині 30-х рр. окремі викладачі вишу розгорнули критику першого директора медичного інституту О.П.Смолянської. Звинувачення опиралися на те, що вона підбирала кадри викладачів та приймала до вишу за класовим принципом. В окремих газетах (“Правда”, “Комуніст”, “Комсомолец України”) розгорнулися безпідставні напади на окремих вчених. На їхню адресу звучали негативні відгуки, їх називали “тупоумними”, “шкідниками”, “фашистами”. З цього приводу в інституті засідали партійні групи, створювалися спеціальні комісії з представників міському та обкому партії. На захист професорів почала виступати директор інституту. Завдяки втручання Вінницького обкому партії в середині літа 1935 р. критика керівника навчального закладу припиняється⁴⁵.

У серпні 1935 р. О.П.Смолянська в листі до Вінницького обкому партії виступила на захист окремих професорів та викладачів. Зокрема, вона доводила, що помічник директора з навчальної частини, завідувач кафедри хімії професор О.М.Морейніс ніколи не приховував свого керівництва департаментом охорони здоров’я за Директорії УНР. Закінчивши фармацевтичний відділ Київського університету, він з 1926 р. працював на посаді професора в різних вишах УСРР. Науковець був автором капітального підручника з фармацевтичної хімії, який витримав три перевидання, що друкувалося з грифом Наркомату охорони здоров’я для усіх медичних вишів республіки. Розгорнута критика на сторінках преси кращих викладачів та управлінців вишу призводила до винищення найбільш передової і прогресивної ланки кадрів медвузу, негативно відображалася на морально-психологічному кліматі колективу⁴⁶.

У 1938 р. місцевий часопис “Молодий більшовик” так відгукувався про нового керманіча інституту: “Директор тов. Кононенко давно прославив себе, як демагог і самодур. Зазнайство, нечуте формально-бюрократичне ставлення до студентів стало стилем його роботи”⁴⁷. На сторінках газети директора закладу безпідставно звинувачували у недбалому ставленні до колективу, приписували погане ставлення до студентства, наголошуючи, що “цей чинуша забув, що байдужість, бюрократизм і формальний підхід до людини – риси, чужі більшовизму”⁴⁸.

Впливу репресивної машини зазнали, насамперед керівники вишу. Так, у 1937 р. репресували О.П.Смолянську, за нею Г.Д.Бріліанта. Впродовж 1937–1938 рр. інститут очолював М.О.Василець, згодом репресований і розстріляний. Після нього керманічем медінституту обрали І.П.Кононенка. Він очолював заклад до початку війни⁴⁹.

Мало відомостей збереглося про вплив тоталітарної системи на долі окремих студентів. Відомі окремі випадки розкрадання студентами державного майна, яке владою особливо не каралося. Про це свідчить випадок крадіжки

у гуртожитку речей студентом V курсу (1937 р.). За здійснене правопорушення його виселили з гуртожитку та примусили відшкодувати майнові збитки в подвійному розмірі, проте залишили в лавах студентів⁵⁰.

Окремим питанням є вивчення матеріального становища вищу, матеріально-побутових умов життя викладачів та студентів. Ще в процесі створення інституту виникли проблеми з навчальним приміщенням та студентським житлом. На початку 1935 р. невирішеним залишалося питання про виділення ділянки під забудову морфологічного корпусу⁵¹. Для його спорудження, а також студентських гуртожитків, клініки, викладацького житлового будинку тощо при облздороввідділі утворили відповідне управління⁵². Навесні 1935 р. розпочали будівництво корпусу площею 50 тис. кубометрів (річне фінансування будівельних робіт склало 525 тис. крб.)⁵³. Впродовж червня-жовтня 1935 р. заклали фундамент та цоколи⁵⁴. Загалом для зведення будинків інституту було виділено 15 га земельної площі поруч з лікарнею ім. М.І.Пирогова⁵⁵.

Найбільшу увагу приділили студентським гуртожиткам. Один з них планували закінчити до початку нового навчального року⁵⁶. У жовтні 1935 р. вдалося завершити будівництво 4-х поверхового гуртожитку, в якому могли розквартируватися 250 студентів. Будівля була обладнана великою їдальнею, водогонном, каналізацією та центральним опаленням⁵⁷. Інший студентський гуртожиток на 250 місць добудовували і планували здати в експлуатацію в січні 1936 року⁵⁸.

У 1936 р. для професури спішними темпами зводили триповерховий будинок на 12 квартир⁵⁹. В перспективі планувалося збудувати фізіологічний навчальний корпус та клінічне містечко на 800 ліжок. Адміністрація планувала добудувати дитячу клініку, якою завідував професор Бруханський⁶⁰.

Розгортання будівництва інституту вимагало значних коштів. За даними періодики, бюджет інституту протягом 1934–1937 рр. зріс з 1,1 млн. до 5,5 млн. крб. Якщо витрати на устаткування в 1936 р. становили 0,345 млн. крб., то у 1937 р. вони зросли до 1,134 млн. крб.⁶¹.

Забезпечення навчального процесу приладами та навчальною літературою було недостатнім. Зокрема, одним мікроскопом користувалися 8–10 осіб, тоді як унормованим вважався один прилад на 2-х студентів. Особливо відчувався дефіцит у навчальних посібниках з хімії та анатомії. Однією книгою з анатомії користувалися 10 і більше студентів⁶². Коштів, які надходили з бюджету було недостатньо. Наркомат здоров'я протягом 1935 р. виділив лише десяту частину коштів на закупівлю інвентарю та літератури⁶³. Лише в 1936 р. відбулося необхідне поповнення навчальної апаратури і устаткування для лабораторій на 500 тис. крб. Зокрема, було придбано 50 нових навчальних мікроскопів, що в той час коштували 250 тис. крб.⁶⁴.

З приводу навчальних приміщень дирекція інституту змушена була констатувати: «Забезпечення аудиторій також погане тому, що у Вінниці немає стільців, інколи приходится навіть двом студентам сидіти на одному стільці»⁶⁵. На порядку денному стояло питання обладнання аудиторій для читання лекцій, в якій могли б поміститися близько 350 студентів⁶⁶.

Створення інститутської бібліотеки відбулося на базі Полтавського та Вінницького фармацевтичних інститутів. Бібліотека новоствореного інституту містила чимало зібрань рідкісних книг з медицини XVIII–XIX ст., частина з яких збереглися до сьогодні⁶⁷. Поступово поповнювалися бібліотечні фонди. Станом на 1937 р. вони оцінювалися на 300 тис. крб.⁶⁸.

Дирекція інституту приділяла чимало уваги налагодженню матеріально-побутових умов студентів. Розпочали роботу пральня, майстерня для ремонту взуття та одягу, студентська їдальня⁶⁹. Близько 80% студентів одержували стипендії⁷⁰. У 1936 р. президія облвиконкому прийняла рішення про призначення двох стипендій імені Максима Горького студентам вінницьких вишів – учительського та медичного⁷¹. У 1937 році стипендіями забезпечили 82% студентів, місцями у гуртожитках – 60%⁷². Загалом у гуртожитках проживало понад 250 студентів і ще 370 винаймали приватні квартири. Під гуртожитки виділили 4 будинки, два з яких знаходилися за межами міста (відстань до навчального корпусу складала близько 2 км)⁷³. Два студентські гуртожитки були розміщені на території психіатричної лікарні, незважаючи на опір адміністрації⁷⁴.

Директор О.П.Смолянська з приводу віддаленого студентського житла зазначала: “Стан гуртожитків за містом на даний час дуже добрий, там розміщено 120 осіб. Ліжками, білизною, тумбочками [студенти] забезпечені. Подушки у всіх є, причому 50 осіб мають м’які подушки, більшість студентів мають свої подушки і лише декілька осіб мають подушки солом’яні”⁷⁵.

Інститутські приміщення опалювалися не завжди за санітарними нормами (середня температура тут становила 15–16 градусів). Натомість у гуртожитках було прохолодніше⁷⁶.

Студенти харчувалися у двох їдальнях (одна з них знаходилася за містом, і була розрахована лише на 100 осіб). Утім, проблеми з харчуванням існували. Траплялося, що “в обіді знаходили скло. Були випадки, що виносили з їдальні продукти. Повара видавали 150 обідів замість 200, 50 відбували на сторону”⁷⁷. Не було належного чином налагоджено постачання хліба, який “видавали на 5–6-й день, студенти його поїдали і залишалися без хліба”⁷⁸.

Поживність студентського обіду була в межах 800–1000 калорій, а вартість в середньому 2 крб. Інколи студенти могли вживати м’ясо, яке було великою рідкістю і видавалося не регулярно – лише в період сесій. Натомість студентів-передовиків (“ударників”) забезпечували обідами, які склалися з 3-х блюд⁷⁹.

Труднощі, з якими зіткнувся навчальний заклад в перші роки існування, за словами директора Г.Д.Бріліанта, зводилися до браку приміщень, помилок у навчальному плані (на самостійну роботу студентів давалось надто мало часу), повільного розгортання науково-дослідницької роботи, а також недостатньої політико-масової роботи серед студентства⁸⁰.

Отже, необхідність утворення на Поділлі вишу, який би розгорнув підготовку медичних кадрів вищої кваліфікації, було реалізовано в середні 30-х рр. XX ст. з відкриттям Вінницького медінституту. Владою невідповідно було

обрано Вінницю, адже тут уже склалася мережа лікарських установ, які мали добротну базу для фахового вишколу. Найбільш важкими виявилися перші роки становлення вишу, коли вдалося сформувати викладацький склад та студентський контингент, структурувати виш внутрішньо, накопичити матеріальну базу. Навчальний процес був заідеологізованим. Велика частина студентів пропустила заняття, змушена була їх відпрацьовувати. Великим досягненням вишу було спорудження навчальних корпусів, викладацького і студентського житла. Не всі важливі питання забезпечення навчального процесу і соціальної інфраструктури вирішувалися вчасно і у повному обсязі.

Примітки:

1. Мороз, В. М. Основні етапи становлення і розвитку Вінницького медичного інституту ім. М.І.Пирогова / В. М. Мороз // Вінницький державний медичний університет ім. М.І.Пирогова: матеріали з історії університету / [під ред. В.М.Мороза]. – Вінниця: ВДМУ, 1994. – С. 3-14; Мороз, В. М. Вінницький державний медичний університет ім. М.І.Пирогова (історія створення, підсумок основних напрямків діяльності, перспективи подальшого розвитку) / В. М. Мороз, О. Г. Процек, О. Г. Смольський // Медична освіта: науково-практичний журнал. – Тернопіль, 2001. – № 2. – С. 13-19.

2. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту / О. Г. Процек, В. С. Іванашко, Н. М. Древа // Вісник Вінницького національного медичного університету. – Вінниця, 2005. – № 9 (1). – С. 187-196; Процек, Е. Г. Історія створення Вінницького медичного інституту / Е. Г. Процек, В. С. Іванашко, Н. Н. Древа // Асклепій: историко-медицинский журнал. – Ериц, 2005. – № 1. – С. 12-24.

3. Корхов, С. И. Некоторые этапы деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И.Пирогова / С. И. Корхов // Основные этапы и направления деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И.Пирогова: материалы юбилейной научной конференции ВМИ / [редкол.: М.П.Рудюк (отв. ред.), Б.З.Сухоруков, К.П.Дерепа и др.]. – К.: Здоров'я, 1969. – С. 3-18.

4. Морейніс, Л. К. Більше уваги і допомоги Вінницькому медінституту / Л. К. Морейніс // Більшовицька правда. – Вінниця. – 1934. – 3 серпня. – № 177 (711). – С. 2.

5. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 195.

6. Мороз, В. М. Основні етапи становлення і розвитку Вінницького медичного інституту ім. М.І.Пирогова... – С. 3-4.

7. Мороз, В. М. Вінницький державний медичний університет ім. М.І.Пирогова (історія створення, підсумок основних напрямків діяльності, перспективи подальшого розвитку)... – С. 13-14.

8. Мороз, В. М. Основні етапи становлення і розвитку Вінницького медичного інституту ім. М.І.Пирогова... – С. 4.

9. Морейніс, Л. К. Більше уваги і допомоги Вінницькому медінституту... – С. 2.

10. Прийом відмінників навчання медичного інституту в обкомі КП(б)У // Більшовицька правда. – 1936. – 2 липня. – № 150 (1285). – С. 2.

11. Мороз, В. М. Основні етапи становлення і розвитку Вінницького медичного інституту ім. М.І.Пирогова... – С. 4.

12. У медінституті // Більшовицька правда. – 1936. – 9 серпня. – № 182 (1317). – С. 4.

13. Бріліант, Г. Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г. Д. Бріліант, Л. К. Морейніс // Там само. – 1937. – 2 квітня. – № 75 (1411). – С. 3.

14. Кононенко, І. П. Даємо країні висококваліфікованих лікарів / І. П. Кононенко // Там само. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.

15. Давидюк, А. Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) / А. Т. Давидюк // Вісник Вінницького державного медичного університету. – Вінниця, 1997. – №1 (2). – С. 97.

16. Морейніс, Л. К. Більше уваги і допомоги Вінницькому медінституту... – С. 2.

17. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 195.

18. Клецьельман, А. Віддам знання рідній батьківщині / А. Клецьельман // Більшовицька правда. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.

19. Глінобов, В. Шлях в життя / В. Глінобов // Там само. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.

20. Бріліант. Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на перший курс / Бріліант // Там само. – 1936. – 30 липня. – № 174 (1309). – С. 4.

21. Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на лікувальний факультет 1-го курсу інституту // Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський. – 1936. – 12 травня. – № 108 (1991). – С. 8.

22. Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на лікувальний факультет 1-го курсу інституту // Там само. – 1936. – 5 червня. – № 128 (2010). – С. 8.

23. Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на 1-й курс лікувального факультету інституту // Там само. – 1937. – 20 травня. – № 115 (2299). – С. 6; Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на 1-й курс лікувального факультету інституту // Там само. – 1937. – 27 травня. – № 121 (2305). – С. 6.

24. Давидюк, А. Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 96.

25. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.п.136, оп.6, спр.494, арк.18.

26. Тяга до медичної освіти // Більшовицька правда. – 1935. – 5 серпня. – № 179 (1013). – С. 4.

27. Велика тяга до медичних знань // Там само. – 1936. – 3 серпня. – № 177 (1312). – С. 4.

28. Корхов, С. И. Некоторые этапы деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И. Пирогова... – С. 6.

29. Кононенко, І. П. Даємо країні висококваліфікованих лікарів / І. П. Кононенко // Більшовицька правда. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.

30. Там само.

31. Там само.

32. Перший випуск медичного інституту // Більшовицька правда. – 1936. – 14 квітня. – № 86 (1221). – С. 4.

33. Прийом відмінників навчання медичного інституту в обкомі КП(б)У // Там само. – 1936. – 2 липня. – № 150 (1285). – С. 2.
34. Конференція випускників медінституту // Там само. – 1936. – 30 червня. – № 149 (1284). – С. 4.
35. Бріліант, Г. Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г. Д. Бріліант, Л. К. Морейніс // Там само. – 1937. – 2 квітня. – № 75 (1411). – С. 3.
36. Корохов, І. Испит складено / І. Корохов // Там само. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.
37. Белага, М. Виправдаємо почесне звання / М. Белага, Ф. Ясько, Є. Гойхерс, А. Шейнгерц, Я. Овінціцький // Там само. – Вінниця. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.
38. Гольденберг, Е. Здійснені мрії / Е. Гольденберг // Там само. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.
39. Кононенко, І. П. Дасмо країні висококваліфікованих лікарів / І. П. Кононенко // Там само. – 1938. – 2 серпня. – № 176 (1813). – С. 3.
40. Роллан, Р. Лист Ромена Роллана студентам Вінницького медінституту / Ромен Роллан // Молодий більшовик. – Вінниця. – 1936. – 22 липня. – № 99 (1733). – С. 2.
41. На першій олімпійській олімпіаді // Більшовицька правда. – 1936. – 10 березня. – № 57 (1192). – С. 4.
42. Студенти йдуть на змагання // Там само. – 1936. – 21 квітня. – № 92 (1227). – С. 4.
43. Крат, А. И. Из истории деятельности партийной организации института... – С. 18.
44. Там само. – С. 19.
45. Давидюк, А. Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 96-97.
46. Там само. – С. 97.
47. Солодкін, Н. Оздоровити керівництво Вінницького медичного інституту / Н. Солодкін // Молодий більшовик. – 1938. – 22 грудня. – № 173 (2162). – С. 2.
48. Там само.
49. Смольський, Л. П. Вуз руками його ректорів... / Л. П. Смольський // Молодий медик: газета колективу Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова. – Вінниця. – 2003. – червень. – № 22. – С. 3.
50. Солодкін, Н. Оздоровити керівництво Вінницького медичного інституту... – С. 2.
51. Давидюк, А. Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 96.
52. Будівництво медичного інституту // Більшовицька правда. – 1935. – 23 лютого. – № 45 (879). – С. 4.
53. Будівництво медичного інституту // Там само. – 1935. – 30 січня. – № 25 (859). – С. 6.
54. На будівництві медичного інституту // Там само. – 1935. – 5 жовтня. – № 230 (1064). – С. 4.
55. Будівництво медичного інституту // Там само. – 1935. – 14 червня. – № 135 (969). – С. 4.

56. Нові студентські гуртожитки // Там само. – 1935. – 17 червня. – № 138 (972). – С. 4.
57. Гуртожиток для студентів медінституту // Там само. – 1935. – 16 жовтня. – № 239 (1073). – С. 4.
58. Студентський гуртожиток // Там само. – 1935. – 12 грудня. – № 283 (1117). – С. 4.
59. У медінституті // Там само. – 1936. – 9 серпня. – № 182 (1317). – С. 4.
60. Давидюк, А. Т. 3 історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 97.
61. Бріліант, Г. Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г. Д. Бріліант, Л. К. Морейніс // Більшовицька правда. – Вінниця. – 1937. – 2 квітня. – № 75 (1411). – С. 3.
62. ДАВО, ф.п.136, оп.6,спр.494, арк.19.
63. Давидюк, А. Т. 3 історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 96.
64. Апаратура для медінституту // Більшовицька правда. – 1936. – 5 серпня. – № 179 (1314). – С. 4.
65. ДАВО, ф.п.136, оп.6, спр.494, арк.19.
66. Там само.
67. Маєвська, О. В. Бібліотека університету / О. В. Маєвська, О. А. Бурмістрова // Вінницький державний медичний університет ім. М.І.Пирогова: матеріали з історії університету / [Під ред. В.М.Мороза]. – Вінниця: ВДМУ, 1994. – С. 216.
68. Бріліант, Г. Д. Другий випуск лікарів Вінницького медичного інституту / Г. Д. Бріліант, Л. К. Морейніс // Більшовицька правда. – 1937. – 2 квітня. – № 75 (1411). – С. 3.
69. Давидюк, А. Т. 3 історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 97.
70. ДАВО, ф.п.136, оп.6, спр.494, арк.18.
71. Увічнення пам'яті Максима Горького // Більшовицька правда. – 1936. – 16 липня. – № 162 (1297). – С. 4.
72. Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на 1-й курс лікувального факультету інституту // Червоний кордон. – 1937. – 20 травня. – № 115 (2299). – С. 6; Вінницький медичний інститут оголошує набір студентів на 1-й курс лікувального факультету інституту // Там само. – 1937. – 27 травня. – № 121 (2305). – С. 6.
73. ДАВО, ф.п.136, оп.6, спр.494, арк.17.
74. Давидюк, А. Т. 3 історії організації Вінницького медичного університету (1934–1937 рр.) ... – С. 96.
75. ДАВО, ф.п.136, оп.6, спр.494, арк.17.
76. Там само, арк.17-18.
77. Там само.
78. Там само.
79. Там само.
80. Прийом відмінників навчання медичного інституту в обкомі КП(б)У // Більшовицька правда. – 1936. – 2 липня. – № 150 (1285). – С. 2.

Резюме

Исследуются образование и деятельность Винницкого медицинского института, в частности формирование преподавательского состава и студенческого контингента, отдельные аспекты учебной и общественной работы, профсоюзная деятельность, репрессии против руководителей вуза, материальное положение студентов.

Ключевые слова: Винницкий мединститут, директора, преподаватели, студенты, учеба, репрессии, строительство.

Одержано 12 квітня 2012 року

УДК 792(477.43-21)“1931-1945”

Г.Ю.Топольницька

Хмельницький обласний музично-драматичний театр імені Г.І.Петровського: сторінки історії (1931–1945 рр.)

Досліджується початкові етапи історії Хмельницького обласного музично-драматичного театру ім. Г.І.Петровського (М.Старицького), зокрема діяльність в роки Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: театр, артисти, Велика Вітчизняна війна, гастролі.

Формування національної самосвідомості – одне з найбільш складних завдань, яке стоїть перед сучасним українським суспільством. Українське театральне мистецтво, непересічні цінності якого увійшли органічною складовою у світову духовну спадщину, належить до унікальних за своїм значенням національних культур. Театр – це школа духовного вдосконалення народів, а його драматургія – яскраве відображення історії становлення національного духу.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що донедавна історія та діяльність працівників культури і мистецтва Поділля в роки Великої Вітчизняної війни як соціально-культурний феномен не була предметом наукового розгляду та дослідження. Деякі аспекти діяльності артистів театру імені Г.І.Петровського були висвітлені в працях М.Скорського, С.Єсюніна, О.Алтухової, Н.Вінідіктової.

Мета цієї статті – представити читачеві діяльність Хмельницького обласного театру ім. Петровського (М.Старицького) в період Великої Вітчизняної війни.

На початку квітня 1932 року в Армавірі з'явилася тоненька брошура-програма, на титульній сторінці якої стояв скромний напис: "Перша річниця роботи Крайового державного українського драматичного театру". Сповіщала вона про те, що 16 квітня того ж року мало відбутися урочисте засідання громадських організацій, присвячене річниці Північно-Кавказького крайового українського драматичного театру, а також знайомила з першими кроками молодого колективу, його творчим складом.

Новий мистецький колектив народився наприкінці лютого 1931 року в Новочеркаську. Матеріали фонду Північно-Кавказького крайвиконкому, які зберігаються в державному архіві Ростовської області, свідчать, що 28 лютого на засіданні президії крайвиконкому була прийнята постанова про надання дотації створеному українському пересувному театру. Його організатором і директором став С.Чернявський, головним режисером – Г.Самарський, завідуючим музичною частиною – А.Волковинський, диригентом – Л.Нікітін, танці готували В.Шеметова та М.Скоробогатов. Творче ядро трупи склали С.Чернявська, Н.Чернявська (Колесникова), Ф. і С. Гловацькі, І. та Л. Стрельникови, М.Образенко, М. Рутковський, Г. Нікітіна, художник М.Титов, артисти балету В. Титов, Н.Таліна, М.Аванесов та інші.

Хоч називався театр драматичним, проте у своєму складі він мав оркестр з 18 осіб, хор, балетну групу. Після двомісячної підготовчої роботи 1 травня 1931 року в приміщенні літнього театру виставою п'єси білоруського драматурга Г.Кобеця "Тута" (режисер Г.Самарський, художник М.Тітов) розпочав колектив свій перший театральний сезон. Як повідомляла місцева газета "Знамя коммуны", систематичні вистави розпочалися з 15 травня 1931 року. "Позитивне значення театру, – писав рецензент, – полягало в тому, що він, на відміну від інших українських "колективів артистів", кладе в основу своєї роботи п'єси актуального соціально-політичного змісту. Взятий театром курс на міцний зв'язок з масовим глядачем – участь у Першотравневій демонстрації з інсценівками, концерти з вантажних машин на площі, виїзди на заводи – свідчить про серйозну громадську настанову театру, яка відповідає вимогам періоду реконструкції і здагна задовольнити запити робітничого глядача"[5, с. 21]. У репертуарі колектив мав "Овечу криницю" Лопе де Веги, "Запорожець за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського, "Нагалку Полтавку" І.Когляревського, "Марусю Богуславку" М.Старицького, "Доки сонце зійде, роса очі виїсть" М.Кропивницького.

Восени театр гастролював у Мінеральних Водах. На той час там лікувався Г.І. Петровський, який часто бував на спектаклях. Під кінець гастролей він запросив до себе групу провідних акторів. Згодом театр став називатись іменем Г.І.Петровського.

Діяльність театру постійно перебувала в полі зору партійної і радянської громадськості. Так, 9 листопада 1932 року роботу колективу обговорювала президія крайвиконкому. З метою створення нормальних умов для роботи театру постійним його місцеперебуванням було встановлено місто Краснодар.

В середині 1933 року театр ім. Г.І.Петровського з основним своїм складом переїхав в Україну, і з квітня наступного року почав іменуватися Вінницьким пересувним робітничо-колгоспним театром, мета якого була в обслуговуванні районів Вінницької, Житомирської, Київської та інших областей.

Група поступово поповнювалася но-вими акторськими силами.

Зміцнення молодого колективу при-пало на той час, коли в радянському багатонаціональному мистецтві остаточно сформувався і утвердився, як основний метод художньої творчості, соціалістичний реалізм, коли драматургія і театр усіх народів Радянського Союзу зробили вирішальний крок по шляху художнього освоєння нової, соціалістичної дійсності.

Наступну сторінку своєї творчої біографії петровці відкрили 24 квітня 1934 року у Вінниці виставою “Нагалка Полтавка”, здійсненою І.Стрельниковим. До кінця року вийшли ще “Чужа дитина” В.Шкваркіна, “Овеча криниця” Лопе де Веги, поставлені С.Чернявським, та “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемовського (режисер І.Стрельников) [4, с. 8].

За вісім місяців роботи театр побував у 51 колгоспі, 11 радгоспах і МТС, на 6 цукрозаводах. За відмінне обслуговування виборців до Рад та добре проведений культпохід імені VII Всесоюзного і XIII Всеукраїнського з’їздів Рад він одержав премії від Вінницької облпрофради, облнаросвітн та наркомосу. Наприкінці року митці удостоїлися ще однієї першої премії – на Всеукраїнському конкурсі робітничо-колгоспних театрів.

Цікавим у житті театру став 1935 рік: нарикінці січня весь творчий склад виїхав у відрядження до Києва. Після екскурсії по театрах столиці вінничан прийняв народний артист УРСР Гнат Юра. Так був покладений початок шефству театру ім. І.Франка над молодими митцями Поділля.

У лютому того ж року на базі колишнього робітничо-колгоспного театру було створено обласний український драматичний театр для постійного обслуговування міст Вінниці, Бердичева, Кам’янець-Подільського, Проскурова, Шепетівки, Могилева-Подільського та районів області.

У формуванні і розвитку молодого колективу велику роль відіграло шефство франківців. До постановок багатьох п’єс, особливо радянських драматургів, були запрошені Г.Юра, К.Кошевський, художник М.Драк та з Харкова – О.Крамов. Видатні режисери, ставлячи спектаклі, давали практичні уроки майстерності, відточували художні смаки, розвивали розуміння високого покликання театрального митця. Радісним святом для артистів ставав завжди приїзд до театру таких незрівнянних акторів, як А.Бучма, Ю.Шумський, М.Донець, І.Паторжинський, М.Литвиненко-Вольгемут [5, с. 23].

Театр дебютував 1 березня 1935 року в Бердичеві виставою п’єси О.Корнійчука “Платон Кречет”. Вибір п’єси був цілком законотвірний: драма йшла на сценах багатьох театрів України, у театрах братніх республік та зарубіжних країн і стала одним із провідних творів часу. Вона несла глядачеві яскраві характери людей нового суспільства, втілені в образах Платона, Береста, Бублика, Ліди, гостро таврувала хворобливі явища дійсності – кар’єризм, полі-

тичну короткозорість, пристосовництво, нецтво та інші. Режисер театру імені Франка К.Кошевський, який поставив спектакль, поклав в основу сценічного втілення “Платона Кречега” філософську концепцію драматурга: людство має підпорядкувати науку прагненню вирвати у смерті час, повернути майбутнім поколінням мільйони сонячних днів [3, с. 8]. За порівняно короткий час театрові вдалося зробити цікаву виставу, і глядачі оцінили її позитивно. Режисерська робота К.Кошевського, який відзначався своєю пильною увагою до внутрішнього світу людини, спрямована була на те, щоб досягти з молодим колективом максимальної глибини й єдності акторського виконання, найяскравішого “висвічування” всіх тонів та півтонів характерів персонажів.

До проблем сучасності була звернена і остання прем'єра театру 1941 року – “Скрипка гуцула” Ю.Мокрієва (режисер С.Чернявський, художник Л.Черешньов), події якої відбувалися в знаменні вересневі дні 1939 року біля Черемоша, коли полки Червоної армії прийшли на допомогу своїм кровним братам. Серцевиною спектаклю стало гостре зіткнення ідеології двох світів.

Грозове світання 22 червня 1941 року застало театр ім. Петровського в Шепетівці. “Ми проводили репетицію нової п'єси “Камо”, – згадує директор театру С.Чернявський. – Чуємо: повітряна тривога. Думали – навчальна. Виявляється – війна. І ми, артисти, з цього часу теж почали воювати тією зброєю, яка була з нами. Через Шепетівку проходили на фронт війська. Втомлені, змучені далекою дорогою, вони потребували не тільки гарячої їжі, а й розваги, пісні, веселою жаргу. Їх треба було підбадьорити у ті важкі дні, коли ворог рвався вперед. Ми давали для них п'єси й концерти під відкритим небом, у міських садах, на імпровізованих підмостках” [5, с. 32].

Відразу була створена спеціальна програма, з якою артисти виступали у Шепетівському Будинку Червоної армії, на агітпункті вокзалу, мобілізаційних пунктах. В архіві театру збереглося кілька цікавих документів того часу. Так, у довідці-відгуку начальника агітпункту ст.Шепетівка стверджувалось, що “театр з часу військових дій щоденно обслуговував бійців, командирів та пасажирів при ст.Шепетівка. Театр заслуговує високої оцінки і дістав загальне схвалення всіх глядачів та надихав бійців і командирів на розгром ворога, підносячи їх дух, енергію для перемоги” [1, с. 14].

Шепетівський Будинок Червоної армії у своєму листі до Політуправління та Управління в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР від 2 липня 1941 року підтримав клопотання колективу театру ім. Петровського про відрядження його на фронт для обслуговування бійців та командирів. Але події внесли свої несподівані корективи. Вже 4 липня 1941 року директор театру С.Чернявський, одержавши відповідне розпорядження Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, готував увесь колектив разом з родинами (сто двадцять осіб) до відправлення у східні області СРСР. Це було тоді, коли Шепетівку відділяли від ворожих позицій всього лиш двадцять п'ять кілометрів. У місті довелося залишити і декорації, і особисті речі. Одним з останніх ешелонів артисти відбули до Києва, а звідти Дніпром до Кременчука. Так почалася перша в історії

театру довготривала подорож. В архіві заслуженої артистки УРСР Н. Колесникової зберігається примірник відомості, підписаної директором театру, про місцеперебування колективу з 4 серпня 1941 по жовтень 1943 року. У ній значаться двадцять шість пунктів: міста Закавказзя, Середньої Азії, Далекого Сходу, Півночі.

4 серпня 1941 року кам'ячани прибули до Сталінграда і почали виступи в літньому театрі міського саду, а з 11 серпня – у клубі ім. 25-річчя Жовтня. Газета “Сталінградский железнодорожник” в інформації про гастролі дала схвальну оцінку виставі “Шельменко-денщик”, відзначивши гру заслуженої артистки УРСР С. Чернявської та артистів О. Бунчука, Н. Колесникової, Г. Плоскіна, С. Георгі, Г. Бойка, Г. Вишневецької, М. Рутковського [5, с. 34]. З 15 серпня театр почав вистави в Сальську, потім відвідав польові станції цього та іншого відділень залізниці. Тут він показав “Платона Кречета” О. Корнійчука, “Суєту”, “Безталанну” І. Карпенка-Карого, “За двома зайцями” та “Ой, не ходи, Грицю...” М. Старицького.

6 вересня 1941 року трупу було поповнено новими силами і створено театральний колектив ім. Петровського в складі 63 чоловік на чолі з директором С. Чернявським та художнім керівником Г. Лавриком. Основу його репертуару склали 15 п'єс: “Платон Кречет”, “В степах України” О. Корнійчука, “Неспокійна старість” Л. Рахманова, “Очна ставка” бр. Тур та Л. Шейніна, “Украдене щастя” І. Франка, “Ой, не ходи, Грицю...”, “За двома зайцями”, “Маруся Богуславка” М. Старницького, “Лимерівна” П. Мирного, “Безталанна”, “Суєта” І. Карпенка-Карого, “Дай серцю волю, заведе в неволю” М. Кропивницького, “Наталка Полтавка” І. Котляревського, “Шельменко-денщик” Г. Квітки-Основ'яненка та “Назар Стодоля” Т. Шевченка. З ними кам'ячани почали свою подорож по Північному Кавказу та Закавказзю. Попрацювавши майже весь вересень у Тихорецьку, а жовтень – у Мінеральних Водах, театр переїхав до Єсентуків і протягом чотирьох місяців давав вистави у робітничих клубах, будинках Червоної армії, виступав у складі кількох бригад з концертами в госпіталях П'ятигорська, Кисловодська та інших міст курортного району Мінеральних Вод.

Колектив продовжував працювати і над новими виставами. В жовтні 1941 року він показав у Мінеральних Водах “Циганку Азу” М. Старницького, в листопаді в Єсентуках – “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” М. Кропивницького (режисер І. Стрельников, художник Л. Черешньов). Три прем'єри були підготовлені також у наступному році: в Єсентуках у січні йшли “Партизани в степах України” О. Корнійчука (режисер Г. Лаврик, художник Л. Черешньов), а в лютому – “Сватання на Гончарівці” Г. Квітки-Основ'яненка і “Тарас Бульба” М. Старицького (режисер О. Бунчук, художник Л. Черешньов). Крім того, театр поновив “Сади цвітуть” В. Маса та М. Куличенка (1941), “Вій” М. Кропивницького і “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського (1942). Показавши протягом березня близько двадцяти вистав у Сочі, театр переїхав до Тбілісі і 11 квітня 1942 року спектаклем “Ой, не ходи, Грицю...” розпочав гастролі

в окружному Будинку Червоної армії. “Гра талановитого колективу молодого театру була гаряче прийнята глядачами, – повідомляла щоденна червоно-армійська газета Закавказького військового округу. – З наростаючим піднесенням, з глибоким почуттям грають артисти І.Стрельников (Грицько), А.Володавець (Маруся). Чудовий образ матері створила заслужена артистка УРСР Є.Чернявська. Добре грав Г.Плоскін (Хома). Особливо заслуговує на увагу майстерне виконання ролі простого дотепного хлопця Дмитра артистом М.Рутковським. Багата народна музика, жваві народні танці й яскраве художнє оформлення (Л.Черешньов) роблять виставу колоритною, глибоко-хвилюючою” [2, с. 18].

Великий успіх мала і вистава “Партизани в степах України” О.Корнійчука. Хоч новий твір драматурга показував партизанську боротьбу колгоспників, все ж він хвилював глядача пристрасним патріотизмом своїх героїв. Спектакль, підготовлений Г.Лавриком (художник Л.Черешньов), зазвучав злободенно. Преса відзначала чудову гру І.Стрельникова (Галушка) та Г.Плоскіна (Часник), які “продовжили” життя своїх героїв. Багато теплої гумору внесли у виставу артисти І.Грабовий (дід Остап) та Я.Тарасенко (дід Тарас). Їм вдалося добре відобразити життєрадісний дух волелюбного українського народу, надати спектаклю яскравого національного колориту. У 1942 році в столиці Грузинської РСР перебувало чимало відомих українських артистів та співаків, які виступали тут у концертах і виставах. На початку травня театр ім. Петровського організував у Будинку Червоної армії творчу зустріч свого колективу з майстрами мистецтв Радянської України – народними артистами УРСР Ю.Кипоренком-Даманським, М.Частієм, М.Гришком та композитором, заслуженим діячем мистецтв УРСР К.Данькевичем. Зустріч ця була своєрідною: разом з петровцями прославлені митці виступили у виставі “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемовського. “Глядачі, які переповнили зал, – писав тоді К.Данькевич, – захоплено сприйняли цей спектакль. Гаряче аплодували вони народним артистам України за образи запорожця Карася (М.А.Частій), козака Андрія (Ю.С.Даманський), султана (М.С.Гришко). Серед артистів театру виділялись Н.І.Колесникова (Оксана), А.О.Володавець (Одарка) та М.Г.Рутковський (Селих-ага). Музична частина спектаклю була в досвідчених руках диригента Л.В.Нікітіна” [4, с. 8].

Показавши 3 травня в Тбілісі останню свою виставу, театр через чотири дні виїхав до Ленінакана, потім впродовж червня-серпня гастролював у Кутаїсі та Зестафоні. 16 серпня завершилася більш як чотиримісячна праця колективу в братніх Грузії та Вірменії. За цей час петровці, як свідчить довідка Будинку Червоної армії Закавказького військового округу, дали понад 80 платних і близько 30 шефських вистав, ознайомивши глядачів з 20 п’єсами української класики та радянської драматургії. А далі шлях митців простелився до Середньої Азії. Першою тривалою зупинкою на ньому став Ашхабад (проїздом до Баку театр дав шефську виставу “Наталка Полтавка” Котляревського для моряків Каспійської флотилії). Тут, до речі, кам’ячани зустрілись з Ю.Дольдом-

Михайликом. Письменник нещодавно закінчив нову п'єсу “Земля” і прочитав її у театрі. Протягом вересня в Будинку Червоної Армії столиці Туркменії петровці показали понад двадцять вистав. Попереду – новий маршрут, кінцевою точкою якого став Владивосток. Але шлях до центру Далекого Сходу тривав майже вісім місяців: в окремих пунктах театр зупинявся на 10–20, а то й 30 днів. Ще в Туркменії до колективу приєдналися відомий майстер сцени заслужений артист УРСР Л. Сабінін та композитор М. Васильєв. Це значною мірою посилює творчий потенціал трупи.

28 листопада 1942 року виставою “Ой, не ходи, Грицю...” театр почав гастролі в Куйбишеві-Східній і працював тут майже весь місяць, обслуговуючи місцеве населення.

Протягом 1942 року колектив чимало зробив для відновлення довоєнних вистав. А в грудні він уже ввів до репертуару “Правду” О. Корнійчука.

Виступи театру ім. Петровського в госпіталях і військових частинах Закавказзя, Середньої Азії та Далекого Сходу принесли йому добру славу. І не випадково, в час гастролей кам'ячани одержали із Орла – арени запеклих боїв – вітальну телеграму такого змісту: “Вітаю весь колектив на Далекому Сході. Ви своїм багатим мистецтвом дуже допоможете бойовій підготовці військ фронту й флоту. Бойовий привіт. Генерал армії Апанасенко” [1, с. 8].

Патріотична діяльність театру знайшла своє вираження і в матеріальній допомозі фронту. Про це свідчить також телеграма колективу на ім'я Головнокомандуючого Збройними Силами СРСР: “Маячи честь обслуговувати далекосхідні частини Червоної Армії, колектив Кам'янець-Подільського українського театру ім. Петровського в день 20-річчя Радянської України вносить додатково на будівництво танкової колони “Українське мистецтво” свою зарплату в сумі 50 000 карбованців. Хай танки цієї колони, які будуть вести доблесні бійці нашої рідної, улюбленої Червоної Армії, прискорять перемогу над підлим ворогом, що посягнув на нашу землю” [1, с. 8].

Початок 1943 року застав театр ще на магістралях Далекого Сходу. Незважаючи на похідні умови, він продовжував поповнювати свій репертуар. На тодішніх афішах з'явилась нова вистава – “Земля” Ю. Дольда-Михайлика.

У перших числах червня театр прибув до Владивостока. Впродовж двох місяців він, крім основних вистав, провів тут чимало концертів, творчих вечорів, зустрічей з глядачами у військових частинах, на кораблях, в Будинку Військово-Морського Флоту, робітничих клубах, відновив спектакль “Украдене щастя”.

Завершивши далекосхідну творчу подорож в кінці вересня у Хабаровську, кам'ячани повернулися до Улан-Уде, а через два місяці шляхи їх простелилися на Крайню Північ. 17 грудня 1943 року виставою п'єси “Безталанна” театр почав у Архангельську найтриваліші (чотири місяці) свої гастролі. У суворому північному місті радісною була зустріч артистів із земляком-письменником Володимиром Беляєвим. “Коли в кінці минулого року, – писав він про цю зустріч, – в Архангельську з'явилися афіші про вистави українського Кам'я-

нець-Подільського театру ім. Петровського, в ті місяці Кам'янець-Подільський ще перебував у глибокому тилу ворога. Однак своїм існуванням театр цього міста нагадував, що окупація міста Кам'янця-Подільського тимчасова, що український народ, який бореться з німецькими загарбниками, не змиритися ніколи з пануванням фашистського кованого чобота, що рано чи пізно все станс на свої місця. Дивлячись тут на спектаклі цього міста, ми вірили, що Кам'янець-Подільський, який не раз скидав з себе іноземний гніт – і владу польської шляхти, і турецьке ярмо, – буде визволений” [3, с. 18].

Працювали митці на повну силу. Тільки за два перші місяці перебування в Архангельську вони дали понад шістдесят вистав для воїнів у госпіталях, обслуживши близько 25 тисяч глядачів. Тут же були поставлені спектаклі “Платон Кречет” та “Украдене щастя”.

1 квітня петровці відзначили свій 13-річний ювілей. Ця дата збіглася з другою радісною для подолян подією – визволенням м. Кам'янця-Подільського від німецько-фашистських загарбників. У виставах 1–4 квітня грали давні друзі театру – народні артисти УРСР М. Литвиненко-Вольгемут та І. Паторжинський, які на той час перебували в місті. Закінчивши гастролі в Архангельську 10 квітня 1944 року, театр виїхав до Мурманська. Артистам довелося побувати у розгашуванні передових частин і давати вистави на відкритих майданчиках, та ще й при морозі в 12 градусів. Останнім пунктом виступу подолян у північних районах країни стала Вологда. Через півтора місяця, 12 серпня, театр повернувся до початкового пункту своєї чотирирічної гастрольної подорожі – Єсентуків. Так замкнувся довгий, у кілька десятків тисяч кілометрів шлях, по якому через усю країну туди й назад проїхав один з українських мистецьких колективів.

А тим часом під натиском Червоної армії все далі і далі на захід відкочувався ворог. Колективом театру тепер володіло єдине бажання – скоріше повернутися до рідних місць. 20 жовтня востаннє прозвонів звичний театральний дзвоник, і через кілька днів поїзд помчав подолян на Україну.

25 листопада 1944 р. обласна газета “Радянське Поділля” оповістила про те, що виставою “Украдене щастя” І. Франка театр ім. Петровського розпочав у Проскурові, новому обласному центрі, сезон 1944–1945 року [5, с. 39]. Репертуар театру склали переважно твори класичної драматургії: “Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці” М. Старнцького, “Безталанна” І. Карпенка-Карого, “Шельменко-денщик” Г. Квітки-Основ'яненка, “Майська ніч” М. Старнцького (за М. Гоголем), “Лимерівна” П. Мирного, “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, “Назар Стодоля” Т. Шевченка та підготовлені в передвоєнні роки “Платон Кречет” О. Корнійчука і “Неспокійна старість” Л. Рахманова. У першій половині 1945 року проскурівчани побачили кілька нових вистав – “Весілля в Малинівці” Л. Юхвіда та О. Рябова, “Поєдинок” Л. Шейніна.

Одна чи дві цікаві прем'єри за вісім місяців роботи театру не могли, звісно, позитивно “збалансувати” весь його репертуар – загалом одноплановий, мало звернений до проблем сучасності. Повз увагу керівництва пройшли кращі

твори українських та російських драматургів (“Фронт” О.Корнійчука, “Кремлівські куранти” М.Погодіна, “Російські люди” К.Симонова, “Навала” Л.Леонова та ін.), вистави яких мали б велике виховне значення.

Перший крок до перебудови колектив зробив для поліпшення творчого навчання митців. Вже в кінці червня дирекція запросила на дві вистави – “Украдене щастя” І.Франка та “Платон Кречет” О.Корнійчука – одного із давніх шефів подолян Амвросія Бучму. Це були чудові уроки сценічної майстерності уславленого митця. Грати поруч з Бучмою – серйозний іспит для артистів, і вони витримали його з честю, насамперед Н.Колесникова в ролі Анни (“Украдене щастя”), а потім Ліди (“Платон Кречет”). Добрим партнером А.Бучми став також і артист І.Стрельников у ролі Михайла Гурмана.

Закінчувався 1945 рік. Перед митцями життя поставило нове завдання – допомагати партії й державі в ідейному загартуванні людей, що приступили до здійснення великих планів відбудови народного господарства.

У 1954 році театральний колектив змінив назву на Хмельницький обласний музично-драматичний театр ім. Г.Петровського.

Список використаних джерел:

1. Алтухова, О. Театр ім. Г.І.Петровського у воєнні роки / О. Алтухова, Н. Вінідіктова // Проскурів: – 1992. – 6 трав. – С. 8.
2. Бойцов, О. Ф. Сторінками творчого шляху: Хмельницький обл. муз.-драм. театр ім. Г.І.Петровського / О. Ф. Бойцов // Проскурів. – 2006. – 6 квіт. – С. 14.
3. Бойцов, О. Ф. Театр – життя, і люди в нім – актори / О. Ф. Бойцов, Н. Я. Небелюк, О. І. Щегольська // Є Поділля. – 2006. – 23 берез. – С. 18.
4. Єсюнін, С. З історії театру ім. Петровського / С. Єсюнін // Є Поділля. – 2000. – 22 берез. – С. 8; Ягупов, В. В. Військова психологія: підручник / В. В. Ягупов. – К.: Тандем, 2004. – С. 312-314.
5. Скорський, М. А. Хмельницький театр ім. Г.І.Петровського / М. А. Скорський. – К.: Мистецтво – 1981. – 102 с.

Summary

The article is devoted to the research of the history of Khmelnytskyi Music and Drama theatre named after G.Petrovskiyi (M.Starytskyi) foundation and elaboration of the primary stages of the artist's performing during Great Patriotic War.

Key words: artist's performing, Podillia artists, Great Patriotic War.

Одержано 12 квітня 2012 року

УДК 378.4(477.43-21)

Л.Л.Місінкевич

Шлях до визнання (до 20-річчя заснування Хмельницького університету управління та права)

У статті досліджено етапи становлення та діяльності Хмельницького університету управління та права – першого гуманітарного вищого навчального закладу в місті Хмельницькому з підготовки висококваліфікованих правознавців та управлінців. Зроблено оцінку обставин реорганізації інституту в державний вищий навчальний заклад.

Ключові слова: Хмельницький філіал Одеського відкритого університету, Хмельницький інститут регіонального управління та права, Хмельницький університет управління та права, навчально-виховний процес, ліцензування, акредитація, науково-педагогічні працівники, сподвижництво.

З проголошенням незалежності України створилися умови, які сприяли формуванню вищих навчальних закладів, що стали альтернативними в єдиній системі вищої освіти, сформованій в СРСР. Відкриття Хмельницького університету управління та права було цілком логічним і відповідало нагальним потребам забезпечення Хмельниччини юристами вищої кваліфікації для вирішення важливих питань правового обслуговування населення, укомплектування правознавцями судових та правоохоронних органів області.

Першим кроком на шляху до розширення освітнього простору Хмельниччини та створення фундаментальної школи у підготовці юристів стала пропозиція кандидата економічних наук В.К.Андрушка та кандидата історичних наук Л.І.Чорного ректору Одеського відкритого університету про заснування філіалу цього навчального закладу в м.Хмельницькому. 6 липня 1992 р. за наказом ректора В.О.Медведєва створено Хмельницький філіал Одеського відкритого університету, а рішенням Хмельницької міськради за №172-А від 16 липня 1992 р. зареєстровано філіал Одеського відкритого університету, затверджено Статут філіалу та його директора Л.І.Чорного¹.

Зусилля В.К.Андрушка та Л.І.Чорного направлялися на виконання комплексу складних завдань з налагодження навчально-виховного процесу, розробки та затвердження навчального плану, робочих та навчальних програм, якісного навчально-методичного забезпечення, вирішення питань складу науково-педагогічних працівників, інфраструктури навчального закладу. Реалізація цих завдань дала можливість успішно пройти ліцензування та отримати право на здійснення освітньої діяльності з підготовки спеціалістів з повною вищою освітою за III (третім) рівнем акредитації. Отож, 21 вересня 1992 року відкрився Хмельницький філіал Одеського відкритого університету (тепер Хмельницький університет управління та права) – перший гуманітарний вищий навчальний заклад в обласному центрі, ініціаторами і засновниками якого стали вчені Поділля Василь Климович Андрушко та Леонтій Ілліч Чорний.

Отримавши підтримку в організації навчального закладу від обласної державної адміністрації та обласної ради, керівництво філіалу розпочало роботу з вирішення найскладнішого питання – формування викладацького корпусу. Першим, хто дав згоду працювати у новоствореному філіалі, був доктор юридичних наук, професор Петро Федорович Щербина². погодилися працювати у філіалі на правах сумісництва науково-педагогічні працівники Київського національного університету імені Тараса Шевченка Опанас Андронович Підопригора – академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор та Аркадій Петрович Ткач – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України³.

Після залучення кращих науково-педагогічних працівників Києва та Хмельницького у філіалі формуються чотири кафедри: кафедра спеціальних юридичних дисциплін, яку очолив заслужений юрист України, начальник Головного управління юстиції у Хмельницькій області Олексій Миколайович Леванчук; кандидат економічних наук, доцент Володимир Леонідович Співачук здійснював керівництво кафедрою економічних дисциплін; кандидат історичних наук, доцент Анатолій Григорович Філенюк очолив кафедру фундаментальних та загальних гуманітарних наук; кандидат психологічних наук, доцент Валерій Деметрійович Федорів здійснював керівництво кафедрою іноземних мов⁴.

Усвідомлюючи значення забезпечення науково-педагогічними кадрами новоствореного навчального закладу, його керівники особливу увагу приділяли питанням комплектації кафедр штатними викладачами. Це вирішувалося через співпрацю з вищими навчальними закладами держави. Очільники вузу визначили для себе два пріоритетних напрямки: перший – робота з юридичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яким займався В.К. Андрушко, отримавши при цьому підтримку нашого земляка, уродженця Кам'янець-Подільського краю, декана юридичного факультету, доктора юридичних наук, професора Володимира Івановича Андрейцева та нашого земляка, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова.

Л.І.Чорний співпрацював з юридичним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка, заручившись підтримкою земляків, уродженців Ізяславського краю, доктора юридичних наук, професора Віктора Климовича Грищука та доктора юридичних наук, професора Радоміра Івановича Кондратьєва, який у 1996 р. очолив кафедру теорії та історії держави і права, займаючи при цьому посаду проректора з наукової роботи та першого проректора навчального закладу⁵.

Вивчаючи досвід роботи вищих навчальних юридичних закладів Києва, Харкова, Одеси, Львова, В.К. Андрушко та Л.І.Чорний прагнули не тільки запозичити організацію навчально-виховного процесу, але й сформувати відповідне навчально-методичне та інформаційне забезпечення.

У квітні 1993 року Хмельницький філіал Одеського відкритого університету успішно пройшов перевірку експертної комісії⁶. Колегія Міністерства

освіти України від 23 червня 1993 року затвердила рішення Міжгалузевої акредитаційної комісії про внесення Хмельницького філіалу Одеського інституту підприємництва та права (до 20 травня 1993 р. мав статус філіалу Одеського відкритого університету) до державного реєстру закладів освіти України з видачею права ліцензії на здійснення освітньої діяльності за третім рівнем акредитації за напрямками (спеціальностями) і ліцензованими обсягами прийому: правознавство – 75 осіб; економіка та управління виробництвом – 75 осіб⁷.

Успішне ліцензування дало можливість керівникам навчального закладу сконцентрувати увагу на вирішенні проблем навчально-матеріальної бази, зокрема розширення аудиторного фонду та формування колективу штатних викладачів, яких можна було запросити на постійну роботу новосформованого філіалу інституту. Розпочався активний пошук залучення фінансів для подальшого розвитку навчального закладу. Отримавши підтримку керівників області та міста, вони звернулися до районних рад державних адміністрацій, виконавчих комітетів рад міст обласного значення, підприємств, установ та підприємницьких структур про створення Координаційного комітету становлення Хмельницького юридичного вищого навчального закладу. Посилено формувався фонд для придбання житла науково-педагогічним працівникам філіалу, запрошених з інших міст України, створення наукової бібліотеки, придбання навчальних корпусів. За умови участі у вирішенні питання формування фінансового фонду філіалу керівництво навчального закладу зобов'язувалось надавати меценатам право рекомендувати абітурієнтів з їхніх трудових колективів і навчати їх на пільгових умовах.

Допомогти становленню вищого навчального закладу відгукнулися керівники підприємств області: І.І.Дунець – президент Хмельницького союзу промисловців та підприємців, А.М.Якієв – президент ВАТ “Адамс”, В.Ф.Коцемир – директор Хмельницького спеціалізованого АТП “Агропромтранс”, В.О.Данілов – директор Хмельницького міського виробничо-технічного вузла електров’язку “Хмельницьктелеком”, В.А.Сандурський – голова Городоцької районної ради, В.П.Осадчий – генеральний директор об’єднання молочної промисловості Хмельницької області, О.І.Солтик – директор Хмельницького комунального підприємства “Електротранс”.

Започатковані заходи дозволили сформувати певну навчально-матеріальну базу. За кошти філіалу було придбано чотири квартири для викладачів, обладнано два комп’ютерні класи та два лінгафонні кабінети, криміналістичну лабораторію та фотолaboratorію, кодифікаційне та копіювальне бюро, укомплектовано наукову бібліотеку. Матеріальна база дозволила організувати навчально-виховний процес та методичне забезпечення, а залучені викладачі, які працювали у складі восьми кафедр, забезпечили успішне проведення ліцензування, яке було затверджене 29 червня 1995 року рішенням Міжгалузевої акредитаційної комісії Міністерства освіти і науки України з правом здійснення освітньої діяльності за третім рівнем акредитації зі спеціальностей 7.060101 “Правознавство” та 7.050204 “Адміністративний менеджмент”.

Прагнучи до подальшої розбудови навчального закладу, В.К. Андрушко та Л.І. Чорний приймають надзвичайно відповідальне рішення реорганізувати інститут у державний вищий навчальний заклад, який мав розміститися у навчальному корпусі Центру підвищення кваліфікації державних службовців облвиконкому, перетворивши його у структурний підрозділ навчального закладу. Позиція керівництва була підтримана обласною радою. Сесія обласної ради і виконавчий комітет 14 лютого 1995 року прийняли історичне рішення про створення на базі приватного вузу – першого державного гуманітарного вищого навчального закладу в м. Хмельницькому з одночасною передачею у спільну власність територіальних громад області всього майна і коштів, які були на рахунках філіалу. На Поділлі запрацював вищий навчальний заклад комунальної форми власності.

На клопотання обласної ради, обласної державної адміністрації, за погодженням з Міністерством освіти, Міністерством економіки, Міністерством фінансів та Міністерством праці Кабінет Міністрів України постановою від 4 серпня 1995 р. №606 створив Хмельницький інститут управління та права, врахувавши при цьому, що для відкриття навчального закладу не було потреби виділення коштів з державного бюджету. Так за ініціативою В.К. Андрушка та Л.І. Чорного територіальні громади області отримали вищий навчальний заклад на госпрозрахунковій основі з 25-відсотковим державним замовленням, а інститут отримав статус державного і був внесений до Державного реєстру вищих навчальних закладів України.

Такий результат додав сил та рішучості керівництву інституту в подальшій розбудові вузу. Хмельницька міська рада сприяла передачі навчальному закладу триповерхового приміщення загальною площею 1451,7 кв. м. Було виготовлено документацію і побудовано навчальний корпус площею 445 кв. м, у якому розмістилися два лекційні зали на 80 місць кожний, видавничий цех та кафедри юридичного факультету. Зусилля В.К. Андрушка та Л.І. Чорного направлялись на вирішення питання передачі навчальному закладу гуртожитку для студентів з інших міст. З допомогою керівників області та міста, директорів підприємств Хмельницького вирішувалися проблеми щодо отримання ще десяти квартир для зміцнення колективу вузу провідними вченими.

Поряд із розв'язанням питань зміцнення матеріальної бази керівництво інституту наполегливо працювало над реалізацією потреб області щодо відкриття на базі юридичного факультету очно-заочного відділення для одержання хмельничанами другої вищої освіти за спеціальністю "Правознавство" та факультету "Адміністративний менеджмент".

Навчальний заклад поступово зростав, запрошуючи до співпраці викладачів-науковців зі Львова, Києва, Кіровограда, Кривого Рогу, які повірили у перспективи його розвитку. До навчального закладу прийшли працювати доктор юридичних наук Р.І. Кондратьєв, який очолив кафедру теорії та історії держави і права, доктор економічних наук О.І. Кулинич, який став завідувачем кафедри математики, статистики та інформаційних технологій, кандидати

юридичних наук В.М.Котенко, В.М.Баранчук та Р.С.Огірко, кандидат історичних наук Ю.О.Тополь. На початок 1996–1997 навчального року в інституті лекційні заняття проводили провідні вчені України, з яких 37,6 відсотка – доктори наук та професори, 50 відсотків – кандидати наук. Керівництво навчального закладу й надалі продовжувало працювати над покращенням складу науково-педагогічних працівників.

При підготовці фахівців значна увага зверталась не лише на теоретичні знання, а й на отримання практичних навичок. Навчальні відділи та кафедри факультетів послідовно втілювали в життя основні вимоги положення про проведення практики після закінчення кожного курсу. Для цього був сформований відділ практики⁸, який за наскрізними програмами активно почав співпрацювати з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, судами і правоохоронними органами, юридичними службами господарюючих суб'єктів. Зазвичай, кожний вид практики аналізувався комісіями з числа науково-педагогічних працівників, відбувався індивідуальний захист звітів практикантів⁹. Кращі студенти мали можливість проходити практику в апараті Верховної Ради України, Конституційному Суді України, Головному управлінні державної служби України.

Прагнучи вдосконалити практичні навички студентів, керівництво інституту створює юридичну клініку, до роботи в якій активно залучалися викладачі та студенти четв'як-п'ятих курсів. Юридична клініка стала однією з баз практики студентів юридичного факультету, а у 2010 році виборола першість серед юридичних клінік вищих навчальних закладів України і у квітні того ж року представляла Україну на Всесвітньому конкурсі юридичних клінік, який відбувся у м.Гонконг (КНР)¹⁰.

П'ять років пролетіли наче мить і дозволили підсумувати практичну діяльність вищого навчального закладу першим випуском своїх 69 вихованців. Сподвижницька діяльність організаторів вищого навчального закладу – співдиректорів інституту В.К.Андрушка та Л.І.Чорного – була відзначена Почесними грамотами обласної державної адміністрації¹¹.

Втілюючи в життя клопотання управління управління Міністерства юстиції у Хмельницькій області, обласного відділу державної реєстрації актів громадянського стану, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування, керівництво інституту розпочало роботу з підготовки до відкриття факультету післядипломної освіти та заочного відділення юридичного факультету. Для реалізації цього завдання передбачалось розширення аудиторного фонду навчального закладу, приміщення бібліотеки, додатково укомплектувавши її підручниками і навчальними посібниками, завершення укомплектування кафедр факультету навчально-педагогічними кадрами та матеріалами навчально-методичного забезпечення. Активна робота очільників інституту разом з педагогічним персоналом сприяла успішному ліцензуванню навчального закладу. Рішенням ДАК від 10 лютого 1998 року в інституті у 1998–1999 навчальному році був відкритий заочний факультет¹².

У важких умовах становлення навчального закладу керівництво та науково-педагогічні працівники постійно дбали про студентів. Так, вшановуючи пам'ять видатного юриста сучасності, нашого земляка, доктора юридичних наук, професора, академіка правових наук України, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова, який надавав усебічну підтримку при вирішенні питань формування нашого навчального закладу, на початку 1999–2000 навчального року була започаткована студентська стипендія імені Л.П.Юзькова¹³.

Турботам керівництва не було меж. Наполегливий пошук формування викладацького складу, здатного здійснювати навчально-виховний та науковий процес, займав чільне місце. Для його реалізації було прийнято рішення готувати викладацький склад із випускників першого випуску та викладачів інституту. Дванадцять випускників інституту було направлено в аспірантури провідних навчальних та наукових закладів України. Ще шестеро викладачів інституту були прикріплені здобувачами. Стратегічний задум співдиректорів щодо розв'язання кадрового питання справдився. Уже в травні 2000 року відбувся перший захист кандидатської дисертації¹⁴. У наступному році ще три викладачі інституту захистили кандидатські дисертації.

Рішенням десятої сесії Хмельницької обласної ради від 29 лютого 2000 року було затверджено Статут Хмельницького інституту управління та права, за яким управління його діяльністю здійснює уповноважений засновником ректор. Дванадцята сесія Хмельницької обласної ради 6 липня 2000 року призначила ректором інституту В.М.Олуйка¹⁵. В.К.Андрушко був призначений проректором з нормативного та науково-методичного забезпечення підготовки спеціалістів, а Л.І.Чорний став проректором з навчальної роботи¹⁶.

Дії керівництва спрямовувалися на виконання Указу Президента України від 29 березня 2001 р. «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» з метою створення більш сприятливих умов для здобуття молоддю області вищої освіти. Кафедри навчального закладу спільно з відділом виховної роботи інституту відпрацювали механізм співробітництва з Хмельницьким спеціалізованим ліцеєм-інтернатом поглибленої підготовки в галузі науки, Кам'янець-Подільським ліцеєм, Шепетівським навчально-виховним комплексом №1 та Хмельницькою спеціалізованою школою №8 для виявлення обдарованих випускників через залучення їх до роботи у студентських гуртках¹⁷. Це дозволило інституту започаткувати проведення обласних відкритих учнівських олімпіад серед випускників і виявити кращих майбутніх студентів. Керівництво інституту внесло пропозиції облдержадміністрації та обласній раді щодо цільової підготовки юристів та управлінців для потреб органів місцевого самоврядування з числа обдарованих випускників шкіл¹⁸.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року №866 «Про військову підготовку студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу» дала можливість ректору навчального закладу В.М.Олуйку ініціювати створення на базі Національної академії Прикордонних військ

України ім. Б.Хмельницького кафедри військової підготовки студентів навчального закладу за програмою офіцерів запасу. Військова підготовка включалася до освітньо-професійних програм інституту як самостійна дисципліна і складалася з теоретичного і практичного курсів навчання, а також навчальних зборів упродовж третього та четвертого курсів¹⁹. За десять років 297 випускників отримали офіцерське звання молодшого лейтенанта.

Підготовка висококваліфікованих юристів, державних службовців та управлінців неможлива без необхідної наукової та навчально-методичної джерельної бази. Керівництво навчального закладу проводило цілеспрямовану роботу щодо забезпечення необхідним приміщенням наукової бібліотеки та формування бібліотечного фонду. У 2007 році для бібліотеки придбано спеціально облаштоване приміщення, в якому розміщений книжковий фонд у 76 440 примірників сучасної навчальної та наукової літератури, що видається в Україні, з правознавства, економіки, фінансів, управління²⁰.

Одночасно робився акцент на залучення науково-педагогічних працівників та студентів до активної наукової роботи. У навчальному закладі започатковувалися щорічні звітні наукові конференції викладачів, докторантів та аспірантів. У 2001 році створюється науково-дослідний сектор. Пізніше він реорганізовується в науково-дослідну частину, якій підпорядковується вся наукова робота в інституті. Це активізувало наукову роботу кафедр факультетів, студентських наукових гуртків, які сприяли запровадженню щорічних студентських конференцій. У жовтні 2002 року були започатковані перші Всеукраїнські юридичні читання студентів та аспірантів як форум молодих учених нашої держави²¹. Наукова діяльність кафедр навчального закладу, спектр проведених наукових конференцій свідчать про становлення університету як наукового центру, де проходить підготовка фахівців високого рівня та формуються наукові школи для глибокого опанування знань із галузей права та управління.

Для забезпечення належного навчального процесу силами науково-педагогічних працівників щорічно почали друкуватись до двох десятків наукових та навчально-методичних праць. За останні вісім років опубліковано більше 45 монографій, близько 75 підручників та навчальних посібників, у тому числі 31 з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України²².

З 2002 року в університеті започатковано випуск наукового фахового видання “Університетські наукові записки”. Часопис включено до переліку наукових фахових видань України, в яких публікуються результати дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата юридичних, економічних наук та наук з державного управління. У ньому, крім праць представників провідних вітчизняних наукових шкіл, широко репрезентовані наукові праці зарубіжних авторів, серед яких праці представників навчальних та наукових закладів Москви, Санкт-Петербургу, Краснодару, Казані, Белгорода, Пензи, Єкатеринбурга (Російська Федерація), Нового Саду (Сербія), Любліна та Гданська (Польща), Мінська (Білорусь), Астани та Алмаати (Казахстан), Баку (Азербайджан), Душанбе (Таджикистан).

Знаковим для навчального закладу став 2004 рік. Пройшовши атестаційну та акредитаційну експертизи, на підставі висновків Державної акредитаційної комісії та на пропозицію Хмельницької обласної державної адміністрації, обласної ради Хмельницький інститут регіонального управління та права було реорганізовано у Хмельницький університет управління та права.

Керівництво університету, проаналізувавши роботу викладачів вищої кваліфікації, відзначало, що політика залучення науково-педагогічних працівників з інших навчальних закладів та міст України не слугувала формуванню стабільного науково-педагогічного колективу, адже, пропрацювавши кілька років і отримавши квартири, вони, як правило, повертались назад у великі міста. Ректорат прийняв рішення про збільшення питомої ваги викладачів із науковими ступенями та науковими знаннями за рахунок обдарованих і талановитих випускників та викладачів навчального закладу, як це було у свій час задумано В.К.Андрушком та Л.І.Чорним. Сподівання справдились. Якщо у 2004 році троє викладачів захистили кандидатські дисертації, то у 2005 році – 5, а в 2006 році – 12. Загалом, за 12 років 60 випускників та викладачів навчального закладу захистили кандидатські дисертації, а 8 науково-педагогічних працівників – докторські дисертаційні роботи.

Проявляючи турботу про науково-педагогічні кадри, керівництво університету домоглось відкриття у 1998 році разової аспірантури. Рішенням Атестаційної колегії від 21 лютого 2006 року продовжено її діяльність зі спеціальності 08.00.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит”. Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 жовтня 2003 року №716 університет отримав дозвіл на разовий прийом до аспірантури зі спеціальності 12.00.05 “Трудове право, право соціального забезпечення”. Згодом у навчальному закладі відкривається аспірантура та докторантура зі спеціальності 09.00.11 “Релігієзнавство”, а у 2010 році – постійно діюча аспірантура зі спеціальності 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право”. В аспірантурі університету навчаються 25 аспірантів стаціонарної та заочної форми навчання. За останні два роки 6 з них захистили кандидатські дисертації.

У грудні 2008 року відбулася зміна керівництва університету. Виконуючим обов'язки ректора було призначено Л.І.Чорного, а з травня 2009 року обласна рада доручила очолити навчальний заклад декану юридичного факультету, кандидату юридичних наук, доценту О.М.Омельчуку. Перед ректором і очолюваним ним колективом і надалі постають проблеми навчального, науково-методичного, науково-дослідного і виховного аспекту та кадрового забезпечення. Ректорат університету працює над створенням у колективі атмосфери принциповості та взаємної вимогливості, довіри та відкритого виявлення й усунення наявних недоліків. Це сприяє успішному проходженню чергової акредитації. За рішенням Державної акредитаційної комісії України у травні 2009 року Хмельницький університет управління та права набув статусу вищого навчального закладу IV (четвертого) рівня акредитації. Сьогодні навчальний заклад за допомогою одинадцяти кафедр забезпечує високий рівень

ступеневої підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями “бакалавр”, “спеціаліст” та “магістр” і здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців за такими спеціальностями: правознавство, менеджмент організації та адміністрування, адміністративний менеджмент та державна служба.

Проїшло 20 років з дня заснування вищого навчального закладу. Цілком закономірно виникає питання, з якими здобутками зустрічає цей ювілей колектив університету? Вони очевидні. Найкраще про них свідчить рейтинг українських вищих навчальних закладів за даними бази “Вебометрики”, де зазначається, що Хмельницький університет управління та права серед вищих навчальних закладів України, порівняно з 2010 роком, за національним рейтингом з 97 місця перемістився на 46 з п’ятдесяти кращих вищих навчальних закладів нашої держави²³.

І знову згадуються події 1992 року, пов’язані з діяльністю В.К.Андрюшка та Л.І.Чорного, які своєю невтомною енергією та сподвижницькою працею заснували перший гуманітарний вищий навчальний заклад у м.Хмельницькому. Нині на честь фундатора університету Василя Климовича Андрюшка встановлено пам’ятний знак біля центрального корпусу закладу. Посмертно Василю Климовичу присвоєно звання “Почесний доктор університету”.

Його близький друг та соратник Леонтій Іллч Чорний – почесний ректор університету, продовжує доводити свою відданість дорогому йому закладу на посаді проректора з навчальної роботи. По сплину двадцяти років він і тепер найбільше бажає, аби через нашарування багатьох літ любов до університету не згасала.

Їхня сподвижницька праця – основа творення Хмельницького університету управління та права.

Примітки:

1. Відомчий архів Хмельницького філіалу Одеського відкритого університету (далі – ВА ХФОВУ), наказ № 1 від 16 липня 1992 р., арк.2.
2. ВА ХФОВУ, наказ № 5 від 27 липня 1992 р., арк.9.
3. ВА ХФОВУ, наказ № 14 від 15 жовтня 1992 р., арк.26.
4. ВА ХФОВУ, наказ № 14 від 15 жовтня 1992 р., арк.26-27.
5. ВА ХФОВУ, наказ № 51-к від 12 лютого 1996 р., арк.17.
6. ВА ХФОВУ, Висновок експертної комісії по ліцензуванню Одеського відкритого університету та Хмельницького філіалу Одеського відкритого університету. – 2 квітня 1993 р., арк.1.
7. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права щодо проведення чергової акредитації діяльності з надання освітніх послуг у сфері вищої освіти з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з галузі знань 0304 “Право” напряму 6.030401 “Правознавство”, підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста з галузі знань 0304 “Право” спеціальності 7.03040101 “Правознавство” та перепідготовки спеціалістів за спеціальністю 7.060101 “Правознавство” напряму підготовки 0601 “Право” і 7.03040101 “Правознавство” галузі знань 0304 “Право”. – Хмельницький, 2003. – С. 3.

8. Відомчий архів Хмельницького інституту регіонального управління та права (далі – ВА ХІРУП), наказ № 36-к від 15 січня 1996 р., арк.30.

9. ВА ХІРУП, наказ № 88-н від 16 березня 1999 р., арк.104.

10. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права щодо проведення чергової акредитації діяльності з надання освітніх послуг у сфері вищої освіти з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з галузі знань 0304 “Право” напряму 6.030401 “Правознавство”, підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста з галузі знань 0304 “Право” спеціальності 7.03040101 “Правознавство” та перепідготовки спеціалістів за спеціальністю 7.060101 “Правознавство” напряму підготовки 0601 “Право” і 7.03040101 “Правознавство” галузі знань 0304 “Право”. – Хмельницький, 2012. – С. 86.

11. Хмельницькі юристи вийшли на сцену // Подільські вісті. – 1997. – № 77. – 3 липня.

12. ВА ХІРУП, наказ № 90-н від 8 квітня 1998 р., арк.127.

13. ВА ХІРУП, наказ № 69 від 19 серпня 1999 р., арк.82.

14. Місінкевич, Л. Л. Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л. Л. Місінкевич. – К., 2000. – 19 с.

15. ВА ХІРУП, наказ № 266 від 18 липня 2000 р., арк.69.

16. ВА ХІРУП, наказ № 494 від 25 жовтня 2000 р., арк.108-113.

17. ВА ХІРУП, наказ № 710 від 16 жовтня 2001 р., арк.88-90.

18. ВА ХІРУП, наказ № 84 від 19 квітня 2002 р., арк.169-170.

19. ВА ХІРУП, наказ № 81 від 10 квітня 2002 р., арк.158-163.

20. Ліцензійна справа Хмельницького університету управління та права про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, пов’язаних з одержанням освіти на рівні кваліфікаційних вимог до підготовки до вступу у вищі навчальні заклади громадян України. – Хмельницький, 2012. – С. 282-284.

21. ВА ХІРУП, наказ № 274 від 14 жовтня 2002 р., С. 119.

22. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права ... – Хмельницький, 2012. – С. 87-88.

23. Шульга, Н. Дорогу здолає той, хто правильно вибрав напрямок / Наталія Шульга // Дзеркало тижня. – 2011. – № 6. – 19-25 лютого. – С. 1, 15.

Резюме

В статтє исследованы этапы становления и деятельности Хмельницкого университета управления и права – первого гуманитарного высшего учебного заведения в городе Хмельницком по подготовке высококвалифицированных правоведов и управленцев. Сделана оценка обстоятельств реорганизации института в государственное высшее учебное заведение.

Ключевые слова: Хмельницкий филиал Одесского открытого университета, Хмельницкий институт регионального управления и права, Хмельницкий университет управления и права, учебно-воспитательный процесс, лицензирование, аккредитация, научно педагогические работники.

Одержано 5 квітня 2012 року

Діячі освіти, культури і науки на Поділлі

УДК 001:929-057.17 П.ТРОНЬКО(477)

В.С.Прокопчук

Академік НАН України Петро Тимофійович Тронько: погляд зблизька (з щоденникових записів)

Я вперше почув це прізвище наприкінці 60-х років минулого століття, коли йшла до завершення робота над історією міст і сіл Української РСР, набирала обертів пам'яткоохоронна діяльність. І в першому, і в другому випадку вона пов'язувалася з іменем Петра Тимофійовича Тронька, голови Головної редколегії багатотомної історії населених пунктів, та голови створеного 1966 року Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. 1969 року, після демобілізації з армійської служби, у Макові, де з 11 січня почав працювати вчителем історії середньої школи, директор – історик Сохатюк Івана Іванович залучив мене до збору архівних матеріалів, написання нарису історії села Маків Дунаєвського району Хмельницької області. Тут знову зазвучало це прізвище: Петро Тимофійович приїжджав в область, давав настанови авторам нарисів і довідок, ставив високі вимоги до їх наукового та змістового рівня.

Вперше побачив його в тому ж Макові, але вже з іншої нагоди. Він приїхав у район із заступником голови облвиконкому А.А.Городецькою, і я, вже районний працівник, супроводжував їх до Макова, де у відбудованій сільській церкві була розгорнута виставка художніх полотен. Картин явно не вистачало, і Петро Тимофійович пообіцяв долучити до справи Спілку художників. Схвалив факт відбудови пам'ятки сакральної архітектури, достойне її використання.

А потім, 27 березня 1990 року був перший установчий краєзнавчий з'їзд, де я, як делегат, голосував за відновлення Спілки краєзнавців і обрання академіка П.Т.Тронька її головою. Була й V всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства в Кам'янці-Подільському, де головував Петро Тимофійович і я також брав участь.

З квітня 1992 року почалися наші активні контакти. Він взяв участь і виступив з доповіддю на першій дунаєвській краєзнавчій конференції про Поділля у Визвольній війні українського народу 1648–1654 рр., в установчій краєзнавчій конференції Дунаєвської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, вручив 55 членських квитків за своїм підписом дунаївчанам –

членам ВСК, запропонував мою кандидатуру на голову районного осередку, підкресливши, що наша районна організація створена другою в Україні.

Характер і плідність цих контактів засвідчує хроніка, яку час од часу заносив до свого щоденника:

27 березня 1990 року • Історичний день – у музеї В.І.Леніна в м.Києві відбувся установчий з'їзд, на якому проголошено відновлення краєзнавчої спілки. Ми – делегати з Хмельниччини (І.І.Винокур, Е.Р.Лалетін, С.П.Пилявський, В.С.Прокопчук, А.В.Сваричевський) проголосували за її нову назву – Всеукраїнська спілка краєзнавців, за правління із 69 осіб, куди від краєзнавців Хмельницької області ввійшов професор І.І.Винокур, голову Спілки академіка П.Т.Тронька. Прослухали його заголовну доповідь, вперше дізнався про Всеукраїнську краєзнавчу конференцію, яка в травні 1925 р. створила Український комітет краєзнавства, про репресований орган комітету – журнал “Краєзнавство”. Доповідач визначив чергові завдання. Одне із них – відтворити історію колишніх неперспективних сіл. Цікаві пропозиції у виступах внесли вінничанин А.Я.Зінченко, Р.Д.Лях із Донецька, М.Є.Іщенко з Канева, Л.Л.Макаренко – директор Державної історичної бібліотеки України, С.З.Заремба. Останній пропонував відновити журнал “Краєзнавство”, створити музей жертвам сталінізму.

29 жовтня 1991 року • У Кам'янці-Подільському, в Будинку культури, проходила V всеукраїнська науково-краєзнавча конференція. Відкрив і вів її голова Всеукраїнської спілки краєзнавців академік П.Т.Тронько. Сталася якась аварія – у цей день місто не опалювалося, у холодному залі всидіти було не можливо. Помер провідний краєзнавець Хмельниччини С.К.Гуменюк, конференція висловила співчуття сім'ї і направила на похорони делегацію на чолі з І.І.Винокуром.

У доповіді голова ВСК закликав дослідити козацькі місця, тему голодомору, історію сіл, що зникли з карти України. Я підготував доповідь “Народознавство в закладах освіти Дунаєвщини”, яка ввійшла до збірника тез і доповідей конференції. Але не виступав, бо на прохання Г.С.Косян з Києва повіз її в с.Тинну.

18 квітня 1992 року, середа • По телефону уточнив у П.Т.Тронька, хто з Києва їде в Дунаївці на наукову конференцію “Поділля в роки Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.”.

22 квітня 1992 року, о 6-ій ранку • Зустріли на залізничній станції П.Т.Тронька, Ф.П.Шевченка, Г.С.Косян, А.А.Ситника, влаштували в готелі військового містечка, напоїли чаєм, залишили трохи відпочити з дороги ... Об 11-ій зустрілись у райВО, потім – бесіда з головою райдержадміністрації. Відвідали районну бібліотеку, районний музей. Того ж дня побували в моїй рідній Михайлівці, у Слобідці Рахнівській. У Макові киян прийняв В.В.Стеньгач, голова орденна Леніна колгоспу “Україна”, Герой Соціалістичної Праці. Відвідали середню школу.

Вечеряли у нас вдома. Галина Сергіївна Косян зробила запис у сімейному альбомі: “Дорогі Вікторе Степановичу, Тамаро Костянтинівно! Низький вам

уклін за вашу подвижницьку роботу з розвитку краєзнавства, виховання молодого покоління на традиціях національної культури. Роботи Віктора Степановича воістину послужать справі розбудови нашої незалежної суверенної соборної України. Сподіваємось, що в недалекому майбутньому Віктор Степанович отримає науковий ступінь кандидата історичних наук. Щастя, любові і злагоди у Вашій сім'ї!" Підписи поставили П.Т.Тронько, Ф.П.Шевченко, Т.С.Косян, А.А.Ситник.

23 квітня 1992 року, четвер • Петро Тимофійович запропонував тему кандидатської дисертації "Поділля в історико-краєзнавчих дослідженнях". Крім 35 членських квитків, оформлених в Києві, підписав ще 20.

З Кам'янець-Подільського під'їхали учасники конференції А.О.Копилов, І.І.Винокур, В.С.Степанков, М.Б.Петров, з Хмельницького – А.А.Городецька, В.І.Войтенко, Г.І.Степанець, А.В.Сваричевський та інші.

О 10-й годині конференцію відкрив голова РДА В.П.Вергела, виступили заступник голови облвиконкому А.А.Городецька, ректор Кам'янець-Подільського пединституту А.О.Копилов, В.С.Степанков, П.Т.Тронько, Ф.П.Шевченко та інші. Я підсумував роботу, вніс пропозицію обрати дунаївчанина члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Федора Павловича Шевченка Почесним громадянином Дунаївців.

О 13-ій відбулася установа конференція і була створена районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, виступив голова Спілки академік П.Т.Тронько, вручив членські квитки зі своїм підписом першим 55 дунаївчанам – членам Спілки, дав настанови.

Вечері провів гостей до поїзда на Ст.Дунаївці.

Червень 1992 року • П.Т.Тронько викликав мене з опублікованими працями до Києва. Я привіз 6 окремих видань, більше 20 статей, а ще – 10 примірників книги "Репресоване краєзнавство", видрукованої в Кам'янці-Подільському. Петро Тимофійович з гордістю показував її усім, стверджуючи українську першість у розкритті теми репресованих краєзнавців.

Побували у вченого секретаря Інституту історії України НАН України, той висловив сумнів у можливості мого захисту за опублікованими працями. Аргумент Петра Тимофійовича про нещодавній захист у такий спосіб Д.В.Табачника на нього не вплинув. Погодилися, що своє слово має сказати директор Інституту історії України, академік НАН України Ю.Ю.Кондуфор.

На другий день побував на консультації в доктора історичних наук, професора А.В.Санцевича. Той зробив висновок: треба готувати дисертацію, запропонував доповнити тему хронологічними рамками "Поділля в історико-краєзнавчих дослідженнях 50-х – 90-х років".

• Ю.Ю.Кондуфор, вислухавши Петра Тимофійовича, порадив братись за дисертацію.

2 липня 1992 року • П.Т.Тронько повідомив, що вчена рада Інституту історії України НАН України затвердила запропоновану тему, а його – керівником. Дав перші настанови.

18 грудня 1992 року • Брав участь у першому офіційному засіданні редколегії відродженого журналу “Краєзнавство”, до якої ввійшов з першого числа. Вів засідання голова редколегії академік П.Т.Тронецько, думками ділились редактор Г.Г.Гайовий, А.А.Ситник, Л.О.Тімічев, А.П.Непокупний. Обговорювалася концепція видання та невідкладні проблеми – фінансування, передплатники, випуск першого числа, матеріали до якого вже були зібрані. Редактор Григорій Гайовий бачив журнал науково-популярним – з гумором, кросвордами, загадками і т.п., розрахованим на масового читача. Ми з Анатолієм Павловичем Непокупним відстоювали науковий статус видання. Оскільки редактор надто емоційно захищав своє бачення журналу, я у виступі наголосив: “Багато, звичайно, залежить від особи редактора, який має прийняти концепцію як кодекс, як норму діяльності й докласти журналістського хисту щодо форми подачі матеріалів. Але в редколегії мають бути фахівці, які визначатимуть ступінь цінності і наукової новизни матеріалів”. Підсумував дискусію і розставив акценти голова редколегії Петро Тимофійович Тронецько: журнал має бути науковим виданням.

2 січня 1993 року • Завіз до Кам’янець-Подільського свій нагородний лист, віддав ректору педінституту А.О.Копилову. 3 січня І.І.Винокур мав відвезти 3 комплекти нагородних листів – на себе, Анатолія Олексійовича і мене – П.Т.Тронецько.

25 червня 1993 року • Розглянув моє дисертаційне на засіданні відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України після моєї доповіді виступили Ф.П.Шевченко, Є.М.Скляренко, Ю.З.Данилюк, порадили скоротити вступ, перший параграф, історію подільського краєзнавства довести до наших днів. Підсумував обговорення Петро Тимофійович, визначив термін доопрацювання з урахуванням висловлених пропозицій.

20 липня 1993 року • Розшукав П.Т.Тронецька, який просив зателефонувати йому, у Ю.З.Данилюка на дні народження. Петро Тимофійович повідомив, що Указом Президента України Л.М.Кравчука мені та А.О.Копилову присуджено звання “Заслужений працівник народної освіти України”, просив передати цю інформацію Анатолію Олексійовичу. Гарний подарунок до мого 49-річчя, яке відзначав цього дня.

22 липня 1993 року • “Подільські вісті” опублікували Указ Президента України: “За значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини присвоїти почесні звання “Заслужений працівник народної освіти України” Копилову Анатолію Олексійовичу – ректорові Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту, професору, Хмельницька область, Прокопчуку Віктору Степановичу – завідуючому відділом народної освіти Дунаєвської районної державної адміністрації, голові районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, Хмельницька область.

Президент України Л. Кравчук
м.Київ 15 липня 1993 року”.

Вересень 1993 року • 37 по 25 вересня відпочивали з дружиною в санаторії “Хмільник” Міністерства оборони, де свого часу головним лікарем працював Дмитро Тимофійович Тронько. Напередодні в телефонній розмові Петро Тимофійович звернув увагу, що санаторний парк посадив брат, що там є знак на його честь, що й сам немало допоміг, аби санаторій забезпечити сучасною медичною апаратурою.

23 листопада 1993 року • На засіданні відділу регіональних проблем історії України мою кандидатську дисертацію схвалили до захисту.

16-18 грудня 1993 року • Був у Києві, брав участь у Міжнародному форумі юних краєзнавців “До берегів відродження”, який проходив на базі Державного еколого-натуралістичного центру. Учасників форуму вітав голова ВСК П.Т.Тронько, виступав і я. По закінченні мого виступу Петро Тимофійович повідомив присутніх, що я завершив дисертацію, закликав побажати мені успішного захисту.

Цього дня забрав мене додому. Вели розмову, у т.ч. про перевибори – Ю.Ю.Кондуфор наступного дня передавав керівництво Інститутом історії України В.А.Смолюю. Ночував я в робочому кабінеті академіка в оточенні його бібліотечних книг та архівних папок. Дав познайомитись з томиком творів Т.Г.Шевченка за 1876 р. з не дуже гарними відгуками Тургенєва і Полонського про Тараса Григоровича.

Наступного дня з Є.М.Скляренком оформився в архів СБУ, де протягом кількох днів опрацював кримінальні слідчі справи подолян В.П.Затонського, учасників харківського 1930 року процесу в справі “Спілки визволення України” Г.Голоскевича, Й.Карповича, М.Коривинюка, М.Любинського, В.Підгаєцького, Н.Токаревської, К.Туркала.

28 січня 1994 року • На засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАН України після захисту докторської дисертації Б.А.Кругляком за інформацією В.О.Горбика до захисту прийняли і мою кандидатську дисертацію.

22-24 березня 1994 року • Був у Києві, завіз 10 примірників автореферата у відділ регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України.

27 травня 1994 року • Відбувся захист дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії України. У кабінеті академіка П.Т.Тронька обговорили питання видання моєї монографії, схвалив назву “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, обіцяв дати вступне слово до монографії.

Першим захищався А.Є.Заєць – викладач Львівського поліграфічного інституту, тема “Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст.”.

На моєму захисті групу підтримки склали дружина Т.К.Прокопчук, В.М.Цвілій – ветеран війни з Борисполя, визволитель Дунаєвеччини, Н.І.Шинкарук з Міністерства освіти України, В.О.Савчук, В.В.Женченко, Г.С.Косян та А.А.Ситник. Виступив і Петро Тимофійович, як науковий керівник. А потім

переживав дуже. І, коли його обличчя посвітлішало, я зрозумів, що все йде нормально. Присутні 14 членів спеціалізованої вченої ради проголосували “за”.

Побували у Петра Тимофійовича і Валентини Іванівни, обмінялись дарунками.

– А тепер вибирайте час, приїжджайте, щоб спокійно подивитись Київ, – запросив на прощання Петро Тимофійович.

12 липня 1994 року • У Маківському санаторії “Україна” відзначили 79-річчя П.Т.Тронька. Були з Дунаївців ми з дружиною, Л.С.Омелянчук, директор Маківської СШ І.П.Паштепа з дружиною, з Кам’янка-Подільського – ректор А.О.Копилов, докторант Петра Тимофійовича Л.В.Баженов, В.О.Савчук.

20 липня 1994 року • Петро Тимофійович з Валентиною Іванівною відпочивали в маківському санаторії “Україна” і взяли участь у відзначенні мого 50-річчя, яке проводилось у читальному залі Дунаєвської районної бібліотеки. Петро Тимофійович привітав від правління ВСК, вручив посвідчення “Почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців”.

18 листопада 1994 року • У кабінеті Петра Тимофійовича Тронька з його ж рук у присутності Є.М.Скляренка, Ю.А.Пінчука, Ю.З.Данилюка, Т.В.Главак, А.А.Ситника отримав диплом кандидата історичних наук. Підійшов із сесії Верховної Ради України Б.І.Олійник, привітав, запропонував негайно братись за докторську дисертацію. Цього дня побував на презентації полотен Марії Приймаченко.

25-29 червня 1995 року • На облдержадміністрацію надійшов лист за підписом заступника Прем’єр-міністра І.Ф.Кураса відрядити мене до Харкова на ювілейний з нагоди 70-річчя Українського комітету краєзнавства пленум Всеукраїнської спілки краєзнавців.

27 червня в санаторії-профілакторії “Політ” авіазаводу поселився в одній кімнаті з Є.М.Скляренком та А.Н.Стежаром, директором Дніпропетровського обласного краєзнавчого музею. Приїхав голова ВСК П.Т.Тронько. Цього ж дня брав участь у відкритті в бібліотеці ім. В.Г.Короленка українсько-канадської бібліотеки і в прес-конференції, яку проводив академік П.Т.Тронько. Він розповів історію виникнення УКК, повідомив, які заходи відбудуться з нагоди ювілею.

28 червня зранку учасники пленуму брали участь у відкритті пам’ятника на могилі М.Хвильового. О 10-ій у педінституті відбувся урочистий пленум, де заступник голови Харківської облдержадміністрації В.Ф.Мещеряков оголосив привітання Президента України Л.Д.Кучми. Виголосив доповідь П.Т.Тронько, пройшло її обговорення. До складу правління Спілки ввели голову Харківської обласної організації ВСК І.Ю.Саратова, доцента С.І.Посохова, заввідділом бібліотеки ім. В.Г.Короленка В.О.Ярмошик, Т.І.Максим’юка з Одеси, В.І.Романька із Слов’янська. Чимало краєзнавців з нагоди ювілею отримали нагороди. Цього дня відбулася наукова конференція, де я зробив повідомлення про краєзнавчу діяльність професора І.І.Винокура. Її учасники відвідали Музей народного мистецтва Слобожанщини та Художній музей.

29 червня побували в с.Пархомівка Краснокутського району, де учитель Луньов Опанас Федорович у конторі цукрового заводу організував прекрасний художній музей.

В автобусі під оплески колег вручив Петру Тимофійовичу диплом лауреата премії імені Мелетія Смотрицького, встановленої Дунаєвцьким райвідділом освіти Хмельницької області, цим відмітивши його внесок у виховання педагогів і школярів району, з якими він неодноразово зустрічався.

Мав тривалу розмову з Петром Тимофійовичем, подарував йому з нагоди 80-річчя, що наближалось, художньо оформлене дерев'яне яйце з його портретом. Він чекав на відзнаку Президента, матеріали за підписом О.Гончара та Б.Олійника в республіканських газетах. Спонукав братись за докторську дисертацію. А я думав, як в умовах району, перебуваючи на практичній роботі, у кризовий, у пік безгрошів'я час братися за таку відповідальну наукову працю.

Серпень 1995 року • Вийшла друком моя монографія “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, яку вступним словом поблагословив науковий редактор академік П.Т.Тронько.

3 вересня 1995 року • Член Спілки письменників України Роман Болдох із с.Зеленче Дунаєвцького району Хмельницької області приніс мені вітального вірша на честь 80-річчя П.Т.Тронька:

Подільська земле з-над Дніпра і Буга,
Від Горині, з-понад Случа й Збруча,
Стрічай свого дослідника і друга
Добра та знань і правди сівача.

Дарма, що восьмий промайнув десяток,
Він і тепер в невтомному труді,
Бо стільки нерозгаданих загадок,
Бо творчі люди завше молоді.

Не звабили звання, посади, премії,
Лиш чесна праця, мислі й серця рух
Привели до вершини Академії
Вас, Патріоте вселюдських наук.

Хай знають навіть діти і онуки,
Що недарма отам Тронько сидить
На троні вітчизняної науки –
За рідний край турбується щомить!

Ми Вам ще стільки зичим світлих весен,
Здоров'я, щастя, радощів земних,
Здобутків у науці причудесних,
У пошуках – невтомних вороних.

В скарбниці правіків відкрити людям двері,
Вказати юні шлях у майбуття..!
У творчості нема пенсіонерів –
Вона нетлінна, вічна, як життя!

5 листопада 1995 року • Повернувся з похорону члена-кореспондента НАН України, вихідця з Дунаївців Федора Павловича Шевченка, виступав біля труни в конференц-залі. Слово про друга мовив академік П.Т.Тронько. У ідальні, на першому поверсі приміщення, де працював Ф.П.Шевченко, пом'янули його за одним столом з С.З.Зарембою, дунаєвським міським головою С.Б.Небельським та директором Маківської середньої школи І.П.Паштепою.

2 грудня 1995 року • Розмовляв з Петром Тимофійовичем по телефону. Помер його давній друг професор Дмитро Шлапак. Жалівся, що друзі сплять осінніми листям, обскубуючи і його оптимізм. Документи на затвердження теми докторської дисертації ще не пішли до вченої ради, бо не переговорив з директором Інституту історії України НАН України академіком В.А.Смолієм.

9 січня 1996 року • Зателефонував П.Т.Тронько і повідомив, що вчена рада Інституту затвердила тему моєї докторської дисертації “Краєзнавство Правобережної України 20–90-х років ХХ ст.: проблеми становлення, розвитку”.

9 травня 1996 року • Привітав Петра Тимофійовича з черговою річницею Перемоги. Він поділився, що брав участь у покладанні квітів до Меморіалу Слави разом з керівниками держави Л.Д.Кучмою, О.О.Морозом, Є.К.Марчуком.

5 листопада 1996 року • П.Т.Тронько і Ю.З.Данилюк приїхали до Кам'яця-Подільського, побували в міській раді, педінституті. У готельному номері Будинку відпочинку “Кооператор” ми розмовляли про труднощі функціонування Всеукраїнської спілки краєзнавців, підготовку II з'їзду ВСК.

Наступного дня перед від'їздом до Києва Петро Тимофійович і Юрій Зіновійович гостювали в нас у Дунаївцях.

– Концентруйтеся на підготовці докторської, – наставляв Петро Тимофійович.

25 грудня 1996 року • Взяв участь у роботі II з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців, від імені мандатної комісії зробив доповідь, повідомив, що із 125 обраних делегатів на з'їзд прибуло 120, у тому числі 85-річний Валентин Полікарпович Замковий з Артемівська Донецької області. Серцевиною з'їзду була звітна доповідь голови ВСК П.Т.Тронька. Він наполегливо ставив завдання працювати над історією міст і сіл у новій редакції, що знайшло відображення і в постанові з'їзду. До правління ВСК від Хмельниччини обрані І.І.Винокур, В.І.Войтенко, В.С.Прокопчук, В.О.Савчук.

13 березня 1997 року • Працював у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. О 15-ій “Волгою” під'їхали Петро Тимофійович і Віктор Васильович Женченко, і ми поїхали на дачу до Петра Тимофійовича.

– Поки я підготую яєчно, Валентина Іванівна залишила кусень сала і десяток яєць, Ви, Вікторе Степановичу, як і обіцяли колись, підріжте куци каліни, – запропонував господар.

Цю роботу я люблю, та й звична вона, тому за півгодини привів калиновий гай Петра Тимофійовича в належний порядок. Він обдивився, усміхнувся – сподобалося: “Ви би взяли собі в Дунаївці кущик – два, мали б пам'ятку...”

Перекусивши, гуляли територією. Проходили біля кільковерхового гуртожитку.

– А тут, до речі, живе ваш колишній перший секретар Хмельницького обкому партії Бубновський, старенький вже.

Ми ходили і слухали спогади Петра Тимофійовича, достойні лягти на сторінки хрестоматії з історії України ХХ ст.

Куди б мені втекти хоч на 3 місяці? Я б написав щонайменше томик спогадів, – міркував вслух.

– У Дунаївці, Петре Тимофійовичу, у Дунаївці. Там Вас ніхто не знайде, – запропонував я.

Ми слухали один сюжет за другим. З уст Петра Тимофійовича не сходила тема репресій – добре в'їлося і в пам'ять, і в душу...

– Каганович Л.М. був страшною людиною, жорстокою. Пронизує тебе своїми темними очима і раптом:

– Ти чого так дивишся на Лазара Мойсейовича? Не любиш! Хочеш вбити?..

– Та ні, що ви, я ...

І коліна затрусилась, голос пропав, що йому відправити тебе на той світ – один порух руки, один телефонний дзвінок.

– У мене було три зустрічі з Л.М.Кагановичем і кожна залишила страшний осадок.

А потім продовжив:

– Часи були страшні. У нас у Лебедині, де я працював секретарем райкому комсомолу, був герой громадянської війни Фролов Харитон Мусійович. Мав орден Червоного Прапора, заслужити який було важче, ніж зірку Героя. Командував партизанською бригадою. Денікінці знищили його сім'ю. “Де твій батько?” – запитав денікінський офіцер малого. А той щиро по дитячому: “Деніківців б'є...” Ударом шаблі білогвардієць забрав життя дитини, а за ним і матері. Батька ж згноїли царські тюремники. І ось такого відданого сина народу вмиль зробили його “ворогом”.

Якогось з допитів не витримав, жбурнув у слідчого стільцем, відібрав наган і кілька днів сидів, забарикадувавшись. Взяли голодом і безсонням. Щось відбили. Через рік випустили, скоро й помер. Ми йому погруддя встановили в Лебедині.

Гірко було слухати такі історії. В.В.Женченко запитав: “А чи не можна було когось захистити?”

– Ви що, заgrimів би негайно, як пособник. Перший секретар принижувався перед енкаведистом. Мене ледь не мобілізували на цю “службу” – захистив перший секретар райкому партії, бо був я в резерві на першого секретаря райкому комсомолу.

А ще була історія про сільську дівчину, яка вступала до Київського мед-інституту і замість твору про письменника описала своє гірке життя, без батька, у нужді. Ректор поділився зі мною, і ми ризикнули її підтримати. Дівчина

успішно закінчила інститут, мабуть, стала гарною лікаркою, так і не знаючи, від кого тоді залежала її доля...

20 березня 1997 року • Були з Петром Тимофійовичем у “Тронецькі” – Музеї народної архітектури і побуту. Зустріли його, як рідного: співробітники віталися навперебій, розпитували, радились. Невідступно супроводжував директор Микола Степанович Ходаківський. Петро Тимофійович розповідав, як творився музей. Будувалось все те під егідою Українського товариства охорони пам’яток історії і культури.

– Що ти там, Петре, звониш до Києва всіляку “рухлядь”, – якимось досить серйозно “пожартував” перший секретар ЦК КПУ В.В.Щербицький.

– Ви мені за ту “рухлядь” ще колись спасибі скажете, – таким же жартом закінчив пояснення Петро Тимофійович.

1972 року відкрили першу чергу. На оглядини прибуло всім складом політбюро ЦК КПУ. Наприкінці огляду Володимир Васильович подякував і запропонував: “Давай, Петре Тимофійовичу, зробимо й сучасне село!”

Кожна область згодом монтувала свої будинки за проектом і під наглядом київських спеціалістів.

Вечеряли в дерев’яній хаті, на другому поверсі: салат, квасоля, галушки, вареники з капустою – усе своє. Петро Тимофійович розповів, як починалося повоєнне життя в Києві та області. В’їхав до столиці четвертою машиною в колоні Г.К.Жукова і М.С.Хрущова.

– На Хрещатику люди кинулись до них – сльози радощів, поцілунки.

Під’їхали до пам’ятника Т.Г.Шевченку. Ще з 5 листопада горів університет, запалений фашистами. Микита Сергійович потряс кулаком, кинув кілька міцних слів на адресу нацистів. А взагалі, за весь час моєї роботи можу назвати двох справжніх лідерів, це – М.С.Хрущов і В.В.Щербицький.

– А П.Ю.Шелест? – запитав я.

– Я колись напишу про це...

Пішла розмова й про пам’яткоохоронні, краєзнавчі справи.

– Вважаю, Вікторе Степановичу, найголовніших три мої справи: на першому місці – двадцятишеститомна історія міст і сіл, друге – Музей народної архітектури і побуту, третє – меморіальний комплекс на Хортиці.

– А Сквородинівка?

– Це теж моя справа. А скільки їх було? І пам’ятник Т.Г.Шевченку в Москві. А ще недавно з Борисом Іллічем Олійником Канівську гору відстояли від каскаду промислових об’єктів. А ще б хотів побачити в Києві відновленим хоч Михайлівський собор...

На під’їзді до Києва Петро Тимофійович знову нагадав мені про навчальний посібник з краєзнавства.

– Візьміться за це, хто краще зробить, ви ж освітянин і краєзнавець!

– Я розумію, Петре Тимофійовичу, але ж вже працюю над Вашим завданням – докторською дисертацією.

– Та воно ж одне другому не завадить...

Вдома, на Грушевського, 34-а, подивились останні вісті. Б.М.Сльцин летів у Фінляндію на зустріч з президентом США Б.Клінтоном, біля трапу літака кинув кілька застережень на адресу США.

Петро Тимофійович провів до зупинки 20-го тролейбуса. Поділився:

– Скоро минає 60 років з часу мого вступу до лав партії. Ця партія дала мені все, і я її не зраджу...

Під'їхав тролейбус.

– Зателефонуйте в неділю ввечері. А в понеділок о 10-ій чекаю в кабінеті, – кинув на прощання.

14 серпня 1997 року • З дружиною поїхали до Макова в санаторій “Україна”, де відпочивали Петро Тимофійович з Валентиною Іванівною. З Кам’янця-Подільського під’їхали В.О.Савчук, М.І.Каньоса, Й.І.Жезицький, з Макова О.В.Сорокатиук та І.П.Паштепа. Разом й обідали. Дізнався, що моя стаття “Поділля в житті і науково-краєзнавчій діяльності академіка П.Т.Тронька” в журналі “Краєзнавство” не буде надрукована.

– Нескромно якось, – ніби вибачаючись, мовив Петро Тимофійович.

Через 3 дні провели Петра Тимофійовича і Валентину Іванівну до Кам’янецького поїзда. На ранок прозвучав традиційний дзвінок: “Дібрались благополучно, дякуємо”.

6 листопада 1997 року • Двічі по телефону розмовляв з П.Т.Троньком, вітав його з 80-річчям Жовтневих подій. Згадував багато, давав оцінки, закликав розважливо дивитись на минуле й сьогодення.

19-20 листопада 1997 року • У Дунаївцях, можна сказати, відбувся День краєзнавця. Насамперед, за представництвом: з Києва прибули академік П.Т.Тронько, доктор історичних наук, професор Ю.А.Пінчук, зав. відділом Інституту історії України НАН України, з Кам’янця-Подільського – професори І.І.Винокур, О.М.Завальнюк, Л.В.Баженов, доценти – А.Г.Філінюк, О.Т.Щур, А.Ф.Суровий, П.Є.Ткачук, Т.І.Колотило, А.П.Гавришук, з Хмельницького – В.Є.Берека, заст. начальника управління освіти облдержадміністрації, М.С.Шкварелюк – директор обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, його колеги В.П.Малиновський, С.В.Шевчук, професор О.П.Григоренко, доцент Ю.В.Телячий, були й представники обласних центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді з усієї України. Та й за змістом роботи. У Дунаївцях відбулася науково-краєзнавча конференція “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”, відкриття у Дунаєвській ЗОШ І-ІІІ ст. №2 музейної кімнати та меморіальної дошки на честь її колишнього випускника члена-кореспондента НАН України Ф.П.Шевченка, де виступав П.Т.Тронько, оголосив письмове вітання віце-прем’єра і директора Інституту історії України НАН України В.А.Смоля, у Смотричі – знайомство з музеєм М.Смотрицького та круглий стіл “Смотрицькі біля витоків української ідеї”.

Петро Тимофійович і Юрій Анатолійович ночували у нас вдома. Повідомив, що з Президентом України Л.Д.Кучмою, радником з питань історико-культурної спадщини якого був, домовився про підготовку указів з питань

підтримки краєзнавчого руху й видання історії міст і сіл України в новій редакції, що його обрали членом міськкому КП України.

Чергове перебування в Дунаївцях голови Всеукраїнської спілки краєзнавців України перетворилося в огляд краєзнавчих сил усієї Хмельниччини.

7 грудня 1997 року, неділя • Приїхав до Києва – зустрів В.В.Женченко. О 17-й поїхали до Петра Тимофійовича. Він якраз повернувся з дачі. Випили по чашці кави. Петро Тимофійович похвалився тільки що пошитим мундиром з орденами, медалями і майорськими погонами. Попросили одягнути, зробили кілька знімків.

Поспішали в театр Івана Франка, де, як члени президії Українського фонду культури, мали брати участь у підведенні підсумків конкурсу “Перлини сезону”.

2 серпня 1998 року • У Маківській санаторій “Україна” знову приїхали Петро Тимофійович і Валентина Іванівна.

– Буду готувати тут доповідь на конференцію в Канаді, куди збираємось летіти з Б.Олійником і В.Бровченком. Доповідь маю відіслати до Канади спочатку факсом, – поділився планами Петро Тимофійович.

У неділю забрав гостей в Дунаївці. Підїхав з Кам’яця-Подільського професор І.І.Винокур. Обідали. Спілкувались.

6 серпня 1998 року • Голова Всеукраїнської спілки краєзнавців П.Т.Тронько вручив Дунаєвецькій централізованій бібліотечній системі Хмельницької області диплом і знак лауреата премії ім. Дмитра Яворницького за значний внесок у бібліотечне краєзнавство.

15 лютого 1999 року, понеділок • По дорозі до Центрального державного архіву громадських об’єднань прилучився до процедури відкриття щойно побудованого навпроти Києво-Печерської лаври пам’ятника воїнам-афганцям. Президент України Л.Д.Кучма, Міністр оборони генерал армії О.Кузьмук, митрополит Володимир, міський голова О.Омельченко, В.Смолій, Г.Удовенко, П.Симоненко – діючі особи урочистостей. Поклонився і я пам’яті убієнних, знайшов на плитах імена загиблих в Афганістані дунаївчан Юрія Богущького, Віктора Дубицького, Михайла Кузя.

О 14-й зустрівся в УФК з Борисом Іллічем Олійником та Петром Тимофійовичем.

19-20 лютого 1999 року • Петро Тимофійович грипсує, температура – 38⁰. Переговорили кілька разів по телефону. Цікавився, як працюється в архіві СБУ, чи дали замовлені справи. Сказав не провідувати, аби не схопити грипа.

22 лютого 1999 року • Напередодні Дня захисників Вітчизни, побував на Грушевського, 34-а, кв.57, привітав Петра Тимофійовича з нашим чоловічим головним святом, а Валентину Іванівну – з 81-річчям від дня народження. Вечеряли.

Дивились по телевізору, як заарештували в нью-йоркському аеропорту Павла Лазаренка, колишнього прем’єр-міністра, що поцупив з бідної України кільканадцять мільйонів доларів. Розповів, як 19-річним юнаком брав участь у перевірці спиртзаводу, де все заховано й недоступно, а все ж робітники

напиваються. Йому не тільки показали, а й дали можливість через “сопілку” попробувати браги – ледь додому дійшов...

Зателефонував С.З.Зарембі та директору Інституту рукописів, попросив посприяти мені – його докторанту в опрацюванні матеріалів.

Загрипували Валентина Іванівна і Лариса Петрівна, квартира перетворилася в домашній лазарет.

10 березня 1999 року, середа • О 14 год. зателефонував Петро Тимофійович й повідомив про створення Української академії історичних наук, яку очолили В.А.Смолій – президент, П.Т.Тронько – віце-президент. Академіками обрані А.О.Копилов – ректор Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету, І.І.Винокур, В.С.Степанков, Л.В.Баженов, членами-кореспондентами – В.С.Прокопчук, В.О.Савчук та І.В.Рибак. Я подякував за довіря і честь.

3-6 червня 1999 року • На запрошення Петро Тимофійовича і Валентини Іванівни з дружиною Тамарою поїхали до Києва.

5 червня Петро Тимофійович повіз нас на екскурсію в Музей української архітектури і побуту. Більше десятка світлин зафіксували те приємне подорожжання. Обідали з Петром Тимофійовичем, Валентиною Іванівною, Лариною Петрівною в ідальні дачного містечка Конча-Заспа. А потім поїхали до Палацу культури “Україна” на звітний концерт Черкаської області. Чого тільки варті черкаський народний хор, виступ народної артистки України Ольги Павловської з пісню “Степом, степом”. Почастували черкашани й короваєм.

Повні вражень з почуттям безмежної вдячності Петру Тимофійовичу, Валентині Іванівні, Ларисі Петрівні Тронькам і друзям нашим Віктору Васильовичу і Любові Григорівній Женченкам, де зупинились, повернулись до рідних Дунаївців. Незабуття зустрічі!

1 серпня 1999 року • П.Т.Тронько зустрівся з бібліотекарями Дунаєвського району в кімнаті-бібліотеці історика-дунаєвчанина члена-кореспондента НАН України Ф.П.Шевченка, яку допомагав укомплектувати книгами з домашньої бібліотеки Федора Павловича, брав участь у відкритті. Запропонував бібліотекарям разом з учителями провести на честь 55-річчя Перемоги акцію “Бойовий орден і медаль у твоєму домі”. Пообіцяв доукомплектувати Дунаєвську центральну бібліотеку книгами “Історії міст і сіл Української РСР”, яких не вистачало.

1 серпня 1999 року, неділя • У п’ятницю, після повернення з відпустки, поїхали до Петра Тимофійовича і Валентини Іванівни, які відпочивали в санаторії “Україна” в с.Маків. Їх уже відвідували ректор Кам’янець-Подільського педуніверситету А.О.Копилов з художником Б.В.Негодою, подарували картину, були В.О.Савчук, А.В.Шевчук, Й.І.Жезицький. Петро Тимофійович за час відпочинку написав 2 статті про увічнення місць козацької слави і події вересня 1939 р. у Західній Україні.

А сьогодні, у неділю, Петро Тимофійович і Валентина Іванівна гостювали в нас у Дунаївцях. Я запитав про статті. Петро Тимофійович згадував, розпо-

відав. Коли він, підготувавши доповідну записку про необхідність увічнення козацьких місць, зайшов до секретаря ЦК КПУ з ідеологічних питань А.Д.Скаби, той кинув: “А хто нам, Петре Тимофійовичу сухарі буде носити?”. Після паузи перехрестив сторінку й поставив підпис. На засіданні Політбюро ЦК, яке вів П.Ю.Шелест, доповідав Петро Тимофійович, натиск робив на виховний потенціал козацького подвигу, інтернаціональний характер козацького середовища й співдружність українських і російських козаків. Ні питань, ні пропозицій не було. Хтось напівголосом видавив: “Справа варта підтримки...”. “Чи будуть інші думки? – перепитав Петро Юхимович. І після мертвої мовчанки додавив, – рішення прийняте”.

А коли над П.Ю.Шелестом почали згущуватись хмари, він одного разу запитав: “Як там Хортиця?” І, не дочекавшись відповіді, додавив: “Треба поспішати...”. Згодом, як і за Петра І, його взяли до Москви. А в Україні за Маланчука піднялася чергова хвиля боротьби з “українським буржуазним націоналізмом”, робота з увічнення козацьких місць зупинилася...

З приводу “золотої вересневої осені 1939 року” розповів про атмосферу піднесення, що панувала у Львові, Станіславі та інших місцях, де бував особисто з приводу возз’єднання українських земель. Показав тимчасове посвідчення і мандат учасника Національних зборів. Вважав, що на честь 60-річчя возз’єднання західних земель з УРСР варто в Києві і Львові встановити пам’ятники.

Вели розмову про концепцію перевидання історії міст і сіл України в новій редакції. Я пропонував питання кількості книг дати на розгляд областей, історію населених пунктів кількох районів об’єднувати в окремі книги обласного тому, а то й видавати по кожному району окрему книгу, як це вже зробили краєзнавці Теофіпольського району Хмельницької області під керівництвом І.А.Стасюка. “Будемо домовлятися на конференції”, – підсумував розмову Петро Тимофійович.

3 жовтня 1999 року • Петро Тимофійович надіслав листа і 5 фотографій з літньої зустрічі: “Надсилаю вам на добру згадку про наші зустрічі в Дунаївцях кілька фотознімків. Ваш П.Т.Тронецько”. На одній ми з Петром Тимофійовичем і малим моїм онуком Вадимом, на інших – разом з Валентиною Іванівною, Петром Тимофійовичем біля декоративних південних рослин, вирощених дочкою Олею.

30 листопада 1999 року • У палаці “Україна” відбулася інавгурація новообраного Президента України Л.Д.Кучми. Оператор крупним планом показав П.Т.Тронецьку, який був у залі, з чим я його привітав. Розповів про свої враження і Петро Тимофійович.

11 липня 2000 року, вівторок • З Києва зателефонував земляк С.А.Лавренюк: “Вашому науковому керівнику П.Т.Тронецьку присвоєно звання Героя України”.

Зразу ж набрав квартирний телефон. Трубку взяла дружина Петра Тимофійовича Валентина Іванівна. Привітав її з нагородою, в якій є її доля, й мовив словами Петра Тимофійовича: “Є правда на світі!”.

Почав збиратись до Києва: взяв диплом лауреата премії імені Ф.П.Шевченка, встановленої Дунаєвецькою районною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців, вимпел з гербом Дунаївців і словами: “Тронька П.Т., академіка НАН України, Почесного члена Дунаєвецької районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, Дунаєвеччини вітають з 85-річчям”, вишитий учителькою Г.Б.Ахметзяною.

А ввечері, як і домовлялись, постукався в двері київської квартири Петра Тимофійовича. На прощання він подарував ксерокопію Указу Президента України від 7 липня 2000 р., №864 про присвоєння звання Героя України і внизу дописав: “На згадку шановному Віктору Степановичу і Тамарі Костянтинівній про незабутнє”. Поставив підпис і дату 12.VII.2000 р.

12 липня 2000 року • День почався з сумної події. У ритуальній залі Служби безпеки України прощались з молодим лейтенантом СБУ – зятем мого друга В.В.Женченка Сергієм, якого напередодні вбили бандити. Стояли разом з Б.І.Олійником.

– Не держава, а диявольський полігон, – не втерпів Віктор Васильович.

– Я про це попереджував і письмово, і усно ще в 90-му... – додав Борис Ілліч.

За годину процедура прощання завершилася. Курсанти перенесли тіло в спецавтобус і колона направилася до кладовища.

А я поспішив до Інституту історії України привітати Петра Тимофійовича з 85-річчям. Дочекався черги, обнялись, вручив диплом лауреата, наші подарунки.

О 14-ій розпочалася церемонія вшанування ювіляра. Вів урочистості В.А.Смолій. Привітав Прем'єр-міністр В.А.Ющенко, потім В.М.Литвин – голова президентської адміністрації, вручив від Президента, котрий перебував у закордонній поїздки, годинника й додавив: “Годинник швейцарський, а символіка і надписи наші, бо ще не вміємо робити путніх годинників...”. Вітали В.Г.Кремень, міністр освіти і науки, Б.С.Ступка, міністр культури, І.Ф.Драч, Б.І.Олійник, генерал І.О.Герасимов, П.Ю.Шабатин, богодухівці та ін.

З І.І.Винокуром були на фуршеті. Спішили, підійшли попрощагись з Петром Тимофійовичем. А він відламав шмат короваю, завернув у серветку: “Передайте цариці Тамарі...”. Себто моїй дружині.

Серпень 2000 року • Петро Тимофійович з Валентиною Іванівною знову в санаторії “Україна”, зайняли трикімнатний люкс колишнього голови маківського колгоспу В.В.Стеньгача, який і побудував санаторій. Двічі з дружиною провідували київських гостей.

13 серпня, у неділю, забрав Петра Тимофійовича і Валентину Іванівну в Дунаївці. Приїхав професор І.І.Винокур з Кам'янця-Подільського. З увагою слухали спогади Петра Тимофійовича. Ділились думками із приводу багатотомної історії міст і сіл України в новій редакції. Петро Тимофійович ніби й прийняв мою пропозицію про окрему книгу для кожного району.

– Але де ж взяти грошей? А як з історією міст бути? – роздумував вслух.

Запропонував прорецензувати його монографію “Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття”, виступити на ювілейному пленумі Співки з нагоди 75-річчя Українського комітету краєзнавства, порушити питання вивчення топонімії кожного краю, генеалогії.

Мова пішла й про мою докторську дисертацію. “Я планую зустрітись з вашим губернатором В.М.Лундишевим і попрошу дати вам належних півроку творчої відпустки”, – повідомив Петро Тимофійович.

Повели дискусію навколо сучасної історіографії. Зійшлись на необхідності помірковано і незаполітизовано розглядати історичний процес. Я попросив І.І.Винокура спільну нашу позицію зафіксувати в родинному альбомі. В результаті з’явився наш “меморандум” щодо принципів розвитку історіографії. “Історіографія і розвиток історичної науки в Україні на рубежі III-го тисячоліття тіснішим чином пов’язані з сумлінністю вчених-істориків, – писав Іон Ізраїлевич. – Основна засада – спокійно і розважливо розглянути історичний процес у його конкретній динаміці. Це означає, що історики повинні об’єктивно, не політизуючи, розглядати події історії і сучасності. Фальсифікаціям, пов’язаним з політичними віяннями, не повинно бути місця в історії. Одним словом, одну неправду не потрібно замінити на другу. Тільки за цих умов можна наблизитися до висвітлення конкретних подій і до їх дійсно наукового узагальнення”. Спочатку підпис поставив Іон Ізраїлевич, потім Петро Тимофійович, а за ними і я. Сфотографувались біля пам’ятника композитору – автору романсу “Дивлюсь я на небо”, дунаївчанину В.І.Зарембі.

23 серпня 2000 року • По “Інтеру” побачив, як Президент України Л.Д.Кучма вручив П.Т.Троньку відзнаки Героя України і зразу ж набрав київський номер 253-13-62, привітав Героя.

– А як ви? Чи все у Вас в порядку? Дякую за вітання. Привіт цариці Тамарі, діткам, онукам, – мовив Петро Тимофійович.

13 вересня 2000 року, середа • Зателефонував Петро Тимофійович: “Мав бесіду з вашим губернатором Віктором Миколайовичем Лундишевим, гарна людина. Просив його серед іншого дати Вам піврічну творчу відпустку для написання дисертації. Обіцяв вирішити питання. Ви би зайшли до нього”.

Подякувавши, я задумався, як полагодити тут, у Дунаївцях, з надто вразливим головою райдержадміністрації.

1 жовтня 2000 року, неділя • День працівників освіти. У Маківському санаторії “Україна” відвідали Якова Петровича і Олену Федорівну Погребняків.

– Це мої друзі, Вікторе Степановичу, приділіть їм уваги, – доручив Петро Тимофійович.

Тому домовився з головним лікарем санаторію Ю.О.Лисюком про трьохкімнатну палату. Вовиз гостей на екскурсію до Кам’яня-Подільського. Були тривалі розмови за чаєм про минуле – круті повороти долі колишнього першого секретаря кількох обкомів партії в Україні, другого секретаря ЦК КПУ, стосунки з П.Ю.Шелестом, В.В.Щербицьким. Й про сьогоднішнє.

– Чому партія так легко здала владу? – задав питання Якову Петровичу.

– Допустились багатьох помилок – войовничий атеїзм, що переріс у війну з архітектурними пам'ятками, та, власне, й народом, репресії, голодомор, не треба було все перетягати на ЦК, і, звичайно, – недооцінка обстановки.

На прощання Яків Петрович подарував книгу “Не предам забвению...” (К.: ИПЦ “Летопись-XX”, 1999).

7-9 жовтня 2001 року • Брав участь у роботі II Всеукраїнського з'їзду педагогічних працівників, виступав на секції. Ввечері 8 жовтня П.Т.Тронько приїхав машиною і забрав нас з ректором А.О.Копиловим додому.

18 жовтня 2002 року, п'ятниця • У конференц-залі Кам'янець-Подільського державного педуніверситету вшанували П.Т.Тронька, якому вчена рада присвоїла звання Почесного професора.

Були ми з дружиною і після секретаря міськради, який вручив Петру Тимофійовичу картину із зображенням Кам'янецької фортеці, привітали гостя з сьомим по ліку званням Почесного професора і від учнів – хмельничан, і від краєзнавців Дунаєвщини, відмітивши, не один провідний ВНЗ хотів би мати на своєму прапорі ім'я академіка НАН України П.Т.Тронька. Квіти, фотографування, щирі обійми.

20 жовтня 2002 року, неділя • По дорозі на Київ Петро Тимофійович заїхав до нас. Залишив 2 фотографії з процедури вручення диплома і мантиї Почесного професора К-ПДПУ, постанову Кабінету міністрів України від 10 червня 2002 р. №789 і затверджену нею Програму розвитку краєзнавства на період до 2010 року. Запросив на конференцію з нагоди 85-річчя В.В.Щербиського, повідомив, що готується книга спогадів про Володимира Васильовича і він входить до авторського колективу. Вели мову й про XI всеукраїнську конференцію з історичного краєзнавства, яку планувалося провести в Хмельницькому під егідою Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Згадував про Наталію Ужвій, яку відвідав у лікарні в останні дні її земного життя. “Голубе ти мій сизокрилий, – зраділа, ледь розплющивши очі. – Спасибі тобі...”

Був у хворого В.С.Корнійчука. Той сподівався на одужання й ділився планами. Наступну п'єсу мав присвятити сучасним бобчинським-топчинським, які забувають тебе на другий же день після смерті. У п'єсі герой мав воскреснути, і ті колоною стали біля кабінету, щоб повідомити, як страждали, як допомагали сім'ї, шанували пам'ять...

Після смерті Володимира Євдокимовича дружина оприлюднила листа Й.Сталіна, в якому той, уважно прочитавши п'єсу “В степах України”, делікатно радив зм'якшити сюжет про продрозкладку, звернути увагу на інші деталі. “У мене десь є копія цього листа. Як тільки знайду, продублюю і для Вас”, – обіцяв Петро Тимофійович.

Розповів, як вибивав у Москві дозвіл на ремонт за українські гроші музею в Каневі.

Скориставшись можливістю, нагадав Петру Тимофійовичу про епопею його зустрічі з Л.М.Кагановичем й запитав, коли в свідомості юного П.Т.Тронь-

ка настав перелом у розумінні репресій, як страшного лиха.

– Справа в тому, що ми щиро вірили в існування ворогів і законність дій влади, – почав Петро Тимофійович. – Надшербила мою віру ситуація з Харитоном Мусійовичем Фроловим, командиром – червоногвардійцем, кавалером ордена Бойового Червоного Прапора. А ще ситуація з Яшою Доценком, завідуючим спортвідділом з Лебедина, якого заарештували, виключили з комсомолу й присовокупили до справи його київського керівництва: є центр – має бути периферійна сітка... Ну і, звичайно, мої зустрічі з Лазаром Мойсейовичем вщент зруйнували попередні уявлення. Страшна була людина...

Оскільки Петро Тимофійович забув папку з документами, ми вдогонку за ним помчали до Хмельницького, застали його в Л.Л.Місінкевича. Підійшов сусід доктор медичних наук, професор М.П.Чорнобривий. Звідти й провели Петра Тимофійовича в дорогу, у дворі зробивши групове фото.

11 липня 2003 року • Надіслав телеграму Петру Тимофійовичу, якому завтра, на св. Петра, виповниться 88. Хай оберігає його Ангел – Валентина Іванівна!

19 вересня 2003 року, п'ятниця • У Будинку творчості школярів відбулася науково-краєзнавча конференція “Дунаївці на зламі тисячоліть”, присвячена 600-річчю першої письмової згадки про Дунаївці. З вітальним словом виступили академік П.Т.Тронько, голова Дунаєвської райдержадміністрації Ю.В.Кучерявий, з доповідями О.М.Завальнюк, ректор Кам'янець-Подільського держуніверситету, професор І.І.Винокур та ін. Голова Всеукраїнської спілки краєзнавців академік П.Т.Тронько нагороджено Почесною грамотою райдержадміністрації та районної ради.

29-30 жовтня 2003 року.

28 жовтня о 15-ій відвідав Петра Тимофійовича в його офісі. Тут кипіла робота з підготовки матеріалів III з'їзду ВСК. Вияснив свою роль – треба було разом з Р.Ю.Подкуром готувати доповідь мандатної комісії.

29 жовтня. Зустрів делегатів – кам'янчан Л.В.Баженова, І.І.Винокура, О.М.Завальнюка, О.Б.Комарницького, В.О.Савчука, А.Г.Філінюка. О 13.30 взяв участь у роботі погоджувальної ради, вніс пропозицію до складу правління ввести ректора Кам'янець-Подільського державного університету О.М.Завальнюка. Цього дня заслухали вітання, звітну доповідь голови ВСК П.Т.Тронька, 13 виступів. О 18-ій засідання завершилось.

30 жовтня. Другим на ранковому засіданні виступив і я, запропонував внести до статуту положення про творчий характер Спілки, допустити до членства старшокласників, добитись журналу “Краєзнавство” статусу фахового наукового видання, ініціювати створення Головної редколегії історії міст і сіл України.

До правління ввійшло 104 особи, від Хмельницької області І.І.Винокур, В.І.Войтенко, тоді голова обласної організації ВСК, О.М.Завальнюк, В.С.Прокочук, В.О.Савчук.

20 липня 2004 року • Зателефонував Петру Тимофійович:

– Направили вам вітання від Спілки з 60- річчям. Зателефонував вам на роботу, а там кажуть, що ви вже пенсіонер...

– Так, так, самий юний пенсіонер, чистий пенсіонер, – відповів. – Хоча не зовсім, чуть-чуть “забруднений”: є 0,25 ставки доцента в Кам’янець-Подільському державному університеті, а ще ректор Олександр Михайлович Завальнюк тримає посаду директора університетської бібліотеки, яку пропонує зайняти з 1 вересня, та й голова райдержадміністрації Ю.В.Кучерявий має якісь пропозиції...

Петро Тимофійович привітав з ювілеєм, втішив, що з виходом на пенсію тільки й життя починається, мовляв, – незалежний, матеріально захищений, можна собі багато чого дозволити. Й додавив:

– Але це – не для вас, негайно закінчіть докторську, а там побачимо.

14-16 жовтня 2004 року • У Хмельницькому, в актовому залі університету регіонального управління і права, проходила XI всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: “Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події”. 15 жовтня пленарне засідання відкрив народний депутат України, голова наглядової ради ХУРУП В.М.Олуйко, представив гостей і передав слово академіку П.Т.Тронецькому. Прозвучав гімн України. Учасників конференції вітали губернатор В.Ф.Коцемир, голова облради А.О.Овчарук, секретар міськради М.Й.Василишен, народний депутат України В.М.Новак, ректор Кам’янець-Подільського державного університету О.М.Завальнюк. Доповідь виголосив академік П.Т.Тронецький. Потім генерал армії І.О.Герасимов доповів про завершення п’ятнадцятирічної роботи над “Книгою пам’яті України” – побачило світ 250 книг, до них занесено більше 6 млн. імен загиблих воїнів. Виступили М.П.Вавринчук, О.Є.Лисенко, Г.Г.Денисенко та ін. Під час перерви сфотографувались біля приміщення університету. Працювали секції, я пішов послухати виступ онука-школяра Костика Омелянчука “І в Дунаївцях кувалась Перемога”. У кафе “Театральне” відсвяткували день народження дружини Тамари.

16 жовтня Петро Тимофійович мав приїхати до нас у Дунаївці. Однак зателефонував з Хмельницького, що погано почувається і їде до Києва.

– Ми до Вас приїдемо з Валентиною Іванівною на кілька днів десь пізніше...

10 червня 2005 року • Надіслав Президенту України листа:

Високоповажний Пане Президенте!

Дорогий Вікторе Андрійовичу!

Звертаюсь до вас з пропозицією.

Уважно слідкував за відзначенням 60-річчя Перемоги, високо ціную Ваш переліг Москва – Київ, участь в урочистій ході по Хрещатику разом з ветеранами, розділяю і підтримую, бо, як і ви, є сином сільського вчителя-фронтовика, що загинув і похований в м.Пщина у Польщі, за 20 км від Освенціма. Дякую Вам за генеральські звання групі ветеранів-фронтовиків.

Вчора отримав листа від мого педагогічного наставника Євгена Степановича Березняка і фото: у генеральській формі, зібраний, мудрий, на 92 році

життя в очах світиться іскорка оптимізму... Ще раз спасибі Вам за це. Євген Степанович дружить з моїм наставником, але вже по лінії науки, Героєм України, академіком НАН України Петром Тимофійовичем Троньком – Бог зводить людей за біблійними правилами. Рекомендувати Вам Петра Тимофійовича не має потреби. Ви його знаєте не менше мене. Як член правління Українського фонду культури я був на презентації Петром Тимофійовичем новостворених Комісії і Фонду відтворення пам'яток історії і культури в УФК, ви тоді запропонували фінансову підтримку й запросили наступне засідання провести в Банку. А ще пам'ятаю Ваші вітання, але уже в ранзі Прем'єр-міністра, які ви тепло і щиро виголосили Петру Тимофійовичу в конференц-залі Інституту історії України НАНУ. Додавлю тільки одне: він пройшов з боями від Станіслава до Сталінграда, захищав його, визволяв Україну, stolичний Київ, закінчив війну в званні майора авіації, має бойові нагороди, тепер – полковник у відставці.

Ювілейний рік продовжується. А 12 липня 2005 року П.Т.Троньку ще й виповнюється 90. Від імені наукової громадськості **прошу Вас присвоїти полковнику Троньку П.Т. чергове звання генерал-майора**. Це буде і по заслугах, і справедливо, позитивно сприйметься як ветеранською, так і науковою громадськістю, всіма, хто знає його як в Україні, так і за її межами, прислужиться справі патріотичного виховання громадян України, особливо – молоді.

Зарання вдячний
10 червня 2005 року

32400
м. Дунаївці
вул. Горького, 5-а, кв. 6
Хмельницька обл.
тел. 3-11-08

Віктор Степанович Прокопчук,
професор Кам'янець-Подільського
державного університету,
Заслужений працівник народної освіти
України, учень П.Т.Тронька

Отримав відповідь:
УРЯДОВА

СЕКРЕТАРІАТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Служба з питань звернень громадян
01220, м. Київ-220, вул. Банкова, 11

Куди: 32400, Хмельницька обл.,
м. Дунаївці,
ул. Горького, 5а, кв. 6
Кому: Прокопчук В.С.

Повідомляємо, що Ваше звернення в Секретаріаті Президента України одержано і 23.06.05 за №22/101416-22 надіслано за належністю на розгляд до

Міністерства оборони України з проханням повідомити Вас про прийняття рішення.

Завідувач сектору Т.Мартінова

12 липня 2005 року • 90-річчя П.Т.Тронька. До нього ми готувалися. Підготували з дружиною Тамарою Костянтинівною брошуру “Академік НАН України П.Т.Тронько і Дунаєвщина”, вмістили кілька статей, 12 світлин, вказаний вище лист до Президента і відповідь його Секретаріату, купили в Кам’янці-Подільському красивий спортивний костюм, щоб у ньому прогулювався наш Петро Тимофійович у Конча-Заспі. Все це вручили ще 11 липня ввечері на квартирі. Валентина Іванівна жалілася на проблеми мозкового кровообігу – кружився світ, а Петро Тимофійович тримався гарно.

12 липня в Інституті історії України ще раз привітали ювіляра, сфотографувалися в його робочому кабінеті. А черга до нього не міліла – йшли як на прощу: Петра Тимофійовича люблять і цінують тисячі людей. Кого тільки не зустрів...

Свято продовжилося в колонному залі Національної філармонії. Вітали Маркіян Лубківський від Президента України, його секретаріату, Адам Мартинюк – від Верховної Ради, Роман Безсмертний – від уряду, Борис Патон – він НАНУ, Валерій Смолій – від Інституту історії України. Делегація з Кам’янця-Подільського на чолі з ректором О.М.Завальнюком та заст. міського голови А.В.Шевчуком, від Хмельницького – нардеп В.М.Олуйко. Некоректність допустив Р.Безсмертний, назвавши бібліотекарів свого Макарова, які десь там у підсобці тримали не розкритий том “Історії міст і сіл Української РСР. Київська область” – дітище Петра Тимофійовича, нецензурним словом. Це обурило зал.

Свої пісні ювіляру присвячували квартет “Гетьман”, бандуристи.

Завершив свято Ювіляр коротким і виваженим словом. Дорожить усім, що було, ні від чого не відрікаючись. Вдячний комсомолу, партії, академії, сім’ї, усім хто прийшов привітати, зобов’язався виконати доручення виступаючих – дожити до 100. Зал встав, а Петро Тимофійович під оплески покинув трибуну.

3 жовтня 2005 року • Майже протягом тижня Петро Тимофійович був на Хмельниччині.

28 вересня зустрівся з головою облдержадміністрації І.В.Гладуняком та головою облради А.О.Овчаруком з питань видання книг “Реабілітовані історією” та функціонування обласної організації Спілки. Ночував у нас вдома.

29 вересня побував у районній бібліотеці, представили Петру Тимофійовичу старішого музейника зі Смотрича краєзнавця Ганну Паляницю, доручив мені підготувати подання на присвоєння їй звання Почесний член ВСК.

Поїхали в Кам’янець-Подільський, підключився В.О.Савчук. Відвідали мерію, відбулась зустріч з головою О.В.Мазурчаком. Пообідали разом з ректором О.М.Завальнюком й поїхали в Бакоту. Помаленьку, спираючись на мою руку, Петро Тимофійович подолав складний шлях униз до скельного

монастиря, ще в XIX ст. розкопаного В.Б. Антоновичем, і назад. Пили джерельну водичку, фотографувалися. Академік був задоволений – багато читав і чув про першу столицю Подільського краю, і, нарешті, особисто побував тут.

30 вересня зустрівся Петро Тимофійович з викладачами та студентами природничо-економічного факультету, взяв участь у відкритті читального залу.

Сьогодні, 3 жовтня, по дорозі на Київ завітав знову у наші Дунаївці. Поснідали разом удома. Я доповів, що здав у видавництво “Абетка-Нова” монографію, що текст автореферата вніс до комп’ютера. Вирішили провідною організацією обрати Харківський національний університет ім. В.Каразіна.

22-24 березня 2006 року • Був у Києві, двічі зустрічався з Петром Тимофійовичем, обговорили, у кого просити відгуки на автореферат. Один примірник моєї докторської дисертації Петро Тимофійович дав читати Я.В. Верменич, другий залишив у себе. Порекомендував зустрітись з ученим секретарем О.І.Гуржієм. Привітав мене з народженням третього онука Віті, подарував йому чашечку для молока...

7 жовтня 2006 року • Вийшла монографія “Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження й розквіту”. Мав розмову з науковим керівником академіком П.Т.Троньком. Хворіє.

24 січня 2007 року • Побував у Києві. Обговорювали питання дисертації. Побажань чимало: посилити історіографію та підрозділ про методологію дослідження, зробити більш “проблемною” назву теми, врахувати інші поради.

Петро Тимофійович запропонував захист проводити не в Інституті історії України НАН України, а в Харкові. Я висловився за Чернівці, аргументував. Зупинилися на Чернівецькому національному університеті імені Ю.Федьковича.

4 травня 2008 року • Рух до захисту моєї докторської дисертації зупинився, бо тема кандидатської і докторської пов’язана з краєзнавством, а останній абзац п. 12-го постанови Кабміну України від 7 березня 2007 року гласить: «Наукові положення і результати, які виносились на захист у кандидатській дисертації здобувача наукового ступеня доктора наук, не можуть повторно виноситися на захист у докторській дисертації...». Голова спеціалізованої вченої ради у Чернівецькому національному університеті імені Ю.Федьковича О.В.Добржанський завагався. Розсудити міг начальник відділу ВАК України Л.Є.Шкляр. “Не падайте духом, – підтримав Петро Тимофійович. – Безвихідних ситуацій не буває. Будемо шукати вихід”.

9 травня 2008 року • Привітав Петра Тимофійовича з Днем перемоги. А він розповів про прийом у Кабміні, виступ в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, покладання квітів до Меморіалу, у якому брав участь. На зустрічі у Президента України не був – важко ходити й стояти.

20 травня 2008 року • З моїм науковим консультантом академіком П.Т.Троньком побував у начальника відділу ВАК України Леоніда Євдокимовича Шкляра. Віднісся поважливо, уважно вислухав Петра Тимофійовича,

мої пояснення. Ознайомившись з планами колишньої кандидатської і нинішньої докторської дисертацій, сказав: “Я не бачу якихось особливих проблем – і географічні, і хронологічні рамки відрізняються. Ще раз уважно переглянете, аби не допустити повтору теоретичних положень і висновків (це не стосується емпірики-фактів). Передайте голові спеціалізованої вченої ради О.В.Добржанському моє погодження на подальший розгляд дисертаційної роботи”.

З Петром Тимофійовичем, а згодом і Валерієм Андрійовичем Смолієм погодив питання мого стажування в Інституті історії України НАН України.

12 липня 2008 року, субота • Привітали Петра Тимофійовича з 93-літтям по телефону, побажали здоров'я, нових творчих удач.

29 жовтня 2008 року • Повернувся з IV з'їзду Спілки, яка відповідно із постановою Кабінету міністрів України реорганізована в національну. “Враховуючи видатні заслуги у забезпеченні розвитку української національної культури, надати статус національної Всеукраїнській спілці краєзнавців і надалі іменувати її – Національною спілкою краєзнавців України. Прем'єр міністр України Ю.Тимошенко”, – говориться в постанові.

Входив до мандатної комісії, виступив на з'їзді від імені фундаторів Спілки (а я був делегатом I-го установчого та і всіх наступних з'їздів) привітав Петра Тимофійовича ще з однією його вікопомною справою. Спілка стала творчою, професійною і цим доказала деяким “критикам” із середовища Інституту історії України, що краєзнавство – як комплексне дослідження і науково-громадський рух – має гарну перспективу.

Разом із О.М.Завальнюком, Л.В.Баженовим, В.О.Савчуком обраний до складу правління НСКУ.

20 лютого 2009 року • Петро Тимофійович Тронько приїхав у Чернівці на захист моєї докторської дисертації на історичному факультеті Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. На моє прохання зустріли його біля поїзда Л.В.Баженов та А.Г.Роздобудько. Коли Петро Тимофійович зайшов у зал спеціалізованої вченої ради, члени ради привітали його оплесками. Виступив, як науковий консультант, відсидів ціле засідання – три з половиною години. “За” проголосували всі 11 членів ради.

Після обіду провів Петра Тимофійовича до поїзда, посадив у купе. Подякував, обнялись, попрощались.

Цієї поїздки побоювались колеги Г.О.Клепак, Р.В.Маньківська. Натякав і я Петру Тимофійовичу, що погода, мовляв, погана, чи варто їхати. Але він настояв на своєму. Сердечно вдячний йому.

12 червня 2009 року, четвер • У конференц-залі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в червоному центральному корпусі, відбулося два заходи: нарада з питань підготовки нової редакції історії міст і сіл України та пленум НСКУ – перший після IV з'їзду. Вручаючи посвідчення члена правління НСКУ, Петро Тимофійович під оплески учасників пленуму привітав мене з отриманням диплома доктора історичних наук (це сталося напередодні, 11 червня, у кабінеті вченого секретаря ВАК України М.С.Дер-

жалюка). Обідали в затишній ідальні університету. Випили сухого вина за здоров'я Петра Тимофійовича. Після обіду провів Петра Тимофійовича до залу, де засідали. Він попросив показати диплом.

– Не було, тепер не дають, – відповів, – я куплю сам.

– Не треба, ми вам подаруємо...

Попрощався, бо спішив на швидкісний поїзд №177.

20 серпня 2009 року • Своєю машиною з дружиною побували в Києві. Головна мета – провідати Петра Тимофійовича. Застали в службовому кабінеті. Передали для бібліотеки відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАНУ низку наших видань: свій біобібліографічний покажчик до 65-річчя, монографію “Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – ХХІ ст.”, нарис історії університетської наукової бібліотеки, яку з 1 вересня 2004 р. очолюю, нарис про ректора Кам’янець-Подільського ІНО Ф.А.Кондрацького, методичні рекомендації щодо написання і захист учнівської науково-дослідної роботи, спільні з дружиною два випуски біобібліографічного довідника “Дунаєвеччина в іменах” та дослідження про земляка Мелетія Смотрицького “Я спасення шукав для народу...”. Валентині Іванівні передали дунаєвечкі гостинці, почаявали й обговорили перспект навчального посібника “Шкільне краєзнавство”. Схваливши задум і зроблене, Петро Тимофійович згодився виступити його науковим редактором.

23 серпня 2009 року • Зателефонував Петру Тимофійовичу на дачу. Трубку, як завжди, взяла Лариса Петрівна. Привітались.

– Виктор Степанович, сей час позову папу. Папа, возьми трубку – к тебе Виктор Степанович...

Вже вкотре чую саме ці дуже приємні мені слова, вони засвідчують – у домі все в порядку.

Привітав Петра Тимофійовича з 18-ою річницею незалежності України. Запитав, як почувастесь.

– Не важно почувастесь ми з Валентиною Іванівною, погані ми комсомольці, трійчники... – гірким жартом виказав він, власне, правду. – Телефонуйте, не забувайте, звертайтесь, якщо щось потрібно.

– А можна Вам телефонувати не тоді, коли потрібно, а тоді, коли хочеться почути Ваш голос, дізнатись, як самопочуття?

– Звичайно, я завжди вам радий.

8 травня 2010 року • Зателефонував В.О.Савчук і повідомив, що напередодні 65-річчя Великої Перемоги П.Т.Троньку присвоєно звання генерал-майора. Я зразу ж зателефонував на дачу в Конча-Заспі, привітав Петра Тимофійовича. “Та немає ще нічого”, – відповів він.

Привітали мене листа – першу спробу ще 2005 року зініціювати присвоєння генеральського звання. Поговорили про ювілейний на честь 80-річчя Українського комітету краєзнавства пленум, домовились про публікацію в журналі “Краєзнавство” спільної статті про УКК. Наприкінці привітав і з наступаючим

святом Перемоги. “Буду вдома дивитися по телевізору – ноженьки болять”, – з гіркою мовив Петро Тимофійович.

10 вересня 2010 року • Як заступник голови Хмельницької обласної організації НСКУ по телефону доповів Петру Тимофійовичу, що працюємо над проектом обласної програми розвитку краєзнавства до 2020 р., встановили 2 премії обласної організації Спілки – імені І.І.Винокура для відзначення видатних досягнень у галузі краєзнавчої роботи та імені І.А.Стасюка – за видатний внесок у написання історії населених пунктів у новій редакції.

30 січня 2011 року, неділя • Завтра закінчується моя зимова відпустка, майже завершив 2-ге доповнене видання монографії “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”. Петро Тимофійович згодився виступити науковим редактором.

22 липня 2011 року • “Провідав”, по телефону звичайно, Петра Тимофійовича на дачі в Конча-Заспі. Запитав, як почувається. У відповідь: “Не дуже, на трійку...”. Сказав Петру Тимофійовичу, що два дні тому згадував його в день свого народження. Адже відбувся, як науковець, завдяки йому. Петро Тимофійович зрадів, розчулився, традиційно передав вітання дружині – “царіці Тамарі”. Розмовляти йому було важко. Слабіє мій Учитель.

3 вересня 2011 р., субота • До нас у Кам’янець-Подільський дійшла інформація, що Петро Тимофійович ліг на обслідування до Феофанії. Ввечері зателефонував Ларисі Петрівні Тронько, щоб дізнатися, як іде обслідування. Виявилось зовсім інше. Його розбив інсульт. Поїв, зібрався прогулятися і в умивальні впав. Забрали в лікарню – відняло лівий бік, мову і, на жаль, стан не поліпшується.

– Я беру його за руку, розповідаю про маму, що лежить у цій же лікарні, нібито вона одужує прямо на очах. Питаю: “Папа, ти чуєш мене? Якщо чуєш відкрій очі, або закрій очі”. І він це робить. Дихає через кисневу маску. А маму обманюю (прости, Боже!), що папа ніби тільки пішов, бо ти спала... До нього нікого не пускають, навіть мене всього на кілька хвилин. Тому Ви не приїжджайте поки що.

11 вересня 2011 року • У неділю ввечері знову зателефонував Л.П.Тронько, щоб дізнатися, як проходить лікування.

– Вже вимовляє окремі слова, – повідомила Лариса Петрівна. – Лікарі сказали, що протягом 2–3 днів відбудеться перелом.

13 вересня 2011 року, вівторок • З Києва зателефонував ректор Олександр Михайлович Завальнюк.

– Петра Тимофійовича – не стало...

Я зателефонував В.О.Савчуку, Л.В.Баженову й повідомив цю трагічну звістку...

15 вересня 2011 року, четвер • Делегації з Кам’янець-Подільського (О.М.Завальнюк, В.О.Савчук, Л.В.Баженов і я) та Хмельницького (Л.Л.Місінкевич, В.І.Очеретянко, М.І.Баюк, Н.В.Титова), а ще під’їхали П.С.Каньоса, А.М.Каньоса, Н.Л.Кротік, О.А.Шевчук, попрощались з Петром Тимофійовичем у клубі Кабінету міністрів України, потім і на Байковому кладовищі, де на центральній алеї, біля самої церкви, отримав він останній спочинок.

Пристаю до статті-некрологу, яку в співавторстві з О.М.Завальнюком вмістимо в 17-му випуску наукового збірника “Освіта, наука і культура на Поділлі”, редколегію якого з 2-го випуску очолював академік НАН України П.Т.Тронько.

23 січня 2012 року • У Будинку освіти, в залі, де колись засідала Центральна рада, відбувся позачерговий V з’їзд Національної спілки краєзнавців України. Делегати вшанували хвилиною мовчання пам’ять беззмінного впродовж 1990–2011 рр. голови Спілки академіка П.Т.Тронька й обрали головою його колишнього заступника члена-кореспондента НАН України, заступника директора Інституту історії України НАНУ подолянина Олександра Петровича Ресента. У президії сиділа Лариса Петрівна Тронько – голова Фондації імені Героя України П.Т.Тронька. У розданому нею і А.Н.Сериковим першому числі бюлетеня “Старожитності” побачив своє прізвище серед членів редколегії цього видання та своє новорічне вітання Ларисі Петрівній, яке з’явилося на хвилі емоційного піднесення, коли отримав від неї відкритку й конверт Фондації з портретом Петра Тимофійовича: “З великим хвилюванням узяв до рук конверт фундації Героя України, академіка П.Т.Тронька з портретом Петра Тимофійовича, поцілував портрет мого Учителя, зрадів, що така фундація з’явилася: наш Петро Тимофійович із нами, його розум, добрі справи діють, об’єднують, ведуть. Дякуємо Вам, Ларисо Петрівно, за таку приємну звістку! Завжди Ваші – Віктор і Тамара Прокопчуки”.

Вніс пропозицію президії V з’їзду НСКУ встановити премію імені академіка П.Т.Тронька для відзначення кращих краєзнавців, підтриману хмельницькою делегацією.

* * *

Звичайно, не все записувалося, а, відомо, що не записано, то втрачено. І все ж з представленого можна зробити висновок про змістовність і багатогранність стосунків тільки з однією людиною. А на життєвому шляху Петра Тимофійовича, без перебільшення, їх були сотні, тисячі. Він роздавав себе людям залишаючись у їх долях, життєвій і громадянській позиції, у їх пам’яті.

Доля подарувала мені більше 20 років спілкування з академіком П.Т.Троньком, людиною, яка зробила переворот не тільки в моєму духовному світі, а й у житті взагалі.

Я доторкнувся до багатой скарбниці людської мудрості, досвіду державного, політичного діяча, видатного вченого й організатора науки і краєзнавства, до глибокої криниці людської чистоти й етики.

Петро Тимофійович провів мене через усі перешкоди наукового становлення – був науковим керівником і консультантом, співавтором окремих публікацій, науковим редактором чотирьох монографій, навчального посібника “Шкільне краєзнавство”.

1992 року за його пропозицією я став членом редколегії журналу “Краєзнавство” – органу Спілки, 1993-го – членом правління, протягом 1991–2011 рр. – учасником V–XII наукових конференцій з історичного краєзнавства,

долучився до підготовки низки важливих нормативних актів – проекту Указу Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні” (2001), урядової “Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року” (2002), деяких матеріалів II–IV з’їздів Спілки.

Він був тонкою людиною, високого цінував людську порядність, самовідданість і жертвну працю на благо рідної України, свого народу. І кожна зустріч, розмова ставали незабутньою школою. Низько кланяюсь й широко дякую Петру Тимофійовичу за все – я у довічному боргу перед своїм Учителем.

Резюме

В статтє на основании записей из личного дневника автора рассказы-вается о встречах с Героем Украины, лидером возрождения краеведческого движения Петром Тимофеевичем Троньком.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(477.43)“1917–1920”(092)

В.В.Гудима

Михайло Куриленко – губернський комісар Директорії УНР, освітній та громадсько-політичний діяч Поділля у 1917–1920 рр.

У статті проаналізовано основні напрями діяльності М.Куриленка на посаді губернського комісара, висвітлено життєвий, освітянський та громадсько-політичний шлях у добу Українського державотворення 1917–1920 рр.

Ключові слова: Михайло Куриленко, губернський комісар, освітній та громадський діяч, Поділля, Директорія, Українська революція.

Важливі сторінки біографії багатьох діячів Української національно-визвольної революції 1917–1920 рр. пов’язані з Поділлям. Серед них варто відзначити Михайла Прокоповича Куриленка.

На жаль, його життєвий шлях й адміністративна, освітня та громадська діяльність в добу Української революції 1917–1920 рр. не знайшли свого належного висвітлення в історичній та краєзнавчій літературі. Окремі факти про діяльність М.Куриленка на посаді губкомісара подають у своїх працях безпосередні учасники революції І.Мазепа¹, Д.Дорошенко², В.Приходько³. У 1991 році з’являється за кордоном стаття внука М.Куриленка Ю.Стефанівського⁴, в якій фрагментарно відображено життєвий і творчий шлях Михайла Прокопо-

вича. Сучасні українські історики О.Завальнюк⁵, В.Лозовий⁶, М.Баюк⁷, В.Стецюк⁸, І.Піддубний⁹, Н.Сорочан¹⁰ у своїх працях висвітлюють деякі аспекти діяльності М.Куриленка у період Української революції 1917–1920 рр. У 2005–2008 рр. з’являються статті про діяльність М.Куриленка у спілці “Гуцульське мистецтво”¹¹, але вони лише побіжно торкаються періоду 1917–1920 рр.

У даній статті ми ставимо за мету висвітлити життєвий шлях і основні напрями діяльності М.Куриленка на посаді губернського комісара, а також в освітній та інших сферах у 1917–1920 рр.

Михайло Прокопович народився 2-го листопада (за старим стилем) 1885 року в с.Коропі Чернігівської губернії, в родині Прокопія та Віри Куриленків. Сім’я була не з багатих, крім Михайла було ще два сини – Василь та Петро. У 1909 р. він закінчив Кролевецьке міське училище, і надалі вступив до Київського учительського інституту та навчався там до 1913 року¹².

В бурхливі часи Української революції оселяється на Ямпільщині Подільської губернії, де працює вчителем, викладачем педагогічного училища, стає активним громадським діячем¹³. За гетьманату був змушений покинути місто Ямпіль і перебратися до Кам’яця-Подільського, де працював директором гімназії¹⁴. Враховуючи організаторські здібності Михайла Куриленка, його було запрошено на посаду інструктора позашкільної освіти губернського земства. Сферою його роботи була позашкільна освіта: заснування подібних відділів у повітових земських управах, організація “Просвіт”, бібліотек, курсів і т.п. Як зазначає В.Приходько “на посаді губерніяльного інструктора [Михайло] Куриленко виявив великі організаційні здібності, в парі з великою відданістю справі. Як інструктор, він їздив по губернії і в часі дикої демобілізації [...], наражуючись на всякі неприємності з боку салдатів та ризикуючи захорувати на тиф. Щоб почувати себе в потягах на рівних правах з товарищами, одягався як товарищ у засмальцьовану пімняту шинелю, з вешевим мішком на боці та в салдатській шапці”¹⁵, “в брудних теплошках, повних салдатів, вороже успокіблених до кожного цивіля. Звичайно, ніхто не міг зобов’язати примусити Куриленка їздити в таку пору і в таких умовах, але жадоба діяльності, праці, бажання якнайбільше зробити та поспіти на всякі повітові з’їзди та наради “гнали” Куриленка до цих постійних і небезпечних роз’їздів. Так він став душою відділу, а одночасно з ним, в самій канцелярії”¹⁶.

22 квітня 1918 р. відбулося перше засідання комісії з народної освіти губернії. Її головою обрали В.Приходька, присутніми на засіданні були губернський комісар освіти Ю.Щириця, директор народних шкіл С.Біляєв та губернський інструктор з позашкільної освіти М.Куриленко. Головним питанням порядку денного була доповідь “Про організацію Губерніяльної міжнаціональної та Української губерніяльної ради освіти та їх управ”¹⁷.

Щодо діяльності М.Куриленка на посаді інструктора з позашкільної освіти, В.Приходько зазначав: “Найбільш відповідним інструктором виявився Михайло Куриленко. Людина жива, здібна, привітна, з організаційним хистом, він багато зробив для позашкільної освіти на Поділлі”¹⁸.

7 липня 1918 р. Михайла Прокоповича обрали членом Ради Товариства Подільської “Просвіти”, до якої також входили відомі освітньо-культурні діячі Поділля: Ю.Богацький, П.Бутовський, М.Вікул, С.Іваницький, О.Пашенко, В.Приходько, К.Солуха, Ю.Січинський, В.Січинський, М.Шиян¹⁹.

3 нагоди відкриття Кам’янець-Подільського державного українського університету 22 жовтня 1918 р. на його адресу надійшла вітальна адреса “Просвіти”, підписана зокрема й М.Куриленком²⁰.

За часів гетьманату, Куриленка кілька разів намагались арештувати, але, своєчасно повідомлений, він виїздив з Кам’янця і мандрував під охороною відомого діяча, старшини Українських Січових Стрільців Миколи Саєвича аж до Катеринослава²¹.

Внаслідок антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р. до влади прийшла Директорія, яка зайнялась зокрема створенням ефективної системи місцевих органів влади. 13 грудня 1918 р. губернський комісар Г.Степура у порозумінні з головою повітової управи Шевчуком призначив М.Куриленка, як зазначалося, “українського есера” в.о. Новоушицького повітового комісара²². А уже 25 грудня 1918 р. наказом Міністерства внутрішніх справ він став повноцінним Новоушицьким повіткомісаром²³.

У січні 1919 р. він став помічником губернського комісара Поділля, взяв активну участь у справі підтримки та порятунку тисяч учасників антирумунського повстання на Хотинщині, входив до складу комісії з ліквідації українськорумунського прикордонного конфлікту, очолювану Д.Дорошенком²⁴. Крім нього, сюди увійшли: приват-доцент університету Л.Білецький, два військових чини, два колишніх судових слідчих з Хотинського повіту, а також урядовець із губернського комісаріату, якому було доручено функції секретаря. Комісія отримала державні кошти, окреме приміщення²⁵. Спроби врегулювати конфлікт, на жаль, не мали успіху. В офіційних колах кожна із сторін намагалася перекласти вину на іншу. Так продовжувалося до середини квітня 1919 року, коли Кам’янець-Подільський захопили червоні війська, а установи УНР змушені були покинути місто. Припинила свою роботу і слідча комісія²⁶. На той час М.Куриленко перебував у Галичині. Внаслідок захоплення більшовиками Кам’янця-Подільського, уряд УНР, а також місцеві установи (губернський комісаріат і губернська народна управа) залишили місто і оселилися в м.Борщеві²⁷. Делегація губернської народної управи, до складу якої входили М.Куриленко, В.Приходько і Я.Огородник, провели зустріч у Тернополі з головним отаманом С.Петлюрою з метою з’ясування перспективи військових дій і відновлення цивільної влади²⁸. Д.Дорошенко описує у своїх спогадах зустріч з Кам’янецькою адміністрацією – Г.Степурою, М.Куриленком, В.Приходьком в Станіславі²⁹.

У квітні 1919 р. відбулися вибори нової губернської народної управи. За пропозицією В.Приходька було вирішено розширити склад управи (“у зв’язку із значним поширенням праці, наша дотеперішня управа не могла б з усім справитися”). Губернською народною радою було обрано склад нової управи. До неї увійшли: В.Приходько (голова), М.Река (заступник), М.Куриленко,

Ю.Богацький, Я.Огородник, О.Морозовський, М.Льїнський³⁰. Як зазначав сам голова, “все це були переважно молоді українські діячі-патріоти, що показали себе добрими організаторами і адміністраторами в повітах чи в іншій праці і, як я гадав і плянував, робота на нашому Поділлі ще пошириться і набере ще швидшого темпа³¹”.

Згідно наказу Директорії від 21 травня 1919 р. член Подільської губнаруправи М.Куриленко прийшов на посаду губерньського комісара³². До цієї роботи взявся на початку червня 1919 р., коли було визволено Кам’янець-Подільський. Серед його наказів виділяються ті, які були спрямовані на організацію та діяльність місцевих органів влади³³.

В той час державний і політичний центр УНР був переповнений військовими, держслужбовцями і представниками місцевих органів влади. Для залучення останніх до адміністративної роботи в губернії М.Куриленко запросив їх до себе на розмову³⁴.

З його ініціативи створили комісію з розгляду всіх протиурядових дій і злочинів, вчинених більшовиками³⁵. Одночасно він вжив рішучих заходів щодо проведення мобілізації на теренах Поділля³⁶, активно виступав проти агітаторів, які вороже ставилися до української державності. Повітовим комісарам наказувалося спільно з місцевими громадськими організаціями виявляти і усувати подібних осіб. Урядовцям, які залишалися на службі, запропонував скласти присягу на вірність Українській Народній Республіці³⁷.

Приділяв увагу покращенню санітарного стану міста³⁸, ліквідації саботажу різних працівників³⁹.

Для охорони націоналізованих пам’яток історії та мистецтв 14 червня 1919 р. він видав наказ про створення при повітових і міських управах комісій з членів цих управ або спеціально із запрошених цими управами фахівців з обліку культурно-історичних пам’яток, які підпорядковувалися архівно-музейному відділу Подільської народної управи. Комісії повинні були реєструвати, зберігати культурно-історичні та старовинні пам’ятки і не могли повертати націоналізовані речі нікому без особливого розпорядження. За невиконання цього наказу винуваті каралися за законами військового часу⁴⁰.

Влітку 1919 р. М.Куриленко розчарувався у діяльності влади та в ідеологічних засадах партії соціал-революціонерів, взяв участь у легальній опозиції проти соціалістичного уряду, до якої увійшли відомі на Поділлі громадські та політичні діячі: професори І.Огієнко, В.Біднов, голова Подільської губерньської народної управи В.Приходько, член тієї ж управи О.Морозовський, член Трудового Конгресу І.Косенко⁴¹. 23 червня 1919 р. Директорії УНР було подано “Меморандум громадських діячів Поділля” за підписами близько 20 осіб, які вимагали від уряду змінити засади політики, зокрема, скасувати трудові ради на місцях, передати селянам землю у власність за викуп, утворити “діловий комітет” з безпартійних⁴².

25 липня 1919 р. відбулося засідання Ради Народних Міністрів, де серед інших питань розглядалося “внесення” міністра внутрішніх справ про звільнен-

ня губернського комісара Поділля Михайла Куриленка⁴³, що згодом було ухвалене⁴⁴. Наступного дня Директорія УНР затвердила це рішення⁴⁵. Як зазначав І.Мазепа, міністр внутрішніх справ в уряді Б.Мартоса, причиною звільнення була бездіяльність губернської адміністрації. “Влада на місцях не виявляє ніякої живої діяльності, що населення не поінформоване, сільські та волосні органи не діють і т.д. Близький розслідування справи показав, що ця бездіяльність органів влади на місцях в значній мірі пояснювалася саботажом з боку правих українських груп. У зв’язку з цим довелося негайно 27 липня 1919 р. [насправді 26 липня – Авт.] звільнити ГК Поділля М.Куриленка, що був одним із активних членів правої опозиції”⁴⁶.

25 липня 1919 р. М.Куриленко дав відповідні пояснення міністрові внутрішніх справ, але “паном міністром [внутрішніх справ] накладена така резолюція: пояснення Куриленка в бездіяльності вважаю незадовільняючим”⁴⁷. На нашу думку, причиною звільнення губкомісара була його опозиційність до уряду, а не бездіяльність, адже він докладав значних зусиль для налагодження та діяльності місцевих органів влади.

Слід зазначити, що учасники надзвичайного зібрання Подільської губернської народної управи, яке відбулося 9 вересня 1919 р., не підтримали звільнення М.Куриленка і висловили “своє довір’я представникові земства, який передчасно залишив свою посаду”⁴⁸.

Після звільнення, Михайло Прокопович віддався роботі в губернській народній управі. Зокрема, 8 вересня 1919 р. він, за дорученням управи, відкрив зібрання Подільської губернської народної ради⁴⁹, виголосив доповідь “Про сучасне фінансове становище губерніяльного народного самоврядування”⁵⁰.

Після переходу Поділля під польський військовий контроль в середині листопада 1919 р. М.Куриленко залишився на своєму місці. Разом з В.Приходьком він не підчинився наказу польської влади від 17 лютого 1920 р. про ліквідацію губернської народної управи. Вони вважали, що губернська народна управа юридично не скасованою і повинна продовжувати існування, тому збиралися на засідання і намагалися вирішувати поточні справи щодо різних повітів⁵¹.

На початку липня 1920 р., коли почався відступ польських та українських військ, членові управи М.Куриленку було доручено виїхати на фронт, щоби передати 130 комплектів білизни та 120 комплектів одягу, “заготовлені згідно умови з Інтенданством”. При цьому було зазначено, що коли не буде можливості передати одяг представникам командування, його слід вручити “першій попавшійся стройовій частині Війська УНР”⁵².

Після поразки революції у листопаді 1920 р. М.Куриленко опинився в Галичині. В еміграції на нього поклали обов’язки директора департаменту нижчої школи міністерства освіти, у зв’язку з цим відвідав, табір для український військових у м.Ланцуті (Польща). На цій посаді займався відкриттям початкової школи і гімназії, організацією лекцій, виданням журналу, створенням театру, оркестру, хору тощо. Попри позитивні зрушення, він бачив і невіршені пи-

тання життя вояків у таборі, зокрема, забезпечення книгами, відповідними коштами та організаторами. Разом з іншими діячами вирішив взяти участь в організації педагогічних курсів для українців, які перебували в таборах. У зв'язку з цим було подано клопотання П.Холодного та Л.Бачинського до Міністерства військових справ щодо надання дозволу лекторам відвідувати табори⁵³.

В 1921 р.⁵⁴, а за іншими даними 1922 р.⁵⁵, М.Куриленко виїхав на Гуцульщину, до Косова, з огляду на хворобу легенів своєї дружини. Там його зусиллями, а також священика Ю.Герасимовича, адвоката П.Рондяка та видатного вченого-етнографа В.Гнатюка 13 вересня 1922 р. заснували спілку "Гуцульське мистецтво", директором якої став Михайло Прокопович. Він також намагався відкрити в м.Косові навчальний заклад для підготовки майстрів гуцульського мистецтва, але, міністерство освіти Польщі не підтримало цю ідею⁵⁶.

Після приєднання Західної України до СРСР в 1939 р., радянська влада почала переслідувати М.Куриленка. В жовтні 1939 року його заарештували, але після протестів робітників спілки "Гуцульське мистецтво" випустили і навіть призначили директором Косівського художнього технікуму, але у грудні того ж року заарештували вдруге. Знаходився в Івано-Франківській тюрмі. Йому інкримінували скоєння злочину, передбаченого ст.54-13 Кримінального кодексу УРСР (активні дії і боротьба проти робітничого класу та революційного руху). 18 квітня 1940 року відправили до Житомира⁵⁷. Про подальшу його долю жодних відомостей немає.

Отже, Михайло Прокопович Куриленко у 1917–1920 рр. активно трудився на ниві національного відродження, українського державотворення, вніс чималий внесок у поширення національної освіти і культури, розвиток місцевого самоврядування. В еміграції він залишив помітний слід у культурно-освітній роботі серед українців в польських таборах, збереженні і примноженні мистецької спадщини гуцулів.

Примітки:

1. Мазепа, І. Україна в огні й бурі революції / Ісаак Мазепа. – К.: "Темпора", 2003. – 608 с.
2. Дорошенко, Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): Науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
3. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / Віктор Приходько [упоряд. і авт. пер. Ю. Легун, О. Кравчук]. – Вінниця : ТОВ "Консоль", 2011. – 416 с.
4. Стефанівський, Ю. Подвижник національного відродження / Юрій Стефанівський // Свобода. Український щорічник. – Нью-Йорк. – 2 листопада. – 1991. – Ч. 210. – С. 2.
5. Завальнюк, О. М. Д.І.Дорошенко: 75 днів у Кам'янець-Подільському / О. М. Завальнюк // Краєзнавство: науковий журнал / НАН Укр., Ін-т історії Укр. – 2001. – № 1-4. – С. 115-118; Його ж. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

6. Лозовий, В. С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / Віталій Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 224 с.

7. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – 2009. – Кам'янець-Подільський. – Т. 13: Присвячено 90 річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 3-19.

8. Стецюк, В. Б. Земства Правобережної України в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вадим Борисович Стецюк. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 240 с.

9. Піддубний, І. Матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України про події 1918–1919 рр. у Хотинському повіті / І. Піддубний // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність “Історія”. – Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича “Рута”, 2008. – Вип. 7. – С. 92-106.

10. Сорочан, Н. А. Діяльність Міністерства народної освіти УНР в Тарнові (листопад 1920 р. – грудень 1921 р.) / Н. А. Сорочан; [гол. ред. Ю.Терещенко]. – К.; Житомир: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2008. – Т. 2. – С. 57-67.

11. Молинець, В. Три постаті на тлі мистецької школи у Косові: М.Куриленко, Є.Сагайдачний, О.Соломченко / В. Молинець // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2008. – № 19. – С. 325-333.; Пелипейко, І. Феномен “Гуцульського мистецтва” / Ігор Пелипейко // “АЛКОС”: Літературно-мистецький альманах. [Ред. кол. Близнюк М., Гостюк В., Григорчук А., Пеленейко І.] – Косів: МПП “Еврика, 2005. – № 2-3. – С. 127-137.

12. Стефанівський, Ю. Зазначена праця. – С. 2.

13. Пелипейко, І. Зазначена праця – С. 131.

14. Молинець, В. Зазначена праця. – С. 327.

15. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 295.

16. Там само. – С. 295.

17. Баюк, М. І. – Зазначена праця. – С. 6.

18. Приходько, В. – Зазначена праця – С. 299.

19. Центральний державний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВО України), ф.1793, оп.1, спр.142, арк.360.

20. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / Уклад., авт. передн. слова і досл.д. О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 152.

21. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 295.

22. ЦДАВО України, ф.1092, оп.3, спр.155, арк.1.

23. Там само, арк.2.

24. Дорошенко, Д. Зазначена праця. – С. 417.

25. Завальнюк, О. М. Д.І.Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському. – С. 116.

26. Дорошенко, Д. Зазначена праця. – С. 426.

27. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 390.

28. Там само. – С. 393.

29. Дорошенко, Д. Зазначена праця. – С. 446.
30. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 381; Склад нової Губернської Народної Управи // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 9 квітня. – № 93. – С. 4.
31. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 284.
32. ЦДАВО України, ф.1092, оп.3, спр.155, арк.3.
33. Наказ Подільського Губерніального комісара // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 14 червня. – Ч. 4. – С. 2; Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.Д-255, оп.1, спр.133, арк.275; Накази Подільського Губерніального Комісара 14 червня 1919 р. // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 15 червня. – Ч. 5. – С. 2.
34. Накази Подільського Губерніального Комісара 14 червня 1919 р. // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 15 червня. – Ч. 5. – С. 2.
35. Оголошення // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 18 червня. – Ч. 7. – С. 3.
36. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 р.) документи і матеріали / Під ред. М. І. Мехеди, упор. Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага, І. І. Кириченко. – Вінниця: Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1959. – С. 288.
37. Хроніка. Телеграма губерніального комісара на ім'я комісара повітового // Шлях. – Вінниця. – 1919. – 23 серпня. – Ч. 7. – С. 2.
38. Хроніка. Санітарне становище м. Кам'янця // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 22 червня. – Ч. 11. – С. 3.
39. Наказ Подільського Губернського Комісара 19 червня 1919 року №2296 // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 22 червня. – Ч. 11. – С. 1.
40. Наказ Подільського Губерніального Комісара 14 червня 1919 р. // Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 19 червня. – Ч. 8. – С. 2.
41. Лозовий, В.С. Зазначена праця. – С. 68.
42. Стецюк, В.Б. Зазначена праця. – С. 115.
43. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Т. 1 – 688 с.
44. ЦДАВО України, ф.1092, оп.3, спр.155, арк.8.
45. Там само, арк.5.
46. Мазепа, І. Зазначена праця. – С. 247.
47. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.57, арк.77.
48. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р-260, оп.1, спр.4, арк.23.
49. ДАВО, ф.Д-255, оп.1, спр.133, арк.88 зв.
50. Засідання губерніальної народної ради // Шлях. – Вінниця. – 1919. – 11 вересня. – Ч. 22. – С. 3.
51. ДАХО, ф.Р-260, оп.1, спр.21, арк.2.
52. Стецюк, В. Б. Зазначена праця. – С. 170.
53. Сорочан, Н. А. Зазначена праця. – С. 63.
54. Приходько, В. Зазначена праця. – С. 295.
55. Стефанівський, Ю. Зазначена праця. – С. 2.

56. Пелипейко, І. Зазначена праця. – С. 136.
57. Стефанівський, Ю. Зазначена праця. – С. 2.

Резюме

В статтє проанализировано главные направления деятельности М.Куриленка на должности губернского комиссара, освещено жизненный, образовательный и общественно-политический путь в период Украинского государствообразования 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Михаил Куриленко, губернский комиссар, образовательный и общественный деятель, Подолье, Директория, Украинская революция.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 741:929-054.72 П.ХОЛОДНИЙ(477.43)

А.М.Трембіцький, А.А.Трембіцький

Митець Петро Холодний і його картина “Ой у полі жито...”

У статті на підставі нововіднайдених праць В.Січинського, С.Левченко, С.Гординського та ін., розкрито творчу діяльність відомого українського державного і громадського діяча, педагога і маляра Петра Івановича Холодного та історію творення і знищення його знаної картини “Ой у полі жито...”.

Ключові слова: картина “Ой у полі жито”, маляр, Петро Холодний, О.Шаповал, В.Січинський, С.Левченко, С.Гординський, Полонне, Кам’янець-Подільський, Тарнів, Львів.

Життєвим шляхам і творчій спадщині одного “з найвизначніших творців сучасного українського мистецтва” і одного “з найбільших організаторів українського мистецького і культурного життя”¹, активного діяча українського національно-визвольного руху 1917–1921 рр., Петра Холодного старшого (1876–1930), присвятили свої праці знані українські дослідники: М.Голубець², В.Каміненко (псевдо В.Січинського – авт.)³, С.Сірополко⁴, С.Наріжний⁵, Г.Куриленко⁶, В.Даниленко, О.Завальнюк, Г.Куриленко, Ю.Телячий⁷ та багато інших. Найбільш узагальнюючими розвідками про українського педагога, художника, ученого, державного і громадського діяча стали матеріали Всеукраїнського круглого столу “Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім’я України”⁸.

Історію творення Петром Івановичем Холодним картини “Ой у полі жито...” розкрили знаний мистецтвознавець подолянин Володимир Січинський у праці “Петро Холодний старший. З нагоди 25-річчя з дня смерги” (Нью-Йорк, 1956)⁹ та голова 75-го відділу Союзу Українок ім. Олени Степанівни в Денвері (США) Стефанія Левченко – “Історія однієї картини (“Ой у полі жито” – картина мистця Петра Холодного, старшого)” (Нью-Йорк, 1975)¹⁰. А історію її варварського знищення висвітлили відомий мистецтвознавець Святослав Гординський у праці “Жертва советського варварства (Про образ Петра Холодного “О у полі жита”)” (Нью-Йорк, 1975)¹¹, публіцист Михайло Багіг – “Білі сторінки в історії Національного музею у Львові” (Львів, 2000)¹², знаний історик Руслана Маньковська – “Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х – 1950-х рр.)” (Київ, 2011)¹³ та інші.

За твердженням В.Січинського, Петро Холодний старший, “належав до нового типу митців, що підпорядкували мистецтво загальним цілям українського громадського життя і свою творчу діяльність скеровували на те, щоб забезпечити для українського мистецтва власне й гідне місце”. Митець “був одним з перших організаторів українських митців у Києві і Полтаві”, завдяки чому була відкрита виставка українського мистецтва в Києві (1910)¹⁴, де, до речі, без відома митця “були показані його роботи”, зокрема картина “Дівчина” (1907), що й стало початком його мистецької “кар’єри”. Пізніше він написав такі відомі картини: “Дівчина і пава” (1915), “Вітер”, “Дзвоники”, “Івасик і відьма”, “Катерина”, “Хмурий день”, “Чернець” та інші¹⁵. Вже починаючи з 1916 р. він використовував стару іконописну техніку в релігійних та світських композиціях, які “свідомо наділяв окремими стилістичними рисами візантійської традиції, трансформуючи її в дусі сучасного йому модерного мистецтва”¹⁶.

Характеризуючи творчість Петра Холодного, В.Січинський писав, що це митець з “глибоким філософічним положенням та науково-дослідницьким підходом до різних мистецьких проблем, як малярській техніки, форми, барви, просторові проблеми лінії та інше”. Він працюючи майже виключно в “українській тематиці (фігурові композиції, краєвиди, ілюстрації), створював оригінальні концепції, з глибоким розумінням української минувшими та стилістичних ознак українського старого і нового життя”. У свій мистецькій формі він “оригінально і по-новому розв’язував стилістичну проблему в характері українського старовинного і народного мистецтва”, що досить помітно “навіть у барвах, кольористиці та рисунку”, проте “не був односторонній і не став “візантиністом”, використовуючи також інші стилістичні особливості інших часів розвитку українського мистецтва”. Його вільна і своєрідна творчість виходила з “його глибоких студій українського мистецтва та цілої минувшини українського культури”¹⁷.

Петро Іванович Холодний як “визначний громадський діяч з широким світоглядом”, був “організатором загальноукраїнського, громадського і культурного життя, особливо під час революції 1917 р.”, брав “діяльну участь у

освітніх товариствах та українських державних установах”, був міністром освіти Української Народної Республіки¹⁸. Водночас, писав картини і робив замальовки до майбутніх полотен, брав участь у перших українських мистецьких виставках організовуваних урядом УНР, в т.ч. і під час свого перебування в Кам’янці-Подільському. Саме тут, у місті над Смотричем і розпочалась історія творення одного із шедеврів мистецьких здобутків Петра Холодного старшого на “тему відомої козацько-побутової пісні”. Про це свідчать “дуже цікаві і цінні спогади полковника Олександра Шаповала про згадану картину”, адже він сам позував “до вбитого козака і дівчини”¹⁹.

Зокрема, О.Шаповал у своїх спогадах 12 серпня 1956 р. писав, що листуючись із С.Левченко, “мимоволі розхвилювався від згадки” про знаного маляра Петра Холодного і “блискавично воскресли в моїй пам’яті” події кінця літа 1919 р., про які “ніхто не знає і мабуть самий покійний тепер митець-маляр не занотував цього у своїх записниках”. Далі він пише: “То я позував Петрові Холодному старшому, коли він робив шкіци (*замальовки, ескізи – авт.*) картини “Ой у полі жито...”. І що особливо характеристичне, це те, що П.Холодний з мене малював того козака “під білою березою вбитого” ... і ту дівчину, що стоїть посередині і суворо дивиться на забитого козака, кажучи до його трупа: “Було тобі, вражий сину, нас трьох не кохати” ... То були вельми драматичні часи на Україні, коли обидва уряди і УНР і ЗОУНР опинилися” у так званому “трикутнику смерті” в Кам’янці-Подільському²⁰.

Після відставки у квітні 1919 р. консервативного уряду УНР прем’єра С.Остапенка, де “я (*О.Шаповал – міністр військових справ – авт.*) і Холодний (*міністр освіти – авт.*) мали міністерські портфелі”, П.Холодний присвячував свій час малярству, а його асистентом був тоді ще починаючий маляр А.Середа. Тоді ж у миття “народилася думка творити образ на тему пісні “Ой у полі жито...” і він заангажував мене позувати для типів цього образу. Я може з десять разів лежав перед ним, як забитий козак... “під білою березою”. При цьому маляр головну увагу звертав, як згадає О.Шаповал, на “частину мого лица: мої очі, зрослі чорні брови і характерне перенісся, та частину лобу поверх брів, які він надав отій дівчині, що гримнула до забитого козака: “Було тобі, вражий сину, нас трьом не кохати”. Петро Холодний зробивши “шкіц з тій частини мого лица для тієї дівчини” із великим задоволенням казав: “Ну це буде прекрасний тип, цілком відповідаючий змістові й духові пісні”. Водночас, О.Шаповал характеризує у своїх споминах миття, писав, що про “самого Петра Холодного маю найкращі згадки, це була незвичайно добряча й шляхетна людина, яку тепер рідко зустрінути”. Характеризуючи автора мемуарів з часів Визвольної боротьби українського народу, зазначимо, що він розкрив у них свої “особисті погляди і переконання, що віддзеркалюють, його наставлення до тодішньої і сьогоднішньої політичної ситуації на Україні”. “Незвичайно чесного і шляхетного характеру людина, щирий і безкомпромісовий патріот”²¹ Олександр Андрійович Шаповал (*1888, Луганщина – †1972, м.Річмонд, США) – член Української партії соціалістів-самостійників, командир Запорізького

ім. Гетьмана Богдана Хмельницького піхотного полку Запорізького корпусу, командувач Правобережного фронту армії УНР, міністр військових справ Директорії УНР, начальник закордонного відділу головного управління Генштабу армії УНР, генерал-хорунжий²², “фанатично любив Україну і всією душею болів її поневоленням”. Помер 13 травня 1972 р. на своєму хуторі в стейті Мейн (США)²³.

Після невдач Визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., П.Холодний разом із урядом УНР 15 листопада 1920 р. емігрував у Тарнів (Польща), де продовжив свою громадсько-політичну та культурно-освітню діяльність. Тарнівський період став початковим періодом його еміграції і найбільш складним періодом у біографії Петра Холодного. Проте він не здався і впродовж 1921 р. демонструючи свої “вміння та здібності” виконував обов’язки міністра освіти УНР в екзилі. За весь період перебування на чужині він виявив талант “засновника українських мистецьких організацій” у Львові, проявився характер “талановитого науковця, непересічного митця, захисника національної культури, громадянина, відданого ідеї державності України”²⁴.

В.Січинський і П.Холодний розпочали свою співпрацю ще в Кам’янці-Подільському, де обидва працювали в системі освіти, і вже перебуваючи на еміграції, не припинили своїх відносин. Так, В.Січинський 9 березня 1921 р. запросив П.Холодного взяти “участь своїми малюнками” в організованій “на Великдень” Національним музеєм у Львові нової мистецької виставки. Директор музею І.Свенціцький також надіслав листа Петру Івановичу, де подав інформацію про організацію мистецької виставки та висловив прохання взяти в ній участь²⁵. Виставка мала значний успіх і В.Січинський у статті “Весняна виставка малярства” (1921) охарактеризував подані на виставці твори П.Холодного, М.Анастасієвського, Л.Геца, Олени і Ольги Кульчицьких, І.Северина та архітектурний проект Національного музею Р.Грица²⁶.

Оцінюючи мистецьку діяльність П.Холодного в Тарнівський період, то необхідно відзначити, що вона була навіть більш активною, ніж у 1917–1920 рр. Тут, у 1921 р., він організував художню майстерню²⁷ і створив, впродовж цього ж року, цінні зразки образотворчого мистецтва. Серед яких дуже цінна серія портретів провідних осіб української Визвольної боротьби – А.М.Вовка, генерала-хорунжого армії УНР²⁸, А.О.Гуляй-Гуленка, командира повстанців південної України²⁹, “Портрет сина Петруся”, “А.Г.Макаренка, члена Директорії УНР”, “Marcus Bezrutchco gloriosae VI Divisionis exercitus ukrainiensis praefectus”, ескіз портрета письменника В.Самійленка, копії “Портрета з ікони” та ікони “Св. Василь”³⁰, низка жіночих портретів, у т.ч. Зінаїди Фещенко-Чопівської³¹. В.Січинський, оцінюючи ці портрети, а також низку портретів старшин української армії та інших сучасників митця – М.Безручка, В.Сінклера, М.Юнакова, отамана Ю.Гютюнника³², Д.Вітовського, А.Ніковського, М.Омельяновича-Павленка, М.Палієнка, В.Сальського, о. Й.Сліпого, Ю.Романчука, Ю.Шепаровича³³, голови уряду УНР в екзилі М.Лівицького, і зарваницьких портретів – “Дідусь, дяк В.Серафим” (інша назва “Портрет Василя Серадки, дяка з с.Зарва-

ниця біля Підгаєць”³⁴, “Монах, брат Іоїль”, “Монах, о. Нікон”, “Позолотник”³⁵, писав, що П.Холодний, “йдучи шляхом синтези і типізації ... вмів тонко дискретно передавати психологічні особливості портретованих”³⁶.

Пізніше В.Січинський писав, що створені П.Холодним в Тарнівський період етюди “Берези”, “Вода”, “Жито”, “Ліс”, “Над водою”, “Над рікою”, “Поле”, “Сіножат”, “Тюльпани”³⁷, “Під вечір”³⁸, його полотна “Пейзаж”, “Поле з козою”³⁹, “Капличка”⁴⁰, “Верби над рікою”, “Етюд”⁴¹, а також і пізніші його “красвиди, мертва натура та інші менші композиції” та етюди “Зима”, “Зимовий етюд”, “Коні”⁴², розкривають “особливу принаду української загишности, тонкого і глибокого відчуття природи, з особливостями української фльори і фавни”. Його полотна свідчать про те, що Петро Іванович як вчений-природознавець, як поет і митець “пристрасно любить, розуміє і шанує” українську природу, що відчувається у “всіх красвидах і “мертвій” (чи власне живій!) природі, від маєстатичних Карпатських гір до дрібних цвітів і найдрібніших билинки і метеликів”⁴³.

У 1921 р. на сторінках громадсько-політичного, економічного та літературного часопису “Визволення” (Львів), обкладинку першого номера якого виконав Петро Іванович⁴⁴, було опубліковано статтю М.Голубця “Петро Холодний”⁴⁵, де автор висвітлюючи життя і діяльність митця, використав надані йому П.Холодним факти з своєї біографії, а також відомості з мистецького життя на Східній Україні, в т.ч. й про організацію виставок українських художників на початку ХХ ст.⁴⁶.

Зважаючи на важкі умовини скитального життя і праці, П.Холодний наприкінці літа 1921 р. подав з політичних мотивів заяву щодо свого звільнення з посади міністра освіти екзильного уряду УНР⁴⁷ й цілковито віддався малярству⁴⁸. Під час свого перебування в Тарнові він розпочинає творити свій шедевр “Ой, у полі жито, копитами збито”. Картина по праву належить до “скарбниці національного мистецтва”. При цьому використовує замальовки рисунків, виконаних митцем у Кам’янці-Подільському, влітку 1919 р., де як “модель для постаті козака позував полк. Олександр Шаповал”. С.Гординський, зокрема вказує, що цю великоформатну, “більш як один кв. метр” картину, П.Холодний завершив уже у Львові⁴⁹.

Про це полотно В.Січинський писав, що “особливої популярності здобула” прекрасна композиція митця “виконана старовинною темперовою технікою, на тему української народної пісні-думи: “Ой, у полі жито, копитами збито, під білою березою козаченька вбито”⁵⁰. С.Левченко в праці “Історія однієї картини” (Нью-Йорк, 1975), описуючи “цінну і цікаву” картину Петра Холодного “Ой у полі жито...”, вказує, що на ній “зображений вбитий козак, лежить на землі, а біля нього три дівчини, кожна з них своєю поставою і виразом обличчя виявляють різні почування з причини його смерті. Направо від козака біла береза і лісок”⁵¹. “Біла береза і жито. – Стверджує С.Гординський, а посередині картини “внизу в поточеному житі лежить забитий козак, поданий у сміливому ракурсі, з головою на першому пляні і тілом, простягнутим

у глибину картини. Побіч дві дівчини, що його любили. Вони різно реагують на смерть козака – розпач, докір і взаємне ревнування”. Картина митця, намальована “темперовою технікою на дерев’яній дошці”⁵², розміром 91x101 см⁵³, “повна психологічного звучання і того народного, узагальненого відношення до подій в аспекті вічного, де особистий біль стає універсальним, без часовим”. Мистець незвичайно майстерно передав ракурс козака, “потолочене жито, де кожне стебло і кожен колос були передані індивідуально, не тільки як мальовниче тло, але й як співучасник трагедії”⁵⁴.

Мистецтвознавець В.Січинський характеризує малярську техніку мистця зазначає, що його великою заслугою є те, що “він, як вчений хемік, досліджував і відтворював українські малярські техніки та способи виготовлення фарб, особливо у фресці і темпері”, а їх використання надавало його працям “особливої своєрідності і м’якості барв”⁵⁵.

При цьому дуже важливо зазначити, що українська народна пісня “Ой у полі жито...” була записана Лесею Українкою саме в містечку Полонне, Звягельського повіту (нині районний центр Хмельницької області)⁵⁶:

Ой у полі жито
Копитами збито,
Під білою березою
Козаченька вбито.
Ой убито, вбито,
Затягнуто в жито.
Червоною китайкою
Личенько накрито.
Ой як вийшла мила,
Голубонька сива,
Як підняла китаєчку,
Та й заголосила.
Ой вийшла другая,
Та й вже не така,
Як підняла китаєчку,
Та й поцілувала.
Ой як вийшла третя
З-під білої хати:
“Було ж тобі, вражий сину,
Нас трьох не кохати!
Нас трьох не кохати,
Нас трьох не любити,
Тепер будеш, козаченьку,
В сирій землі гнити”.

Залишивши посаду міністра освіти екзильного уряду УНР, П.Холодний в другій половині 1921 р. опинився перед черговим нелегким вибором свого життєвого і творчого шляху, необхідно “було влаштувати майбутнє сина

Петра, який перебував разом з ним”. Адже чужина не була надто привітною, часто не вистачало грошей на харчування, не говорячи вже про фарби для малювання. Все це спонукало митця продавати власні картини, а також значним поштовхом до зміни місця проживання⁵⁷. Він разом із сином переїжджає до містечка Миколаїв на Львівщині, а в 1922 р. – до самого Львова, де бере “живу участь в українському культурному і мистецькому житті” й стає співтворцем і головою Гуртка діячів українського мистецтва, який об’єднував художників, літераторів та архітекторів і проіснував до 1927 р. За ініціативою митця в 1922 р. ГДУМ організує свою Першу мистецьку виставку, на якій вперше експонувалася картина “Ой у полі жито...”. В 1923, 1924, 1926 рр. П.Холодний бере участь у мистецьких виставках, як влаштуваннях ГДУМ, так і інших, неодноразово виставляючи цю картину⁵⁸. Не полишив митець і своїх зв’язків з Тарнівським “Товариством художньої штуки” і, 24 листопада 1922 р., взяв участь в організованій членами цього товариства виставці малюнків у готелі “Бристоль”⁵⁹.

Загалом, Львівський період був найбагатшим у творчості митця, але водночас, це час “надзвичайної матеріальної скрути, котрої майже постійно” зазнавав. Він навіть шукав покупця на свій шедевр “Ой у полі жито...”. Про це згадує його близький друг та соратник П.Ковжун, який в своєму листі до митця від 26 червня 1922 р., писав: “... Панчишин хоче купити “Ой, у полі жито...” і давав вчора 500.000. Тамара не продала. Він буде сьогодні і я з ним буду балакати. У всякім разі – уже є реальний покупець”⁶⁰. І, як свідчать подальші події, Петро Іванович все таки продав картину “Ой у полі жито...”. На світовій мистецькій виставці у Чикаго (1933), вона була виставлена вже як власність сотника Мирона і його дружини Люби Луцьких з Янчина⁶¹.

У Львові Петро Холодний “почав малювати ікони”, серед яких ікони для Братської (Успенської) церкви “Евстафій”⁶², “Серце Ісусове”, “Св. Володимир і Йосафат” і “Господній Гріб”⁶³, яка стала немовби “останнім мистецьким обрахунком совісти” маляра перед смертю⁶⁴. Він реставрував у Зарваниці, на прохання митрополита Андрея Шептицького, головну святиню монастиря – чудотворну Унівську ікону Пресвятої Богородиці та написав дві її копії⁶⁵. Також написав у церкві, де батько Стефанії Левченко – “душпастир дбав про красу Божих храмів”, “запрестольний образ Матері Божої”⁶⁶.

Завжди на цікаві теми творив П.Холодний і свої історичні композиції, пов’язуючи їх “з українським фольклором або народним побутом”. До видатних історичних композицій митця належать полотна “Казка”, “Княжий городок”, “Князь Ігор”, “Процесія”, які відзначаються “вишуканою і лапідарною композицією, стилістичними вальорами, без зайвої бугафорії та лагідними тонами”, дуже стилістично витриманими⁶⁷.

П.Холодний також творив монументальне мистецтво, виконуючи розписи стін храмів, застосовуючи при цьому свої знання старовинних живописних технік. Зокрема, в поліхромному розписі церков у Львові, а саме фасаду церкви св. Миколая, при відновленні розписів на фасаді церкви св. Онуфрія

монастиря Василіан. А його розпис стін та іконостасу церкви Святого Духа при греко-католицькій Духовній семінарії та Богословській академії, – за оцінкою знаного мистецтвознавця В.Січинського, – належить до “найвизначніших творів П.Холодного в монументальному малярстві”. На жаль, ці розписи були знищені в 1941 р., “коли німецька бомба зовсім зруйнувала” церкву Святого Духа. Інші релігійні стінописи П.Холодного замальовано. Розписуючи церковні стіни митець творив “оригінальні орнаментальні мотиви на ґрунті суворої і лаконічної” українсько-візантійської форми, вміло перетворюючи її в український народний стиль, “не без впливу пуризму – очищуючи декоративну форму від зайвих додатків і перевантажених прикрас”⁶⁸.

Він проектував вітражі в інтер’єрах українських церков, в яких “переважає зіставлення елементів чистого барвного скла, що надає вітражам легкості й прозорості”. І вже в 1924–1930 рр. працюючи “над оздобленням однієї із найкращих пам’яток ренесансної архітектури Львова” – церкви Успіння Богородиці, “вперше в історії українського православного будівництва використав вітражні композиції”⁶⁹. В.Січинський оцінюючи вітражі Братської (Успенської) церкви, які були в той час “великою новиною в сучасному українському малярстві”, стверджує, що вони належать до “найвизначніших творів” митця. Мистецький критик краківського “Kurier Codzene” писав, що ці вітражі “ціхують (*створюють – авт.*) вповні своєрідний стиль з певним нахилом в бік традицій візантійського мистецтва...” і, що особливо вражає, це “подивугідне зіставлення тонів ясних, лагідних”, де митець добуває “повний ефект світляної гармонії барв ... без малювання на шклі”. На жаль, більшість із них були знищені. Тому й набувають “більшої вартості” шклиці П.Холодного до цих вітражів, що були експоновані на виставці старих майстрів українського малярства (Нью-Йорк, 1955), організованій Об’єднанням Українських Мистців Америки (ОМУА)⁷⁰, членами якого були знані подоляни Володимир Січинський і Оксана Вікул, а також С.Гординський, Петро Холодний молодший та багато інших.

Також у графіці П. Холодний “перетворюючи старі зразки, давав нове, оригінальне мистецтво українського стилю”. Він, будучи прихильником “обмеженої перспективи і власного трактування тримірності – дав інтересне розв’язання цієї проблеми в графічному рисунку”, де “м’якість графічної лінії, в парі з лагідністю рисунку”, надають його працям “особливої принадності”⁷¹. Про це, до речі, свідчать його графічні твори експоновані на виставці української книжкової продукції видавництва “Західна Україна” (Львів, 1929).

Помер Петро Холодний старший 7 червня 1930 р. у Варшаві. В 1931 р. у Національному музеї у Львові відбулася посмертна виставка робіт митця. В цьому музеї на початку 1930-х р., як одному з найбільших репрезентантів українського мистецтва налічувалося понад 80 тисяч музейних предметів, у різні періоди працювали відомі діячі української науки і культури – М.Бойчук, М.Драган, Я.Музика, С.Паращук, Я.Пастернак, Є.-Ю.Пеленський, В.Пещан-

ський, В.Свенціцька, І.Свенціцький, В.Січинський, М.Сосенко, П.Холодний, М.Чубатий, В.Щербаківський, які зробили “значний внесок у розвиток музейної справи, вивчення творів українського мистецтва, розробку критеріїв його поцінування, методики реставрації іконопису”⁷². На посмертній виставці було показано більше 350 творчих надбань митця. На жаль, каталог праць експонованих на цій посмертній виставці, й досі є найбільш повним покажчик творів П.Холодного. Огляд яких подав у каталозі до виставки М.Драган⁷³. Пізніше заступник директора музею з наукової роботи, якого большевицька влада, як “активного діяча української буржуазно-націоналістичної організації “АНУМ”⁷⁴, на IX пленумі Спілки советських художників України (1951) звинуватила в тому, що він “чимало потрудився, щоб відірвати західноукраїнське мистецтво від українського радянського мистецтва і віддати його під цілковитий вплив реакційного формалістичного мистецтва буржуазного Заходу”. Важко переживши ці звинувачення, М.Драган помер 5 березня 1952 р.⁷⁵.

У 1933 р. картина маляра “Ой у полі жито...”, як власність сотника Мирона і його дружини Люби Луцьких з Янчина, виставлялася в українському павільйоні на Світовій виставці в Чикаго⁷⁶, що й дало поштовх С.Левченко висловити думку про те, що після цієї виставки “картина правдоподібно перейшла на власність одного з музеїв в Чикаго”. Старання О.Шаповала та С.Левченко відшукати цю картину, “не увінчалися успіхом” і Люба Луцька, яка тривалий час була “сусідкою і приятелькою” С.Левченко, також не могла пригадати де знаходиться ця картина⁷⁷. В.Січинський, не маючи достовірних відомостей про місцезнаходження картини, писав, що з вибухом Другої світової війни, невідомо де поділася картина “Ой у полі жито...”, “так само, як і більшість інших творів мистця”⁷⁸.

Про пошуки картини, відомий український мистецтвознавець С.Гординський в своїй праці “Жертва советського варварства (Про образ Петра Холодного “Ой у полі жито...”)” (Нью Йорк, 1975) пише, що її “зайво шукати в Америці”, адже вона “з виставки повернулася до Львова” і “я там бачив її 1938 р.” у Мирона і Люби Луцьких у Янчині⁷⁹. Про залюбленого в українське мистецтво колишнього начальника оперативного відділу 2-ої бригади УГА, шефа штабу “Групи Схід”, а пізніше бригади УСС, внутрішнього команданта табору полонених вояків УГА в Тухолі, на Помор’ї (Польща), сотника Мирона Луцького (*29.09.1891, Янчин – †1962, Торонто), відомо те, що він повернувшись з полону до маєтку батька в Янчині біля Перемишля⁸⁰, в 1924–1927 рр. був головою об’єднання українських хліборобів Галичини – “Сільський господар”, діяльність якого окупаційна польська влада неодноразово забороняла, а після відновлення роботи чинила перешкоди його розвитку. В 1936–1939 – Головою Ради цього товариства, яка визначала головні напрями праці і контролювала роботу дирекції⁸¹, а в 1939 – емігрував в Європу, а після завершення Другої світової війни разом із родиною опинився в Торонті, де й помер⁸².

В жовтні-листопаді 1939 р. після “приєднання” Західної України до складу УРСР, а на думку С.Гординського, “советської окупації” Львова⁸³, “наповне-

ного тривожним очікуванням та звістками”, відомі українські колекціонери, серед яких М.Луцький, В.Перебийніс, М.Терлецький та інші, “почали передавати на депозитне збереження твори мистецтва з приватних та корпоративних збірок” до Національного музею у Львові в “надії, що тут з ними нічого погано не може трапитися”. Такі сподівання мав Мирон Луцький передаючи до музею “скриню образів українських митців”, серед яких найвартісніша картина П.Холодного “Ой у полі жито...”⁸⁴. Так ця картина Петра Холодного, опинилася в Українському Національному музеї у Львові, де й пережила Другу світову війну. Далі С.Гординський згадує, що бачив цю картину в музеї “востаннє у травні 1944 р.”⁸⁵.

Далі С.Гординський із боєм пише, що, на жаль, на сьогодні картини П.Холодного “Ой у полі жито...” вже не існує. Вона, разом з його полотном “Похід Ігоря на половців”, численними портретами відомих українців, пейзажами, жанровими композиціями і графікою, а також творами інших українських митців Архипенка, Бойчука, Грищенка, Дядинюка та Нарбуга, як зразки “націоналістичної” творчості, в 1952 р. наставленим большевицькою партією комісаром Львівського музею українського мистецтва Василем Любчиком була знищена (*спалена – авт.*)⁸⁶. Зусиллями музейних працівників вдалося зберегти лише роботу “ворога народу” П.Холодного – цінну пам’ятку новітнього релігійного малярства, іконостас каплиці греко-католицької духовної семінарії у Львові⁸⁷.

В 1951 р. газета “Правда” опублікувала статтю М.Одинця “Що пропагують львівські музеї?”, де автор нападає на музейні установи стародавнього Львова. Так, історичний музей “зайво возвеличує князів, вельмож, султанів, козацьких полковників і єпископів” і разом з тим, “не достатньо висвітлюється класова боротьба” та “прагнення українського народу возз’єднатися з російським”. Державний музей українського мистецтва, “не підносить досягнення радянського періоду”, а в Львівській картинній галереї “відображені польські буржуазні історичні концепції”, чим “принижується історична роль Росії”⁸⁸. Розпочалося звільнення музейних працівників, чистка музейних збірок від “експонатів, що не мають музейного значення”, вишукувалися “політично шкідливі твори” митців-емігрантів, репресованих і депортованих. У створений в музеї спецфонд передали “націоналістичні” твори – “портрети січових стрільців, діячів уніатської церкви, роботи засуджених митців-“буржуазних націоналістів”⁸⁹. В травні 1952 р. спецфонд нараховував уже 2115 музейних предметів⁹⁰.

Директор музею І.Свенціцький “виявляв явну протидію вилученню націоналістичної літератури”⁹¹, чинив спротив передачі цих експонатів і всіма силами протистояв цинічним діям влади. На початку серпня 1952 р., влада скориставшись його відпусткою, за наказом секретаря Львівського обкому партії К.Литвина, “націоналістичні” твори, а вірніше культурні цінності українського народу, серед яких – полотна видатних українських художників М.Бойчука, С.Гординського, В.Дядинюка, Ф.Красицького, О.Кульчицької, Ю.Мага-

левського, Г.Нарбуга, О.Новаківського, М.Сосенка, П.Холодного та ін., а також 4,5 тис. історичних книг та 2 ящика музейної зброї, перевезли до Львівської бібліотеки АН УРСР “для знищення націоналістичних антирадянських експонатів”⁹². Все, що могло горіти, було спалено в печах, а скульптури потовчено молотами й вивезено за межі міста. Свідки тих подій згадували, що частина творів мистецтва “була розкрадена, розійшлася по приватних збірках”⁹³. Підтвердженням цьому стала наступна подія. Ще з 1921 р. у музеї зберігалася картина Ю.Магалевського “Портрет Івана Огієнка” (1920), яку він разом з іншими своїми 40 роботами, особисто передав до музею. В 1950-ті р., від вилучення з музейних фондів “ідеологічно шкідливих творів”, постраждала й мистецька спадщина Ю.Магалевського⁹⁴. В 1996 р. до музею звернулася онука І.Огієнка – А.Марушенко за консультацією щодо мистецької вартості роботи “Портрет Івана Огієнка”, яку їй було запропоновано придбати. На щастя, проведені заходи сприяли тому, що ця картина в 2000 р. повернулася до музейних фондів⁹⁵.

За свої заслуги перед партією, В.Любчик, ім’я якого “увійшло в історію мистецтва советської України, як художника історичного жанру, майстра портрету”⁹⁶, але більш відомого як “варвара українського мистецтва”, “був іменований професором” славної мистецької школи⁹⁷ – професором кафедри живопису Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва. Так советська влада оцінила заслуги тодішнього заступника директора музею, “далекого від музейної роботи, художника”, який з рабською запопадливістю “виконував завдання із виявлення “націоналістичних” та “формалістичних” творів мистецтва і подальшим їх знищенням”⁹⁸. До речі, С.Гординський зауважує, що знищення творів П.Холодного та інших згаданих мистців, сталося вже після того, як ССРСР підписав статут Міжнародної Конвенції для Охорони Мистецьких Пам’яток. Очевидно, що ці зобов’язання Москви, як пише світовій величини мистецтвознавець, України “не стосувалися, її культурне добро було здане на ласку варварів”, таких “художників-яничарів”, як Любчик. Про те як він нищив твори П.Холодного та інших митців, розповідає вірш знаного львівського поета і прозаїка Ігоря Калинця⁹⁹, одного з чільних представників “пізношістдесятницької” генерації і дисидентсько-самвидавного руху, політв’язня, почесного доктора Львівського національного університету ім. І.Франка, лауреата премії ім. І.Франка (Чикаго, 1977), премії ім. В.Стуса (1992) та Державної премії України ім. Т.Шевченка (1992)¹⁰⁰.

Викриттю ганебного злочину большевицької влади проти української культури сприяв його величність “випадок”. Так, у грудні 1955 р. до музею звернувся знайий український художник В.Перебийніс, який на той час мешкав у Лондоні, щодо повернення колекції його творів, які ще перед початком Другої світової війни, виставлялися на його персональній виставці у Львові і були застраховані французькою фірмою на 34.770 франків золотом. Розголос сприяв тому, що було розшукано вцілілими 99 пам’яток, які в 1956 р. повернули до музею. Крім того, 195 художніх творів та рідкісних друкованих видань були

виявлені у заступника директора музею В.Любчика, якого в червні 1957 р. заарештували. На суді він визнав себе винним лише в тому, що вчасно не повернув речі до музею, за що й отримав 10 років виправних таборів із позбавленням прав та конфіскацією майна¹⁰¹. Але, про лицемірство советського судового процесу свідчить той факт, що В.Любчик жодного дня покарання не відбув, а продовжував працювати в Інституті прикладного та декоративного мистецтва¹⁰². 27 вересня 1957 р. Верховний суд УРСР розглядаючи його справу і враховуючи його успіхи в боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом”, визнав, що він не мав намірів присвоїти взяті ним цінні літературу і експонати музею, а лише “забув” своєчасно повернути їх, й тому скасував вирок Львівського обласного суду і негайно звільнив його з-під варті¹⁰³. Так були покарані ті, хто нищив українську культури, на жаль, це продовжується й досі.

Загалом же, С.Гординський, розглядаючи причини знищення творів українських митців у Львові, зауважує, що це “була не якась антисоветська тематика, тільки яскраво українське і модерне їх опрацювання, висока мистецька культуру і відхилення від реалізму”, яке “не погоджувалося з советським соцреалізмом”, який в Україні, “набрав своєрідних і провінційних рис у малоросійському хамуватому виданні”. Далі він зазначає, що “комуністичні кадри України”, на противагу до їх російських товаришів, “ніколи не блистіли культурою”. Адже, як вказує мистецтвознавець, російські комуністи “зуміли оцінити, зберегти і винести на світовий форум великі твори російської іконографії і модерного мистецтва” початку ХХ ст., яке “довгий час було заборонене партією”. Картина “Ой у полі жито...”, на думку С.Гординського, “була не лише одним з найкращих мистецьких творів Холодного, але й одним з найкращих в усьому українському мистецтві. Нічого подібного навіть у приближенні не створило мистецтво советське, яке не раз заторкало подібну тему”. На жаль, пише мистецтвознавець, “ледве чи існує навіть оригінальне фото тієї картини”, адже “лиха репродукція”, що знаходиться в каталогі посмертної виставки П.Холодного (Львів, 1931), “дає тільки далеке уявлення про цей незвичайний твір українського мистецтва, знищений представниками такої рідного, українського безкультур’я і дикунства”, виплеканого більш як 300-річною українською бездержавністю¹⁰⁴. Акт вандалізму та наруги над збірками Національного музею, в т.ч. над працями Петра Холодного, став “яскравим проявом ставлення сталінського режиму до української історії та культури”¹⁰⁵.

Нині твори “наскрізь оригінального мистця” Петра Івановича Холодного старшого, що зробив значний особистий внесок у творення системи національних культурних і духовних цінностей, розвій української культури, освіти і мистецтва, що “йшов своєю індивідуальною дорогою та створив цілу добу в розвитку українського сучасного мистецтва, зі своєрідним стилем в малярстві монументальному, вітражовому, краєвиді і графіці”¹⁰⁶, ставши одним із засновників в образотворчому мистецтві українського національного стилю, який отримав назву “неовізантинізму”, частково зберігаються в музеях

світу та України, зокрема в Києві і Львові, в приватних збірках. Через ідеологічну заангажованість в советській Україні його ім'я і творча спадщина перебували під забороною, що призвело до вилучення його творів із духовних надбань українського народу. Але сьогодні, через багато десятиліть, його творчий і духовний спадок повертається. Хоча нам ще багато необхідно зробити для повноцінного і ґрунтовного осягнення його мистецьких здобутків, його величі як митця.

Примітки:

1. Січинський, В. Петро Холодний старший. З нагоди 25-річчя з дня смерті / Володимир Січинський // Свобода (Нью Йорк). – 1956. – Ч. 19. – 1 лютого. – С. 3.
2. Голубець, М. Петро Холодний / М. Голубець // Визволення (Львів). – 1921. – № 5/8. – С.161–167.
3. Каміненко, В. [псевдо В. Січинського]. Весняна виставка малярства: Від нашого львівського кореспондента / В. Каміненко // Українська трибуна. – 1921. – 25 травня. – С. 4.
4. Сірополко, С. Невіджалована втрата (Пам'яті П.Холодного) / С. Сірополко // Календар-альманах “Дніпро”. – Львів, 1931. – С. 90; Його ж. Петро Холодний як педагог і освітній діяч / С. Сірополко. – Львів, 1931. – 20 с.
5. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали до біобібліографічного покажчика / Укладачі: С. Костюк, О. Держко. – Львів, 1996. – 46 с.
6. Куриленко, Г. О. Державна та культурно-освітня діяльність П.І.Холодного в м.Тарнові (1920–1921 рр.) / Г. О. Куриленко // Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11029.html>
7. Даниленко, В. М. В ім'я України. Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.) / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Г. О. Куриленко, Ю. В. Телячий. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2006. – 206 с.
8. Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім'я України: збірник статей і повідомлень за матеріалами Всеукраїнського круглого столу (14–15 грудня 2006 р., Кам'янець-Подільський державний університет). – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 228 с.
9. Січинський, В. Петро Холодний...
10. Левченко, С. Історія однієї картини (“Ой у полі жито...” – картина мистця Петра Холодного, старшого) / Стефанія Левченко // Свобода (Нью Йорк). – 1975. – Ч. 151. – 14 серпня. – С. 2.
11. Гординський, С. Жертва советського варварства (Про образ Петра Холодного “Ой у полі жито...”) / С. Гординський // Свобода (Нью Йорк). – 1975. – Ч. 156. – 21 серпня. – С. 2.
12. Батіг, М. Білі сторінки в історії Національного музею у Львові / М. Батіг // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 7-9.
13. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х – 1950-х рр.) / Руслана Маньковська // Режим доступу: http://histans.com/JournALL/histname/histname_2011_37/13.pdf
14. Січинський, В. Петро Холодний...
15. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки пр. / вступ.

ст. і в порядку. Михайла Драгана. — Львів : Накладом ком., 1931 (3 друк. Вид. Спілки “Діло”). — С. 6.

16. Холодний Петро Іванович // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
17. Січинський, В. Зазначена праця...
18. Там само.
19. Левченко, С. Зазначена праця...
20. Там само.
21. Там само.
22. Полковник Олександр Шаповал // Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/0910c25863492491/>
23. Левченко, С. Зазначена праця...
24. Куриленко, Г. О. Державна та культурно-освітня діяльність...
25. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1868, оп.1, спр.3, арк.1.
26. Каміненко, В. Зазначена праця...
27. Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (Матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1999. – С. 89.
28. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали до біобібліографічного покажчика / Укладачі: С. Костюк, О. Держко. – Львів, 1996. – С. 7.
29. Там само. – С. 12.
30. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 12-13.
31. Національний художній музей України у м.Києві. — Інв. № KB-18105; ЖС-2367-Д.
32. Січинський, В. Зазначена праця...
33. Холодний Петро Іванович...
34. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові [Текст] / Національний музей (Львів) ; авт.-упоряд. В. Арофікін, Д. Посацька. – К. : [б.в.] ; Львів : [б.в.], 1996. – С. 39.
35. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 13-14.
36. Січинський, В. Зазначена праця...
37. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 12-13.
38. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали... – С. 7.
39. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 12.
40. Холодная, М. П. Исидор Григорьевич Фрих-Хар. Выставка приведений. Государственная Третьяковская галерея / Мария Петровна Холодная. – М.: ПО “Совинтервод”, 1994. – С. 13.
41. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали... – С. 7.
42. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 13-14.
43. Січинський, В. Зазначена праця...
44. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали... – С. 11.
45. Голубець, М. Зазначена праця...
46. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Матеріали... – С. 14.
47. ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.60, арк.29.
48. Сірополко, С. Невіджалована втрата...

49. Гординський, С. Зазначена праця...
50. Січинський, В. Зазначена праця...
51. Левченко, С. Зазначена праця...
52. Гординський, С. Зазначена праця...
53. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 12.
54. Гординський, С. Зазначена праця...
55. Січинський, В. Зазначена праця...
56. “Ой у полі жито...” (Українська народна пісня) // Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 9. – С. 279-280.
57. Сірополко, С. Петро Холодний як педагог...
58. Січинський, В. Зазначена праця...
59. Наріжний, С. Українська еміграція... – С. 89.
60. ЦДАВО України, ф.1868, оп.1, спр.1, арк.1-13.
61. Левченко, С. Зазначена праця...
62. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 7.
63. Січинський, В. Зазначена праця...
64. Петро Іванович Холодний, 1876–1930 : кат. посмерт. виставки... – С. 8.
65. Каталог втрачених експонатів... – С. 39.
66. Левченко, С. Зазначена праця...
67. Січинський, В. Зазначена праця...
68. Там само.
69. Холодний Петро Іванович...
70. Січинський, В. Зазначена праця...
71. Там само.
72. Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького // Режим доступу: http://www.histans.com/index.php?termin=Natsionalnyj_Lvovi
73. Холодний Петро Іванович...
74. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 208.
75. Бадяк, В. В опалі режиму / В. Бадяк // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 35-38.
76. Гординський, С. Зазначена праця...
77. Левченко, С. Зазначена праця...
78. Січинський, В. Зазначена праця...
79. Гординський, С. Зазначена праця...
80. Согн[ик] Мирон Луцький // Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2008/12/blog-post_18.html
81. Сільський господар // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
82. Согн[ик] Мирон Луцький...
83. Гординський, С. Зазначена праця...
84. Щоденник Національного музею у м.Львові (1939 р.). – Запис 482 від 5/10.
85. Гординський, С. Зазначена праця...
86. Там само.
87. Батіг, М. Білі сторінки в історії...
88. Одинець, М. Що пропагують львівські музеї / М. Одинець // Правда. – 1951. – 13 вересня.

89. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 207-208.
90. Вандали в музеї // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 83.
91. Культурне життя в Україні. Західні землі. Док. і матер. 1953–1966. – Львів, 1996. – Т. 2. – С. 867-868.
92. Вандали в музеї... – С. 83.
93. Батіг, М. З історії музею. Минуле / М. Батіг // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 1 (6). – С. 25.
94. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 213.
95. Посацька, Д. З історії фондів збірок музею / Д. Посацька // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 53.
96. Любчик Васильй Алексеевич (*27.01.1913 – †02.02.1987) // Режим доступу: <http://artru.info/ar/86/>
97. Гординський, С. Зазначена праця...
98. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 208.
99. Гординський, С. Зазначена праця...
100. Калинець Ігор Миронович // Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
101. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 210.
102. Батіг, М. З історії музею... – С. 26-27.
103. Культурне життя в Україні... – С. 503-506.
104. Гординський, С. Зазначена праця...
105. Маньковська, Р. Знищення музейних збірок... – С. 211.
106. Січинський, В. Зазначена праця...

Резюме

В статтє на основани новонайденых работ В.Сичинского, С.Левченко, С.Гордынского и др., раскрыто творческую деятельность известного украинского государственного и общественного деятеля, педагога и художника Петра Ивановича Холодного та историю создания и уничтожения его известной картины “Ой у полі жито...”.

Ключевые слова: картина “Ой у полі жито”, художник, Петр Холодный, А.Шаповал, В.Сичинский, С.Левченко, С.Гордынский, Полонное, Каме-нец-Подольский, Тарнов, Львов.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 001:929-054.72 В.САДОВСЬКИЙ(477.43/4)(09)(045)

Ю.В.Телячий

Професор-хмельничанин Валентин Садовський: гриф секретності знятий

У статті аналізується кримінальна справа уродженця Хмельниччини Валентина Васильовича Садовського (1886–1947 рр.) – українського державного, громадського діяча, вченого-географа, жертви сталінських репресій.

Ключові слова: Валентин Садовський, Центральна Рада, еміграція, кримінальна справа, тоталітаризм.

24 листопада 1947 р. в тюремній лікарні НКВС на 61 році життя відійшов у вічність професор Валентин Васильович Садовський – визначний український державний, громадсько-політичний діяч (один із засновників Української Центральної Ради, перший генеральний секретар судових справ у Генеральному секретаріаті (1917 р.), перший міністр юстиції в першому уряді Української Народної Республіки (1918 р.), міністр праці УНР (1920–1921 рр.)), учений-економіст, соціолог, економіко-географ, представник інтелігенції еміграційного польсько-чехо-словацького середовища¹. “Сл[авної] п[ам’яті] проф. В.Садовський був людиною тої доби нашої історії й належав до плеяди тих наших культурних, громадських і політичних діячів ... покоління жертвених і самовідданих ... піонерів політичної праці й боротьби, що промочувало шлях українського національного визволення з московської неволі, довело до створення української держави 1917 р., несло на своїх плечах усенький тягар державного будівництва, захищало мілітарно границі новоствореної держави перед сусідами-агресорами аж до 1921 р. Багато діячів тієї генерації загинуло героїською смертю на фронтах, чимало, постарівшись в злиднях на еміграції відійшло вже у вічність, але, мабуть, найбільше їх загинуло смертю мучеників в московських большевицьких тюрмах і на засланнях,” – такими словами відгукнулася на його загибель американська газета “Свобода” в серпні 1948 р.²

Ім’я В.В.Садовського, в силу специфіки його громадської, політичної, наукової діяльності, державницької політики та приналежності до еміграційно-націоналістичного табору, було приречене на 70 років забуття в УРСР і лише в липні 1993 р. він був реабілітований вже в незалежній Україні³. Якщо не враховувати відомостей з характеристики наукової роботи за межами України в “Українській еміграції” С.Наріжного⁴, інших праць, що побачили світ за межами України, можна констатувати про майже повне забуття В.Садовського на батьківщині.

Завдяки проф. Олегу Шаблію (м.Львів) у 2004 р. з’явилося перше фундаментальне дослідження наукової діяльності проф. В.В.Садовського в серії “Постаті українського землезнання”⁵. Миколою Шевчишеним (м.Хмельницький), автором дисертаційної роботи “Внесок професора В.В.Садовського в

українську суспільну географію” (2010 р.), визначене місце вченого в історії географічної науки⁶. Однак поза увагою науковців залишилися нерозкритими його громадська, політична діяльність, творча праця в еміграції.

Валентин Садовський народився в с.Пліщин Старокостянтинівського повіту Волинської губернії у сім’ї священика. По закінченні юридичного факультету Київського університету (1909 р.) вступив на економічний факультет Петербурзького університету. В Петербурзі був одним із організаторів українських студентських громад. Належав до складу керівних органів студентських організацій – інформаційного бюро та Головної ради, співробітничав із часописом “Український студент”, за їх дорученням виїздив до Галичини за українською літературою і соціал-демократичними виданнями. В м.Петербурзі вступив до місцевої організації УСДРП, у 1914–1915 рр. викладав на місцевих українських таємних університетських курсах, провадив агітацію серед військових. Після закінчення університету (1913 р.) працював товаришем присяжного повіреного, а 1915 р. переїхав до м.Києва, де зайнявся адвокатською практикою.

З початком Української революції був серед членів-засновників Центральної Ради, яка 13 березня 1917 р. запросила його до комісії для складання відозв, а через два дні рекомендувала представником Звенигородського повіту у Київському губернському комітеті Ради об’єднаних громадських організацій. На Всеукраїнському національному конгресі (квітень 1917 р.) В.Садовський виголосив доповідь “Про територію автономної України”.

У першому складі Генерального Секретаріату В.Садовський обійняв посаду генерального секретаря судових справ (червень-серпень 1917 р.). За відсутності голови Генерального Секретаріату виконував його обов’язки. Після зміни кабінету залишався членом ради Генерального секретарства (Міністерства) судових справ. Як член Малої Ради, брав участь у прийнятті IV Універсалу, обговоренні Берестейського мирного договору, входив до економічної парламентської комісії, яка вивчала економічний аспект договору.

Після гетьманського перевороту його було запрошено до політичної комісії української делегації на переговорах з більшовицькою Росією. Одночасно викладав на курсах українознавства та позашкільної освіти, входив до складу опозиційної гетьманському урядові організації – Українського національного союзу. За Директорії УНР був призначений міністром праці і на цій посаді залишався в декількох кабінетах протягом 1920–1921 рр. Після поразки Української революції емігрував до Чехо-Словаччини, викладав в Українській господарській академії в м.Подєбрадах, член Наукового товариства ім. Т.Шевченка та Українського наукового інституту у м.Варшаві. В.В.Садовський – автор численних наукових праць із економічної географії, демографії, національної політики ВКП(б).

У 1945 р. В.Садовського було заарештовано в Празі радянською військовою контррозвідкою та вивезено до СРСР, де загинув у Лук’янівській в’язниці в м.Києві⁷.

Унікальним маловідомим джерелом для вивчення біографії Валентина Садовського, яке майже 50 років залишалося недоступним для опрацювання та популяризації як на науковому так і публіцистичному рівнях, є слідча справа (1945–1947 рр.), що перебуває на збереженні в Галузевому архіві СБ України (інвентарний номер 148509, почата 6 грудня 1945 р., закінчена 2 березня 1946 р., звинувачення за статтями 54-4, 54-11, 54-13 КК СРСР)¹¹.

Справа розпочинається описом документів, які в ній знаходилися на момент слідства (34 одиниці), а саме: списку осіб, що проходять по справі; протоколу про затримання; постановами про арешт і вибір міри запобігання; ордеру на арешт; анкети заарештованого; довідки про попередню судимість; дактнодовідки; протоколу обшуку та квитанції про здачу цінностей; постанови про прийняття до ведення слідства; постанови про висунення обвинувачення; протоколів 9 допитів В.Садовського (8 грудня 1945 р. – 25 лютого 1946 р.); протоколу допиту обвинуваченого Добриловського М.М. (в якості свідка); постанови про приєднання документів до справи; архівної довідки; виписок із книг Д.Дорошенка “Історія України” та І.Мазепи “Україна в огні і бурі революції”, окремих фотокопій з книги Д.Дорошенка, друкованих рукописів В.Садовського; протоколу про завершення слідства; медичної довідки; обвинувачувального висновку; пакету з особистими документами; матеріалів для головуючого на судовому засіданні.

Після винесення вироку справа доповнилася ще 13 документами: листом до військового прокурора; протоколом підготовчого засідання; рішенням військового трибуналу; розпискою про ознайомлення з обвинувачувальним висновком; протоколом судового засідання; вироком військового трибуналу військ НКВС; розписками про оголошення вироку та про одержання виписки з нього; довідкою про направлення копії вироку начальнику в’язниці №1 м.Києва; касаційною скаргою В.Садовського на ім’я військового прокурора; висновком військового трибуналу; довідками про відмову в задоволенні касаційної скарги та прибуття на лікування до в’язничної лікарні на станції Дарниця.

Після смерті Й.Сталіна вирок у справі щодо обвинувачення В.В.Садовського залишився без змін (про це йдеться у відповідній довідці від 11 квітня 1956 р.). З 25 листопада 1989 р. датується чергова група документів, більшість з яких стосується поширення на репресованого прийнятого в 1991 р. Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, яка закінчується висновком про реабілітацію від 26 липня 1993 р.¹³

У конверті з особистими речами Валентина Садовського виявлені: трудова книжка (1941 р.); окупаційна перепустка (1943 р.); медична картка (1942 р.); квитанція про передплату газети “Українська дійсність” (1945–1946 рр.); талони на придбання тютюнових виробів (1945 р.); амбулаторна стоматологічна картка (1945 р.); посвідчення дійсного члена Народної спілки збирачів поштових марок (1939 р.); читацький квиток слов’янської книговні славістичної бібліотеки в м.Празі (1941 р.); перепустки на вхід до Російського закордонного історичного архіву в м.Празі (1940 р.) та в університетську бібліотеку (1942–

1944 рр.); довідка про роботу в Українській господарчій академії з 1925 по 1935 рр.; окупаційний паспорт (1941–1945 рр.) та ін.¹⁴

Матеріали справи повною мірою характеризують позицію радянської репресивно-каральної системи до діячів української політичної еміграції міжвоєнного періоду в Чехо-Словаччині (1920–1945 рр.), учених, патріотів-інтелігентів, яскравим представником яких був і Валентин Васильович Садовський.

Достеменно не відомо, чому він не залишив Прагу й не вирушив у свою чергову, вже третю еміграцію. За наявною інформацією (1948 р.), “щоб заощадити собі на старість усіх тих пекельних мук від садистів-енкаведистів, яких об’єктом стався проф. Садовський, і від яких передчасно загинув, треба було своєчасно виїхати з Праги, ще до приходу большевиків, на нову скитальщину, як зробило багато наших пражьких емігрантів, рятуючись завчасу перед московськими тюрмами, засланнями, розстрілами. Дехто з близьких проф. Садовського радив наполегливо і просив виїздити, але він уперто не хотів. Головним його аргументом було: “я не вірю, що закордоном в теперішній кон’юктурі буде можлива національна українська робота, а спасати лише своє життя для мене замала ціль”. Крім цього – в часі війни – німці вимордували на Волині родину пані Садовської [дружини Лідії. – Авт.] і через те сама думка шукати волю серед німців була для проф. Садовського осоружньою і прямо неетичною. Проф. Садовський, хоч і не мав ніяких ілюзій щодо большевиків, однак іноді приходила йому така думка, що при новому укладі сил большевики не можуть собі дозволити розпаншуватись так у Європі, як це роблять вдома. Через те залишився в Празі, через те мусів пройти поперек два роки мученицької дороги по етапах енкаведистських тюрем, підвалів, закамарків і тюртур... Ще не стрясли пилюку з себе, зі швидкого і раптового походу на Прагу – військове НКВД негайно ж кинулось з готовими списками арештувати українських наукових, громадських і політичних діячів-емігрантів, а також натуралізованих українців – чеських громадян. Проф. Садовського арештували 12.05.1945 і зараз же вивезли з Праги”¹⁵.

Дійсно, невдовзі після звільнення Радянською армією Праги, 12 травня капітан “СМЕРШУ” Мішин провів затримання В.В.Садовського “як білоемігранта, працюючого міністром юстиції при уряді УНР і членом центральної ради” “на підставі матеріалів, які надійшли від громадян м.Праги”, оскільки “Садовський, перебуваючи за кордоном проводив роботу, ворожу СРСР”, – як зазначалося в протоколі затримання¹⁶.

За свідченнями колеги по тюремній камері, “...по році перебування там він зробився зовсім старим, беззубим дідом з опухлими ногами і що його в тому лахмітті, яким він прикритий – ніхто би вже не пізнав”¹⁷. Згодом його етапували до Лук’янівської в’язниці Києва. 29 січня 1946 р. заступник наркома держбезпеки УРСР генерал-майор Єсипенко затвердив постанову про продовження терміну слідства та утримання під вартою¹⁸. Слідство у справі завершилося 27 лютого 1946 р.¹⁹ Ніхто не взяв до уваги факт хвороби ув’язненого (туберкульоз легень)²⁰.

В обвинувальному висновку, датованому 2 березня 1946 р., В.В.Садовському висувалися злочинні дії за статтями 54-4, 54-11, 54-13 КК УРСР (антирадянська діяльність). Його справа передавалася на розгляд суду військового трибуналу Київської області²¹. 27 березня 1946 р. на підготовчому судовому засіданні постановили “справу слухати в закритому судовому засіданні без участі обвинувачення та захисту і без виклику свідків”²². Саме засідання військового трибуналу відбулося 30 березня 1946 р. й тривало 1 год. 15 хв. (з 20.05. по 21.20). Вирок був нещадним. Суд вирішив: “Садовського В.В. за сукупністю здійснених ним злочинів ... позбавити волі терміном на 10 років без конфіскації майна”²⁴. 1 квітня засуджений подав касаційну скаргу до військового трибуналу військ НКВС Українського округу, який залишив вирок без змін²⁵. 3 травня 1946 р. його перевели до нового місця ув’язнення²⁶, де й помер 24 листопада 1947 р.²⁷. [За іншими джерелами, – загинув від рук кримінальних злочинців]²⁸.

Після цього – майже 45 років невідання, глухої завіси, аж до початку масової реабілітації жертв політичних репресій в СРСР. Перша хвиля реабілітації після смерті Й.Сталіна не відновила чесне ім’я проф. В.Садовського. Реабілітаційні заходи щодо нього розпочалися з листопада 1989 р.²⁹. Нарешті, вже в незалежній Україні, 1993 р. заступник генерального прокурора України В.І.Кравченко затвердив реабілітаційний висновок щодо В.В.Садовського “в зв’язку з відсутністю сукупності доказів притягнення до кримінальної відповідальності”³⁰.

На жаль, життя, діяльність проф. Валентина Садовського ще не на достатньому рівні стали предметом уваги науковців, широкою аудиторії. Певною мірою виправленню ситуації сприяло проведення виїзного засідання Держархіву Хмельницької області на тему “Подільнин В.Садовський – видатний діяч УНР, жертва сталінських репресій” у с.Пліщин, на його малій батьківщині 8 червня 2007 р.³¹. На урядовому рівні, згідно рішення Міністра юстиції України М.Оніщука (2007 р.) був підписаний наказ щодо дослідження історії становлення та розвитку органів юстиції в Україні. Планувалося звернутися до КМ України з пропозицією присвоєння імені В.Садовського одному з вищих навчальних закладів юридичного профілю, започаткувати іменну стипендію на його честь та встановити спеціальну відомчу нагороду Мін’юсту України ім. В.Садовського³². 18 грудня 2008 р. Шепетівська міська рада перейменувала частину вулиці Київської на вулицю Валентина Садовського³³.

Отже, В.В.Садовський спрямовував свої знання на утвердження демократичних цінностей, розвиток вітчизняної науки, розбудову незалежної держави. Однак він розділив гірку долю десятків тисяч жертв сталінського тоталітаризму. Його всебічна громадська, політична, наукова діяльність потребує фундаментального вивчення в Україні та за кордоном.

Примітки:

1. Садовський Валентин Васильович. Матеріали з “Вікіпедії” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.geograf.com.ua>.

2. Проф. Валентин Садовський (Посмертна згадка) // Свобода (США). – 1948. – 3 серп. – Ч. 178. – С. 3.

3. Висновок про реабілітацію Садовського В. В. від 27 липня 1993 р. по кримінальній справі арх. № 39159 // Слідча справа Садовського В. В. – Галузевий архів Служби безпеки України. – № 148509, арк. 151-151 зв.

4. Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – [Репринтне видання 1942 р.]. – Львів-Кент-Острог, 2008. – Ч. I. – Видання друге. – С. 328, 344, 488. 6, 8, 118, 160, 199, 203, 206, 238, 239, 250, 316, 317.

5. Професор Валентин Садовський / упоряд. О.Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 306 с.

6. Шевчишен, М. Ю. Внесок професора В.В.Садовського в українську суспільну географію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.13 “Історія географії” / М. Ю. Шевчишен. – Львів, 2010. – 20 с.; Його ж. Валентин Садовський – наш видатний земляк, науковець і громадський діяч / Микола Шевчишен // Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 берез. 2011 р.) – Хмельницький: Видавець ПП Заколотний М.І., 2011. – С. 320-324.

7. Садовський, В. В. // Довідник з історії України (А-я) / за заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – [2-ге вид., доопрац. і доповн.]. – К.: Генеза, 2002. – С. 709.; Садовський В. В. // Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради: біографічний довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. – К., 1998. – С. 155-156.

8. Українська Центральна Рада: Док. і матеріали. У 2-х томах. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 7, 8, 18, 20, 24, 35, 38, 48, 52, 53, 62, 64, 65, 66, 70, 71, 74, 78, 79, 80, 82, 86, 92, 116, 125, 151, п.11, п.15, п.121, п.124.

9. Українська Центральна Рада: Док. і матеріали. У 2-х томах. – Т. 2.: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 102, 111, 115, 127.

10. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т. 2. / [упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С. 291, 304, 306, 307, 314, 318, 319, 322, 323, 325, 326, 328, 334, 337, 339, 345, 346, 349, 350, 353, 356, 360, 366, 694, 695.

11. Галузевий архів СБ України. – Слідча справа Садовського Валентина Васильовича. – № 148, 509. – 150+1 арк. (з додатками).

12. Опис документів, які знаходяться в слідчій справі. – Там само, арк. 1-1 зв.

13. Там само, арк. 131зв.-151 зв.

14. Конверт з особистими документами Садовського В. В. – Там само.

15. Проф. Валентин Садовський (Посмертна згадка).

16. Слідча справа Садовського В. В., арк. 2.

17. Професор Валентин Садовський. (Посмертна згадка).

18. Слідча справа Садовського В. В., арк. 102.

19. Там само, арк. 103.

20. Там само, арк. 104.

21. Там само, арк. 105-108.

22. Там само, арк. 114.

23. Там само, арк. 116-119 зв.
24. Там само, арк. 120-120 зв.
25. Там само, арк. 126-127 зв.
26. Там само, арк. 128.
27. Там само, арк. 144 зв.
28. Полодюк, М. Валентин Васильович Садовський – український громадський і політичний діяч / М.Полодюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perspekt.org.ua>.
29. Слідча справа Садовського В. В., арк. 134.
30. Там само, арк. 151-151 зв.
31. Пісарцов, Д. Видатний діяч своєї епохи / Д. Пісарцов // Шепетівський вісник: міськрайонна громад.-політ. газета. – 2007. – 19 черв. – № 70. – С. 2.
32. Новини Міністерства юстиції України. Міністерство юстиції дослідить історію... / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>.
33. Полодюк, В. Зазначена праця.

Резюме

В статтє анализується уголовне дело уроженца Хмельнитчины Валентина Васильевича Садовского (1886–1947 гг.) – украинского государственного, общественного деятеля, ученого-географа, жертвы сталинских репрессий.

Ключевые слова: Валентин Садовский, Центральная Рада, емиграция, уголовное дело, тоталитаризм.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 001:929-054.72 І.ГУБАРЖЕВСЬКИЙ(477.44)

Ю.В.Легун, О.М.Кравчук

Творчий спадок Ігоря Губаржевського

Висвітлюється наукова і релігійна діяльність І.Губаржевського в Україні та в еміграційний період, з'ясовано його творчий спадок як поета, публіциста, мовознавця, діяча української автокефальної церкви.

Ключові слова: І.Губаржевський, мовознавство, українська автокефальна церква, еміграція.

Науковий і релігійний діяч Ігор Володимирович Губаржевський – один з багатьох українських емігрантів, творчість яких починає сьогодні вивчатися

на історичній батьківщині. Поки що життєвий шлях та діяльність цього визначного уродженця Поділля залишаються маловідомими в Україні. Пропонована читачеві стаття має на меті заповнити хоча б головні із зазначених прогалин.

І.Губаржевський народився 30.05.1905 р. (за старим стилем) в с.Дерешева, тоді Ново-Ушицького повіту Подільської губернії (сучасного Муровано-Куриловецького району Вінницької області) в родині православного священника о. Володимира. Виріс в с.Паланка Гайсинського повіту Поділля (нині – Заозерне Тульчинського району), де його батько був парафіяльним священником. У 1914–1919 рр. навчався в Тульчинській духовній семінарії. Наприкінці українських визвольних змагань 1917–1920 рр. І. Губаржевський перебував в повстанському загоні отамана Лиха, що діяв на Поділлі. Допоміг багатьом повстанцями непомітно перейти через кордон до Румунії у грудні 1920 р. Сам залишився в Україні, не зважаючи на небезпеку¹.

У 1922–1927 рр. вчився в Київському археологічному інституті на етнологічному відділенні. 1930 р. склав екстерном іспити за профілем історико-філологічного відділу Інституту Професійної Освіти (колишній Університет імені Св. Володимира). 1925–1930 рр. – працював лектором на Київських державних курсах українознавства, 1930–1932 рр. – науково-технічним робітником науково-дослідного Інституту мовознавства Академії наук УСРР, а в 1932–1941 рр. – його науковим співробітником (очолював секцію діалектології). Також викладав українську мову і літературу в Київській повній середній залізничній школі, у 1936–1941 рр. – доцент Київського Педагогічного інституту імені М. Горького (керівник кафедри мовознавства, керівник мовознавчого відділу аспірантури). 1939 р. захистив у Харківському університеті дисертацію кандидата філологічних наук на тему “Т. Шевченко і сучасна українська літературна мова”. Автор 30 наукових праць², зокрема, був співукладачем “Російсько-українського словника” (К., 1937.)³.

Важливим і зрештою визначальним покликанням І. Губаржевського, яке сформувалося під впливом родинного оточення, стала його віра і релігійна служба. З 1922 р. з дозволу місцевого духівництва він уже виголошував проповіді в церквах місцевості навколо с. Паланки, з того ж року – став парафіянином Київсько-Софіївського собору, де слухав проповіді митрополита УАПЦ В. Липківського.

1941 року разом з родиною через хворобу дітей залишився в окупованому Києві. Зазнавши невдачі у спробі відновити роботу Інституту мовознавства, вчений-лінгвіст вирішив присвятити себе церковній справі. 29 грудня 1941 р. рукоположений в сан священника УАПЦ, призначений настоятелем Св. Троїцької Церкви м. Чоповичі і благочинним Чоповицької округи, згодом – благочинним Коростенської та Овруцької округ. 24 січня 1943 р. став протоієреєм. З жовтня 1943 р. – на еміграції. Завершення війни зустрів у Тюрінгії біля Ерфурту, переїхав в англійську зону окупації Німеччини – до Ганноверу. 1945–1948 рр. – настоятель парафії українських військовополонених в таборі Гейденау⁴. При таборі існував літературний гурток, членом якого був і о. Губар-

жеський. Гурток видав на високому літературному рівні три номери журналу “В похід”⁵.

Весною 1948 р. виїхав до Великої Британії, очолював Генеральне Церковне Управління УАПЦ, організував видання часопису “Братський листок”. Був одним з засновників української емігрантської релігійної організації “Братство св. Архангела Михаїла”.

Згодом він приєднався до УАПЦ (соборноправної), був одним з ідеологів соборноправництва. 1960 р. емігрував до США, був заступником голови Малої і Великої рад УАПЦ (соборноправної), священником у церкві в Брукліні. Крім того, служив у парафіях УАПЦ в Нью-Йорку, Трентоні, Філадельфії. Був професором Інституту Східної і Центральної Європи Колумбійського університету (Нью-Йорк), викладав давню українську літературу, українську та російську мови, співпрацював з українським відділом радіо “Свобода”. У Нью-Йорку створив видавництво, де виходив журнал “Наша Батьківщина”.

Під кінець свого життя створив лекторій, на форумі якого читав лекції, зміст яких мав зміцнити національно-християнську свідомість українських емігрантів, відстоював необхідність утворення Української Церкви з Патріархом Київським і всієї України⁶. У праці “Слова віруючого” (1954 р.) він писав: *“Не зважаючи на незвичайну строкатість смаків, можливостей, інтересів народів держав позасоветської частини світу, ці держави перед лицем грізної небезпеки не бачать іншої можливості для усунення цієї небезпеки, крім об’єднання всіх сил.*

Насамперед, це повинні зробити помісні церкви, відродивши в церковній життєвій практиці заповіді Христа Спасителя про єдність Церкви по всьому світі, її християнську чистоту, її вільне і безстрашне ісповідування істини, її боротьбу проти всякої неправди, де б і як би вона не виявлялася і ким би вона не робилася і не підтримувалася б”.

Ігор Губаржевський також був активним учасником наукового життя еміграції. Так, він взяв участь у шануванні в Нью-Йорку у жовтні 1962 р. 35-річчя наукової праці визначного українського мовознавця, історика української мови, дійсного члена НТШ, професора П. К. Ковалева⁷. 12 червня 1963 р. протопресвітер брав участь у засіданні Комісії ВУАН “для дослідів над революційною Україною і Советським Союзом”. На ній “доповідав про сучасну мовну політику на Україні М. Добрянський, головний редактор українського відділу радіостанції “Свобода” в Мюнхені”. І. Губаржевський критикував його доповідь як занадто оптимістичну⁸. У січні 1964 р. І. Губаржевський був обраний членом Російського і слов’янського американського інституту м. Нью-Йорка. 17-го травня 1964 р. він виступив на конференції мовознавчої секції ВУАН з доповіддю на тему: “Мовна політика в УССР протягом останнього десятиріччя і реагування на неї”⁹. 27 листопада 1965 р. І. Губаржевський на науковій конференції, яку влаштувала Мовознавча Комісія НТШ, виголосив доповідь на тему “Українська загальнотехнічна термінологія і боротьба навколо неї”¹⁰. 3 червня 1967 р. протопресвітер брав участь у урочистому відзна-

ченні в Нью Йорку 45-річчя відродження УАПЦ, 25-річчя єпископського служіння в ній архієпископа Григорія¹¹. Протопресвітер також був учасником третього з'їзду українських письменників в еміграції 18–19 травня 1968 р.¹².

Не забував Ігор Губаржевський про свою малу батьківщину. 7 грудня 1968 р. він виступив з доповіддю “Національні риси духового Поділля” на урочистому засіданні ВУАН з приводу святкування 900-річчя м. Кам'янець-Подільського¹³. Був серед членів редколегії заснованого 4 вересня 1969 р. Товариства Подолян у Нью-Йорку¹⁴.

У січні 1970 р. за дорученням зборів представників Свято-Михайлівської парафії УАПЦ (соборноправної) в Нью Йорку, як її настоятель, І.Губаржевський разом із головою її Парафіяльної Ради Зиновієм Туркало підписали лист протесту до штаб-квартири ЮНЕСКО в Парижі щодо святкування 100-ліття з дня народження В. Леніна “з тієї простої причини, що терорист гуманістом бути не може”.

І.Губаржевський “був не тільки пастирем, але й добрим педагогом”. *“Людина блискучих знань з мовознавства, літератури, історії, археології, діалектології та філософії”*, за словами його зятя М.Вірного (Француженка), *“він став моїм моральним і релігійним опікуном... Він повчав (мене), що те, що ми даємо людям, є мірилом, по якому будуть нас оцінювати, а не кількість дипломів, звань, грамот чи орденів. В одному листі він писав мені з відрядження в Мюнхені, серед іншого, і про свій морально-етичний код: “Я надиханий повністю і завжди бажанням не бути колодою, а до кінця життя шукати себе”*¹⁵.

Помер І. Губаржевський 5 листопада 1970 р. в Брукліні. Похований у містечку Лінден, штат Нью-Джерсі, США.

Наш земляк був талановитим поетом, прозаїком і публіцистом. Його виступи, художні твори, статті стосуються актуальних питань філософії історії України, релігії, суспільно-політичної проблематики, мають національно-патріотичну спрямованість.

Окремі з них видані як додатки до журналу “Наша Батьківщина”¹⁶, а більшість опубліковані в українських еміграційних часописах “Братський листок”, “Наша пошта”, “Час”, “Похід”, “Хрест і тризуб”, “Православний українець”, “Українські Вісті”, “Пастирський листок”, “Молодь України”, “Український православний лекторій”, “Наша Батьківщина”, або залишилися в рукописі. Іноді автор підписувався псевдонімами: І.Снігур, І.Тиверець та ін.

У творчій спадщині протопресвітера можна виділити такі тематичні групи як спогади і листування, промови, художні твори, суспільно-політичні і релігійно-моральні статті, церковні проповіді.

Спогади І.Губаржевського представлені в нарисах “З минулого в сучасне” (1948 р.), “Автобіографія” (1951 р.), “Різдво у Києві” (1955 р.), “Про моє священство”, “Про моє священство – 2”, “Хрест (Нотатки з минулого)”.

Важливу частину творчого спадку протопресвітера становлять його листи: “Життєві роздуми (Взято з особистого листування о. Прот. Професора Ігоря

Володимировича Губаржевського)”, “Пастирський лист в день Світлого Христового Воскресіння до всіх Боголюбивих Вірних Української Православної Соборноправної Церкви у Великобританії суцїх” (1952 р.), “Шлях до християнства. Пастирський лист адміністратора Української православної церкви на Великобританію в день свята святих первоверховних апостолів Петра і Павла”, лист до М.Француженка від 4 серпня 1949 р., “Дорогий Отче, Андрію!!!”, листування з Н.Д.Полонською-Василенко у 1963–1967 рр.

Наводимо важливі для розуміння поглядів І.Губаржевського уривки з його листувань, умовно названі “Життєві роздуми”:

“...моральне зло можна вилікувати не карами, а пробудженням душ і наверненням їх до Бога. При всіх досягненнях цивілізації людина не почуває себе щасливою а навіть, навпаки – досягнення цивілізації яскраво виявили порожнечу людського життя, спричинили хаос у людських думках, викликали тривогу серця, ускладнили й погіршили взаємини між людьми і народами”.

* * *

“Взагалі я думаю, що головним завданням людини в житті є віднайти саму себе і тим визначити своє життєве призначення, а після цього віддати себе всю на службу цьому призначенню цілеспрямовано і повністю.

Тому я завжди і молюся так: “Господи, дай мені віру у справжню Тобою життя мого, надію на її осягнення і непереможену любов до створеного Тобою світу! Допоможи, Господи, розумові моему іти шляхом служіння добру і підіймай його кожного разу, коли він на цьому шляху падає! Дай серцеві моему животворчий жар вогню Твого, щоб могло воно зігрівати душі тих, кому на цьому світі жити холодно! Дай волі моїй силу відвойовувати від зла людей, що в тенетах його заплутались і стали його рабами. Амінь”.

“Любов до Божого світу і є, на мою думку, справжнім джерелом сенсу і радості життя. Тільки це не любов до “фіктивної” суті світу, якою зробили безбожники – матеріялісти МАТЕРІЮ а до “справжньої” його суті – його ДУХОВОГО ЦЕНТРУ – БОГА, що є Альфою світу і його Омегою. Яка наша роля у відношення до Бога і створеного Ним світу; активна чи пасивна? Безумовно, активна, і то більше активна, ніж можна собі уявити бо Бог вклав у кожного з нас частку ДУХА СВОГО, щоб вона була тією розчиною, яка дає можливість рости СПРАВЖНЬОМУ ХЛІБОВІ ЖИТТЯ...”

Про цей свій високий обов’язок щодо себе, світу і Бога не забувай і створюй у своєму духовому організмі таку температуру, при якій розчина найкраще підняла б тісто”.

* * *

“Сателіт є велике досягнення учених тих народів, що населяють СРСР, але не досягнення самого СРСР. СРСР прислужився до реалізації цього винаходу лише остільки, оскільки являє собою величезну машину тоталітарного режиму, який може, абсолютно не зважаючи на потреби народу, витиснути з нього останні соки, щоб здійснити такі коштовні наміри, як виготовлення сателіта. Але головне, на мою думку, не це. Адже ж і фараони єгипетські

побудували піраміди, які і на сьогодні є чудом техніки, не кажучи вже про ті часи. Адже ж і “непереможний” Рим мав в своїх руках таку технічну перевагу над іншими народами Європи, що і не думав про свій кінець... Але кінець настав, і настав від “варварів”! Грунт сили – духовна сила народу, і коли техніка, яка б висока вона не була, є в руках антинародної верхівки, то народ все одно буде страшніший для цієї верхівки, ніж техніка, що є в її руках – для народу. Бо здобутки техніки верхівка УКРАЛА у народу, це його здобутки, а не верхівки. І в неодмінній сутічці народу з поневолюючою його верхівкою – «крадене доведеться віддати”.

“Моя філософська концепція – це концепція радості. Життя треба сприймати прямо, безпосередньо, радісно. Кожною радістю треба дорожити як даром Божим. Але коли ми визначаємо в житті головне і другорядне, то і не беремо радість як самоціль життя, а як його окрасу (так само, як і страждання теж є окраса життя, його, так би мовити, очищувальний фільтр). Тому і радість, в світлі головного в житті може бути повною радістю лише тоді, коли вона чиста. Бо ніщо брудне не є повноцінне і ніщо брудне не є вільне. В бруді завжди заховане поневолення гріхові, бо гріх є найбільший поневолювач людської душі”.

* * *

“Ми дуже хотіли б бачити вас завжди щасливими, і для цього поки що є всі підстави. Життя має багато більше буденщини, ніж свят, і ця буденщина має свою цінність, бо в ній саме ростуть життєві свята, подібно, як у ґрунті ростуть квіти. І ця буденщина є буденщиною лише при поверховому погляді на неї, а в ній же розростається саме те в житті, що є його основою – коріння квітів. Тому саме слово буденщина треба взяти в лапки, бо буденщиною вона є лише для того, хто не вміє бачити краси життя саме в його життєвих труднощах”.

* * *

“Розум і у рослини є. Якби не було його – не поверталася б вона до сонця. Розум є і у жаби, у комара, крокодила. Справжня гідність людини не розум, А СОВІСЬ. Совість робить людину вищим створінням.

Совісна людина краща і вища від розумної. Розумний може бути і шкідливим і злим. Розум без совісті – небезпечний. Ближні можуть від нього жорстоко страждати. Розум гордий. Він каже; я краший і вищий від усіх. Розум цурається рівності і справедливості. А совість прагне їх, до них кличе. Совісна людина тягнеться до добра, любові, святости. Вона жаліє людей, страждає разом із ними. Вона хоче бути всім братом, утішителем, добрим супутником. Совість і є Бог. Поклонятися Богу означає бути совісним. Розумна людина може не мати Бога, совісна ж носить його в собі. Розвиток совісті є найважливіше найнеобхідніше для людини завдання. Лише укріпленням совісті і буде здійснена справжня рівність, загальне Царство Боже на землі”...

* * *

“Альтруїстичний егоїзм – це і є основа християнського світогляду, бо цією основою є не жертва своєю особистістю ради інших, а відшукання себе, сенсу

свого життя, його радості в любові до інших, як до своєї сім'ї, починаючи від вужчої своєї родини (жінки, дітей) і кінчаючи членами ширшої своєї ж таки родини і українцями, церковною громадою – людством)...

Поезії І. Губаржевського присвячені релігійній і патріотичній тематиці: “Моє село” (1941 р.), “Українське слово” (1941 р.), “Стяг” (1944 р.), “Ще не згасло наше сонце” (1949 р.), “Моя країна зветься – Україна” (1950 р.), “Упокой, Господи”, “Я мовчу – душа говорить” (1955 р.), “Сонце вам простягало проміння”, “Чуєм голос твій”, “Коли упали покоси в роси”, “Спомин (М.А.Пшепорській)”.

В оповіданні “На нашій – не своїй землі” (червень 1944 р.) в художніх образах змальовано епізод голодомору 1932–1933 рр., загибель української селянської родини. Оповідання “На камені стоїть чоловік” (1947 р.) показує мученицьку смерть за віру християнського священика в радянському концтаборі. Загибель повстанця Юрка показано в однойменному оповіданні, написаному в 1946 р. Оповідання “Трицько-Вуркаган” (1950 р.) описує духовне переродження українського хлопця-злочинця під впливом ув'язнених православних священників в таборі поблизу Архангельська. Ескіз “Мряка і сонце” торкається осмислення питань духовності. Еміграцію з України – втечу від більшовиків української хліборобської родини – яскраво змальовано в оповіданні “Свята земля”.

Релігійно-моральна тематика піднімається автором у статтях “Пречиста мати Божа” (1947 р.), “Дорогі брати і сестри, українці і українки! [“Над вертепом встає зоря народженого Христа...”]” (1948 р.), “Христос воскрес!” (1954 р.), “Слова віруючого” (1954 р.), “Фортеці християнства” (1955 р.), “... І не будь невірний, а будь вірний” (1954 р.), “На порозі нового року” (1957 р.), “Українська православна церква і Українська національна рада” (1957 р.), “Догмат Святої Трійці” (1957 р.), “Про поєднання українських православних церков” (1957 р.), “Чи народився Христос” (1957 р.), “Форма і зміст” (1957 р.), “Канонічна українська православна церква в Європі” (1957 р.), “З приводу советської антирелігійної пропаганди” (1957 р.), “На Воздвиження Чесного Хреста” (1958 р.), в якому подано спогади І.Губаржевського про Калинівське чудо 1923 р., “Воскресіння Христове у зміненій людині” (1960 р.), “Іспит совісті” (1960 р.), “З початку Бог створив небо і землю...” (1962 р.), “Мит вічності на екрані душі” (1963 р.), “In medias res” (“До суті справи”) (1963 р.), “Церква і правда” (1964 р.), “Великий православний український богослов. Матеріали до канонізації” (1966 р.), в якій розповідається про проповіді В.Липківського, “Ідеологія УАПЦ. Християнство-православ'я” (1966 р.), “Христос – спаситель усіх людей і світу” (1966 р.), “Святиня” (1967 р.), “Воскресіння Христове” (1967 р.), “Основи українського православ'я” (1968 р.), [Українська мова в українській церкві] (1969 р.), “Зоря Народженого Христа” (1969 р.), “Кров Нового Заповіту”, “Про молоде вино й старі бурдюги”, “Чому в церкві розєднання?”, “Аксіос”, “У боротьбі за правду”, “Рух Українського Православ'я”, “Слово – наша зброя”, “Значення церкви в житті на еміграції”, “Знову про те саме”, “Засмічення

церковного повітря або церква чи правда”, “Смерть і воскресіння”, “Коли я молюся Богу...”, “Про правду і неправду”, “Во ім’я Отця і Сина і Святого Духа!”, “Як відкрити серце для Господа”, “Вступ до УАПЦ”, “Дух українського православ’я”, “Гнів Божий на безбожників”, “Усе на світі вкрите тасмницею”, “Історичний шлях УАПЦ до випробування і очищення”, “Сила воскресіння Христової правди”.

Суспільно-політичну публіцистику становлять наступні праці І.Губаржевського: “Від Остапа до Віри (До 22 річниці смерті Віри Бабенко)” (1943 р.), “Пам’ятка на дорогу” (1947 р.), “Насильна депортація хворих українських вояків” (1948 р.), “Християнство у суспільстві (Християнська партія чи християнський світогляд нації?)” (1958 р.), “До 25-річчя голодуна Україні” (1958 р.), “До духовенства й вірних української православної церкви у Великобританії. Некролог в 40 день І.Багряного” (1963 р.), “За заслуною звітів і подяк” (1963 р.), “Що таке демократія?” (1965 р.), “Україна майбутнього” (1966 р.), “Серйозна й небезпечна хвороба” (1966 р.), “Про брак національної гідности” (1967 р.), “Національні риси духовности Поділля” (1967 р.), “Духові шари суспільства” (1967 р.), “У справі перепису 1970 року”, “Американсько-Російська Митрополія в тенетах московської псевдо церковної політики” (1970 р.), “Голос вільної міжнаціональної організації чи щось інше?” (1970 р.), “Наука і дійсність”, “Наука і Техніка”, “Партійність і національність”, “В обіймах страху”, “Краса України – Поділля”, “Особа і маса”, “У чому ж, нарешті, суть ідеологічної боротьби?”, “...вийти ідеологічно понад емігрантські горизонти...”, “[Еміграційна політика і реальність / Соборна перспектива]”, “Як змінитися?”, “Бійтеся тих, що душу вбивають...”, “Українська жінка в суспільстві”, “Шлях Володимира Великого”, “Що є Свобода?”, “Дорогі Друзі!”, “Більші українські партії на еміграції”.

Аналогічні за своїм суспільно-політичним змістом або релігійним аспектом і промови І.Губаржевського: “Слово в неділю православ’я (Іван Мазепа і Тарас Шевченко)” (1952 р.), “Дорогі мої, Браття і Сестри! (Час іде дуже швидко...)” (1958 р.), “Дорогі Браття і Сестри!” (1959 р.), промова на шлюбі 9 вересня 1962 р. “Любі мої духовні діти, Іване й Софіє!”, [Про діяльність Академії Наук УРСР] (Промова в одному з еміграційних російських закладів (після 1965 р.)), “Смерть і життя” (3 травня 1970 р.), “Ідеологія і дійсність”, “Слово під час панахиди за спокій душі Тараса Шевченка”, “Дорогі мої, Браття і Сестри!” та ін. Загалом, найбільше в І.Губаржевського саме релігійних промов: “Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико, Всечесні Отці, дорогі Брати і Сестри!”, “Неділя про блудного сина (Лука 15: 11-32)”, “Проповідь в неділю 12-ту по П’ятдесятниці (Мф. 19: 16-26)”, “Во ім’я Отця і Сина і Святого Духа!”, “Проповідь у неділю всіх святих”, “Неділя 18-та по Зел. Святгах і Неділя по Воздвиженню”, “Во ім’я Отця і Сина і Святого Духа! (“Дорогі Браття і Сестри! Наша Свята Українська Автокефальна Православна Церква має свою довгу і славетну історію...”)”, “Неділя 22-га. Гол. 5. Ап. Гал. 6: 11-18; Єв. Луки 16: 19-31.)”, “Дорогі браття і сестри! (“Коли один

литовець у розмові з росіянином негативно висловився про становище Литви в складі Російської імперії...”), “Дорогі Браття й Сестри! (“Не раз я думаю про чергове чудо медицини...”)”, “Во ім’я Отця і Сина і Святого Духа! (“Дивно Господь створив людину з її подвійною природою...”)”, **“Дорогі Браття і Сестри!** (“Хто є найбільший, найголовніший, найцінніший працівник на землі?”), “Різдвяне привітання”, “Великдень – Христос Воскрес”, “Дорогі Браття та сестри! (“Уявіть собі що ви діждалися важливого й радісного часу...”)”, “Неділя 18-та по П’ятдесятниці”, “Слово на Третю неділю по П’ятдесятниці”, “Неділя 24-та, гол.7; Луки 8: 41-56”, “Бо багато покликаних, – та вибраних мало”, “Проповідь у Неділю Всіх Святих”, “Слово в Неділю 3-тю по П’ятдесятниці”, “Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико, Всечесні Отці, дорогі Брати і Сестри!”, “Дорогі мої браття і сестри! (“Як часто ми не шануємо того, що маємо...”)”, “Дорогі Браття і Сестри! (“Земля колись була огненным шаром...”)”, “Неділя по П’ятдесятниці 10-та”, “Дорогі Браття і Сестри! (“Цього року, саме в ці дні, минає тридцять три роки...”)”, “Проповідь в Неділю 18-ту по П’ятдесятниці”, “Проповідь в неділю про Блудного Сина”, “Проповідь на Єв. Марка гл. 10: 32-45”, “Слово в день пам’яті мучеників Маккавеїв, учителя їх Єлсезара і матері їх Соломонії”, “Слово в Неділю про блудного сина”, “На 9-е серпня 1953 р. – неділя”, “Проповідь у неділю 36 / м’ясопусну” (1955 р.), “Проповідь на Євангеліє в неділю 27-му 7.11.58”, “Слово в неділю хрестопоклонну” (5 квітня 1959 р.), “Проповідь на 20-те серпня 1961 р.”, “Проповідь на Євангелію від Матвія гл.25 ст.ст. 21-26” (24 вересня 1961 р.), “Вересень, 1961 р.: Неділя 14 по Вс. Святих”, “Проповідь на Єв. Від Луки гл.6, ст.ст. 31-36” (8-го жовтня 1961 р.), “Проповідь на 15 жовтня 1961 р.”, “Проповідь на Неділю 12 (по П’ятдесятниці) 5-го вересня 1965 р.”, “Слово в Неділю прощення – 20 лютого 1966 р. – м.Нью-Йорк”, “Проповідь перед панахидою за спочилих в неділю св. ап. Хоми” (17 квітня 1966 р.), “Проповідь 26 червня 1966 р. (**“Світу злі лежить...”**)”, “Проповідь 10 липня 1966 р., м.Нью-Йорк”, “Проповідь на 18-те вересня 1966 р.”, “Слово про св.Григорія Богослова” (12 лютого 1967 р.), “Проповідь 5-го березня 1967 р.”, “На Тройцю” (18.VI.1967 р.), “Слово в день Святого Архистратига Михайла” (1967 р.), “Різдвяне привітання!”, “Дорогі мої Отці, Браття й Сестри! Христос Воскрес! (“Сьогодні, як співається у великодньому каноні, ми святкуємо “смерти знищення, пекла зруйнувати, іншого вічного життя початок”)), “Проповідь у 2-гу Неділю по П’ятдесятниці (2-го липня 1967 р.)”, “Дорогі мої Браття й Сестри! (“Господь наш Ісус Христос...”)”, “Слово в неділю про самарянку (10.4: 3-48)”, “Проповідь на Євангелію від Матвія, розд. VIII, ст.ст. 5-13. Неділя 4-та по П’ятдесятниці – 16: VII. 1967)”, “Проповідь 10-го березня 1968 р. (м.Нью-Йорк)”, “Радуйся, Благodatна, Господь з Тобою” (7 квітня 1968 р.), “Проповідь на 9-ту Неділю по п’ятдесятниці”, “Дорогі мої, Браття і Сестри! (“Кожна нація має свої святощі...”)” та ін.

Наукові мовознавчі та літературознавчі праці І.Губаржевського представлені такими нарисами: “Тарас Шевченко” (1956 р.), “Світоглядний контур

Івана Багряного крізь призму його роману “Маруся Богуславна” (1964 р.), “Українська загально технічна термінологія в УРСР і боротьба навколо неї” (1965 р.), “В справі усталення українського перекладу назви “United States of America, USA” (1967 р.), “Про українську мову наших радіопересилань” (1968 р.), “Літературно-мовна секція Української вільної академії наук”, “Люди-мила Старицька-Черняхівська – борець за молоду Україну. (До дня народження письменниці – 29 серпня 1868 року)”.

У листопаді 2010 р. частину особового архіву І.Губаржевського було передано його донькою Ярославою Французенко, громадянкою США директорів Державного архіву Вінницької області докторові історичних наук Юрію Легуну з метою створення окремого особового фонду її батька.

Важливість релігійних питань, що піднімав у своїх працях І.Губаржевський, показує його нарис “Воскресіння Христове у зміненій людині” (1960 р.). У ньому автор дійшов висновку, що “свобода велика справа... Але свобода не здатна бути самоціллю і не повинна такою бути. Свобода як самоціль може сама себе знищити, може привести до краху цивілізації... Чому і свобода не здатна змінити світ? Тому, що ми не з того кінця починаємо. Ленін, Сталін теж хотіли змінити світ, як хоче цього досягти і їхній наступник. Але нічого не виходить путнього. Замість кращого – гірше. Замість раю – пекло. Теж не з того кінця починають. Зміну світу треба починати з себе, а потім поширювати її від себе. Треба оживити душу, треба воскресити в ній чесність, чистоту, некорисливість і любов, абсолютні критерії, які роблять людину гідною свого високого імені. Треба спільними силами вводити їх у життєву практику. Тоді не можливим буде повторення пілатівського ставлення “вільного” світу до хрущовської розправи в Угорщині, тоді не можливою буде байдужість до нелюдських страждань поневолених людей і народів в СРСР. Тоді неможливим буде і той загальний “стиль” життя, який ми спостерігаємо на Сході і Заході. Неможливим буде пережиток рабовласницького ставлення до чорних, жовтих і червоних народів. Не можливою буде ані диктатура політична, ані диктатура економічна. Бо в основі основ лежить спрямування душі людини, тієї людини, яка тримає в своїх руках і ліки й отруту, яка скеровує застосування досягнень науки і техніки в добрий чи злий бік...”

Про це найясніше, найпереконливіше говориться у вченні Христа. Але це не тільки вчення. Христос Своє вчення показав у дії, Він прийшов на землю як людина, щоб почати здійснювати своє вчення з Себе. Не можна відірвати вчення Христа від Його земного життя, бо Його земне життя й є основою Його вчення, а Його воскресіння є реальним доказом перемоги абсолютної і вічної Правди над тимчасовістю матеріялістичних “правд”, як комуністичних, так і капіталістичних, що тепер виявилися в большевизмі об’єднаною комуністично-капіталістичною неправдою...”

Ідеал політичної єдності народу пронизує статтю “Що таке демократія?” (1965 р.). Автор в ній пише: “Якщо демократія – влада НАРОДУ, то це означає в нашому випадку ВЛАДУ ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, підпорядку-

вання цій владі, тобто визнання загальнонаціональної дисципліни, неможливої без свідомого підпорядкування всенаціональній владі, вільно обраній своїм народом, народом, синами й дочками якого, його політичні партії, виростуть до такого рівня ДЕМОКРАТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ, що навчатися шанувати право свободи один одного, прислухатися до неоднорідних думок, відрізнати вузькопартійне від загальнонаціонального і в ім'я цього загальнонаціонального спільно боротися. У цьому суть і сила ДЕМОКРАТІЇ”.

Подібну проблематику піднімає нарис “Партійність і національність”, в якому І.Губаржевський обґрунтовано твердив, що “надмірна кількість політичних партій є неминуча ознака незавершеності політичної структури нації. Головне, щоб ці партії укладалися в проблему успішного, творчого співслужіння інтересам загальнонаціональним, вливаючи свої творчі сили у всеукраїнське море духовості нашого народу. Отже, головна перешкода в неефективності праці наших політичних партій (а така неефективність є незаперечним фактом) є навіть не в надмірній кількості їх і не в невизначеності їх програм, а в тому неприпустимо ворожому ставленні багатьох із них одна до одної, яке загачує рух їхніх річок в єдине українське море. В ім'я ніби своїх інтересів деякі з цих партій готові жертвувати нашим Державним Центром. Хіба остання сесія УНРади не є найяскравішим доказом цього? Яких зусиль треба було вжити, щоб Українська Національна Рада перетворилася в купу руїн не від бомби з-зовні, а від вибуху з-середини?!”

Особливу увагу викликає нарис “Україна майбутнього” (1966 р.), де І.Губаржевський подав своє комплексне розуміння модерного ідеалу вітчизни: “Політичний устрій повинен бути демократичний, але з забезпеченою широкими уповноваженнями тривалістю влади голови держави. Членів парламенту повинен обирати увесь народ рівним, прямим і таємним голосуванням незалежно від майнового, цензу виборців і обраних. Так само обирається Голова Держави і його заступник, яких парламент до вичерпання їх каденції не може усунути. Якщо Голова Держави не є одночасно й прем'єр-міністром, то він призначає прем'єр-міністра, а останній добирає склад кабінету міністрів, представляючи його на затвердження Голові Держави. Якщо в державі є якісь політичні заворушення Голова Держави має право оголосити особливий стан і сконцентрувати всю владу виключно у своїх руках без обмеження її тими чи іншими політичними чинниками чи органами влади.

Основну скалю платні службовців і робітників на представлення економічної комісії при міністрі праці і з участю заінтересованих міністерств ухвалює парламент і затверджує Голова держави, після чого вона стає законом, що може бути змінений лише таким самим порядком, з урахуванням інтересів робітників, підприємців і держави.

Ціни ринку, а також закупівельні ціни в індустрії і сільському господарстві регулюються державою.

При існуванні перелічених вище умов підприємства можуть бути в державних, кооперативних чи в приватних руках або в руках комбінованих із цих

трьох елементів систем: державно-кооперативної, приватно-кооперативної чи державно-приватної.

Сільське господарство теж може будуватися на основі систем, визначених вище для індустріальних підприємств, але не може мати менше, ніж 10 гектарів в одних руках.

Залізниці та інші роди транспорту та шляхів сполучення повинні належати державі.

Медичні заклади і медична обслуга повинні контролюватися державою і оплата їх повинна провадитися за нормами, визначеними державою, а для старих і бідних ця обслуга і медикаменти повинні бути безплатні.

Усі державні видатки повинні покриватися державними податками, встановленими за прогресивною шкалою, на підставі майнового стану оподаткованого.

Держава має постійне регулярне військо, яке рекрутується щорічними призовами.

Опіка над матеріально незабезпеченими повинна бути настільки ефективна, щоб забезпечити нормальне скромне життя непрацездатним і хворим, але повинна бути побудована так, щоб не сприяти неробству для тих, що можуть і повинні, але не хочуть працювати.

В Україні майбутнього буде свобода совісти, переконань, слова, дій, але громадянин Української Держави не може ставити її вище свободи суспільства, яка виявляється у вільному духовому й матеріальному розвитку громадського життя та в піднесенні його рівня. Отже, одиниця не може використовувати свою “свободу” на шкоду державі, її розвитку і зміцненню, громадському спокою, громадській праці, збереженню матеріальних цінностей, зокрема цінностей історично-наукових чи мистецьких тощо. Ці глибоко-негативні вияви потворного розуміння свободи і спекулятивного використання її повинні каратися відповідними законами Держави.

Для виховання й збереження в Україні високого й дійового поняття свободи, держава повинна спиратися на чотири виховні чинники: церкву, школу, громадську думку і суд.

Свобода совісти означає і свободу релігійних переконань (як і безрелігійних переконань) . . . Але держава повинна спиратися у своїй діяльності на Церкву, що покриває кількістю своїх членів (порівняно з кількістю членів інших релігійних організацій, що існують в Україні) не менше як 60 відсотків своїх вірних. Якщо ж цей відсоток буде менший, то рівні з нею права набуває церква, що має більшу кількість вірних порівняно з іншими релігійними деномінаціями. Церква, на яку спиратиметься держава буде, – річ ясна, – національно-державною Церквою, що в питаннях ідеологічно-виховних діє в контакті із державною владою, зміцнюючи разом із нею історично-національну українську ідеологію і виховуючи в ній наступні покоління. Немає сумніву, що в Україні це буде православна Церква. Її контакт з державною владою не означає підлеглости державній владі, як не означає й підлеглости будь-якій церковній

владі поза межами України. Вона є автокефальна і на чолі її стоїть ієрарх в сані найвищому в православній Церкві, а саме в сані патріярха, який є узв'язку з іншими православними пап'ярхами Єдиної Святої Вселенської Православної Церкви. Інші церкви чи релігійні організації можуть мати в Україні своїх керівників у будь-яких рангах, – свобода релігії в Україні не може їх у цьому обмежувати. Викладання релігії в школах має місце в залежності від релігійної приналежності учнів, без будь-яких обмежень чи привілеїв і відпо-відно до волі батьків, доки учні неповнолітні.

Мова школи у всіх їх ступенях (початкова, середня, вища) українська. Школа у всіх згаданих ступенях повинна не тільки вчити, а й виховувати. Поведінка й моральний стан учня й студента повинні відігравати одну з першорядних ролей в його вирішальних оцінках. З погляду ефективності й системи навчання українська школа повинна стояти на рівні передових шкіл світу, даючи своєму контингентові найширші і найсолідніші знання. В центрі середньої освіти повинна стояти гімназія, що давала б добру основу загальної освіти так з точних, як і з гуманітарних наук, без переваги однієї групи над другою. Вузька спеціалізація може вводитися іще в середній школі в міру доцільности, але без надщерблення загальноосвітнього рівня гімназії. Можуть бути і фахові школи, але не як основний тип шкіл середньої освіти.

Громадська думка є дуже важливим чинником у вихованні психології народу протягом усієї історії громадсько-національного розвитку України. Цього свого значення вона не повинна втрачати й на майбутнє. Вона ж бо є тією “атмосферою”, в якій розвивається й живе людина як член громади; від активности та авторитетности громадської думки залежить міць духового організму людини, виробленість її звичаїв, світогляду, філософії в громадському житті.

Величезний вплив мала на формування української нації також і школа. Починаючи з часів старокиївської України і кінчаючи часами Києво-Могилянської академії тягнеться золота нитка розвитку української освіти, що дивувала своїм рівнем таких освічених греків як Павло Алепський. Московська казенна освіта, накинута Україні замість своєї, рідної, не знищила останньої остаточно, хоч і дуже знизила загальний рівень.

В Україні майбутнього школа, побудована на своєму, органічному, духовому ґрунті має розквітнути з небувалою силою. Цим ґрунтом є висока українська мораль, за допомогою якої наша школа братиме активну участь у будіванні культури не тільки матеріяльної, а й духової, зміцнюючи нею українську особистість, родину, громаду, державу і борючись таким чином проти творення молодих духових калік, кудлатих звіроподібних підлітків, навмисне нечесаних, навмисне найнеохайніше одягнених, з навмисне з розгойданою ходюю, з похабними манерами, з презирством до старших, з неповагою до самої своєї держави і її провідників, боротися проти творення того гнилого болога, в якому з нечуваною швидкістю множаться мікроби розкладу національної гідности, розкладу своєї держави і молодих людських душ.

Досвід нашої сучасності є для нас кричущою пересторогою, щоб Україна майбутнього відродила школу, яка б не тільки вчила, а й виховувала морально стійке патріотичне молоде покоління, а не ту покруч, що її маємо нещастя перед собою бачити. Виховання морально здорового покоління – запорука сили й довговічності нашої держави й нації.

В Україні майбутнього повинно панувати правильне розуміння свободи. З правильного розуміння свободи у людини, як у вищій – тілесно-духовій – істоти неодмінно виникає поряд з розумінням права розуміння обов'язку. Ідеал свободи є життя людини без насильства над нею. Отже виконання обов'язку в наслідок насильства над людиною позбавляє її свободи. Людина повинна розуміти суть виконуваних нею обов'язків і погоджуватися з цим. Виконання обов'язків людиною в наслідок свідомости того, що вона робить, не позбавляє людину свободи, а навпаки зміцнює її персональну свободу і можливості розвитку того суспільства, в якому вона живе, приносячи йому користь. Свобода не є самоціль, але велике досягнення, яке треба поважати. Але чи можна поважати свободу тієї матері, яка в ім'я своєї свободи відмовляється зв'язувати себе годуванням дітей? Або свободу такого батька, який в ім'я своєї свободи не хоче працювати на утримання своєї родини?

Тепер на цьому тлі досить модним є питання: “Людина для держави, чи держава для людини?”. Людина, як суспільна істота, створила державу як форму суспільного устрою для зручності розвитку організованого життя, – і це є одним з велетенських здобутків людської культури. Отже, держава є знаряддя людини, створене нею для забезпечення упорядкованости свого суспільного життя.

Останнім часом чуємо заяви, подібної до виступу одного з англійських провідників тредюніоністів, який сказав у відповідь на закид, що його діяльність суперечить життєвим інтересам держави: “Я не зважаю на державу, – сказав він, – а на свої персональні інтереси...”

Майбутня українська держава буде безумовно демократична не на словах, а на ділі – її провід буде обиратися народом, а не виникати в наслідок узурпації влади. Не має великого значення, як та держава буде називатися – важливо, щоб це була українська самостійна держава. Не має великого значення, який буде титул Голови нашої Держави: президент, гетьман чи якось інакше. Важливо, щоб цей голова держави був обраний народом і міг бути скинений народом.

Кожна доба стоїть перед вирішенням проблеми “батьків і дітей”. Якщо ця проблема стояла в ХІХ столітті так би мовити у філософсько-психологічному пляні, то тепер стоїть вона і в пляні суспільно-життєвому, і стоїть дуже гостро. В аспекті цієї проблеми в Сполучених Штатах Америки (а тепер і майже в половині Західної Європи) розуміння свободи “дітей” є не тільки хибним, а й шкідливим, бо тут “батьки” щодо “дітей” не мають ніяких прав, а навіть караються законом за намагання боротися з сваволею дітей і підлітків на вулиці, в громадських місцях і навіть у своїй родині.

Правильне розуміння свободи у взаєминах між “дітьми” й “батьками” було в Україні з найдавніших часів. На Сході його руйнують большевики, на Заході – декадентська демократія, що зійшла з рейок шанування суспільної моралі. Сучасна молодь заражена пістряком аморальності, що руйнує її життєтворчу силу. Тому ми, носячи в своєму серці й розумі Україну майбутнього, повинні добре підготуватися до боротьби проти цього вкрай спотвореного розуміння “свободи” юного покоління, яке перетворює це покоління з прекрасної квітки суспільства в колючий будяк.

Смертельною загрозою для світового суспільства є разюче відставання його духової культури від матеріально-технічних досягнень. Між першою і другими поглиблюється прірва, яка загрожує людству падінням у неї. Вищі навчальні заклади продукують “мислячі машини”, що мислять в заданому їм напрямку і в рамках їх фаху, а поза цими рамками опиняються в дикому полі розгулу просто таки тваринних інстинктів. Інстинкти ці, не ошляхетнювані ні церквою, ні школою, ні громадською думкою в своєму розгулі виростають до розмірів суспільного терору, який узурпує “свободу” лише для себе, нещадно обмежуючи її для інших.

Бог послав світові велике випробування, у якому, віримо, перетопляться старі держави і виростуть нові, а серед них і Україна майбутнього. Вже тепер, з цієї хвилини, повинні ми виготовляти цеглини для її будови, міцної і морально чистої будови нашої державності. Усі наші сили: церква, партія, громадські й наукові організації – уся інтелектуальна потуга нашої нації – повинні думати над цим, дискутувати ці питання, скерувавши вістря їх в перспективу майбутнього, а не тупцювати в болоті еміграційних сварок та інтриг сучасного та не роз’ятрювати ран минулого”.

Не оминув своєю увагою І.Губаржевський і таку трагедію українського народу, як голодомор 1932–1933 рр. Так, у проповіді протопресвітера – “Дорогі мої Браття і Сестри! [Час іде дуже швидко...]” (1958 р.), яку присвячено 25 роковинам голодомору 1933 р., він навів спогади письменниці Д.Гуменної про ці події. В цій промові І.Губаржевський зробив наступний висновок: “І дивлячись у вічі сучасному, ми бачимо, що воно невеселе, а майбутнє може бути або прекрасним, або жахливим – це залежить від того, зрозуміє Західній Світ і українська еміграція як теперішня його частина – що не може, І НЕ БУДЕ, існувати два світи: Східній – большевицький і Західній – демократичний, а що може, І БУДЕ, існувати лише ОДИН світ, або большевицький, або демократичний, і що це добре розуміють большевики і насправді ні про яке співіснування двох світів вони не думають, а використовують певну ситуацію за їхніми словами, як “передішку”.

Це залежить, далі, від того, зрозуміє Західній Світ, чи не зрозуміє, що він має можливість застосувати в боротьбі проти більшовицької ідеології практичне запровадження в життя (абсолютно, в усій його ділянці) ідеологічної бази християнства, християнських засад у всій їхній прямоті й одвертості. А це означає перегляд під кутом зору вчення Христа всієї політично-громадської

системи (чи всіх політично-громадських систем) Заходу, їх взаємин із колишніми й теперішніми колоніями, облишення імперіялістичної політики, перегляд міжкласових взаємин, ліквідацію залишків національної нерівності тощо.

Усі ми, що живемо на Заході, повинні зрозуміти, що час ізольованого існування окремих держав навіки минув: радіоактивним літакам тісно літати над окремими державами, атомовим кораблям тісно в окремих морях, економістам тяжко обмежити себе лише можливостями своєї держави, політикам неможливо вирішувати державні проблеми ізольовано від світових політичних проблем, робітникам на ідеологічному фронті немає змоги поставити бар'єри людській думці, яка блискавично поширюється в пресі, по радіо і іншими способами...

Ми, українська еміграція, не сміємо вшановувати пам'ять 7.000.000 українців і українців, задуšenних в 1933 році ворогом лише відправами по них панахид і загальним плачем. Не буде це для них достатньою шанобою. Ми повинні вшанувати їх могутньою спільною дією на викладених вище засадах, і, якщо цього не зробимо, то всі наші панахиди і мокри від сліз хусточки не матимуть ніякого значення. Бог не почує наших, не підкріплених ділом, молитв, а світ не повірить нашим, зібраним у хусточки, слезам.

На пошану загинутих у 1933 році семи мільйонів, ми повинні пустити проти них, що заморив їх голодом, удію всю силу практичного застосування в наших і світових визвольних змаганнях УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОГО СВИТОГЛЯДУ, як нашої ідеологічної бази”.

Загалом, творчий спадок І.В.Губаржевського є цінним і важливим джерелом з історії України першої половини ХХ ст., суспільно-політичних і релігійних поглядів української еміграції. Історична наука потребує введення його в науковий обіг. На часі – публікація творів І. Губаржевського – науковця і українського релігійного діяча.

Примітки:

1. Вірний, М. В 30-ті роковини смерті о. Ігоря Губаржевського / М. Вірний // Свобода. Український щоденник. – 2000. – № 48. – 1 грудня. – С. 15.
2. Активні дієприкметники на -чий в українській літературній мові // Мовознавство. – 1936. – № 9; Діалектологічні спостереження над мовою с. Паланки Тульчинського району Вінницької області // Там само. – 1938. – № 13-14; Про лексику творів Т. Г. Шевченка // Там само. – 1940. – № 15-16 та ін.
3. Російсько-український словник. – К., 1937. – 890 с.
4. Енциклопедія української діаспори. – Том 1. – Кн. 1. – Нью-Йорк; Чикаго, 2009. – С. 190.
5. Вожаківський, С. Про табір Гайденау зв'язку зі з'їздом гімназистів / С. Вожаківський // Свобода. Український щоденник. – 1979. – № 179. – 9 серпня. – С. 2.
6. Вірний, М. Дещо про життя, діяльність, творчість отця протопресвітера Ігоря Губаржевського (1905–1970) / М. Вірний (Француженко). – Сілвер Спрінг, 2000. – С. 18.
7. Свобода. Український щоденник. – 1963. – № 24. – 6 лютого. – С. 3.

8. Свобода. Український щоденник. – 1963. – № 137. – 23 липня. – С. 3.
9. Свобода. Український щоденник. – 1964. – № 149. – 12 серпня. – С. 4.
10. О. протопресвітер І.Губаржевський мав доповідь про загальнотехнічну термінологію // Свобода. Український щоденник. – 1965. – № 224. – 3 грудня. – С. 1.
11. Свобода. Український щоденник. – 1967. – № 99. – 1 червня. – С. 3.
12. Свобода. Український щоденник. – 1982. – № 88. – 13 травня. – С. 2.
13. Свобода. Український щоденник. – 1968. – № 220. – 27 листопада. – С. 3.
14. Легун, Ю. В. Товариство Подолян при Українській вільній академії наук у США (кінець 1960–початку 1970-х рр.) / Ю. В. Легун // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Випуск XIV. – С. 384-389. – С. 385-386.

15. Біляїв, В. “На неокраїнім крилі...” / В. Біляїв. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 348 с. – С. 48.

16. Світоглядний контур Івана Багряного крізь призму його роману “Маруся Богуславка” // Молода Україна. – Торонто, 1965. – Ч. 122; Основи українського православ'я [Текст] : відбитка з журналу “Православний українець” / Українська Автокефальна Православна Церква в США. – Чикаго ; Нью-Йорк : Православний українець, 1970. – 17 с. – (Український православний лекторій. Ч. 1); Заходи щодо поєднання українських православних юрисдикцій і наслідки їх [Текст] / Ігор Губаржевський. – Нью-Йорк : Наша батьківщина, 1968. – 61 с.

Резюме

Освещено научную и религиозную деятельность И.Губаржевского в Украине и в эмиграции, показано его творческое наследие как поэта, публициста, языковеда, деятеля украинской автокефальной церкви.

Ключевые слова: И.Губаржевский, языковедение, украинская автокефальная церковь, эмиграция.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 001:929-057.4 В.РУДНИЦЬКИЙ(477.43)

О.П.Григоренко

Професор В.Б.Рудницький – видатний представник вітчизняної технічної науки

В статті аналізується життєвий і науковий шлях видатного представника наукової еліти нашої держави, доктора технічних наук, академіка, професора, завідувача кафедри вищої математики та комп'ютерних застосувань Хмельницького національного університету В'ячеслава Броніславовича Рудницького.

Ключові слова: В'ячеслав Броніславович Рудницький, Поділля, освіта, педагог, вища школа, університет, доктор наук, професор, наукова школа.

Історичний розвиток переконливо засвідчує, що успіх, соціальний добробут, як правило, з'являються в тих суспільствах, де домінують фундаментальні цінності, загальнонаціональна злагода, авторитет людини праці, співіснують різні форми власності. З утвердженням державної самостійності Україна вийшла на шлях цивілізованого розвитку. Особлива роль в нових умовах розвитку держави належить вищій освіті, покликаній забезпечити всі галузі життя висококваліфікованими спеціалістами. Здорові і потужні сили, інтелектуально спроможні здійснити цю нелегку справу, розташовані і в містах Хмельницької області. Це переконливо демонструє діяльність Хмельницького національного університету – першого вищого навчального закладу обласного центру Хмельниччини. Сьогодні цей вищий навчальний заклад, розташований у центрі Поділля місті Хмельницькому, є справжньою окрасою і гордістю міста і регіону в цілому.

В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Пріоритетним у розбудові незалежної молоді Української держави є наявність особистостей високого інтелекту, які володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних та світових подій як в соціальному, так і в економічному напрямках, здатні випереджати і прогнозувати розвиток, акумулювати можливості і сили, підпорядковані колективи на найважливіших ділянках для досягнення поставленої мети.

Існує відомий вислів: “Історію творять особистості”. Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія – це не що інше, як біографія, це – біографія предків, колективів, особистостей. Досвід свідчить, що навіть, якщо всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють особисті якості керівника: його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми і вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість. Особливо почесне місце

серед славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом внесли неocenний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві належить автору багатьох монографічних узагальнень, підручників, посібників, доктору технічних наук, професору, заслуженому працівнику освіти України, відміннику освіти України, вченому з світовим іменем, академіку Академії наук вищої школи України, Української академії економічної кібернетики, академіку Нью-Йоркської академії наук, педагогу-новатору, гуманісту, громадсько-освітньому діячеві, людині з енциклопедичним характером знань, видатному представнику наукової еліти нашої держави В'ячеславу Броніславовичу Рудницькому.

Бог, природа і батьки наділили цю людину особливими здібностями – вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вмів підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. З ним легко і приємно працювати. Він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше. Його не роз'їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що такий керівник не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях “я цього не знаю”, майже ніколи не відмовляє у проханнях підлеглих, а сказане “ні” – обґрунтоване, доречне, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися.

Ці та інші риси вмілого керівника притаманні професору В.Б.Рудницькому. Саме завдяки його вмінню згуртувати навколо себе однодумців, визначити кожному з них найсприятливіше місце для самореалізації, утвердити атмосферу творчості і взаємодопомоги дають можливість успішно розвиватися сучасному вищому навчальному закладу, який з великою відповідальністю несе нині наданий йому статус національного.

В новітній історії України професор В.Б.Рудницький з усією відповідальністю усвідомлює, що сучасна українська освіта переживає складні і разом з тим необхідні трансформаційні процеси, які мають на меті посилити її внутрішній потенціал, зробити її самодостатньою щодо вирішення організаційних, кадрових, методичних, фінансових, матеріально-технічних питань, надати їй відповідної гнучкості, здатності оперативного реагувати на виклики часу, засвоювати передовий педагогічний досвід Європи і світу.

З повсякденної діяльності професора першого в місті Хмельницькому вищого навчального закладу не сходять з порядку денного проблеми модернізації вищої школи України, покликаної готувати для економіки, політики, науки, освіти, культури високоосвічених, професійно майстерних працівників, наділених не лише найновішими знаннями і вміннями, а й високими гуманними якостями, гідними людини ХХІ століття. Адже випускники українських

університетів, які увійдуть до національної еліти, відповідатимуть за долю країни, її стандарти, просування цивілізаційним шляхом.

Професор В.Б.Рудницький належить до тієї когорти українських вчених, які своєю довголітньою сумлінною й подвижницькою працею заслужили щиро пошану серед колег-науковців і численних учнів та наукового загалу і громадськості. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти вченого поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення. Професор В.Б.Рудницький, без сумніву, є особистістю, глибоко зануреною у свою роботу й повністю відданою науці, і водночас – це вимогливий педагог і керівник найвищого гатунку, який ніколи не знає втоми й наполегливий у всіх своїх устремліннях.

Постать цього видатного вченого вітчизняної новітньої історії вже певним чином привертала увагу науковців, громадських і політичних діячів. Його ім'я вже не раз згадувалось в різноманітних науково-технічних виданнях, словниках, енциклопедіях. Посилання на його дослідження можна зустріти як у працях вітчизняних, так і в зарубіжних авторів. Значна кількість праць з'явилась з нагоди семидесятирічного ювілею всесвітньо відомого вченого. Його багатогранна організаторська і наукова діяльність в основному зводилась до розвитку новітніх наукових технологій. Особливо чільне місце в історико-краєзнавчих дослідженнях особистість професора В.Б.Рудницького привертає увагу істориків стосовно розвитку і функціонування Хмельницького національного університету – одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів не лише Подільського регіону, а й усієї країни. Метою даної публікації є спроба хоча б в деякій мірі узагальнити життєвий і науковий шлях цієї видатної постаті, яка слугує моральним прикладом для молодого покоління як взірць непохитної мужності в досягненні поставленої мети, наполегливості, цілеспрямованості, безмежної відданості своїй Батьківщині і на цій основі привернути увагу дослідників до створення повноцінної праці про видатних сучасних науковців країни.

Життєва доля професора В.Б.Рудницького є цілковитим підтвердженням слів одного з найславетніших вчених світу – шведського біолога Карла Ліннея, який підкреслював, що походить із простої родини, і писав: “З маленької хатинки може вийти велика людина” [1, с. 2]. Життєвий шлях цієї авторитетної в наукових колах світу людини більшу частину життя тісно зв'язаний з містом Хмельницьким. Народився майбутній технічний геній 22 червня 1940 р. в селі Долиняни Муровано-Куриловецького району Вінницької області в сім'ї колгоспників. Ця земля самобутня і неповторна. Її чудова природа, хвилясті рівнини, широкі річки, озера-стариці століттями надихали місцеве населення на добрі справи. З цього мальовничого куточка української землі, від порога батьківської хати, від стежки, що вела до рідної школи починав своє сходження професор В.Б.Рудницький у великий світ. На думку провідного українського філософа М.Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки

творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [2, с. 11]. Це й підтверджує біографія вченого, досить таки характерна для колишнього СРСР. У ті непрості часи тодішня сталінська система зламала не одну людську долю. Батьки В'ячеслава Броніславовича були вихідцями із родин споконвічних працюючих сільських трударів. Але саме доля таких людей була жорстоко зневічена злочинним радянським тоталітарним комуністичним режимом, політикою колективізації і голодомором-геноцидом 1932–1933 рр. Батько майбутнього професора з перших днів війни був мобілізований на фронт. Останній лист від нього сім'я отримала 28 квітня 1945 р. А 4 травня 1945 р. прийшла похоронка, в якій сповіщалося, що рядовий Броніслав Рудницький загинув смертю хоробрих поблизу м.Острава на території сучасної Чехії [3].

Лише шість років виповнилося малому Броніславу, як над селом почав витати привид голодної смерті. Не дивлячись на те, що мати працювала в колгоспі у ланці, а дві сестри на фермі, сім'я ледь животіла. В країні наближався третій радянський голод 1946–1947 рр. Кожний день по селу їздила підвода і відвозила померлих від голоду на цвинтар. Мати при наближенні підводи закривала очі синові і так кожний день. В 1947 р., коли голод досяг апогею, ніхто не звертався до бідної вдови і не питав: чи тобі допомогти в чомусь, адже на руках троє голодних дітей і не загорілася іскра жалості в районного судді, коли він засудив згорьовану матір до 8 років в'язниці за 3 кілограми колосків, які вона зранку назбирала на стерні і несла в подолі, щоб нагодувати голодних дітей. Рано вийшовши заміж, вона пережила два радянських голодомори 1932–1933, 1946–1947 років. Це поїздки в інші райони, щоб заробити на шматок хліба для дітей в жахливих умовах. Можна навести такий приклад. В 1947 р. східняки їздили в Західну Україну у вантажних вагонах, і коли верталися назад восени, то в більшості випадків їх діставали ломачами з льоду, який намерзав на цих людях, що їхали зверху на вугіллі вантажних поїздів. Коли мати (надзвичайно віруюча католичка) повернулася з в'язниці, то сказала: "...немає "того" світу – рай і пекло на цім світі" [4]. Вона добре пам'ятала, як вона жила зі своїм чоловіком до 1932 р. (рай) і після 1932 р. (пекло).

Загартований складними життєвими обставинами, намагаючись вижити і бути опорою для двох сестер, малий В'ячеслав виконував всю сільську роботу: орав, сів, косив, молотив. До сьомого класу навчанням практично серйозно не займався, оскільки з середини квітня до середини листопада ще з двома однолітками пас сільську череду. Один з них згодом став знаменитим хірургом, інший відомим селекціонером. Пізніше, в одному з своїх інтерв'ю, вчений зауважив: "Але на моє щастя, в село завезли велику бібліотеку – близько 2 тисяч томів. Підходящого приміщення не було, тому всі книжки покладали у стодолу моїх сусідів. Що я робив – відсував дошку в стіні, залазив в середину і шоразу брав по книжці. Прочитаю – віднесу, візьму іншу. Так за п'ять років я прочитав усі книжки, навіть "Капітал" К.Маркса. То ж усі знання я отримав там, а не в школі – це був перший мій університет. До цих пір

пам'ятаю напам'ять вірші О.Пушкіна, Т.Шевченка, С.Руданського та інших поетів” [5, с. 2]. Як і більшість його ровесників, після закінчення середньої школи В.Б.Рудницький працював в колгоспі, на шахтах Донбасу. Три роки відбував строкову службу в лавах радянської армії. В родинному архіві зберігаються кілька похвальних грамот за роботу на колгоспних ланах і ударну працю на будівництві вугільних шахт. Трудове загартування стало важливою опорою в його подальшому житті.

Після служби в армії навчався на механіко-математичному факультеті Львівського державного університету імені І.Франка. Лекції, семінарські заняття, колоквиуми, диспути захоплювали у вир студентського життя. Непомітно пройшов перший рік навчання. В заліковій книжці за результатами здачі екзаменів були виставлені тільки відмінні оцінки. Але все це давалося в результаті напруженої праці. Адже вимоги до навчання в цьому престижному вищому навчальному закладі були дуже високими. Керівництво університету, деканати, завідувачі кафедр вимогливо ставилися до організації навчального процесу, прискіпливо розглядали кожне порушення як з боку студентів так і викладачів на виробничих нарадах, зборах і засіданнях громадських організацій. Та наполегливість і зусилля давали позитивний результат. Впродовж всіх років навчання, щоб не так відчувати матеріальну скруту, систематично підробляв на залізнодорожній станції. Вже з першого курсу В.Б.Рудницький був активним членом студентського наукового товариства. У співавторстві з викладачами опублікував ряд наукових робіт. Його наукові здобутки були помічені. Стажувався у Варшавському університеті під керівництвом Президента Польської академії наук професора Вітольда Новацького. В цьому університеті він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук. Маючи можливість продовжувати наукову кар'єру в столиці В.Б.Рудницький без вагань в 1967 р. переходить на роботу в Хмельницький національний університет [6, с. 9].

Доктор технічних наук, професор В.Б.Рудницький вдало поєднує педагогічну діяльність з науковою. Він є відомим спеціалістом в галузі контактних взаємодій деформованих твердих тіл. Йому належить постановка, широкі систематичні дослідження і розробка ефективних методів розв'язку контактних задач для тіл з початковими напруженнями. Запропоновані професором В.Б.Рудницьким розв'язки плоских і просторових задач контактної взаємодії, пружних тіл лінеаризованої теорії пружності стали науковою передумовою створення інженерної методики розв'язування проблеми передачі навантаження в тілах з початковими напруженнями. В університеті діють 17 наукових шкіл. Науковий рівень цих шкіл засвідчує проблемність тем та науковий імідж керівників. Професор В.Б.Рудницький вже впродовж багатьох років очолює наукову школу “Контактна взаємодія тіл з початковими напруженнями” [7, с. 15].

В значній мірі саме завдяки титанічним зусиллям В'ячеслава Броніславовича в галузі наукових пошуків відзначається позитивна динаміка якісних

і кількісних показників розвитку всіх основних напрямків діяльності університету. Це стало підставою для клопотання про надання Хмельницькому державному університету статусу національного. 21 липня 2004 р. Президент України підписав Указ, в якому зазначалося: “Ураховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності Хмельницького державного університету у розвиток національної освіти і науки постановляю: надати Хмельницькому державному університету статус національного” [8, с. 1].

Завдяки вагомим науковим здобуткам професор В.Б.Рудницький став бажаним доповідачем на вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Вчений гідно представляв Україну з науковими доповідями на всесвітніх конгресах, конференціях і інших міжнародних наукових форумах у США, Англії, Франції, Німеччині, Японії, Китаї, Австралії, Ізраїлю, Швейцарії, Норвегії, Фінляндії, Іспанії, Італії, Канаді, Чехії, Бразилії, Аргентині, Болгарії, Єгипті й інших країнах. В’ячеслав Броніславович отримував особисті гранти в підтримку своєї наукової діяльності від США, Єврокомісії, НАТО, Швейцарії, Австрії, Норвегії, Японії, NASA, Англії, Канади. Лише за останні кілька років професор В.Б.Рудницький побував більше ніж на 30 міжнародних конгресах. Ректор Хмельницького національного університету доктор технічних наук, професор М.Є.Скиба переконаний, що “кожна міжнародна конференція – це ще один крок на шляху до утвердження університету в світовому освітньому і науковому просторі; це – не лише обмін набутим досвідом, напрацюваннями, але й можливість закласти підґрунтя для пошуку нових партнерів” [9, с. 53].

Доповіді професора В.Б.Рудницького завжди викликають жвавий інтерес наукової громадськості. Професор М.Є.Скиба зазначає: “Він відразу звертає увагу до себе керівників делегацій вільним володінням німецькою і англійською мовами, ерудицією, глибоким знанням питань, що обговорюються... Він вміє бути цікавим і привабливим для інших”. Його знають і шанують такі добре знані в своїх країнах і в наукових колах світу вчені як Р.Коуп і Б.Бушан (США), А.Морецький, С.Питко, Л.Добжанський і М.Щерк (Польща), К.Фролов, І.Блехман, В.Потураєв і І.Гончаревич (Росія), Л.Сосновський (Білорусь), І.Гарбар (Ізраїль), Е.Сантнер (Німеччина), П.Джост (Великобританія), Ф.Франек (Австрія), А.Зелений і Я.Суханек (Чехія), Ю.Подгурскас і К.Рагульскіс (Литва), Е.Лавендел (Латвія) та інші.

За запрошенням професора Джона Аггуріса він прочитав німецькою мовою цикл лекцій для студентів Штутгартського університету. Вже впродовж багатьох років В’ячеслав Броніславович підтримує тісні ділові контакти з такими відомими в усій країні вченими і громадсько-політичними діячами як з Президентом НАН України Б.Патоном, В.Семиноженком, П.Дорошенком, А.Клюєвим, народними депутатами України Б.Тарасюком, А.Грищенком, М.Томенком, І.Кириленком, А.Яценюком, В.Кравчуком, О.Лукашук, лідером Об’єднаної демократичної опозиції Ю.Тимошенко, колишнім послом України в США і Канаді Ю.Щербаком, послом США в Україні Д.Тейлором, ректором Кам’янець-Подільського національного університету імені І.Огієн-

ка доктором історичних наук, професором О.Завальнюком, директором Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університету імені І.Огієнка академіком Л.Баженовим, академіком НАН України В.Смолієм, народним художником України М.Мазуром, керівниками сільгоспідприємств Героями України П.Іващук та В.Петринюком, Президентом НАПН України В.Кременем, ректором Київського національного університету імені Т.Шевченка професором Л.Губерським.

Наукова діяльність професора В.Б.Рудницького гідна подивування. Його роботи підготували ґрунт для багатьох наукових відкриттів. Перелік його наукових праць містить понад 400 назв. Багато з них стали класичним надбанням світової науки. У 1991 р. вчена рада Токійського університету обрала професора В.Б.Рудницького своїм почесним доктором наук. Після цього авторитетний журнал "Applied mechanics reviews" в якому друкуються роботи вчених, імена яких відомі у світі і видається в Нью-Йорку, замовив у В'ячеслава Броніславовича статтю і один з номерів майже повністю був присвячений нашому видатному земляку. Науковий авторитет професора В.Б.Рудницького стрімко зростає з роками напруженої праці. Держава високо оцінила наукові заслуги свого славного сина. 15 квітня 1993 р. за вагомих особистий внесок у розвиток і впровадження в практику наукових дослідів та підготовку висококваліфікованих кадрів йому присвоєно почесне звання заслуженого працівника освіти України.

За підручниками і навчальними посібниками професора В.Б.Рудницького навчаються студенти не тільки Хмельницького національного університету, а й багатьох інших ВНЗ країни. Спільно з директором Інституту механіки НАН України О.М.Гузєм В'ячеслав Броніславович видав фундаментальну працю "Основи теорії контактної взаємодії пружних тіл з початковими (залишковими) напруженнями" [10, 710 с.]. В цьому дослідженні викладені основи теорії контактної взаємодії пружних штампів і тіл з початковими (залишковими) напруженнями в рамках лінеаризованої теорії пружності. Розглядаються тіла з початковими (залишковими) напруженнями у вигляді півпростору і шару, які взаємодіють з пружними циліндричними штампами і півплощинами, що взаємодіють з пружним прямокутним штампом. Досліджена контактна взаємодія пружної півплощини з початковими (залишковими) напруженнями підкріпленою тонкими пружними накладками. Основні результати наведені в загальній формі для теорії кінчених (великих) початкових деформацій і двох варіантів теорії малих початкових деформацій. Це видання є однією з перших монографій в світовій науковій літературі стосовно контактної взаємодії пружних штампів і пружних основ з початковими (залишковими) напруженнями. На це фундаментальне дослідження з'явилися схвальні рецензії в авторитетних світових виданнях, воно перекладене багатьма мовами світу.

Незважаючи на свою велику зайнятість професор В.Б.Рудницький веде велику громадську роботу. Він є членом Європейської Міжнародної асоціації

з обчислювальної механіки (м.Гетеборг, Швеція), членом методичної комісії з прикладної математики і обчислювальної механіки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Визнанням досягнень вченого стало призначення його членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій Інституту механіки НАН України та Хмельницького національного університету. В'ячеслав Броніславович завжди ретельно готується до рецензування дисертацій, виступів під час захисту офіційним опонентом. В'ячеславу Броніславовичу притаманний глибокий аналіз усієї дисертаційної праці, обґрунтування позитивних досягнень, водночас він аргументовано відзначає прогалини дослідження. Робить це тактовно, у доброзичливій спокійній формі, одним словом, по-інтелігентному.

Зустрівшись в студентській аудиторії з такою неординарною, масштабною особистістю, як професор В.Б.Рудницький, частина його вихованців назавжди зв'язують свій життєвий шлях з науковою діяльністю. Студентів і аспірантів приваблює у вченому не тільки його наукова ерудованість, вміння чітко і ясно викласти досліджуваний матеріал, готовність завжди надати необхідну допомогу, але й могутній гуманістичний заряд його думок, міркувань, цілісна філософська система бачення світу. Студентській молоді імпонують слова В'ячеслава Броніславовича про те, що для досягнення успіху треба ставити мету дещо вищу, ніж та, яку тепер можна досягнути. Він часто наводить студентам таку крилату мудрість: “Щасливий випадок допоможе тільки тій людині, яка добре підготовлена до нього”. Одного разу, коли В'ячеслав Броніславович прочитав лекцію і як завжди, запитав у студентів, чи є запитання, почув несподіване, зовсім не дотичне до теми лекції запитання: “В'ячеславе Броніславовичу, скажіть, будь-ласка, який він, сучасний інтелігент?” Як досвідчений педагог і науковець, вчений збагнув, що хвилює студентів, бентежить їхні молоді душі і дав просту і влучну відповідь – добра людина. Ввічлива, порядна, світла голова. Майстер своєї справи. Самокритична і щедра душею, яка завжди прагне знати більше і не шкодує свого досвіду іншим. Сучасний інтелігент – це бентежна совість, розум, почуття власної гідності, це гордість, справедливість, постійне вболівання за долю рідного народу, за його теперішнє і майбутнє. Якщо це зібрано в одній людині – вона інтелігентна, – зазначив професор В.Б.Рудницький.

Таких викладачів пам'ятають усе життя, згадують з повагою і теплотою. “Пройшло вже більше трьох десятків років, – згадує колишній студент Хмельницького національного університету, а тепер відомий вчений, доктор технічних наук, професор кафедри машинознавства рідного ВНЗ М.Ф.Семенюк, – а я до цього часу добре пам'ятаю слова, сказані професором В.Б.Рудницьким під час однієї з бесід з студентами: “Щасливими можна себе почувати тільки тоді, коли щасливі ближні. Не повинно бути щастя за рахунок інших, щастя, побудованого на нещасті інших. Самий вірний критерій поведінки – власна совість”. Ці думки я завжди приміряю до себе, звіряю з своєю практичною діяльністю в особистому житті і завжди керуюся ними в роботі з своїми підлеглими”.

Попри великі наукові здобутки, державні нагороди, В'ячеслав Броніславович залишається взірцем скромності для своїх підлеглих. Високий професіоналізм, наукове сумління і принциповість, чітка громадянська позиція, вимогливість у поєднанні зі щирістю і доброзичливістю притягують до В'ячеслава Броніславовича як його колег, так і студентську і аспірантську молодь.

Професор В.Б.Рудницький усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. В'ячеслав Броніславович не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатим людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і професор В.Б.Рудницький сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молоді Української держави.

Справжнє повинно жити у віках, передаючись від покоління до покоління. Усвідомлюючи це, професор В.Б.Рудницький як науковець ні на мить не припиняє роботу. На цю ділянку своєї діяльності він спрямовує кожну вільну хвилину. З подивом спостерігає він за тим, як чимало людей (а серед них висококласні спеціалісти), які могли б своїми знаннями, досвідом прислужитися народу витрачають багато енергії, часу і матеріальних коштів, щоб зайняти певну посаду в органах влади, бути обраним депутатом ради хоча б будь-якого рівня. На думку В'ячеслава Броніславовича нормальним, мислячим людям у владі робити нічого – це поле інтриг, підніжок, грошей і понтів. Туди рвуться лише нереалізовані, зажаті і жадібні наполеончики. У більшості з них уявлення про правильну, моральну світобудову відсутнє. Виграє той, хто обманює, хитрощами або насильством, підступом досягає своєї мети.

Загартований складними життєвими обставинами, як і багато його ровесників, В'ячеслав Броніславович завжди йшов уперед. Нині він розмірковує над проблемами та перспективами нашої держави. Вважає, що не лише нам треба вчитись у Європі, а і Європі є чому повчитись у нас. В'ячеслав Броніславович боляче реагує коли події 1941–1945 рр. висвітлюють у неправдивій, викривленій інтерпретації. Дуже важливо сьогодні, наголошує він, навчитися говорити і сприймати правду про війну. Так, Перемога далася ціною великих зусиль, мільйонів людських життів, але від того вона не перестала бути Великою Перемогою. Чи міг бути іншим цей шлях? В'ячеслав Броніславович упевнений, що ні, адже інший шлях тоді означав здатися ворогові, зрадити Батьківщину і піти знеславленими з поля бою з піднятими руками. Не секрет, що траплялося на фронті і таке. Але більшість солдат обрала шлях мужності й слави, виявили неабиякий патріотизм і героїзм, залишили по собі й передали наступним поколінням світле почуття незламної людської душі, їхній подвиг.

Наукова, педагогічна, громадська і організаторська діяльність професора В.Б.Рудницького органічно поєднується з духовним багатством його душі. Він уважний і спостережливий природолоб, уважно стежить за всіма подіями

суспільно-політичного життя країни, читає багато літератури на історичну тематику.

У В'ячеслава Броніславовича надійний тил, що сприяє повному розкриттю фізичного здоров'я і морального стану. Вірним і надійним супутником впродовж кількох десятиріч є дружина Валентина. Вони навчалися в одному ВНЗ, там і познайомилися. Одружилися в 1967 р. і ось вже майже 45 років вони живуть у повній гармонії, в мирі і злагоді. З плином літ, в бурхливому житейському морі, за сутою суєт вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. Валентину Полікарпівну поєднує з чоловіком духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Валентина Полікарпівна дуже мила і розумна, привітна і завжди гостинна жінка. Добрими і щирими людьми, вихованими на принципах християнської моралі, виростило подружжя Рудницьких своїх дітей. Син Тимофій і донька Оксана перейняли від В'ячеслава Броніславовича і Валентини Полікарпівни їх найкращі людські якості, а головне – жадібність не до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього і готовність прийти йому на допомогу. Батьки прищепили їм почуття гідності, віру в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість. Сьогодні в подружжя Рудницьких четверо онуків: Віталік, Настя, Ліза, Гліб. Щасливої їм долі.

Приятелюючи протягом багатьох років з своїм колегою, можу цілковито засвідчити, що в житті В'ячеслав Броніславович є надзвичайно простою, широю, з великим і добрим серцем, чесною й благородною людиною.

Не вік людини визначає її, а людина – своїм життям, своїми справами визначає епоху. У таких людей, як професор В.Б.Рудницький, життєвий принцип: якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні і неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. Кожний день цей сивочолий, але енергійний і, як завжди, сповнений творчими планами професор проводить серед своїх колег, студентів, аспірантів і здобувачів. Все свідоме життя В'ячеслав Броніславович робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти і науки. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став всесвітньо відомим вченим, авторитетним дослідником, активним громадським діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Він уособлює собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижник науки. Таким вченим, як доктор технічних наук, професор В.Б.Рудницький, по праву могла б пишатися кожна країна. Він зробив для популяризації у світовому співтоваристві міста Хмельницького стільки, що заслужив глибоку пошану у його мешканців як талановитий вчений, педагог і патріот. Великий життєвий досвід, професіоналізм та прекрасні якості цієї людини ще довго слугуватимуть добрим справам на благо України.

Працелюбність, високий інтелектуальний рівень, щедра людяність професора В.Б.Рудницького викликають до нього повагу колективу співробітників та студентів університету. Завдяки таким науковцям Хмельницький національний університет не лише активно розширює горизонти вітчизняної освіти і науки, а й наполегливо здобуває світове визнання, плідно працює у різних напрямках міжнародного співробітництва, бере активну участь у різноманітних міжнародних проектах, конференціях, програмах обміну студентами, викладачами та науковцями.

Список використаних джерел:

1. Вервес, Ю. Карл Лінней. Король систематики / Ю. Вервес // Україна молода. – 2007. – 7 червня. – С. 2.
2. Попович, М. Еліта як соціальний феномен / М. Попович // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – С. 11.
3. З родинного архіву професора В.Б.Рудницького.
4. З спогадів професора В.Б.Рудницького.
5. Шандовська, Л. “Пас худобу, добував вугілля, а став математиком” / Л. Шандовська // Хмельниччина. – 1998. – 17 липня. – С. 2.
6. Золота книга кафедри вищої математики та комп’ютерних застосувань (1962–2002 роки). – Хмельницький, 2002. – С. 9.
7. Віхи поступу. До 40-річчя з дня заснування механічного факультету Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2007. – С. 15.
8. Університет (газета Хмельницького національного університету). – 2004. – № 6. – С. 1.
9. Йохна, М. А. Міжнародне визнання університету / М. А. Йохна // Скиба Микола Єгорович. Ректор Хмельницького національного університету. Літопис творчих звершень. – Хмельницький, 2009. – С. 53.
10. Гузь, А. Н. Основы теории контактного взаимодействия упругих тел с начальными (остаточными) напряженными / А. Н. Гузь, В. Б. Рудницкий. – Хмельницький, 2006. – 710 с.

Резюме

В статтє анализується життєвий и наукий путь выдающегося представителя научной элиты нашего государства, доктора технических наук, академика, профессора, заведующего кафедрой высшей математики и компьютерных приложений Хмельницкого национального университета Вячеслава Брониславовича Рудницкого.

Ключевые слова: Вячеслав Брониславович Рудницкий, Подолье, образование, педагог, высшая школа, университет, доктор наук, профессор, научная школа.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 378.011.3-057:78 В.ЛАБУНЕЦЬ(477.43)

І.Г.Маринін

Науково-дослідницькі та творчо-мистецькі орієнтири професійно-педагогічної діяльності професора Лабунця Віктора Миколайовича

У статті досліджується життєвий, науково-педагогічний та творчий шляхи музиканта-інструменталіста, науковця, педагога Віктора Миколайовича Лабунця – професора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ключові слова: В.М.Лабунець, інструменталіст-балалаєчник, концертно-творча діяльність, педагогічна діяльність, науково-педагогічна робота.

Лабунець Віктор Миколайович, професор, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії, історії музики і гри на музичних інструментах, керівник науково-дослідної лабораторії “Історія, теорія і практика музичної інструментальної освіти” народився 29 вересня 1955 року у волинському селі Іваниничі Дубнівського району Рівненської області у сім’ї колгоспників.

У 1962 році пішов навчатися у перший клас Тростянецької восьмирічної школи, яка знаходилася за 3 км від дому. Музична обдарованість сільського хлопчика проявилася вже в ранньому дитинстві. З 7 років Віктор почав самотужки опановувати гру на баяні, підбираючи на слух мелодії пісень, які чув від односельчан та весільних музикантів. Надалі навчання на музичному інструменті продовжив у класі баяна Дубенської дитячої музичної школи (клас викладача Г.О.Різуна). Навчаючись у старших класах музичної школи разом зі своїми однокласниками організував вокально-інструментальний ансамбль, у якому грав на бас-гітарі. Захоплення сучасною естрадною музикою виявилось настільки сильним, що хлопці змайстрували електрогітари власноруч. Репетиційну роботу проводили вечорами, після занять у школі, з величезним бажанням та ентузіазмом. Таким чином, у молодого юнака сформувався професійний вибір – стати музикантом.

У 1971 році успішно склав вступні іспити у Дубенське культурно-освітнє училище і вступив на відділення народних інструментів по класу баяна. Опанування грою на цьому інструменті (клас викладача В.І.Корінця) відбувалося паралельно з вивченням народних інструментів. Тут він вперше почув балалайку і з величезним бажанням почав її практичне опанування у класі талановитого педагога-народника Філарета Парфеновича Кухарчука. Успіхи Віктора були достатньо показовими і перевершили всі очікування вчителя. Після завершення навчання в училищі в 1974 р. його направили на роботу вчителем по класу народних інструментів в Дубенську вечірню музичну школу.

1979 року Віктор Лабунець вступив до Рівненського державного інституту культури, на відділення народних інструментів за спеціальністю: “Культурно-освітня робота, керівник самодіяльного оркестру народних інструментів”.

Навчався в класі балалайки композитора, кандидата мистецтвознавства, професора М.Лисенка-Дністровського. У студентському середовищі він завжди був лідером, відзначався величезною працелюбністю. Саме у постійній праці знаходив велике енергетичне підживлення для реалізації своїх непростих навчальних завдань та майбутніх професійних й творчо-виконавських перспектив. Становлення талановитого інструменталіста-балаласчника відбувалося у творчому процесі, а також завдяки повсякденній наполегливій праці, яка передбачала засвоєння нових творів відомих композиторів зі складними віртуозно-технічними та художніми вимогами. Заняття за інструментом були систематичними і тривалими – по 6–8 годин кожного дня. Засвоюючи нові технічно-виконавські прийоми гри на балалайці, поєднуючи їх з художньою виразністю й досягнувши високого професійного рівня виконання, Віктор успішно переходить на сольне виконавство. Його концертний репертуар відповідав найвищим навчальним вимогам програм консерваторій і професійних виконавців-солістів: “Концерт для балалайки з оркестром f-moll” Є.Сіроткіна, “Концерт для балалайки з симфонічним оркестром” С.Василенка, “Концертні варіації” М.Будашкіна, “Туцьольська рапсодія” М.Лисенка-Дністровського, “Слов’янський танець №2” А.Дворжака, “Болеро” М.Шульмана, “Фантазія на російську і українську теми” М.Вигодського тощо. Вже тоді він вирізнявся яскравою, вишуканою, особливою манерою і високою художньою культурою виконавства на балалайці.

Навчання в інституті В.Лабунець успішно поєднував з концертно-творчою та педагогічною діяльністю. Упродовж кількох років він успішно працював солістом-інструменталістом у Рівненській державній філармонії в ансамблі народних інструментів “Джерела” та в ансамблі пісні і танцю “Текстильник”. Одночасно займався педагогічною роботою – викладав гітару та народні інструменти у Рівненській дитячій музичній школі №1. Глибокі знання основ дитячої психології та специфіки методики роботи з дітьми поєднувалися з професійною здатністю природного вміння чітко, яскраво і просто донести педагогічні вимоги до учня.

Після закінчення інституту у 1983 році В.Лабунця, як молодого спеціаліста направляють на роботу до Кам’янець-Подільського культурно-освітнього училища Хмельницької області викладачем по класу народних інструментів та оркестрового диригування. Його педагогічна робота у середньо-професійному навчальному закладі активно поєднувалася з творчо-виконавською діяльністю. Своїми знаннями, набутим досвідом віртуозного інструменталіста-балаласчника, уважним ставленням до студентів і старших колег по роботі він здобув незаперечний авторитет і завоював загальну симпатію і повагу. Виконуючи концертні твори для балалайки з оркестром народних інструментів культурно-освітнього училища (художній керівник і диригент – О.Грек), він домагався абсолютного дотримання авторських вимог, точної, виразної, емоційної інтерпретації твору. Такі сольні виступи Віктора Лабунця з оркестром стали традиційним явищем. Репертуар його концертних програм був різно-

манітним: звучали твори вітчизняних і зарубіжних композиторів: “Не корите мене, не сварите” в обробці М.Корецького, “Уральська танцювальна” в опрацюванні Б.Троянівського, романс “Я зустрів вас” В.Андрєєва тощо. Його творча репетиційна робота разом з оркестровим колективом і самі концертні виступи завжди були сконцентрованими, задалегідь добре відпрацьованими, продуманими. Природне уміння “триматися” на сцені, психологічний спокій та професійна гра інструменталіста-балалаєчника В.Лабунця на концертних виступах завжди приваблювала поціновувачів народно-інструментального мистецтва в училищі, місті й області. Така концертно-виконавська практика молодого викладача Віктора Лабунця була систематичною і несла у собі великий виховний і просвітницький потенціал. Набуваючи особистісний художньо-виконавський досвід та проявляючи творчий максималізм у ролі концертуючого соліста-інструменталіста, Віктор Миколайович одночасно став взірцем для майбутніх фахівців-народників у цій творчій справі. Його високохудожнє виконавське мистецтво, без сумніву, зіграло важливу роль у вихованні студентської молоді і слухачів. Особистим прикладом виконавця він енергетично досить потужно впливає на студентів, доводячи тезу про те, що навчання у мистецькому навчальному закладі поза творчою діяльністю втрачає сенс, залучає їх до самостійної роботи у класі з основного музичного інструмента. Своєю особливою позитивною енергетикою Віктор Миколайович навколо себе збирає багато однодумців-музикантів, з якими було йому легко працювати й ділитися власними творчими планами. Активна педагогічна і виконавська робота В.Лабунця в культурно-освітньому училищі продовжувалася до його переходу на роботу в Кам’янець-Подільський державний педагогічний інститут.

З вересня 1988 року Віктор Миколайович працює викладачем кафедри музики Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту. На кафедрі музики Віктор Миколайович викладає основний музичний інструмент (гітара, домра), вивчення додаткового інструменту. Але з часом наукова діяльність для нього стає другим покликанням. Йй він віддає багато часу і енергії. Коло науково-професійних зацікавлень Віктора Миколайовича було широким та різноманітним. З’являються його перші публікації з проблем колективного музикування на народних інструментах та виховання студента-інструменталіста у вищому навчальному закладі. Одночасно з науковою діяльністю він активно продовжує концертно-виконавську діяльність з народним оркестром народних інструментів педагогічного інституту під керівництвом Івана Мариніна. У супроводі оркестру В.Лабунець виконує на балалайці варіації на тему відомого російського романсу “Вот мчится тройка почтовая” композитора М.Будашкіна.

Надалі Віктор Лабунець стає ініціатором створення дуету із заслуженим працівником культури України, композитором Поділля Олексієм Бецом (баян). Відомий твір “Російські наспіви” в опрацюванні українського композитора Миколи Різоля завжди звучав з особливим піднесенням і бадьорістю. Ліричний

вступ, віртуозні варіації, технічні пасажі, контрастні темпові і динамічні відхилення викликали у слухачів прекрасні емоції і захоплення. У відгуках про дует і концертно-виконавську манеру виконання професійних народників-інструменталістів відзначали їх самодостатню, високу сценічно-виконавську культуру, технічну легкість, художню довершеність гри та професійне ставлення до інтерпретації виконуваних творів.

Надалі питання підвищення свого науково-кваліфікаційного рівня, який відповідав би сучасним вимогам вищої школи, стає для нього головним пріоритетом. Віктор Лабунець, успішно склавши вступні іспити в аспірантуру при Українському національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова, у 1990 році стає аспірантом кафедри педагогіки (науковий керівник – професор, кандидат педагогічних наук Володимир Петрович Лапченко). Уміння об’єктивно осмислити всі грані науково-дослідницької роботи, здатність до точного аналізу опрацьованого матеріалу, уміння реалізувати свій науковий потенціал, забезпечили йому у 1993 році успішний захист кандидатської дисертації “Забезпечення творчої активності молодших школярів у процесі колективного народно-інструментального музикування”.

Після завершення навчання в аспірантурі Віктор Лабунець повертається на роботу у стіни Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту. На кафедрі музики він читає курс лекцій з “Історії музики”, основний музичний інструмент, додатковий музичний інструмент, методику роботи з дитячим народно-інструментальним колективом.

Педагогічну роботу Віктор Миколайович поєднує з творчо-виконавською. Він створює студентський ансамбль народних інструментів “Джерела” та ансамбль гітаристів. Інструментальний склад ансамблю народних інструментів був таким: домра-прима I, домра-прима II, домра-альт, домра-тенор, баян, гітара, флейта, ксилофон і домровий контрабас. З студентським творчим колективом ансамблю виступали солісти-вокалісти: лауреати міжнародного та всеукраїнського пісенних конкурсів та фестивалів Наталія Овчарук та сестри Марина й Ірина Стасюки.

До програмного репертуару творчого колективу увійшли твори вітчизняних та зарубіжних композиторів: “Гопак” із балету “Гаяне” А. Хачатуряна, “Весела кадрилль” О. Осадчого, “Народний танець” М. Дремлюги, “Сільські музики” І. Якушенка, “Щедрик” М. Леонтовича. Багато творів, які виконував ансамбль, були оркестровані Віктором Лабунцем: “До пісні” (муз. А. Поповича, сл. В. Матвієнка), “Нашо мені чорні брови” (муз. Д. Бонковського, сл. Т. Шевченка), “Не забудь” (муз. Б. Янівського, сл. Б. Стельмаха), “П’ять лебідок” (муз. Р. Суров’яка, сл. В. Філіпчука), “Славен край наш – Україна” (муз. Б. Ліпмана, сл. В. Матвієнка), “Ти мені позвони” (муз. Р. Суров’яка, сл. В. Грubleяк), “Як я лоблю тебе” (муз. І. Поклада, сл. Д. Луценка), “Білі яблуні” (муз. О. Беца, сл. М. Томенка) тощо. У той же час репертуар колективу постійно поповнюється новими творами класичної, народної та оригінальної музики в опрацюванні В. Лабунця.

Одночасно він керує студентським ансамблем гітаристів у складі 6 осіб. У репертуарі гітарного секстету звучать твори: “Сальвадор” й “Аргентинський вальс” композитора А.Чазаррети, “Бразильський танець” Х.Пернамбуни, “Гранادا” А.Лари, “Прощай Ноніно” А.П’яццолли, “Слов’янський танець №2” А.Дворжака.

Виступи колективів відбуваються також у формі звітних концертів. Він прагне не тільки грати на сцені та передавати свій виконавський досвід студентам, але й вирішувати й реалізовувати надскладні художньо-мистецькі завдання з творчим колективом.

З великим успіхом ансамблі народних інструментів і гітаристів репрезентують народно-інструментальне мистецтво на сцені міста й області. Колективи та його керівник завойовують симпатії у мистецьких колах. Вони стають активними осередками у культурному житті педагогічного університету, міста, області. На всеукраїнському фестивалі аматорських колективів профспілок (м. Хмельницький, 1999 р.) ансамбль народних інструментів “Джерела” виборює Диплом I ступеня. Таким чином, студентський ансамбль перетворився на провідний творчий колектив, який вирізнявся оригінальним репертуаром, високопрофесійним виконавством і популярністю. Виконавський внесок студентських творчих колективів був істотною підмогою для концертного життя університету і міста.

У лютому 2004 року Віктор Миколайович очолює новостворену кафедру теорії, історії музики і гри на музичних інструментах. Пріоритетними напрямками у роботі кафедри доцент В.Лабунець вважає формування високого професійного та загальнокультурного рівнів майбутніх вчителів музики; розширення варіативності змісту освіти, методів освіти, засобів навчання; ефективного засвоєння інноваційних підходів у сфері освіти; систематичну участь професорсько-викладацького складу та студентів у міжнародних, всеукраїнських та університетських наукових конференціях, мистецько-творчих конкурсах тощо. Будучи генератором продуктивних ідей у роботі кафедри, Віктор Миколайович навколо себе згуртовує однодумців і чітко визначає пріоритетні напрямки роботи, щиро підтримуючи ініціативність кожного з них.

Результативність та ефективність у роботі кафедри стали помітними за досить короткий термін перебування його на цій посаді. Зросло число наукових видань, публікацій статей у наукових журналах, збірниках, участь в роботі наукових конференцій професорсько-викладацького складу і мистецьких студентських конкурсах. За 2006–2011 роки викладачами кафедри було видано 17 навчально-методичних посібників, 8 репертуарно-методичних збірників, 2 монографії.

Віктор Миколайович особисто здійснив більше 60 наукових публікацій, серед яких навчально-методичні посібники з грифом МОН “Шестиструнна гітара в ансамблі”, “Ансамблі українських народних інструментів”, “Формування професійної майстерності студентів у процесі початкового навчання гри на чотириструнній кобзі”, “Гами та етюди як необхідний компонент удосконалення технічної майстерності баяніста” тощо.

Очолована В. Лабунцем кафедра бере активну участь у процесі реформування освіти в Україні на засадах Болонської декларації та орієнтується на новітні напрямки наукових досліджень і опанування інтерактивних методів у підготовці майбутніх фахівців. Він активно стимулює і підтримує успішне функціонування на кафедрі музично-творчої лабораторії, музичної студії, творчих колективів: оркестру народних інструментів – керівник І.Маринін; народно-інструментального ансамблю “Джерела” – керівник В.Лабунець; ансамблю джазових інструментів “Магія джазу” – керівник Ж.Карташова, результатом роботи яких є успішні здобутки викладачів і студентів у різноманітних всеукраїнських і міжнародних мистецьких конкурсах і фестивалях.

Психологічний мікроклімат у колективі, створений керівником названого навчального підрозділу В.Лабунцем, всебічно сприяє реалізації педагогічної, наукової та творчої діяльності викладачів, що й засвідчують високі рейтингові показники кафедри.

З березня 2008 року професор В.Лабунець очолює науково-дослідну лабораторію “Історія, теорія і практика музичної інструментально-виконавської освіти”. Діяльність лабораторії Віктор Миколайович спрямовує на дослідження проблеми шкільного колективного народно-інструментального музикування, академічного інструментального виконавства (фортепіано, баян, акордеон, гітара, бандура тощо), традиційного та академічного ансамблево-оркестрового мистецтва Південно-Західного Поділля. Грунтуючись на здобутках вітчизняних та зарубіжних дослідників у питаннях вивчення етномузичних та культурологічних процесів у зазначеному регіоні Поділля, члени науково-дослідної лабораторії працюють над дослідженнями проблеми:

- інструментальної підготовки у класі з основного музичного інструмента;
- використання народних інструментів у практиці загальноосвітньої школи;
- становлення та розвитку традиційних та академічних форм музикування;
- вивчення діяльності сучасних діячів народно-інструментального виконавства подільського краю та їх концертно-виконавську практику;
- репертуарних особливостей творчих інструментальних колективів Південно-Західного Поділля;
- формування мелодико-інтонаційних, гармонічних та ритмічних особливостей традиційного музичного мистецтва подільського краю.

В організації науково-дослідної роботи Віктор Миколайович налагоджує співпрацю з Національним педагогічним університетом імені М.Драгоманова, Рівненським державним гуманітарним університетом, Волинським національним університетом імені Лесі Українки, Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, районними, міськими та обласними управліннями освіти і науки, викладачами-методистами мистецьких закладів Хмельницької області.

Професор В.Лабунець успішно керує написанням дисертаційних та магістерських робіт, забезпечує на напрямі підготовки “Музичне мистецтво” читання таких дисциплін як “Історія музики”, “Основний музичний інструмент”, “Новітня історія музики”, “Методика навчання гри на музичному інструменті”.

Випускниця 2005 року Олена Демчук по класу домри професора В.М.Лабунця виконала сольний концерт з творів зарубіжних та вітчизняних композиторів. Серед його випускників – лауреат міжнародного конкурсу гітарної музики Олег Швець (м. Рівне, 2004, II місце).

Науково-педагогічний досвід професора В.Лабунця свідчить, що творчий неспокій, наполегливість, пошук талановитого педагога збагачують його внутрішній світ, активізують внутрішній потенціал музиканта-педагога, робить його працю ефективнішою, змістовнішою. За науково-педагогічні та творчі досягнення В.Лабунець нагороджений Почесними грамотами обласної, міської та районної адміністрацій.

Резюме

В статье рассматриваются жизненный, научно-педагогический и творческий пути музыканта-инструменталиста, ученого, педагога Виктора Николаевича Лабунца – профессора Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко.

Ключевые слова: инструменталист-балалаечник, концертно-творческая деятельность, педагогическая деятельность, научно-педагогическая работа.

Одержано 12 квітня 2012 року

Наші ювіляри

М.С.Солопчук

Олександр Петрович Петров (до 50-річчя від дня народження)

Не завжди життєвий шлях стелиться так, як мріє і планує людина. У мріях вона бачить одне, а життєві обставини складаються так, що виходить зовсім інше, але вона й тут знаходить своє покликання, працює для людей, приносить їм користь і в цьому знаходить своє щастя і долю. Так сталося й у Олександра Петровича Петрова – доцента, завідувача кафедри спорту і спортивних ігор факультету фізичної культури, заслуженого працівника фізичної культури і спорту України, заслуженого тренера України з футболу, досвідченого педагога і наставника молоді, який понад тридцять років працює в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Його добре знають і шанують не тільки у цьому навчальному закладі, але й у місті, області, Україні. Нещодавно він зустрів 50-річний ювілей.

Життєва дорога Олександра Петровича Петрова розпочалась у Молдові.

Народився Олександр Петрович 6 січня 1962 року у м.Тирасполі, заснованому російським полководцем О.Суворовим наприкінці XVIII ст. і розташованому вздовж лівого берега мальовничої річки Дністер.

Батько, Петро Іванович, працював технічним працівником у автопарку військової частини. Пройшов усю війну, був поранений, мав багато нагород за військову відвагу та доблесть, став кавалером трьох орденів Слави, проте за своєю вдачею батько був надзвичайно доброю і щирою людиною. Але війна не пройшла для нього безслідно – батько пішов із життя у 65 років.

Мати, Євгенія Тимофіївна, розпочала свій трудовий шлях кухаркою. У 1950 році народила старшого сина Валерія. Згодом працювала завідувачкою їдальні. А коли Сашко пішов у школу, перейшла працювати туди шеф-кухарем. Олександр у семилітньому віці розпочав навчання у першому класі загальноосвітньої школи № 2 м.Тирасполя, а вже з дев'яти років – займався футболом у ДЮСШ. На жаль, стосунки батьків не склалися, і в десятирічному віці Сашко залишився жити з батьком. Після закінчення восьмого класу Олександр був запрошений на навчання у Кишинівський спортивний інтернат, де проходив

підготовку до виступів у складі збірної команди республіки та за склад дублерів команди першої ліги “Ністру” (м.Кишинів).

У 1979 році юнак закінчив навчання в інтернаті. Цього ж року почав грати у футбольній команді другої ліги “Автомобіліст” м.Тирасполя та став кандидатом до молодіжної збірної команди СРСР. У 1981 році Олександра запросили до команди другої ліги “Поділля” (м.Хмельницький).

У 1981 році, після вступних екзаменаційних випробувань Олександр був зарахований на факультет фізичного виховання Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту. У той час на факультеті працювали чудові педагоги і тренери – А.Босенко, А.Данілов, В.Жабенко, П.Кацедим, В.Качур, М.Ковальчук, С.Сінгаєвський, І.Чупрін, Т.Сапешко та багато інших фахівців. Навчався у викладача, тренера, наставника І.І.Чупріна. У 1983 році у складі збірної команди інституту (вперше в історії інституту) став чемпіоном України серед ВНЗ. Цього ж року брав участь у складі студентської збірної команди України в Універсіаді СРСР. Після завершення навчання, з 1985 по 1989 рік, працював учителем фізичної культури у Красноставській восьмирічній школі та, за сумісництвом, тренером з футболу в ДЮСШ № 2 м.Кам’янець-Подільського.

У 1989 році на запрошення декана С.М.Сінгаєвського повернувся на рідний факультет фізичного виховання на посаду викладача кафедри спорту і спортивних ігор, де йому доручили проводити практичні заняття зі спортивних ігор. У його становленні як педагога вирішальну роль зіграли викладачі старшої генерації – І.Чупрін, В.Качур, І.Кіріллов, Т.Сапешко, В.Білоус, які щедро ділились з О.Петровим своїм багатим педагогічним досвідом і глибокими знаннями.

У 1990 році після передчасної смерті старшого викладача кафедри спорту і спортивних ігор І.Чупріна, під керівництвом якого футбольна команда неодноразово виборювала призові місця, ставала чемпіоном та володарем Кубку Хмельницької області, чемпіоном України серед ВНЗ, О.Петрову було доручено тренувати університетську футбольну команду.

З вересня 2005 року Олександр Петрович працює старшим викладачем кафедри спорту та спортивних ігор, а з лютого 2006 року – виконує обов’язки доцента кафедри спорту та спортивних ігор. У вересні 2006 року О.Петрова було призначено на посаду завідувача кафедри спорту та спортивних ігор, а у вересні 2007 року йому присвоєно звання доцента кафедри спорту та спортивних ігор.

Олександр Петрович читає такі лекційні дисципліни: “Спортивні ігри”, “Теорія і методика викладання футболу”, спецкурс “Дозування фізичного навантаження школярів з послабленим здоров’ям”, “Педагогічна майстерність тренера”; проводить лекційні, семінарські і практичні заняття зі студентами денної та заочної форми навчання з плавання, туристичної роботи та навчально-тренувальні заняття в групі ПСМ з футболу.

З метою поліпшення викладання цих дисциплін вносить зміни та доповнення в робочі програми та плани. Постійну увагу Олександр Петрович при-

діляє організації самостійної роботи студентів, проведенню групових та індивідуальних консультацій, керує написанням курсових, бакалаврських, дипломних та магістерських робіт.

О.П.Петров постійно дбає про вдосконалення спортивної підготовки студентів. Він тренує збірні футбольні команди університету та міста (чемпіони та призери всеукраїнських студентських змагань, чемпіони та володарі Кубка Хмельницької області серед КФК). Неодноразово визнається кращим тренером області. З 2003 року – головний тренер студентської збірної команди Хмельницької області.

З 2002 року Олександра Петровича призначено на посаду головного тренера збірної команди Хмельницької області (спортсмени з наслідками ДЦП), яка постійно займає призові місця у Всеукраїнських змаганнях, а в 2008 році вперше стає чемпіоном України з міні-футболу та делегує в збірну команду України чотирьох своїх футболістів. Це дворазові чемпіони Паралімпійських ігор, чемпіони Європи та світу заслужені майстри спорту України Володимир Антонюк і Віталій Трушев (студент факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка), чемпіон Паралімпійських ігор, чемпіон Європи, майстер спорту міжнародного класу Олександр Девлиш (студент фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) та чемпіон України з міні-футболу, кандидат у майстри спорту Іван Русінка. Усі вони тренуються під керівництвом О.П.Петрова відповідно з 2000, 2002, 2005 та 2007 року.

Почесне спортивне звання “Заслужений тренер України” Олександру Петровичу присвоєно 27 вересня 2005 року за підготовку заслуженого майстра спорту України, чемпіона світу, Європи та Паралімпійських ігор Віталія Трушева.

У 2008 році у зв'язку з успішним виступом національної збірної команди України на XIII літніх Паралімпійських іграх в м.Пекіні О.Петрова відзначено подякою Кабінету Міністрів України “За вагомий внесок у забезпечення підготовки та успішного виступу національної збірної команди України на XIII літніх Паралімпійських іграх 2008 року в м.Пекіні”; Президентом України нагороджено почесним званням “Заслужений працівник фізичної культури і спорту України”; Кам'янець-Подільським міським головою – відзнакою “За заслуги перед міською громадою”.

Олександр Петрович бере активну участь у науково-дослідній роботі кафедри, факультету та університету, 22 жовтня 2007 року ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка О.М.Завальнюк вручив йому відзнаку “За вагомий внесок у розвиток освіти та науки”.

У науковому доробку О.Петрова навчально-методичний посібник для студентів та учителів шкіл “Методика навчання футболу” (2006), довідковий посібник для учнів загальноосвітніх навчальних закладів (співавтори Г.В.Бесарабчук, О.П.Бодян, Л.Д.Гурман, Д.Д.Совтисік, М.С.Солопчук) “Основи

теоретичних знань з фізичної культури і біології” (у питаннях та відповідях), навчально-методичний посібник “Рухливі ігри у формуванні особистості школярів” (співавтори А.Федірко, І.Райтаровська, О.Шишкін) (2010).

Крім цього, на рахунок вченого більш як 50 опублікованих статей і повідомлень у наукових збірниках і матеріалах наукових конференцій.

Олександр Петрович шанований серед колег на факультеті та в університеті як досвідчений, кваліфікований викладач-тренер, умілий наставник студентської молоді. Його знають і поважають як цікавого співбесідника, надійного товариша.

Велика радість у його житті – прекрасна сім’я. Дружина, Тетяна Григорівна, – домогосподарка. Разом вони виростили, виховали сина Андрія, який навчається в аспірантурі Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Улюблені заняття – футбол, сучасні танці, музика, комп’ютер.

Олександр Петрович пишається своїми досягненнями. У нього є усі підстави сподіватися на нові успішні сходинки в житті.

Одержано 1 лютого 2012 року

П.С.Каньоса

Сподвижниця подільського мистецтвознавства (Наталія Олексіївна Урсу)

Перебуваючи вперше у вересні 1991 року у Кам’янці-Подільському Наталія Олексіївна, вона закохалася з першого погляду в місто, вдягнене в осінні золоті шати. Вид з мосту на каньйон справив незабутнє враження, а величні старовинні споруди Старого Міста визначили на довгі роки місце її проживання і коло життєвих і наукових уподобань.

Наталія Олексіївна Урсу народилася 1 січня 1952 року у смт.Вулканешти, що в Молдові, у родині військовослужбовця. Виховувалася разом зі старшим братом Юрієм в умовах постійної батьківської опіки й підтримки. У 1962 році сім’я переїхала до Кишиневу, де Наталія успішно вчилася і закінчила середню школу № 56, що знаходилася у самому серці столиці Молдови, на вулиці М.Горького. Упродовж навчання відвідувала музичну та художню школи, активно займалася спортом, неодноразово перемагала в юнацьких змаганнях з шосейних велогонок, отримала важливу спортивну відзнаку – кандидат у майстри спорту. Завжди багато читала класичну та мистецтвознавчу літературу.

1968 року (у 16 років) вступила до Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва (нині Академія мистецтв), який закінчила за спеціальністю “Художній текстиль”. Випускниці було присвоєно кваліфікацію художника декоративно-прикладного мистецтва. Серед викладачів знаменитого мистецького закладу можна назвати відомих фахівців своєї справи – професорів В.Овсійчука, І.Миська, В.Черкасова, Л.Пушкаша, Д.Крвавича, В.Шелест, Т.Умново та ін.

Педагогічна діяльність Н.Урсу почалася у Кишинівському технологічному технікумі, в якому після закінчення вищого навчального закладу і до 1981 року працювала викладачем рисунку, живопису, композиції та моделювання одягу. 1981 року Наталія Олексіївна була запрошена у Кишинівський педагогічний університет ім. Іона Крянге, де пройшла шлях від асистента, старшого викладача, доцента до завідувача кафедри декоративно-прикладного мистецтва художньо-графічного факультету.

З 1984 по 1986 роки навчалася в аспірантурі Московського вищого художньо-промислового училища (колишнє Строгановське), де успішно захистила дисертацію на тему “Интерьер народного жилища Молдавии (опыт исследования эстетического формирования жилой среды)” за спеціальністю 17.00.05 – Декоративне і прикладне мистецтво і здобула науковий ступінь кандидата мистецтвознавства. Керівником наукового дослідження був видатний російський мистецтвознавець, проректор з наукової роботи МВХПУ, доктор мистецтвознавства, професор Прокопій Олександрович Гельтєвський. 1987 рік ознаменувався присвоєнням звання Відмінника народної освіти Молдови. Вчене звання доцента Н.Урсу здобула у 1993 році.

З вересня 1992 року Н.Урсу продовжує наукову та викладацьку діяльність на кафедрі музики і образотворчого мистецтва педагогічного факультету Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту, де вливається у колектив провідних викладачів образотворчого мистецтва, серед яких Лариса Петрівна Бондар, В’ячеслав Іванович Донець, Микола Петрович Гуменюк та ін.

Упродовж роботи у вищому навчальному закладі викладає дисципліни: історія образотворчого мистецтва, кольорознавство, композиція, шкільний дизайн, методика образотворчого мистецтва, історія декоративно-прикладного мистецтва, спецкурс мистецтво Хмельниччини; активно публікує статті та інші матеріали, пов’язані з методикою викладання образотворчого мистецтва та позакласної мистецької діяльності у школі. За плідну художньо-педагогічну діяльність 2002 року отримує відзнаку – Відмінник освіти України.

2004 року Наталія Олексіївна очолює новостворену кафедру образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Кам’янець-Подільського державного університету, де вперше здійснюється набір за спеціальностями “Реставрація творів мистецтва” та “Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво”. Під керівництвом Наталії Олексіївни кадровий склад кафедри поповнюється висококваліфікованими викладачами, які представляють про-

відні вітчизняні художні школи: Київську, Львівську, Харківську, Миколаївську тощо. Завдяки зусиллям Н.О. Урсу студенти мистецьких спеціальностей отримали унікальну можливість створювати власні творчі композиції не лише на теренах України, а й за її межами: щорічний літній пленер у Кракові; стажування на базі художніх вузів Кракова, Варшави, Торуні; участь у міжнародних творчих виставках і конкурсах тощо.

2004 року Наталія Олексіївна Урсу проходила наукове стажування у Торунському університеті Миколая Коперніка (Польща); 2005 – підвищення кваліфікації у Педагогічній Академії ім. Комісії Національної освіти в Кракові на запрошення ректора педагогічної академії; 2006–2007 – на факультеті реставрації творів мистецтва Краківської Академії мистецтв ім. Яна Матейки.

Особисті контакти з провідними науковцями споріднених спеціальностей у Польщі, а саме ректором Краківської педагогічної академії ім. Комісії національної освіти, професором Генріком Жалінським, проректором з науки професором Тадеушем Будревичем, начальником міжнародного відділу Яном Каложним, а також спеціалістами-реставраторами Академії мистецтв ім. Яна Матейки – деканом факультету реставрації, професором Гражиною Корпаль, завідувачем кафедри реставрації, професором Едвардом Косаковським, сприяють розробці і виконанню спільних мистецько-культурних проєктів, до яких залучаються студенти польської й української сторін. Н. Урсу створила умови для участі у піврічному проєкті “*Gaude Polonia*” для викладача-реставратора Віри Олександрівни Варвянської на базі факультету реставрації творів мистецтва Краківської Академії мистецтв ім. Яна Матейки.

Окрім викладацької та адміністративної роботи, Н. Урсу розгортає активну наукову діяльність, бере участь у багатьох Міжнародних конференціях в Україні й за кордоном, публікує дослідження у фахових збірниках, затверджених ВАК України. Наталія Олексіївна активно та плідно підтримує наукові розвідки колег і магістрантів кафедри, створюючи серйозне підґрунтя для становлення подільської наукової мистецтвознавчої школи. Під її керівництвом на кафедрі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва з метою широкого залучення професорсько-викладацького складу, аспірантів, магістрантів, студентів університету, а також науковців, учителів загальноосвітніх шкіл регіону для розробки досліджень у галузі мистецтвознавчих і культурологічних проблем створено Міжнародний науковий центр досліджень історії образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва й архітектури. За результатами завершених науково-дослідних робіт планується захист дисертаційних, магістерських, дипломних, бакалаврських, курсових та інших творчих проєктів, які можуть прирівнюватися до рівня зазначених робіт. У центрі готуються до друку і видаються монографії, навчальні та навчально-методичні посібники, організовуються творчі виставки та інші науково-творчі матеріали.

На базі Центру разом з кандидатом архітектури, доцентом І. В. Березіною було проведено дві Міжнародні науково-практичні конференції “Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору”, у

роботі яких взяли участь всі викладачі кафедри. Були запрошені науковці з вітчизняних вищих навчальних закладів, а також науковці з Польщі та Росії. За результатами першої конференції було видано збірник наукових праць учасників. 2011 року під керівництвом Н.Урсу була захищена дисертація “Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма”. Дисертант Іван Підгурний здобув науковий ступінь кандидата мистецтвознавства, а на початку 2012 року була видана однойменна монографія. На березень 2012 року планується захист наступної дисертації, підготовленої під керівництвом Н.О.Урсу.

У колі наукових інтересів Н.О.Урсу проблеми відродження національної мистецької спадщини, дослідження сакрального мистецтва чину братів-проповідників в Україні, питання теорії й методики викладання образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва у вищих і середніх навчальних закладах. Крім того, вона є автором близько 200 наукових праць, серед яких посібники, методичні вказівки, наукові статті, опубліковані у збірниках ВАК України тощо. Чимало статей та інших розвідок, що розкривають проблеми мистецтвознавства, теорії, історії та методики викладання образотворчого мистецтва, опубліковано за межами України — Росії, Молдови, Польщі, Литві та ін.

2005 року Наталія Урсу виборола грант Американської Асоціації Наукових Товариств (Нью-Йорк) у розмірі 4000\$ США на проведення наукових досліджень у царині мистецького доробку домініканського чину на українських теренах, який надав можливість збору матеріалів в архівах Кракова, Варшави, Москви, Санкт-Петербургу, Києва, Житомира, Львова, Вінниці та ін. 2006 року Н.Урсу була обрана на посаду професора кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

Особисті контакти і дружба Н.Урсу з японським піаністом Хіроші Куротакі дали можливість створити прекрасний фільм. Після дворічної підготовки, Інтернет-листування у період з 25.11 по 30.11.06 японська знімальна група в складі 8 осіб перебувала в Кам'янці-Подільському, здійснювала зйомки фільму. Японська кіногрупа з Токіо та Йокогами знімала фільм про видатну особистість, музиканта і піаніста Лео (Лейбу) Сироту, що народився в Кам'янці-Подільському, а помер у Нью-Йорку. Разом із професором М.А.Печенюк професор Н.О.Урсу співпрацювала з представниками кіногрупи, добираючи необхідні матеріали в архівах Поділля. Фільм отримав приз журі Міжнародного кінофестивалю документальних фільмів “Кінолітопис” у Києві. Контакти з Японією продовжуються.

У 2007 році, як результат дванадцятирічної праці, Наталією Олексійвною була видана наукова монографія “Мистецька спадщина домініканського ордену XVII–XIX ст. на території України”. В країні це перша спроба глибокого різнобічного аналізу мистецького доробку окремо взятого католицького чину. Наукове видання призначене для мистецтвознавців, спеціалістів у галузі архітектури й урбаністики, істориків, реставраторів, працівників музеїв і заповід-

ників, широкого кола шанувальників сакрального мистецтва. Після публікації монографії 2007 року отримала державну нагороду Міністерства освіти і науки України – медаль “За наукові досягнення” (посвідчення № 486, наказ 59-К, 2007).

За останні роки Н.О.Урсу брала участь у багатьох міжнародних конференціях з публікацією доповідей у наукових збірниках, зокрема на міжнародній конференції “Історія релігій в Україні” (2001, 2003, 2004, 2005, 2006 – Львів), на міжнародних конференціях: “Polacy na Podolu” (“Поляки на Поділлі” – 2003, Кам’янець-Подільський), “Polskie dwory i rezydencje na Ukrainie” (“Польські двори і резиденції на Україні” – 2004, Ольштин, Польща), “Polacy na Ukrainie w XIX–XX wieku” (“Поляки в Україні у XIX–XX ст.” – 2005, Хмельницький), “Sztuka dawnych kresow poludniowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XIX i XX wieku” (“Мистецтво південно-східних кордонів Речі Посполитої у XIX і XX століттях” – 2006, Варшава), “Кам’янець-Подільський в контексті українсько-європейських культурних зв’язків: історія та сучасність” (2006, Кам’янець-Подільський), “Polska godzina na Ukrainie: historia i wspolczesnosc. W 125 rocznicę urodzin Karola Szymanowskiego” (“Польська родина в Україні: історія і сучасність. До 125-річчя народження Кароля Шимановського” – 2007, Кіровоград), “Central European Heritage – European Heritage” (“Центрально-європейська спадщина – Європейська спадщина” – 2008, Будапешт-Балатонфюред, Угорщина), “Wspolna spuscizna – wspolna odpowiedzialnosc” (“Спільна спадщина – спільна відповідальність” – 2008, Краків, Польща, Міжнародний центр культури), на II Конгресі Польських наукових товариств (2008, Краків, Польща), на Другому Російському культурологічному конгресі “Культурное многообразие: от прошлого к будущему” (2008, Санкт-Петербург), міжнародній конференції “The History of Art History in Central, Eastern and South-Eastern Europe” (2010, Торунь, Польща), міжнародній конференції “Europa Jagellonska» і з’їзді вчених з Середньої і Східної Європи, 17–18 вересня 2010 р. (Ольштин, Польща), у міжнародних конференціях в Полтаві (Україна), Мінську (Білорусь), Празі (Чехія), Омську (Росія) та багатьох інших.

У 2007 році Н.О.Урсу обрана Радою Кам’янець-Подільського національного університету на посаду професора кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

У травні 2007 року відвідала Польщу, Угорщину, Сербію, Боснію і Герцеговину. З 26 квітня по 9 травня 2008 року Н.О.Урсу була здійснена дослідницька поїздка по країнах Західної Європи – Угорщина, Словаччина, Польща, Люксембург, Німеччина, Франція. Стажування, метою якого були питання вивчення і збереження західноєвропейської культурно-мистецької спадщини, забезпечили іноземні партнери. Відвідано французькі міста-музеї Реймс, Невер, Парелле Моніаль, Ліон, Париж, а також Франкфурт-на-Майні, Страсбург, Нюрнберг, Авіньон, Прага, Клоні, Лурд, Ля Салетт. 2009 року відвідала італійські міста, зокрема музеї Риму й Ватикану. Наталія Олексіївна 20–30 жовтня 2009 року здійснила наукову поїздку у Польщу (Краків – Національний

музей, Етнографічний музей, музей історії кіно, музей історії Кракова, архів і бібліотека Академії майстерності, архів Польської академії наук; Лодзь – бібліотека університету, Варшава) з метою дослідження в архівах спадщини подільського фотохудожника Михайла Грейма та ін. З 30.04.2010 по 16.05.2010 – дослідницька поїздка в Єгипет (Таба, Нуейба, Синай та ін.) та Ізраїль (Єрусалим, Віфлеєм, Тель-Авів та ін.) з метою вивчення впливу східної культури на мистецтво Західної Європи, дослідження феномену Орієнтального стилю в європейському мистецтві.

З 25 по 31 травня 2008 року відбувся VII Київський Міжнародний фестиваль документальних фільмів “КІНОЛІТОПИС – 2008”. Професор кафедри Н.О.Урсу була запрошена взяти участь у фестивалі в якості члена міжнародного журі.

Наталія Олексіївна входить до складу редакційної колегії фахових наукових журналів, затверджених ВАК України: “Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка” (Луганськ); “Pamiętnik Kijowski” (Київ-Ольштин); “Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка”; “Педагогічна освіта: теорія і практика” (Кам’янець-Подільський); збірника “STUDIA HUMANISTYCZNE: UKRAINA-POLSKA”.

Упродовж педагогічної діяльності Наталія Олексіївна неодноразово отримувала почесні грамоти Хмельницької обласної ради, Кам’янець-Подільської міської ради, ректорату університету, цінні подарунки.

Успішний захист докторської дисертації на тему “Сакральне мистецтво домініканського ордену на землях України XVII–XIX ст.” відбувся 18 грудня 2008 року у Харківській державній академії культури за спеціальністю 26.00.05 “Музеєзнавство. Пам’яткознавство”. У дисертації розглядаються умови, історія утворення та екзистенції домініканських осередків на території України, стисло згадуються дати виникнення дерев’яних і кам’яних храмів, висвітлюються імена фундаторів і добродійців, дається характеристика місцевим будівельним матеріалам, архітектонічним системам і типам побудови, простежуються семантичні коріння, стильові та художньо-композиційні особливості зодчества мендикантів, аналізується інтеграційний зв’язок храмового зодчества та його сакрального наповнення, розглядається архітектонічна метафорика мистецького доробку домініканців, висвітлюються з минулого імена вітчизняних та запрошених з інших країн митців: архітекторів, скульпторів, живописців, майстрів-прикладників тощо. Робиться спроба представити пам’яткоохоронне значення досліджень мистецької спадщини ордену проповідників на українських землях тощо.

Наукова праця Н.Урсу викликала інтерес зарубіжних дослідників. Так, упродовж 2008–09 років вона неодноразово запрошувалась Міжнародним центром культури (директор – професор Яцек Пурхля) з доповідями на конференції, круглі столи та інші спільноєвропейські імпрези.

У 2009 році Н.О.Урсу була введена до складу Науково-методичної комісії Міністерства освіти і науки України з мистецтва, а саме до підкомісії з обра-

зотворчого, декоративно-прикладного, фотомистецтва та реставрації творів мистецтв (020205, 020206, 020208, 020210); часто запрошується в якості експерта Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з питань ліцензування й акредитації мистецьких спеціальностей у ВНЗ країни.

Є членом Національної спілки художників України та Національної спілки краєзнавців України. Разом з доцентами І.В.Березіною і В.Г.Паньковим Н.О.Урсу опублікувала у 2011 році навчально-методичний посібник для студентів художніх та художньо-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів з грифом МОН України – № 1/11-3567 від 11.05.11 “Теорія і практика наукових досліджень”.

Наталія Олексіївна є членом Спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій К 20. 051. 08 (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) зі спеціальностей 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство) та 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво; як провідний вчений запрошується на опонування кандидатських і докторських дисертацій у галузі мистецтвознавства.

Наталія Урсу є членом міжнародних асоціацій і товариств, зокрема: International Association for the Humanities (ІАН) – Міжнародної асоціації гуманітаріїв (МАГ) з 2007 року; Сетевого сообщества Российская культурология, Проект Санкт-Петербургского отделения Российской института культурологии; член правління (українського відділення) Міжнародного Товариства поляків за кордоном; Міжнародного інтернет-товариства “Історики давнього мистецтва”, Краків, Польща з 2011 року.

Наталія Олексіївна бере участь в оцінюванні наукових робіт учнів МАН України (рецензент і голова секції мистецтвознавства і журналістики Хмельницького регіону).

14 квітня 2011 року рішенням Атестаційної колегії МОН України Наталії Урсу було присвоєне вчене звання професора кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва.

Син Наталії Олексіївни – Євген Урсу, 1972 року народження, пішов шляхом матері, професійно працює у сфері комп’ютерного і поліграфічного дизайну.

Колеги факультету, співробітники кафедри високо цінують Наталію Олексіївну за її наполегливу роботу щодо ліцензування та акредитації спеціальностей напряму Мистецтво (Образотворче мистецтво та Реставрація творів мистецтва). Завідувач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва, професор Н.О.Урсу – ерудована особистість, висококваліфікований викладач, яка сприяє підвищенню загального та культурного рівня студентів, уміло та професійно залучає їх до світу мистецтва. Наталія Олексіївна насичує навчальні предмети цікавою та змістовною інформацією, відкриває шлях до якісної освіти та самоосвіти. Н.О.Урсу систематично працює як науковець, постійно підвищує свій науково-теоретичний і методичний рівень, володіє достатнім потенціалом для того, щоб зростати як професіонал, а також має гарні організаторські якості. Вона гли-

боко розуміє проблеми кафедри, питання розвитку перспективних спеціальностей. На першому плані в неї завжди стоїть створення вищої художньої освіти на Поділлі та виховання молоді людини мистецтва. Як фахівець у галузі мистецтвознавства, вона завжди влучно оцінює твори сучасних митців і перспективні напрямки образотворчого мистецтва. 2009 року за наукові дослідження храмів св. Станіслава на Україні отримала Командорський хрест Міжнародного ордену св. Станіслава.

Наталія Олексіївна Урсу за роки роботи в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка не тільки активно сприяла створенню і зміцненню фахової кафедри, а й заклала підвалини відродження й подальшого розвитку подільської наукової школи в галузі мистецтвознавства, що сприяє вдалій інтеграції українського, зокрема подільського мистецтва в європейський полікультурний образотворчий простір.

Наталія Олексіївна повна творчих ідей і проєктів, які, завдяки її енергії та наполегливості, звичайно будуть втілені в життя.

Одержано 1 лютого 2012 року

Ідеологія, політика та культура

УДК 94(477)“1917”

В.С.Лозовий

Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.)

У статті зроблено спробу з'ясувати процес формування Центральною Радою політики історичної пам'яті, показати як українська історія, історична пам'ять була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана у політичній боротьбі після Лютневої революції 1917 р.

Ключові слова: політика історичної пам'яті, українська історія, Центральна Рада, національно-визвольний рух, Б.Хмельницький, Переяславська Рада, легітимність.

Після проголошення суверенітету і становлення державності перед Україною постала проблема подолання радянської спадщини, відновлення національної системи ідеалів та цінностей і консолідації навколо завдань національно-державного будівництва. Як відомо, одним з основних факторів становлення національної свідомості, і відповідно, державотворення є історична пам'ять. У наш час широко розгорнулися дискусії, фактично ідеологічні бої, навколо формування національної свідомості та історичної пам'яті українського народу, трактування знакових подій та постатей вітчизняної історії, що впливає на життя суспільства і навіть визначає характер політичних процесів.

Подібні процеси мали місце й після Лютневої революції 1917 р., коли Україна стала на шлях побудови власної держави, що гостро поставило на порядок денний проблеми національної самоідентифікації та історичної пам'яті. Дослідження історичної пам'яті за допомогою нових наукових підходів та методів (зокрема цивілізаційного та соціокультурного) дасть можливість більш адекватно висвітлити фундаментальні проблеми формування української нації та державного будівництва в добу революції 1917–1921 рр.

Автор ставить за мету з'ясувати процес формування політики історичної пам'яті Центральною Радою, показати як українська історія, історична пам'ять була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана у політичній боротьбі після Лютневої революції 1917 р.

Проблеми історичної пам'яті досліджували В.Масненко, В.Солдатенко, Ю.Зерній, О.Трегуб, В.Піскун, А.Киридон, Л.Зашкільняк. І.Колісник та ін.

Глибоко та всебічно різні аспекти історичної пам'яті з'ясували автори наукового збірника "Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять", колективної монографії "Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття" та опублікованих матеріалів круглого столу "Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність" [1]. Однак у запропонованому автором формулюванні зазначена проблема не вирішувалася.

На початок Лютневої революції 1917 р. українське суспільство, більшість якого складало селянство, одночасно перебувало в кількох цивілізаціях. Значна його частина (село) сповідувала цінності традиційної (аграрної) цивілізації, де домінували усна історична традиція, консерватизм, сталість, повторення. Традиційне суспільство прагне до відповідності сьогодення минулому, яке оцінюється як позитивне та зразкове і націлене на консервацію цінностей минулого. Друга, дуже незначна частина суспільства, сповідувала цінності модерної (індустрально-ліберальної) цивілізації, що характеризується домінуванням письмової історичної традиції і яка націлена на інновації та майбутнє.

Важливим засобом легітимації українського національно-визвольного руху і його політичної боротьби було відродження колективних ідентичностей, передусім історичної, а через неї і національної, здатних з'єднати національний рух, що ширився після Лютневої революції 1917 р., з подіями минулого, що залишилися в колективній пам'яті широкого загалу українців. Тому М. Грушевському та діячам Центральної Ради, з огляду на рівень національної та політичної свідомості українського народу для розширення соціальної бази у боротьбі за державність слід було переконати широкі народні маси, що минуле, образи якого явно чи латентно, залишилися в історичній пам'яті українців, продовжує жити в сьогоденні, оскільки пов'язане із історичними прецедентами та традиціями. Відтак, поширення історичних знань, відродження історичної пам'яті мало запустити механізм відтворення знакових, сакральних для народу подій та постатей і формувати національну свідомість.

Найбільше значення для формування національної свідомості мала історична пам'ять про Тараса Шевченка, козацький період, діяльність Б. Хмельницького та І. Мазепи. Але в ситуації, коли Центральна Рада проголосила курс на створення української державності у формі автономії, пріоритетною стала проблема обґрунтування традиції української державності. Такий підхід давав можливість перетворити неісторичну націю в історичну, створити державу і стати повноправним суб'єктом історії. Діячі та прибічники Центральної Ради обрали тактику використання окремих періодів національної історії для легітимації боротьби за автономію, національно-культурний розвиток.

Історичні сюжети широко використовувалися для аргументації громадсько-політичної позиції політичних та національних сил, для обґрунтування тогочасної ситуації в Україні та її місця в історичному просторі. За основу подачі матеріалу бралася концепція українського національного відродження,

яка обґрунтовувала законність історичного права українців на власну державність, мову та культуру.

Одразу після Лютневої революції розпочалася спочатку спонтанна, а надалі організована кампанія за реанімацію історичної пам'яті українців. Передусім постала проблема історичних витоків, національної ідентифікації українців. У Російській імперії існувала канонізована державою версія історії України як складової історії Росії. Стосовно українського суспільства вона функціонувала як ідеологічна норма, що мала забезпечити формування малоросійської свідомості українця, відчуття його як частини триєдиного російського народу, і відповідно, переконання про невіддільність України від Росії.

На численних з'їздах, зборах, маніфестаціях піднімалася проблема національної ідентичності. Так, на Харківському селянському з'їзді український есер А.Заливчий задається питанням “Чиї сини яких батьків? – називали нас всяко, але ніколи не називали українцями...” [2]. Бувало, що після роз'яснювальної роботи селяни чи не вперше задумувалися над своєю національною приналежністю і визнавали себе українцями.

Українські діячі, переслідуючи політичну мету, поширюючи історичні факти серед широкого загалу населення, намагалися, щоб розуміння сучасності сприймалося крізь призму минулих подій. Минуле в статтях, відозвах, промовах, подавалося в рамках розробленого українськими істориками та письменниками національного наративу. Йому властивий дискурс повернення до витоків національної ідентичності, повернення національних традицій. Українців переконували, що політика царизму призвела до національної амнезії, але історичну пам'ять треба відродити через засвоєння справжньої, правдивої історії. Пропонувалася така модель історичного минулого, яка сприяла консолідації українського народу у боротьбі за свої історичні права.

Ставилося завдання знівелювати в свідомості українців російську версію минулого, легітимізувати українське національне минуле саме як українську історію, а не як частину російської історії і тим самим показати, що Україна мала свій, відмінний від Росії, спосіб існування в історії і його тільки треба поновити і продовжити. Це мало велике світоглядне, ідеологічне значення, оскільки розбивало твердження, що українці та росіяни один народ і ніяких особливих національно-політичних прав Україні не треба.

Події української історії, історична пам'ять політично та ідеологічно актуалізувалися. Найбільш придатними фактами національної історії для використання з політичною метою були події героїчного козацького періоду. Лише у деяких відозвах простежується поєднання історії давньої Русі та України [3].

Серед значущих історичних подій провідне місце зайняла ідея українського державотворення XVII ст. Основні засади цієї ідеї подавалися так: у середині XVII в Україні в результаті антипольського повстання Б.Хмельницький створив державу у формі демократичної республіки. Ця держава не змогла вистояти, проте частина українських земель зберегла залишки автономії та самоврядування, а з ними і традиції державності та демократії. Внаслідок діяльності

гетьмана та козаків державницька ідея стала для наступних поколінь українців своєрідним заповітом у боротьбі за національне визволення та відродження державності.

Українські діячі боротьбу за автономію України прагнули скерувати в державно-правове поле і надати законності своїм домаганням. У пропагандистській кампанії Центральної Ради Переяславська Рада та підписана угода оцінювалася як міжнародний договір, що гарантував державну автономію України. Домінувала така історико-правова інтерпретація акту 1654 р., обґрунтована М. Грушевським: Україна добровільно приєдналася до Московської держави з умовою збереження своїх державних прав, але Романови незаконно позбавили Україну прав і порушили ухвалений договір. З усуненням Романових український народ “заявив про найскоріше втілення широкої національно-територіальної автономії” [4, с. 86].

Колективна пам’ять породжує проблему справедливої пам’яті, оскільки вона, на думку П. Рікера, представляє собою пам’ять про моральний обов’язок здійснювати справедливість або припускати можливість її втілення [5, с. 9]. Відповідно українські діячі, інтерпретуючи українсько-російські взаємини стверджували, що у XVII ст. український народ “єднався з Московською державою як рівний з рівним, як брат з братом, маючи за собою закони і права” [6]. Але надалі Російська держава не дотрималася угод, скасувала вольності українців і їх закріпачила. Тому треба відновити справедливість, а саме, попередній статус. Наголошувалося, що “ми не просимо нічого більше ніж раніш договороно на Переяславській Раді”, лише надати Україні автономію.

У підсумкових резолюціях національного конгресу (квітень 1917 р.) констатовано, що сучасні вимоги українців є результатом “нашого історичного життя і реальних потреб”. Гасла автономії та федерації були висунуті українським народом ще в XVII ст. і “в сей момент ми будем тільки продовжувати історичний процес котрий перервався на 250 років” [7]. Основною політичною метою українського руху було відновлення автономії України, і ця мета була легітимізована прецедентом існування держави у минулому.

Надалі аргумент порушення Росією Переяславських угод широко використовувалися на місцях. Причому, часто акцент робився на державно-правових відносинах, констатації незаконності дій московської влади. Так, Кролевецька управа у зверненні до Тимчасового Уряду закликала відновити автономію України на засадах якої вона приєдналася до Росії, “тим більш, що формально вона не знищена основним законом Російської держави” [8, с. 72]. А у постанові віча населення Чигиринщини вимагалось надання автономії Україні і висувалася вимога негайно повернути незаконно відібрані московськими царями права і вольності українського народу [9].

Отже, діячі українського національно-визвольного руху сформували проукраїнський погляд на минуле і активно поширювали його в маси. Інструментом реалізації такого погляду слугувала теза про порушення Переяславського договору і подальшого гноблення Росією України. Ця констатація

мала на увазі дезавуувати Переяславську угоду, оскільки монархія Романових впала і відповідно присяга, дана в 1654 р., не діє.

В агітаційно-пропагандистській кампанії боротьби за автономію особливо наголошувалося на негативному впливові Росії на українську історію, на розвиток українського народу. Стверджувалося, що українці відчули найбільший гніт, ніж будь-яка інша нація, але ніколи вони не мирилися з ярмом самодержавства і боролися за автономно-федеративний устрій: “Коли Україна була вільною, була республікою, вона була дужою, багатою, освіченою державою” [10]. Наводився показовий приклад, що у XVII ст. весь український народ був письменними. Але надалі, 300 років російський уряд гнітив і вбивав національність, культуру позбавляв українців волі.

Для створення яскравого та позитивного образу України та українців, що мало сприяти самоідентифікації, використовувалося антиномічне протиставлення українського свободолобства та демократії російському самодержавству, деспотії, кріпацтву. У квітні 1917 р. М.Ткаченко, обгрутовуючи потребу запровадження самоврядування та автономії в Україні, виводячи їх витoki з давніх часів, констатував, що український народ завжди любив свободу. Автор проводить думку, що самоврядування та свобода, як основа автономії, були притаманні Україні здавна. Демократизм та егалітаризм українців відзначали у своїх вїдзовах соціал-демократи стверджуючи, що за багька козацького Богдана український народ вигнав зі своєї землі усіх панів, “сам народ став на нїй паном і завів у себе демократичну республіку” [12].

У більшості пропагандистських акцій українського руху царизм подається як своєрїдна концентрація суспільного зла та винуватець негативних процесів української історії. П.Феденко у газетній статті писав, що “замість самоврядування забезпеченого договорами, московський уряд мїг дати Україні сильне центральне правительство, замість вільного народного розвитку – рівність рабів перед всевласним паном – московським самодержавним царем”. Автор констатує: в XVII ст. чужинці писали, що під православним московським царем українці терпіли “гїрше турецької муки і єгипетської неволї” [13].

Отже Росія, репрезентована царською владою, змальовується агресивно-репресивною силою, яка постійно обмежує і врештї нївелує українські права. Культивування самосвідомості колективної жертви царського обману та утисків мало стати важливим джерелом національної мобїлізації.

Для легїтимації в свїдомості мас українських національних домагань використовувався Перший Універсал Центральної Ради. Навїть сама назва даного державного акту – універсал – повинна була викликати певні історичні алузїї, оскільки її запозичено з часів Хмельниччини, що підкреслювало правонаступництво автономної держави, яка мала постати, з Гетьманщиною XVII ст. Цей акт сприймався населенням як перший значний крок до автономії України, а саме як розрив з минулим підневільним становищем в Російській державі і перехід в нову суспільно-полїтичну якість, коли Україна знову набуває державно-полїтичних прав. Щоб поєднати минуле з сучасністю, зазначити спад-

коємність і взаємозв'язок історії України у місті Кролевець Чернігівської губернії після молебня та мітинга, що відбулися у зв'язку з виходом зазначеного акту, присутнім роздали Перший Універсал і переяславський трактат, як доленосні для України політичні документи [14].

У виступах українських діячів постійно піднімалися питання розвитку освіти і культури. Порівняння історичних фактів – як було колись і як стало зараз – мало на меті показати значний регрес України після приєднання до Росії. На селянському з'їзді український есер А. Заливчий стверджував: “300 літ тому ми піднялися на панів, взяли все в свої руки, жили багато і вільно. Школи розвивалися. Україна була просвіченою країною і від нас в Московщину йшли учені люди. А що ми бачимо нині? 13 грамотних на 100. Ми йшли не вперед, а назад...” [15]. Актуальні для України проблеми культури, освіти, національної еліти піднімалися проф. Сумцовим, який констатував, що в старі часи український народ був культурним, а нині Україна є “бездною, а її народ відсталим та невігласом. Це наслідок нещадної руйнівної політики уряду” [16, с. 195-196]. Професор відзначив пекучу для українців проблему провідних класів, які треба “повернути народу”.

Важливу роль в контексті використання історичної пам'яті для досягнення політичних цілей, формування національної свідомості відігравав пам'ятник Б. Хмельницькому у Києві. В українській свідомості цей пам'ятник, як “місце пам'яті”, мав контрарверсійні трактування. З одного боку – він символізував визволення України з під гніту Польщі та побудову гетьманської держави, з іншого – приєднання України до Росії і подальший занепад національного громадсько-політичного життя. З огляду на символічне значення пам'ятника, тут лунали заклики відновити українську версію подій 1654 року, за якою Україна не поглиналася Росією, а була окремою складовою Росії зі збереженням багатьох державних інституцій.

При загостренні стосунків між Центральною Радою та Тимчасовим урядом чулися й радикальні промови й заклики. Так, 4 червня 1917 р. на акції протесту солдатів-українців, біля постаті Б. Хмельницького промовці зазначили, що Україну “душили царі” і якщо ліберальний уряд не дасть їй волю, то треба “зовсім розірвати з Московщиною та утворити самостійну Українську державу, яка увійде в федерацію загальноєвропейську. А не тільки російську” [17].

Особливо символічним біля пам'ятника гетьману був виступ українського діяча Стасюка, в якому він закликав “стерти з пам'яті і з п'єдесталу монумента Хмельницькому слова “волимо під царя московського” [18, с. 49].

Таким чином, після Лютневої революції 1917 р. важливе місце у поширенні ідеології українського національно-визвольного руху займали історія та історична пам'ять, які стали інструментом політичної боротьби.

На початку ХХ ст. значна частина українського суспільства сповідувала цінності традиційно-аграрної цивілізації, у яких пам'ять пов'язується з необхідністю регенерації позитивного досвіду, успадкованого від минулих часів, що актуалізується в сучасності. Крім того, низький рівень національної свідо-

мости, фольклорність історичної пам'яті – все це й зумовило політику пам'яті Центральної Ради.

Перші заходи діячів українського руху були своєрідною реакцією на політику пам'яті старого режиму, згідно якої українці не мали власної історії, а отже і особливої історичної пам'яті. У багатьох відношеннях політика пам'яті Центральної Ради визначалась завданнями відродження національної ідентичності. Українські політичні сили прагнули втілити свої політичні проекти, звертаючись до знакових подій, авторитету знаних постатей вітчизняної історії. За допомогою нової політики пам'яті конструювалося славне минуле, традиції українського визвольного руху, що легітимізувало політичні домагання українців.

Діячі Центральної Ради шукали витоки автономної державності в подіях славної козацької доби. Особливу роль мала відіграти пам'ять про діяльність Б.Хмельницького, який став головним уособленням української державницької традиції.

Спростування діячами українського руху імперської версії приєднання України до Росії в період Хмельниччини, констатація факту створення гетьманом автономної державності, стали основою заперечення існування в подальшому централізованої Російської держави і переходу її до федеративного устрою. Українська інтерпретація Переяславської Ради стала підґрунтям для перегляду історії та національно-політичного становища України в складі Росії.

Реанімація пам'яті про гетьманську автономну державу була важливою для зміцнення зв'язку між Центральною Радою та широкими масами, їх мобілізації на політичну боротьбу. Прийом акцентування уваги на значенні уроків 1654 р. для оцінки тогочасної політичної ситуації активно використовувався українською пропагандою. Занепад в Україні громадсько-політичного життя, освіти пояснювався занепадом державності, і відповідно обґрунтовувалася необхідність та справедливість відновлення власної держави для подальшого розвитку.

Деконструкція російського погляду на Переяславську Раду була надзвичайно важливою для формування української національної ідентичності.

Діячі Центральної Ради встановлювали та транслиували в маси зв'язок між революційними політичними домаганнями та українською свободолюбною державницькою традицією. Посилання на державницьке минуле України доказувало справедливість тогочасного політичного курсу Центральної Ради.

В умовах революційних перетворень саме активна політика пам'яті Центральної Ради була важливим ресурсом обґрунтування законності національно-державного проекту. Отже, демонстрація історичних прецедентів української державності свідчила не про сепаратистську політику Центральної Ради, а виправдовувала її легітимність історичними фактами.

Таким чином, Центральна Рада зміцнювала свій політичний авторитет і статус репрезентанта українського народу в його боротьбі за свободу та державність.

Список використаних джерел:

1. Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Випуск 1. – К.: Стило, 2011. – 332 с.; Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХІ століття: колективна монографія / за ред. Л.Зашкільняка, Й.Пісулінського, П.Серженги. – Львів, 2011. – 536 с.; “Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали круглого столу” 22 квітня 2008 р. / за заг. ред. Ю.О.Зерній. – К.: СД, 2008. – 60 с.
2. Народня воля. – 1917. – 27 травня.
3. Черниговская земская газета. – 1917. – 14 апреля.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Упоряд. В.Ф.Верстюк (керівник), О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький та ін.]. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. 1.
5. Рикер, П. Пам'ять, история, забвение / П. Рикер. – М., 2004.
6. Українське слово. – 1917. – травень.
7. Рідне слово. – 1917. – 15 квітня.
8. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
9. Нова Рада. – 1917. – 28 травня.
10. Українське слово. – 1917. – травень.
11. Робітничая газета. – 1917. – 11 квітня.
12. Наше життя. – 1917. – 20 квітня.
13. Наше життя. – 1917. – 29 березня.
14. Черниговская земская газета. – 1917. – 20 июня.
15. Народня воля. – 1917. – 27 травня.
16. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
17. Нова Рада. – 1917. – 6 червня.
18. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Упоряд. В.Ф.Верстюк (керівник), О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький та ін.]. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. 1.

Резюме

В статтє сделана попытка выяснитъ как украинская история, историческая память была инструментализирована украинского национально-освободительным движением (прежде всего Центральной Радой) и использована в политической борьбе после Февральской революции 1917 г.

Ключевые слова: историческая память, украинская история, Центральная Рада, Хмельницький, Переяславская Рада, легитимность.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(477.43/44)“1917/1918”:061.2:37

Г.Г.Кучеров

Діяльність “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.)

У статті проаналізовано процес становлення та основні аспекти діяльності “Просвіти” с.Могильної Гайсинського повіту у 1917–1918 рр.

Ключові слова: “Просвіта”, товариство, осередок, діяльність, допомога.

Події національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. викликають сьогодні великий інтерес у широкого загалу. І це зрозуміло, адже протягом радянського періоду історії України вони висвітлювалися необ’єктивно і упереджено. Це повною мірою стосується діяльності культурно-освітніх товариств “Просвіта”.

Питання становлення та функціонування просвітницьких товариств знайшло широке відображення в українській історіографії. У процесі дослідження проблеми виявилось, що ставлення вчених до ролі і місця цих організацій у державотворчих процесах 1917–1918 рр. спостерігалось неоднозначне. Свідки тих подій, у цілому, позитивно характеризували місце просвітницьких осередків у культурно-освітній сфері. Більше того, окремі з них безпосередньо взяли участь у поширенні просвітництва серед населення. Так, очевидець національно-визвольних змагань Т.Верхола був переконаний у тому, що діяльність “Просвіт” сприяла поширенню освіти серед народу. Дослідник опублікував невелику брошуру “Про “Просвіти”, у якій виклав кілька порад щодо заснування сільських та містечкових товариств, зазначаючи при цьому, що “товариство повинно бути серцем селян і до його повинні горнутись всі наші люде, бо воно велику користь усім дасть”¹. Однодумцями Т.Верхоли із зазначеного питання були В.Приходько², С.Перський³, Д.Дорошенко⁴ та інші дослідники.

Проте, крім схвальних тогочасних відгуків про діяльність “Просвіт”, спостерігаємо і критичні зауваження на їх адресу. Так, П.Темченко на сторінках часопису “Нова Рада” прискіпливо підійшов до аналізу діяльності просвітницьких товариств у 1917 р. Автор зазначає, що, незважаючи на те, що до багатьох осередків входило по 300–400 членів, їх діяльність не була конструктивною, оскільки ці товариства не мали коштів і відповідно літератури і газет. І тому, на думку очевидця тих подій, “вся мета таких “Просвіт”, – понадівати широкі штани, зелені пояси, сиві шапки, ходять по вулиці, курити люльки й удовати з себе запорожців”⁵.

Інший учасник тих подій В.Торський, аналізуючи умови становлення державності на українських землях, у роботі “Українська державність і нова роля “Просвіт”, відзначав, що “Просвіти” утворювалися випадково, були “чинником консервативним”, абсолютно не розвивалися, навіть гальмували розвиток українського руху і ніяких конкретних планів щодо українізації вони

не мали. Разом із тим, автор припускає, що товариства прийдуть до занепаду у своїй діяльності, якщо не реорганізуються⁶. Такі думки В.Торського зрозумілі, адже в умовах гетьманату П.Скоропадського, коли була видана книжка, “Просвіти”, особливо сільські, дійсно переживали нелегкі часи.

Радянські історики через існуючі на той час ідеологічні стереотипи подавали діяльність “Просвіт” спрощено. Називали їх “петлюрівськими”, “буржуазними”, “націоналістичними”, “контрреволюційними”. І.Д.Золотоверхий, аналізуючи становлення української культури у 1917–1920 рр., зазначав, що діяльність “Просвіт” була “виявом українського буржуазного націоналізму”⁷. Власне кажучи, на яку іншу оцінку могли розраховувати просвітяни, які дбали про розвиток національної свідомості, громадської активності населення, шклувалися про виховання почуття любові до України та її славного минулого, про піднесення культури тощо. Такі різноманітні підходи до розуміння значення “Просвіт” зрозумілі. Вони залежали від тих чи інших уподобань дослідників, їхньої залежності від обставин і місцевих умов.

Діяльність зазначених товариств після лютневої революції 1917 р. привертала увагу багатьох сучасних учених. Серед них можна виділити А.Середяк⁸, О.В.Лисенка⁹, Л.І.Євселевського¹⁰, С.Я.Фарину¹⁰, О.М.Германа¹¹, Л.В.Кравчука¹², С.А.Масюк¹³, Т.Осташко¹⁴, О.В.Малюту¹⁵, В.С.Лозового¹⁶, В.А.Нестеренка¹⁷ та ін. Усі зазначені науковці головну увагу приділяли губернським та іншим міським просвітнім товариствам.

За роки державної незалежності України з’явилися дисертаційні дослідження та наукова література про діяльність “Просвіт”, що красномовно промовляє про суспільно-наукове значення даної тематики. Сьогодні болючою проблемою є сучасний стан культурно-освітньої роботи на селі, занепад клубів, будинків культури, бібліотек тощо. Тому вивчення діяльності громадських сільських “Просвіт” у перші десятиліття ХХ ст., які в складних умовах революцій 1905–1907 та 1917–1920 рр. знаходили можливості проводити культурно-масову і освітню роботу серед селян, втілювали різні форми і методи своєї праці на благо українського національно-культурного відродження, має не тільки актуальне наукове, а й практичне значення для впровадження здобутого досвіду в життя сучасного села.

Незважаючи на наявність обширної і змістовної літератури із теми дослідження, її не можна вважати вичерпаною. На відміну від губернських, міських товариств, діяльність сільських “Просвіт” залишається малодослідженою. З огляду на це актуальність публікації зумовлена потребою розкриття історичної правди про діяльність сільських (низових) “Просвіт” на території Подільської губернії. Метою нашої статті є аналіз процесу становлення і діяльності “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту Подільської губернії.

У 1917 р. в Росії відбулася Лютнева революція. Суспільно-політична ситуація докорінно змінилася. Влада в державі перейшла до Тимчасового уряду. Ці події сприяли піднесенню визвольних процесів у всій колишній імперії, в тому числі й в Україні. Виникла можливість самовизначення та відродження її державності.

У березні була утворена Центральна Рада, покликана стати органом тимчасового державного правління. Активізація національного руху призвела до змін у культурно-освітній галузі. У цей час поширюється точка зору, що населенню не потрібно покладатися виключно на ту культурно-просвітню роботу, яка проводиться державними установами, оскільки “є такі сторони культурного життя, які лишаються незадоволеними. На поміч таким потребам народу повинні прийти культурно-просвітні організації – товариства”¹⁸.

В умовах нового часу представники української інтелігенції М. Василенко, С. Русова та ін. пропонували створити просвітницькі товариства, а також особисто брали участь у відродженні старих і організації нових “Просвіт”. Такі дії були реакцією на жорстку цензуру попередніх років, коли товариства у Правобережній Україні, і зокрема, на Поділлі, існували здебільшого у великих містах та містечках. Вже 5 травня 1917 р. у Вінниці скликано з’їзд громадянства краю, де у зверненні до подолян пропонувалося засновувати товариства “Просвіта” у кожному селі¹⁹.

Наслідком роботи з’їзду стало, зокрема, заснування товариства “Просвіта” у с. Могильній Гайсинського повіту 23 березня 1917 р. Інформація про утворення осередку надійшла до часопису “Нова Рада”²⁰. Через місяць воно нараховувало вже 150 членів. Станом на 12 жовтня 1918 р. – вже 190 осіб; із них – 149 чоловік, 41 жінка. За релігійним та етнічним складом вони поділялися наступним чином: православних – 178, євреїв – 2, росіян та представників інших національностей – 10. Членський внесок спочатку заснування осередку був не визначеним (хто скільки міг), проте, як це видно із статуту товариства, відправленого на затвердження Вінницького Окружного суду восени 1918 р., він вже становив 10 крб. на рік²¹.

У багатьох товариствах Подільської губернії у цей час організація книгозбірні, купівля літератури, передплата періодичних видань вважалася чи не головною ділянкою роботи просвітян. Інші справи відходили на задній план. Так, “Просвіта” с. Могильної, зважаючи на великі потреби селян у друкованій продукції, переймалася питанням придбання літератури. Зі звіту товариства про свою діяльність датованого 12 жовтня 1918 р. видно, що особливо жваво селяни читали навесні 1917 р. Завдяки керівництву осередку бібліотечний фонд поступово збільшувався, зокрема на жовтень 1918 р. він становив 789 книжок (всі написані українською мовою). За окремими галузями вони розподілялися наступним чином: белетристика – 1, поезія – 300, історія – 92, сільське господарство – 26, природознавство – 49, книги на політично-соціальну тематику – 127, часописи – 77, п’єси – 96, ноти – 21. Головний контингент читачів складала учні місцевих шкіл. Під час панування більшовиків кількість селян, які читали, зменшувалася, а при гетьманаті люди взагалі перестали читати. До того ж селяни недбало ставилися до книжок. Тому вже після 2-3 читачів література потребувала ремонту²².

Сприяло зростанню освіченості селян і передплата газет й часописів. Серед них найбільш розповсюдженими були “Нова Рада”, “Освіта”, “Трибуна”,

“Шлях”, “Народна Воля”, “Боротьба”, “Літературно-науковий вісник” тощо. На жовтень 1918 р. добавилися “Відродження”, “Народня Справа”, “Село”, “Вільна українська школа”. Проте у повному обсязі задовольнити духовні потреби як мешканців с.Могильної, так і інших регіонів держави, було нелегко через те, що попит на друковану продукцію випереджав можливості українських видавництв. У березні 1918 р. при книгозбірні з метою піднесення рівня освіченості місцевого населення і розповсюдження літератури просвіт'яни утворили кооперативну книгарню. Вступний внесок до книгарні був встановлений у розмірі 1 крб., пай при цьому становив 5 крб. До книгарні вступило близько 40 осіб²³.

Значне місце серед різноманітних форм роботи товариства займали заходи, спрямовані на виховання у місцевого населення почуття національної гідності, патріотизму тощо. На початку своєї діяльності товариство влаштувало читання з історії України, творів українських класиків тощо. Особливо взимку просвіт'яни щовечора проводили бесіди на соціально-політичні проблеми: “Хто такі більшовики і до чого вони ведуть”, “Чому нам потрібна самостійна Україна” та ін. У цьому плані товариство і його голова І.Х.Мальований – місцевий кооператор – сприяли збереженню громадського спокою у селі, багато зусиль доклали для поширення національної свідомості, української національної ідеї. Цьому сприяло проведення національних свят, маніфестацій, днів Національного фонду тощо²⁴.

У 1917–1918 рр. перед товариством гостро постала фінансова проблема. Взагалі, для багатьох “Просвіт” краю вона стала чи не найголовнішою, адже для проведення культурно-освітньої праці необхідні книжки, ноти, газети, декорації і багато чого іншого. Членські внески, навіть за умови сплати їх всіма просвіт'янами, суттєвої допомоги не давали. Заходи “Просвіти”, особливо театральні вистави, теж не завжди давали прибуток. Тому керівництво осередку неодноразово зверталось за допомогою до губернської “Просвіти”, а також до повітових органів влади. Через скрутне становище останніх кошти майже не надходили. Зі згаданого звіту про роботу товариства ми бачимо, що від початку його існування прибутки становили 1547 крб., видатки – 1383 крб. 50 коп. Головним предметом витрат була книгозбірня, передплата часописів тощо²⁵. Таким чином, вільних коштів для повноцінної роботи було обмаль.

Великої шкоди просвітницькій справі краю нанесла боротьба за владу рад. Під час першої україно-більшовицької війни 1917–1918 рр. короткочасно у с.Могильній був створений революційний комітет. Після приходу більшовиків до влади робота в просвітницькому осередку поступово припинялася, а внаслідок більшовицької агітації селяни почали “косо дивитися на “Просвіту”²⁶.

Важливе місце поміж форм просвітницької роботи займав аматорський театральний гурток. Ним керував член “Просвіти” Р.С.Кравченко. Часто актори ставили вистави, які вимагали ґрунтової підготовки. Станом на жовтень 1918 р. були поставлені “Сватання на Гончарівці” Г.Квітки-Основ'яненка, “Ніч під Івана Купала” М.Старицького, “Розбиті надії” М.Грушевського, “На перші

гулі” С.Васильченка та ін. Сприяло постановці театральних заходів різноманітне багатофункціональне театральне майно²⁷.

Серед інших заходів товариства варте уваги проведення дитячої ялинки для учнів сільських шкіл на Різдво 1918 р., вшанування роковин смерті Т.Шевченка панахидою у церкві і літературно-вокальним вечором у місцевій школі. Крім цього, рада “Просвіти” обмірковувала свої подальші плани. Зокрема, розглядалося питання про відкриття курсів грамоти для дорослого населення, загальноосвітніх курсів. Просвітяни мали велике бажання побудувати “Рідну хату”. Однак ці та інші зусилля через гетьманський переворот та інші причини зазнали невдачі²⁸.

Зазнали невдачі і прохання товариства до органів влади по допомогу. Справа в тому, що “Просвіта” від утворення до жовтня 1918 р. була не зареєстрованою організацією. І лише восени 1918 р. розробивши статут, рада осередку відправила його до Вінницького Окружного суду. З огляду на це просвітяни розробили програму своєї діяльності на найближчий час: відкрити у с.Могилянській гімназію для дорослих (з 4-х річним курсом), запросити педагогічний персонал, розпочати іспити до навчального закладу з 17 (4) жовтня 1918 р. Розпочати ж заняття запланували з 21 (8) жовтня. Крім цього, передбачалося організувати національний хор. Ця справа мала консолідує значення, адже національні пісні об’єднували людей, змушували замислитися над своєю історією, майбутнім. До того ж організація хору майже не вимагала значних коштів. Запис до хору могилянські просвітяни розпочали восени 1918 р. Окремі з них виступали також за створення струнного оркестру²⁹.

25 вересня 1918 р. на засіданні ради “Просвіти” обговорювалося питання відкриття гімназії. Було ухвалено рішення відкрити гімназію для дорослих із метою отримання останніми середньої освіти. З огляду на те, що власних коштів, досвіду для організації навчального закладу осередок не мав, товариство звернулося до Київської “Просвіти” із проханням допомогти практичними порадами. Як свідчать архівні матеріали, особливо необхідно була програма гімназії³⁰. У відповідь на лист могилянських просвітян київські надіслали конкретні поради щодо відкриття гімназії: потрібно було подати прохання до комісаріату освіти у Києві, зазначивши при цьому склад і заробітну платню педагогічного персоналу, приміщення, кошти, на які має утримуватися гімназія, відповідального за заклад. У випадку отримання дозволу і відкриття гімназії, зазначали київські просвітяни, необхідно було подати прохання про права для учнів до міністерства освіти³¹. Структурно гімназія планувалася в складі 4-х перших класів. А мовою викладання мала стати українська³².

За гетьманату П.Скоропадського прибічники “єдиної, неділимий”, Протофісу (союз промисловості, торгівлі та фінансів) розпочали заходи проти зміцнення статусу української мови в Україні. Вони мали намір повернути її у становище, в якому вона перебувала за самодержавства (“мужицька мова”). З цього приводу, рада могилянської “Просвіти” на шпальтах газети “Відродження” виступила проти цих замахів. “Наша мова – це основа всього

нашого національного життя, нашої культури, нашого духовного розвитку і всі замаху на ню зустрінуть належну одсіч з боку всіх свідомих кол українського громадянства”³³. Керівництво товариства висловило також вдячність відомому правознавцю, громадському і політичному діячу, письменнику С.Шелухіну, Національному Союзу, всім українським організаціям за захист рідної мови. Така позиція керівництва осередку відображала загальну тенденцію зростання у державі симпатій до рідної мови.

Таким чином, у 1917–1918 рр. “Просвіта” с.Могильної відіграла помітну роль у піднесенні національної свідомості населення краю, росту його культурно-освітнього рівня. За цей період робота просвітян відзначалася як позитивними, так і проблемними моментами. Незважаючи на певні несприятливі обставини, активісти просвітянського руху на селі проводили культурно-освітні заходи серед місцевого населення та поширювали ідеї національного самовизначення Української держави.

Примітки:

1. Верхола, Т. Про “Просвіти” (Порада, як засновувати сільські та містечкові “Просвіти”) / Т. Верхола / Видання товариства “Просвіта”. – Проскурів, 1917. – 7 с.; Верхола, Т. Що таке Товариство “Просвіта” і як його заснувати / Т. Верхола. – Вінниця: Товариство “Просвіта”, 1917. – 7 с.

2. Приходько, В. Під сонцем Поділля. Спогади / В. Приходько. – Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. – Ч. 1. – Вид. 4. – 184 с.

3. Перський, С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові з ілюстраціями / Степан Перський. – Львів: “Просвіта”, 1932. – 256 с.

4. Дорошенко, Д. “Просвіта”, її заснування й праця (короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах) / Дмитро Дорошенко. – Філадельфія: Видання “Молода Просвіта” ім. митр. А. Шептицького, 1959. – 103 с.

5. Темченко, П. Червиві гриби / П. Темченко // Нова Рада. – 1917. – № 180. – 8 листопада. – С. 3.

6. Торський, В. Українська державність і нова роля “Просвіт” / В. Торський. – Вовча: Друкарня каси дрібного кредиту, 1918. – С. 44-47.

7. Золотоверхий, І. Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Д. Золотоверхий. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1961. – 424 с.

8. Середяк, А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів. - Краків. - Париж: Просвіта, 1993. - С. 42-52.; Середяк, А. Товариство “Просвіта” за межами Галичини / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків Париж: Просвіта, 1993. – С. 64-74.

9. Лисенко, О. В. “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Васильович. – К., – 1998. – 169 с.; Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск VIII. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 109-123.

10. Євселевський, Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К.: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; Фарина, С. Я. Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.

11. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с.

12. Кравчук, Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. В. Кравчук. – Чернівці, 1996. – 23 с.

13. Масюк, С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Масюк Світлана Олександрівна. – К., – 1997. – 143 с.

14. Осташко, Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради / Т. Осташко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 березня 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272–280.

15. Малюта, О. В. Шляхи, політик кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття / О. В. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка (Упоряд. ред. В. Германа). – К.: Вид. центр “Просвіта”, Вид. “Веселка”, 1998. – С. 329–332; Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. В. Малюта // К., 2005. – 20 с.; Малюта, О. В. “Просвіта” як чинник націотворення українського народу на початку ХХ ст. – в 20-х рр. ХХ ст. (на прикладі подільського товариства) / О. В. Малюта // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповід. редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 148–152.

16. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28–40; Лозовий, В. С. Діяльність подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Культура Поділля: історія і сучасність / Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького. – Хмельницький. – 1993. – С. 281–283; Лозовий, В. С. Кость Солуха – незмінний голова подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”) / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції 9–10 листопада 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С. 14–15.

17. Нестеренко, В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня

народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам'янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 158-160; Нестеренко, В. А. “Просвіта” на Камяниччині в 1921–1923 рр. / В. А. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 41-56; Нестеренко, В. А. Політика радянської влади щодо товариства “Просвіта” на Поділлі в 1920–1923 рр. / В. А. Нестеренко // “Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України”: Зб. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2005. – С. 91-97.

18. Революція і культурно-просвітні товариства // Село (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 14. – С. 1.

19. Лозовий, В. С. Поділля в добу Центральної Ради: Історичний нарис / В. С. Лозовий // К.: Комітет виборців України, 1999. – С. 7.

20. Просвіти на Поділлі // Нова Рада – 1917. – № 49. – 28 травня. – С. 3.

21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 375. – Арк. 45.

22. Там само. – Арк. 45-46.

23. Там само.

24. Там само. – Арк. 46.

25. Там само. – Арк. 45.

26. Ківшар, Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. Ківшар // К.: Логос, 1996. – С. 67.

27. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 375. – Арк. 46.

28. Там само.

29. Там само.

30. Державний архів Київської області. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 13.

31. Там само. – Арк. 25.

32. Вісти з місць // Відродження. – 1918. – № 165. – 22(9) жовтня. – С. 8.

33. З приводу питання про державну мову // Відродження. – 1918. – № 158. – 12 жовтня (29 вересня). – С. 5.

Резюме

В статтє проанализирован процесс становления и основные аспекты деятельности “Просвиты” с. Могильной Гайсинского уезда в 1917–1918 гг.

Ключевые слова: “Просвіта”, общество, ячейка, деятельность, помощь.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 821.161.2.09"1918"

А.І.Машталір

Могила Т.Г.Шевченка у Каневі: спроби впорядкування та екскурсійна привабливість (1918 р.)

У статті висвітлюються спроби державних і земських установ упорядкувати могилу Тараса, зробити її місцем постійних екскурсій для національно свідомих українців.

Ключові слова: могила Т.Г.Шевченка, Павло Скоропадський, С.В.Петлюра, упорядкування могили, Київська губерньська земська управа, комісія, екскурсія.

Національне відродження 1917–1921 рр. відбувалася за активного використання імені Великого Кобзаря. Чимало відомих українських громадських діячів закликали упорядкувати місце останнього спочинку Шевченка, що було виявом патріотизму і любові до “безсмертного сина України”. Початок поклали гласні Канівського повіту навесні 1917 р., які розробили план дій з упорядкування “народного добра всієї України” (могили Т.Г.Шевченка). У зв’язку з цим вони звернулися до Української Центральної Ради з проханням організувати читання лекцій для приїжджих, а також владнати справи з фактичним власником земельної ділянки В.П.Науменком¹. Після того як керівний орган Українського національного руху підтримав ці зусилля і віднайшов певні кошти, приступили до створення проекту збереження Чернечої гори².

Восени 1917 р. Генеральний секретаріат включив могилу Тараса Шевченка до переліку пам’яток старовини й мистецтва, як органи самоврядування повинні були взяти під свою опіку³. У перспективі Чернечу гору збиралися перетворити на заповідну територію (над цим працювала спеціально створена у січні 1918 р. комісія, на чолі з П.А.Тугковським)⁴.

Підняте нами питання частково висвітлювали О.Нестуля⁵, Г.Рудий⁶, Д.Буравченко⁷, В.Королів-Старий⁸, З.Тарахан-Береза⁹, С.Брижицька¹⁰ та інші дослідники, проте, вирішуючи свої дослідницькі завдання, відповідного цілісного сюжету вони так і не створили.

Метою статті є висвітлення спроб української влади та громадськості з упорядкування могили Т.Г.Шевченка, як складової частини національного проекту з увічнення його пам’яті.

Напередодні шевченківських днів 1918 р., вперше після перепоховання праху Кобзаря, в центрі уваги української інтелігенції стала могила Т.Г.Шевченка. Відомий український культурний діяч В.Королів-Старий з цього приводу зазначав: “Перед Шевченківськими днями, ... є надзвичайно добра нагода заопікуватись Тарасовою Моголою на Чернечій горі. Крім моїх ближчих “Часових” друзів, на це пристав і Є.Х.Чикаленко, що мав відношення до порядкування могилою”¹¹. За словами В.Короліва, саме він став автором законопроекту, що був поданий до УЦР через С.Петлюру, що презентував документ

від імені Всеукраїнського земства. Він складався з декількох пакетів пропозицій. По-перше – “визнання УЦР Святої Могили (Шевченка) національною власністю”, по-друге – “щоб звільнила в радіусі п’яти верств, взявши за центр хрест, всі землі й води, що лежали довкола могили”, по-третє – “установити (УЦР) сталу парламентську комісію, на обов’язку якої було б організувати опікування могилою”¹². Ознайомившись з документом, С.Петлюра висловив йому цілковиту підтримку, зазначивши, що пропоновані заходи слід закріпити у відповідному законі. Разом з тим відомий український діяч просив автора законопроекту “од сьогодні взяти на себе опікування могилою в порядку призначення від Київського губернського земства”¹³. Так, В.Королів став уповноваженим управи Київського губернського земства по догляду за могилою Т.Г.Шевченка.

9 квітня 1918 р. відбулася надзвичайна сесія Київської губернської управи на якій було прийнято рішення, виділити для фінансування першочергових пам’яткоохоронних заходів на могилі Кобзаря 145000 крб. Сесія також доручила Канівській повітовій та Київській губернській управам розробити загальний план упорядкування могили та звернулася до громадських та інших організацій із закликом взяти участь у зборі коштів для його фінансування¹⁴. Також було запропоновано скликати відповідну комісію для вироблення заходів щодо упорядкування могили Кобзаря¹⁵.

Згодом лісовий департамент міністерства земельних справ УНР передав Раді громадських робіт проект по зміцненню ярів біля шевченківської могили. У свою чергу, міністерство праці затвердило комісію із директорів департаментів (Сидоренка, Трухлого, Гольдемана) для перегляду колективних договорів¹⁶. Нажаль, про роботу цієї комісії нічого невідомо.

Велику активність виявляла громадськість. Вже 21 квітня 1918 р. відбулося засідання комісії (С.Петлюра, О.Лотоцький – голова київського товариства “Просвіта”, Є.Лукаsevич – голова Київської спілки лікарів, М.Синицький – член Київського комітету по спорудженню пам’ятника Т.Г.Шевченку, А.Ніковський – редактор газети “Нова Рада”, Д.Дяченко – художник, а також С.Єфремов, П.Пилипчук, В.Королів-Старий та ін.) з упорядкування могили Т.Г.Шевченка, яка виробила низку заходів, зокрема, щодо зміцнення Чернечої гори від зсувів та руйнівної дії підземних вод. Пропонувалося встановити огорожу, спланувати доріжки та стежки, що вели до могили, встановити нові східці та гранітний постамент під хрест на могилі поета, зайнятися озелененням могили та ремонтом будинку, в якому мали розмістити експозицію портретів українського Кобзаря, читальний зал та кабінети для письменників і художників. Комісія вирішила створити біля Чернечої гори “Тарасовий стан” – центр творчого спілкування та відпочинку українських громадських та культурних діячів, запропонувала налагодити пряме транспортне сполучення між Каневом і Києвом по воді і суші, звести готель “Хвиля” та організувати коло могили почесну варту. Для контролю за станом охорони та керівництва роботами із упорядкування могили вирішили заснувати офіційний комітет, куди увійшли

представники уряду, губернських та повітових органів влади, “Старої громади” та інших культурних товариств та організацій¹⁷.

Зазначені пропозиції Київська губернська управа розглянула і схвалила 24 квітня 1918 р. Вона доручила В.Короліву негайно приступити до виконання затверджених заходів¹⁸. Слід зазначити, що управа була готова фінансувати роботи, про що зазначає у своїх споминах В.Королів: “Робіть, що вважаєте потрібним, – говорив мені С.Петлюра. – Ви ж там на місці. А я наперед згоджуюсь підписати все, чого ви вимагаєте”¹⁹.

Отримавши підтримку голови Київської земської управи, В.Королів-Старий взявся залучати до цієї справи широку громадськість. Через “Нову Раду” він звернувся до українців “розшукати в своїх збірках все, що стосується до Великого імені, навіть вирізки з газетних статей, всякі ілюстрації, біографії і критичні нариси”, які можна буде розмістити у бібліотеці-читальні коло могили Кобзаря. Всі зібрані матеріали пропонувалось надсилати до редакції літопису українського письменства “Книгаря”²⁰.

Відразу після цього звернення відбувся гетьманський переворот, нова влада розпустила всі структури, створені за Центральної Ради. Перестав працювати й комітет з впорядкування могили Шевченка²¹.

Гетьманат офіційно не заперечував шевченківських ідеалів і не мав наміру протистояти всенародній шані Великого Кобзаря. Більше того, для створення позитивного образу гетьмана використовувалась його постає. Акцент робився на ключові для селянства поняття “земля і воля”. Листівка, яка розповсюджувалась у регіонах, зокрема на Поділлі, була підтвердженням вищесказаних слів²². На ній зображено портрет Т.Г.Шевченка і надруковано його рядки: “Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться воля”. Далі стверджувалось, що слова поета здійснилися, а П.Скоропадський буде лад, що дасть “спокій усьому населенню, а бідним селянам землю”²³. Тобто Шевченко був потрібний гетьманові для зближення з народом.

Тому робота навколо облаштування могили Т.Г.Шевченка продовжувалась уже за участі нової адміністрації. Заслуговує на повагу те, що, прийшовши до влади, гетьман не “ліквідував” напрацювання минулої влади у різних сферах діяльності, прикладом може бути його політика в освіті, де продовжували працювати на своїх посадах більшість діячів, призначених ще за часів УЦР²⁴. Подібне відбувалося і в пам’ятко-охоронній сфері, зокрема в питаннях, що стосувалися впорядкування могили Т.Г.Шевченка. З цього приводу В.Королів зазначив: “Губерніальна управа в новому національному складі природно не могла не визнати за свій високий обов’язок пильнування могили Т.Г.Шевченка”²⁵. За підтримки цього органу була розгорнута широкомасштабна робота, до якої долучалось національно свідоме населення. А працювати було над чим.

За свідченням преси, могила Т.Г.Шевченка, була у незадовільному стані. Так, дописувач газети “Відродження” писав, що місце останнього спочину українського Кобзаря занедбано, заростає травною, бур’яном, лавки поламани, на них відвідувачі залишали різні написи. Будинок, біля могили “мов у злиден-

ного дядька”, нараховував три кімнати: одну використовував дід-сторож, в іншій розміщувалися туристи, у третій – була кімната-музей, прикрашена портретами та картинами Кобзаря й уквітчана рушниками та квітами. На столі лежала книга-вражень і старе видання “Кобзаря”, яке розпочиналося з 60-ї сторінки та геть розірване та розмальоване різними написами на кштальт “Посетіл (ла) могилу Шевченки...” тощо²⁶. За розповіддю сторожа (діда Івана) до могили приїжджала німецька делегація. Поглянувши на безлад, вони іронічно засміялися і пішли. Охоронцеві було прикро за це. Він добре розумів, що скоро кінець навчального року і сюди направляться екскурсанти-школярі, тож висловив побажання, щоб влада приступила до швидкої реалізації і намічених планів і “Українська Мекка”, достойно виглядала²⁷.

Після ряду критичних публікацій в періодичній пресі про невпорядкованість могили Т.Г.Шевченка Київське губернське земство відреагувало й відкрило плавучий готель на Дніпрі “Чайка” на 18 кімнат. Ціни для туристів були досить помірні (3–4 крб.), якщо врахувати, що на подорож з Києва до Канева по Дніпру затрачали 44 крб.²⁸. 10 червня 1918 р., коли Рада Міністрів підтримала пропозицію Ф.А.Лизогуба (сина близького друга Т.Г.Шевченка Андрія Лизогуба) і М.П.Чубинського про визнання могили Т.Г.Шевченка національною власністю²⁹. Крім того уряд звернувся до власника земельної ділянки В.П.Науменка, який 28 січня 1902 р. завірив у нотаріуса документ про купівлю земельної ділянки розміром пів десятини³⁰, на якій знаходилася могила “Академика Императорской Академии Художеств Т.Г.Шевченко”³¹, з проханням передати її Українській державі³². У свою чергу міністерство внутрішніх справ отримало доручення подати до Ради Міністрів документи, необхідні для відкриття кредиту на утримання могили Кобзаря³³.

У червні 1918 р. до Канева прибула комісія Київської губернської земської управи за участю С.В.Петлюри (голови), В.К.Короліва, Д.А.Одрини, А.В.Ніковського, С.Дяченка, С.О.Єфремова, О.Г.Лотоцького, М.Синицького та інших. Вона побувала на місці вічного спочину Т.Г.Шевченка, з упорядкування й охорони Чернечої гори, зокрема, щодо зміцнення її з боку Дніпра, огороження меморіальної території, прокладання доріжок, платформи, встановлення столів та лавок, ви гравіювання високого гранітного постаменту під хрест, проведення води на гору, впорядкування кімнат, заснування бібліотек з творами Шевченка, ремонту плавучого готелю, будівництва тимчасового бараку на 40–50 місць. Відповідальним за належне виконання робіт призначили того ж таки В.К.Короліва. На сесії народної ради було ухвалено звернення до голови Канівської міської управи з проханням скасувати оренду земель, які межують з могилою і заснувати на цій території село “Тарасів Кут”. На проведення перерахованих робіт Київське губернське земство взяло позику в товариства південно-західних народних рад в розмірі 15 тис. крб., від себе ж пожертвувало 2750 крб.³⁴. Проте, як стверджує В.Королів, Комісія вирішила “не робити далі нічого в біжучому році, а лише працювати над підготовкою проектів всіх технічних робіт, що мають розпочатися після регламентації закону про Тара-

сову могилу. Тобто, ухвалено робити кабінетну працю, а на могилі підтримати той лад, який вже на ній існував”³⁵.

Незважаючи на це Київське губернське земство 26 червня 1918 р. виділило на впорядкування могили Кобзаря 2176000 крб. На ці кошти планувалося, зокрема, звести дамбу від Канева до Чернечої гори та встановити залізобетонні східці від могили Кобзаря до Дніпра³⁶.

За повідомленням газети “Вільний голос”, голова Київської губернської земської управи С.В.Петлора її члени та уповноважений по догляду за могилою Т.Г.Шевченка В.К.Королів-Старий звернулися до органів місцевого самоврядування та громадськості України з відозвою про збір коштів на впорядкування Чернечої Гори³⁷. У ній зазначалося, що “головним завданням українського народу є вшанування пам’яті борців за волю України, які вкинули іскру визволення від російського панування та гніту соціального. Найпершим таким признаним генієм українського народу є Т.Г.Шевченко, який в своїх натхненних творах мав дорогі перлини, зібрав всі жалі-скорботи, всі радощі, бажання і стремління рідного народу... Вся історія визвольного руху Українського нерозривно зрослася з великими заповідями, составленими нам Т.Г.Шевченком. Ось через що найпершим нашим обов’язком повинно бути вшанування пам’яті Кобзаря через упорядкування його славної могили...”³⁸. Як свідчать архівні документи та матеріали періодичної преси, дане звернення було підготовлено ще в добу УЦР (середина квітня 1918 р.) і стало наочним підтвердженням того, що Павло Скоропадський намагався продовжувати лінію попередньої влади у пам’яткоохоронній сфері.

Активність розвивали земляки Шевченка. Так, 31 травня Черкаська повітова народна управа закликала учнів та вчителів започаткувати через населення кампанію по збору коштів на упорядкування Шевченкової могили. 1 липня цей почин підтримала Полтавська губернська земська управа, яка звернулася до волосних управ і “Просвіт” регіону з подібною пропозицією³⁹. Пожертвування приймала губернська земська управа, а також газета “Полтавські новості”⁴⁰. Подільська губернська земська управа також прилучилася до збору коштів, про всі надходження від громадян повідомляв журнал “Село”, який видавала управа⁴¹. У Вінниці “Подільський союз кредитовий” на свої зборах 12–13 липня вирішив виділити на впорядкування могили Т.Г.Шевченка 1 тис. крб.⁴². Як встановив Ю.В.Телячий, за ініціативою вчителя К.Любецького 34 мешканці с.Нове Поріччя Кам’янецького повіту (на Поділлі) зібрали для цього 26 крб. 50 коп.⁴³.

Восени до кампанії збору коштів приєдналися Звенигородська повітова та Катеринославська губернська народні управи. Остання “асигнувала на поправку могили Т.Г.Шевченка 20 тис. грн.”⁴⁴. Пожертви надійшли і від Костянтиноградського позичково-ощадного товариства у розмірі 250 крб.⁴⁵ та інших юридичних і фізичних осіб. Міністерство шляхів сполучення провело та профінансувало геодезичне дослідження та очистило фарватер Дніпра біля Чернечої гори, виділило комісії по впорядкуванню могили Кобзаря кілька човнів⁴⁶.

За підтримки офіційної влади продовжувалися екскурсії на могилу Т.Г.Шевченка. Так, 22 червня 1918 р. газета “Нова Рада” вмістила повідомлення Українського клубу у Києві про організацію екскурсії на могилу українського Кобзаря, бажані могли відвідати Чернечу гору, долучитися до національної святині⁴⁷. У свою чергу, міністерство освіти за власні кошти організувало подорож на місце останнього спочинку Тараса Шевченка. Вона відбулася 12–14 липня за участю слухачів педагогічних курсів, вчителів середніх і вищих початкових шкіл та слухачів курсів позашкільної освіти. Через національно свідомих вчителів, які шанували Кобзаря, мала пришвидшитися українізація навчальних закладів. Під час подорожі на Чернечу гору лектор Г.Стелецький, розповідав про “малу батьківщину українського поета”, населені пункти, мимо яких пропливали педагоги. Екскурсанти поклали біля підніжжя могили вінок з живих жовтих квітів, виконали “Заповіт”, гімн “Ще не вмерла Україна”, інші національні пісні, а 14 липня повернулися до Києва⁴⁸. Таку ж подорож 5 серпня 1918 р. організувало товариство “Батьківщина” для своїх членів та усіх бажаних відвідати Шевченківську могилу. Екскурсія коштувала 44 крб. Для культурного проведення часу запросили оркестр та хор⁴⁹. Чернечу гору відвідали також учні Баришпільської української гімназії на Полтавщині. Вони вклонилися пам’ятникові Т.Г.Шевченку, стали навколо могили і виконали “Заповіт”. Потім прослухали розповідь директора гімназії М.Г.Дем’яновського про останні дні життя Кобзаря, його похорон⁵⁰. Після цього хор виконав “Ще не вмерла Україна”. На могилі екскурсанти пробули два дні, впродовж яких читали твори Шевченка, співали пісні на його слова, робили фотознімки. З піднесеним настроєм вони повернулися додому⁵¹.

За словами українського громадського діяча і мецената Є.Х.Чикаленка, він разом з В.К.Винниченком влітку 1918 р. побував на цій могилі, мали змогу активно поспілкуватися з її відвідувачами⁵². Могилу Кобзаря відвідали також учителі та учні Став’ямської школи, які у книзі відвідувань залишили такі рядки: “Хоч і тяжкі зараз часи настали нашій ненці Україні, але слова Тараса Шевченка збудуться – наша ненька буде вільною. Діти, котрі зараз у школі, пам’ятають добре хто вони і будуть боротися за волю”⁵³. Ці та інші записи відвідувачів свідчать, по-перше, що у 1918 р. до Кобзареві могили навідалося більше людей, ніж у попередні роки. По-друге, сюди приходили люди різних соціальних станів, починаючи з неписьменних селян і закінчуючи освіченими людьми.

Якщо у 1917 р. до могили Т.Г.Шевченка приходили здебільшого навесні (9–10 березня, 22 квітня та 22 травня) у так звані “Шевченківські дні”, то у 1918 р. частина екскурсій припадала на літні та осінні місяці. На нашу думку, це зумовлено передусім літніми канікулами, а також ростом національної свідомості українського громадянина, яке почало розуміти, що шанувати Т.Г.Шевченка треба постійно.

У липні 1918 р., після арешту С.В.Петлюри, який докладав чимало зусиль щодо упорядкування місця останнього спочину Т.Г.Шевченка, Київська губерньська земська управа припинила турбуватися про Чернече гору.

Дивну позицію зайняв Канівський повітовий староста Недашківський. Його непокоїв текст І Універсалу УЦР, прикріплений до національного стягу над хатою-читальнею на Чернечій горі⁵⁴. Очевидно, через позицію старости, який наказав забрати даний документ з очей, В.К.Королів запропонував доручити опіку над могилою Шевченка окремій інституції на зразок “Старої громади”⁵⁵. Опинившись без підтримки, відповідальний за могилу звернувся до Українського національного союзу, що був в опозиції до гетьманської влади: “... Я дозволяю собі сподіватись, що він (УНС) не залишить без уваги таку справу великої національної ваги, як упорядкування могили Т.Г.Шевченка у Каневі”⁵⁶.

Не отримавши підтримки від політичних та культурних кіл Української держави, 1 жовтня 1918 р. В.К.Королів заявив про свою відставку, наголосивши, що остаточно розчарувався у діяльності Київської губернської управи в справі упорядкування могили Т.Г.Шевченка⁵⁷. Та й ставлення окремих простих українців до національної святині непокоїло патріота, який зафіксував таке: “... Цілковито зруйновано і попсовано огорожу навколо могили та посадок в майбутньому паркові; ... телята і коні пасуться під самою вискою, де стоїть хрест; ... дід Іван – наглядчак за могилою – вирубує по своїй уподобі дерева, що мають певну цінність в продажі”⁵⁸. І це в той час, коли де-юре могила перебувала під охороною держави.

Отже, у 1918 р. державній структурі УНР і Української Держави, а також органи місцевого самоврядування і громадськість докладали певних зусиль щодо упорядкування могили Тараса Шевченка, використання її для масового відвідування українців і тим самим підвищувати рівень національної свідомості. На жаль, розпочаті заходи не були доведені до завершення через низку політичних причин, головною з яких була осіння криза гетьманського режиму. Держава лише декларувала свою відповідальність за впорядкування “Української Мекки”. Репресії проти діячів українського опозиційного руху заблокували активну участь Київського губернського земства у цьому питанні. Зібрані громадські кошти використовувалися не за призначенням. Через байдужість верхів зневірялися у можливості вирішення цієї справи найбільші українські ентузіасти.

Примітки:

1. Повідомлення про рішення канівського земського зібрання з питань охорони могили Т.Г.Шевченка. м.Київ 18 квітня 1917 р. // Охорона пам’яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.): 3б. докум. і матер. / Авт.-упорядн.: О.О.Нестуля, С.І.Нестуля, Г.Я.Рудий. Відп. Ред. В.О.Горбик. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2008. – С. 66-67; Рудий, Г. Я. Охорона і збереження пам’яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917–1941 рр.) / Г. Я. Рудий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 73; Рудий, Г. Пам’ятоохоронна політика в Україні: витоки та засади формування / Г. Рудий // Краєзнавство. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2000. – № 1. – С. 128-129; Нова Рада. – 1917. – 18 квітня.

2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України), ф.2581, оп.1, спр.56, арк.2-3.

3. Центральний державний історичний архів України у Києві, ф.2201, оп.1, спр.12, арк.16; Осташко, Т. С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради / Т. С. Осташко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1998. – № 3. – С. 34.
4. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.208, арк.17.
5. Нестуля, О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Олексій Нестуля – Полтава, 1994. – 238 с.
6. Рудий, Г. Я. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917–1941 рр.) / Г. Я. Рудий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 204 с.
7. Буравченко, Д. Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) / Дмитро Буравченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Зб. наук. статей / Головний редактор Р.Я.Піріг. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 315-337.
8. Королів-Старий, В. З моїх споминів про Симона Петлюру / В. Королів-Старий // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926) – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С. 177-188.
9. Тарахан-Берега, З. П. За рядками книги відвідувачів Шевченківської могили (1917–1921 рр.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1998. – № 2. – С. 128-137.
10. Брижицька, С. Стан могили Тараса Шевченка та його музею на Чернечій горі у роки становлення радянської влади (за матеріалами книги вражень 1920-х рр.) / Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.: Зб. наук. пр. за ред. д-ра мист. М.Селівачова. / С. Брижицька. – К.: Златограф, 2004. – С. 41-47.
11. Королів-Старий, В. Зазначена праця. – С. 185; Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 81.
12. Королів-Старий, В. Зазначена праця. – С. 185.
13. Там само. – С. 185.
14. Нова Рада. – Київ. – 1918. – 11 квітня.
15. Відродження. – 1918. – 11 травня.
16. В м-ві праці // Нова Рада. – 1918. – № 68. – 25-13 (квітня). – С. 2.
17. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 82-83.
18. Відродження. – 1918. – 11 травня.
19. Королів-Старий, В. Зазначена праця. – С. 186.
20. Старий, В. До всіх видавців, видавничих товариств і приватних громадян / В. Старий // Нова Рада. – 1918. – № 70. – 28 (15) квітня. – С. 4.
21. Винниченко, В. Відродження нації / В. Винниченко – К., Відень, 1920. – Ч. 3. – С. 23.
22. Лозовий, В. С. Поділля в період Гетьманату (1918 р.): навчально-методичний посібник / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак М.І.), 2007. – С. 7.
23. ЦДАВО України, ф.1793, оп.1, спр.7, арк.126.
24. Гетьман П.Скоропадський. Українська культурна праця за Гетьманщини

1918 р. // Державницька думка: Квартальник / Гетьман П.Скоропадський. – Філадельфія: Видавництво “Державницька думка”, 1951. – Ч. 4. – С. 27-34.

25. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 100.

26. Могила Т.Шевченка // Відродження. – 1918. – № 52. – 7(19) червня. – С. 5.

27. Там само – С.5.

28. Повідомлення // Відродження. – 1918. – № 51. – 31 (18) травня. – С. 5.

29. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 82-83.

30. Пайкова, Є. В. Володимир Науменко (1852–1919 рр.) / Є. В. Пайкова // УЖ. – 1998. – № 6. – С. 99.

31. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського. – ф.11. – № 193.

32. Кучменко, Е. М. Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.) / Е. М. Кучменко. – К.: Знання, 1999. – С. 10.

33. ЦДАВО України, ф.1064, оп.1, спр.6, арк. 45-45 зв.; Нариси історії Української революції 1917–1921 років: У 2 кн. / [Г.В.Боряк, В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин та ін.; гол. В.А.Смолій]; Ін-т іст. Укр. НАН Укр. – К.: НВП “Видавництво “Наукова думка” НАН України”, 2011. – Кн.1. [В.І.Головченко, Г.Г.Єфіменко, С.В.Кульчицький, О.І.Лупандін та ін.; кер. О.Д.Бойко, В.Ф.Верстюк]. – С. 318.

34. Упорядкування могили Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 99. – 13 червня (31 травня). – С. 3.

35. Королів-Старий, В. Зазначена праця. – С. 186.

36. Нестуля, О. Зазначена праця – С. 141.

37. Відозва. Упорядкування могили Т.Г.Шевченка // Вільний голос. – 1918. – 3 липня; Рудий, Г. Я. Зазначена праця. – С. 83.

38. Державний архів Черкаської області, ф.136, оп.1, спр.5, арк.30-30 зв.; Звернення уповноваженого Київської губернської земської управи по догляду за могилою Т.Шевченка В.Короліва-Старого до всіх урядових та громадських установ УНР щодо впорядкування могили Великого Кобзаря. м.Київ (квітень 1918 р.) // Охорона пам’яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.): Зб. докум. і матер. / Авт.-упорядн.: О.О.Нестуля, С.І.Нестуля, Г.Я.Рудий. Відп. Ред. В.О.Горбик. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2008. – С. 153-155.

39. На могилу Т.Г.Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський – 1918. – № 18. – 21 червня. – С. 12; На улаштування могили Шевченка // Відродження. – 1918. – № 77. – 3 липня (20 червня). – С. 3.

40. Вісті з краю. Могила Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 96. – 9 червня (27 травня) – С. 3.

41. Жертви на впорядкування могили Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 15; Жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський – 1918. – № 28-29. – 28 серпня. – С. 29; Жертви на впорядкування могили Тараса Шевченка складені вчителями-курсистами Балтського повіту // Село. – Кам’янець-Подільський – 1918. – № 32-33. – 7 вересня. – С. 27; До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка від таких осіб... // Село. – Кам’янець-Подільський – 1918. – № 40-41. – вересень. – С. 28; До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка від таких осіб... // Село. – Кам’янець-Подільський – 1918. – № 46-47. – вересень. – С. 28.

42. Дописи. м.Вінниця // Нова Рада. – 1918. – № 116. – 17 (4) липня. – С. 4.
43. Телячий, Ю. В. Інтелігенція Поділля в культуро творчих процесах періоду Гетьманату П.Скоропадського: сторінками журналу “Село” (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2003. – Т. 3. – С. 151.
44. На поправку могили Шевченка // Відродження. – Київ. – 1918. – Ч. 149. – 2 жовтня. – С. 4; Телеграми. На поправку могили Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 177. – 2 жовтня (19 вересня). – С. 3.
45. На могилу Т.Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 121. – 23 (10) липня. – С. 3.
46. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 142.
47. Український клуб у Києві // Нова Рада. – 1918. – № 105. – 21 (8) червня. – С. 1.
48. Подорож на Шевченкову могилу // Нова Рада. – 1918. – № 117. – 18 (5) липня. – С. 3.
49. Подорож на могилу Т.Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 123. – 25 (12) липня. – С. 2.
50. Експедиція Барішпільської гімназії // Відродження. – 1918. – № 64. – 16 (3) червня. – С. 3.
51. Дописи. Боришполе // Нова Рада. – 1918. – № 103. – 19 (6) червня. – С. 4.
52. Чикаленко, Є. Щоденник 1919–1920 рр. – К.; Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 44.
53. Тарахан-Береза, З. П. Зазначена праця. – С. 132.
54. Вісті з краю. Проти універсалів // Нова Рада. – 1918. – № 118. – 19 (6) липня. – С. 3.
55. Справа з могилою Т.Шевченка // Відродження. – 1918. – Ч. 150. – 3 жовтня. – С. 6-7; Рудий, Г. Я. Зазначена праця. – С. 83.
56. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 143.
57. Справа з могилою Т.Шевченка // Відродження. – 1918. – № 150. – 3 жовтня. – С. 6-7.
58. Відродження. – 1918. – 19 жовтня (Злистопада).

Резюме

В статтє освещаются попытки государственных и земских учреждений упорядочить могилу Тараса, сделать ее местом постоянных экскурсий для национально сознательных украинских граждан.

Ключевые слова: могила Т.Г.Шевченко, Павел Скоропадский, С.В.Петлюра, упорядочение могилы, Киевская губернская земская управа, комиссия, экскурсия.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(477.43)“1918”

О.М.Бачинська

Кам'янець-Подільський Український національний хор за доби гетьманату П.Скоропадського

У статті досліджується становлення Кам'янець-Подільського Українського національного хору та його діяльність за перше півріччя існування.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський Український національний хор, народна пісня, гімн, концерт, хорова рада, О.Приходько, П.Бутовський, “Просвіта”.

Дослідники періоду української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., аналізуючи здобутки у розвитку національної культури за доби гетьманату П.Скоропадського, серед іншого звичайно згадують про відкриття нових середніх і вищих навчальних закладів, Академії наук, заснування й діяльність українських національних хорів у Києві, Полтаві, Катеринославі та інших містах України. Проте, навіть у спеціальних розвідках М.Баюка [1], Н.Ліницької [11], О.Кравчука та Н.Марценюка [12] Кам'янець-Подільський Український національний хор (далі – К-ПУНХ) згадується лише побіжно.

В даному повідомленні зроблена спроба висвітлити процес створення та охарактеризувати діяльність К-ПУНХ у період Української Держави П.Скоропадського за матеріалами фонду Р-1515 Державного архіву Хмельницької області, мемуарів і тогочасної перідики.

Варто зазначити, що ідея організації національних хорів по всій Україні належала подолянину Олексі Кіндратовичу Приходькові (1887–1979). Дослідники А.А. і А.М.Трембіцькі зазначають, що під час навчання в Кам'янці-Подільському у духовних закладах (1899–1903 рр. – у Кам'янецькому духовному училищі, 1903–1908 рр. – у Подільській духовній семінарії) він співав у архієрейському хорі, в старших класах семінарії став регентом семінарського церковного хору. 1908 року О.К.Приходько став регентом полкового церковного хору гвардійського Брест-Литовського полку у Варшаві, водночас вступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, де був диригентом великого українського студентського хору. Після закінчення університету став штатним учителем української та російської мов і літератури української гімназії у Варшаві, 1917 року – учителем Другої української гімназії імені Кирило-Мефодіївського Братства. Був головою секції організації народних хорів та оркестрів музичного відділу Міністерства народної освіти, членом Театральної Ради при цьому ж міністерстві [19, с. 228-229].

Із спогадів самого Олексі Приходька та його брата Віктора – знаного громадсько-політичного діяча Поділля, відомо, що 1908 року визначився головний напрям творчої праці О.К.Приходька – керівництво народними та академічними хоровими колективами, пропаганда хорової творчості кращих композиторів-класиків. Як диригент він очолював хорову капелу “Просвіти”

у Кам'янці-Подільському (1908), згодом – хор української Громади у Варшаві (1909–1915), керував українським хором у Чернігові (1915–1917). Став диригентом першого Українського національного хору в Києві (1917–1920), співпрацював із К. Стеценком, М. Леонтовичем та іншими українськими композиторами [18; 17, с. 45-46; 19, с. 237-238]. Цікаво, що старостою Варшавського хору, правою рукою “регента” О. К. Приходька, був інший подолянин – Г. К. Степура, який у 1917 р. стане губернським комісаром Поділля [17, с. 42-44].

Музичний відділ при Генеральному секретарстві освіти (з 22 січня 1918 р. – Міністерство народної освіти, далі – МНО) 1917 року розробив план заснування національних хорів, мережа яких мала б покрити собою всю Україну. Перший українських національний хор був організований у Києві [4, арк. 24]. Зразком став студентський хор Варшавської громади, де “хор – це товариство, що має свій статут і кожний хорист – це член товариства, що має свої права і несе певні обов’язки” [17, с. 43].

Для відродження, утворення й поширення музичних багатств українського народу, а зокрема його пісні, музичний відділ МНО безпосередньо закладав та сприяв організації хорів на Україні, під назвою “українських національних хорів”, і мав на меті підтримувати з ними постійний зв’язок. Музичний відділ мав давати вказівки щодо організації хорів через своїх представників або відомих йому осіб, які входили до ініціативного гуртка, стосовно репертуару та виконання; постачати ноти для співу (по “заготовчим” цінам), субсидювати хори (поки МНО не мало потрібних коштів, тому “цей бік справи” залишався як “дальша мета”); посилати своїх диригентів або представників за потребою. Організації національних хорів, зі свого боку, повинні були подавати до музичного відділу щорічні справоздання своєї діяльності та надсилати програми концертів. Українські національні хори повинні були мати свою печатку з назвою хору та місцем розташування. §5 статуту визначав головним завданням хорів: “студіювання української народної пісні і творів українських композиторів, а також пісні й композиції інших народів в українському перекладі”. Окрім завдання виховувати громадянство естетично, хори мали приділяти велике значення вихованню у громадськості почуття дисципліни й організованості. В межах хорового статуту надавалася повна автономія на місцях [5, арк. 22-22 зв.].

4 квітня 1918 р. Музичний відділ МНО звернувся до Подільської Губерніальної Народної Управи з таким листом: “... Музичний відділ, дбаючи про піднесення музичної культури на Україні і надаючи великого значення нашій пісні в справі виховання широких мас, ставить одним із своїх ближчих завдань популяризацію української пісні і могутнім засобом до цього вважає організацію народних хорів на певний шлях, Музичний відділ має на меті організувати спеціальні диригентські курси, які дадуть свідомих і підготовлених ... людей (доклад надруковано в книж II журналу “Вільна українська школа” за 1917 р. с. 91)”. На півторамісячні диригентські курси для підготовки регентів для народних хорів Поділля пропонувалося асигнувати 22 500 руб. Це питання

Відділ Народної Освіти Подільської Губерніальної Народної Управи виніс на VII чергове зібрання Подільської Губерніальної Народної Ради [9, арк. 15].

У подільській пресі в жовтні 1918 р. повідомлялося, що Київський Український національний хор “працює вже цілий рік і дає концерти” [4, арк. 24]. На 23 жовтня 1918 року планувався його концерт в Кам’янці. Хор у складі 100 осіб мав виконувати твори українських композиторів під диригуванням К. Стеценка [15, с. 2].

Відомо, що за прикладом Києва українські національні хори були засновані у Полтаві, Чернігові, Харкові, Катеринославі, Могилів-Подільському та інших містах. На початку осені 1918 року планувалося заснувати або реорганізувати вже існуючі хори в “українські національні” у Черкасах, Радомишлі, Липовці, Богуславі, Кирилівці, Житомирі, Ямполі, Звягелі, Ольгополі [2; 10, с. 2].

Ініціативна група з членів Кам’янець-Подільської “Просвіти”, колишніх учасників Першого Українського національного хору Києва, заснувала Кам’янецький відділ Українського національного хору та розпочала роботу по його творенню у Кам’янці. Протягом одного місяця вдалося не тільки набрати 60 членів хору, а й розпочати репетиції [4, арк. 24, 40 зв.].

У неділю 30 червня 1918 р. о 6 годині вечора в приміщенні “Просвіти” відбулося відкриття К-ПУНХ та його перші загальні збори [4, арк. 25]. На відкритті, окрім членів хору була присутня й стороння публіка [4, арк. 41].

На порядку денному загальних зборів стояли наступні завдання: 1) відкриття, 2) доповідь П.Бутовського, 3) промова О.Приходька, 4) читання статуту, 5) організаційні справи [5, арк. 1].

П.П.Бутовський ознайомив зібрання з історією організації К-ПУНХ та закликав молодь до праці “на користь рідної української пісні” [4, арк. 41]. Головний ідеолог творення національних хорів, представник музичного відділу О.К.Приходько зачитав присутнім статут національних хорів. Перед закриттям перших загальних зборів були проспівані “Ще не вмерла Україна” й “Заповіт” [4, арк. 41 зв.].

З 2 липня 1918 р. К-ПУНХ приступив до щоденної хорової діяльності [4, арк. 41 зв.]. На других зборах 14 липня 1918 р. перед розглядом порядку денного, відбулася перша загальна співанка (репетиція), на якій “зводились” пісні “Чи я в лузі” і “Стелися барвінку”. Співанки для хористів призначалися тричі на тиждень: загальні по неділям і четвергам, щовівторка для сопрано і басів, щосереди для альтів і тенорів. До хору продовжували записуватися нові члени, які мали добрий голос, гарний слух, але не всі знали нотну грамоту. На зборах вирішено було започаткувати школу нотної грамоти при К-ПУНХ [5, арк. 2]. Школа давала знання нотної грамоти й сольфеджіо [4, арк. 41 зв.] не тільки слабшим членам хору, але і стороннім особам, що приходили навчатися. Навчання проводив відомий записувач народної пісні й українських гімнів С.Козицький [4, арк. 40 зв.; 13, с. 28].

4 липня 1918 року українське музичне товариство “Кобзар” припинило свою діяльність через утворення у Кам’янці “аналогічної організації” та пере-

хід більшості його членів до новоствореного К-ПУНХ [4, арк. 17; 7, арк. 1, 1 зв., 2]. Все майно (ноти і кошти) товариства “Кобзар” були передані хору [4, арк. 17; 5, арк. 2 зв.; 8].

В приміщенні “Просвіти” 28 липня 1918 р. на зборах К-ПУНХ за головування С.Приходька згідно статуту відбулися вибори диригента та членів хорової ради [5, арк. 4]. Диригентом хору став П.Бутовський, в минулому заступник диригента хору української громади у Варшаві [4, арк. 40 зв., 41 зв.], а його заступником (товаришем) – С.Козіцький [5, арк. 4]. Перший склад хорової ради налічував 14 осіб: І.Вікул (хоровий староста), П.Бутовський (диригент), М.Орисік (староста сопранової партії), Н.Войтович (заступник старости сопранової партії), В.Березовська (староста альтової партії), О.Соловська (заступник старости альтової партії), Я.Манкевич (староста тенорової партії), Загурський (заступник старости тенорової партії), М.Бернасовський (староста басової партії), В.Олійник (заступник старости басової партії), С.Приходько (скарбник), А.Павлиський (бібліотекар), М.Сорокатиї (писар), С.Козіцький (заступник диригента) [4, арк. 20]. Н.Березовську прийняли постійним акомпаніатором хору [5, арк. 4]. До складу ж художньої ради увійшло 9 осіб [4, арк. 20 зв.]. Хорова рада збиралася щотижня по четвергам. Перше своє засідання вона провела 1 серпня 1918 р. [5, арк. 16].

Члени українського національного хору, за виключенням диригента та хорової ради, працювали безкоштовно, “радо віддаючи свій вільний час студіям хорового співу” [4, арк. 40 зв.]. Проте співанки, які проводилися в приміщенні “Просвіти” [13, с. 28], хористи часто не відвідували через постійну навчальну чи професійну зайнятість. Хорова дисципліна ставала предметом обговорення на засіданнях хорової ради. Так, 1 серпня було вирішено виключати з хору тих, хто пропустив три співанки по підряд, не повідомивши старосту партії [5, арк. 16], 13 серпня постановили: не спізнюватись на співанки та при першому знакові диригента припиняти “балачки” і всю увагу звертати на його руку, не займатись сторонніми справами під час співанки, а лише співати [5, арк. 16 зв.]. Запротоковані положення затвердили загальними зборами 18 серпня [5, арк. 16-16 зв.].

Кількість членів впродовж перших місяців існування хору постійно зростала. Архівні матеріали за хоровими списками фіксують: 29 голосів сопрано, 25 – альтів, 27 – тенорів та 28 – басів [7, арк. 5, 5 зв., 6, 7, 8]. Але фактично співанки відвідувало від 76 до 86 осіб [5, арк. 6]. До кінця 1918 року К-ПУНХ провів дев’ять публічних виступів. Пересічно під диригуванням П.Бутовського виступало 85 хористів. Під час концертів у Народному домі в жовтні 1918 р. разом з хористами виступала солістка Львівської опери Олександра Любич, а також драматичний гурток кам’янецької “Просвіти”. Сім хорових виступів відбулися безкоштовно. Репертуар хору у першому півріччі складався з українських народних пісень та гімнів в музичній обробці українських композиторів (О.Кошиця, К.Стеценка, М.Лисенка, В.Завадського, Я.Галя та ін.) [6, арк. 1-2].

“Хорова гулянка” (перший виступ К-ПУНХ) відбулася 1 вересня. Хором виконувалися гімни та народні пісні: “Ще не вмерла Україна”, “Україно, мати”, “Живи Україно”, “Стелися барвінку”, “Бондарівна”, “Ой знати, знати” на музику О.Кошиця, К.Стеценка, В.Завадського, М.Лисенка [6, арк. 1; 5, арк. 17 зв.]. 5 вересня хорова рада на своєму засіданні звернула увагу на відсутність “самоповажання” у членів хору, як членів національно-музичної громади та єдності між ними [5, арк. 17 зв.].

Друга публічна поява хору 6 жовтня 1918 р. у Народному домі широко анонсувалася у пресі, адже це був його перший концерт [6, арк. 1]. “Народний дім. Сьогодні рівно в 8 $\frac{1}{2}$ год. вечора відбудеться урочисте відкриття й перший концерт української народної пісні Українського національного хору у Кам’яниці на Поділлію при ласкавій участі артистки Львівської опери О.Любич і артиста В.Дальського. Хором диригує П.Бугоський. Акомпанує Н.Березовська. Під час виконання номерів вхід в залю забороняється...” [16, с. 1]. Квитки можна було придбати заздалегідь у касі Народного дому за ціною від 1 карб. до 8 карб. 25 коп. за місце [4, арк. 22; 16, с. 1].

Авансцена Народного дому у день виступу була гарно прибрана й оздоблена квітами і зеленню. По середині був вставлений портрет Т.Шевченка з написом над ним: “наша дума, наша пісня не вмере, не загине”. Концерт складався з трьох відділів. На початок хор заспівав гімн “Ще не вмерла Україна”. До слова привітання був запрошений голова секції по організації національних хорів МНО О.Приходько, який привітав і побажав “постійного успіху в службі чистому мистецтві”. У першому відділі виконували: “Україно, мати”, “Чи я в лузі”, “Ой знати, знати”, “Ой, на горі василечки сходять”, “Пливе човен”, “Стелися барвінку”. Далі К-ПУНХ та публіку вітав від товариства “Прогрес” “ветеран української національної ідеї” К.Солуха [4, арк. 35, 37 зв.; 14, с. 2]. Також була зачитана привітальна телеграма від Першого українського національного хору Києва [4, арк. 19].

Як промову К.Солухи, так і телеграму публіка вітала гучними оплесками [4, арк. 35]. Друге концертне відділення було розпочато поемою В.Пачовського “Гетьман Дорошенко” на музику Я.Галя. Виконував (мелодекламував) В.Дальський під акомпанемент хору. Г.Мідзінська продекламувала вірші О.Олеся “Яка краса відродження країни”. Наступний номер “Гетьмани, гетьмани” на слова Т.Шевченка, музику М.Лисенка виконаний був В.Дальським. Композиція “Айстри” проспівана артисткою Львівської опери О.Любич завершила друге відділення концерту. Третє і основне відділення розпочалося співом народних пісень “Козаченьку, куди йдеш” й “Коломийки” на музику М.Лисенка. Виконанні хором “Ой у саду”, “Час до дому, час”, “Живи Україно” та “Не поря” вразили публіку, яка вітала спів цих пісень гучними оплесками, “домагаючись” повторення [15, с. 2; 4, арк. 37 зв.]. По завершенню концерту для хористів був улаштований буфет: чай з бутербродами, грушки та цукерки. Чистий прибуток від концерту склав 153 карб. 40 шагів, які пішли на користь К-ПУНХ [6, арк. 2].

Концерт-виставу для учнів К-ПУНХ дав 21 жовтня в Народному домі на користь незаможних студентів [6, арк. 1, 2]. Виконали народні пісні: “Чи я в лузі”, “Ой у полі вишня”, “Коломийка”, “Пливе човен”, “Ой на горі василечки сходять”, “Стелися барвінку” та гімни: “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Gaudeamus” [6, арк. 1]. Окрім хору прийняли участь артистка Львівської опери О.Любич та драматичний гурток “Просвіти” [6, арк. 2].

В день відкриття Кам’янець-Подільського українського національного університету 22 жовтня 1918 р. хор виступав двічі. Перший раз під час молебної урочистостей в університеті, співаючи гімни “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Не пора” та “Gaudeamus” [6, арк. 1]. Другий – у Народному домі з концертом-виставою за участю драматичного гуртка “Просвіти” та артистки Львівської опери О.Любич. У програмі першого відділення виконувалися народні пісні хором та дві пісні проспівала О.Любич. “Тетьман Дорошенко”, поставлений драматичним гуртком “Просвіти” за режисурою А.Гальвіцького заповнив собою друге відділення програми. Апофеоз вистави у третьому відділенні ставив І.Ракочи. Хор акомпанував, виконуючи поему В.Пачовського “Тетьман Дорошенко” [4, арк. 29]. К-ПУНХ отримав подяку за участь у “великому святі відкриття” від заступника міністра освіти П.Холлодного та ректора університету І.Огієнка [4, арк. 27, 28].

В “Просвіті” 24 жовтня 1918 р. відбулася хорова вечірка, де були проспівані гімни “Ще не вмерла Україна”, “Вкраїно, мати”, “Не пора” [6, арк. 1]. Концертний відділ вийшов доволі імпровізованим [6, арк. 2].

В листопаді К-ПУНХ брав участь у відкритті та закритті селянського з’їзду, що проходив у приміщенні театру “Гігант”. Окрім постійного репертуару хор виконав на відкритті з’їзду дві нові народні пісні “Зашуміла ліщинонька”, “Ой на горі”; на закритті – дві колядки “Нова радість”, “Ой видить Бог” й шедрівку “Ой у полі” [6, арк. 2 зв.].

Останнім виступом у 1918 р. була хорова вечірка на Андрія (13 грудня) в “Просвіті”, де виконувалися гімни [6, арк. 2 зв.]. На майбутнє планувалось улаштування концерту колядок, концерту пам’яті Т.Шевченка, концерту пам’яті М.Лисенка, а також проведення цілої серії безплатних народних виступів [4, арк. 40 зв.].

Відомо, що протягом другого року своєї діяльності К-ПУНХ намагався активно виступати (всього з червня 1919 р. по червень 1920 р. хор виступатиме 36 разів), був одним із ініціаторів створення Кам’янець-Подільської Народної Консерваторії. Диригентами хору в цей час були: композитор Микола Леонтович, автор основоположних праць з історії української музики Микола Грінченко та інші діячі української музичної культури, які в силу різних обставин опинилися в Кам’янець-Подільському [6, арк. 3].

На жаль, важкі обставини воєнної пори не дали можливості митцям повною мірою проявити свої таланти. Так, діючи за наказом Міністерства преси й інформації, Головноуповноважений по справам організації народних оркестрів та хорів К.Стеценко мобілізував три кам’янецькі хори (К-ПУНХ, Соборний

і церкви св. Олександра). З хористів планувалося створити 5 фронткових хорів, зразковий хор у центрі заплілля, а також хори для базисних і фронткових груп. Але ці плани не вдалося реалізувати через брак коштів [6, арк. 11].

Таким чином, Кам'янець-Подільський Український національний хор був заснований 30 червня 1918 р. з ініціативи О.К.Приходька, П.П.Бутовського та інших членів місцевої “Просвіти” за зразком Київського Українського національного хору. К-ПУНХ діяв на підставі статуту, затвердженого Міністерством народної освіти. Членами хору ставала переважно українська учнівська та вже працююча молодь міста. Діяльність хору була досить добре організована, що дало йому змогу розпочати активну концертну діяльність вже восени. Виступи хору сприймалися не тільки як “гарна розвага”, але й як праця з “ознайомлення всіх напівсвідомих, малосвідомих і зовсім не свідомих з багатством і красою народної української пісні”, як культурно-духовна праця в піднесенні національної свідомості населення.

Список використаних джерел:

1. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 3-19.
2. В музичному відділі Міністерства Народної Освіти // Волинська народна газета (Житомир). – 1918. – № 18. – 6 жовтня. – С. 21.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр. 2 “Афіші Українського Національного Хору (6.X.1918 – 30.VI.1920)”, 9 арк.
4. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.4 “Концерти і виступи хору в 1918 р. (6.IX.1918 – 06.X.1918)”, 52 арк.
5. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.6 “Діла Українського Національного Хору. Протоколи за 1918 р. (30.VI.1918 – 12.XI.1920)”, 58 арк.
6. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.7 “Справоздання, різні акти та доклади за 1918 і 1919 р. (6.X.1918 – 30.VI.1920)”, 30 арк.
7. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.8 “Списки членів національного хору за 1918, 1919 і 1-у пол. 1920 р. (30.VI.1918 – 22.IX.1920)”, 91 арк.
8. ДАХО, ф.Р-1515 “Кам'янець-Подільський Український національний хор”, оп. 1, спр.12 “Список нот Українського музичного “Кобзар” в м.Кам'янець-Подільському”, 39 арк.
9. ДАХО, ф.Р-260 “Подільська Губернська Народна Управа”, оп. 1, спр. 40 “Доповіді Губернської народної управи про роботу відділу народної освіти по організації інституту книгонош, виготовленню наочних посібників і обладнання шкіл та по іншим питанням (листопад 1918 р.)”, 24 арк.
10. Життя Подолии (Могилів-Подільський). – 1918. – № 60. – 27 септєбря. – 2 с.

11. Ілініцька, Н. С. Культурно-мистецькі традиції Поділля як формотворчий музичний чинник / Н. С. Ілініцька // Педагогічний дискурс. – 2011. – Випуск 9. – С. 136-140.

12. Кравчук, О. М. Діяльність владних структур української держави на Поділлі у національно-культурній сфері / О. М. Кравчук, Н. М. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С. 225-240.

13. Національний хор в Камінці на Поділлі. З життя України й Поділля // Село. – 1918. – № 28-29. – 28 серпня. – 32 с.

14. Перший концерт Кам'янець-Подільського українського національного хору. Театр и искусство // Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 59. – 17 октября. – 2 с.

15. Перший концерт Кам'янець-Подільського українського національного хору (закінчення). Театр и искусство // Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 63. – 22 октября. – 2 с.

16. Подольській край (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 197. – 6 октября. – 2 с.

17. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько; упорядники та автори передмови Ю.Легун, О.Кравчук. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – 416 с.

18. Приходько, О. Заснування хору “Української громади” у Варшаві (1908–1915) // Український календар. 1968. – Варшава: Укр. сусп.-культ. т-во, 1967. – С.101-104.

19. Трембiцький, А. А. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / А. А. Трембiцький, А. М. Трембiцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.16: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 225-247.

Резюме

В статтє исслєдуєтєя становленє Камєнец-Подольского Украинского национального хора и его деятельность за первое полугодие существования.

Ключевые слова: Камєнец-Подольский Украинский национальный хор, народная песня, гимн, концерт, О.Приходько, П.Бутовский, “Просвита”.

Одержано 12 квітня 2012 року

УДК 94(477.43)“1919”

С.В.Олійник

Театральний серпень 1919 року (до історії мистецького життя Поділля в добу Директорії УНР)

Досліджується перебіг театрального життя Поділля у серпні 1919 року.

Ключові слова: Директорія УНР, Поділля, театр.

У добу Директорії УНР на території Поділля, попри складне воєнно-політичне становище, активно вирувало культурно-мистецьке життя. Серед мистецького розмаїття чи не найбільшого поширення набуло театральне мистецтво. Ця сторінка подільської історії отримала відображення у значній кількості публікацій¹. Завдяки їм ми маємо змогу простежити загальну картину театрального життя подільського краю в добу Директорії УНР, репертуар, театральні трупи тощо. Однак, попри зазначені успіхи, на порядок денний виходить потреба більш глибокого дослідження питання організації, функціонування театрів на теренах Поділля, їх місце і роль у культурно-мистецькому житті не лише краю, а й також українського війська, що вело боротьбу за збереження української державності. Обраний нами хронологічний проміжок, зазначений у заголовку статті, не випадковий. Адже саме на серпень 1919 року створюються чи не найсприятливіші умови для розвитку театрального мистецтва. На цей час припала відносна воєнно-політична стабільність, губернський центр перетворюється в тимчасову столицю УНР, українська влада звертає увагу до театру, як вагомого чинника у зростанні національної свідомості українства та в проведенні агітаційно-пропагандистської роботи, на Поділля із Києва та з України прибувають театральні митці тощо.

У кожній справі, зокрема театральній, вагоме місце посідають організаційні моменти. Так, відносний спокій дозволив у серпні 1919 р. обрати Тимчасову раду Всеукраїнської театральної спілки. Очолив її Корольчук. Крім нього до керівного складу увійшли Лопатинський, Овдієнко, Ковалевський та Черкасенко. В Народному Домі відбувся щоденно запис у члени спілки². На жаль, брак інформації не дозволяє з'ясувати кількісні показники Всеукраїнської театральної спілки за період її діяльності на теренах Подільського краю.

Центрами театрального життя Поділля були Кам'янець-Подільський, Жмеринка, Вінниця, Проскурів. На шпальтах часописів подоляни могли прочитати як схвальні відгуки, так і критику на виступи театральних митців. Аналіз такого роду публікацій дає змогу відмітити зростання майстерності театралів, їхнє прагнення постійно оновлювати репертуар. Театральні трупи М.Садовського та Й.Стадника давали вистави не лише в містах і містечках, вони також виїздили на фронт. У репертуарі колективів були твори національної класики – “Наталка Полтавка”, “Бурлака”, “Сорочинський ярмарок”, “Катерина”, “Наймичка”, “Безталанна” та ін.³.

Після того, як українська влада осіла на Поділлі, в урядових колах виникла ідея створення мандрівних театрів для фронту. Реалізацію цієї ідеї було покладено на Міністерство Преси і Інформації. Голову товариства акторів М.Садовського було призначено Головноуповноваженим по організації народних театрів для фронту шляхом мобілізації всіх артистів у Кам'янці-Подільському. Робота набрала значних обертів. Випробовувались нові актори, складались списки, кошториси і т.п. В театрі Народного Дому постійно проходили репетиції, відбувались платні і безкоштовні вистави. Перед початком перших вистав виголошувались пропагандистські промови політичними і громадськими діячами. Театр завжди був переповнений. Через деякий час окремі акторські трупи було направлено з виступами на фронт, де вони отримали гарні відгуки у глядачів⁴.

12 серпня 1919 р. в театрі М.Садовського відбулись урочистості з нагоди 150-річчя з дня народження І.Котляревського. З нагоди свята з вступним словом виступив професор Кам'янець-Подільського державного університету В.Біднов. До уваги глядачів театральною трупкою було представлено п'єсу "Наталка Полтавка". Виступ отримав схвальні відгуки переповненого театру. Окрасою вистави були сам М.Садовський, що виконував роль Виборного, та артист Івлєв (виконував роль Миколи), який крім гарного голосу причарував публіку своєю талановитою грою⁵.

У місцевій пресі прослідковується справа підготовки постановок тої чи іншої п'єси. Так, у часописі "Україна" за 12 серпня у рубриці "Театр і Мистецтво" досліджується стан підготовки трупкою М.Садовського нової п'єси П.Черкасенка "Тайдамаки" за однойменним твором Т.Шевченка. Дописувач відзначав, що на той час композитором К.Стеценком уже написано музику, яка на його думку "навіть при поверховому знайомстві" складає враження "чогось свіжого і сильного", особливо ті частини, в яких композитор використав народні мотиви. Автор статті вважав, що ця п'єса обіцяє бути дуже цікавою, з огляду на те, що вона має багато спільного з тими подіями, що відбувались у той час в Україні, і повинна відігравати надзвичайну роль в справі національно-патріотичного виховання громадян і війська особливо. Тому, на думку автора "було-б дуже бажано, щоб справа постановки цієї п'єси в довгий ящик не одволікалась" і було зроблено відповідні декорації⁶.

Найбільш професійний підхід у висвітленні підготовки та постановки простежується щодо п'єси С.Васильченка "Куди вітер віє" (прем'єра відбулася 13 серпня 1919 року). На шпальтах часопису "Україна" напередодні прем'єри вистави було опубліковано її лібрето⁷, вміщено оголошення про її першу постановку, у якому зазначалися виконавці ролей – Ковалевський (Корецький), Хугорна (Корецька), Лебедіва (Ліза), Овдієнко (студент Коломієць), Левицький (офіцер)⁸. На наш погляд, така увага до даної театральної вистави пов'язана з її актуальністю тогочасного моменту. В основі сюжету поставлено викриття такого явища як пристосуванство (міщанська родина українського походження, нехтуючи національним, приймає сторону сильнішого). Загалом п'єса справила сильне враження на глядачів. Нажаль, цього не можна було сказати

про акторів. Особливо це стосувалося виконавців жіночих ролей. Значно кращим могло б бути виконання Овдієнком ролі студента-квартиранта Корецьких. На думку театрального критика на заваді йому стала зайва нервовість на початку п'єси і непотрібна біганина по сцені. Виконувати цю роль доцільно було в іронічно-гумористичному тоні. Найбільш бездоганно зіграв Ковалевський (виконував роль Корецького)⁹.

Надзвичайно велику увагу у театральних критиків привернула п'єса С.Черкасенка "Про що тирса шелестіла". На думку Я.Савченка (автора замітки) дану постановку "серед українських історичних п'єс, по силі драматизму і мистецького втілення, беззаперечно, треба признати найбільш цінною" у творчості зазначеного драматурга. У попередніх своїх творах С.Черкасенку не вдалося проявити себе так потужно. На переконання оглядача драматургу вдалося на фоні історично-побутових подій козаччини за часів кошового Івана Сірка створити "казку-феєрію, глибоку і по своїй поетичній обробці, і по філософсько-психологічному змісту". П'єса в цілому "дає безмежні можливості для сценічного втілення і не вичерпуване джерело для творчості кожного артиста". На жаль, сценічна дійсність виявилась не на висоті. За свідченнями Я.Савченка цей недолік стосувався всіх персонажів. Виключенням були лише масові сцени, особливо відповідь козаків турецькому султану¹⁰.

Виступи театральних труп збирали значну кількість глядачів. Серед них були і високоповажні персони. Так, зокрема, 16 серпня 1919 р. на виступі трупи М.Садовського був присутнім Головний Отаман С.Петлюра. Поставлені трупю п'єси "Запорожець за Дунаєм" та "Куди вітер віє" отримали схвальні відгуки в пресі¹¹.

І надалі, в 20-х числах серпня театральні дійства продовжували чарувати подолан. Так, зокрема, 22 серпня на сценах Пушкінського дому та Літнього театру у Кам'янці-Подільському мали місце постановки, відповідно "Степового гостя" Б.Гринченка та "Жартівниця", "Ох, та не люби двох" і "Ку-ку"¹².

Поряд із українцями свої вистави влаштовували представники національних меншин. Так, зокрема, єврейська Культур-ліга з успіхом проводила в Кам'янці-Подільському вистави "Процес Бейліса", "Год, менш унд тойфель" та ін. Станом на серпень 1919 р. в Кам'янці-Подільському діяли ряд єврейських театральних гуртків ("Газомір", "Кунст", "Ізраїль", "Габомо")¹³.

25 серпня 1919 року єврейською народною трупю при "Культур-лізі" в літньому театрі губернського центру була представлена одна із комедій Шолом Алейхема¹⁴. Часом постановки місцевих єврейських аматорів були виконані на професійному рівні. Прикладом цього може слугувати улаштована ними п'єса Лібіна "Ді Геброхене Герцер". Театральний оглядач відзначив серед акторів Маламуда (виконував роль Нухима) та Драхлера (виконував роль Авідора). Автор газетної замітки особливо відзначив першого актора, який зумів передати належним чином образ старого єврея¹⁵.

30 серпня 1919 року з великим успіхом пройшла вистава єврейською мовою "Год, менш унд тойфель", поставлена єврейською "Культур-лігою".

На думку театрального оглядача саме ця вистава дала змогу констатувати про те, що єврейський народний театр досяг необхідних висот, щоб здійснювати виховну роботу з глядачами¹⁶.

Вагомою подією театрального життя стала поява публікації, присвяченої історії українського театру в ХХ ст. У ній автор на конкретних фактах вказує успіхи і невдачі театрального мистецтва в цей період, зокрема, в умовах другої війни УНР з Радянською Росією¹⁷.

В липні 1919 р. на Поділля прибула Українська Галицька армія. Разом із нею перехід здійснили і українські галицькі театри, які об'єдналися в "Народний театр" під опікою Головноуповноваженого по організації театрів УНР М. Садовського. Вистави ставились в Пушкінському домі та Літньому театрі у Кам'янці-Подільському¹⁸. Так, зокрема, "Народний театр" з 9 серпня 1919 року розпочав свої гастролі у Проскуріві. У перший же день театр дав дві вистави: "Невільник" Старицького та "Суєта" Тобілевича. Наступного дня було влаштовано безкоштовну виставу для вояків. Як відомо, часом перед театральними діями місцевою владою здійснювались політично-агітаційні заходи, що мали на меті піднесення національної свідомості як подолян, так і вояків. Мало місце таке явище у даному випадку¹⁹.

Слід зазначити, що галицький театр активно займався культурно-просвітницько-політичною діяльністю. Так, за допомогою Департаменту пропаганди міністерства преси при театрі було улаштовано читальню для українських вояків, у якій останні мали б змогу черпати новини з тогочасних часописів. До діяльності галицького театру активно долучились місцеві культурно-мистецькі сили, представлені "національним хором". Загалом діяльність "Народного театру" була тепло зустрінута не лише місцевими мешканцями, а й українськими вояками. Як зазначалося в одній із заміток тогочасної преси, "Народний театр" був налаштований на проведення вистав також на околицях Проскурова та на фронті²⁰.

На жаль, складне воєнно-політичне становище не могло не позначитись на кадровому потенціалі театральних митців. Так, наприкінці серпня набуло поширення явище мобілізації акторів до роботи в різних установах, що безумовно призводило до втрати якості виступів театральних труп²¹.

Отже, у серпні 1919 року театральне життя Поділля набуло значного розмаху. Активними його учасниками поряд із українцями були представники національних меншин. Попри певний кадровий голод зростала майстерність виконавців. Око і слух подолян та українських вояків радувало розмаїття театрального репертуару. Театральні дії стали вагомим чинником підвищення культурно-освітнього та національно-політичного рівня глядачів.

Примітки:

1. Грицюк, М. І. Преса як джерело культурно-мистецького життя Кам'янця-Подільського у 1919 році / М. І. Грицюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 16-22; Буравченко, Д. А. Культурне життя УНР у Кам'янецький період доби Директорії / Д. А. Бу-

равченко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 382-390; Жмурко, О. І. Часописи доби Директорії як джерело вивчення культурного життя Кам'янця-Подільського в 1919–1920 роках / О. І. Жмурко // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 281-283; Завальнюк, О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): історичний нарис / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник // Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2001. – 148 с.; Коваль, В. В. Преса УНР 1919 року про культурно-освітнє життя Кам'янця-Подільського / В. В. Коваль, Г. В. Гайшук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 22-32.; Кушнір, Б. М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році / Б. М. Кушнір // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 285-289; Олійник, С. В. Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української Галицької армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 230-235; Олійник, С. В. Культурно-мистецьке життя подолан в добу Директорії УНР / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 143-149; Олійник, С. В. Театрально-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 52-62.

2. Всеукраїнська театральна спілка // Україна. – 1919. – 9 серпня.
3. Олійник, С. В. Театрально-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР. – С. 53.
4. Там само.
5. Земляк. Театр М.К.Садовського / Земляк // Україна. – 1919. – 14 вересня.
6. Постановка нової п'єси С.Черкасенко “Гайдамаки” // Україна. – 1919. – 12 серпня.
7. Куди вітер віє // Україна. – 1919. – 9 серпня.
8. П'єса С.Васильченка “Куди вітер віє” // Україна. – 1919. – 13 серпня.
9. Я. С-ко. “Куди вітер віє” // Україна. – 1919. – 15 серпня.
10. Савченко, Я. “Про що тирса шелестіла” С.Черкасенка / Я. Савченко // Україна. – 1919. – 26 серпня.
11. Головний отаман в театрі // Україна. – 1919. – 17 серпня.
12. Театри та вистави // Україна. – 1919. – 22 серпня.
13. Рах-ч. Ді Геброхене герце / Рах-ч // Україна. – 1919. – 28 серпня.
14. Вистави та концерти // Україна. – 1919. – 24 серпня.
15. Рах-ч. Ді Геброхене герце / Рах-ч // Україна. – 1919. – 28 серпня.
16. Бенц-Перец А. Гот менш унд тайфель- Годріна / А. Бенц-Перец // Україна. – 1919. – 2 вересня.
17. Самовидець. Про український театр / Самовидець // Україна. – 1919. – 17 серпня; 23 серпня; 26 серпня.
18. Олійник, С. В. Діяльність Бюро Пропаганди (Пресової Квартири) Української Галицької армії на Поділлі (літо 1919 – весна 1920 рр.) // Освіта, наука і культура

на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006 – Т. 6. – С. 44, 46.

19. Народний театр в Проскурві // Україна. – 1919. – 14 серпня.

20. Там само.

21. Олійник, С. В. Театрально-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР. – С. 54.

Резюме

Исследуется театральная жизнь Подолья в августе 1919 года.

Ключевые слова: Директория УНР, Подолье, театр.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(480):070(477.43)“1919/1920”

О.М.Кух

Фінляндія на сторінках кам'янецької преси 1919–1920 рр.

В статті на прикладі часописів Кам'яця-Подільського характеризується висвітлення фінляндської тематики українськими часописами доби Визвольних змагань, визначається коло питань, що найчастіше розглядались, особливості їх висвітлення тощо.

Ключові слова: Фінляндія, преса, “Наші шляхи”, “Україна”.

Періодичні видання є важливим джерелом з вивчення українсько-фінляндських відносин. Вони дозволяють не лише охарактеризувати ті чи інші аспекти стосунків між двома країнами, але й уявлення про візаві політичної еліти та широкої громадськості двох країн. На жаль, досі в історіографії, не зважаючи на існування досить значної кількості праць, присвячених українсько-фінляндським відносинам 1918–1922 рр.¹, дане питання не піднімалось.

Зауважимо, що попри поширені у вітчизняній історіографії твердження про традиційні дружбу і взаємний інтерес, загалом до 1917 р. контакти між Україною і Фінляндією носили досить обмежений характер. Вони зводились переважно до торгівлі (до Великого князівства Фінляндського постачалось українське збіжжя, а звідти вивозились папір, продукція лісової та лісопереробної промисловості²), а також проходження служби офіцерами або чиновниками – так, К.Г.Маннергейм розпочинав кар'єру в Харкові³; в Сімферополі, Проскурві і Києві проходив службу генерал від інфантерії і відомий громадський діяч 1920–30-х років Карл Юхан Вольдемар (Володимир Олексі-

йович) Альфтан⁴; неодноразово бував в Україні військовий міністр Російської імперії О.Ф.Редігер, останні роки якого пройшли в маєтку тестя на Полтавщині, у Переяславі та Севастополі⁵.

Посилення національних рухів у Російській імперії, зокрема у Фінляндії й Наддніпрянській Україні, призвело до поступової активізації контактів між ними. Зокрема, у 1906 р. Чернігівська Українська громада надіслала лист з висловами підтримки сейму Фінляндії⁶. З-під пера М.Грушевського у 1911 р. вийшла стаття “Століття Фінляндії”, в якій Велике князівство Фінляндське зображувалось як приклад для українців яким чином слід боротись за свої політичні права⁷. В період першої світової війни українські та фінляндські самостійники співпрацювали в створеній під егідою німців Спілці поневолених Росією народів⁸, на шпальтах “Вісника Союзу визволення України” з’явився цикл публікацій про історію, економіку, культуру та політичне життя Фінляндії⁹.

Впродовж 1917–1918 рр. як Фінляндія, так і Україна пережили період загострення протиріч із Тимчасовим урядом, збройний конфлікт із більшовиками, а також стабілізацію політичного становища впродовж літа-осені 1918 р. Потрібно зазначити, що перипетії суспільного життя Фінляндії цього часу практично ніяк не відображені на сторінках кам’янецької преси, хоча вони висвітлювались багатьма українськими часописами – скажімо, на розпуск Сейму Фінляндії Тимчасовим урядом 2 серпня 1917 р. відреагували навіть у маленькій повітовій Золотоноші, водночас в губернському центрі Поділля жоден періодичний орган на цю подію не відгукнувся. Гадаємо, така ситуація пояснювалась тим, що Кам’янець-Подільський у цей час перебував у вирі воєнних подій – наприклад, зростання інтересу до Фінляндії після розпуску сейму співпало із подоланням на Південно-Західному фронті наслідків австро-німецького наступу, коли ворожі війська вийшли до Дністра і Збруча. Тим більш неможливим стало висвітлення закордонних подій в період першої українсько-більшовицької війни, коли замість розгорнулось боротьба між українськими та більшовицькими частинами.

Зростання зацікавлення до Фінляндії в періодиці Кам’янець-Подільського простежується з 1919 р., коли різко зростає кількість публікацій на фінляндську тематику. Безумовно, значною мірою це зумовлювалось перетворенням міста на тимчасовий державний центр та пов’язані з цим культурні процеси – перенесення до Кам’янца редакцій ряду газет, залучення до роботи в пресі багатьох талановитих представників української інтелігенції. Однак варто відзначити той факт, що на відміну від фінляндської преси, в якій стабільно висвітлювались різні аспекти двосторонніх відносин, публікувались інтерв’ю з українськими та фінляндськими дипломатами, жоден кам’янецький часопис навіть в “столичний” період практично не аналізували стану відносин між двома країнами. Як виняток можемо навести лише декілька матеріалів. Наприклад, невеличку замітку “Фінляндські вчителі – вчителям Українцям”, в якій повідомлялось про вітальну адресу Центральної управи Товариства

вчителів приватних шкіл Фінляндії Всеукраїнській вчительській спілці, передану до українського посольства в Гельсінкі. Зазначалось, що “братерську співучасть та сердечне співчуття безупинній праці українського учительства на користь рідній мові” було прийнято на щорічних зборах товариства у відповідь на привітання від українського вчительства, однак жодних додаткових відомостей щодо контактів між освітніми структурами двох країн вміщено не було, віднайти ж документ серед матеріалів українського посольства у Фінляндії нам не вдалось¹⁰.

В квітні 1920 р. в часописі “Наш шлях” з посиланням на львівську газету “Вперед” було вміщено замітку про створення латвійським урядом комісії з налагодження торгівельних відносин з Україною, а також про заяву консула Фінляндії в Ризі, “що правлячі кола Фінляндії також бажають вести підготовчу працю в тому ж напрямку”¹¹. На нашу думку, публікація є нічим іншим як газетною “качкою”, призначеною демонструвати міжнародне визнання УНР та зацікавленість у відносинах із нею, адже створення подібної комісії не підтверджується архівними джерелами. Крім того, налагодження економічних відносин мав би займатись не консул (особа, відповідна за захист інтересів громадян у країні-резиденті), а відповідний аташе посольства чи інша уповноважена особа саме зі складу дипломатичного представництва. Врешті-решт, залишається незрозумілим, чому саме фінські дипломати у Ризі мали брати на себе налагодження контактів з УНР, якщо в Гельсінкі в цей час діяло українське посольство.

Одною з ключових для українського читача була проблема участі фінляндських частин в наступі на Петроград. Подібна збройна акція, що могла докорінно змінити хід антибільшовицької боротьби на всій території колишньої імперії, так і не відбулась через непоступливість командуючого білогвардійською Північно-Західною армією генерала Юденіча, однак різноманітні чутки і гіпотези про неї циркулювали сторінками вітчизняних газет. Оскільки надходження достовірних відомостей із Фінляндії було майже неможливим, переважно наводились уривки із публікацій іноземних часописів. Своєрідним рекордом можна вважати публікацію в газеті “Наш шлях” від 23 травня 1920 р., де замітка “Фінляндія піде на Петроград” містить посилання на “Варшавське слово” за 11 травня, вказівку, що дану новину отримано з Християнії (сучасне Осло), а розпочинається словами “З Лондона повідомляють: робітнича преса підтверджує”. Далі було вміщено інформацію про поставки до Фінляндії “з ріжних держав” значної кількості зброї і амуніції, котрі, начебто, засвідчували бажання керівництва Фінляндської Республіки наступати на Петроград¹². Далі з посиланням на ті ж джерела інформації вказувалось, що уряд Фінляндії відмовився давати офіційні роз’яснення щодо миру з Радянською Росією під час обговорення цього питання в Сеймі¹³.

Якщо у вказаних публікаціях принаймні було вказано, з яких джерел отримано інформацію, то в ряді інших не було навіть цього. Наприклад, газета правлячої соціал-демократичної партії в період, коли армія УНР була практично на

межі загибелі, а Директорія й уряд готувались до евакуації з Кам'яця, опублікувала замітку під категоричною назвою “Інтервенція Фінляндії”. Всі головні тези матеріалу супроводжувались уточненнями на кшталт “буцімто” (вживається тричі), “гадають”, “повідомляють”, “доносять” і зводились до повідомлення, що під тиском Антанти і Північно-Західного уряду керівництво Фінляндії невдовзі почне наступ на Петроград¹⁴. Аналогічні думки, хоч і в менш радикальній формі, містять і в матеріалі “Скругне становище Фінляндії”¹⁵.

Подібні матеріали постійно з’являлись і надалі, переважно в періоди загострення ситуації на фронті, коли виникало соціальне замовлення на матеріали, котрі б переконали в поразці ворога. Так, в травні-червні 1920 р., крім згаданої вище публікації “Фінляндія піде на Петроград”, було вміщено також аналогічну за змістом “Фінляндія проти більшовиків”, де з посилання на “Daily Express” стверджувалось, що прийнято урядове рішення про участь в наступі на більшовиків¹⁶.

Часописи Кам’яця, характеризуючи позицію Фінляндії щодо РРФСР, наголошували на проблемі визнання незалежності Суомі білогвардійськими урядами. Це мало значення для українців як можливий прецедент, а крім того, могло послужити поштовхом для фінляндського наступу. Тому із західних видань передруковувались замітки про оточення Петрограда фінськими й естонськими військами, котрі “чекають визнання з боку Колчака, тому не наступають”¹⁷, про зусилля Вищої ради Антанти щодо налагодження відносин між Фінляндією і урядом Колчака¹⁸ тощо.

Водночас мали місце і публікації протилежного змісту, в яких інформація про фінляндсько-білогвардійські домовленості щодо спільного наступу на “колиску революції” спростовувалась¹⁹. Автори іншої статті, в якій характеризувалось становище більшовицьких армій на різних фронтах, визнавали, що фінляндська армія, хоча й стоїть всього в 20–25 км від Петрограда, однак її бойова активність обмежується “перестрілкою та розвідочними подіями”²⁰. В червні 1920 р. в пресі почали повідомляти про мирні переговори між Фінляндією та РРФСР, фактично повторюючи повідомлення західноєвропейських часописів, до того ж із запізненням, – так, інформація про можливість радянсько-фінляндських переговорів, надрукована у паризькій “Le Temps” 29 травня, в кам’янецькій газеті з’явилась щойно 12 червня²¹; 25 червня було опубліковано статтю з “Echo de Paris” про бажання парламенту Фінляндії розпочати переговори з Росією 10 червня в Дерпті (Тарту)²².

В окремих випадках некритичне повторення західних джерел призводило до фактичної дезінформації читача. Так, “Трудова громада” з перервою в кілька тижнів вмістила статті про проїзд через Фінляндію осіб, висланих зі Сполучених Штатів за симпатії до комуністів²³ і про вторгнення “фінляндських військ в силі 20000 чоловік з табором і машиновими крисами” до Карелії²⁴. Цікаво, що навіть відверта нелогічність і суперечливість матеріалів (який може бути проїзд через Фінляндію в умовах війни з більшовиками) не стала на заваді їх публікації чи принаймні доповненні відповідним коментарем.

В окремих випадках наводився лише певний факт, висновки із якого автори мали робити самостійно – наприклад, повідомлялось про мобілізацію у Фінляндії ополченців 1-го і 2-го розряду²⁵.

Окрім “петроградського”, помітне місце в публікаціях про Фінляндію займало Аландське питання. Починаючи з серпня 1919 р., кам’янецькі часописи постійно інформували своїх читачів про стан фінляндсько-шведського протистояння довкола статусу Аландських островів – повідомлялось про меморандум шведського уряду щодо передачі йому архіпелагу²⁶, характеризувалась негативна реакція населення Фінляндії на заяву Ж.Клемансо щодо можливої передачі островів Швеції²⁷. Черговий сплеск інтересу до Аландської проблеми припав на травень 1920 р., тобто співпав з переходом в контраст Червоної армії, коли позиція Фінляндії вкотре могла стати вирішальною для збройного протистояння в Східній Європі. 9 травня “Наш шлях” повідомив про прийняття закону, яким Фінляндія визнавала автономний статус архіпелагу²⁸. Однак вже за тиждень в цьому ж виданні під заголовком “Загроза нової війни” була передрукована інформація з “Кур’єра Львовського” про можливість війни між Швецією й Фінляндією²⁹, а невдовзі ця публікація була доповнена іншою, про загострення конфлікту через наполягання Стокгольма на проведенні плебісциту та категоричній відмові Фінляндії³⁰. Зазначимо, що обидві замітки мало відповідають дійсності – плебісцит на островах було проведено ще у 1919 р., однак тоді ж офіційний Гельсінкі відмовився визнати його результати, а шведський король офіційного оголосив, що проблема островів буде вирішена виключно шляхом переговорів.

Час від часу висвітлювались і інші факти з соціального і політичного життя Суомі – наприклад, навесні 1919 р. було вміщено коротеньке повідомлення про голод в Північній Фінляндії, що призвів до селянських заворушень³¹. Згодом було повідомлено про арешти в Фінляндії революційних діячів, пошуки зброї і революційної літератури³². Влітку 1919 р. повідомлялось про результати виборів у Фінляндії, в яких перемогу здобув професор Стольберг (цікаво, що одна газета подала його прізвище як “Альберт”³³, в іншому – як Штаньберг³⁴), а також про переговори між урядом і генералом Маннергеймом щодо призначення останнього головнокомандуючим³⁵; 10 серпня в газеті “Україна” з’явилась інформація про відставку міністрів Седергольма і Вальдена (показово, що при цьому жодним словом не було відзначено той факт, що Р.Вальден всього півроку назад був консулом Фінляндії в Києві, а на посту міністра підтримував політику жорстокого протистояння більшовикам і одночасного зближення з усіма державами, що утворились після розпаду Російської імперії) й можливу відставку всього уряду³⁶. Невдовзі в “Трудовій громаді” з’явилась публікація про новий уряд (главу якого названо не Енкелем, а Менхелем), його партійний склад і можливий політичний курс³⁷. В жовтні побачила світ інформація про вислання з Фінляндії всіх росіян, здатних носити зброю³⁸, що не відповідала дійсності й, очевидно, була повторенням інформації, що циркулювала сторінками інших часописів.

В ряді матеріалів щодо міжнародних відносин фінляндська тематика висвітлювалась побіжно – наприклад, в замітці про соціалістичну конференцію в Ревелі, на якій були присутні представники лівих партій Фінляндії, держав Балтії, Польщі й Білорусі, побіжно згадується виступ фінляндського представника Войенма з пропозицією нейтралізації Балтійського моря, натомість значно детальніше висвітлюються дебати щодо імперіалізму польських соціалістів. Подібна диспропорція могла бути як відображенням пріоритетів українських журналістів і читачів, для яких східна політика Польщі була, безумовно, актуальнішою за проблеми демілітаризації Балтики, так і повторенням джерела – варшавського “Работніка”³⁹.

Схожою була характеристика проекту наради “окраїнних держав”, що з’явився влітку 1919 р. як реакція на більшовицьку агресію. Крім відверто недолугої назви публікації – “Слов’янська (О.К. – ?!) федерація від Фінляндії до України”, привертає увагу антипольська риторика замітки (цілком зрозуміла, якщо взяти до уваги, що публікація з’явилась на початку вересня 1919 р., коли на Волині йшли бої між українськими і польськими військами), котра в кожного читача мала викликати питання, що ж робитиме союз п’яти слабких держав, затиснутий між ворожими більшовиками і поляками⁴⁰.

Однією з головних тем “Трудової громади” за лютий 1920 р. стала конференція “окраїнних держав” в Гельсінкі. Цей дипломатичний форум наочно продемонстрував зміни в геополітичному становищі УНР, яку навіть не запросили в число учасників. Тим не менш, в матеріалі “Відгомін гельсінфорської конференції” наголошувалось на позитивних здобутках конференції – порозумінні між Польщею і балтійськими країнами, рішенні Польщі, Латвії й Фінляндії не укладати сепаратного миру з Москвою (щоправда, як одразу зазначалось, що це рішення дезавуювалось відмовою від його підтримки з боку Естонії)⁴¹. В наступному номері цієї тематиці було присвячено ще дві публікації, в яких конференція трактувалась як вагомий крок на шляху об’єднання держав Східної Європи в боротьбі проти більшовиків⁴². Ще за кілька днів “Трудова громада” повідомила про спільне рішення представників України, Литви, Естонії й Фінляндії звернутись до Польщі з вимогою підписувати мир з Радянською Росією лише за умови визнання їх незалежності⁴³. Показово, що при цьому не було вказано ні місця прийняття цього рішення, ні осіб, що його приймали, та й сам цей документ в інших джерелах не згадується. Тобто, швидше за все, ми маємо справу з черговою спробою підтримати моральний дух населення.

В листопаді 1920 р. було надруковано повідомлення Українського пресового бюро про нараду в Ризі військових представників Фінляндії, Естонії, Латвії, Польщі й України щодо військового союзу⁴⁴.

Загалом можна відзначити кілька характерних рис у висвітленні фінляндської тематики часописами Кам’янець-Подільського у 1919–1920 рр.: звертання до неї відбувалось лише епізодично і зумовлювалось переважно певними кон’юнктурними моментами – Фінляндія цікавила або як можливий рятівник,

похід якої на Петроград змінить перебіг бойових дій, або в контексті її відмови від боротьби з більшовиками через гіпотетичний конфлікт за Аландські острови. В окремих випадках повідомлення інформували читача про важливі події суспільно-політичного життя Фінляндської Республіки, однак без жодного аналізу чи характеристики можливих наслідків. Все це засвідчує обмеженість знань і поверховість уявлень про Фінляндію в тогочасному українському суспільстві, ситуативність зацікавлення нею, а також обмеженість інформація, котра б походила з першоджерел і сприяла кращій поінформованості суспільства.

Примітки:

1. Ремі, Й. Відносини між Україною та Фінляндією 1918 р. / Йоханес Ремі, Віктор Пилипенко // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К.: Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства, 1999. – С. 77-81; Ремі, Й. Дипломатичні відносини між Україною та Фінляндією 1918–1921 роках / Йоханес Ремі, Віктор Пилипенко // Етнічна історія народів Європи. – № 24. – 2008. – С. 146-157; Борисенко, С. Українсько-фінські стосунки у 1918 р. / Сергій Борисенко // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 16. – К.: Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства, 2008. – С. 100-105.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.3696, оп.1, спр.35, арк.42.

3. Маннергейм, К. Г. Мемуари / К. Г. Маннергейм. – М.: Вагриус, 1999. – С. 11.

4. Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е апреля 1914 года. – СПб.: Военная типография императрицы Екатерины Великой. – С.452.

5. Редигер, А. Ф. История моей жизни. Воспоминания военного министра / А. Ф. Редигер. – М.: Канон-пресс; Кучково поле, 1999. – С. 9.

6. Шевелів, Б. Адреса Чернігівської Української громади до Фінляндського союму з року 1905 / Борис Шевелів // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття / Під редакцією Михайло Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – Книга друга. – С. 321-323.

7. Грушевський, М. Століття Фінляндії // М. Грушевський. Твори. В 50-ти тт. – Л.: Світ, 2005. – Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1917 рр.)”. – С. 237-238.

8. Gummerus, H. G. Jaakarit ja aktivistit: sotavuosien miustelmia Tukholmasta ja Berliinista / Herman Gummerus. – Porvoo: WSOY, 1928. – S. 338.

9. Н. В. Фінляндське питання / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 102. – С. 381-382; Н. В. Фінляндське питання / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 103. – С. 398-400; Н. В. Фінляндське питання / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 104. – С. 402-414; Н. В. Культурно-національне відродження фінського народу / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 106. – С. 448-450; Н. В. Культурно-національне відродження фінського народу / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 107. – С. 460-462; Н. В. Суспільно-економічні відносини в Фінляндії / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 108. – С. 478-480; Н. В. Суспільно-економічні

відносини в Фінляндії / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 110. – С. 511-515; Н. В. Фінляндське питання з державно-політичного боку / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 111. – С. 524-528; Н. В. Фінляндське питання з державно-політичного боку / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 112. – С. 543-547; Н. В. Фінляндське питання з державно-політичного боку / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 114. – С. 572-576; Н. В. Будучина Фінляндії / Н. В. // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 114. – С. 577-578.

10. Фінляндські вчителі – вчителям Українцям // Наш шлях. – 1920. – 20 березня. – С. 1.

11. Торговельні відносини України з Латвією і Фінляндією // Наш шлях. – 1920. – 7 квітня (Ч. 70). – С. 2.

12. Фінляндія піде на Петроград // Наш шлях. – 1920. – 23 травня. – С. 2.

13. Фінляндія і Сівітська Росія // Наш шлях. – 1920. – 23 травня. – С. 2.

14. Інтервенція Фінляндії // Робітнича газета. 1919. – 3 листопада. – С. 3.

15. Крутне становище Фінляндії // Робітнича газета. – 1919. – 16 жовтня. – С. 3.

16. Фінляндія проти більшовиків // Наш шлях. – 1920. – 22 травня. – С. 1.

17. З газет. Зупинка біля Петрограду // Визволення. – 1919. – 11 липня. – С. 1.

18. З газет. Операції коло Петрограду // Визволення. – 1919. – 6 серпня. – С. 2.

19. Фінляндія й Колчак // Україна. – 1919. – 16 серпня. – С. 4.

20. Військовий огляд // Україна. – 1919. – 17 серпня. – С. 1.

21. Вісті. За кордоном. Фінляндія та Совдепія // Наш шлях. – 1920. – 12 червня. – С. 1.

22. Фінляндія та Росія // Наш шлях. – 1920. – 25 червня. – С. 2.

23. Фінляндія переспускає більшовиків // Трудова громада. – 1920. – 22 січня. – С. 2.

24. Фінляндські війська перейшли границю // Трудова громада. – 1920. – 12 лютого. – С. 2.

25. За кордоном. Мобілізація в Фінляндії // Визволення. – 3 липня. – С. 2.

26. Аляндське питання // Україна. – 1919. – 9 серпня. – С. 3.

27. Питання про Аляндські острови // Україна. – 1919. – 21 жовтня. – С. 2.

28. Автономія Аландських островів // Наш шлях. – 1920. – 9 травня. – С. 2.

29. Загроза нової війни // Наш шлях. – 1920. – 16 червня. – С. 2.

30. Шведсько-фінський конфлікт // Наш шлях. – 1920. – 27 червня. – С. 5.

31. Телеграмми // Подольський край. – 1919. – 30 (17) апреля. – С. 2.

32. Телеграмми УТА // Наш шлях. – 1919. – 1 августа. – С. 1.

33. Трудова громада. – 1919. – 31 липня. – С.3.

34. З газет. Президент Фінляндії // Визволення. – 1919. – 8 серпня. – С. 2.

35. Новий фінський головнокомандуючий // Україна. – 1919. – 9 серпня. – С. 3.

36. Фінляндський уряд // Україна. – 1919. – 9 серпня. – С. 2.

37. За кордоном. Новий кабінет в Фінляндії // Трудова громада. – 1919. – 21 серпня. – С. 5.

38. Вислання з Фінляндії росіяни // Україна. – 1919. – 15 (2) жовтня. – С. 2.

39. Соціалістична конференція в Ревелі // Наш шлях. – 1920. – 22 квітня. – С. 3.

40. Слов'янська федерація від Фінляндії до України // Україна. – 1919. – 4 вересня.

- С. 3.
41. Відгомін гельсінфорської конференції // Трудова громада. – 1920. – 12 лютого.
– С. 1.
42. Конференція в Гельсінгфорсі // Трудова громада. – 1920. – 13 лютого. – С. 1; Висліди гельсінгфорської конференції // Трудова громада. – 1920. – 13 лютого. – С. 1.
43. Спільна акція окраїнних держав // Трудова громада. – 1920. – 17 лютого. – С. 2.
44. Оборонний союз на Сході Європи // Слово. – 1920. – 9 листопада. – С. 2.

Резюме

В статъе на примере газет Каменца-Подольского дається характеристика освещенія финляндской тематики украинской пресою 1919–1920 гг.

Ключевые слова: Финляндия, пресса, “Наш шлях”, “Україна”.

Одержано 5 квітня 2012 року

Етнокультура, конфесійне життя і побут подолян

УДК 94(477.43)“18”

Б.М.Хіхляч

Книжковий репертуар в уніатській церковній практиці на Поділлі у XVIII ст.

В статті висвітлюється діяльність василіан в галузі книгодрукування, наявність богослужбової літератури в церквах та монастирях Поділля у XVIII ст., шляхи їх поповнення.

Ключові слова: Друкарня, книга, монастир, церква.

Свою історію на території Поділля Уніатська церква розпочала з початку XVIII століття. В той час активна робота уніатського духовництва на подільських теренах проявилася передусім у культурному процесі. Особливо тут відзначився Чин святого Василя Великого (далі – ЧСВВ).

Питання здобутків ЧСВВ у книговидавничій діяльності, поширенні власних друків, забезпечення ними уніатських церков та василіанських монастирів, вивчали М.Яворівський, польські вчені М.Підлипчак-Масрович, А.Новицька-Єжова, сучасні дослідники О.Булига, В.Лось, Т.Соломонова. Фактичний матеріал зазначений у візитаціях церков, які збереглися в архівних фондах та історичних описах населених пунктів, надрукованих в Подільських Єпархіальних Відомостях.

Завдання даного дослідження – розкрити книжковий репертуар в уніатській церковній практиці на Поділлі.

Чин святого Василя Великого в історію церковно-релігійного життя українського народу увійшов своєю діяльністю в справі поширення унії, освітньої, виховної, видавничою справою, а також організацією бібліотек та науково-літературною працею ченців. Починаючи з другої чверті XVII ст. і до кінця XVIII ст. створюються і розгортають свою діяльність друкарні ЧСВВ у Вільні (1628–1839), Супраслі (1695–1804), Мінську (1790–1793), Уневі (1648–1771, 1700–1732 рр. книжки не друкувались), Львові (1700–1708), Почаєві (1732–1831)¹. На Поділлі ЧСВВ не мав жодної власної друкарні. Місцеві уніатські священники та ченці-василіани послуговувалися книжками переважно тих типографій, які були географічно ближчими. В основному користувалися Почаївськими друками, а також Львівськими й Унівськими².

За змістом літературу, видану в уніатських друкарнях, можна поділити на релігійну та світську. Релігійні книжки використовували під час Служби Божої, проповідей, при вивченні теології, філософії, церковного права. Такими були псалтирі, євангелії, листи апостолів, мінеї, трєфолої, служебники, требники, часослови, ірмологіони й так звані церковні устави. Нелітургійні книжки, як акафісти, каноніки, малі молитвослови використовувалися при здійсненні обрядів.

Світську літературу василіани почали ширше друкувати з середини XVIII ст., хоча така була й раніше, однак тоді це носило радше спорадичний характер. В другій половині XVIII ст. василіанські типографії значно урізноманітнили свою видавничу діяльність, відповідаючи на потреби часу. Почала виходити художня, наукова, полемічна література, відредаговані підручники, лексикони, календарі, збірники уставів та прав, порадики, листівки та ін.

Наукова та науково-популярна література, яку видавали василіани, була представлена публікаціями польських та європейських вчених, творами самих василіан, перекладами, а також переробками закордонних праць, серед яких домінувала історія. Крім того, василіанські типографії друкували праці з права, географії, військової справи, медицини³.

Наявність у Василіанського Чину власних друкарень та випуск ними книжок, значно полегшували уніатським священикам й ченцям-василіанам проведення місій, проголошення проповідей, інші форми душпастирської діяльності. В місіонерській літературі переважали проповіді, поряд з ними розповсюджувалися катехизиси, збірники молитов, церковних співів, які називалися акафістами та канонами. Їх публікували латиною, церковнослов'янською і польською мовами в Почаївській, Львівській та інших типографіях. Серед розмаїття збірників виділялися “Акафисты различные с прочими душеполезными молениями” (Почаїв, 1756), “Акафист к Пресвятой Богородице”. Користувалися популярністю “Богогласник” (Почаїв, 1790), а також молитовник для мирян супраський “Евхалогіон” (1766) та львівський пісенник “Ірмологіон” (1700)⁴.

Свій внесок василіани зробили й у розвиток нотодрукування. Найважливішою подією в українській церковній музиці XVIII ст. стала поява першої друкованої нотної книжки “Ірмологіону” у Львові в 1707 р. з датою 1706 р. Цей збірник поширився не лише на всіх українських землях, але й на Московщині⁵. Віршовані твори монахів з Ірмологіону поширювалися в народі, вивчалися напам'ять та виконувалися молоддю, різними лірниками й бандуристами. Серед творів були пісні, приурочені до великих християнських свят: Різдва Христового, Нового Року, Хрещення Божого, в яких приймало участь молоде покоління села й особливо діти⁶. Великою популярністю користувалися канти на честь чудотворних ікон Богородиці, що шанувалися в різних монастирях та парафіяльних церквах, здебільшого Галичини, Волині та Поділля: Підгорецька, Почаївська, Тиврівська, Барська, Бердичівська та інші⁷. Ірмологіон мали багато храмів, наприклад в Пресвятої Трійці с.Кульчійвці Кам'янецького повіту⁸, церква Благо-

віщена Пресвятої Богородиці в м. Саганові⁹, церква Успія Божої Матері м. Тростянець¹⁰. В с. Паньківцях Летичівського повіту Подільської єпархії Свято-Михайлівська церква на кінець XVIII ст. серед інших книг мала нотний рукописний Ірмологіон 1707 р.¹¹ Візита церкви с. Старої Пісочної Кам'янецької єпархії означає наявність друкованого Ірмолайчика без нот¹².

Тематика книг, що друкувалися в Україні, залежала від багатьох чинників – і від попиту на ті чи інші видання, і від наявності меценатів видавничої діяльності, і від доступності книжок, друкованих за межами України. Дедалі більший вплив на характер книжкової продукції мали цензурні умови.

Розвиток навчальних закладів ЧСВВ дав поштовх до наукової праці василіан, головно в царинах філософії та богослов'я, хоча таких творів було опубліковано небагато. Вони збереглися переважно в манускриптах. Підручники, написані професорами, переписували студенти, підправляли наступники-викладачі й так вони передавалися новим поколінням. Відомо, що в рукописах залишилися підручники професорів філософії та теології як от Мелетія Долянського, Інокентія Матковського, Сильвестра Ляшевського, Самуїла Єдлінського, Гедеона Лесевича, Йосафата Макаревича, Трифона Стебницького, Германа Дроновича та інших¹³. Наукова діяльність василіан проявилася також у канонічному праві, місіології, історії.

У XVIII ст. з'являються твори, написані мовою, близькою до народної, для керівництва та настанов священикам у повчанні парафіян та належної підготовки парохів до свідомої й обдуманної діяльності¹⁴. Серед таких видань дослідники відзначають “Богословие нравоучительное повсеместное, честным отцом Павлом Гавриилом Антоине пресвитером и учителем св. Богословия, написанное на латинском языке, переведенное василианами и напечатанное в Почаевской лавре 1775 г.”, “Богословие нравоучительное, содержащее в себе собрание вкратце поучений о святых тайнах, о добродетелях богословских, о заповедях церковных, с приложением обильные науки о догматах веры католические и некоторых ведомостей особам духовным, не иначе же пресвитерам парафияльным благотребное” (цю книгу було надруковано в типографії Почаївської Лаври у 1786 р.), “Краткое поучение о науке христианской” (надрукована типографією Почаївської Лаври у 1786 р.)¹⁵.

Кожна уніатська церква мусила мати необхідний набір книг для церковних відправ. До них належали Євангеліє, Апостол, Требник, Служебник, Тріоди, Псалтир, Часослов, Октоїх, Мінеї, Ірмологіон¹⁶. Дуже популярними були різнотипні видання Акафістів (не менш як 47 видань), зокрема укладений Йосафатом Крюковським Акафіст св. Варварі (не менше 30 видань у XVIII ст.). Найбільша за розміром церковна книга Анфологіон (Мінея святкова і загальна) видавалася 11 разів. Далеко не кожна сільська церква могла собі дозволити придбання цієї книжки¹⁷. Однак в церкві с. Сомівки, Ольгопільського повіту на Брацлавщині, вона була від 1726 р.¹⁸ Ще менш доступними були Мінеї місячні: здійснено лише три видання цієї 12-томної книги (Київ, 1750 і 1787 рр.; Почаїв, 1761 р.)¹⁹.

Проте не всі церкви мали повну добірку церковнослужбової літератури. Так, в церкві Успія Божої Матері м.Ладижина, Гайсинського повіту на 10 квітня 1785 р. було три московських Євангелія, а також Трефолой, Тріюдь пісна, Апостол, Октоїх великий, Часослов, два Псалтири 4⁰ формату – все київського друку; Тріюдь цвітна, Требник – почаївського видання; два Службники, один “ київський, інший “ почаївський”²⁰. У церкві Благовіщення Пресвятої Богородиці м.Саганова, Проскурівського повіту, були Євангеліє львівське, Службник унівський, Службник львівський, Апостол київський, Трефолой львівський, Октоїх львівський, Тріюдь пісна київська, Тріюдь цвітна львівська, Ірмологіон львівський, Псалтир, Часослов – київські, Ім’я набоженства, Требник учнівський²¹. В церкві Успія Божої Матері м. Тульчина Брацлавського повіту станом на березень 1785 р. були: Євангеліє – київське та московське; Службник великий – почаївський та київський; Трефолой, Тріюдь пісна, Апостол – київські; Шестоднік старий – друку невідомого; Тріюдь цвітна, Мінея 8⁰ формату – московські; Требник 4⁰ формату, Псалтир 4⁰ формату, Часослов 8⁰ формату – почаївські²².

Як відзначає Т.Р.Соломонова: “жодна церква не мала Біблії, що є зрозумілим через високу її вартість, а також те, що уніатська церква, як і католицька та православна, не підтримували прагнення парафіян самостійно читати і тлумачити Біблію”²³.

Надзвичайно важливу роль у богослужіннях, насамперед у літургії, відігравало Євангеліє. Впродовж другої половини XVII–XVIII ст. ця книга в Україні друкувалася 24 рази: 5 видань у другій половині XVII ст., 12 – у першій половині та 7 – у другій половині XVIII ст. Зменшення кількості видань пояснюється тим, що більшість храмів цією книжкою на той час вже були забезпечені, а нові церкви будувалися не так часто²⁴. Активно використовувались, за наявності, також і Євангелія православного видання. Крім на престольного, в багатьох церквах були й інші примірники, які нерідко дарувалися побожними парафіянами. Так, Шаргородський монастир мав Євангеліє московського друку 1722 р. з наступним написом по аркушах книги: “Сия книга глаголема Евангеліє куплена у войску Запорожском Низовом или Коше, то есть у Сечи, а в курене Каневском за преставльшагося Родиона Денги, отпущения ради души его за старанием же Петра Жовелана Атамана того ж куреня Каневского и всего товариства за певную сумму двадцать таляриив и вручена до монастыря Бершадского до храму Преображения Господня, от которого монастыря никто не должен до вечных часов отдаляти”²⁵. Проте, як бачимо, ця книжка все ж таки опинилася в іншому монастирі.

Візитатори в своїх описах церков та монастирів намагалися наводити конкретні дані про книги: назву, автора, місце видання, формат. Часом є відомості про стан книги, її збереженість, проте майже ніколи не вказувався рік видання. Щоправда візитації подільських уніатських церков зазначали лише перелік книжок та місце їх друку. Натомість історико-статистичні описи церков, надруковані у журналах “Подольские епархиальные ведомости”, зазна-

чали також рік видання, типографію та різні особливості, як от вкладні чи власницькі написи. Яскравим прикладом цього слугує опис с.Поташни Ольгопільського повіту, в якому докладно зазначені книжки місцевої церкви. Так, в ній було Євангеліє великого формату в шкіряній оправі, надруковане 1754 року в Москві. Ця книга містила на сторінках кілька написів. Перший з них зауважував: “куплено в Києві у Філіпа Григоровича Маржевського міщанина, ціною за п’ять рублів рівно. Бершадський Прокон Куліш”. Другий напис говорить так: “ця книга Євангелія Ієромонаха Феофіла”. Третій напис був польською мовою: “Євангеліє, святу книгу, милостивий Дмитро зі своєю дружиною Марією за власне спасіння з Войтівки Бершадської купив та подарував до церкви Поташни Бершадського ключа ... 1783 р. дня 15 Яницький ...”. Четвертий напис зазначав: “це Євангеліє куплене до церкви с.Войтівка Бершадського ключа, яке купив Іванек, підданий того ж села”²⁶. Інше Євангеліє, 1789 р. видання містило на своїх початкових сторінках такий напис: “В ім’я Отця і Сина, і Святого Духа, амінь. Цю книгу, яка зветься Євангеліє, купив мешканець Великої Кириївки Андрій Vradzan Іван Чорнобой та віддав Поташни Бершадської до храму Святого Вел. Дмитра за своє здоров’я та відпущення гріхів; а ще хто б наважився забрати з того храму, нехай буде проклятий навіки вічні. Амінь. Підпис священника Ієрея Луки його власною рукою”²⁷. Серед інших книжок були: Тріод цвітний, надрукований в Чернігові 1685 р.; Апостол “за держави великого короля Августа III”, надрукований 1754 р.; Октоїх “за держави великого короля Станіслава Августа”, надрукований в Почаївській Лаврі 1774 р.; Великий Требник, Почаїв, 1771 р. Останній також містив напис через аркуші: “цей требник є церковний, куплений до храму Святого Великомученика Дмитра за вісімнадцять злотих в Умані за власні церковні гроші; а ще хто б наважився забрати з того храму, нехай буде проклятий навіки вічні, амінь, амінь. Підпис священієреєм Лукою Виногородським, парохом поташинським. 14 березня 1786 р.”²⁸.

За описом Головчинського монастиря на 21 січня 1795 р. він мав два Євангелія київського друку, чотири Служебники почаївського друку, один старий Служебник – львівський; Біблію київського друку, “Розиск” Дмитра Ростовського, бібліотечних латинських книг різного змісту – 4, бібліотечних польських книг різного змісту – 38²⁹. З візитації 1773 р. довідуємось, що Рожецький василіанський монастир мав такі церковні книги: рукописне Євангеліє, Служебник у великій оправі почаївського друку, Требник унівський, Тріодь пісна почаївська (всі ці книжки подаровані рожецькими селянами), Тріодь цвітна, Малий Октоїх та Псалтир – московського друку, Трефолой та Апостол – почаївського друку³⁰.

7 вересня 1795 р., під час переходу у православ’я Гранівського василіанського монастиря, серед інших книжок в ньому знаходилися релігійні богослужбові книги: три Служебники, Мінея, Требник, Ірмологіон, Тріодь пісна почаївського друку, Тріодь чернігівського, Псалтир київського друку, напрестольне Євангеліє під сріблом почаївського друку, напрестольне Євангеліє під

оправою простою московського друку, Апостол кївського друку, Часослов львівського друку, "Погребение законников" почаївського друку. Обитель мала також гомілетичну та навчальну літературу як от "Роздуми" почаївського друку, польські проповіді тощо³¹.

Окрім власне богослужбової літератури, василіанські монастирі мали бібліотеки. Кількість бібліотек не була сталою й залежала від заможності й значення монастирів ЧСВВ. На 1772 р. в Речі Посполитій існувало 147 василіанських монастирів, з яких принаймні половина мала свої бібліотеки; серед таких були й подільські обителі в Барі, Умані, Шаргороді³².

Великою бібліотекою на теренах Поділля міг похвалитися Барський монастир, який отримав її від єзуїтів у зв'язку з ліквідацією ордену 1773 р. Ця книгозбірня нараховувала 987 назв книжок різного змісту латинською, польською та церковнослов'янською мовами. За каталогом 1823 р. склад бібліотеки був таким: книг Святого Письма з коментарями – 33 назви; канонічних та юридичних – 66; богословських – 32; проповідницьких – 107; з церковної та світської історії – 64; аскетичних – 190; з фізичних наук – 84; математичних – 61; риторики та поезії – 192; з граматики – 63; з географії – 35 назв³³. Після ліквідації монастиря в 1837 р., бібліотека була передана Бітинському василіанському монастирю, який знаходився в Білорусі³⁴.

Бібліотека василіанського монастиря в м. Умані, як зазначає польський дослідник Волиняк, "включала в себе багато творів добрих авторів на різних мовах, а особливо: латиною, польською, французькою, італійською. Одні слугували для математики, фізики, натуральної історії, інші ж, а таких найбільше, для літератури"³⁵. Загалом у фонді бібліотеки налічувалося до 10 тисяч томів, на її утримання та поповнення щороку від обителі надходило 2 тисячі злотих. Після ліквідації монастиря (1834 р.), бібліотеку вивезено, частину книг передано до університетської бібліотеки в Києві³⁶.

Монастирські бібліотеки не були рівнозначними за чисельністю фонду і книжковим репертуаром. Більшість з них мала досить цінні рукописні книжки та хроніки, які в численних військових конфліктах та в часи поділів Речі Посполитої зазнали псування, розграбування та знищення. Багато бібліотек мали в своїх фондах безцінні старі слов'янські та грецькі кодекси, щоправда, більшість з таких книжок збереглися лише фрагментами³⁷.

Книгозбірні містилися в приміщеннях, де проводилось навчання (одна зі шкільних зал) або в хатах, поруч з обителями. Так, отримавши від єзуїтів шкільні будівлі, барські василіани розмістили бібліотеку на другому поверсі свого освітнього закладу³⁸. В деяких великих монастирях бібліотеки мали окреме приміщення, проте переважна більшість василіанських книгозбірень розміщувалася в монастирських церквах в безпосередній близькості від вівтаря та ризниці. Про дбайливе ставлення ченців до книг свідчить те, що книжкові шафи замикалися, а користувалися книгами лише в приміщенні бібліотеки³⁹.

В мовному відношенні переважали книги, написані церковнослов'янською, але книжковий репертуар був різноманітним. Монахи збирали твори

грецькою, на івриті, а після реформи ордену, з початку XVII ст. поповнювали зібрання латинськими, польськими, італійськими та французькими книжками. Серед різномовної західної літератури переважали тексти польською мовою. Церковнослов'янською мовою видавалися передовсім релігійні твори, які слугували проповідникам, місіонерам, вчителям, проте в монастирях вони не домінували⁴⁰. Майже в кожній василіанській книгозбірні близько четвертої частини всіх книжок складала збірки казань та роздумів⁴¹. Їх використовували як правило місіонери та проповідники ордену. Теологічні твори, які збирали василіани, були перекладами та переробками з іноземних, головню латинських, а також італійських і французьких. Натомість латинські твори ченці збирали, зазвичай, в оригіналі. У василіанських бібліотеках (наприклад, в м. Умані) знаходилось багато старих релігійних книжок, надрукованих в європейських типографіях ще з кінця XV ст.⁴²

Релігійна література в книгозбірнях Чину була презентована також житіями святих, уставами ордену, життєписами апостолів, катехизмами, панегіриками, збірниками релігійних пісень, історією церкви. Значну групу книжок становили підручники, до появи яких, певним чином спричинилися особисті подорожі василіан та перебування їх на навчанні за кордоном, головню в Італії. Звідти монахи привозили книжки визнаних авторів, перекладали їх, переробляли та видавали у власних друкарнях або єзуїтських чи інших польських типографіях. Придбані за кордоном теологічні твори використовувалися у навчанні студентів в школах, університетах, або при індивідуальних лекціях⁴³.

Поповнення книгозбірень у василіанських монастирях здійснювалося, як і в інших згромадженнях, шляхом купівлі, дарування та контактів з друкарнями й авторами праць. Монастирські бібліотеки обмінювалися між собою дублетами та зайвими книжками, влада ордену також пильнувала, аби зібрані книжки мали впорядкований каталог й інвентар. Край існуванню тих книгозбірень поклали другий та третій поділи Речі Посполитої – багато цінних книжок безглуздо знищено або розпорошено по дуже відлеглих місцях⁴⁴.

Різними шляхами надходили книги й до церков, про що свідчать написи на них: купівля в друкарнях, на ярмарках, храмових святах, як подарунок місцевих мешканців. Іноді передача книг до монастиря розглядалася як повернення боргу; часом книги давали під заставу. Існував звичай купівлі книжок при відвідуванні таких міст як Львів або Почаїв. В останньому купували літературу не лише місцевої друкарні, але й видану в інших місцях, яку привозили торговці. Натомість київські видання богослужбових книг купувалися переважно в Києві, де великим центром продажу була Києво-Печерська Лавра⁴⁵. На Поділлі одним з міст, де можна було придбати книжку, був Кам'янець-Подільський⁴⁶.

Написи на книгах свідчать, що останні дарувалися церкві з умовою молитися за життя, здоров'я та спасіння їхніх дарителів. Так, в Георгіївській церкві с.Цвіклівці на Кам'яничині знаходилося Євангеліє 1690 р. (львівське видання) з написом, що воно «пожертвовано в цю церкву рабом Божим Іоаном за своє здо-

ров'я та душевне спасіння"⁴⁷. Євангеліє 1789 р. було куплене мешканцем Великої Кириївки та передано церкві Святого Великого Дмитра с.Поташни Ольгопільського повіту за умови помолитися за його здоров'я й відпустити йому гріхи⁴⁸.

Одним з приводів для пожертви богослужбових книжок було будівництво нової церкви, або її перебудова чи оновлення старої. Зустрічаються випадки дарування книг з обмеженням, що жертводавець може взяти цю книгу назад на деякий час. Або книга давалася церкві на певний час, а потім поверталася до господаря. Існувало дарування з умовою, що священник або його син будуть служити в даній церкві, а якщо ж ті залишать парафію, то книга повернеться жертводавцю⁴⁹.

Дарування книжок в той час можна оцінювати як благодійність, адже друки купувалися за великі гроші. Так, наприкінці XVIII ст. Велике Євангеліє коштувало 84 злотих; Мале Євангеліє – 44; Великий Служебник – 38; Середній Служебник – 12; Апостол – 24; Мінея на весь рік – 120; Загальна Мінея – 6; Тріодь цвітна – 34; Тріодь пісна – 32; Великий Трефолой – 80; Середній Трефолой – 64; Октоїх – 40; Часослов – 24; Ірмологіон – 20⁵⁰. Подібні побожні акції здійснювали як заможні люди, так і прості міщани та селяни.

Для порівняння наведемо ціни на різні товари у XVIII ст. Яйця (60 штук) в 1750 р. коштували 48 грошей, а в 1770 р. вже 69,6 грошей; папір (25 аркушів) у 1785 р. – 30 грошей, а 1792 р. – 60 грошей; курка в 1707 – 1716 рр. – 20 грошей, вил в 1710 р. – 30 злотих, кінь між 1701 і 1711 рр. коштував від 30 до 140 злотих⁵¹. Оцінки роботи ж згідно люстрації 1765 р. були прийняті в Подільському воеводстві наступні: один паровий день – 8 грошей, один день поєдинковий та піший – 6–8 грошей, що дорівнювало ціні однієї курки, або однієї фури дров. Тоді ж вівця коштувала 5 злотих, вил – 50 злотих, корова – 35 злотих⁵².

Через великі ціни на книги, частою була практика купування в складчину, або при свідках, адже існували бажаччі незаконно заволодіти вже купленою книгою та продати її вже від свого імені⁵³. Зокрема в церкві преподобної Параскеви с.Гаврилівці Кам'янець-Подільського повіту було львівське Євангеліє 1690 р. з написом в якому зазначено: “цю книгу купив Дмитро Старушок за своє спасіння та відпущення гріхів й передав місцевому священнику 1718 р., а громада до тієї справи не має жодного відношення”⁵⁴. Натомість, церква в с.Поташни Ольгопільського повіту серед інших книжок мала Великий Требник з таким написом: “цей требник є церковний, куплений до храму святого великомученика Дмитра за 18 злотих в Умані за церковні гроші; а ще якби хто хотів забрати його з церкви святої, нехай буде проклятий на віки вічні, амінь, амінь. Підпис священноіерея Луки Виногородського, пароха Поташанського, 14 березня 1786 р.”⁵⁵. На таких же умовах були передані Євангеліє московського друку 1730 р. Іллею Грановським до церкви Різдва Богородиці с.Балин Кам'янецького повіту, а також Симеоном до Успенської церкви м.Смотрич того ж повіту⁵⁶.

Засвідчені випадки, коли чужу книгу дарували від свого імені. Так, в церкві Архистратига Михаїла с.Чорне, неподалік від Кам'янця-Подільського, було

напрестольне Євангеліє з написом, який зазначає, що “цю книжку купив Даніїл, осадца Чернянський заради відпущення гріхів своїх та родичів й віддав до храму Архістратиґа Михаїла”. Він же зауважив, що “той, хто забере цю книгу з церкви нехай буде проклятий на століття”. Проте, інший напис на цій книзі свідчить, що її купив Василь Євчук з дружиною своєю у о. Василя Пандовича, пресвітера Чорнянського, “заради спасіння й відпущення гріхів і вручив її отцю Матвієві Кульматицькому, аби дякував Богу за всіх”⁵⁷.

Іноді книгу передавали до церкви з умовою тимчасового її використання для виховання дітей у релігійному дусі⁵⁸. Священики, як освічені люди, які дбали про своїх парафіян, також виступали дарителями. За іншої ситуації, приватні власники богослужбових книг користувалися ними упродовж свого життя, заповідаючи після смерті їх церкві чи монастиреві з умовою молитися за них⁵⁹.

Візитатори церков спонукали парафіян до придбання церковних предметів, в тому числі богослужбових книжок⁶⁰. Міщанин та обиватель м. Сатанів Олекса Мисейчук передав книги: 1) Сатанівському монастирю Акафіст львівського друку (40 злотих), Псалтир київського друку; 2) Воскресенській церкві – Псалтир київського друку (40 злотих), Апостол львівського друку (24 злотих), Псалтир (22 злотих), Євангеліє київське, окладом срібним обложене; 3) до Миколаївської церкви – Тріодь цвітну, київський (40 злотих), Тріодь пісну, київський (50 злотих); 4) до церкви Успенської – Євангеліє; 5) до Благовіщенської церкви – Часослов львівський (40 злотих)⁶¹.

Духовенство шукало різних шляхів для поповнення своїх бібліотек через неможливість типографій в короткий час забезпечити потреби храмів та монастирів. Через це в їхніх книгозбірнях зустрічаємо книжки, видані різними друкарнями: Києво-Печерською, Почаївською, Унівською, Львівською. Така ситуація була чи не в кожній церкві Поділля.

Поряд з друкованими уніатськими богослужбовими книжками продовжували використовувати рукописні книги. Наприклад, в с. Вітківцях на Кам’янецьчині, Хресто-Воздвиженська церква, споруджена 1708 р., мала переважно рукописні церковно-богослужбові книжки: Євангеліє, Святкова й Загальна Мінеї, Октоїх (1739 р.)⁶². Церква в ім’я Миколи Чудотворця с. Безнісківців Кам’янецького повіту за візитою 1748 р. мала “рукописне євангеліє in folio на пергаменті”⁶³. Рожецький (Микулинський) монастир мав рукописне Євангеліє, пожертвоване місцевими селянами⁶⁴. Церква с. Старої Пісочної Кам’янецького повіту мала “писане” Євангеліє⁶⁵.

Зважаючи на наявність значної кількості друкованих книжок XVII–XVIII ст., які до того ж були дешевші ніж рукописні, на перший погляд, дещо дивним виглядає використання останніх. Однак, це пояснюється побожною працею ченців з переписування текстів, що мала довгу традицію й не могла припинитися відразу після виникнення книгодрукування. Вона продовжувала існувати в XVII та XVIII століттях, хоча, звичайно, в менших обсягах. Книжки переписувалися або “не своєю волею, але заради послуху”, або за особистими бажаннями переписувачів, або “за відпущення гріхів” інших осіб й ними жертву-

валися до монастирів⁶⁶. Крім турботи про спасіння душі, переписування богослужбових книжок при існуванні таких же друкованих в значній мірі підтримувалось ще бажанням священнослужителів мати книги, які відповідають їхнім переконанням стосовно обрядового боку богослужіння. При введенні унії, одні особи бажали внести латинські (католицькі) правки до православних книжок, а інші, навпаки, залишити все як є. Зрозуміло, що не всіх могли задовольнити друковані уніатські богослужбові книжки, які на думку перших були занадто православні, а на думку інших – дуже златинізовані. Тому обидві сторони прагнули, по можливості, використовувати рукописи⁶⁷.

Традиція переписування текстів пояснювалася ще й бажанням мати в обителі книгу, якої ще не існувало в друкованому вигляді, але її вважали корисною для релігійних потреб. Це спонукало до книгообміну між монастирями і на таку справу не шкодували ні грошей, ні зусиль. У XVII та XVIII ст., як і в попередні часи, рукописи були дорогоцінними. Тому продаж, передача чи будь-який інший вид привласнення як рукописної, так і друкованої книги, яка належала церкві чи монастирю, засуджувався.

Питання формування складу церковних та монастирських книгозбірень розглядалися й на Замойському соборі 1720 р. Серед іншого Собор звернув увагу на зміст богослужбових книжок, які використовувалися в уніатських церквах та василіанських монастирях. Тому стосовно них він дав такі постанови: ніхто не має права друкувати ніяких богослужбових книжок без дозволу місцевого ординаріуса, купувати їх в Російській імперії, а також тримати в себе такі книги, куплені раніше як схизматичні⁶⁸. З метою уникнення плутанини Собор наказав терміново відкоригувати ті тексти, які потребували змін, а читання невиправлених книжок заборонити⁶⁹.

Виконуючи постанови Замойського собору, за наказом римської Конгрегації Розповсюдження Віри від 20 листопада 1728 р., папський нунцій призначив в 1729 р. комісію у складі двох латинських каноніків, двох домініканців та двох єзуїтів для перегляду руських богослужбових книжок, з запрошенням до неї двох руських священників Діонісія Макевича та Йосифа Нарольського. Ця комісія передивилася в 1730 та 1731 рр. руські церковні книги та усунула з них все, що не узгоджувалося з римським віросповіданням⁷⁰. На думку цієї комісії, яка діяла під керівництвом А.Шептицького, потребували виправлень 15 книг: Апостол, виданий 1719 р., Акафісти 1621 р., Акафісти малі 1688 р., Тріодь пісна 1717 р., Тріодь цвітна 1701 р., Октоїх 1700 р., Шестиднев 1715 р., Молитвослов 1720 р., Трефолой 1694 р., Часослов 1726 р., Службник 1712 р., Требник 1719 р., Требник менший 1720 р., Часослов менший 1719 р., Буквар 1723 р.⁷¹ Склалося так, що на розгляд А.Шептицького було передано справу з коригуванням православних книжок та внесенням догматичних нововведень Замойського собору. Обрані ним богослови завершили свою працю тільки в 1737 р. Її результати були розглянуті й схвалені римською курією. На початку 1738 р. всі уніатські єпископи одержали папську буллу з наказом терміново виправити всі церковно-богослужбові книги, які використовуються уніатами, згідно з

вказівками римських богословів та надрукувати в новому варіанті. Кожен з єпископів поспішив виконати це розпорядження і в перших числах травня 1738 р. вони віддали накази підлеглим ігуменам та протопресвітерам виправити всі православні книжки згідно з приписами⁷². При цьому були дані чіткі вказівки, як виправляти вищезгадані п'ятнадцять книг. Митрополит А.Шептицький відзначив усі місця, які потребували виправлення як такі, що суперечили догматиці унії та постановам Замоївського собору. Засоби до виправлення рекомендувалися досить прості: “замазати ці слова, а замість них впиши”, або “ті вимазати та викинути треба”. Наприклад: “ті слова: благословенням чотирипрестольних патріархів вимаж”; “замість таких слів: спаси Боже та помилуй святіших архієпископів, вселенських патріархів, православних митрополитів, напиши наступні: святого вселенського архієрея папу римського, преосвященного митрополита”. Були й інші виправлення, викидалися цілі служби на честь православних святих, робилися зміни стосовно проведення літургії та хрещення й таке інше⁷³. Крім того, А.Шептицький розпорядився надрукувати у Львівській друкарні, з зазначеними виправленнями та пропусками, стільки примірників церковних книжок, скільки на той час існувало в Польщі монастирських і парафіяльних церков зі сподіванням, що ці друки будуть реалізовані без труднощів⁷⁴.

Проте призначена комісія так до кінця і не завершила свою справу. В результаті, богослужбові книги Уніатської церкви при різних єпископах та в різних типографіях друкувались по-різному з більшими чи меншими додатками та виправленнями⁷⁵.

Деякі священники використовували лише православні книги. Наприклад, в с.Бабшині Кам'янець-Подільського повіту, в Свято-Михайлівській церкві, візитатор у 1759 р., знайшов не виправлені старі рукописні та друковані богослужбові книги й доручив тодішньому пароху В.Даниловичу, який був волозького православного рукопокладення, але прийняв унію, всі такі книги (православні), продати у Волощині й купити нові. Траплялися розпорядження візитаторів, щоб православні книги, особливо рукописні, спалювати⁷⁶.

Крім виправлень, існувала ще й цензура, якої зазнавали всі книжки, хоча не на всіх книжках це було зазначено. Так, унівські літургійні книжки в 30–40-х роках XVIII ст. схвалював до друку особисто митрополит А.Шептицький. Такими були між іншим: Евхологій (1739 і 1744), Службник (1740), Півустав (1741), Літургій (1747). В Почасві після 1750 р. цензором був луцький єпископ С.Рудницький-Лубенецький. Зокрема, видання почаївського Триодіона 1767 р. містило в собі великий текст схвалення вищезгаданого єпископа, який гарантував, що текст книжки відповідає святій католицькій вірі⁷⁷.

Досить промовистим є факт, що навіть після Замоївського собору василіанські друкарні неодноразово передруковували літургійні тексти з православних видань. Унівська та почаївська друкарні видавали твори Кирила Транквіліона Ставровецького з періоду, коли він був ще православним священником: “Зерцало богослов'я” та “Євангеліє учительное”. Знаменним були численні факти

переходу друкарів та граверів з друкарень православних до уніатських й навпаки⁷⁸. Одні й ті самі майстри брали активну участь в оформленні книг Львівських, Києво-Печерської, Чернігівської друкарень. Почаївська друкарня зберігала щодо цього свою окремішність. Отримавши перший урок у приїжджих граверів, надалі Почаїв зростив власних⁷⁹. Таким чином, книговидавнича діяльність ЧСВВ призвела до розвитку граверства в їх типографіях та поширенню цього виду мистецтва на інші друкарні⁸⁰.

Після другого та третього поділів Речі Посполитої, територія Подільського і Брацлавського воєводств відійшла до Російської імперії. Почався процес “возз’єднання” уніатів з православ’ям. Однак богослужбові книжки уніатського друку продовжували використовуватися вже у православних церквах, що засвідчила ревізія подільських церков протоіереєм Скворцовим у 30-х роках XIX ст. Переважно це було через крайню бідність останніх та відсутність всіляких засобів купити нові книги, які коштували дорого⁸¹. Замінити їх повністю вдалося тільки в другій половині XIX ст. Про поширення уніатської літератури на колишніх територіях, що належали Речі Посполитій свідчать такі дані: на Київщині на 1852 р. було зібрано 540 книг, на Волині – 11 211, а на Поділлі – 5 808. Серед подільських примірників було 701 Євангеліє, 425 Апостолів, 410 Псалтирів та 400 Часословів. Ці книги знаходилися у православних храмах. Про лояльне ставлення до них православного духовенства свідчить і вимога Подільського єпископа – здійснювати конфіскацію книг лише в разі прибуття православних замінників. Загалом необхідно було надіслати для Подільської єпархії 2982 примірників книг московського видання на суму 7790 рублів⁸².

Підсумовуючи, зазначимо, що церковні книгозбірні формувалися з метою забезпечення священика книгами, необхідними для богослужіння. Проте не всі подільські уніатські храми мали повну добірку друкованої церковнослужбової літератури, що стало однією з причин використання священиками рукописних книжок.

Книжки церкви отримували шляхом купівлі, дарування чи передачі до храму парафіянами на певний час. Книжками поповнювалися й василіанські обителі Подільського та Брацлавського воєводств, які мали більш ширший книжковий репертуар, ніж храми.

В мовному відношенні переважали книги, написані церковнослов’янською, але у монастирях ченці збирали твори на івриті, грецькою, латинською, польською, англійською, італійською та французькою мовами.

Очільники Уніатської церкви звернули увагу й на зміст богослужбової літератури, яка використовувалася в їхніх структурах. Були проведені виправлення текстів п’ятнадцяти назв богослужбових книг згідно нових вимог, внесені правки, що узгоджувалися з римським віросповіданням.

Список використаних джерел:

1. Pidlypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku / M. Pidlypczak-Majerowicz. – Wrocław: Wyd. Uniw. Wrocławskiego, 1996. – S. 172.

2. Яворовский Н. Черты из религиозной и бытовой жизни Подолии в минувшие века / Н. Яворовский // Подольские епархиальные ведомости (дал– ПЕВ). – 1905. – № 33. – Часть неофициальная. – С. 752.

3. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu / M. Pidlypczak-Majerowicz. – Warsz.; Wrocław: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1986. – S. 105-107.

4. Новицкая-Ежова А. Орден базилиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой / А. Новицкая-Ежова // Славяноведение. – 1996. – № 2. – С. 44-45.

5. Історія української культури / [під заг. ред. І. Крип'якевича]. – XV зшиток. – К.: АТ “Обереги”, 1993. – С. 703.

6. Н. Г. Духовенство Подольской епархии конца прошлого и первой половины текущего столетия / Г. Н. // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 8 / [под ред. Н. Яворовского, Е. Сецинского]. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1897. – С. 443.

7. Ясиновський Ю. Церковна музика в історії українського музичного мистецтва / Ю. Ясиновський // Релігія в Україні: Дослідження. Матеріали. – Львів: Логос, 1994. – С. 125.

8. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі – КПДІМЗ), стп-236. Книга візитацій церкви с.Кульчівці Кам'янецького повіту за 1759 – 1794 роки: Рукопис. – Кам'янець-Подільський. – Арк. 16 зв.

9. КПДІМЗ, стп-198. Генеральна візитація Кам'янецького крилосу Львівської єпархії 1759 – 1762 рр.: Рукопис. – Кам'янець-Подільський. – Арк. 386.

10. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 178, оп. 53, спр. 47, арк. 271.

11. Историко-статистическое описание прихода села Паньковец Свято-Михайловской церкви Подольской епархии Летичевского уезда // ПЕВ. – 1868. – № 22. – Часть неофициальная. – С. 748-749.

12. Polska Akademia Nauk w Krakowie. – Rkps. 6357. Notatki Ludwika Komykowskiego dotyczace dziejow katedry literatury w Krakowie za czasow Komisji Edukacji Narodowej – Spis nauczycieli wedlug raportow Szkoły Głownej do Komisji Edukacji Narodowej w następujących miejscowościach: Bar, Human, Kamieniec Podolski, Szarograd, Winnica, 1790–1791. – k. 11.

13. Войнар М. Василіани – їхня роля в Унії Київської митрополії / М. Войнар // Записки НТШ. – 1976. – Т. 192. – С. 151.

14. Н. Г. Указ. соч. – С. 427.

15. Там же. – С. 427-430.

16. Історія Української культури: Книга у 5 томах / [голов. редкол.: Пагон Б. С. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2002 – 2006. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / [ред. Смолій В. А.]. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 820.

17. Там само. – С. 794.

18. Историко-статистическое описание села Сомовки Ольгопольского уезда // ПЕВ. – 1872. – № 18. – Часть неофициальная. – С. 694.

19. Ісаєвич Я. Українське книговидання, витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 321.

20. ДАЖО, ф. 178, оп. 53, спр. 47, арк. 195 зв.
21. КПДІМЗ, стп-198, арк. 386.
22. ДАЖО, ф. 178, оп. 53, спр. 47, арк. 143.
23. Соломонова Т. Р. Книгозабезпечення уніатських церков Брацлавщини наприкінці XVIII ст. (за матеріалами генеральної візитації церков Брацлавського деканату 1785 р.) / Т. Р. Соломонова // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 70.
24. Історія Української культури... – Т. 3. – С. 793.
25. Сецинский Е. Материалы для истории монастырей Подольской епархии / Е. Сецинский // Труды Подольского историко-статистического комитета. – Вып. 5 / [под ред. Яворовского Н. И.]. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. управл., 1890/1891. – С. 419.
26. Историко-статистическое описание села Поташны Ольгопольского уезда // ПЕВ. – 1872. – № 3. – Часть неофициальная. – С. 114.
27. Там же. – С. 115.
28. Там же.
29. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 315, оп. 1, спр. 1, арк. 19-19 зв.
30. Шипович И. Рожецкий или Микулинский монастырь / И. Шипович // ПЕВ. – 1890. – № 27. – Часть неофициальная. – С. 626; Сецинский Е. Материалы для истории монастырей... – С. 346.
31. Державний архів Вінницької області, ф. Д-471, оп. 1, спр. 220, арк. 20 зв.
32. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 154.
33. ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 238, арк. 10-28.
34. Там само. – арк. 37.
35. Wolyniak. O bazyljanach w Humanu / Wolyniak // Przewodnik naukowy i literacki. – 1899. – Т. 27. – S. 942.
36. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербург, ф. 379, оп. 3, спр. 1712, арк. 1.
37. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 154.
38. Яворовский Н. Историко-статистическое описание г. Бара и заштатного Барского Свято-Покоровского монастыря / Н. Яворовский // ПЕВ. – 1875. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 505.
39. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 152.
40. Хіхляч Б. М. Мовне питання в Уніатській церкві на Правобережній Україні у XVII–XVIII століттях / Б. М. Хіхляч // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Книга. I. – Львів: Логос, 2009. – С. 633.
41. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 157.
42. Ibidem. – S. 160.
43. Ibidem. – S. 160-164.
44. Pidlypczak-Majerowicz M. Szkoły i książki w działalności bazylianów w 17 i 18 ww. / M. Pidlypczak-Majerowicz // Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencje w kulturze Europy / [red. Ryszard Luzny]. – Lublin: Red. Wydaw. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1988. – S. 206.

45. Яворовский Н. Черты из религиозной и бытовой жизни Подолии в минувшие века / Н. Яворовский // ПЕВ. – 1905. – № 33. – Часть неофициальная. – С. 756-757.
46. Там же. – С. 767.
47. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. 1. Каменецкий уезд / Е. Сецинский. – Каменец-Подольск: Тип. Подол. губ. правл., 1895. – С. 328.
48. Историко-статистическое описание села Поташны... – С. 115.
49. Яворовский Н. Черты из религиозной... // ПЕВ. – 1905. – № 34. – Часть неофициальная. – С. 773-775.
50. ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 103, арк. 4 зв.-5.
51. Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні / В. Я. Фрис. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – С. 143-144.
52. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Е. Д. Сташевский. – М.: Наука, 1968. – С. 25-26.
53. Яворовский Н. Черты из религиозной... // ПЕВ. – 1905. – № 36. – Часть неофициальная. – С. 834.
54. Сецинский Е. Исторические сведения... – С. 267.
55. Историко-статистическое описание села Поташны... – С. 115.
56. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах... – С. 145, 233.
57. Там же. – С. 254-255.
58. Яворовский Н. Черты из религиозной... – С. 769.
59. Там же. – С. 770.
60. Дложевский С. О визитации или ревизии церковей во времена унии / С. Дложевский // ПЕВ. – 1886. – № 43. – Часть неофициальная. – С. 872.
61. Липа К. Актові книги сатанівського магістрату: відомості щодо архітектури міста / К. Липа // Архітектурна спадщина України. – 1996 – Т. 3, № 2. – С. 111-112.
62. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах... – С. 263.
63. Там же. – С. 148.
64. Шипович И. Указ. соч. – С. 626.
65. Biblioteka Jagiellonska w Krakowie, Rkps. 1027. Akta oryginalne z lat 1745 – 1795, dotyczace unickiej cerkwi we wsi Stara Pasieczna dyecezyi Kamienieckiej, niektore z pieczęciami, 1745–1795, k. 11.
66. Одинцов И. Ф. Униатское богослужение в 17 – 18 вв. по рукописям Виленской публичной библиотеке / И. Ф. Одинцов. – Вильно: Тип. Губ. правл., 1886. – С. 5.
67. Там же. – С. 7.
68. Papee F. Dzieje unii kościelnej na Rusi: w 300-na rocznice unii brzeskiej / F. Papee. – Lwow: Tow. Pedagogiczne, 1896. – S. 24.
69. Хойнацкий А. Ф. Западнорусская церковная уния в ее богослужении и обрядах / А. Ф. Хойнацкий. – К.: Изд. Киево-Печерской Лавры, 1871. – С. 11.
70. Батюшков П. Н. Подолие. Историческое описание. / П. Н. Батюшков. – СПб.: Тип. Тов-ва “Обществ. Польза”, 1891. – С. 161.
71. Крачковский Ю. Ф. Очерки униатской церкви / Ю. Ф. Крачковский // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при императорском Московском университете. – 1871. – № 3-4. – С. 383.

72. Орловский П. Появление униатских церковно-богослужебных книг в 1739 г., распространение их в заграничных благочестивых монастырях и приходских церквях, принадлежавших к Киевской митрополии / П. Орловский // ВЕВ. – 1895. – № 32. – Часть неофициальная. – С. 1080.
73. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Вып. 12 / [под ред. Яворницкого Н.] – Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троиц. братства, 1916. – С. 68.
74. Орловский П. Указ. соч. – С. 1086.
75. Хойнацкий А. Ф. Указ. соч. – С. 14.
76. Сецинский Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии... – С. 257.
77. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... – S. 114.
78. Isajevych Ja. Kosciol greckokatolicki a niektore aspekty rozwoju kultury ukraińskiej i białoruskiej w 17 – 18 ww. / Ja. Isajevych // Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze. – 1997. – № 4-5. – S. 197.
79. Булига О. Взаємозв'язки друкарні Почаївського монастиря Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) з друкарськими центрами України (XVIII – початок XIX ст.) / О. Булига // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Кн. I. – Львів: Логос, 2005. – С. 158.
80. Січинський В. Історія українського граверства XVI – XVIII століття / В. Січинський // Записки ЧСВВ. – 1967. – Том V. – С. 241.
81. Н. Г. Указ. соч. – С. 462.
82. Лось В. Е. Освітня та видавнича діяльність Греко-Католицької церкви (Правобережна Україна першої третини XIX ст.) // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 86-87.

Резюме

В статтє раскрывається діяльність василіан в книгопечатанні, наличие богослужебной литературы в церквях и монастырях Подолия в XVIII ст., способы их пополнения.

Ключевые слова: Книга, монастирь, типография, церковь.

Одержано 19 квітня 2012 року

УДК 37(477.43/44)“18”:37(470+571)

В.С.Перерва

**“Царські дні” в церковних богослужіннях
Подільської єпархії XIX – початку XX ст.**

У даній статті аналізується запровадження “царських днів” у церковні богослужіння Подільської єпархії XIX – поч. XX ст. та їх вплив на церковне життя прихожан. Автор спирається на відомості єпархіальної преси та неопубліковані джерела з архівосховищ Києва.

Ключові слова: Царський день, Подільська єпархія, Російська Православна Церква, богослужіння, православний храм, імператор, духовенство.

Вивчення історії Церкви все більше привертає увагу вітчизняних дослідників. Проте, внаслідок певної “секуляризованості” сучасної історіографії автори більше зосереджують увагу на історичному розвитку зовнішніх атрибутів церковного життя, які мали безпосередній зв’язок із загальною історією (єрархія, церковнопарафіальна освіта тощо). Втім, в умовах невіддільності Церкви та держави навіть окремі внутрішні аспекти релігійного побуту населення мали пряме відношення до загальнодержавної історії. Не винятком тут були й церковні богослужіння, які в часи існування Російської імперії свідомо насичувалися різноманітною не суто церковною інформацією з метою виховання російського патріотизму в українських мирян та вироблення у них особливого ставлення як до правлячого імператора, так і взагалі до монархічної влади. Особливе місце в даному відношенні посідають “царські дні”, які відсутні в сучасних церковних календарях України та Росії, проте в свій час мали надзвичайно вагомий вплив на релігійне життя як православних, так і інославнос та іновірців (нехристиян).

Щороку в кожному храмі Поділля обов’язково відзначалося кілька десятків таких нерелігійних свят. Якщо врахувати, що в часи існування кріпаччини залежних селян в такі дні звільняли від панщини і карали поміщиків за відповідні порушення, то можна констатувати, що такі торжества мали в церковному житті тогочасних подолян хоч і не ініційоване церковно, проте помітне вшановування. Тому дана проблематика є досить актуальною для всебічного вивчення різних аспектів церковної історії та простеження зв’язків церковного і державного життя в умовах невіддільності Церкви та держави.

На жаль, даний аспект церковної історії практично недосліджений в сучасній історіографії і внаслідок своєї значущості потребує окремого розгляду. В одній з наших монографій ми дослідили побутування таких на теренах Південної Київщини (Надросся)¹, проте в кожному регіоні (в т.ч. на Поділлі) “царські дні” мали чимало регіональних особливостей, вартих наукового розгляду. Тому метою даної праці є розгляд місця, мети та значення вищезазначених державних свят в церковному житті Подільської єпархії XIX – початку XX ст.

Загалом православні богослужіння часів Російської імперії рельєфно відрізнялися від попередніх та сучасних саме наявністю розгалуженої мережі “царських днів” та особливою увагою до російського імператора як помазаника Божого. На Поділлі XIX – початку XX ст. не відбулося жодного богослужіння без згадки про монархів та їхніх найближчих родичів, котрі щоразу згадувалися в ектеніях. Під час особливо урочистих свят в імператорському домі Романових виголошувався повний текст титулу російського імператора, який відразу ж по інкорпорації Поділля до складу Росії було надіслано до кожного православного храму правобережних епархій. Відповідно, у храмах Подільської епархії звучав повний титул імператора, який був сповнений різних географічних назв, маловідомих пересічному подільському мирянину і був покликаний на пробудження усвідомлення величі православного самодержця².

Крім цього, в літургійну практику була запроваджена велика кількість так званих “царських служб” на честь кожної значної події у родині Романових. Ними були день вступу на престол імператора, день його коронації, дати народження і тезоіменитства всіх членів його сім’ї, обручення і вінчання монаршої пари, а пізніше – ще й дні врятування імператора від руки вбивці чи його спасіння у залізничній катастрофі. Імператорські родини часом були досить чисельними, а тому таких святкових днів було чимало.

Так, 9 листопада 1797 р. подільським благочинним було надіслано таблиці з переліками таких “высокоцарственных дней”, серед яких було 12 днів народження членів імператорського дому, 9 тезоіменитств, день коронації, вступу на престол тощо³. З часом же імператорські родини зростали та розгалужувалися, а тому кількість “царських днів” протягом дореформеної епохи зростала.

Якщо значуще монарше свято випадало на дні суворого посту, то святкування переносили на інший час, проте ні в якому разі не опускали. Таких нюансів існувала велика кількість і оскільки в церковному статуті про них нічого не згадувалося, то священики не раз опинялися в скрутній ситуації, шукаючи виходу разом з духовною владою. Так, один з парафіяльних настоятелів у 1875 р. просив архієрея пояснити – яку літургію служити, якщо день вступу на престол імператора випадає на 1-й тиждень великого посту, оскільки “і статуту при церквах не має про це та й священики по-різному служать”⁴. Архієрей та духовна консисторія, розглянувши даний прецедент, вирішили, що святкування з 1-го тижня посту слід перенести на недільний день, а в будні інших тижнів – служити під час “царського дня” літургію Іоанна Златоустого, яка взагалі-то у великий піст служить лише в неділі та великі церковні свята. Проте, священики і надалі по-різному відзначали державні свята церковними богослужіннями, оскільки подібні питання піднімалися перед епархіальною владою через кілька десятиліть.

У дні коронації та вступу на престол після літургії і аж до вечірньої цілий день урочисто били в дзвони, роблячи лише невеликі перерви для відпочинку

дзвонарів⁵. Так, 29 січня 1816 р. відбулося обручення великої княгині Катерини Павлівни з принцем Віттенберським Фрідріхом Вільгельмом. У всі храми Поділля надійшло розпорядження “пред литургиями за прочтением манифеста при собрании народном отпрavitъ торжественное Господу Богу молебствие с продолжением целодневного звона”⁶. А коли відбувалося подвійне свято (скажімо, обручення поєднували з вінчанням монаршої пари), то дзвони не вмовкали цілих три дні – тобто, такий царський день вшановувався церковним дзвоном так само, як і Великдень – найбільше торжество православних християн. Так, у березні 1816 р. велика княгиня Ганна Павлівна обвінчалася і одружилася з крон-принцем нідерландським Вільгельмом. Відповідно, молебні мали творитися “с коленопреклонением” и “продолжением к ряду через три дня колокольного звона”⁷. Крім стабільних “царських служб” іноді відбувалися такі молебні, котрі більше не повторювалися. Так, у травні 1808 р. у храмах Поділля цілий день били в дзвони і творили подячні молебні за вилучення від віспи великого князя Михайла Павловича.

У “царські дні” священники з амвонів виголошували особливі проповіді, у яких переконували “явно не противитися державній волі” і “не висловлювати необережних суджень про дії влади чи довільно не тлумачити її намірів”. Наголошувалося і на тому, що “життя царя є святиня, котра має оберігатися ціною всякої жертви, ціною життя всіх і кожного”⁸.

Не вшановування у парафії “царських днів” тягнуло за собою покарання священнослужителів. У першій половині XVIII ст. у Російській імперії за нездійснення молебнів у “високоурочистий день” священників заковували в кайдани, позбавляли сану і засиляли до Сибіру. З часом, коли Поділля стало частиною Росії, покарання за цю провину ставали м’якшими. Зокрема, в останні роки XVIII ст. священників, котрі не служили молебнів у “царські дні”, вже тільки штрафували – причому деколи не грішми, а поклонами. У середині XIX ст. за такі провини все частіше обмежувалися призначенням епитимії (тих же поклонів, монастирськими роботами, роботами в архієрейському домі і т.п.). Єпитимію призначали й тоді, якщо духовник регулярно відправляв такі молебні і лише фрагментарно опускав деякі з них⁹.

“В XIX в. царские дни для клира уже чисто официальные праздники. Кроме кафедральных соборов, куда на богослужения собирались все официальные лица данного города, во всех остальных церквях службы в табельные дни проводились по-будничному, при уменьшенном освещении, без певчих и молящихся, ранним утром. Они постепенно сделались официальной данью придворному этикету, праздником почти исключительно официальных учреждений” – загалом справедливо, але не зовсім обґрунтовано вважає один з російських істориків Церкви¹⁰.

В багатьох населених пунктах Поділля “царські дні” відзначалися досить широко і їх відзначення пильно контролювалося владою – про це свідчать чимало історичних документів та сповнені патетики дописи у церковній епархіяльній пресі. Розгалужена система церковних “царських днів” була покликана

запровадити те, щоб кожна подія у житті російського монарха – від народження до смерті – стала святом для кожного православного подольянина.

День народження членів царської родини в богослужіннях чітко відмежовувався від дня ангела чи тезоіменитства і святкувався особливо урочисто. Оскільки щодо дати святкування цих дат внаслідок неповноти церковних календарів у середовищі духовенства могли бути різні думки, то ці дати до кінця існування імперії Романових регламентувалися особливими монаршими розпорядженнями, що доводилися до відома подільського духовенства за допомогою відповідних публікацій у “Подольських єпархиальних ведомостях”. Дана інформація поновлювалася зі вступом на імператорський престол чергового монарха. Так, у 1894 році в вищезначеному церковному часописі було опубліковано імператорське повеління, що встановлювало дні проведення молебнів у кожному храмі Поділля з приводу днів народжень та тезоіменитств нового царя Ніколая II, його дружини Олександри Федорівни та рідного брата Георгія Олександровича¹¹. Зі збільшенням царського сімейства (а імператор Ніколай II мав п’ятеро нащадків) зростало й число днів народжень та відповідних молебнів у храмах Поділля. (Хоча це число вже всеодно було значно меншим, ніж кількість подібних молебнів на початку XIX століття). Крім того, в тогочасних церковних богослужіннях особливими молитовними поминаннями відзначалися і дні народження померлих імператорів. Так, у 1896 році в “Подільських єпархиальних ведомостях” було оприлюднене розпорядження міністерства внутрішніх справ щодо церковного відзначення 100-ліття з дня народження російського імператора Ніколая I¹². Якщо день народження правлячого чи померлого монарха співпадав з пісним днем, то його святкування переносили на інший час – адже в царські дні не рідкістю були організовані застілля. Так, у 1864 р. день народження імператора Александра II співпав з найбільш сумним днем у церковному календарі – страсною п’ятницею, а тому єпархіальна влада Поділля розпорядилася перенести цей день на іншу дату, але ні в якому разі не опускати¹³. При цьому архієрей вчинив досить толерантно, дозволивши духовенству переносити дане святкування на їхній розсуд згідно місцевих умов та зручностей.

День хрещення імператорської особи ставав підставою для проведення молебну лише один раз. Наприклад, у 1875 році прихожани Поділля мали брати участь у молебні на честь хрещення новонародженого великого князя Александра Володимировича – більше такий молебен не повторювався¹⁴.

Регулярні богослужіння належало здійснювати і в дні коронації. В пореформену епоху єпархіальна преса подавала детальний (на кількадесят сторінок) опис цієї помітної події в державному житті Росії, підкреслювалося її значення для подальшого розвитку держави¹⁵, окреслювалися милості царя щодо підданих з нагоди коронації¹⁶ і знову ж таки регламентувала здійснення царських молебнів з даного приводу, котрі обов’язково ставали щорічними та контролювалися не лише місцевими благочинними, але й поліцією¹⁷. Наприкінці XIX століття подільський преосвященний своїм указом уніфікував час

проведення регулярних царських молебнів після літургії, на яких мали бути присутні чиновники різних відомств та представники місцевої влади¹⁸. Тоді ж подільському духовенству було підтверджено обов'язок кожного "царського дня" говорити проповіді, у яких розкривати значення даних свят¹⁹. Подільський єпархіяльний часопис сповнений повідомлень про те, як на честь коронації миряни Подільської єпархії здійснювали вагомі пожертви до місцевих православних храмів, що також супроводжувалося подячними молебнями²⁰.

День вступу на престол нового імператора у Подільській єпархії поєднували з панахидами, на яких поминали померлого царя. Так було, наприклад, після смерті Александра III, коли новим імператором став Ніколай II²¹.

Супроводжувалися святковими церковними відправами і шлюби членів численного імператорського сімейства. Більшість таких молебнів (якщо мова йшла не власне про правлячого імператора) здійснювалися лише один раз. Але траплялися роки, коли у імператорській родині за рік відбувалося три вінчання і відповідна кількість весіль, котрі мали наслідками молебні в храмах Подільської єпархії. Так, у 1874 р. таких подій було відразу три – згідно розпоряджень єпархіяльної влади у місцевих православних церквах служили молебні на честь одруження великої княгині Марії Олександрівни з принцом Альфредом-Ернестом-Альбертом Великобританським²², великої княгині Віри Олександрівни з принцом Вільгельмом-Євгенієм Вюртемберзьким²³, великого князя Володимира Олександровича з герцогинею Макленбург-Шверинською²⁴. Мабуть, тільки на подібних молебнях подільський православний простолод міг почути такі складні для слов'янської вимови імена. Якщо дружиною російського імператора ставала інославна представниця іноземної аристократичної родини (а це у домі Романових траплялося регулярно), то вона обов'язково мала прийняти православ'я, про що у храмах Подільської єпархії також відбувалися особливі подячні богослужіння. Так, у 1894 р. подоляни молитовно дякували Богу за приєднання до Православної Церкви принцеси Аліси, котра в православному хрещенні стала Олександрою Федорівною²⁵.

Смерть російського імператора чи когось з членів царської родини мала наслідком численні заупокійні панахиди. Повідомлення про них у "Подільських єпархіяльних відомостях" виходили в особливих чорних траурних рамках. Окремо наказувалося здійснювати панахиди у губернському центрі Кам'яниці-Подільському, де мешкало чимало державних службовців²⁶. Далі ж подібні заупокійні служби мали відбуватися в усіх православних храмах Подільської єпархії. Деколи під час таких панахид місцеві прихожани жертвували для храму ікону небесного покровителя померлого царя в пам'ять про цю подію. Наприклад після вбивства Александра II селяни с.Підлісного-Ялтушкова Могилівського повіту подарували своїй парафіяльній церкві ікону "для увековечивання пам'яті мученической кончини Государя Императора Александра II"²⁷. Практикувалися панахиди в дні ювілеїв смерті колишніх правителів Росії з дому Романових. Так, у 1896 році в подільських церквах служили панахиду з нагоди 100-літнього ювілею смерті російської імператриці Єкатеріни II²⁸.

Урочистими молебнями супроводжувалися і зустрічі царських дарунків подільським храмам. Російські імператори та члени їх родин неодноразово виступали жертводавцями православних храмів Подільської єпархії – при цьому мова йшла не лише про порівняно відомі собори повітових центрів, але й про сільські провінційні церкви – всюди російські православні піддані мали відчувати увагу августійших осіб до духовних потреб населення. Так, у 1865 році “Подільські єпархіальні відомості” сповістили, що імператор Александр II подарував Казанську ікону Богоматері Конищевській волості²⁹, у 1866 р. було опубліковано повідомлення про пожертву храмам Подільської єпархії 33-х дарохранительниць спадкоємцем російського престолоу Александром Александровичем³⁰. З цього приводу в храмах єпархії відправляли подячні молебні і молилися за здоров’я імператорської родини. Подія дійсно була небуденною. Один з дописувачів “Подільських єпархіальних відомостей” стверджував, що у Вінниці після здійснення у місцевому соборі подячного молебню кілька днів точилися розмови виключно про подаровану дарохранительницю³¹. У 1869 році спадкоємець російського трону подарував дем’янківській церкві (Ушицький повіт) ікону, яку мали вже по маршруту слідування зустрічати урочистими молебнями³².

Особливу групу складали церковні молебні з приводу різноманітних одиничних подій у житті царського дому Романових – ювілеїв, подорожей, невдалих замахів, врятування царської родини в залізничній катастрофі. Деколи такі богослужіння відправлялися лише один раз, але ще частіше ставали традиційними. Так, молебні щодо вдалого завершення подорожі одного з членів царського сімейства мали продовжуватися тільки під час даної подорожі і після її завершення єпархіальна влада сповіщала про припинення духовенством таких служінь³³. Подячні богослужіння з приводу врятування імператорської родини в залізничній катастрофі чи спасіння імператора від замаху супроводжувалися складанням вірнопідданських “адрес” та жертвуваннями мирян в знак подяки Богу за збереження життя августійших осіб³⁴.

Такі богослужіння були одиничними і тому, мабуть, особливо урочистими. Зрозуміло, що подібні події завжди були несподіванкою і владоможці не пропускали нагоди надати такому “царському дню” певного відтінку таємничості. Наприклад, 4 квітня 1866 року російського імператора Александра II було в черговий раз врятовано від замаху. Вже наступного дня – 5 квітня цього року в губернському центрі Кам’янці-Подільському об 11 годині дня стали урочисто бити в дзвони на великій соборній дзвіниці. Паралельно з цим відбувалося приготування святкової трапези. На дзвін стали сходитися місцеві мешканці – як описував очевидець, “граждане всех наций и сословий ехали и шли к одному пункту”³⁵. Губернатор розпорядився всім службовцям з’явитися до собору у парадній формі. При цьому витримувалася інтрига – майже ніхто не знав, з якого приводу відбуваються збори міських жителів. “Собравшееся каменец-подольское общество было поражено таинственностью губернаторских распоряжений и с немьм напряжением ожидало развязки” –

сповіщав церковний часопис³⁶. Коли у повній парадній формі на площу прибув подільський губернатор Олександр Горемикін та архієпископ Леонтій, всі стали уважно слухати повідомлення про врятування імператора від замаху на його життя. “Все искренне русские сердца издали тяжелый и горький вздох” і по знаку подільського губернатора присутні опустили на коліна для здійснення подячного молебню, що розпочався з гімну “Боже, Царя храни!”³⁷ Автор допису в “Подільських єпархіальних відомостях” стверджував, що бачив у тогочасному Кам’янці-Подільському чималу кількість людей, сповнених щирої радості – деякі з них навіть влаштовували святкові обіди та вечері.

Коли ж прихожани не поміщалися навіть на міській площі, то царські молебні переносили за місто, де свято переростало у замиський пікнік. Так, в 1865 році у м. Вінниці день коронації імператора Александра II святкували на мальовничих замиських берегах ріки Бугу. Там в цей час стояли три піхотні полки і пересувна полкова церква, що стала осередком відзначення “царського дня”. Сюди з міста хресними ходами прийшли православні миряни і, крім того, були присутніми й іновірці – як описував очевидець, “много было даже евреев”³⁸. Загалом на святкування коронаційного дня зібралося до 8 тисяч мешканців Вінниці, що явно спростовує твердження вищенаведеного автора (М.Нікольського) про порожні храми в офіційні “царські дні”. Тут відбувся молебен з колінопреклонінням і цілоденним дзвоном, який мав стати засобом патріотичного виховання підданих.

Тобто, у XIX – на початку XX століття щорічне церковне коло богослужінь Подільської єпархії включало в себе півтора-два десятки “царських днів”, що були ініційовані не Церквою, а державою. Вони мали порівняно незначне відношення до християнської релігії і були спрямовані на виховання російського патріотизму в українських мирян Поділля. Їх кількість була більшою, ніж скажімо, число дванадятих православних свят – найбільших торжеств Православ’я. Слід відзначити, що понад століття такої виховної роботи не пройшли дарма – серед подолян дійсно траплялися виховані з дитинства щирі прихильники російського імператорського престолу, які брали активну участь у подібних святкуваннях. Зрештою, значну кількість особистого складу місцевих монархічних організацій правого спрямування (відділення “Союзу руського народу” тощо) репрезентували подоляни з українськими прізвищами, котрі мали ідентичність російських підданих. Цьому значною мірою сприяли церковно-державні заходи під час “царських днів”.

Примітки:

1. Перерва, В. С. Православне Надросся у XIX столітті / Володимир Перерва. – Біла Церква, 2004. – С. 69-80
2. Центральний державний історичний архів в м.Києві (далі – ЦДАУ в м.Києві), ф.127, оп.351, спр.10, арк.2.
3. Там само, ф.127, оп.351, спр.93, арк.1-2, 79.
4. Там само, ф.127, оп.659, спр.216, арк.2.
5. Там само, ф.127, оп.690 (1889 р.), спр.985, арк.2.

6. Там само, ф.127, оп.1044, спр.40, арк.1.
7. Там само, арк.2.
8. Малышевский, И. Речь по случаю сохранения жизни государя императора от покушения на него, бывшего 4 апреля / И. Малышевский // Киевские епархиальные ведомости. – 1866. – № 9. – С. 286-287.
9. ЦДІАУ в м.Києві, ф.127, оп.48, спр.76, арк.26-29.
10. Никольский, Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М., 1983. – С. 223-224.
11. Высочайшее повеление об установлении празднования дня рождения и тезоименитства Государя Императора, Государыни императрицы Александры Федоровны и наследника цесаревича Георгия Александровича // Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 48. – С. 992.
12. Копия циркуляра Министерства внутренних дел по поводу празднования 100-летия со дня рождения императора Николая I // Подольские епархиальные ведомости (далее – ПЕВ). – 1896. – № 23-24. – С. 480-482.
13. О перенесении на другие дни празднования дня рождения Государя Александра Павловича вследствие совпадения этого дня с Великою Пятницею // ПЕВ. – 1864. – № 8. – С. 95.
14. О совершении молебствий по случаю совершившегося крещения Высокопороджденного Великого князя Александра Владимировича // ПЕВ. – 1875. – № 20. – С. 393-394.
15. Церемониал коронования Их Императорских Величеств // Подольские епархиальные ведомости. – 1896. – № 18. – С. 362-390.
16. Высочайший манифест о милостях, даруемых в память священного Коронования Их Императорских Величеств // ПЕВ. – 1896. – № 23-24. – С. 447-475.
17. Уведомление о предписании губернатора полиции наблюдать за соблюдением крестьянами праздничных дней и за посещением церкви // ПЕВ. – 1863. – № 5. – С. 53-54.
18. О времени начала литургии и всенощного бдения в высокотожественные дни и великие праздники, в которые обязательно должны присутствовать в церкви чиновники разных ведомств и представители сельских властей // ПЕВ. – 1891. – № 46. – С. 615-617.
19. Предписание духовенству говорить в высокотожественные дни поучения, разъяснение народу значения праздничных событий // ПЕВ. – 1892. – № 40. – С. 837-838.
20. Сообщение о пожертвованиях прихожан в разных местах Подольской епархии в ознаменование Священного Коронования Их Императорских Величеств // ПЕВ. – 1883. – № 25. – С. 390-391.
21. О исполнении правительственных распоряжений по поводу восшествия на престол Государя Императора Николая Александровича и относительно заупокойных молений о почившем Государе Императоре Александре III // ПЕВ. – 1894. – № 44. – С. 926.
22. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетания Ее Императорского Высочества Великой княжны Марии Александровны с принцем Альфредом-Эрнестом-Альбертом Великобританским, герцогом Эдинбургским

// ПЕВ. – 1874. – № 2. – С. 25-26.

23. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетание Ее Императорского Высочества Великой княжны Веры Константиновны с принцем Вильгельмом-Евгением Виртембергским // ПЕВ. – 1874. – № 13. – С. 336-337.

24. О совершении благодарственных молебствий по случаю бракосочетание Его Императорского Высочества Великого князя Владимира Александровича с герцогинею Макленбург-Шверинскою // ПЕВ. – 1874. – № 19. – С. 525-527.

25. По поводу присоединения к Православной Церкви Ея Великогерцогского Высочества принцессы Алисы с именем Александры Феодоровны // ПЕВ. – 1894. – № 45. – С. 944.

26. О совершении в городе Каменце заукояных молений по в Бозе почившем Государе Императоре Александре III // ПЕВ. – 1894. – № 43. – С. 905.

27. О приобретении крестьянами с. Подлесного-Ялтушкова Могилевского уезда иконы для увековечивания памяти мученической кончины Государя Императора Александра II // ПЕВ. – 1883. – № 4. – С. 55-56.

28. О заукояных молениях по поводу исполнившегося 6 ноября 1896 года 100-летия со дня кончины императрицы Екатерины II // ПЕВ. – 1896. – № 44. – С. 476.

29. О Высочайшем пожаловании для конищевской волости иконы Казанской Божьей Матери // ПЕВ. – 1865. – № 23. – С. 512.

30. Сообщение о пожертвовании для Подольской епархии 33-х дарохранительниц Его Императорским Высочеством Государем Наследником Цесаревичем Александром Александровичем // ПЕВ. – 1866. – № 8. – С. 95-97.

31. А. Б. Письмо из города Винницы / А.Б. // ПЕВ. – 1866. – № 14. – С. 508-514.

32. Распоряжение о торжественной встрече иконы, пожертвованной в демянковещкую церковь Ушицкого уезда Государем наследником Цесаревичем // ПЕВ. – 1869. – № 8. – С. 94-95.

33. О прекращении возношения особых молений о благополучном путешествии Их Императорских Величеств вследствие возвращения из путешествия Его Императорского Высочества Великого Князя Георгия Александровича // ПЕВ. – 1891. – № 27. – С. 403.

34. Сообщения о пожертвованиях, поступивших от крестьянских обществ в память чудесного спасения Царской семьи 17 октября 1888 года // ПЕВ. – 1888. – № 46. – С. 558-559; № 49. – С. 583-584.

35. 5 апреля 1866 года в Каменце-Подольском // ПЕВ. – 1866. – № 9. – С. 325.

36. Там само. – С. 325.

37. Там само. – С. 326.

38. Речь, сказанная войскам, расположенным в лагере под городом Винницею пред началом молебна в день коронации Государя Императора 26 августа // ПЕВ. – 1865. – № 19. – С. 823.

Резюме

В данной статье анализируется ввод “царских дней” в церковные богослужения Подольской епархии XIX – начала XX вв. и их влияние на церковную жизнь прихожан. Автор опирается на сведения епархиальной прессы и неопубликованные источники из архивов Киева.

Ключевые слова: Царский день, Подольская епархия, Российская Православная Церковь, богослужение, православный храм, император, духовенство.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 94(43)“18-19”

В.Б.Стецюк

Полкові храми Поділля наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: історичний та архітектурний аспекти

В статті досліджується діяльність військового духовенства Подільської губернії на початку ХХ ст. крізь призму функціонування полкових храмів, аналізується процес спорудження храмів військового відомства, пропонується їх типологія як специфічних архітектурних форм.

Ключові слова: полковий храм, Подільська губернія.

Функціонування храмів військового відомства в Україні імперської доби, зокрема, й на Поділлі, досі залишається практично поза увагою дослідників. Ще напередодні І світової війни з'явилась фундаментальна праця полкового священика Г.Цитовича, автор якої спробував зібрати і впорядкувати відомості про всі храми, що перебували у розпорядженні військового відомства¹. Повернення до цієї тематики стало можливим лише після падіння радянського режиму, однак функціонування полкових храмів побіжно розглянули (переважно на прикладі церков Гвардійського корпусу, військових храмів Кавказу і Царства Польського) лише В.Котков² і Г.Капков³. Серед дослідників історії Поділля доля полкових храмів піднімалась у працях С.Єсюніна⁴.

Варто відзначити, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. прикордонне Поділля було одним з найбільш насичених військами регіонів Російської імперії – вже у 70-і рр. тут були розміщені 12-а піхотна і 12-а кавалерійська дивізії⁵, а згодом до них додалися перекинута з Кавказу 19-а піхотна дивізія, ново-сформована 2-а козача Зведена дивізія, а також сформована з окремих стрілецьких батальйонів і переформована у чотириполковий склад 3-я стрілецька бригада⁶. Всього напередодні І світової війни на території губернії дислокувались 6 піхотних (один полк 12-ї дивізії дислокувався у Старокостянтинові Волинської губернії, а полк 19-ї дивізії – в Умані на Київщині), 4 стрілецьких, 3 кавалерійських та 5 козачих полків, а також артилерійські, інженерні, санітарні частини, підрозділи та інституції, військовослужбовці яких зазвичай ставали

прихожанами найближчого військового храму⁷. Крім того, до 1897 р. на Поділлі дислокувалась 47-а резервна бригада, згодом розгорнута в кадрову дивізію і переведена на Київщину, а звідти – в Курську губернію⁸.

Зауважимо, що до 70–80-х рр. XIX ст. російська армія при розміщенні військ дотримувалась системи так званих просторових квартир (частини розміщувались в житлах селян та міщан, на яких покладалась квартирна повинність). В другій половині XIX ст. сформувалась система гарнізонів російської імператорської армії, відбувся перехід до розміщення військово-службовців у казармах, які будувались або коштом казни, або ж за рахунок місцевих властей і самоврядувань, котрі отримували солідні прибутки від військового відомства за оренду казармених приміщень.

Після вирішення найбільш актуального казарменого питання на черзі стало вирішення інших сторін облаштування військ. Неабияку увагу при цьому було звернуто на вдосконалення роботи військового духовенства, що було важливим інструментом виховної та пропагандистської роботи серед вояцтва.

Слід зазначити, що окремий прошарок військового духовенства існував у Росії ще з часів Петра I (хоча і до того існувала практика супроводження військ у поході священнослужителями), і поступово сформувалась розгалужена та доволі ефективна система задоволення духовних потреб солдат. Окрім основних функцій, полковий храм виконував роль музею, де зберігались подарунки, пам'ятні реліквії, в окремих випадках при храмах діяли бібліотеки⁹.

Водночас система мала й певні вади. Однією з найгостріших була проблема відсутності стаціонарних храмів – кам'яними або цегляними церквами духовного відомства могли похвалитись лише кілька гвардійських полків та деякі великі міста. В окремих військових установах та інституціях за можливості створювались домові церкви, тобто обладнані для богослужінь окремі приміщення. Решта ж частин мусили задовольнятися похідними церквами – розбірними конструкціями, призначеними для богослужінь в польових умовах (в поході, на табірних зборах тощо). Принагідно зазначимо, що останні з часом все більше не відповідали вимогам мобільності й врешті на початку XX ст. їх використання припинилось, натомість священник у поході користувався лише невеликим комплектом церковного начиння¹⁰.

Тривалий час ініціативи щодо створення стаціонарних храмів виходили від керівників підрозділів та самих військовослужбовців, а розміщувались вони переважно у приміщеннях казарменого фонду або інших пристосованих для богослужіння будівлях. Зрозуміло, що розміри такого храму нерідко були абсолютно незадовільними, він був практично не оздобленим і мало підходив для проведення богослужінь. Доречно пригадати в цьому відношенні слова Антона Денікіна, котрий виріс саме у схожому провінційному гарнізоні (щоправда, на території Польщі) про “вбогу полкову церквушку”¹¹. Очевидно, не кращою була ситуація на Поділлі.

Першим відомим нам стаціонарним храмом Поділлі, гадаємо, слід визнати домову церкву при кам'янець-подільському шпиталі, існування якої чітко

зафіксоване вже у 1874 р., а Є. Сіцінський вів мову про її функціонування ще до 1872 р.¹². Храм призначався для військовослужбовців, що проходили лікування, займав одне з приміщень у будівлі шпиталю і був освячений в честь архістратиґа Михаїла¹³. Власного священика храм не мав (імовірно, богослужіння здійснювались полковими священиками). Є. Сіцінський веде мову про існування з 1857 р. домової церкви у Старій фортеці, однак чітко охарактеризувати часові межі її існування та особливості діяльності (зокрема, призначалась вона для ув'язнених чи для вояків губернського півбатальйону, що несли охорону) вони не дозволяють¹⁴.

У 1884 р. католицький храм на території Меджибізького замку, де дислокувалися 48-й піхотний Одеський та 36-й гусарський Охтирський полки, було передано під полкову церкву. Храм було перекрито залізом, добудовано до нього дзвіницю, після чого певний час він використовувався спільно Охтирським та Одеським полками¹⁵.

Досить показовою з точки зору реалій відносин церкви і держави у Російській імперії є процес створення храму у 186-му піхотному резервному (згодом – 173-му піхотному) Кам'янецькому полку. З ініціативи командуючого полком (тобто виконуючого обов'язки командира), полковника Михаїла під храм було освячено приміщення у так званих Архієрейських казармах у центрі Кам'янця; цю подію було приурочено до заручин цесаревича, майбутнього імператора Миколи II, з принцесою Алісою Гессенською, про що молоде подружжя повідомили спеціальною телеграмою: “186 пехотный Каменецкий полк в полковой церкви, устроенной во имя св. Николая и в память помолвки Вашего Императорского Высочества, вознесши молитвы о здравии, счастья и благополучии Высоконареченных, дерзает поднести всеподданническое поздравление”¹⁶. Попри масштабне святкування освячення храму, його так і не було належним чином облаштовано аж до моменту переводу полку в Черкаси.

Лише наприкінці XIX ст., коли мережа гарнізонних пунктів була загалом сформована, вище військово-політичне керівництво задумалось над впорядкуванням церковного життя в них. З ініціативи військового міністра генерала О. Куропаткіна була створена спеціальна комісія, яка систематизувала відомості про полкові храми і розробила ряд пропозицій щодо покращення душпастирської роботи у військах. Було розроблено та офіційно затверджено типовий проєкт полкового храму. Від звичайних парафіяльних церков його відрізняли технологічність спорудження та простота оформлення, які в результаті мали вилитись у відносну дешевизну спорудження. Храм представляв собою видовжену прямокутну споруду, з невеликим куполом над вівтарною частиною та дзвіницею над входом. За розрахунками, спорудження однієї церкви мало коштувати 44 тис. рублів¹⁷. Однак будівництво навіть таких храмів лягало на бюджет оборонного відомства важким тягарем (нагадаємо, що на початку XX ст. імперська армія включала 16 гренадерських, близько двохсот піхотних, 60 стрілецьких полків, близько півсотні полків регулярної кінноти

та приблизно ж стільки козачих полків), тому в багатьох випадках продовжувалось використання культових споруд, збудованих або обладнаних раніше.

Загалом за архітектурними ознаками полкові храми Поділля можна поділити на такі різновиди (відомості подано станом на 1913 р.)¹⁸:

1. Храм типового проекту: церква святого Миколая Чудотворця 12-го уланського Білгородського полку (Проскурів), церква святого Георгія 48-го піхотного Кримського полку (Могилів), храм святого Миколая Чудотворця 9-го і 10-го стрілецького полків (Жмеринка).

2. Храмова будівля довільного проекту: церква святих Петра і Павла 46-го піхотного Дніпровського полку (Проскурів).

3. Церква в будинках казарменого фонду: церква святих Петра і Павла 47-го піхотного Українського полку (Кам'янець-Подільський), храм святого Іоанна Предтечі 11-го і 12-го стрілецьких полків (Жмеринка).

4. Храми в інших будівлях, пристосованих для використання: церква Охтирської ікони Божої Матері 12-го гусарського Охтирського полку (Меджибіж).

Зауважимо, що про храми трьох дислокованих на Поділлі полків 19-ї піхотної дивізії точних відомостей немає. Однак, відомі нам джерела не фіксують існування у Тульчині і Гайсині (а також у Ладижині, в якому до 1910 р. розміщувався 75-й піхотний полк, згодом переведений до Гайсина) на початку ХХ ст. окремих храмових споруд, котрі б перебували у розпорядженні оборонного відомства. Тому найбільш імовірним буде припустити, що в цих містах спеціальних храмових будівель так і не було споруджено. Додатковим аргументом на користь цього може слугувати той факт, що із вищевказаних економічних міркувань церкви будувались насамперед у великих населених пунктах, де їх прихожанами могли бути вояки одразу кількох частин.

Що стосується архітектурних особливостей та процесу будівництва і оздоблення, то переважна більшість церков типового проекту споруджувалась військово-інженерним відомством за досить короткий час, оскільки не було потреби у виконанні складних технологічних операцій. Необхідну на будівництву суму виділяли з казни, однак внутрішнє оздоблення храмів покладалось на самі військові частини, крім того, вони відповідали за впорядкування території навколо храму. Наприклад, навколо Миколаївської церкви 12-го уланського полку з отриманих від військовослужбовців та жителів Проскурова пожертв було споруджено огорожу із цегляних стовпів і залізних решіток¹⁹; церква 46-го Дніпровського полку була оточена дерев'яною огорожею²⁰.

Вище вже наголошувалось на ролі, яку відігравали храми в житті частин. Перш за все, вони мали сприяти підтриманню релігійних почуттів військовослужбовців. Щоправда, при цьому доводилось прилаштовувати канонічні норми до реалій армійського життя – наприклад, обмежувати тривалість богослужінь²¹. Водночас церква слугувала вихованню патріотизму і “корпоративного” полкового духу, в ній зберігались різноманітні реліквії як церковного, так і світського характеру. Саме в “своїх” церквах офіцери старались вінчатись, хрестити дітей, саме у полкових храмах зазвичай віддавали останню

шану померлим або загиблим військовослужбовцям – наприклад, в липні 1914 р. у полковому храмі Охтирського полку відбулась літургія і панахида за офіцером полку, одним з перших на Поділлі авіаторів, штабс-капітаном В.Єсіповим, загиблим під час освоєння нової авіаційної техніки²².

У військових храмах на теренах Поділля зберігались цінні церковні та історичні реліквії. Скажімо, у полковому храмі охтирських гусарів зберігались подаровані Катериною II копія Охтирської ікони Матері Божої та Євангелія, а також ікона Святого Миколая, що до 1765 р. була полковою²³. У церкві 46-го піхотного полку найбільш цінними реліквіями були Євангелія 1775 року та антимінс, освячений у 1776 році київським митрополитом Гавриїлом²⁴.

Як бачимо, полкові храми, становлячи автономну частину церковної структури, відігравали важливу роль у задоволенні духовних потреб військовослужбовців. За півтора передвоєнних десятиліття вдалось досягнути досить значних успіхів у спорудженні полкових церков, помітною залишалась їх роль як осередків культурного життя й патріотичного виховання. Перша світова війна та суспільні пертурбації радянських часів призвели до знищення більшості з них, що ставить на порядок денний питання ретельного збереження, захисту від руйнування та перебудови храмів цього типу, що збереглись до наших днів.

Примітки:

1. Цитович, Г. А. Храмы армии и флота (состоящие в ведомстве протопресвитера военного и морского духовенства). Историко-статистическое описание. В 2-х ч. / Г. А. Цитович. – Пятигорск: Типо-литография А.П.Нагорнова, 1913. – 520 с.

2. Капков, К. Памятная книга российского военного и морского духовенства XIX – начала XX века / К. Капков. – М.: Информационный центр “Летопись”, 2008. – 752 с.

3. Котков, В. Военное духовенство России. Страницы истории / В. Котков. – СПб., 2003. – Книга I. – 468 с.

4. Єсюнін, С. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01 – історія України / С. Єсюнін. – Кам’янець-Подільський, 2011. – 276 с.

5. Ежегодник русской армии за 1872 г. – СПб.: Военная типография, 1872. Часть II. – С. 391, 424; Ежегодник русской армии за 1872 г. – СПб.: Военная типография, 1877. – С. 402, 450.

6. Гульдман, В. К. Подольский адрес-календарь / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1900. – С. 37-61.

7. Звегинцов, В. В. Русская армия 1914 г. Подробная дислокация. Формирования 1914–1917 гг. Регалии и отличия / В. В. Звегинцов. – Электронный ресурс. Режим доступа: www.grwar.ru.

8. Корреспонденция “Разведчика”. г. Черкассы // Разведчик. – 1898. – № 385-386. – С. 213.

9. Капков, К. Г. Зазначена праця / К. Г. Капков. – С. 86.

10. Там само. – С. 111.
11. Деникин, А. И. Путь русского офицера / А. И. Деникин. – М.: Современник, 1991. – С. 14.
12. Сецинский, Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С.В.Кульженко, 1895. – С.157.
13. Там само. – С. 157.
14. Там само. – С. 157.
15. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 126.
16. Корреспонденция “Разведчика”. Каменец-Подольск // Разведчик. – 1894. – № 202. – С. 707.
17. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 14.
18. Типологія пропонується нами на основі відомостей, поданих у: Цитович Г. А. Зазначена праця. – С. 114-132.
19. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 119.
20. Там само. – С. 127.
21. Котков, В. Зазначена праця / В. Котков. – С. 352.
22. Подолія. – 1914. – 14 июля. – С. 23. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 126.
24. Там само. – С. 122.

Резюме

В статье исследуется деятельность военного духовенства Подольской губернии в начале XX в. Через призму функционирования полковых храмов, анализируется процесс постройки храмов военного ведомства, предлагается их типология как специфических архитектурных форм.

Ключевые слова: полковой храм, Подольская губерния.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 902(084.3)(477.43)

І.О.Старенький

Вивчення старожитностей і створення археологічної карти Подільської губернії (60-і рр. XIX ст. – 1901 р.)

Висвітлюється питання про археологічні дослідження, і створення археологічної карти Подільської губернії у 60-х рр. XIX ст. – 1901 р.

Ключові слова: археологічна карта, Подільська губернія, археологічні дослідження, духовенство, Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, Імператорське археологічне товариство, Ю.Й.Сіцинський.

Велику цінність для дослідників мають археологічні карти губерній, які створювалися наприкінці XIX – на початку XX ст. 1901 року побачила світ археологічна карта Подільської губернії, яку опрацював Юхим Йосипович Сіцінський¹. Про актуальність цієї праці у наш час може свідчити її перевидання на початку XXI ст. (2001, 2004 рр.)², а також те, що саме за “Археологічною картою Подільської губернії” проводилися пошуки Пижівського ідола, який був знайдений С.Семенчуком 1999 року в урочищі Пижівська Дубина³. До висвітлення значимості “Археологічної карти Подільської губернії” для розвитку археології на Поділлі зверталися в своїх працях В.С.Прокopcук⁴, Л.В.Баженов⁵, О.М.Кошель⁶, О.А.Бакалець⁷, А.М.Трембіцький⁸ та інші автори. Проте поза увагою дослідників залишилася передісторія створення археологічної карти. Мета цієї статті – до певної міри заповнити вказану прогалину в історіографії.

Первісно робота розпочалася під час складання історико-статистичних описів церков та парафій Подільської єпархії. Так, в описі містечка Богополя згадуються навколо поселення кургани, які в народі називалися “могилами”. Вони розташовувалися навколо Богополя симетрично паралельними лініями (можливо, це були елементи валів). Один з таких курганів розміщувався в 4 верстах (4264 м) від містечка і називався Розкопаною Могилою, оскільки його розкопували скарбощукачі⁹.

Дослідники с.Нестоїта в 20 сажнях (42,66 м) від урочища Синдзир також помітили, що в південно-західному напрямі простягаються великі насипи або “могили” – один великий, обабіч якого обов’язково йдуть ще два малих. Недалеко від урочища Синдзир на підвищенні, що над яром, було місце під назвою Конецьке. З діалекту це слово означало місце, де знаходиться стражник, який за допомогою нахилу прапора чи запаленого вогню сигналізував про наближення ворога¹⁰.

В археологічну роботу втягувалася і краєзнавча громадськість. У с.Чорна Ольгопільського повіту місцевий волосний писар знайшов два зуби і шість скам’янілих кісток та відправив їх для дослідження в Одеський університет¹¹.

Саме в цих історико-статистичних описах ще в 60–70-х роках XIX ст. відбувалася первісна фіксація археологічних знахідок та археологічних стоянок на території Подільської губернії.

Велику роль у виявленні, фіксації і збереженні пам’яток археології на Поділлі відіграв В.Б.Антонович. Ще 1883 року він вирушив у подорож лівим берегом Дністра від містечка Жванця до містечка Рашкова. Саме у той час археолог провів розкопки кургану на вершині Білої гори, поблизу Бакоти, який знаходився між краєм скелі та полем. У ньому розкопано жіночий скелет та посуд. Також були проведені дослідження півострова, що прилягав до Білої гори. У той же час В.Б.Антонович виявив на вершині гори гвинтоподібну печеру, яка в нижньому оберті мала дві невеликі келії¹². Саме ті дослідження стали початком повернення із забуття видатної святині – Бакотського скельно-печерного монастиря. Результати досліджень вченого були опубліковані на

сторінках “Киевской старины” протягом 1884–1885 рр. під назвою “Путевые очерки Подолии” та лягли в основу доповіді “О скальных пещерах на берегу реки Днестра”, надрукованої в “Трудах VI Археологического съезда в Одессе”.

1889 року Бакоту відвідав Подільський єпископ Димитрій (у миру історик Дмитро Самбікін). Під час своїх відвідин він переконував прихожан, що тут був монастир, де рятувалися відлюдники. Це викликало створення ініціативної групи на чолі зі священником Е.Праницьким, які розпочали розкопки в урочищі Монастирсько. Священик мав намір віднайти пам’ятку. Через деякий час на висоті 70 м від підніжжя гори були виявлені рештки монастиря. Було відкрито три майданчики та два печерні коридори¹³.

Не зважаючи на гаряче бажання знайти та зберегти пам’ятку, ці розкопки мали аматорський характер і не відповідали науковим вимогам. Бакотський поміщик К.І.Шимановський 1889 року звернувся з листом до Імператорської археологічної комісії з проханням провести фахові дослідження на місці монастиря. За розпорядженням цієї комісії розкопки були зупинені до командирювання фахівця.

У липні 1891 р. туди прибув В.Б.Антонович. Дослідження тривали лише один тиждень. Оглянувши місце розкопок, вчений дійшов висновку, що південно-західний край скельного монастиря був значно пошкоджений дією природних факторів, в результаті чого частина скель, в яких розміщувалися келії, відколосалася і впала вниз. Вчений переважно провів дослідження майданчиків та печер, які були віднайдені селянами в 1889 році¹⁴. Проте було знайдено і нову печеру-коридор.

1891 року дослідження не були завершені і тому В.Б.Антонович вирішив продовжити їх наступного року. Розкопки були проведені протягом 7-25 серпня 1892 р. Щоденно на розкопках працювало 30–40 бакотських селян¹⁵. На превеликий жаль, знахідки не збереглися і безслідно зникли в буремному ХХ ст.

У цих археологічних розкопках активну участь взяли тогочасний учень В.Б.Антоновича М.С.Грушевський та талановитий подільський історик Ю.Й.Сіцінський. Матеріали досліджень Юхим Йосипович дещо пізніше зафіксував в “Археологічній карті Подільської губернії”.

Вперше професійно до справи створення археологічної карти Поділля дійшло Імператорське археологічне товариство. У своєму зверненні до Подільського єпископа воно зазначило, що з метою “отримати більш повну та достовірну інформацію про чисельність та розміщення доісторичних старожитностей Росії” треба “створювати археологічні карти губерній з нанесенням на ці карти розташованих ... [тут] курганів, городищ, древніх могильників, валів, засік, а також місць знахідок скарбів, старовинних монет, кам’яних та мідних виробів і т.п.”¹⁶. Товариство зверталося до єпископа з проханням допомогти в зборі інформації. Прохання було передане Подільській духовній консисторії, яка, у свою чергу, розіслала анкети для збору інформації по благочинних округах всіх повітів Подільської єпархії. З округів надійшло 19 зошитів з мате-

ріалами про археологічні пам'ятки¹⁷. Достеменно невідомо чи всі благочинні округи заповнили анкети. Маємо інформацію, що відомості були надіслані з 1-го, 3-го, 4-го, 6-го, 7-го та 9-го округів Балтського повіту, 1-го округу Вінницького повіту, 5-го округу Гайсинського повіту, 2-го, 3-го та 4-го округів Кам'янецького повіту, 1-го, 2-го та 5-го округів Літинського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Могилівського повіту, 1-го та 3-го округів Ольгопільського повіту, 1-го, 3-го та 4-го округів Проскурівського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Ушицького повіту, 2-го та 4-го округів Ямпільського повіту¹⁸.

Проте далеко не у всіх округах поставилися відповідально до завдання. Багато благочинних просто зробили відписку, що “археологічних старожитностей немає”. Лише в окремих випадках подавалися детальні відомості. Так, в анкеті 6-го благочинного округу Балтського повіту зазначалося, що в с.Кумар розташовано 5 курганів, на приватних садибах розташовано багато “могил”, в одному з поховань знайдено шаблю зі срібним руків'ям, наконечники стріли та списа¹⁹. Не зважаючи на недостатній обсяг надісланої інформації, на адресу Подільської духовної консисторії надійшла подяка за підписом голови Імператорського археологічного товариства графині Уварової²⁰.

Робота зі створення археологічної карти регіону не була завершена і продовжувалася в наступні роки. 18 червня 1889 р. Імператорське археологічне товариство надіслало Подільському єпископу Донату прохання розіслати по монастирях і церквах анкети та попросити вислати на археологічну виставку старожитності, до яких було віднесено ікони, шиття і тканини, металеві та дерев'яні вироби, зброя, портрети²¹.

1892 року на ім'я єпископа Дмитрія від Імператорського археологічного товариства надійшов лист із закликом до духовенства взяти участь у роботі археологічного з'їзду, який мав відбутися 1-14 серпня 1893 р. в місті Вільно. Членами з'їзду могли стати всі, хто сплатив 4 руб. внеску. Цим особам видавався білет і особовий знак, давав право брати участь у роботі з'їзду. Поділявся він на 10 відділів:

- 1) первісних старожитностей;
- 2) старожитностей історико-географічних та етнографічних;
- 3) пам'яток мистецтва;
- 4) домашнього, юридичного, громадського та воєнного побуту;
- 5) церковних старожитностей;
- 6) пам'яток мови і письма;
- 7) старожитностей класичних, візантійських та західноєвропейських;
- 8) слов'янських та литовських старожитностей;
- 9) східних старожитностей;
- 10) археологічних пам'яток²².

1897 року Київське відділення Комітету, готуючись до Археологічного з'їзду (1899 р.), звернулося до Подільського єпархіального історико-статистичного комітету з проханням сприяти проведенню з'їзду і обрати своїх делегатів. Єпархіальний історико-статистичний комітет призначив своїми делегатами

М.І.Яворовського та Ю.Й.Сіцинського. 1899 року з Давньосховища до Києва були вислані старожитності для виставки, яка проходила під час з'їзду. За це Імператорське археологічне товариство висловило Комітету подяку. На з'їзд прибув Ю.Й.Сіцинський. Він виголосив дві доповіді – “Древнейшие церкви Подолии” та “Несколько объяснений по поводу археологической карты Подольской губернии”²³.

За активну допомогу в організації та участь в XI Археологічному з'їзді, добросовісне обстеження пам'яток старовини Поділля Імператорське археологічне товариство висловило Ю.Й.Сіцинському подяку та обрало його в 1902 р. своїм членом-кореспондентом²⁴.

Підготовка до форуму археологів активізувала археологічну діяльність, систематизувала її, забезпечила: вивчення бакотських старожитностей, збір археологічних пам'яток, відбір експонатів на виставку до з'їзду, підготовку доповідей і, нарешті, узагальнення у вигляді “Археологічної карти Подільської губернії”, де систематизовано понад 2000 пам'яток різного часу²⁵.

Отже, робота із створення “Археологічної карти Подільської губернії” розтягнулася на тривалий час. Первісна фіксація археологічних пам'яток проходила вже під час написання історико-статистичних описів церков і парафій єпархії в 60–70-х рр. XIX ст. Великий вплив на створення карти мали археологічні дослідження В. Б. Антоновича 80-х – початку 90-х рр. Проте основна робота була проведена священником та істориком Ю.Й.Сіцинським у співпраці з Імператорським археологічним товариством. Вона завершилася командированням вченого на XI Археологічний з'їзд та виданням 1901 року “Археологічної карти Подільської губернії”, яка не втратила своєї актуальності й сьогодні та залишається одним з найповніших джерел з археології регіону.

Примітки:

1. Сецинский, Е. И. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. I. – С. 197-354.
2. Сіцинський, Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / упоряд. О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. – 2004. – 130 с.
3. Семенчук, С. Язичницька скульптура з археологічної карти Ю.Й.Сіцинського в Середньому Подністров'ї / Сергій Семенчук // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2010. – С. 98-99.
4. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук; НАН України, Ін-т іст. України, Відділ регіональних проблем іст. України; ВСК. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
5. Баженов, Л. В. *Алма матер* подільського краєзнавства / Лев Баженов; Ін-т іст. України НАН України; Кам'янець-Подільський державний університет; Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.
6. Кошель, О. М. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Поділь-

ського церковного історико-археологічного товариства (1865–1920) / Олексій Кошель; Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. України НАН України. – К.; Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1998. – 69 с.

7. Бакалець, О. А. Праця Ю.Сіцінського “Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г.” – важливе джерело вивчення грошового обігу на Поділлі у XVII–XVIII ст. / О. А. Бакалець // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю.Сіцінського і 115-річчю від дня народження В.Січинського. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2010. – С. 139-150.

8. Трембіцький, А. М. С.Сіцінський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А. М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. I. – С. 76-102.

9. Историко-статистическое описание прихода и церкви Подольской епархии Балтского уезда местечка Богополя // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1870. – 1 мая (№ 9). – С. 129

10. Историко-статистическое описание села Нестоитой Балтского уезда // ПЕВ. – 1870. – 15 июня (№ 12). – С. 322.

11. Историко-статистическое описание села Чорной Балтского уезда // ПЕВ. – 1871. – 15 сент. (№ 18). – С. 746.

12. Сецинский, Е. И. Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакоте Ушицкого уезда / Е. И. Сецинский // ПЕВ. – 1891. – 16 нояб. (№ 49). – С. 1215.

13. Там само. – С. 1215-1217.

14. Сецинский, Е. И. Бакота – древняя столица Понизья / Е. И. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – 24 нояб. (№ 47). – С. 1178-1179.

15. Сецинский, Е.И. Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // ПЕВ. – 1892. – 26 сент. (№ 39). – С. 706-707; Сіцінський, Ю. Й. Археологічна карта... – С. 95.

16. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, спр.9126, арк.2.

17. Там само, арк.2-3.

18. Там само, арк.4-48.

19. Там само, арк.44-44 зв.

20. Там само, арк.47.

21. Там само, арк.50-53 зв.

22. Отношение Императорского Московского Археологического Общества на имя Его Преосвященства Преосвященнейшего Димитрия, епископа Подольского и Брацлавского // ПЕВ. – 1892. – 11 июня (№ 27-28). – С. 559-561.

23. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. // ПЕВ. – 1901. – 14 апр. (№ 15). – С. 5-6.

24. Трембіцький, А. М. Зазначена праця / А. М. Трембіцький. – С. 92.

25. Сециеский, Е. И. Археологическая карта... ; Прокопчук, В. С. Зазначена праця / В. С. Прокопчук. – С. 35; Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 52.

Резюме

Освещается вопрос археологических исследований и создания археологической карты Подольской губернии в 60-х гг. XIX в. – 1901 г.

Ключевые слова: археологическая карта, Подольская губерния, археологические исследования, духовенство, Подольский епархиальный историко-статистический комитет, Императорское археологическое общество, Е.И.Сецинский.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 398.2(477.43)1"9"

В.В.Шевчук

Стан наукового вивчення легенд та переказів із Поділля на рубежі ХХ століття

У статті висвітлюється збирацька та дослідницька діяльність етнографів, письменників, істориків, фольклористів та краєзнавців ХХ століття.

Ключові слова: неказкова проза, подільський фольклор, наукові праці етнографів та фольклористів, духовна культура, легенди та перекази Поділля.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. тематика народознавчих досліджень стає ширшою. Це пов'язано із розвитком фольклористики й етнографії, із змінами у житті й побуті народу. Характерним явищем для цього періоду було записування українського фольклору на Поділлі, зокрема й жанрів народної прози. То був етап, коли відбулися інтенсивні зміни в житті та побуті народу. Цінні публікації фольклорних текстів з'явилися в таких періодичних виданнях: "Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета" (1895–1911), "Подольские епархиальные ведомости" (1862–1906), "Подольские губернские ведомости" (1906–1912, 1914–1917) тощо. У перші десятиліття ХХ ст. почало виокремлюватися наукове краєзнавство Поділля (1920–1930). Його завдання полягало у вираженні національних шаблів, які несли непересічне значення для подолян.

На початку ХХ ст. плідно працював уродженець с.Вільшанка (тепер Крижопільський р-н, Вінницька обл.) К.Широцький (1886–1919), котрий у 1912–1913 рр. "займався дослідженням народного мистецтва Поділля, вивчав експонати в давньосховищі м.Кам'янець-Подільського [...] Побував у давньоруській столиці Дністровського Пониззя – Бакоті"¹, опублікував працю "На руїнах Бакоти". К.Широцький відомий і як укладач збірки "Подільські колядки і щедрівки" (1908).

Багато зробив для вивчення народних вірувань і переказів на Поділлі етнограф І.Беньковський. Це є його систематичні публікації к. XIX – початку XX ст., а саме: “Из народных рассказов, характеризующих национальные типы”² (1890), “Рассказ о вовкулаках”³ (1894), “Обычаи и поверья, приуроченные к “Велькодню””⁴ (1895), “Смерть погребения и загробная жизнь по понятиям и верованию народа”⁵ (1896), “Легенда о сотворении земли и злых духов”⁶ (1897), “Народный взгляд на “нечистую” женщину”⁷ (1899), “Стрелянье в кресты (Из народных суеверий)”⁸ (1902), “Из области народных верований о выходцах с того света”⁹ (1902), “Из народных преданий”¹⁰ (1902), “Суд св. Юрія (народная легенда)”¹¹, “Легенда о горохе”¹² (1903) та низка інших.

22 жовтня 1918 р. у м.Кам’янци-Подільському було відкрито Український державний університет, який очолив ректор І.Огієнко. Під його патронатом здійснювали дослідження культурного життя краю, зокрема історії, мови, фольклору, звичаїв та обрядів, формуються подільсьзнавчі студентські гуртки.

Значну роль в організації дослідницької роботи на Поділлі відіграли установи Української Академії Наук, зокрема: “Кабинет антропологии та етнологии ім. Хв.Вовка” (1921), Комісія для вивчення звичаєвого права на Україні (1921), Всеукраїнське етнографічне товариство (1928), Етнографічна комісія (1921)”¹³.

Важливу роль у збиранні духовної спадщини Поділля відіграли навчальні та наукові установи, зокрема Кам’янецький інститут народної освіти (у його структурі функціонувала тривалий час кафедра народного господарства і культури Поділля), Кам’янець-Подільське наукове товариство при Всеукраїнській Академії наук, Кабинет вивчення Поділля при Вінницькому філіалі Всенародної бібліотеки України.

Вагому цінність для вивчення історії та духовної культури Поділля становлять історико-краєзнавчі праці відомого історика Ю.Сіцінського (“Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии”¹⁴, “Нариси з історії Поділля”¹⁵ тощо). Відзначимо працю Ю.Сіцінського “Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии”, в якій не лише наведено відомості про духовенство та церкви, а й пояснено назви населених пунктів, що означало використання топонімічних переказів про походження назв населених пунктів. Так, в одному з текстів про походження назви села Чорна сказано, що “Народ говорит, что когда-то в местности нынешнего села Чорной было большое местечко, или город, называвшийся Черноокнин, но затем он был razoren татарами и уылевшие жители его вблизи прежнего селища основали с. Чорну”¹⁶. В праці наводяться елементи переказів, пов’язаних з печерами, в яких турки димом душили українців¹⁷. Наводяться народні трактовки про кам’яні хрести¹⁸, пояснення назв доріг¹⁹, долин²⁰ тощо.

У 1920 р. в м.Кам’янци-Подільському було відкрито комітет охорони пам’яток старовини, мистецтва і природи, до якого ввійшли В.Свідзінський, Ю.Сіцінський В.Гагенмейстер та інші відомі люди того часу²¹. Члени комітету разом з учнями місцевих шкіл здійснили кілька наукових експедицій²², в результаті чого записали понад 300 текстів неказкової прози. Записували фольк-

лорні твори й науковці та співробітники Кам'янець-Подільського інституту народної освіти²³.

У 1922 р. замість комітету утворили кафедру народного господарства та культури Поділля, яку спершу очолив Є. Сташевський, а згодом П. Клименко²⁴. Члени кафедри вивчали топоніміку краю, аналізували архівні матеріали пов'язані з рухом подільських селян XVIII–XIX ст. тощо. Представник кафедри В. Свідзінський на одному із засідань виступив з доповіддю про аграрні рухи на Поділлі²⁵, Якимович вивчав судові справи про Устима Кармалюка. Із припиненням українізації кафедра перестає функціонувати²⁶.

У 1925 р. ВУАН було утворено Кам'янець-Подільське наукове товариство, яке очолювали О. Полонський та Ю. Сіцінський. Товариство розгорнуло співпрацю з науковцями інших міст Поділля. Вивчення духовної культури краю сприяло проведення наукових зібрань. На одному з них у червні 1925 р. доповідь “Кармелюк у народній словесності” виголосив В. Герасименко (Одеса), Ю. Сіцінський “Завдання наукового товариства з краєзнавства”, В. Свідзінський “Події в подільських селах 1917–1918 рр.”.

Всеукраїнська Академія Наук 1924 р. у Вінниці організувала Кабінет виучування Поділля (В. Отаманський, М. Безборотько, М. Білінський, А. Ярошевич та ін.). Його завдання було системне вивчення краю, його культури й традицій.

Одним із основних завдань Кабінету було пожвавлення історико-краєзнавчого руху подільського регіону. З цією метою Кабінет організував виїзну експедицію в с. Хомутиці (нині Калинівський р-н Вінницької обл.), де народився відомий український письменник та фольклорист С. Руданський²⁷. У 1930 р. роботу Кабінету було припинено.

Фольклором краю цікавилися видатний український вчений, неодмінний секретар ВУАН Агатангел Кримський та його учні, котрі опублікували низку фольклорно-етнографічних матеріалів, нарисів, фундаментальних збірок, українських казок, з-поміж яких виокремлено працю про С. Руданського²⁸.

Відзначимо, що в 1920-і рр. починають з'являтися ідеологічні фальсифікати українського фольклору, які зафіксували Г. Танцюра, Н. Присяжнюк та інші. Такі тексти малювали утопічні картини прекрасного життя, а реальні справжнього народного життя можна віднайти у фольклорних новотворах, які виявлено у селянських ділових документах²⁹.

Вивчення фольклору 1930-х рр. утруднено ідеологічними чинниками, зокрема русифікаторськими тенденціями, які також спричинили виникнення фальсифікованих текстів про ідеологію комунізму, дружбу народів, жовтневу революцію і таке інше. Це був час тотального наступу влади на селянство та його духовний світ, а новостворені легенди, перекази, та й загалом фольклорні твори були покликані змінити народне мислення. Народна творчість використовувалася передусім як засіб ідеологічного впливу на свідомість народу. Так, дослідник фольклору І. Кравченко зазначав, що легенди, бувальщини та апокрифічні легенди “в радянській українській народній прозі цілком відсутні...”³⁰. Натомість вивчалася традиційно-побутова культура, сімейна обрядовість,

зокрема весілля, народини, хрестини, похорони тощо. Радянська ідеологія 1920-х рр. прагнула зробити образ “заможного” селянина негативним, а бідність вважати однією з чеснот. Поширеним був вислів подільського селянина: “Я хочу бути багатим, а ви мене в бідні хочете записати!”³¹.

У 1920–1930-ті рр. на Поділлі фольклор записували Г.Танцюра, Н.Присяжнюк, І.Рудченко та інші. Народодослідники. Серед них виокремимо яскраву постать Г.Танцюру (1901–1962), який ще зовсім юним у своєму щоденникові фіксував народні оповіді та перекази про кріпачину від баби Оксани (“Про непримиренну боротьбу поміщика з селянами за землю у с.Зятківцях”, “Про кріпацтво у с.Зятківцях”). Ці та згодом інші оповіді були опубліковані у “Записках збирача фольклору”³². Фольклорист фіксував не лише тексти народної прози, переважно історично-побугової тематики, а й жанри народної поезії. М.Дмитренко зазначав, що Г.Танцюра “Паралельно з піснями фіксував прислів’я та приказки, загадки, дитячі ігри, повір’я, перекази”³³. Найбільше враження справили на фольклориста пісні від бабусі Демедихи (псевдонім Явдохи Зуїха), про які Г.Танцюра відгукувався так: “[...] коли я досі плавав по вузьких річечках, звідки було видно обидва береги, то тепер вплив у якесь безмежне море [...]”³⁴. Згодом записи народних пісень з’явилися друком як збірка “Пісні від Явдохи Зуїхи”³⁵. Фольклорист записав і понад сотню творів (156) народної епіки, зокрема переказів, легенд та байок. Серед записів Г.Танцюри були народні прозові твори про кріпачину, національно-визвольну боротьбу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, а також про уславленого месника з Поділля Устима Кармалюка (ці тексти згодом увійшли до збірки “Народ про Кармалюка” (1961)³⁶.

М.Дмитренко зазначає, що під час збору фольклорної прози Г.Танцюра на “полях аркуша робив помітки, давав пояснення, необхідні коментарі про міміку, жести оповідача тощо”³⁷. Це було свідченням того, що Г.Танцюра точно фіксував всі нюанси оповіді, зберігав діалектні особливості твору, подавав повну паспортизацію текстів.

Загалом збиральницька спадщина Г.Танцюри – це приблизно тисяча текстів народних легенд, переказів, казок, здійснених у с.Зятківцях Гайсинського повіту Кам’янець-Подільської губернії та с.Клебані Тульчинського району Вінницької області упродовж 1918–1936 років.

Значний внесок у розвиток подільської фольклористики внесла Н.Присяжнюк (1894–1987). Випускниця Кам’янець-Подільського інституту народної освіти, філолог, вона 1917 р. розпочала збиральницьку фольклористичну діяльність. Серед її записів, крім народнописенних творів, чимало зразків фольклорної прози: перекази, легенди, казки, а також народні повір’я, загадки, прислів’я та приказки тощо³⁸.

Загальна кількість прозових текстів нараховує понад 4500 зразків, значна частина яких записана в с.Погребищі (нині районний центр Вінницької обл.). Назвемо такі праці дослідниці: “Історія селища Погребище”, “Прізвиська та прізвиська селян Погребища”, “Українське весілля в селі Погребища” та інші.

Чимало із записів Н.Присяжнюк увійшло до збірників “Пісні Поділля”, “Казки про тварин” тощо.

В другій половині ХХ ст., зокрема 1960–1970-х рр., з’явилося друком кілька етнологічних праць, в яких використано фольклорну неказкову прозу Поділля, головню в записах ХІХ ст. Так, 1964р. вийшла друком монографія В.Горленка (“Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв’язків”³⁹), а 1976 р. З.Болтарович (“Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.”⁴⁰), які містили таких збирачів і дослідників українського фольклору, як З.Доленга-Ходаковський, І.Крашевський, А.Новосельський, Е.Руліковський та ін.), котрі свого часу записували фольклорну прозу на Поділлі. Дослідники характеризували діяльність історико-етнографічних та краєзнавчих гуртків регіону, відстежували специфіку їхньої діяльності та методику ведення пошуково-етнографічної роботи.

Окремою сторінкою історії записування й досліджування народної епіки Поділля є етап, що розпочався в середині 80-х рр. ХХ століття. Це етап відродження і розбудови повноцінного духовного життя української нації, який полягав у розширенні роботи зі збирання й систематизації фольклорного матеріалу, в тому числі народної прози, а також прагненням об’єктивно, без ідеологічного тиску, надбання народного генія творчо використовували українські письменники. Так, М.Стельмах у повісті “Щедрий вечір” використав багато подільських легенд, переказів та бувальщин, мотиви вірувань про усяку нечисть (відьом, чортів). Цікавим є образ баби-шептухи, яка живе в Майданських лісах, володіє не лише магією слова, але й знає чудодійні властивості дарів природи⁴¹.

У добу, коли поставала незалежна Україна, в українській фольклористиці з’явилася необхідність переосмислити духовне та матеріальне надбання попередників, зокрема й етнографів та фольклористів. Це було пов’язано з тим, що окремі праці були написані під явним тиском тогочасної комуністичної системи.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вивчення фольклору й етнографії Поділля проводили Л.Баженов (“Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.”⁴², “Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002)”⁴³), В.Прокочук (“Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”⁴⁴, “Топоніми рідного краю. Методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів”⁴⁵), З.Діденко, В.Малиновський, С.Шевчук “Легенди подільського краю. Матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції”⁴⁶ та інші. Однак, їхні дослідження переважно мали краєзнавчий характер.

1992 р. у Вінниці на науковій конференції “Етнографія Поділля” відбулася презентація наукового збірника “Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля”⁴⁷, представленого Кам’янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником. До нього увійшли матеріали, які відобра-

жали особливості культури, традицій та побуту подолян. У збірнику була низка новаторських досліджень, зокрема Т.Сиса “Історія Поділля в усній народній творчості”, Н.Стаценко “Етапи етнографічного вивчення Поділля”, Л.Каросва “Вчені-етнографи Поділля”, С.Копилова “З історії вивчення Троянкової топоніміки Поділля”, В.Смолінського “Культові споруди Кам’яця в переказах, легендах і традиціях” та інші.

Український фольклорист П.Медведик у 1992 р. упорядкував збірник подільських легенд та переказів “Свшан-зілля. Легенди та перекази Поділля”⁴⁸, який містив 298 текстів. У передмові до нього упорядник відзначив своєрідність неказкової прози подолян, акцентував на особливостях відображення в ній життя різних народностей, що склали населення краю. Дослідник уперше розглянув майже всі жанри неказкової прози Поділля, проілюстрував свої спостереження аргументованими записами, зробленими в XIX ст., зробив паспортизацію текстів. Наукову вартість текстів знизил мовна обробка текстів, прилаштування їх до норм літературної мови.

Новаторським як для того часу було видання, яке підготував відомий український фольклорист М.Дмитренко “Українські міфи, демонологія, легенди” (1992)⁴⁹. Чільне місце у цьому зведенні неказкової прози посіли тексти з Поділля, загальна кількість яких близько тридцяти.

У 1994 та 2000 рр. побачило світ двотомне видання “Перлини Товтрів-Медоборів”⁵⁰, яке презентувала відома на Поділлі поціновувачка народної словесності Т.Сис Бистрицька (1913–2009). Свої перші записи (вони увійшли до видання 1994 р.) фольклорист здійснила у прилеглих до Кам’янець-Подільського району селах Нагоряни, Слобідка-Рихтівська, Рихта, смт.Стара Ушиця, Княгинин, Підзамче, Смотрич, Зінківці, Вихватнівці, Татариски, Патринці, Думанів та інших. Для прикладу назвемо такі легенди й перекази: “Про чемериса” (с.Підзамче), “Вівтар (Волос і Довбуш)”, “Як Ганя кармалюцьких людей знайшла” (с.Рихта), “Турецька могила” (с.Вихватнівці), “Скринька діда Янкеля” (с.Підзамче) та інші.

У другому томі видання “Перлини Товтрів-Медоборів. Збруч хлюпочеться” поміщено зразки єврейського, польського, циганського та вірменського фольклору Поділля, а також скоромовки, сміховинки, приспівки, неканонічні молитви, лірницька пісня і легенди та перекази.

Свої праці про фольклорну прозу Поділля дослідниця публікувала у наукових збірниках “Проблеми етнографії та соціальної географії Поділля”⁵¹ та фахових виданнях, зокрема “Народна творчість та етнографія”⁵². Однак значна частина фольклорних текстів, які записувала Т.Сис Бистрицька все ще не опублікована. Загалом і досі чимало зразків народної прози Поділля зберігається в домашніх умовах (свого роду “приватних архівах”) багатьох ентузіастів та краєзнавців, а також рукописних архівах ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України.

В останні десятиліття XX ст. науковці та краєзнавці було опублікували чимало збірників, які містили й фольклорну прозу Поділля. Серед них В.Ги-

шенка (“Народ про Кармелюка”⁵³), С.Мишанича (“Змієві вали: Українські легенди та перекази”⁵⁴), Т.Сис-Бистрицької (“Перлини Кам’яеччини”⁵⁵), Ю.Гжимайла (“Із народних вуст: Фольклор”⁵⁶), “Походження назв містечок і сіл Красилівщини”⁵⁷), В.Вовкодава (“Останній гайдамака: легенди та перекази про Устима Кармелюка”⁵⁸), В.Прокопчука (“Топоніми рідного краю”⁵⁹), “Легенди подільського краю”⁶⁰), І.Винокура, О.Альошкіна, Р.Забашти, М.Петрова та ін. З’явився друком історико-краєзнавчий нарис “Буша”⁶¹, О.Козак (“Легенди та перекази з с.Ординці Теофіпольського району Хмельницької області”⁶²) та інші. Ці видання неказкової прози майже не мають наукової вартості, адже всі вони назвали літературного редагування.

Пожавити науково-дослідницьку роботу та видавничу працю над фольклором Поділля мали утворені наприкінці ХХ ст. народознавчі центри. Так, у 1995 р. починає функціонувати Подільське відділення ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України, науковці якого вивчають фольклор, подільського регіону, здійснюють записи казок, легенд, переказів, народних пісень та інших жанрів, публікують збірники. Спершу відділення функціонувало при обласному державному архіві, а з 2000 р. у складі Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту.

1991 р. при Кам’янець-Подільському педагогічному інституті фольклорист Т.Колотила (1952–2009) розгорнув роботу над формуванням кабінету народознавства, який 18 жовтня 1996 р. було перейменовано на Навчально-наукову лабораторію етнології. Під керівництвом цього знаного науковця лабораторія досягла значних успіхів. Зокрема, співробітники установи разом зі студентами Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проводять щорічні виїзні польові експедиційні дослідження на теренах Південно-Західного Поділля (за період з 1992 по 2011 рр. було здійснено 19 польових виїздів). “На початковому етапі були розроблені програми, питальники, поетапні науково-практичні завдання та узагальнюючі плани етнологічного характеру, визначалися маршрутні картографічні схеми поступового вивчення населених пунктів Західного Поділля”⁶³. Лабораторія послугоувалася, і продовжує це робити досі, кушовим методом обстеження певної місцевості, що дає змогу охоплювати ширший діапазон багатьох сіл Тернопільської (Гусятинський, Борщівський, Чортківський та інші р-ни), Хмельницької (Кам’янець-Подільський, Городоцький, Волочиський, Дунаєвецький, Ярмолинецький р-ни) та Вінницької (Барський та Мурованокуриловецький р-ни) областей.

Завідувач та співробітники лабораторії активно долучалися і до вивчення неказкової прози. Варто назвати виступ Т.Колотила на VII Подільській історико-краєзнавчій конференції з доповіддю “Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля” (1987)⁶⁴, в якому фольклорист обґрунтував актуальність програмної теми лабораторії – “Народна культура Поділля в контексті національного відродження України”. Широка експедиційна діяльність лабораторії сприяє відновленню української фольклористики на теренах Поділля. Мате-

ріали про роботу лабораторії, а також окремі наукові дослідження її співробітників опублікувалися у багатьох всеукраїнських та міжнародних наукових виданнях. Ось приклади окремих таких праць, у яких йшлося про неказкову прозу: “Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження)”⁶⁵, “Апокрифічні легенди у фольклорній традиції подолян”⁶⁶, “Особенности топонимической прозы подольского этнорегиона”⁶⁷, “Фольклорна традиція у легендах та переказах Поділля”⁶⁸, “Про переляк від грому в етнології подолян”⁶⁹, “Збірка намогильних епітафій з Поділля”⁷⁰, “Невичерпні джерела фольклорної ономастики: топонімічні легенди та перекази Поділля”⁷¹. Експедиційні матеріали, зібрані упродовж виїзних практик студентів, зберігаються у фондах лабораторії етнології у вигляді рукописних зшитків: “достовірність та автентичність зібраних рукописних записів [...] забезпечать у майбутньому їх використання у процесі дослідницьких пошуків”⁷².

Записи неказкової прози, здійснені в період діяльності навчально-наукової лабораторії етнології при кафедрі журналістики в Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, справді багато чисельні. Це понад 1500 текстів легенд, переказів, народних оповідань та бувальщин, більша частина яких невдовзі буде опублікована у трьох томах. Звичайно, тексти буде ретельно відібрано та класифіковано за відповідними розділами.

Наприкінці ХХ ст. спостерігаємо поглиблення вивчення окремих тем і жанрів неказкової прози, що передбачає осмислення етнічної спадщини, врахування її конкретних регіональних особливостей. Так, Н.Смагло основну увагу приділила вивченню народної епіки Вінниччини, свідченням чого стало її дослідження “Регіональні особливості народної прози Поділля (на матеріалах фольклору Вінниччини)”⁷³.

Стримуючим фактором справді наукового дослідження фольклорної прози є відсутність її наукових видань. Вихід у світ збірників має хаотичний характер, а публікується внаслідок індивідуальної ініціативи певного наукового співробітника. Відтак з’ясувалося, що наявні публікації одних і тих самих текстів, зафіксованих в різних розділах і під різними назвами.

Як бачимо, фольклорна неказкова проза Поділля попри низку опублікованих текстів та наукових праць все ще малодосліджена, а відтак потрібна студія, яка охопила усі зразки цих жанрів народної словесності⁷⁴.

Примітки:

1. Кароева, Л. Р. Вчені-етнографи Поділля / Л. Р. Кароева // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. збірник / ред. Л.В.Баженов (відп. ред.), І.С.Винокур, О.М.Завальнюк, М.Г.Кукуруджак. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 13.
2. Беньковский, И. Из народных рассказов, характеризующих национальные типы / И. Беньковский // Киевская старина. – 1890. – Т. 30, № 8. – С. 324-326.
3. Беньковский, И. Рассказ о вовкулаках / И. Беньковский // Киевская старина. – 1894. – Т. 47, № 12. – С. 495-497.

4. Беньковский, И. Обычаи и поверья, приуроченные к “Велькодню” / И. Беньковский // Киевская старина. – 1895. – Т. 49, № 5. – Отд. 2. – С. 70-76.

5. Беньковский, И. Смерть погребения и загробная жизнь по понятиям и верованию народа / И. Беньковский // Киевская старина. – 1896. – Сентябрь. – Отд. 2. – С. 229-261.

6. Беньковский, И. Легенда о сотворении земли и злых духов / И. Беньковский // Киевская старина. – 1897. – Июль-август. – Отд. 2. – С. 72-79.

7. Беньковский, И. Народный взгляд на “нечистую” женщину / И. Беньковский // Киевская старина. – 1899. – Т. 65, № 6. – Отд. 2. – С. 128-131.

8. Беньковский, И. Стрелянье в кресты (Из народных суеверий) / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 77, № 6. – Отд. 2. – С. 161-162.

9. Беньковский, И. Из области народных верований, о выходцах с того света / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 78, № 9. – Отд. 2. – С. 108-110.

10. Беньковский, И. Из народных преданий / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Декабрь. – Отд. 2. – С. 156-158.

11. Беньковский, И. Суд св. Юрия (Из народных уст) / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 77, № 77. – Отд. 2. – С. 163-165.

12. Беньковский, И. Легенда о горохе / И. Беньковский // Киевская старина. – 1903. – Т. 81, № 5. – Отд. 2. – С. 100.

13. Докладніше про це див.: Стаценко, Н. С. Етапи етнографічного вивчення Поділля / Н. С. Стаценко // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 7.

14. Сецинский, Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1895. – 611 с.

15. Сіцинський, Ю. Нариси з історії Поділля / Ю. Сіцинський. – Вінниця, 1927. – Ч. 1. – Вип. 12. – 72 с.

16. Сецинский, Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1895. – 251 с.

17. Там само. – С. 250.

18. Там само. – С. 200.

19. Там само. – С. 200.

20. Там само. – С. 401.

21. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.р.302, оп.1, спр. 1, арк. 1-2.

22. ДАХО, ф. р., оп. 1, спр. 28, арк. 4.

23. Там само, спр. 1, арк. 21.

24. Там само, спр. 720, арк. 54.

25. Цит. за: Нестеренко, В. А. Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі українського національного відродження (1920-ті рр.) / В. А. Нестеренко // Наукові записки. Серія: Історія. За матеріалами II Міжнар. наук. конф. “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX–XXI століттях” 26-27 жовтня 2006 року. – Вінниця, 2006. – С. 250.

26. Там само. – С. 249-252.

27. Савчук, В. Красзнавство Поділля XIX–XX століть / В. Савчук // Красзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 93.

28. Кримський, А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873) / А. Кримський, М. Шевченко. – К., 1926. – 244 с.
29. Дровозюк, С. І. Листи, заяви та скарги селян як фольклористичне джерело / С. І. Дровозюк // Проблеми етнографії і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 167-169.
30. Кравченко, І. І. Радянська українська народна проза / І. І. Кравченко // Народна творчість та етнографія. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1954. – С. 85.
31. Червоний край: Орган Подільськ. губкому КП(б)У і губвиконкому. – 1924. – 9 вересня.
32. Танцюра, Г. Т. Записки збирача фольклору / Г. Т. Танцюра. – К.: Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – 99 с.
33. Дмитренко, М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / Микола Дмитренко. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – С. 40.
34. Танцюра, Г. Т. Записки збирача фольклору / Г. Т. Танцюра. – С. 15.
35. Пісні Явдохи Зуїхи / Записав Гнат Хоткевич. – К.: Наукова думка, 1965. – 812 с.
36. Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В.І.Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – 276 с.
37. Дмитренко, М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / Микола Дмитренко. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – С. 73.
38. Присяжнюк, Н. А. Мої фольклорні записи / Н. А. Присяжнюк // Літературно-мистецька Вінничина: зб. статей. – Одеса, 1969. – С. 126-129.
39. Горленко, В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В. Ф. Горленко. – К.: Наукова думка, 1964. – 248 с.
40. Болтарович, З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К.: Наукова думка, 1976. – 138 с.
41. Стельмах, М. Твори: в 5 т. / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 4. – С. 135.
42. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – 480 с.
43. Баженов, Л. В. Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002) / Л. В. Баженов // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 437 с.
44. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
45. Прокопчук, В. С. Топоніми рідного краю : методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999. – 96 с.
46. Легенди подільського краю: матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції / упоряд. З.О.Діденко, В.П.Малиновський, С.В.Шевчук. – [Б.м.: б.в., б.р.]. – 125 с.

47. Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. збірник / ред. Л.В.Баженов (відп. ред.), І.С.Винокур, О.М.Завальнюк, М.Г.Кукурудзак. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 252 с.

48. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / зібрав та упоряд. П.Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – 288 с.

49. Українські міфи, демонологія, легенди / упоряд. М.К.Дмитренко. – К.: Муз. Україна, 1992. – 144 с.

50. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Товтрів-Медоборів: у 2 кн. / Т. Сис-Бистрицька: Кам'янець-Подільський, 1994. – Кн. 1. Кам'янець на Поділлі. – 82 с.; Кн. 2. Збруч хлопчечья – Кам'янець-Подільський: ПП "ХВМ", 2000. – 84 с.

51. Сис, Т. А. Історія Поділля в усній народній творчості / Т. А. Сис // Проблеми етнографії і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 73-74.

52. Іванов, В. Ф. Згадки про вірмен у фольклорі Поділля / В. Ф. Іванов, Т. А. Сис-Бистрицька // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 1. – С. 31-37.

53. Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В.І.Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – 276 с.

54. Змієві вали: Українські легенди та перекази / передм., упоряд. і прим. С.Мишанича. – К.: Веселка, 1992. – 159 с.

55. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Кам'яниччини / Т. Сис-Бистрицька. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 45 с.

56. Гжимайло, Ю. Д. Із народних вуст: Фольклор / Ю. Д. Гжимайло. – Хмельницький, 1993. – 87 с.

57. Гжимайло, Ю. Д. Походження назв містечок і сіл Красилівщини / Ю. Д. Гжимайло. – Красилів, 1992. – 22 с.

58. Останній гайдамака: легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка / уклад. В. Вовкодав. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 160 с.

59. Прокопчук, В. С. Топоніми рідного краю: методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів / Віктор Степанович Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999. – 96 с.

60. Легенди подільського краю: матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції / упоряд. З.О.Діденко, В.П.Малиновський, С.В.Шевчук. – [Б.м: б.в., б.р.]. – 125 с.

61. Буша. Історико-краєзнавчі нариси / І.С.Винокур, О.М.Альошкін, М.Б.Петров та ін. – Хмельницький: Ред. вид. від. 1991. – 152 с.

62. Козак, О. Легенди та перекази з с.Ординці Теофіпольського району Хмельницької області / О. Козак // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 50.

63. Комплексні дослідження лабораторії етнології / Н. Д. Коваленко, Т. І. Колотило, А. Г. Філінюк та ін. // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол.: О.М.Завальнюк (відп. ред.), Л.В.Баженов, І.С.Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2004. – С. 548.

64. Колотило, Т. І. Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля / Т. І. Колотило // VII Подільська історико-краєзнавча конференція: тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 33-35.

65. Шевчук, В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження) / В. Шевчук. – Кам'янець-Подільський: ПП Заріцький, 2008. – 60 с.
66. Шевчук, В. Апокрифічні легенди у фольклорній традиції подолян / В. Шевчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І.Сохаська (відп. ред.), О.М.Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. 6. – С. 270-274.
67. Шевчук, В. В. Особенности топонимической прозы подольского этнорегиона / В. В. Шевчук // Филологические этюды: сб. науч. ст. молодых ученых: в 3 ч. – Саратов, 2011. – Вып. 14, ч. 1-2. – С. 16-23.
68. Шевчук, В. В. Фольклорна традиція у легендах та переказах Поділля / В. В. Шевчук // Фольклор і сучасна культура: матеріяли III Міжнар. наук. навук-практ. конф., 21-22 крас. 2011 г. Мінск. У 2 ч. Ч. 1. / рэдкал.: І.С.Роўда [і інш.]. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2011. – С. 99-101.
69. Колотило, Т. І. Про переяк від грому в етнології подолян / Т. І. Колотило // Берегиня. – 2008. – № 2. – С. 4-14.
70. Козак-Подільський, М. Збірка намогильних епітафій з Поділля / М. Козак-Подільський // Народна творчість та етнографія. 2002. – № 3. – С. 117-118.
71. Шевчук, В. Невичерпні джерела фольклорної ономастики: топонімічні легенди та перекази Поділля / В. Шевчук // Міфологія і фольклор. 2009. – № 1 (2). – С. 93-102.
72. Колотило, Т. І. Аспекти використання фондів навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у контексті відродження національної свідомості етносу / Т. І. Колотило, В. В. Щегельський, В. В. Гудима // Модернізація вищої освіти в контексті європейського виміру : науково-методичний збірник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 89.
73. Смагло, Н. С. Регіональні особливості народної прози Поділля (на матеріалах фольклору Вінниччини): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.07 "Фольклористика" / Смагло Ніна Сергіївна; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 14 с.

Резюме

В статтє раскрывається исследовательская деятельность этнографов, писателей, историков, фольклористов и краеведов XX века.

Ключевые слова: несказочная проза, подольский фольклор, научные труды этнографов и фольклористов, духовная культура, легенды и предания Подолья.

Одержано 13 березня 2012 року

УДК 378(477.43),-057.87(1921–1929)

І.В.Рибак

Подільський селянин у повсякденному житті в доколгоспний період: гігієна, харчування, праця

В статті на основі низки джерел висвітлено повсякденне життя подільського селянства у 20-х роках ХХ століття, зокрема особисту гігієну, харчування, працю.

Ключові слова: гігієна, харчування, праця, домашнє господарство, сільськогосподарське виробництво.

Проблема вивчення повсякденного життя селян є надто складною, а звідси малодослідженою. Її розкриття вимагає від дослідника чималих зусиль при обмеженій кількості джерел. Сільське повсякденне життя досить рідко попадало в поле зору владних структур, а звідси відомості про нього не знайшли повного та адекватного висвітлення у тогочасних офіційних документах. Історики, як правило, перевагу віддавали виробничій тематиці, а от побутові процеси знаходили лише фрагментарне ілюстративне висвітлення¹.

Виходячи з цього в статті зроблено спробу комплексно розглянути санітарно-гігієнічні умови проживання подільських селян, раціон, та характерні риси харчування, працю в домашньому господарстві та сільськогосподарському виробництві.

Санітарно-гігієнічні умови проживання подільських селян досить ґрунтовно вивчено під час обстеження, здійсненої експедицією під керівництвом відомого санітарного лікаря Олександра Марзеєва у 1924 році. Зокрема ним було обстежено 10961 селянський двір, у яких мешкало 47997 осіб у 28 подільських селах Вінницького, Гайсинського, Тульчинського, Могилівського, Кам'янецького і Проскурівського округів. Під час обстеження з'ясувалося, що 23% селянських родин на Поділлі зовсім не користувалися милом, а умивальники було виявлено лише у 1,1% обстежених сімей². У лазні або в домашніх умовах один раз на тиждень милося лише 2,8% обстежених селянських родин, двічі на тиждень – 0,8%, один раз на місяць – 12,7%, рідше одного разу на півріччя або лише раз у рік – 83,7%. В Україні відповідно 17,1%, 1,6%, 18,4%, 62,9%³.

Надзвичайно негативним санітарно-гігієнічним недоліком селянського побуту була наявність у помешканні шкідливих комах. У 82% обстежених селянських родин було виявлено блохи, а у 28% – воші⁴. Важливими є дані про те, на чому спали мешканці обстежених осель. У Подільській губернії 44,6% селян спали на ліжку, до прикладу у Чернігівській лише 10,9%, а у Донецькій – 53,8%. Катеринославській 26,6%, Київській – 25,6%, Одеській – 42,7%, Полтавській – 17,3%, Харківській 21,4%. Як бачимо, даний показник виявився одним із найвищих в Україні. 10,3% обстежених подільських селянських родин ніч проводили на лавці. Для порівняння у Волинській – 29,5%,

Донецькій – 13,4%, Катеринославській – 23,8%, Київській – 24,1%, Одеській – 13,7%, Полтавській – 27,2%, Харківській – 37,6%, Чернігівській – 16,7%. Наступним місцем ночівлі подільських селян була піч або як казали у краї “лежанка”. Тут проводили ніч 25,1% обстежених подільських родин, у Волинській відповідно 14,7%, Донецькій – 11%, Катеринославській – 26,5%, Київській 21,0%, Одеській – 10,5%, Полтавській – 19,3%, Харківській – 20,4%, Чернігівській – 14,2%. Найгіршим у санітарно-гігієнічному відношенні було проведення ночівлі на земляній або глиняній долівці. 18,4% подільських родин спали на долівці, у Волинській – 14,7%, Донецькій – 14,7%, Катеринославській – 16,4%, Київській – 17,8%, Одеській – 22,7%, Полтавській – 29,8%, Харківській – 17%, Чернігівській 43,6%. 1,35% обстежених селянських родин на Поділлі використовували інші різноманітні місця для ночівлі, у Волинській – 0,7%, Донецькій – 7,1%, Катеринославській – 6,7%, Київській 12,2%, Одеській – 1,42%, Полтавській – 6,4%, Харківській – 3,6%, Чернігівській – 14,6%. В цілому, в Україні 31,6% селян спали на ліжку, 21,4% на лавці, 20,2% на печі, 20,5% на долівці, 6,3% в інших місцях⁵. Важкі санітарно-гігієнічні умови проживання, спричиняли серед сільського населення ряд важких захворювань.

Дискомфортні явища у повсякденному житті були пов’язані із надзвичайно примітивним облаштуванням селянської хати. Уявлення про реальні форми житлово-побутового облаштування селянської оселі знаходимо у свідченнях сучасників. Так, у газеті “Комуніст” у замітці “Із побуту сільського комуніста”, члена пропагандистської групи ЦК Компартії України, який взимку 1926 року побував у селі Іванківці Юринецького району Проскурівського округу і, зокрема, перебував у селянській родині Івана Матвієшина яка складалася з п’яти душ, і представляла типове середняцьке господарство, у якому був кінь, віз, старий плуг, дерев’яні борони, рало-тризубець, сім’я жила у глиняній хаті під стріхою. “У хаті з глиняною долівкою стояло двоє дерев’яних ліжок, вкритих домотканими ряднами. На причілковій стіні – стіл, впродовж передньої стіни – дерев’яна широка лава, мисник для посуду”⁶. Таке умеблювання селянської хати було типовим на Поділлі.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що санітарно-гігієнічні умови проживання подільських селян залишалися незадовільними. Селянська родина майже не користувалася милом, іншими засобами гігієни. Переважна більшість селян проводила ніч на лавках, печах, долівці, інших місцях малоприспособованих для повноцінного відпочинку. Через відсутність підлоги, незадовільну гігієну селянської родини майже у кожній селянській оселі були шкідливі комахи – збудники і переносники важких інфекційних хвороб. Внутрішнє облаштування подільських сільських осель було бідним та примітивним.

Структуру, характер харчування селян Поділля можна дослідити на основі обстеження споживання населення Поділля у 1924 році. Органами статистики було обстежено харчування населення весною та восени 1921 р., у аналогічний період, 1922 р., а також січні – березні 1924 р. Всього було вибірково обстежено 2308 господарств, 11611 осіб на протязі 78234 днів харчування¹¹. В ході обсте-

ження дані збиралися і оброблялися двічі на рік весною та восени протягом тижня, при чому матеріал добирався за конкретними записами спожитих щоденно продуктів. Дані збиралися без всякого примусу із господарств, які могли вважатися середніми і типовими для даної групи обстежених. Оцінюючи склад їжі селянина: білки, жири, вуглеводи виходили із тодішніх фізіологічних норм дорослого їдця, зайнятого важкою працею, а саме на добу потрібно було 26 г білків, 67 г жирів, 600 г вуглеводів при загальній добовій калорійності 3000¹².

Результати обстеження можна відобразити у таблиці¹³

Категорія сільського населення	Грам на добу для дорослого їдця			В % до фізіологічного мінімуму			Калорії	В % до фізіологічного мінімуму
	Білків	Жирів	Вуглеводів	Білків	Жирів	Вуглеводів		
<i>Селянське населення</i>								
<i>Малопосівні</i>	108,4	44,1	805,3	86,0	65,8	134,2	4150	115,5
<i>Середньопосівні</i>	105,9	46,4	841,6	95,5	69,1	140,1	43,7	121,0
<i>Багатопосівні</i>	111,9	55,6	788,6	88,8	83,0	131,4	42 09	116,9
<i>В середньому</i>	112,6	52,3	806,8	89,8	83,0	134,4	4257	118,1
<i>Неселянське населення</i>								
<i>Безпосівні</i>	94,1	50,4	646,1	71,6	74,6	107,7	3498	97,1
<i>Посівні</i>	109,0	58,9	748,7	86,5	87,9	124,7	4064	112,8
<i>В середньому</i>	104,5	56,4	718,6	82,8	84,1	119,7	3894	108,1
<i>Все сільське населення пересічно</i>	114,4	53,0	700,8	88,4	79,1	131,8	4189	116,3

Як видно з даної таблиці денний раціон, розрахований на дорослого їдця, хоча в калорійному відношенні у всіх групах, за винятком безпосівних і перевищував фізіологічну норму людини, яка займалася важкою працею у 3000 калорій, але стосовно якісного складу кількість білків, особливо жирів, нижче фізіологічної норми¹³. Потрібні калорії селянин отримував за рахунок надлишкового, понаднормового споживання вуглеводів. На думку фахівців, оптимальним тижневим раціоном харчування було 118,4 г білків, 69,8 г жирів і 808,3 г вуглеводів, що давало 4449 калорій. Обстеження весною 1924 року виявило, що за тиждень подільський селянин споживав пересічно 109,2 г білків, 59,5 г жирів, 736 г вуглеводів, або 4021 калорій. Така норма була типовою для селян Поділля протягом 1923–1924 рр.¹⁴. Аналіз вищезазначеної таблиці свідчить, що кількість продуктів тваринного походження складала мізерний відсоток в харчуванні селянина, особливо у малопосівних селян всього 3,3%. Дещо більший відсоток калорій їжі тваринного походження був у середньопосівних – 4,1%, і значно вищим у багатопосівних – 7,4%. Для порівняння у міського

населення Поділля калорійність харчів тваринного походження у 1923–1925 рр. складала 17,9%¹⁵. Обстеження виявило істотну різницю у складі харчів подільських селянина і міщанина. Так, у 1924 році пересічно селянин Поділля спожив (у пудах) 16,94 хліба, борошна, круп, то житель міста 13,00 пуд, картоплі відповідно 13,49; 8,79 пуд, овочів – 3,70; 2,67 пуд, сала – 0,38; 0,30 пуд, масла рослинного – 0,12; 0,28 пуд, інших жирів 0,31; 0,54 пуд, м'яса – 0,85; 3,08 пуд, цукру – 0,08; 0,96 пуд; солі – 0,54; 0,53 пуд, бобових – 0,61; 0,22¹⁶. Таким чином, харчування сільського жителя за складом харчових продуктів істотно відрізнялася від мешканців міст Поділля. Останні значно більш споживали м'яса, олії, цукру. Основним продуктом харчування для подільського селянина був хліб та хлібопродукти, які давали 2256 калорій на добу, на другому місці знаходилася картопля – 421 калорій, на третьому рослинні і тваринні жири і молочні продукти – 258 калорій і лише четверте місце посідало м'ясо, риба інші м'ясні продукти – 31 калорій¹⁷.

Обстеження у лютому та жовтні 1926 р. харчування селянина Кам'янецьчини виявило такі норми споживання хліба та інших продуктів на одного їдця за рік. Хліба житнього печеного 10,664 пуд, пшеничного – 0,293 пуд, кукурудзяного маля – 0,073 пуд, борошна житнього – 0,447 пуд, пшеничного – 1,624 пуд, кукурудзяного – 2,326 пуд, гречаного – 0,100 пуд, різних крупів – 1,596 пуд, бобових – 0,730 пуд, картоплі 12,556 пуд, різних м'ясних продуктів – 0,949 пуд, сала – 0,374 пуд., масла рослинного – 0,164 пуд, молока – 3,613 пуд, сиру – 9,255 пуд, сметани – 0,118 пуд, яєць – 0,109 пуд, солі – 0,547 пуд, цукру – 0,173 пуд¹⁸. Таким чином, наведені дані підтверджують висновок, що рівень споживання м'яса, сала, масла селянина був значно меншим норми, що змушувало їх вживати більше хліба, картоплі, бобових тощо.

Калорійність добової норми харчування подільського селянина, з розрахунку на дорослого їдця, за обстеженням харчування в 1925/26 господарському році, становила у листопаді 1925 року – 3894 калорій, у лютому 1926 року 4056 калорій, у липні 1926 р. – 4127 калорій. За тодішніми розрахунками потрібно було для орача на день 5000 калорій, для жінця – 4000 калорій, для косаря – 4400 калорій¹⁹. Отже, під час жнив подільський селянин, в цілому, отримував необхідну норму для роботи жінця. У листопаді – лютому, коли об'єм роботи по господарству зменшувався, кількість калорій дещо знижувалося, але в цілому, потрібно зазначити, що рівень харчування селян у доколгоспний період цілком відповідав необхідним нормам, хоча характеризувався значними сезонними коливаннями. А ось по посівним групам спостерігалася дещо інша картина. Малопоєвні господарства на Поділлі у 1923–1924 роках споживали 3708 калорій, середньопосівні – 4078 калорій і багатопосівні 4160 калорій²⁰.

В цілому, можна зробити висновок, що за калорійністю селянська їжа відповідала необхідним нормам, але була одноманітною: бідною на білки та жири. Рівень споживання висококалорійних продуктів був надзвичайно низьким. Очевидець так описує їжу звичайної селянської родини на Поділлі в 1920-х роках. “Їдять пересічно 4 рази на день хліб житній. Пшеничний буває по святах,

інколи печуть пироги. Взимку щодня борщ з м'ясом, оскільки заколота власна свиня. Окрім хліба, головним продуктом харчування є картопля, споживають капусту, олію, частково сало. Купують для приправи біле борошно і зрідка цукор та рибу²¹.

Цікавими є дані про харчування селян Поділля анкетного опитування, здійсненого на Вінниччині у 1924 року. Заповнювали анкети, люди, які добре знали сільський спосіб життя: вчителі, голови сільрад, комнезамів, працівники кооперації тощо. Як видно, з анкет селяни харчувалися тричі на день: сніданок о 6–7 годині, обід – о 12–13 годині, вечеря о 20–21 годині. Під час польових робіт кількість щоденних прийомів їжі збільшувалося до чотирьох разів. Двічі – під час обіду і ввечері вживали гарячу страву. Обід у польових умовах складався з хліба, цибулі, сала, молока. Головним продуктом у харчуванні селян був житній хліб (пшеничний споживали тільки у святкові дні). Протягом дня на одного дорослого припадало 2–4 фунти хліба. Випічка хліба відбувалася виключно у домашніх умовах 1–2 рази на тиждень. М'ясо споживали дуже рідко, переважно у святкові дні і не частіше 2–3 рази на місяць. В основному, це була свинина, баранина²².

Головним видом жирів було сало, якого у бідняцьких сім'ях споживали 30–40 фунтів, а у заможних 2–4 пуди на рік²³. Великою рідкістю у раціоні харчування селянської родини було тваринне масло. З анкетного обстеження видно, що, в середньому, селянська сім'я споживала його не більше 5–6 фунтів на рік²⁴. Яйця вважалися делікатесом і їх вживали лише діти та хворі. Головною причиною недостатнього споживання селянами масла, яєць, в анкетах вказувалося, що ці продукти були основною товарною сільськогосподарською продукцією і призначалися для продажу у місті.

Частіше в раціоні сільської сім'ї використовувалася олія. За рік пересічно селянська сім'я, споживала 11–15 фунтів олії²⁵. Майже не споживався селянами чай, цукор, риба. Головною причиною цього в анкетах називалося те, що ці продукти хліборобам здебільшого доводилося купувати.

Їжа дітей, вагітних жінок, в якісному відношенні, не відрізнялася від раціону харчування інших членів сімей. Досить істотними були сезонні коливання у харчуванні. На раціон харчування подільського селянства, у переважній більшості сповідувало православ'я, яке впливало постування заборона на м'ясні, рибні та молочні продукти. У православ'ї пости діляться на багатоденні та одноденні. До перших відноситься весняний “великий”, літній – петрівський, осінній – усипінський, зимовий – різдвяний. До одноденних – середа та п'ятниця, а у особливо віруючих також понеділок. Майже кожного тижня і деякі інші пісні дні. Всього православна церква санкціонує більше двохсот пісних днів на рік (Сидоров Д. Н. О християнських праздниках, пасках і обрядах М.: Провсвещение, 1959. – С. 442). Влітку селяни більше споживали молока, овочів, а взимку картоплі, круп, хліба. Постів дотримувалося 50% чоловіків і 90% опитаних жінок. З чотирьох років починали постувати діти. З анкет видно, що однією з головних причин дотримання постів була економічна необхідність.

Скоромна їжа протягом року була недоступною навіть для заможних селянських родин²⁶.

З напоїв домашнього приготування вживався узвар із сушених фруктів, хлібний квас, а також самогон. Жоден з опитаних не дав негативної відповіді на вживання ним у повсякденному житті самогону.

Через це, самогоноваріння, вживання самогону у домашніх умовах, набуло значного поширення у доколгоспний період. У місцевих часописах друкувалося чимало заміток сількорів щодо поширення самогоноваріння. Так, із села Терешківці Проскурівського району повідомлялося: “Самогонокуріння в нашому селі, що раз поширюється. Самогонники заквасюють 2–3 пуди муки та виготовляють по кілька відер самогону. До них збігається чимало чоловіків, пиячать”²⁷. В іншій кореспонденції із села Івашківці Чемеровецького району Кам’янецького округу зазначалося: “В нашому селі за останній час помітно поширилося самогоноваріння”²⁸. Сількор із села Турчинці Кузьминського району Проскурівського округу писав: “В селі – самогонна фабрика. Куди не кинь, попадеш у самогонника. П’ють самогон відкрито. Сільради у селі немає, власне вона є, але незабаром втопиться в самогонному морі”²⁹. В іншій кореспонденції із села Цибулівка Довжоцького району Кам’янецького округу йшлося про таке: “Наше село славиться самогоноварінням і як не славитися, коли воно залито цією смердякою. Самогону у селі стільки, що на весь район вистачить”³⁰. Аналогічне повідомлення надійшло з села Редвенці Бахматовицького району Проскурівського округу: “В нашому селі дуже розвинуте таємне гуральніцтво. Часом аж пройти по селу важко. Можна вчадіти від смороду самогонного”³¹.

Сучасники досить іронічно описували майже масове захоплення алкоголем у 20-ті роки “Пили колись селяни у свята монопольку 48%, тепер п’ють в будні дні самогон 35%, або перегон 54% (приблизно). А у свята, ну то й ще на великдень румунку 95% запечатану. Не довго шукати прикладу. Візьмемо наше село Гаврилівці. Зібралися всі бурлаки до однієї хати. Тут нам любо, тут нам мило. Добре випивати. Тут були представники району, голова та секретар сільради і ще кілька “важких людей”. Одним словом все товариство тверезості нашого села і так вони гуляли що декілька діб, не могли протверезитися”³². Наведені дані дещо суперечать висновку В.В.Калініченка про те що “селяни не зловживали в своїй більшості спиртними напоями. В Україні 1925/26 р. на одну душу було випито пересічно 1,5 л алкогольних напоїв (0,25 л вина і 1,25 л горілки)”³³. Думається, що за цими середньостатичними викладками приховується реальна ситуація із надмірним вживанням алкоголю селянами Поділля. Це повсякденне соціальне зло, як масове явище, відзначали – сучасники. У кореспонденції із села Новосілки Кузьмінського району Проскурівського округу сількор з гіркою писав: “Загубилося наше село серед крутих подільських ярів, чисто загубилося загублене, забуте, воно застигло в самогоні і хуліганстві. Самогон варить майже все село. А звідси сумні наслідки”³⁴. “В ніч на 17 грудня повідомлялося у записці сількора із села Сутиски Вінницького округу начальник райміліції з міліціонерами зробили викачку самогону у

нашому селі. Вилили десять діжок закваски, забрали п'ятдесят кубів, знайшли і вилили самогон у кожній другій хаті"³⁵. В інші замітці із села Грим'ячки Зіньківського району Кам'янецького округу про пияцтво та його згубний вплив на повсякденне життя зазначалося: "Перед збиранням врожаю все село страждає від недоїдання. А чому? А дуже просто: коли зібрали врожай минулого року, нового хліба ще ніхто не коштував, а самогон всім селом пили. Справляли гульки до того, що дорога в 6 сажнів вузькою була. За моїм підрахунком на самогон витратили до 2 тисяч пудів зерна. Ось чому голодують"³⁶.

Про негативний вплив самоногваріння та стан харчування селян йдеться в інших дописах сількорів. Так сількор із Гунча Проскурівського округу повідомляв: "У нас ведеться так. З осені, коли дочекаємося хліба та вдень і вночі крик і спів, що пройти селом не можна. Мало не всі гонять самогонку. Попереганяють хліб на самогонку, а весною чоботи на плечі і гайда на заробітки бо у хаті немає й зернини. А цього року заробити ніде й сидить село без хліба. Коли б той хліб, що перегнали на самогон залишився то й голоду не було б" (Самогон допомагає голоду // Червоний край. – 1925. – 14 квітня). У дописі сількора із села Кривошіївці Пинівського району Гульчинського округу йшлося про таке: "Толодно стало в нашому селі, а особливо голодують самогонники, що попереганяли хліб на самогон. Як би терпіли самі, то ще півбіді, але шкода тих дітей батьки яких восени заливалися самогонкою, а тепер змушені через це страждати" (Переднівок // Червоний край. – 1925. – 6 травня). Сількор із села Мухівці Немирівського району Вінницького округу так описав важкі наслідки самоногваріння "Становище у селі важке. Самогонка викачала майже весь хліб. Голодує 80% селян. Позичити хліба немає змоги, бо сільсько-господарська кооперація слабка. Деякі селяни через велику скруту звертаються за допомогою до приватних крамарів. Вони позичають хліб, але на яких умовах. Селянин позичає приміром два пуди хліба, а з осені треба віддати шість пудів" (Чому голодують, бо самогоном заливаються // Червоний край. – 1925. – 20 липня). Отже, самоногваріння а звідси надмірне вживання алкоголю на наш погляд набуло у подільському селі в доколгоспний період значних а інколи загрозливих розмірів та масштабів.

Важкій повсякденній праці сільської жінки присвятив вірш "Піч" видатний український поет Василь Симоненко.

“Біля печі вона, мов бронець
Слугувала під шурх спідниць
Віддавала дівочий рум'янець
Чистоті смачних паляниць
Менше ми гіркоти нестимо
Стане ближчою наша мета
Як не будуть у небо димом
Підніматись дівочі літа”

Саме у 20-ті роки громадськістю села було висловлено думку про необхідність створення на селі мережі громадських хлібопекарень. Зокрема, Кили-

на Гученко закликала розвивати громадське хлібовипікання. У “Вістях” було надруковано її статтю про необхідність організації на селі хлібопекарень. “Ця справа нині набуває великої ваги: – писала ця жінка – тому і треба її поставити на ширше обговорення, а також домогтися здійснення її. Я, знаючи з власного досвіду тяжкі умови жіночої праці на селі та тяжкий тягар, що в більшості падає на жіноцтво, як виховання дітей, куховаріння, кажу, що заведення громадських хлібопекарень на селі буде тільки доцільно та корисно. Я, як жінка-селянка, звертаюся з проханням аби цю справу (організацію хлібопекарень на селі) широко популяризували й провели в життя”³⁸.

Досить болісною проблемою повсякдення був догляд за дітьми, особливо під час напружених сільськогосподарських робіт, коли діти фактично залишалися батьками напризволяще. “Наближаються жнива, – писала газета “Радянське село”, – батьки підуть в поле, а діти в більшості випадків залишаються вдома, без нагляду. І не дивно, що в таких умовах діти травмуються, підпалюють хати та в них згорають живцем, їдять отруйні трави та інше небезпечне для життя та здоров’я зілля. Літо, яке так багато може дати дітям для розвитку здоров’я, перетворюється в найбільш небезпечний для них час. А тим часом є можливість вирішити це питання по-іншому. В місті для цього створюються ясла, які можна організувати на селі. В них дитина буде захищена від нещастя і в них їх будуть доглядати та виховувати”³⁹. Саме у доколгоспний період громадськістю приймалися рішення про створення ясел на селі, але чимало проєктів залишалися нерезалізованими. Сількор із села Олешин Проскурівського округу писав: “Питання про організацію дитячих ясел не раз ставилося на обговорення. Всі сільські організації обіцяли надати допомогу, нарешті загальні збори ухвалили: організувати. На тім справа закінчилася”⁴⁰. Там, де вдалося створити дитячі ясла реакція селян була позитивною. З цього приводу у кореспонденції із села Пирогівці Проскурівського округу радісно повідомлялося: “Минулого року в нас працювали дитячі ясла. З початку селянки недовірливо ставились до ясел, міркували, що погано там дітей доглядають, але переконалися в протилежному. Цього року селянки вже не могли дочекатися, коли скоріше ясла організуються. Як тільки відкрились ясла, зараз записали 36 дітей. В минулому році було 20. Гарна річ, ясла. Ідеш в поле і знаєш, що дитину доглянуть. Ніби хтось руки розв’язав, кажуть матері”⁴¹. Газета “Червоний край” писала: “В минулому році селяни ставилися до ясел з певним недовір’ям. В деяких селах яслі відкривалися при цілком байдужому відношенні до тих збоку селянства. Але згодом яслі здобули велику прихильність у селян. Коли в окремих селах по закінченню польових робіт яслі припиняли свою роботу, селяни домагалися, щоб їх залишили на зимовий період з тим щоб вони діяли протягом року”⁴².

Чимало зусиль потрібно було докласти селянці для прання білизни для 5–6 душ селянської родини, особливо у зимово-осінній період. Сучасники так описували дану роботу. “Взимку на ставках, річках селянки полощуть, вибивають випрану білизну. В ополонці, голіруч, стоячи у воді, селянка пере білизну

раз у місяць. Дуже часто жінки від крижаної води простуджуються, хворіють. Найбільші підступний ворог зимового прання та сушіння його у хаті – сухоти. Не одна жіночка пішла з білого світу дбаючи про домашню чистоту”⁴³.

Важкою повсякденною домашньою працею було опалення житла у зимовий період. Опалювальний період у селах Поділля тривав з початку листопада до березня. Для опалення селянської хати використовувалися найрізноманітніше паливо, а саме висухле бадилля картоплі, соняшнику, кукурудзи. Найпоширенішим видом палива були коров’яки, які заготовляли заздалегідь у літній період. Селянська сім’я, яка мала корів пересічно за зиму спалювала 50 пудів такого палива⁴⁴.

Безкорівні безпосівні господарства не мали змоги вдосталь запастися паливом на зиму, і змушені були мерзнути. Сількор із села Тартах Жмеринського району Вінницького округу так описав проблему палива “Через наше село протікає маленька річка вздовж неї широкою смугою росте очерет. Річка замерзла і вся сільська біднота рушила збирати очерет на паливо. Тонкий лід ломився люди обмокли та обмерзли й тільки гостра потреба палива примушує селян збирати очерет”⁴⁵. В іншій кореспонденції із села Ярмолинці Гайсинського округу проблема опалення селянських хат описана таким чином: “Зима вже почалася, а у бідняків нема дров, ні галузки. Одна вдова вже замерзла в нетопленій хаті. А лісництво дров не дає. Після неодноразових прохань Райгородське лісництво виділило селянам 15 десятин лісу для заготівлі хмизу. Але поки бідняки взялися за цю роботу, куркулі їх купили у лісників і вже давно так понарубували і прочистили відведену ділянку, що бідноті й галузки не залишилося”⁴⁶. У дописі сількора із села Новоселівці Літинського району Вінницького округу йшлося про таке: “З осені всі села заготовляють дрова. Комітет неможливих селян теж обрав уповноважених і відправив їх до лісництва, щоб отримати ділянку лісу для прочищення і заготівлі хмизу. Ходили вони півтора місяця й насилу уклали угоду. Але виявилося, що цю ділянку зачистили інші села. Попідтинавши поли, обмотавши онучами ноги гайда знову до лісництва. Так ходили знову півтора місяця. А бідняки тим часом розібрали хліви на паливо”⁴⁷. Порятунком від холоду були крадіжки лісу, які набрали значного поширення на Поділлі. У 1924 році самовільні порубки лісу, в Подільській губернії склали 3400 куб. сажнів деревини⁴⁸. Президія Проскурівського окружного виконкому на своєму засіданні 28 лютого 1927 р. констатувала, що “самовільні порубки в лісах Проскурівщини дуже збільшуються з наступанням морозів”⁴⁹. З цього приводу газета “Червоний кордон” писала: “Ліс нищиться як ніколи. Всі про це знають. Сільради про це повідомляють у райвиконком, а вони передають це в окрвиконком. Останні надсилають грізні циркуляри лісництвам. А ліс все рубають. Протоколи про самовільні порубки складають і надсилають до райвиконкомів. Там їх розглядають і виносять постанови і надсилають сільрадам. А сільради знають що робити. Підшивають їх у папку до виконання, яка мало не лусне від попередніх постанов, а ліс все рубають”⁵⁰. В іншій кореспонденції із села Лоївці Староушиць-

кого району Кам'янецького округу йшлося про таке: “Нашій громаді передали 28 десятин лісу на папері налагодили його охорону. А тим часом ліс рубають аж тріски летять. Чути, як він бідний стогне, кричить “Рятуйте!”⁵¹. Здійснення самовільних порубок лісу добре зафіксовано у чисельних дописах сількорів. З однієї з них із села Калачин Гайсинського округу зазначалося: “Бідно живуть наші селяни. Настала зима, дров купити немає за віщо, а в холодній хаті не всидиш – от і розпочинаються крадіжки лісу. Бідний багато не вкраде, бо власні, виснажені важкою роботою плечі багато не піднесуть, от з куркулями інша справа, коли вони побачили, що можна тягти ліс, то почали валками возити його додому. Скоро на подвір'ях у них утворилися цілі яруси палива й будівельного матеріалу, який вони збувають по спекулятивних цінах”⁵². В іншій кореспонденції із села Осташки Проскурівського округу сількор з гіркотою писав: “Наші селяни й досі не позбулися звички – нищити ліс і хто б не йшов попід лісом, що за півверсти від села, то вже обов'язково несе або ліщину, або липину що зрубав собі там де хотів. Дуже несвідомі наші селяни. Коли їх запрошують взяти участь у відновленні лісу, та вони не лише відмовляють, але поспішили знищити на поливо ту посадку молодого лісу, що насадили під час лісового свята”⁵³. У дописі сількора з села Глинське Вінницького округу з гіркотою повідомлялося: “День лісу у нас пройшов дуже гарно. Насадили дерев по всіх кутках і закутках, по всіх шляхах і стежках. Але всі посаджені дерева десь ділися, зникли, перебралися у садки Івана чи Степана, що на другому кінці села мешкають. А котрі ще лишилися то їх немилосердно обламає худоба, та ж без того, щоб пастушки не вирізали з них пужака” (Посадили, а толку чорт має // Червоний край. – 1925. – 14 липня).

У дописах сількорів добре описано значення крадіжок лісу у повсякденному житті селян “У селян такий звичай. писав сількор Білозерів із Гайсинського району. – Треба податок чи страховку платити – давай красти ліс та в містечка везти і продавати. Трапиться весілля, хрестини чи інша okazія – здоров був ліс. А підійшла масляна, випити треба, де грошей на самогон взяти? Знову ліс виручає. А боротися із злодіями важко бо вони ватагами ходять і лісники не раз обуха по голові від них покоштують”⁵⁴. Про практику самовільних порубок лісу крадіями, яких сількор із Гайсина називав “лісовою сараною” йдеться у замітці “А ліс все тріщить”. “Що робить з лісової сараною, адже ось що вона робить. Збирається компанія чоловік 100 і налітає на ліс. Одні пильнують і стоять на чатах інші дерево рубають, а треті відносять зрубане на сусідні садиби. Помітивши охорону, вартові дають знак: сарана тікає за канаву, zostавивши 50–60 пеньків”⁵⁵. Як бачимо, у повсякденному житті заготівля палива на зиму потребувала від селян надзвичайно важких зусиль.

Виготовлення та ремонт одягу і взуття у домашньому господарстві займало біля 30% робочого часу і ним займалося, за даними соціологічних обстежень 90% селян. Селяни ткали полотно, шили з нього одяг, самотужки ремонтували взуття. Сількор у замітці “Сільські болячки” з гіркотою писав: “Жінки, а іноді чоловіки, починаючи з осені, щовечора проводять ту невдячну роботу: големи

підошвами мнуть коноплі об землю, до тих пір поки вони не стануть придатними для прядива. Пухирі наминають на підошвах. Кров тече з ніг, а вони мнуть. Довгими зимовими, вечорами жінки, діти прядуть кужіль, чоловіки ремонтують або виготовляють таке-сяке взуття”⁵⁶. У статті “Із побуту сільського комуніста” член пропагандистської групи ЦК компартії України, який побував у сім’ї Івана Матвієшина так описав цей вид домашньої роботи: “мати і дочки прядли за зиму на кужелі 35 аршин полотна, якого ледве вистачало на сорочки для всієї сім’ї. Чобіт мали чотири пари, на одного члена сім’ї не вистачало взуття. Верхній одяг, виготовлений з фабричних тканин носили по черзі”⁵⁷.

В цілому, робота в домашньому господарстві (приготування їжі для родини, прання білизни, догляд за дітьми, прядіння і виготовлення домашнього полотна тощо) займала 22,0% робочого часу селянина⁵⁸.

Левову частку робочого часу селяни витрачали для ведення сільського господарства, а саме заняття землеробством – 24,9%, тваринництвом – 26,2%. На інші заняття у власному господарстві (рибальство, мисливство, будівельні роботи, ремонт реманенту) селянин витрачав 28% робочого часу. Праця поза за своїм господарством займала 11,4% робочого часу. Непродуктивні витрати (поїздки на базар, ярмарок, до міста, чекання в чергах на млині і т.д.) “з’їдали” у селян 12,7% робочого часу тобто більше, ніж робота поза власним господарством⁵⁹.

Повсякденне життя селян було зумовлене сезонними коливаннями, тобто сільськогосподарського виробництва, яке вирізнялося від суті календарного принципу, тобто формального хронологічного підходу, оскільки списувалося організації праці і облаштуванню побуту.

Розглянемо витрати робочого часу подільського селянина по місяцям. Починаючи з березня і до вересня напруга праці у сільському господарстві невинно зростала.

Селяни Поділля у березні витрачали пересічно 5,3% річного запасу робочого часу, у квітні – 8,2%, у травні – 9,3%, у червні – 9,7%, у липні – 13,3%, у серпні – 14,3%. Починаючи з першого осіннього місяця трудовий ритм у сільському господарстві починав спадати: у вересні селяни витрачали 12,8% річного запасу, у жовтні – 7,7%, у листопаді – 5,4%, у грудні – 5,2%, у лютому – 4,3% і знову темп і обсяги праці посилювався у березні. Річний кругообіг селянського життя розпочиналося заново⁶⁰.

Річний цикл робіт у сільському господарстві Поділля розпочинався у березні⁶¹. Селяни готувалися до посіву ярини і при першій ж змозі боронували яровий клин, щоб зберегти вологу у ґрунті. В саду прочищали ягідні кущі – малину, порічки тощо. Якщо весна була рання, то господарі висаджували саджанці. На пасіках заготовляли штучну вошину, наглядали за бджолами, підгодували їх. У сонячну теплу погоду встановлювали вулики і очищали їх.

У квітні боронували ріллю і сіяли яру пшеницю, ячмінь, овес. Далі наступала черга цукрового буряка. Ниви, що їх восени не було зорано, орачі слідом волочили. Передові господарі підіймали ранній (квітневий) пар. Повним ходом

йшла робота у тваринництві. Доглядали за жеребними кобилами, наприкінці квітня стригли овець. Посилено годували коней адже для них було багато роботи. Виганяли на пасовище свиней. Багато роботи було у селян в саду. Потрібно було берегтись, щоб приморозки не пошкодили цвіт, а для цього носили купи хмизу та гною і запалювали їх на ніч. Велика робота йшла в городах: копали парові грядки, сіяли розсаду капусти, у ґрунт висаджували насіння моркви, буряків. Прибавлялося роботи пасічникам. Потрібно було доглядати за обльотом бджіл, підгодовувати слабкі сім'ї.

У травні селяни на Поділлі закінчували орати на пар, сіяли пізню ярину та льон, соняшник. У травні випускали корів на пасовисько. Висаджували у ґрунт капусту, цибулю, картоплю. Пасічники проводили головну ревізію вуликів. Ставили медяники, доглядали як червиться бджола.

У червні сапали, копали, проривали буряки, кукурудзу огортали та підпушували картоплю. Починали сінокіс. К садах збирали ранню черешню, вишні. Пасічники дуже пильно доглядали за життям бджіл, розкладали маток, сліdkували за виходом нових роїв. На подвір'ї чистили колодязі, лагодили будівлі, реманент, готувалися до жнив. Ретельні господарі оглядали комори. У липні починали жати озимину ранню ярину. Як тільки хліб склали у копи, деякі селяни лушили стерню, щоб зберегти вологу. Але більшість господарів використовували стерню як толоку для пасовища худоби. В лісі збирали гриби, ягоди, у саду сливи, ранні груші і яблука. У серпні готували ґрунт для озимини та засівали її. Відлучали ранніх лошат та підгодовували їх вівсом. Збирали ранні сорти садовини, городини та перебирали їх. Перевозили вулики і з узятком додому і викачували мед.

У вересні закінчували молотити хліб. Починали копати картоплю, буряки. Інтенсивно відгодовували свиней. Збирали городину, готували бджіл до зими. У жовтні на Поділлі селяни збирали кукурудзу. Переводили поступово худобу на зимове стійлове утримання. Шинкували капусту.

У листопаді чистили і ховали у повітку сільськогосподарський реманент. Орали городи, починали займатися домашніми промислами.

У грудні селяни Поділля масово перековували коней, починали вивозити гній на городи. Як тільки ставало холодно, різали лишню худобу – овець, телят, баранів, свиней, щоб не витратити кормів. Залишали зимувати лише плем'я. Взимку чоловіки возили ліс, сільгосппродукцію на олійниці, крупорухки, млини щоб мати свою олію, крупи, борошно. На жінок лягала хатня робота з виготовлення домашнього одягу, килимів, подушок. У вільний від роботи по догляді за тваринами час, чоловіки лагодили зброю, реманент тощо. У січні на Поділлі масово починали вивозити гній на поля. Заготовляли ліс на паливо і на огорожу, стежили за тільними коровами і жереб ними кобилами.

У лютому чистили насіння на яровий посів і лагодили сільськогосподарський реманент. Доглядали лошат і телят, щоб не були в холоді та не застуджувалися, чистили коней та велику рогату худобу, яка в цей час залишалася на тримання.

На селянську працю впливали православні свята. Найбільшими православними святами є паска, Різдво Христове, Трійця. До великих православних свят відносяться “дванадцять” названі за їх кількістю. У січні відзначають Різдво Христове та Хрещення, у лютому Стрітєння, у квітні – Благовіщення, Вербну неділю, паска, на 40 день, після паски, церква відзначала Вознесіння Христа на небо, через 10 років після вознесіння день Трійці, у серпні відзначалося Успіння Пресвятої Богородиці, у вересні – Різдво Пресвятої Богородиці, Воздвиження Хреста Господнього, у грудні – Введення. До великих свят відносяться дні Георгія Победоносця, у Миколи Чудотворця (травні, грудні), липні – Іоанна Хрестителя та Петра і Павла, у серпні – Ільїн день, у вересні – Іоанна Предтечі, та мучениць Віри, Надії, Любові та їх матері Софії.

У ці свята селяни не працювали біля землі. Більшу частину дня проводили у церкві на богослужінні. Більше 200 свят встановлено православною церквою на честь чудотворних ікон Божої матері – Казанською, Смоленською, Володимирською, та інших.

Особливу групу православних свят складають т.з. престольні (храмові) свята присвячені подіям священної історії на ознаменування яких було побудовано храм (Аллизов С. Р. Праздники православної церкви / С. Р. Аллизов, П. Я. Питерский. – М.; Наука, 1962. – С. 184). У свята селяни намагалися не виконувати роботи. Як можна було перенести на несвяткові дні.

Значна кількість святкових днів, консерватизм, важкі рушійні методи господарювання зумовлювали досить незначні результати селянської праці, а звідси бідність та злиденність переважної більшості селян Поділля.

Повсякденна праця базувалася на статевовіковому розподілі. Так: праця домогосподаря переважала на полі, у stodолі, під час заготівлі дров, різноманітних промислах, окрім суто жіночої праці – прядива і виготовлення полотна жінка виконувала городню роботу на ній лежало вся хатня робота: приготування їжі, прання білизни, догляд за дітьми, доїння корів. Окрім того, у взимку та восени селянка активно працювала у полі, допомагаючи чоловікові зібрати врощений урожай: в’язала снопи, згрібала сіно, копала картоплю і буряки, тощо. Оранка, пасовище, возовиця, молотьба – це чоловічі заняття, хоча і тут жінка виконувала підсобні допоміжні функції. Догляд за худобою виконувався і жінкою і чоловіком. При цьому про коней і волів турбувався господар, корови, птиця знаходилися під доглядом жінки. Вона готувала корм для свиней. Селянин витрачав більше часу на поїздки на ярмарок, але на базарі частіше бувала жінка, намагаючись збути надлишок яєць, птиці, молока і молокопродуктів. Поїздки до млина були переважно чоловічою справою. Заробітками поза межами власного господарства теж займалися переважно чоловіки, а також молодь. З п’яти років до праці долучали діти. Найчастіше хлопчиків залучали пасти гуси, свині, корів. Дівчатка ставали помічницями матері у домашньому господарстві, насамперед доглядали за молодшими братиками і сестричками⁶².

Таким чином, селяни намагалися продуктивно використати свою працю, забезпечити своє господарство всім необхідним, власними силами і ресур-

сами. Типовий подільський селянин-одноосібник був універсалом, змалечку привчався до праці, переймав всі трудові навички та уміння. У повсякденному житті селянин орієнтувався на власні сили, хист і вміння. Від цього залежало благополуччя його родини. Він повинен був орати, сіяти, косити, зберігати вирощений врожай, доглядати за худобою, лагодити реманент, збрую, будувати й ремонтувати оселі й господарські приміщення. Жінки вміли куховарити, доглядати дітей, прати білизну, прясти, ткати і шити.

В цілому, подільський селянин у повсякденному житті зустрічався із чималими проблемами та труднощами, викликаними незадовільними санітарно-гігієнічними умовами проживання, надзвичайно високими непродуктивними витратами пов'язаними із приготуванням їжі, веденням домашнього господарства, значною перенапругою у піковий період сільськогосподарських робіт.

Список використаних джерел:

1. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу. Колективна монографія в 2-х частинах. – К.: Ін-тут історії України НАНУ, 2010. – Ч. I. – 378 с.
2. Марзеев, А. Н. Жилище и санитарный быт сельского поселения Украины / А. Н. Марзеев. – Харьков: Соцмедиздат, 1927. – С. 65.
3. Там само. – С. 92.
4. Там само. – С. 71.
5. Там само. – С. 69-70.
6. З побуту сільського комуніста / Коммунист. – 1926. – 18 лютого.
7. Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1926. – С. 115.
8. Статистика України. Серія 2. Сільськогосподарська статистика. – Харків: 1930. – № 174. – С. 15-16.
9. Там само. – С. 20.
10. Калініченко, В. В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Харків: Основа, 1997. – С. 264.
11. Потребление населения Подолии // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – 1924. – № 1. – С. 43.
12. Там само. – С. 48.
13. Там само. – С. 49.
14. Там само. – С. 50.
15. Там само. – С. 51.
16. Там само. – С. 54.
17. Там само. – С. 50.
18. Кам'яниччина в цифрах. Кам'янець-Подільський: округове статистичне бюро, 1927. – С. 111.
19. Статистика на Україні. Серія 2. Сільськогосподарська статистика. – Харків: 1927. – № 108. – С. IX.
20. Потребление населения Подолии... – С. 43.
21. Из побуту сільського комуніста // Коммунист. – 1926. – 26 фев.
22. Бюллетень Подольского губстатбюро. – Винница: 1923. – № 2. – С. 114.
23. Там само. – С. 115.

24. Там само. – С. 116.
25. Там само. – С. 118.
26. Там само. – С. 120.
27. Самогоном заливаються // Червоний кордон. – 1926. – 6 серпня.
28. Вже і вдень не сором // Червоний кордон. – 1926. – 4 вересня.
29. Самогонна фабрика // Червоний кордон. – 1926. – 23 жовтня.
30. Сільрада, зверни увагу // Червоний кордон. – 1927. – 14 травня.
31. Самогон п'ють // Червоний кордон. – 1927. – 23 травня.
32. “Общество трезвости” // Червоний кордон. – 1924. – 22 травня.
33. Калініченко, В. В. Селянське господарство України в період непу / В. В. Калініченко. – Харків: Основа, 1997. – С. 266.
34. Загублене село // Червоний кордон. – 1928. – 8 грудня.
35. От так качнули // Червоний край. – 1925. – 4 січня.
36. Чому наше село терпить переднівок // Червоний кордон. – 1925. – 2 січня.
37. Хлібопекарні на селі у порядку постановки проблеми // Вісті. – 1927. – 9 вересня.
38. Голос жінки // Вісті. – 1927. – 9 жовтня.
39. Ясла на селі // Радянське село. – 1926. – 13 червня.
40. Не можемо організувати // Червоний кордон. – 1927. – 6 липня.
41. Ясла руки розв'язали. Червоний кордон. – 1927. – 6 липня.
42. До відкриття літніх ясел. Червоний край. – 1925. – 26 березня.
43. Хто подбає про жінку // Червоний кордон. – 1927. – 12 грудня.
44. Бюллетень Подольського губстатбюро. – Вінниця: 1927. – № 1. – С. 114.
45. Змичка і як її розуміють літинські лісники // Червоний край. – 1924. – 28 грудня.
46. Пропадаємо без дров // Червоний край. – 1924. – 28 грудня.
47. Ліс нищать // Червоний край. 1925. – 15 травня.
48. Боротьба з лісо порушеннями // Червоний кордон. – 1927. – 29 квітня.
49. Зверніть увагу, бо ліс гине // Червоний кордон. – 1907. – 14 листопада.
50. А ліс тріщить та стогне // Червоний кордон. – 1927. – 14 листопада.
51. Не папірцями, а рішучими заходами // Червоний кордон. – 1925. – 22 грудня.
52. Такі встережуть // Червоний край. – 1925. – 1 січня.
53. Нищать ліс // Червоний край. – 1925. – 4 січня.
54. Погана звичка // Червоний край. – 1925. – 3 квітня.
55. А ліс все тріщить / Червоний край. – 1925. – 18 квітня.
56. Сільські болячки // Вісті. – 1926. – 11 березня.
57. Із побуту сільського комуніста / Коммунист. – 1926. – 18 лютого.
58. Статистика України. – Серія 2. Сільськогосподарська статистика Харків: 1930. – № 174. – С. 98.
59. Там само. – С. 99.
60. Там само. – С. 100.
61. Калініченко, В. В. Селянське господарство України... – С. 98-99.
62. Нолл, Вільям. Трансформація громадянського суспільства: усна історія української селянської культури 1920–1930 рр. / Вільям Нолл. – К.: Генеза, 1999. – С. 54-59.

Резюме

В статтє на основе целого ряда источников исследовано повседневная жизнь крестьян Подолли в 20-х годах XX столетия, в частности личную гигиену, питание, труд сельских жителей.

Ключевые слова: гигиена, питание, труд, домашнее хозяйство, сельско-хозяйственное производство.

Одержано 27 березня 2012 року

УДК 391(477.43)“19”

Л.А.Іваневич

Наукова розробка проблеми дослідження традиційного народного одягу українців Поділля (20–80-ті рр. XX ст.)

В результаті аналізу відомих і маловідомих праць у статті висвітлюється історіографія проблеми дослідження традиційного народного одягу українців Поділля. Подається класифікація, характеристика та наукова оцінка літературних джерел 20–80-х рр. XX ст., присвячених вивченню подільського народного костюму в цілому та його окремих складових зокрема.

Ключові слова: народний одяг, українці Поділля, історіографія, вишиті сорочки, поясний одяг, плечовий одяг, верхній одяг, головні убори, взуття, прикраси, пояси, орнамент.

Зі встановленням радянської влади в Україні, особливо після згортання непу й політики “українізації” поступово став втрачатися загальнодержавний науковий інтерес до діяльності створених наприкінці XIX – початку XX ст. центрів ткацького, вишивального та інших промислів, а також до збереження і продовження національних тенденцій народної ноші. Значно зменшили кількість вітчизняних робіт присвячених українському традиційному вбранні масові репресії тоталітарного режиму проти інтелігенції та проти всього, що пов’язане з самоідентифікацією нації. Надалі наукову розробку розглядуваної проблеми призупинили події Великої вітчизняної війни та післявоєнної відбудови. Лише з настанням періоду “хрущовської відлиги” відновились і вже більше не припинялись вивчення народного одягу як одного з мистецько-культурних аспектів буття українців.

З огляду на це історіографію проблеми дослідження традиційного строю подолян впродовж 20–80-х рр. XX ст. можна розділити на два періоди: 1920–

1940-ті рр. – концепція генези українського вбрання та мистецтва вишивки в цілому; 1950–1980-ті рр. – створення підґрунтя для аналізу характерних ознак народного костюму і вишивки різноманітних історико-етнографічних районів України, в т.ч. й Поділля як одного з найколеритніших регіонів нашої Батьківщини.

Протягом першого періоду оскільки держава не виявляла зацікавленості у розвитку національних традицій, натомість із метою відновлення етнографічних досліджень на місцях й організації краєзнавчо-етнографічних музеїв і видань виникають регіональні краєзнавчі осередки. Так, у 1924–1925 рр. О.Зарембський, завдяки участі в експедиції Ленінградського Російського музею, зібрав фактичний матеріал про народну вишивку Хмельниччини та Вінниччини й зробив світлини і замальовки орнаментальних мотивів, які лягли в основу першої аналітичної праці про вишивальне мистецтво Східного Поділля “Народное искусство подольских украинцев” (1928)¹. Автор класифікував і проаналізував техніки східноподільської вишивки, її характерні орнаменти та кольорову гаму.

Велику роль у вивченні надбань народного мистецтва подільського краю та продовженні його традицій відіграла Кам’янець-Подільська художньо-промислова школа. У 1929 р. директор цієї школи В.Гагенмейстер видав цінну розвідку “Тутьщина, село Орлівка: Вишивка низзю”², у якій детально розкрив одну з найбільш популярних технік вишивання на території Східного Поділля.

Впродовж 20–40-х рр. XX ст. вийшли у світ ряд праць, присвячених історії і семантиці українських орнаментів, вишивальним та іншим промислам тощо, що мають особливе аналітичне значення для означеної проблематики, зокрема: Б.Крижановського “Подольская експедиция” (1926)³, В.Петрова “Міталогема “сонця” в українських народних віруваннях та візантійсько-гелліністичний культурний цикл” (1927)⁴, М.Брок “Крест у язичників” (1927)⁵, Г.Павлуцького “Історія українського орнаменту” (1927)⁶, Л.Перг “Вишивальні промисли на Україні” (1927)⁷, Є.Сіцинський “Нариси з історії Поділля” (1927)⁸, “Етнографічний вісник” (1928)⁹, М.Левченко “З поля фольклористики й етнографії” (1928)¹⁰, Г.Павловича “До питання про еволюцію українського народного орнаменту” (1929)¹¹ та Л.Шульгіної “Програми до збирання відомостей про пояси і крайки” (1930)¹².

Певне місце у роботі займають альбоми зі зразками орнаментальних мотивів вишивок, серед них: “Узори стародавніх українських вишивок: Альбом” (б.р.)¹³ – збирала К.Долматова, “Народні вишивки” (1930)¹⁴, Ф.Гриневич, “Українська народна вишивка: Альбом” (1936)¹⁵.

Вагомим підґрунтям у подальших дослідженнях традиційного вбрання українців і його декору стала праця В.Білецької “Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментика” (1929)¹⁶. Автор, використовуючи фактичний матеріал, в тому числі й з подільського регіону, вперше здійснила класифікацію українських вишиванок за способами крою та оздоблення, а також описала локальні особливості їх орнаментики і технік вишивання, характерні для різних куточків України, в тому числі й Поділля.

Проблеми дослідження ткацтва, вишивки та орнаментальних мотивів Поділля у контексті українського мистецтва, частково розкрито у виданих за кордоном працях В.Січинського “Українські вишивки” (Варшава, 1922)¹⁷, “Орнамент в історичних стилях: Альбом” (Прага, 1940)¹⁸, “Орнамент в історичних стилях: Альбом” (Прага, 1943)¹⁹, “Українське ужиткове мистецтво: Ткацтво. Вишивки: Альбом” (Прага, 1943)²⁰, “Українські орнаменти історичні: Альбом” (Прага, 1943)²¹, “Українські орнаменти народні: Альбом” (Прага, 1943)²², “Орнаменти народні: Альбом” (Франкфурт, 1946)²³, “Українські орнаменти історичні: Альбом” (Франкфурт, 1946)²⁴, “Орнамент в історичних стилях: Альбом” (Франкфурт, 1946)²⁵, “Українські вишивки: Альбом” (Франкфурт, 1947)²⁶, “Українська народна вишивка” (Новий Ульм, 1947)²⁷, “Альбом вишивок: 3 приводу вид. К.В.Габданка-Рогозинського” (Франкфурт, 1947)²⁸, “Чужинці про Україну: Вибір описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть” (Львів, 1938)²⁹.

Окремий матеріал узагальнюючого та порівняльного характеру стосовно елементів українського народного строю знаходиться у працях, виданих у Празі: С.Маковського “Народное искусство Подкарпатской Руси” (1925)³⁰, Д.Зеленіна “Головные уборы восточных славян” (1926)³¹ та Х.Вовка “Студії з української етнографії та антропології” (1928, перевидана)³². У Кракові було надруковано цінну роботу В.Андріївського “Звичаї і обряди українського народу” (1941)³³, що містила відомості про особливості національних головних уборів.

Другий період (50–80-і роки ХХ ст.) – створення підґрунтя для аналізу характерних ознак народного вбрання та вишивки різноманітних історико-етнографічних районів України. Протягом цього етапу було нагромаджено значну кількість фактологічного матеріалу і здійснено спроби його наукової обробки, систематизації, узагальнення й оцінки.

Суттєвим внеском у вивчення художніх особливостей української традиційної ноші в цілому, та подільської, зокрема, став ряд монографій вітчизняних учених. Так у працях Г.Стельмаха “Одяг: Історико-етнографічна монографія” (1959)³⁴ та К.Матейко “Український народний одяг” (1977)³⁵ вперше в найбільш повному обсязі класифіковано комплекси народного строю й проаналізовано їх загальні локальні відмінності в усіх етнографічних регіонах України. Монографія Г.Гориня “Шкіряні промисли західних областей України (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)” (1986)³⁶ містить відомості про різновиди, способи виготовлення й оздоблення одягу, взуття та головних уборів зі шкіри. Автор монографічної роботи “Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье” (1988)³⁷ Т.Ніколаєва детально розкрила характерні спільні й відмінні ознаки традиційного костюма українців Середнього Подніпров’я кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті національного вбрання, проаналізувала зміни в народному вбранні даного етнографічного регіону у радянський період. Поданий у розглянутих монографіях фактологічний матеріал дає можливість здійснювати порівняння особливостей подільського вбрання та способів його оздоблення із загальноукраїнським матеріалом.

Значну цінність для розглядуваної проблеми складає праця С.Сидорович “Художня тканина західних областей УРСР” (1979)³⁸, у якій міститься детальна характеристика тканого одягу України та Поділля в тому числі. Автор подав класифікацію й опис локальних особливостей виготовлення обгорток, плахт, фартухів, поясів, наміток, очіпків тощо.

Протягом післявоєнного радянського періоду побачила світ ціла низка як наукових так і краєзнавчих, історико-етнографічних робіт, що висвітлюють проблему методики й методології дослідження українського народного строю та його характерних ознак. Серед них праці: С.Колос “Українське народне мистецтво. Вбрання” (1961)³⁹, К.Матейко “Одяг” в книзі “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” (1969)⁴⁰, В.Мамуня “Українські народні сорочки в колекції Державного історичного музею УРСР” (1970)⁴¹, З.Болтаровича “Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.” (1976)⁴², П.Жолтовського “Український живопис XVII–XVIII ст.” (1978)⁴³, К.Стамерова “Нариси з історії костюмів” (1978)⁴⁴, П.Белецького “Украинская портетная живопись XVII–XVIII вв.” (1981)⁴⁵, В.Горленка “Нариси з історії української етнографії” (1984)⁴⁶, Г.Стельмащук, Д.Кривавича “Український народний одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю.Глоговського” (1988)⁴⁷, Г.Скрипник “Етнографічні музеї України” (1989)⁴⁸. Особливу цінність у більшості зазначених праць складають світлини традиційної народної ноші окремих історико-етнографічних регіонів України, в тому числі й Поділля, що дають можливість здійснити порівняльний аналіз комплексів.

Серед наукових праць, котрі охоплюють методологію вивчення й аналізу традиційних українських ремесел, пов’язаних із виготовленням матеріалу для одягу, безпосередньо самого вбрання та способів його декору для дослідження мають значення наступні: Н.Манучарової “Художні промисли Української РСР” (1953)⁴⁹, “Українське народне мистецтво: Тканини та вишивки” (1960)⁵⁰, Б.Бутника-Сіверського “Українське радянське народне мистецтво (1917–1941)” (Т.1, 1966)⁵¹ та “Українське радянське народне мистецтво (1941–1967)” (Т.2, 1970)⁵², І.Гургулі “Народне мистецтво західних областей України” (1966)⁵³, “Нариси з історії українського мистецтва” (1966)⁵⁴, “Історія українського мистецтва” (1969–1970)⁵⁵, Н.Здоровеги “Нариси народної весільної обрядовості на Україні” (1974)⁵⁶, “Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР” (1976)⁵⁷, Т.Кари-Васильєвої “Художні промисли України” (1980)⁵⁸ та “Мистецтво і сучасність” (1980)⁵⁹, “Художні промисли: теорія і практика” (1985)⁶⁰, А.Жук “Сучасні українські художні тканини” (1985)⁶¹, “Народні художні промисли УРСР: Довідник” (1986)⁶², В.Борисенко “Весільні звичаї та обряди на Україні” (1988)⁶³.

Допомагає у вивченні поставленої проблеми наявна науково-популярна література, зокрема альбоми і комплекти листівок, які присвячені комплексам традиційного костюму, основним технікам української вишивки й мотивам народного орнаменту України в цілому та Поділля в тому числі: “Українські народні вишивки: Альбом” (1951, 1952)⁶⁴, “Українські народні вишивки: Аль-

бом” (1953, 1954, 1957, 1959, 1961, 1962)⁶⁵; “Українське народне декоративне мистецтво: Альбом” (1956)⁶⁶; “Народний одяг Західних областей УРСР: Альбом” (1959)⁶⁷ О.Культчицької; “Українське народне мистецтво”: “Тканини та вишивки” (1960)⁶⁸ та “Вбрання” (1961)⁶⁹ В.Заболотного; “Українське народне мистецтво: Вбрання” (1961)⁷⁰ за редакцією К.Гуслистого; “Українське народне мистецтво: Живопис” (1967)⁷¹; “Майстри народного мистецтва. Альбом” (1974)⁷² Г.Гараса; “Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР” (1976)⁷³; “Український костюм: Комплект листівок” (1977)⁷⁴, упорядник В.Мионов; “Український вишиваний рушник: Комплект листівок” (1980)⁷⁵, упорядники Л.Ульянова й М.Шубравська; “Художнє вишивання: Альбом” (1983, 1989)⁷⁶ Е.Гасюка і М.Степана; “Учись вишивати. Альбом” (1986)⁷⁷ Л.Сорокіної; “Українське весільне вбрання: Етнографічні реконструкції” (1989)⁷⁸ Т.Косміної, З.Васіної; “Одежда народов СССР: Фотоальбом” (1990)⁷⁹ Н.Калашникова й Г.Плужникова. Усі ілюстрації альбомів супроводжуються коментарями, що допомагає виокремити деякі регіональні ознаки натільного, поясного, плечового та верхнього одягу, взуття, прикрас, головних уборів, способів оздоблення і поєднання ноші, орнаментальних сюжетів, технік вишивання та характерної кольорової гами.

Питання регіональних відмінностей комплексу традиційного народного вбрання українців Поділля в певній мірі висвітлено у статтях: Р.Гарасимчук (1957)⁸⁰, Л.Федорової (1959)⁸¹, В.Горобець (1972)⁸², В.Борисенко (1973)⁸³, М.Костишиної (1976)⁸⁴, Є.Дзядик (1984)⁸⁵, З.Тканко (1985)⁸⁶, Н.Калашникова (1986)⁸⁷, Т.Ніколаєвої (1986)⁸⁸, Н.Суислової (1986)⁸⁹, Н.Хорунженко (1986)⁹⁰, Г.Щербії (1986)⁹¹, Л.Орел (1989)⁹², Н.Гурошевої (1990)⁹³ та В.Сусляк (1990)⁹⁴.

Характеристика окремих складових частин українського народного костюму (головних уборів, взуття і поясів) в цілому та подільського, зокрема, подана у праці О.Кравець “Сімейний побут і звичаї українського народу: Історико-етнографічний нарис” (1966)⁹⁵ та статтях Я.Прилипка (1970)⁹⁶, М.Матейко (1973)⁹⁷, Г.Гориня (1981)⁹⁸, Б.Бутника-Сіверського (1985)⁹⁹ і В.Тканко (1988)¹⁰⁰.

У 1970 році побачила світ цінна праця “Дукати і дукачі України”¹⁰¹ І.Спаського. Вона дає змогу детально ознайомитися з класифікацією, призначенням і техніками виготовлення окремих видів українських традиційних жіночих прикрас, а також з їх локальними особливостями. Мистецтво створення й способи застосування народних прикрас розкриті у статтях А.Будзан (1976)¹⁰², В.Суховесєва (1986)¹⁰³, Г.Савчук (1987)¹⁰⁴ і Г.Недашківської (1988)¹⁰⁵.

Період “хрущовської відлиги” сприяв відновленню наукових досліджень у галузі одного з найбільш популярних способів декору народного строю – вишивці. Протягом цього часу було надруковано значну кількість праць, що розкривають питання класифікації технік і орнаментів української вишивки та їх окремих регіональних ознак, зокрема: О.Кулик “Українське народне художнє вишивання” (1958)¹⁰⁶, Б.Бутника-Сіверського “Українське радянське народне мистецтво (1917–1941)” (Т.1, 1966)¹⁰⁷ та “Українське радянське народне

мистецтво (1941–1967)” (Т.2, 1970)¹¹⁸, Т.Кари-Васильєвої “Полтавська народна вишивка” (1983)¹⁰⁹, “Сучасна українська вишивка” (1984)¹¹⁰, “Творці диво-світу” (1984)¹¹¹, В.Левчук “Червоними і чорними нитками” (1986)¹¹², О.Найдена “Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиції, еволюція” (1989)¹¹³.

Особливу роль в історіографії досліджуваної проблеми відіграє, побудоване на великому фактичному матеріалі, фундаментальне мистецтвознавче дослідження Р.Захарчук-Чугай “Українська народна вишивка (західні області України)” (1988)¹¹⁴. Науковець класифікувала вишиті предмети за типами художніх форм, технологічними прийомами крою й орнаментациї, характером її мотивів, композиційних побудов і сакральної символіки.

Порівняльному аналізу декору українського традиційного вбрання гуцулів, бойків, лемків і подолян за допомогою вишивки присвячені ґрунтовні статті І.Добрянської, І.Симоненко (1959)¹¹⁵ і Т.Гонтар (1975)¹¹⁶.

Вивченню проблеми символіки подільських народних орнаментальних мотивів у контексті українських сприяють праці: І.Калинця “Українські писанки” (1968)¹¹⁷, Б.Рибакова “Язычество древних славян” (1981)¹¹⁸, А.Погожева “Антропоморфна пластика Триполья” (1983)¹¹⁹, Т.Кари-Васильєвої “Сучасна українська вишивка” (1984)¹²⁰, О.Найдена “Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиції, еволюція” (1989)¹²¹. Безпосередньо особливості орнаментальних мотивів, колористики і технік виконання подільської народної вишивки висвітлюють статті З.Белінської (1969)¹²², Л.Булгакової (1988, 1989)¹²³ та Ю.Стефанишина (1989)¹²⁴.

Враховуючи сакральний зміст домінантних мотивів подільських орнаментів, певну цінність у цьому контексті становлять наукові дослідження культур енеолітичного періоду України таких археологів, як: С.Бібікова “Поселение Лука-Врублевская” (1953)¹²⁵, Т.Пассек “Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья” (1961)¹²⁶, А.Амброза “Раннеземледельческий культовый символ “ромб с крючками” (1965)¹²⁷, Б.Рибакова “Происхождение и семантика ромбического орнамента” (1972)¹²⁸, Т.Мовші “Новые данные об антропоморфной реалистической пластике Триполья” (1980)¹²⁹ і К.Черниш “Энеолит Правобережной Украины и Молдавии” (1982)¹³⁰.

Важливе значення з огляду на представлені методики й методології дослідження різноманітних напрямків мистецтва мають праці: С.Іванова “Орнамент народов Сибири как исторический источник” (1963)¹³¹, В.Наулка “Етнічний склад населення Української РСР” (1965)¹³², Г.Маслової “Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник” (1978)¹³³, А.Непокупного “Балтійські родичі слов’ян” (1979)¹³⁴, Т.Косміної “Сільське житло Поділья кін. XIX – XX ст.: Історико-етнографічне дослідження” (1980)¹³⁵, К.Чистова “Традиции и вариативность” (1983)¹³⁶, Л.Чижикової “Русско-украинское пограничье” (1988)¹³⁷.

Вивченню й аналізу впливу сучасних модних тенденцій на зміни в народному вбранні українців присвятили свої наукові роботи В.Бойко “Українські

народні традиції в сучасному одязі” (1970)¹³⁸, Т.Кара-Васильєва “Сучасна українська вишивка” (1984)¹³⁹ та “Традиції та сучасність” (1984)¹⁴⁰, А.Черноморець “Вышивка в современном costume” (1987)¹⁴¹. Зазначені праці дають можливість простежити та порівняти тенденції повернення народних традицій у крій та оздоблення костюму 1970–1980-х рр. Про використання вишивки та інших елементів народної ноші в сучасних моделях одягу розкрито у статтях: К.Матейко та С.Сидорович (1963)¹⁴², С.Чехович (1963)¹⁴³, В.Миронова (1972)¹⁴⁴, Т.Ніколаєвої та Т.Забанної (1973)¹⁴⁵, Т.Кари-Васильєвої (1978)¹⁴⁶, М.Миргородської (1978)¹⁴⁷, Г.Щербія (1978)¹⁴⁸ й О.Руденко (1982)¹⁴⁹.

Серед закордонних видань, що стосуються загальних аспектів досліджуваної теми варто виділити праці С.Стечишина “Мистецькі скарби українських вишивок” (Вінніпег, 1950)¹⁵⁰, “Взори вишивок домашнього промислу на Буковині. Зібрав, нарисовав і обробив інженер Еріх Кольбенгаєр в період з 1902 по 1912” (Канада, 1974)¹⁵¹, І.Мартинюка “Моє рідне село Ценів у Бережанщині” (Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976)¹⁵², І.Зельської “Українська вишивка: Найкращі інформації” (Вінніпег-Торонто, 1978)¹⁵³, М.Куценко “Українські вишивки” (Чикаго, 1980)¹⁵⁴, О.Мошинської “Книга українських вишивок” (Чикаго, 1980)¹⁵⁵. Певну вартість складають статті Б.Цимбалістого¹⁵⁶ та К.Домашевської¹⁵⁷ із закордонної преси про організацію виставок народного строю українців в Українському Музеї у Чикаго, створеному зусиллями Союзу Українок Америки в 1976 р.

Отже, усі згадані вище наукові публікації створили наприкінці 80-х рр. ХХ ст. певне змістовне підґрунтя для подальших досліджень традиційної ноші українців Поділля. Своєю участю у фіксації, систематизації й аналізі фактологічних відомостей про подільський комплекс вбрання, його окремі складові та способи їх крою, пошиття, поєднання й оздоблення вчені сприяли нагромадженню цінного наукового матеріалу для нащадків. Однак історіографічний аналіз віднайдених монографій, наукових праць і статей, навчальних посібників, альбомів та краєзнавчих розвідок про традиційний народний стрій українців Поділля, засвідчує, що розглядувана тема розкрита не в повній мірі. Значна кількість матеріалів потребує детальної систематизації, оцінки та глибокого наукового переосмислення. Не викликає сумніву необхідність і доцільність вивчення й опрацювання поставленої наукової проблеми, створення узагальнованої характеристики соціально-економічних умов розвитку художньо-стильових особливостей народного одягу подолян та її сучасної інтерпретації. Тому нами проводиться дисертаційне дослідження з метою повернення історичній науці надбань українців Поділля у галузі мистецтва виготовлення й оздоблення народного костюму та поєднання його у комплекси.

Список використаних джерел:

1. Зарембский, А. Народное искусство подольских украинцев / А. Зарембский. – Л.: Гос. рус. музей, 1928. – 48 с.
2. Гагенмейстер, В. Тульщина, село Орлівка: Вишивка низзю / В. Гагенмейстер. – Кам’янець-Подільський, 1929. – 7 с.: 25 табл.

3. Крыжановский, Б. Г. Подольская экспедиция / Б. Г. Крыжановский. – В кн.: Этнографические экспедиции 1924–1925. – Л., 1926.

4. Петров, В. Міталогема “сонця” в українських народних віруваннях та візантійсько-гелліністичний культурний цикл / В. Петров // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 4. – С. 88-119.

5. Брок, М. Крест у язычников / М. Брок // Атеист. – 1927. – С. 3-36.

6. Павлуцький, Г. Історія українського орнаменту / Г. Павлуцький; з передм. М. Макаренка / УАН. Всеукр. археолог. ком., відділ мистецтва. – К., 1927. – 28 с.: 11 табл.

7. Перг, Л. Вишивальні промисли на Україні / Л. Перг // Вісник промислових та промислово-кредитних кооперативів України. – 1927. – № 3. – С. 24-27; № 4. – С. 29-31.

8. Сіцинський, Є. Нариси з історії Поділля / Є. Сіцинський. – Вінниця, 1927. – Ч. I. – 72 с.

9. Етнографічний вісник. – Кн. 7, 8. – 1928. – 268 с.

10. Левченко, М. З поля фольклористики й етнографії / М. Левченко. – К., 1928. – В. 2. – 91 с.

11. Павлович, Г. До питання про еволюцію українського народного орнаменту / Г. Павлович // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI-XXII. – Ч. I. – С. 11-116.

12. Шульгіна, Л. Програми до збирання відомостей про пояси і крайки / Л. Шульгіна. – К., 1930.

13. Узори стародавніх українських вишивок: Альбом / Зібр. К. Долматова. – Санкт-Петербург, б.р.

14. Гриневич, Ф. Народні вишивки / Ф. Гриневич. – Львів: Русалка, 1930. – 12 с.

15. Українська народна вишивка: Альбом. – Харків, 1936.

16. Білецька, В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI-XXII. – Ч. I. – С. 43-109.

17. Січинський, В. Українські вишивки / В. Січинський // Українська трибуна (Варшава). – 1922. – 6 січня. – № 3.

18. Січинський, В. Орнамент в історичних стилях: Альбом. VI табл. з 57 рис. / В. Січинський. – [Прага], 1940.

19. Січинський, В. Орнамент в історичних стилях: Альбом / В. Січинський. – Прага, 1943. – 8 табл.

20. Січинський, В. Українське ужиткове мистецтво: Ткацтво. Вишивки. Альбом. 47 табл. з 500 рис. / В. Січинський. – Прага, 1943. – 8 с.; 47 табл.

21. Січинський, В. Українські орнаменти історичні: Альбом / В. Січинський. – [Прага, 1943]. – 9 окремих листів з іл. в обгортці.

22. Січинський, В. Українські орнаменти народні: Альбом / В. Січинський. – Прага, 1943. – 8 табл.

23. Січинський, В. Орнаменти народні: Альбом. 2-е вид. / В. Січинський. – Франкфурт, 1946. – 8 табл.

24. Січинський, В. Українські орнаменти історичні: Альбом. 2-е вид. / В. Січинський. – Франкфурт, 1946. – 8 табл.

25. Січинський, В. Орнамент в історичних стилях: Альбом. 2-е вид. / В. Січинський. – Франкфурт, 1946. – 8 табл.
26. Січинський, В. Українські вишивки: Альбом / В. Січинський. – Франкфурт, 1947. – 8 табл.
27. Січинський, В. Українська народна вишивка / В. Січинський // Українські вісті (Новий Ульм). – 1947. – № 1.
28. Січинський, В. Альбом вишивок: З приводу вид. К.В.Габданка-Рогозинського / В. Січинський // Час (Франкфурт). – 1947. – № 7.
29. Січинський, В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – Львів: Червона калина, 1938. – 212 с.; іл.
30. Маковський, С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С. К. Маковський. – Прага: Пламя, 1925. – 161 с.
31. Зеленін, Д. К. Головные уборы восточных славян / Д. К. Зеленін // Slavia (Прага). – 1926. – Вып. 2.
32. Вовк, Х. Одежа / В кн. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – Прага, 1928. – С. 124-170.
33. Андріївський, В. Звичаї і обряди українського народу / В. Андріївський. – Краків, 1941.
34. Стельмах, Г. Одяг: Історико-етнографічна монографія / Г. Стельмах. – К., 1959.
35. Матейко, К. Український народний одяг / К. Матейко. – К.: Наук. думка, 1977. – 224 с.: іл.
36. Горинь, Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (Друга половина XIX – початок XX ст.) / Г. Й. Горинь. – К.: Наукова думка, 1986. – 94 с.: іл.
37. Николаева, Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье / Т. А. Николаева. – К.: Наукова думка, 1988. – 246 с.: ил.
38. Сидорович, С. Й. Художня тканина західних областей УРСР / С. Й. Сидорович. – К.: Наукова думка, 1979. – 153 с.: іл.
39. Колос, С. Українське народне мистецтво. Вбрання / С. Колос. – К., 1961. – 140 с.
40. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / [відп. ред. Я. Запаско]. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1969. – 192 с.
41. Мамуня, В. М. Українські народні сорочки в колекції Державного історичного музею УРСР / В. М. Мамуня. – К., 1970.
42. Болтарович, З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К., 1976. – 138 с.
43. Жолтовський, П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – К., 1978. – 328 с.
44. Стамеров, К. Нариси з історії костюмів / К. Стамеров. – К.: Вид-во “Мистецтво”, 1978. – Ч. 1. – 256 с.
45. Белецкий, П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. / П. Белецкий. – Л., 1981. – 258 с.
46. Горленко, В. Ф. Нариси з історії української етнографії / В. Ф. Горленко. – К., 1984.

47. Український народний одяг XVII – поч. XIX ст. в акварелях Ю.Глоговського / [авт. та упоряд. Д.П.Крвавич, Г.Г.Стельмащук; Ред. Ю.Г.Гошко]. – К.: Наукова думка, 1988. – 272 с.: іл.

48. Скрипник, Г. А. Етнографічні музеї України / Г. А. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1989. – 264 с.: іл.

49. Манучарова, Н. Д. Художні промисли Української РСР / Н. Д. Манучарова. – К.: Вид-во Акад. архіт. УРСР, 1953. – 81 с.: іл.

50. Українське народне мистецтво: Тканини та вишивки / [під ред. В.Х.Білозуб, Н.Д.Манучарової]. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960. – 261 с.

51. Бутник-Сіверський, Б. С. Українське радянське народне мистецтво (1917–1941) / Б. С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1966. – Т. 1. – 224 с.

52. Бутник-Сіверський, Б. С. Українське радянське народне мистецтво (1941–1967) / Б. С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – 216 с.

53. Гургула, І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – К.: Мистецтво, 1966. – 75 с.: іл.

54. Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1966. – 670 с.

55. Історія українського мистецтва. – К., 1969–1970. – Т. 4. – Кн. 1.-2.

56. Здоровега, Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К.: Наукова думка, 1974. – 159 с.

57. Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР. – К.: Mистetstvo Publishers, 1976.

58. Кара-Васильєва, Т. В. Художні промисли України / Т. В. Кара-Васильєва. – 1980.

59. Кара-Васильєва, Т. В. Мистецтво і сучасність / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1980.

60. Художні промисли: теорія і практика // Збірник наукових праць. – К., 1985.

61. Жук, А. К. Сучасні українські художні тканини / А. К. Жук. – К.: Наукова думка, 1985. – 117 с.

62. Народні художні промисли УРСР: Довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – 143 с.: іл.

63. Борисенко, В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1988. – 189 с.

64. Українські народні вишивки: Альбом. – К.: Мистецтво, 1951. – 12 табл.; Українські народні вишивки: Альбом. – К.: Мистецтво, 1952. – 12 табл.

65. Українські народні вишивки: Альбом. – Київ, 1953, 1954, 1957, 1959, 1961, 1962.

66. Українське народне декоративне мистецтво: Альбом. – К.: Мистецтво, 1956. – 20 с.: 60 табл.

67. Кульчицька, О. Народний одяг Західних областей УРСР: Альбом / О. Кульчицька. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 15 с.: 74 табл.

68. Українське народне мистецтво: Тканини та вишивки / [під ред. В.Х.Білозуб, Н.Д.Манучарової, В.Г.Заболотного]. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960 – 261 с.

69. Українське народне мистецтво: Вбрання / [під ред. В.Х.Білозуб, В.Г.За-

болотного]. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 326 с.

70. Українське народне мистецтво: Вбрання / [за заг. ред. К.Гуслистого]. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 328 с.

71. Українське народне мистецтво: Живопис / [під ред. Б.С.Бутника-Сіверського, В.Г.Нагая, В.П.Самойловича]. – К.: Мистецтво, 1967. – 224 с.

72. Гарас, Г. Майстри народного мистецтва. Альбом / Г. Гарас. – К.: Мистецтво, 1974. – 34 с.

73. Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР. – К.: Mistetstvo Publishers, 1976.

74. Український костюм. (Комплект 20 листівок з текстітками українською, російською та англійською мовами) / [упор. та автор тексту В.Миронов]. – К.: Мистецтво, 1977. – 20 с.

75. Український вишиваний рушник: Комплект листівок / [упоряд. Л.Ульянова, М.Шубравська]. – К.: Мистецтво, 1980. – 16 с.

76. Гасюк, Е. Художнє вишивання: Альбом / Е. Гасюк, М. Степан. – К.: Вища школа, 1989. – 6-е вид., стер. – 237 с.

77. Сорокина, Л. М. Учись вишивать. Альбом / Л. М. Сорокина. – К.: Радянська школа, 1986. – 79 с.

78. Косміна, Т. Українське весільне вбрання : Етнографічні реконструкції. (Комплект 18 листівок з текстітками українською, російською та англійською мовами) / Т. Косміна, З. Васіна. – К.: Мистецтво, 1989. – 18 с.

79. Калашникова, Н. М. Одежда народов СССР: Фотоальбом / Н. М. Калашникова, Г. А. Плужникова. – М.: Планета, 1990. – 32 с.: 150 ил.

80. Гарасимчук, Р. Народное искусство Тернопольской области УССР / Р. Гарасимчук // Советская этнография. – К., 1957. – № 2. – С. 72-89.

81. Федорова, Л. Матеріали до одягу Хмельницької області / Л. Федорова // Народна творчість та етнографія (НТЕ). – 1959. – № 1. – С. 95-97.

82. Горобець, В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (За матеріалами XVIII ст.) / В. Горобець // НТЕ. – 1972. – № 4. – С. 53-59.

83. Борисенко, В. Деякі особливості народного убрання поляків Поділля. (Кінець XIX – поч. XX ст.) / В. Борисенко // НТЕ. – 1973. – № 2. – С. 55-59.

84. Костишина, М. Особливості традиційного жіночого одягу буковинського Поділля / М. Костишина // НТЕ. – 1976. – № 6. – С. 59-67.

85. Дзядик, Є. Експозиція народного мистецтва Покуття та Поділля / Є. Дзядик // НТЕ. – 1984. – № 4. – С. 93.

86. Тканко, З. Народний одяг Поділля в збірках державного музею етнографії народів СРСР у Ленінграді / З. Тканко // НТЕ. – 1985. – № 3. – С. 61-63.

87. Калашникова, Н. М. Одежда украинцев XVI–XVIII вв. / Н. М. Калашникова // Древняя одежда народов Восточной Европы. – Москва, 1986. – С. 112-133.

88. Ніколаєва, Т. О. До методики дослідження художніх особливостей традиційного одягу українців: (На матеріалах народного одягу Поділля) / Т. О. Ніколаєва // Проблеми етнографії Поділля: Тези доп. наук. конф. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 111-113.

89. Сулова, Н. О. Народний костюм Поділля XIX – початку XX ст. / Н. О. Сулова // Проблеми етнографії Поділля: Тези доп. наук. конф. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 113-114.

90. Хорунженко, Н. О. Про динаміку обрядової ролі традиційного одягу кінця XIX – початку XX ст. (На матеріалах Поділля) / Н. О. Хорунженко // Проблеми етнографії Поділля: Тези доп. наук. конф. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 116-117.

91. Щербій, Г. С. Стан та перспективи етнографічного вивчення одягу українців Поділля / Г. С. Щербій // Проблеми етнографії Поділля: Тези доп. наук. конф. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 110-111.

92. Орел, Л. Сорочку білу вишию шовком... / Л. Орел // Радянська жінка. – 1989. – № 10. – С. 31-32.

93. Гурошева, Н. Обрядова роль традиційного одягу українців / Н. Гурошева // НТЕ. – 1990. – № 4. – С. 46-51.

94. Сусяк, В. Одяг як паспорт: 3 історії національного вбрання / В. Сусяк / Вперед. – 1990. – 18 жовтня.

95. Кравець, О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: Історико-етнографічний нарис / О. М. Кравець. – К., 1966. – 200 с.

96. Прилипко, Я. Класифікація народних головних уборів. Лл.: М. Маловський / Я. Прилипко // НТЕ. – 1970. – № 5. – С. 27-37.

97. Матейко, К. І. Головні убори українських селян до початку XX ст. / К. І. Матейко // НТЕ. – 1973. – № 3. – С. 47-54.

98. Горинь, Г. Й. 3 історії шевства на Україні / Г. Й. Горинь // НТЕ. – 1981. – № 6. – С. 54-58.

99. Бутник-Сіверський, Б. С. Народні пояси XVII – початку XIX століть / Б. С. Бутник-Сіверський // НТЕ. – 1985. – № 1. – С. 30-33.

100. Тканко, В. О. Головні жіночі убори Поділля / В. О. Тканко // НТЕ. – 1988. – № 6. – С. 44-46.

101. Спаський, І. Г. Дукаги і дукачі України / І. Г. Спаський. – К., 1970.

102. Будзан, А. Художні вироби з бісеру / А. Будзан // НТЕ. – К., 1976. – № 1.

103. Суховєєв, В. Старовинні прикраси / В. Суховєєв // Україна. – 1986. – № 29.

104. Савчук, Г. Гуцульські жіночі прикраси / Г. Савчук // НТЕ. – 1987. – № 5. – С. 48-53.

105. Недашківська, Г. Ф. Корали в народному вбранні / Г. Ф. Недашківська // НТЕ. – 1988. – № 5. – С. 56-58.

106. Кулик, О. Українське народне художнє вишивання / О. Кулик. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – 77 с.: іл.

107. Бутник-Сіверський, Б. С. Українське радянське народне мистецтво (1917–1941) / Б. С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1966. – Т. 1. – 224 с.

108. Бутник-Сіверський, Б. С. Українське радянське народне мистецтво (1941–1967) / Б. С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – 216 с.

109. Кара-Васильєва, Т. В. Полтавська народна вишивка / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1983.

110. Кара-Васильєва, Т. В. Сучасна українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1984.

111. Кара-Васильєва, Т. В. Творці дивосвіту / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1984.
112. Левчук, В. А. Червоними і чорними нитками / В. А. Левчук. – К.: Реклама, 1986. – 64 с.: іл., 16 арк. іл.
113. Найден, О. С. Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиції, еволюція / О. С. Найден. – К.: Наукова думка, 1989. – 136 с.: іл.
114. Захарчук-Чугай, Р. В. Українська народна вишивка (західні області України) / Р. В. Захарчук-Чугай. – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.: іл.
115. Добрянська, І. Типи та колорит західноукраїнської вишивки / І. Добрянська, І. Симоненко // НТЕ. – 1959. – № 2. – С. 75-83.
116. Гонтар, Т. Художні особливості народного одягу українців західних областей УРСР / Т. Гонтар // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1975. – С. 66-83.
117. Калинець, І. Українські писанки / І. Калинець. – К.: Мистецтво, 1968. – 89 с.
118. Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 608 с.: ил.
119. Погожева, А. П. Антропоморфна пластика Триполья / А. П. Погожева. – Новосибирск, 1983. – 145 с.
120. Кара-Васильєва, Т. В. Сучасна українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1984.
121. Найден, О. С. Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиції, еволюція / О. С. Найден. – К.: Наукова думка, 1989. – 136 с.: іл.
122. Белінська, З. Подільські вишивки / З. Белінська // Радянське Поділля. – 1969. – 16 липня; Ї ж. Подільські узорі / З. Белінська // Радянське Поділля. – 1969. – 6 вересня.
123. Булгакова, Л. Деякі особливості подільської вишивки (перша половина ХХ ст.) / Л. Булгакова // Тези доп. 6-ї Вінницької обл. історико-краєзнавчої конф. – Вінниця, 1988. – С. 90-91; Ї ж. Забуті вишивальні техніки Поділля / Л. Булгакова // Проблеми виявлення, охорони та вивчення пам'яток народної культури: Тези доп. республ. наук.-прак. конф. – Кіровоград, 1989. – С. 92-93.
124. Стефанишин, Ю. Краса поруч нас / Ю. Стефанишин // Україна. – К., 1989. – № 5. – С. 19.
125. Бибииков, С. Н. Поселение Лука-Врублевская / С. Н. Бибииков // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л., 1953. – С. 253-256.
126. Пассек, Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья / Т. С. Пассек. – МИА, 1961. – № 84. – С. 38-45.
127. Амброз, А. К. Раннеземледельческий культовый символ “ромб с крючками” / А. К. Амброз // Советская археология. – 1965. – № 3. – С. 14-27.
128. Рыбаков, Б. А. Происхождение и семантика ромбического орнамента / Б. А. Рыбаков // Сборник трудов научно-исследовательского института художественных промыслов. – М., 1972. – Вып. 5. – С. 127-134.
129. Мовша, Т. Г. Новые данные об антропоморфной реалистической пластике Триполья / Т. Г. Мовша // Первобытная археология – поиски и находки. – К., 1980. – С. 185-198.
130. Черныш, Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии / Е. К. Черныш // Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 177-252: ил.

131. Иванов, С. В. Орнамент народов Сибири как исторический источник / С. В. Иванов. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – 500 с.: ил.

132. Наулко, В. І. Етнічний склад населення Української РСР / В. І. Наулко. – К., 1965. – 136 с.

133. Маслова, Г. С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник / Г. С. Маслова. – М.: Наука, 1978. – 207 с.: ил.

134. Непокупний, А. П. Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний. – К.: Наукова думка, 1979. – 182 с.: ил.

135. Косміна, Т. В. Сільське житло Поділля кін. XIX – XX ст.: Історико-етнографічне дослідження / Т. В. Косміна. – К.: Наукова думка, 1980. – 190 с.: ил.

136. Чистов, К. В. Традиции и вариативность / К. В. Чистов // Советская этнография. – 1983. – № 2. – С. 14-22.

137. Чижикова, Л. Н. Русско-украинское пограничье / Л. Н. Чижикова. – М.: Наука, 1988. – 250 с.: ил.

138. Бойко, В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі / В. М. Бойко. – Київ, 1970. – 136 с.

139. Кара-Васильєва, Т. В. Сучасна українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1984.

140. Кара-Васильєва, Т. В. Традиції та сучасність / Т. В. Кара-Васильєва. – К., 1984.

141. Черноморец, А. Д. Вышивка в современном костюме / А. Д. Черноморец. – К., 1987. – 100 с.: ил.

142. Магейко, К. І. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання / К. І. Магейко, С. Й. Сидорович // НТЕ. – 1963. – № 2. – С. 14-20.

143. Чехович, С. Сучасний одяг і народні традиції / С. Чехович // Красу в побут трудящих. – Львів, 1963.

144. Миронов, В. Розвиток українського народного костюма за радянського часу / В. Миронов // НТЕ. – 1972. – № 2. – С. 18-28.

145. Ніколаєва, Т. О. Особливості розвитку народного вбрання середньої Наддніпрянщини за радянського часу / Т. О. Ніколаєва, Т. М. Забаннова // НТЕ. – 1973. – № 2. – С. 22-27.

146. Кара-Васильєва, Т. В. Вишивка в оформленні одягу / Т. В. Кара-Васильєва // НТЕ. – 1978. – № 5. – С. 13-21.

147. Миргородська, М. І. Традиційні елементи в сучасному одязі / М. І. Миргородська // НТЕ. – 1978. – № 2. – С. 97-99.

148. Щербій, Г. С. Український традиційний одяг і сучасне моделювання / Г. С. Щербій // НТЕ. – 1978. – № 4. – С. 79-81.

149. Руденко О. Нев'януча краса / О. Руденко // Радянська жінка. – 1982. – № 3. – С. 24.

150. Стечишин, С. Мистецькі скарби українських вишивок / С. Стечишин. – Вінніпег: Союз українок Канади, 1950. – 136 с.

151. Взори вишивок домашнього промислу на Буковині / [зібрав, нарисував і обробив інженер Еріх Кольбенгаєр в період з 1902 по 1912]. – Канада, 1974. – 100 с.

152. Мартинюк, І. Мое рідне село Ценів у Бережанщині / І. Мартинюк // Етнографічний збірник НТШ. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – Т. 41. – С. 38-45.

153. Зельська, І. Українська вишивка: Найкращі інформації / І. Зельська. – Вінніпег-Торонто, 1978. – 91 с.
154. Куценко, М. Українські вишивки / Марія Куценко. – Австралія, 1990.
155. Мошинська, О. Книга українських вишивок / О. Мошинська. – Чикаго, 1980.
156. Цимбалістий, Б. П'ятиріччя Українського Музею / Б. Цимбалістий // Свобода. – 1981. – Ч. 186. – С. 3.
157. Домашевська, К. Виставка одягу і вишивок з Яворівщини / К. Домашевська // Свобода. – 1982. – Ч. 222. – С. 3.

Summary

As a result of analysis of famous and unknown works the historiography of the problem of study the traditional national clothes of Podillya Ukrainians is shown in the article. The classification, characteristic and scientific valuation of literary sources in the 20–80's of the XXth century are done which are dedicated to the study of national costume of Podillya as a whole and its individual components.

Keywords: national clothes, Ukrainian of Podillya, historiography, embroidery shirt, belt clothes, upper clothes, shoulder clothes, hats, shoes, adornment, belts, ornament.

Одержано 27 березня 2012 року

УДК 008+379.8

О.П.Жалюк

Діяльність клубних закладів Вінниччини з відродження та збереження української традиційної культури у сучасних умовах

У статті досліджується діяльність клубних закладів Вінницької області з відродження, збереження та популяризації традиційної української культури в добу незалежної України.

Ключові слова: Вінниччина, традиційна культура, відродження, клубний заклад, діяльність.

Народнокультурні традиції за умов відсутності дійових державних механізмів збереження етносу і його культурно-національної самобутності виконують етноінтегративну і етнозберігаючу роль. В Україні саме народна культура була чи не єдиним фактором національного самоствердження, яка вико-

нувала функції національної школи і релігії, була засобом кризових контактів і передачі етнокультурної інформації [12, с. 5].

На жаль, довгий час українська традиційна культура спрощувалася радянським способом життя та неуцьке перекручувалася сучасними ЗМІ як “хуторянська” і “шароварницька”. Народне мистецтво вважалося “примітивним” і таким, що не варте уваги, а відданість традиціям – ознакою відсталості [10]. Тому не дивно, що і нинішнє суспільство не лише не пишається власне набутками української етнічної культури, а й не достатньо усвідомлює її цінність, що унеможливує самоусвідомлення людиною приналежності до свого народу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового аналізу таких важливих питань, як відродження, збереження, вивчення та популяризація української традиційної культури, яка є основою розвитку культури українського суспільства, що здатна вивести його з глибокої кризи.

Стан та перспективи розвитку української етнокультури, її роль та вплив на націєтворчі та державотворчі процеси, на формування особистості та суспільства в цілому є предметом дослідження таких сучасних фахівців з історії, етнографії, культурології, педагогіки, психології та соціології, як Г.Скрипник [12], Н.Цимбалюк [16], О.Гриценко [3], О.Різняк [10], С.Садovenко, Л.О.Поліщук, І.Зязюн, М.Ариарський [11] та інші. Сучасний стан та перспективи розвитку народознавчого напрямку роботи клубних закладів Сумщини з'ясовує М.Юдін [17].

Зазначені проблеми і шляхи їх розв'язання досліджували подільські культурологи, народознавці, працівники обласних центрів народної творчості, зокрема, П.Слободянюк [13], С.Творун, Л.Мельничук, В.Косаківський, Т.Цвігун [15] та інші. Важливим джерелом, в якому висвітлюється культурно-освітня та мистецька діяльність районних, сільських закладів культури клубного типу та творчих колективів Вінниччини, зокрема й етнокультурного спрямування, є культурно-просвітницький альманах “Світлиця”, заснований Вінницьким обласним центром народної творчості (ВОЦНТ) в 2003 році.

Актуальні питання української традиційної культури, в т.ч. і Поділля, обговорювалися на наукових і краєзнавчих форумах, зокрема, “Перехід до ринку і проблеми розвитку духовності на Вінниччині” (Вінниця, 1993), “Проблеми культури і духовності в суспільстві та шляхи їх вирішення” (Вінниця, 1995); “Культура Поділля: історія і сучасність” (Хмельницький, 1993), “Духовні витоки Поділля: творці історії краю” (Кам'янець-Подільський, 1994), 10-17 Вінницькі обласні (1990–1997) і 8–10 Подільські історико-краєзнавчі конференції (1990, 1995, 2000) та ін., міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, таких як “Народна культура Поділля в контексті національного виховання” (жовтень 2003 року, м.Вінниця), “Традиційна культура українського народу в XXI столітті: стан та перспективи розвитку” (жовтень 2009 року, м.Київ), “Культурна політика у контексті етнокультурного різноманіття України” (вересень 2010 року, м.Київ) та ін. Лише у 1990-х – на початку XX ст.

відбулося понад 65 міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-кращезнавчих конференцій у Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській та Рівненській областях, де піднімалися питання культури і культосвітньої роботи в подільському регіоні [1].

Метою статті є аналіз діяльності клубних закладів Вінниччини, визначення їх ролі і значення в процесі відродження, збереження та популяризації української традиційної культури в сучасних умовах.

Після проголошення незалежності України одним із центральних принципів нових теоретичних підходів до культурно-освітньої діяльності закладів культури клубного типу стало запровадження в практику їх діяльності народних дозвіллевих традицій, відродження побутових звичаїв, свят та обрядів [16, с. 10].

Цьому сприяє збережена мережа і кадровий склад закладів культури клубного типу. Так, станом на 1 січня 2011 року на Вінниччині нараховувалося 1074 клубних закладів, з них у сільській місцевості – 1019. Діяльність клубної галузі забезпечують 1765 культосвітніх працівників, з яких 1039 працюють на селі. В сільських населених пунктах створено 126 поліфункціональних закладів, які поєднують клубну і бібліотечну роботу. Культурологічне обслуговування мешканців населених пунктів, де відсутні стаціонарні культосвітні установи (395 сіл), здійснюється базовими закладами культури центральних садів [8, с. 1]. В сільських та районних клубних установах діє 6051 клубне формування і понад п'ять тисяч аматорських колективів, з яких 255 мають звання “народний”, а 59 – “зразковий”. В середньому на один такий клубний заклад припадає майже по шість клубних формувань, зокрема, по 3,2 – у Козятинському, і Хмельницькому, по 6 – у Барському, Вінницькому, Крижопільському, і Тростянецькому, 8,0 – у Шаргородському, 8,6 – у Немирівському, 9,6 – у Гайсинському районах [8, табл. 1].

Свідченням збереження і продовження багатотисячових звичаїв українського народу, розвитку української традиційної культури став творчий звіт майстрів мистецтв та художніх колективів області “Благословенна земля моя, Вінниччина”, що відбувся 2 жовтня 2009 року в Національному палаці мистецтв “Україна” в рамках Фестивалю мистецтв України. Своїми автентичними костюмами, піснями, танцями й мелодіями вражали учасники народних аматорських фольклорних ансамблів “Джерело” з с. Гончарівки Літинського району, “Війтівчанка” Війтівського СБК Бершадського району, “Рідня” Гайсинського РБК, народного аматорського фольклорно-етнографічного колективу “Марічка” Животівського СБК Оратівського району, зразкового аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю “Дивоцвіт” Гніванської ДМШ Тиврівського району, зразкового ансамблю сопілкарів Баланівського СБК Бершадського району, зразкових аматорських танцювальних колективів “Вітерець” і “Сторприз” Тульчинського РБК, “Мрія” Бершадського РБК і, звичайно, народного аматорського ансамблю “Барвінок” Вінницького міського центру художньо-хореографічної освіти для дітей і юнацтва. Різноманітною була

виставка виробів народного мистецтва “Народне мистецтво Вінниччини”, на якій 200 провідних майстрів (а їх в області понад 1000) представили майже 2 тисячі творів. Всього 1400 учасників брали участь у цьому дійстві [14, с. 2].

Працівники сільських клубних закладів беруть участь в проведенні Всеукраїнської культурно-мистецької акції “Мистецтво одного села”, метою якої є відродження народних традицій, звичаїв, обрядів в сільській місцевості, що передаються з покоління в покоління. Цей захід був започаткований в 2001 року з ініціативи управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації, ВОЦНТ та Міжнародної громадської організації “Вінницьке земляцтво у Києві” при підтримці Міністерства культури і туризму України. Упродовж цих років Вінниччина представляла народну культуру сіл Війтівка Бершадського району, Клембівка Ямпільського, Стіна Томашпільського, Новоселівка Гайсинського, Наддністрянське Мурованокуріловецького, Буша Ямпільського, Соболівка Теплицького, Животівка Оратівського районів. У 2011 році презентувало своє самобутнє мистецтво, цікаве своєю історією та традиційною культурою село Рахни-Лісові Шаргородського району. В рамках цієї акції було представлено шедеври народного мистецтва: різьблені панно, вишиті рушники, витинанки, обрядові вишиванки та ляльки з тканини, соломи й кукурудзяного листа, килими, налавники, доріжки, жіночий одяг, а також гончарні вироби (гладушки, горнята тощо). Проведення цієї акції посилює вплив традиційної народної культури на формування духовності молодого покоління українців.

На Вінниччині є кілька сотень фольклорних та фольклорно-етнографічних колективів, які виконують значну роботу по збору, запису і відтворенню автентичного фольклору, місцевих звичаїв і обрядів. Багато глядачів збирають чоловічі вокальні ансамблі Оратівського, Немирівського РБК, Рівненського СБК, чоловічі вокальні гурти Тростянецького, Липовецького РБК, ансамбль української пісні Гушинського СБК та ін. Окремий пласт в духовому мистецтві представляють невеликі ансамблі духових інструментів “Весільні музики” які використовують традиційну манеру музикування. Така форма колективів духових інструментів є найпоширенішою в сільських клубних закладах та РБК.

Сільський будинок культури с.Зятківець Гайсинського району в червні 2010 року став центром проведення щорічного обласного свята фольклору ім. Г.Танцюри. На його подвір’ї розмістилися 24 світлиці територіальних громад Гайсинського району. Всі світлиці пригостили гостей традиційними українськими стравами, вітали піснями та віршами. Кожна світлиця мала своє обличчя – були там і старовинні прялки та скрині, і ткани килими, і вишиті рушники, і гойдалки з квітами, і тини з горшками. В рамках цього свята вже традиційно проводився показ українського костюма, на якому було представлено з 19 сіл Гайсинського району 24 жіночі, дівочі та чоловічі костюми XIX ст. – поч. XX ст., 50–60-х років XX ст. з розповіддю про кожен його елемент та вишивкою. Це свідчить про дбайливе ставлення вже не одного покоління людей до подільського традиційного одягу. У концертній програмі свята взяла

участь 26 колективів з 14 районів області та міста Вінниці, з них 18 фольклорних, фольклорно-етнографічних колективів, чоловічі гурти, зразкові ансамблі, 6 солістів та 2 дуети. Прозвучало багато маловідомих народних пісень з багатьох районів області [2, с. 11].

Традиційні обряди, високу сценічну культуру та автентичність допомагають продемонструвати народним аматорським фольклорним колективам та народним майстрам клубні працівники та спеціалісти ВОЦНТ під час проведення всеукраїнських та обласних фестивалів та свят: “Великодня писанка”, “Українська витинанка”, “Скарби Поділля” (в рамках фестивалю була представлена творча майстерня з випікання обрядових хлібів за участю коровайниць з усіх районів області), “Чим хата багата, тим і рада”, “Світанки над Россю”, “Струни вічності”, “Народні музики Поділля”, “Подільський оберіг” та інші.

В сільських закладах культури створено інноваційні культурологічні проекти, що доповнюють сучасну палітру мистецького життя області та спрямовані на збереження розвитку і популяризацію традиційної української культури, спрямованої на формування активної громадянської позиції, відродження історичної пам’яті подолян, утвердження їх високих морально-етичних якостей і розвиток художньо-естетичних смаків [18, 19, 20]. Зокрема, майстри майже 20 районів Вінницької області взяли участь у 1-му мистецькому фестивалі “Мамину сорочку пригорну до серця”, який пройшов в у с.Клембівці Ямпільського району. Цим заходом організатори свята намагаються відродити традицію клембівських вишивальниць, слава яких гриміла і в дореволюційні часи. Майстри села постачали до царського двору килими та рушники. З розпадом Радянського Союзу з 600 вишивальниць в Клембівці залишилось всього 15, та й тим за 70 років. Нині старенькі бабусі намагаються передати своє уміння молодим. В рамках фестивалю на центральній площі села була встановлена скульптура “Клембівська вишивальниця” та проведено виставку-ярмарок традиційної вишивки.

Зберегти і передати наступним поколінням вміння, які тісно пов’язані з побутом українців, їхніми звичаями і традиціями, стало метою мистецьких проектів “Рушники ви мої, рушники...”, “Фестиваль борщу” (с.Правилівка Оратівського), “Одвічна Русава” (с.Стіна Томашпільського) районів та ін. За підтримки ВОЦНТ в рамках згаданих вище всеукраїнських, обласних та районних свят та фестивалів клубними закладами проводяться майстер-класи з різних видів народного мистецтва. Змістовну роботу з відродження старовинних свят практикують “народні” аматорські фольклорно-етнографічні колективи “Брикса” Бохоничького СБК Вінницького району, “Вітівчанка” Вітівський СБК Бершадського району, “Берегиня” Шершнянський СК Тиврівського району та ін.

При Бернашівському сільському клубі у 2008 році відкрили світлицю речей старовинного вжитку під назвою: “Скарби рідного села”. Такі ж підрозділи появились при Кукавському, Кричанівському сільських будинках культури

та Садівському сільському клубі. РБК “Дружба” разом з музеєм етнографії та фольклору імені М.А.Руденко відкрили виставочний зал, де місцеві художники мають змогу демонструвати свої роботи. Виділено місце та збираються експонати для розширення музею, для експозиції “Побут та ремесла Поділля” [7, с. 7].

Цікавий досвід започаткований 2008 року в Вендичанах Могилів-Подільського району. Працівники культури вирішили піти в народ. Вони виходять на торговельну площу в базарні дні і там розігрують дійства народного плану [7, с. 9]. В Гайсинському РБК проводиться цілий цикл заходів під назвою “Вивчаймо народні традиції”, де молодь може поспілкуватися з народознавцями, фольклористами, отримати відповіді на запитання з історії та культури, ознайомитися з красномовством рідної краю [6, с. 2].

Важливою складовою української традиційної культури є народне мистецтво вишивки, писанки, витинанки, гончарства, ткацтва, малярства та інших видів художньої діяльності. Усвідомлюючи його важливість, клубні фахівці при сприянні ВОЦНТ популяризують творчість митців народного мистецтва Поділля за допомогою виставок образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Окрім участі у вищезазначених виставках, у 2010 році народні умільці Вінниччини продемонстрували свої роботи на Всеукраїнській виставці “Український сувенір” (листопад, м.Київ), 62-й обласній виставці образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, (жовтень, м.Вінниця), виставці “Подільська народна іграшка” (червень, м.Вінниця) та ін. Зокрема, 30 майстрів з виготовлення народної іграшки представили понад 260 виробів з різних природних матеріалів (соломи, лози, глини, тканини, очерету, дерев, солоного тіста, осоки, жита, шолушиння кукурудзи, мотузок тощо). Позитивним є й те, що серед майстрів цього виду мистецтва в експозиції виставки були роботи учасників дитячих студій образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, а саме: Крижопільської ШЕВ, Вінницької ДМШ №2, Вінницької студії “Арт-скриня”. Крім того, було започатковано обласну мистецьку акцію “Майстри Вінниччини” та проведено ряд персональних виставок, які пропагують українську традиційну культуру, в Світлиці ВОЦНТ [4, с. 10-12]. Лише 2008 року у Вінниці та районах області проведено понад 500 виставок образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, які пропагують українську культуру в цілому і народні традиції, зокрема [5, с.30].

Сприяють діяльності закладів культури клубного типу з відродження, збереження та розвитку української традиційної культури фахівці ВОЦНТ, які здійснюють виїзди з метою вивчення і запису фольклору у Вінницький, Хмельницький, Могилів-Подільський, Мурованокуриловецький та Крижопільський райони. Протягом 2010 року ними зафіксовано на фотоплівку понад півтори тисячі компонентів народного одягу, предметів побуту, декоративно-ужиткового мистецтва, розшифровано більше 70 побутових народних пісень записаних від народного аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю “Берегиня” Івашківського СБК Шаргородського району та 41 різножанрових

народних пісень записаних від старожилів села Буші Ямпільського та кількох сіл Томашпільського районів. У 2010 р. ВОЦНТ розпочав роботу з переведення фольклорних фондів на електронні носії. Проведено відеозйомки понад 70 культурно-мистецьких заходів в рамках всеукраїнського огляду СБК, складено електронний реєстр творів, зібраних з усієї області.

На допомогу клубним закладам на базі ВОЦНТ створено постійно-діючий консультативний пункт з питань розвитку народної творчості та аматорського мистецтва, за період дії якого працівниками ОЦНТ надано близько 2000 консультацій [4, с. 19]. До послуг працівників клубних установ, ОЦНТ має аудіо-записи та розшифровані нотні і текстові зразки фольклорних та вокальних творів, фотоматеріали дослідницьких експедицій, фотоальбоми та сценарно-репертуарні матеріали основних культурно-мистецьких заходів та обрядових свят, які сприятимуть пізнанню та вивченню прадавньої культури свого краю.

Завдяки роботі ОЦНТ працівники клубної галузі до певної міри забезпечені методичним матеріалом для організації та проведення культурно-освітніх та мистецьких заходів, спрямованих на вивчення, відродження та популяризацію традиційної української культури. Організуючи свою роботу, фахівці клубних установ області намагаються належну увагу приділити впровадженню в культурно-дозвілльєву діяльність різних верств населення традицій, народних звичаїв, обрядів регіону та адаптувати їх до сучасних умов, оскільки без знання і розуміння традиційної культури неможливе самоусвідомлення приналежності до свого народу, того визначального і неодмінно притаманного людині, що називається національною свідомістю і гідністю.

Активізувати культурно-освітню та мистецьку діяльність з відродження та поширення традиційної культури клубні працівники спільно та за підтримки управління культури Вінницької облдержадміністрації, ВОЦНТ, керівників районних ланок галузі та окремих меценатів культури пробують через проведення різноманітних фестивалів, свят, конкурсів, майстер-класів, виставок та інших культурно-освітніх, мистецьких та розважальних заходів, що сприяють прищепленню суспільству усвідомлення того, що воно має пишатися власне набутками української етнічної культури.

Отже, великий спектр культурно-мистецьких заходів, що проводять клубні заклади Вінниччини, в сучасних умовах свідчить про те, що вони відіграють досить значну роль у відродженні та збереженні української традиційної культури.

Разом з тим, для вдосконалення цієї роботи, на наш погляд, необхідно:

- створити в клубних закладах сприятливі умови для відродження, збереження та популяризації української традиційної культури, а отже, для всебічного виховання дітей і молоді на кращих її зразках, за рахунок збільшення бюджетного фінансування цих установ культури;

- залучати до участі в клубних заходах різні категорії населення, розвиваючи їхню соціальну і творчу активність, національну свідомість і само-свідомість;

- пропагувати, підтримувати і удосконалювати діяльності автентичних фольклорних колективів, сучасних молодіжних мистецьких формувань та майстрів народної творчості, які вивчають і відроджують традиційну українську культуру та розвивають її у новітніх формах;
- стимулювати розробку, видавництво і цільове розповсюдження репертуарно-методичної літератури з впровадження в культурно-дозвіллеву діяльність традиційної культури;
- організувати постійно діючі фольклорно-етнографічні експедиції для збору, вивчення і розповсюдження знань з історії мистецтва, фольклору, етнографії Поділля;
- розширити підготовку спеціалістів з різних видів української традиційної культури у Вінницькому та Тульчинському училищах культури, в школах естетичного виховання дітей, осередках народних художніх промислів та музичних школах;
- на базі Вінницького факультету Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва запровадити курси підвищення кваліфікації для працівників клубних закладів, де учасники зможуть одержувати необхідні знання та практичні навички з дослідження і фіксації зразків української традиційної культури, зокрема, використання комп'ютерної техніки, відео та аудіо-запису.

Список використаних джерел:

1. Баженов, Л. В. Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002 рр.) / Л. В. Баженов // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 437 с.
2. Гарбулінська, Т. Свято фольклору/ Т. Гарбулінська // Світлиця. – № 2. – 2010. – С. 10-13.
3. Гриценко, О. Культура в законі. Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / О. Гриценко. – К.: УЦКД, 1998. – 100 с.; Гриценко, О. Пророки, піраги, політики і публіка. Культурні індустрії й державна політика в сучасній Україні / О. Гриценко, В. Солодовник. – К.: К.І.С., 2003. – 168 с.; Нариси української популярної культури [Електронний ресурс] / [О. Гриценко, О. Гончаренко, Є. Кононенко та ін.]; під ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_11.php
4. Звіт про роботу Вінницького обласного центру народної творчості за 2010 рік. – Вінниця. – 2011. – 22 с.
5. Звіт про роботу Вінницького обласного центру народної творчості за 2008 рік. – Вінниця. – 2009. – 24 с.
6. Звіт про роботу Вінницького обласного центру народної творчості за 2007 рік. – Вінниця. – 2008. – 42 с.
7. Звіт про роботу Могилів-Подільського РБК “Дружба” за 2008 рік. – 12 с.
8. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2010 році / Вінницька обласна державна адміністрація управління культури. – Вінниця. – 2011. – 67 с.

9. Поліщук, Л. О. Соціально-культурна діяльність клубів України (кін. XX – поч. XXI ст.): автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01 – теорія й історія культури / Л. О. Поліщук, КНУКіМ. – К., 2011. – 17 с.

10. Різник, О. Поняття “традиційна культура” та її відображення в навчальних посібниках з культурології України і Росії // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції “Традиційна культура українського народу в XXI столітті: стан та перспективи розвитку” (Київ, 29 жовтня 2009) / О. Різник. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 272 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.culturalstudies.in.ua/zbirnik-2010.php>

11. Садовенко, С. М. Формування національної культури особистості народною казкою / С. М. Садовенко // IX Культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаса “Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні” // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2–3 червня 2011 р. У двох томах – К.: НАКККіМ, 2011. – Том I. – 252 с. – С. 145-155; Зязюн, І. А. Освіта і вчитель в українському державотворенні / І. А. Зязюн // Освіта України. – 1998. – № 51. – С. 6; Ариарский, М. А. Культура досуга как предмет педагогики и прикладной культурологии / М. А. Ариарский // Вісник КНУКіМ: 36. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 38-46.

12. Скрипник, Г. Українська культура як джерело державного самоствердження нації / Г. Скрипник // “На сторожі української народної культури”. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К. – 2008. – 264 с.

13. Слободянюк, П. Я. Культура Хмельниччини / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 1995. – 332 с.; Його ж. Особливості розвитку культури на сучасному стані / Петро Якович Слободянюк // Хмельницькому – 500: Тези наук.-практ. конфер. – Хмельницький, 1991. – С. 122-123; Його ж. Подільський культурний регіон: національні традиції і сучасність / П. Я. Слободянюк // Перехід до ринку і проблеми розвитку духовності на Вінниччині: Матер. наук.-метод. конфер. прац. культури, представників державних організацій, що впливають на формування культ. середовища // Камертон – ікс. – 1993. – 5 березня. – С. 2-10; Його ж. Стан і проблеми художньо-творчого аматорства на Хмельниччині в добу незалежності України: порівняльний аналіз / П. Я. Слободянюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам’янець-Подільський, 2005. – Т. 5. “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на поч. XXI ст.”: Матер. круглого столу. – С. 295-304.

14. Спірідонова, Л. Вінниччани підкорили столицю / Л. Спірідонова // Світлиця. – 2009. – № 3-4. – С. 1-2.

15. Творун, С. О. Практична етнологія для ділових людей [Текст]: навч. посібник / С. О. Творун. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 216 с.; Мельничук, Л. С. Етнографія подільського гончарства: сучасний стан дослідження / Лідія Мельничук // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: 36. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2004. – С. 224-235; Косаківський, В. Ткацтво на Вінниччині: з найдавніших часів до сьогодні / В. Косаківський // Народне мистецтво. – 2002. – № 3-4. – С. 46-48; Цвігун, Т. Збереження і розвиток фольклору на Вінниччині. Фольклорна спадщина Гната Танцюри / Т. Цвігун // Подільський фольклор у збиранні та дослідженні: Тези міжнародної науково-практичної конференції. – 2006.

– С. 3-8; Його ж. Зберегти автентичну культуру / Т. Цвігун // Світлиця. – 2009. – № 3-4. – С. 8-9; Його ж. “Великодня писанка”. II Всеукраїнське свято народного мистецтва / Т. Цвігун // Світлиця. – 2010. – № 2. – С. 2-5; Його ж. Проблеми збереження традиційного ткацтва на Вінниччині / Т. Цвігун // Подільське традиційне ткацтво: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м.Вінниця, 30 верес. – 1 жовт. 2008 р. – Вінниця, 2009. – С. 6-9.

16. Цимбалюк, Н. М. Соціологія дозвілля: [навчальний посібник] / Н. М. Цимбалюк. – К., 2001. – 180 с.

17. Юдін, М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку народознавчого напрямку роботи клубних закладів Сумщини // Сучасний стан та перспективи розвитку народознавчої науки в Україні: збірник матеріалів Круглого столу, присвяченого пам’яті В.Т.Скуратівського (Київ, 28 жовтня 2008 р.). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 235 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_18.php.

18. Жалюк, О. П. Культурно-освітня робота у формуванні національної свідомості подолян на початку ХХІ ст. / О. П. Жалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 356-364.

19. Жалюк, О. П. Художнє аматорство на Поділлі: стан, проблеми, тенденції / О. П. Жалюк // Актуальні проблеми історії, теорії і практики художньої культури: (зб. наук. праць; вип. XXV). – К.: Міленіум, 2010. – С. 299-304.

20. Слободянюк, П. Я. Фестивалі, конкурси, свята на Поділлі: новітні пошуки розвитку в умовах незалежної України / П. Я. Слободянюк, О. П. Жалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 356-368.

Summary

This paper describes the cultural clubs' activity of Vinnytsia region on revival, preservation and popularization of traditional Ukrainian culture at present stage. The suggestions for the improvement of this work are presented here.

Keywords: traditional culture, revival, cultural club, cultural and educational, activity.

Одержано 27 березня 2012 року

УДК 94(477.52.6).02

С. О. Семенчук

Язичницькі святилища ранньосередньовічної доби в Середньому Подністрів'ї

З'ясовано особливості і типологічні риси язичницьких святилищ раннього середньовіччя лівобережної частини Середнього Подністрів'я на основі археологічних досліджень у другій половині XX ст. – на початку XXI ст.

Ключові слова: Середнє Подністрів'я, поселення, культ, капище, святилище, духовна і матеріальна культура.

Регіон Середнього Подністрів'я знаходиться в дуже вигідних природо-кліматичних умовах, що приваблював людей селитися тут віддавна [1, с. 3-7]. Однак проблема заселення цього краю, як і вивчення коріння язичництва кінця I тис. до н. е. – першої половини I тис. н. е., в літературі висвітлена недовільно. Публікація язичницьких культових споруд вказаного періоду, безперечно, сприятиме поступовій ліквідації білих плям у знаннях з історії вивчення цього питання. Крім того, оприлюднення язичницької культури має і стратегічне значення. Так, дослідження окремих культових місцин, беззаперечно, засвідчує етнічну єдність та історичну тяглість в еволюції традицій культурного життя і духовності регіону, яку успадкувало сучасне населення Подільського краю. Тому дослідження теми ранньосередньовічного язичництва у Середньому Подністрів'ї, вважаємо, є актуальним.

За тривалий період вивчення язичницьких пам'яток на території Середнього Подністрів'я нагромаджено значний фактологічний матеріал, котрий вже протягом довгого часу є об'єктом зацікавлення багатьох дослідників, які в першу чергу, акцентують увагу на ролі духовної культури регіону та язичництва зокрема.

Дослідженнями матеріальної та духовної культури України і Поділля, у XIX–XX ст., займалися спеціалісти зі слов'янської етнографії – М. Могилянський, М. Біляшевський, Ф. Вовк, К. Широцький, І. Зарецький, К. Шейковський та ін. [2].

Значний внесок у дослідження язичницьких старожитностей Поділля належить відомому подільському краєзнавцеві, основоположнику Кам'янець-Подільського історико-археологічного музею та церковному діячеві Ю. Січинському, який проводив дослідницьку роботу з історії, археології та мистецтва регіону. Він залишив понад 200 опублікованих праць (монографії, статі, нариси з історичного краєзнавства) [3]. За даними В. К. Гульдмана та Ю. Й. Січинського, на помежів'ї XIX та XX ст. в селах Поділля було знайдено понад десяток кам'яних скульптур, яких в народі називають “бабами” [4].

Чималий внесок в історіографію, дослідження матеріальної та духовної культури регіону належить дослідникам І. С. Винокуру, І. П. Русановій та Б. О. Ти-

мощуку, Д.Н.Козаку, О.М.Приходнюку, Р.В.Забашті та ін. Науковці подали характеристику та визначили місце скульптур в історії України-Руси.

Метою статті є з'ясування комплексу язичницьких святилищ Середнього Подністрів'я кінця I тис. до н. е. – першої половини I тис. н. е., їх особливостей за результатами досліджень археологів.

У контексті зазначеного звернемося, зокрема, до культових пам'яток черняхівської культури, населення якої у II–V ст. н. е. брало безпосередню участь в формуванні слов'янського етносу Східної Європи в цілому та Середньому Подністрів'ї, зокрема [5, с. 62]. Нині в означеному регіоні на ранньосередньовічних поселеннях зафіксовано більше 30 культових місць, жертвних ям та кам'яних антропоморфних скульптур [6, с. 31-32]. Про окремі з них мова піде нижче.

Насамперед увагу привертає язичницьке святилище із скульптурами на черняхівському поселенні біля с.Іванківці в Новоушицькому районі Хмельницької області, яке археологічно досліджено у 1951 р. під керівництвом М.Ю.Брайчевського.

Поселення, на якому знайдені ідоли, знаходиться на високому місці, площа якого похило спадає в долину р.Батіжок, простягнувшись стрічкою вздовж безіменного струмка довжиною близько 0,5 км, і шириною 200 м [7, с. 3-4]. Кам'яні стели знаходились в західній частині поселення, яке з південного боку прилягає до сучасного кладовища села Іванківці [8]. Речовий матеріал, зібраний у результаті розкопок святилища, складається, передовсім, із кераміки, яка є типовою для черняхівської культури і поділяється на дві основні групи: гончарну і ліпну. Ліпна кераміка має шорстку поверхню. Вона виготовлена з погано випаленої глини, з добавкою шамоту. Обпал нерівномірний. Колір, в більшості випадків бурий, – сірий або чорний. За формою переважають банкоподібні миски, проте зустрічаються і сковорідки з плоским дном та низкими вертикальними вінчиками.

Гончарну кераміку, складають дві типологічні групи. Одна з яких виготовлена з добре відмуленої глини без помітних домішків, а друга представлена посудом з глини низької якості з домішками піску та деревних опилок. Обидва типи складають групу якісного столового посуду [7, 25-27].

Окрім означеного посуду, на Іванковецькому поселенні виявлено і амфору кераміку, двох типів, яка виготовлена у IV–V ст. н. е. Вказані типи добре відомі в пам'ятках черняхівської культури [9]. Вони засвідчують про те що життя на поселенні, де відкрито язичницькі ідоли, тривало в другій половині I тис. н. е.

Другим важливим центром язичництва являється поселення в с.Ставчани Новоушицького району Хмельницької області. Там дослідники І.С.Винокур та Г.М.Хоттон провели археологічні дослідження на місці язичницького жертвовника-капища з антропоморфним кам'яним ідолом і кам'яною стелою з вибитим на ній солярним знаком [10, с. 124]. Встановивши першопочаткове положення стели, ними зафіксовано, що навкруги ідола та кам'яної конічної

стели на глибині 0,6–0,7 м знаходилися залишки давніх вогнищ. Від вогнищ залишилися скупчення деревного вугілля, золи, а також обпаленого каміння. В районі вогнищ відкрито також кістки тварин та уламки посуду черняхівської культури. Отримані дані – це сліди язичницького капища на території черняхівського поселення у вигляді відокремленого прямокутного майданчика, на кутах якого горіли чотири ритуальні вогнища [11, с. 43]. У центрі капища були встановлені кам'яні стели [12, с. 24].

Аналогічний язичницький центр археологічно зафіксовано і біля затопленого с. Бакота в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області на території черняхівського селища в урочищі На Клину [11, с. 36–41].

Селище розташоване на лівому березі Дністра, приблизно за 2 км на південний-схід від с. Бакота, займаючи першу надзаплавну терасу, яка піднімалася над рівнем річки на 6–7 м. Площа поселення розміром 700x120 м. Пам'ятка зі сходу і заходу обмежена двома природними ярами, спрямованими перпендикулярно до течії Дністра. У південно-східній частині поверхня тераси поступово знижується у напрямку до течії річки.

Поселення в урочищі На Клину багатощарове. Археологічними дослідженнями 1969–1980 рр. тут відкрито цілий ряд жител черняхівської культури кінця V–VII ст. н. е. На площі цього поселення досліджено 87 житлових і господарських споруд, ряд господарських ям, а також гончарні горни, залишки залізоборного виробництва середини і третьої чверті I тис. н. е. та залишки черняхівського жертovníка-капища. У центральній частині означеного жертovníка, неподалік від великих каменів, виявлено уламок нижньої частини кам'яної язичницької скульптури [13, с. 285].

Ряд язичницьких пам'яток продовжує поселення біля містечка Городок (Мархлівка) Городоцького району Хмельницької області, яке розташоване на південній околиці міста, за 0,5 км від колишнього с. Мархлівка, в ур. Гнилий Кут. Із сходу селище омиває річка Смотрич. Поселення займає площу 240 м у довжину і 60 м у ширину, простягнувшись вздовж звивистого русла означеної річки.

Дослідженнями 1966–1968 років на площі поселення (2800 м²) відкрито 27 жител, 4 приміщення господарського призначення, 13 ям-погребів, 5 вогнищ за межами будов та культовий майданчик VI–VIII ст.

Він являє собою ґрунтову площадку прямокутної форми розмірами 2,3x1,5 м, основа якої викладена плоским камінням [14, с. 199].

Завершує ряд язичницьких культових місць, розташованих на Лівобережжі Середнього Подністров'я, культова споруда на ранньосередньовічному поселенні біля с. Горошова у Борщівському районі Тернопільської області. Вказаний об'єкт мав прямокутну форму, і був заглиблений у материк до 0,4 м. Стіни орієнтовано точно за сторонами світу. Довжина споруди 4,4 м, ширина 4,2 м. У північно-західному куті знаходилася яма від стовпа, у центрі – яма овальної форми розмірами 1,8x1,3 м залягаючи на глибину 0,2–0,3 м від рівня долівки. На північному борту ями знаходилися рештки ритуального вогнища. У ямі,

крім попелу, вугілля, перепалених кісток тварин, дрібних уламків кераміки, виявлено перепалені людські кістки і прикраси [15, с. 138]. На селищі Горошова, крім культових ям зафіксовано і кам'яні культові вимостки. С.П.Пачкова стверджує що на території Горошівського селища функціонував культовий центр, де проводилися ритуальні обряди кількома родовими общинами [16].

Подібні культові місця та святилища археологічно зафіксовано і на правому березі Дністра. Зокрема одна з таких культових пам'яток пов'язана з ранньо-середньовічним городищем в селі Ревному Кіцманського району Чернівецької області, яка розташовується в урочищі Микулинка, над долиною р.Прут [17].

Як показали археологічні вивчення, святилище функціонувало впродовж двох періодів існування. На першому етапі існування, споруда являла собою овальну кам'яну площадку розмірами 4х3,7 м, заглиблену на 1,95 м від сучасної поверхні та орієнтовану по лінії схід-захід (рис. 1).

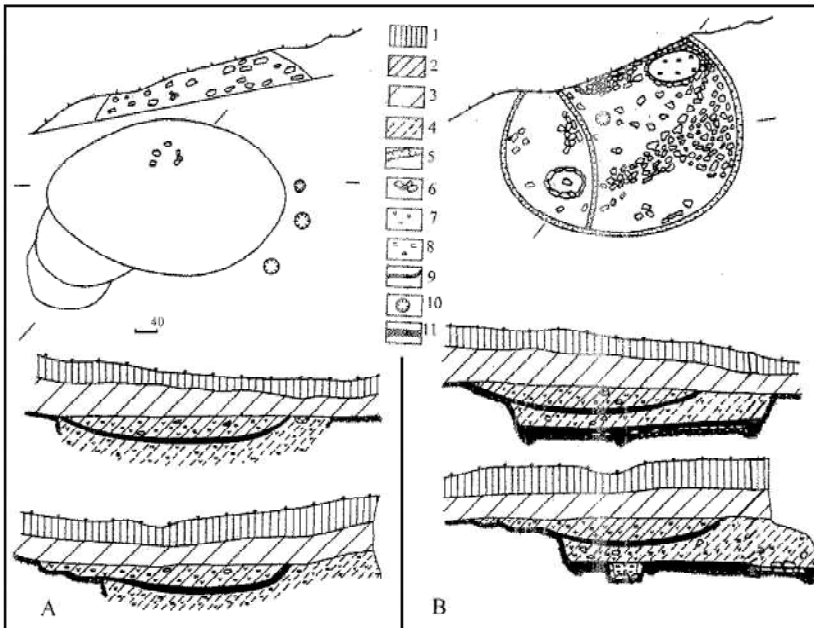

Рис. 1. Ревнянське святилище (за Л.П.Михайлиною)

А – Верхній горизонт.

1 – дерн; 2 – темно-сіра земля; 3 – жовта глина; 4 – темно-жовта глина;

5 – ровик; 6 – каміння; 7 – вугілля; 8 – обпалена глина; 9 – шар спаленини;

10 – стовпові ями; 11 – материк;

В – Нижній горизонт.

Поверхню площадки вкривав товстий шар вугілля, попелу, кісток, предметів матеріальної культури та перепаленої землі. Контури майданчика оточував ровик (шириною 0,1 м) заповнений вугіллям та перепаленою землею. Його північна частина була зруйнована зсувом, а західну обмежував ще один ровик (шириною 0,1 м, глибина залягання 0,05–0,09 м), у вигляді овалу. В центрі цього овалу виявлена яма прямокутної форми розмірами 0,4–0,6 м і глибиною 0,3 м, стінки якої були облицьовані кам'яними плитками. Заповнення ями складалось із суцільного шару перепаленого дерева. У східній частині майданчика зафіксовано добре пропалений черінь вогнища 0,8x0,55 м, вкритого перепаленою глиною, вугіллям, попелом (товщина 0,05 м) та уламками кружальних посудин IX–X ст. Матеріали розкопок показали, що означений культовий майданчик на першому етапі його функціонування можна віднести до святилища, обмеженого рівчаком ритуального призначення, де горіло багаття, з очищувальною і захисною силою вогню. Другий рівчак обмежував частину, де колись стояв дерев'яний ідол і навколо якого здійснювали жертвоприношення.

На наступному етапі святилище занепадає: його засипали землею, а згодом на засипаній поверхні здійснили ритуальне очищення вогнем, про що свідчать залишки вогнищ [18, с. 74-75].

Інший культовий центр знаходиться в с.Ржавинці Заставнівського району Чернівецької області. Він розміщується святилище на високому пагорбі під назвою Хрінова в південно-східній околиці великого слов'янського укріпленого поселення IX–X ст. (рис. 2).

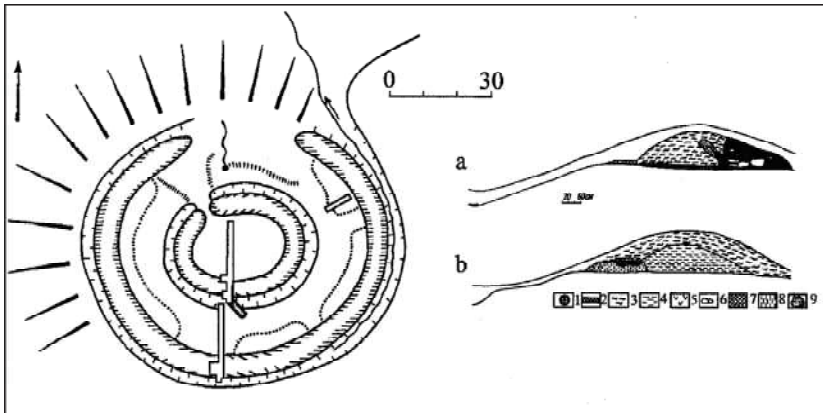

Рис. 2. План Ржавинського городища-святилища (за Б.О.Тимощуком)
а – профіль внутрішнього валу. б – профіль зовнішнього валу.

- 1 – спорохнявілі колоди; 2 – шар перепаленого вугілля, попелу; 3 – глина;
4 – камені; 5 – вугілля; 6 – камені; 7 – обпалена глина; 8 – утрямбована глина;
9 – порохня.

У валу городища, що був перерізаний траншеєю у південній його частині, на всю його ширину (5 м), лежить шар спаленини (товщиною до 0,1 м), який складається з попелу, дрібного вугілля, шматків обпаленої глини та невеликої кількості дрібних обпалених каменів. Слідів обпаленого материка на розкопаній площі валу не виявлено, що свідчить про принесення попелу і вугілля з вогнищ, які горіли за межами валу. Очевидно, це залишки язичницького ритуалу очищення від “злих духів” вогнем. Цей обряд досить характерний для культових пам’яток східнослов’янської культури [19]. Вивчення конструкції внутрішнього валу переконує, що в давнину на його вершині розміщувався майданчик, вимощений камінням, на якому теж палали вогні. Насип наступного валу (ширина 3 м), з зовнішнього боку, містить майданчик-уступ (висотою 0,4 м) зі слідами вогнищ виявлено у вигляді перепалених каменів, вугілля, попелу та плям пропаленої глини товщиною до 0,2 м [20, с. 89].

Аналогічне городище-святилище VII–X ст. знаходиться біля села Рухотин Хотинського району Чернівецької області, в урочищі Замчище. З усіх боків пам’ятку оточують 8 селищ VIII–X ст. [21, с. 174]. Вал висотою 0,8 м і довжиною до 150 м має дугоподібну форму (рис. 3).

У насипі валу простежено шматки сильно перепаленої глини, каміння, деревного вугілля, кальцинованих кісток та уламків слов’янської кераміки. На території городища виявлено жертовну яму і круглу кам’яну плиту діаметром 0,8 м і товщиною 0,22 м. Поверхня плити добре оброблена, на ній збереглися сліди дії вогню. Згідно з версією буковинських археологів, плита використовувалась як жертовник [22, с. 107].

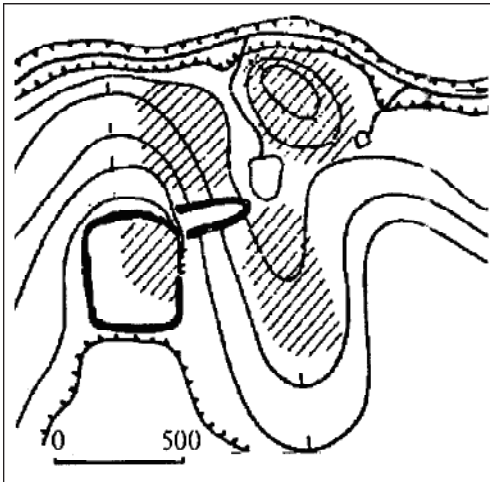

Рис. 3. Рухотинське городище-святилище (за Б.О.Тимощуком)

Отже, розвиток культових об'єктів в регіоні можна розглядати як наслідок довготривалої еволюції слов'ян, як вищий рівень язичництва.

Дослідженнями з'ясовано, що на території Середнього Подністров'я у ранньому середньовіччі діяли спеціальні культові об'єкти для відправи язичницьких обрядів. Згідно з археологічними даними, їх можна віднести до двох типологічних груп: 1) залишки святилищ відкритого типу. Городок, Горошова, Іванківці, Ставчани, Бакота; 2) капища на городищах-святилищах: Ревне, Ржавинці, Рухотин.

Список використаних джерел:

1. Крушельницька, Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза) / Л. І. Крушельницька – К.: Наукова думка, 1985. – 164 с.

2. Мегей, В. П. Первісно-релігійні вірування і світогляд у системі духовної культури людини / В. П. Мегей // Наукові праці К-ПДПУ: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 213-219.

3. Соловей, В. П. Археологічні дослідження Ю.Січинського / В. П. Соловей // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2011. – С. 166-169.

4. Сецинский, Е. И. Археологическая карта Подольской губернии / Е. И. Сецинский // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. – М.: Тип. Г.Лиснера и А.Гешеля, 1901. – Т. I. – С. 205-210.

5. Винокур, І. С. Буша: історико-краєзнавчі нариси / І. С. Винокур, О. М. Альошкін, Р. В. Забашта та ін. – Хмельницький, 1991. – 152 с.

6. Винокур, І. С. Історія лісогосподарства Подністров'я й Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя / І. С. Винокур. – Київ-Одеса, 1985. – 124 с.

7. Брайчевский, М. Ю. Отчет о работе Среднеднестровской экспедиции ИА АН УССР в 1951 г. (с.Иванковцы) // ИА ИА УССР. – Каменец-Подольская область. – 1951/9 б, машинопис рос. мов. 44 с.

8. Брайчевский, М. Ю. Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье / М. Ю. Брайчевский, В. И. Довженок // Материалы и исследования по археологии. – 1967. – № 139. – С. 238-262.

9. Сміленко, А. Т. Про деякі датуючі речі в культурі полів поховань / А. Т. Сміленко // Археологія. – К., 1952. – Т. VI. – С. 53-58.

10. Винокур, І. С. Черняхівська культура: витоки і доля / І. С. Винокур. – Кам'янець-Подільський: Абетка, Оіюм, 2000. – 376 с.

11. Винокур, І. С. Давні слов'яни на Дністрі / І. С. Винокур, Б. О. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1977. – 111 с.

12. Винокур, І. С. Археологічні пам'ятки Хмельниччини / І. С. Винокур, С. К. Гуменюк. – Кам'янець-Подільський, 1965. – 39 с.

13. Винокур, І. С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І. С. Винокур, П. А. Горішній. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1994. – 363 с.

14. Михайлина, Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами / Л. П. Михайлина. – К.: Інститут археології НАН України. 2007. – 300 с.
15. Козак, Д. Н. Венеди / Д. Н. Козак. – К.: Інститут археології НАН України, 2008. – 470 с.
16. Пачкова, С. П. Археологические исследования многослойного поселения у с.Горошова Тернопольской обл. / С. П. Пачкова // Археологические памятники Среднего Поднестровья. – К., 1983. – С. 4-63.
17. Михайлина, Л. П. Культова пам'ятка слов'ян IX–X ст. поблизу с.Ревно / Л. П. Михайлина, С. В. Пивоваров // Тези доп. та повід. II Буковинської історико-краєзнавчої конф. “До витоків назви краю Буковина (600-річчя першої писемної згадки)”. – Чернівці: ЧДУ, 1992. – С. 114-115.
18. Русанова, И. П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук; под ред. С.А.Плетнёвой. – [2-е изд., испр.]. – М.: Издательство “Ладога-100”, 2007. – 304 с.
19. Авдусин, Д. А. Ровики славянских курганов / Д. А. Авдусин // Древности Восточной Европы. – М.: Наука, 1969. – С. 11-16.
20. Тимошук, Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. / Б. О. Тимошук. – К.: Наукова думка, 1976. – 180 с.
21. Тимошук, Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н. е. / Б. А. Тимошук. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
22. Баран, В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю / В. Д. Баран. – К.: Наукова думка, 1972. – 244 с.

Summary

In the report the author reviews the results of archaeological studies of early medieval settlements on the Left Bank of the Middle Dnister.

Key words: settlement, cult, heathen temple, sanctuary, spiritual and material cultures.

Одержано 4 травня 2012 року

Хроніка наукового життя

О.В.Кеба, І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

Наукова діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011 році

Науково-дослідна, дослідно-експериментальна та пошукова робота є пріоритетним напрямом діяльності колективу університету та базовим елементом забезпечення фундаментальної підготовки майбутніх фахівців. Вона організовується відповідно до вимог Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність” і “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, Державної національної програми “Освіта. Україна XXI століття”, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, рекомендацій президій НАН України і НАПН України та регламентується комплексом нормативно-правових і інструктивних документів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науково-дослідна робота Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка здійснюється за такими пріоритетними напрямками:

- фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку суспільства і держави;
- інформаційні та комунікаційні технології;
- раціональне природокористування;
- науки про життя, нові технології профілактики;
- нові речовини і матеріали.

З 2 січня 2007 року по 31 грудня 2009 року в університеті виконувались 3 фундаментальні держбюджетні теми. Із державного бюджету на виконання запланованих (продовжуваних) тем було виділено 704,0 тис. грн.

1. *НДР “Інноваційні технології формування фахівця в умовах особистісно орієнтованого навчання та ступеневої освіти”* (Реєстраційний №0107U004349).

Керівник – П.С.Атаманчук, доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України, завідувач кафедри методики викладання фізики та дисциплін

технологічної освітньої галузі.

Отримані результати:

Теоретичне обґрунтування та технологічна інтерпретація концепції цілеспрямованого управління якістю підготовки майбутніх фахівців з акцентом на особистісно-орієнтоване навчання та ступеневу освіту.

Узагальнені результати наукового дослідження відображено у монографіях, навчальних і методичних посібниках, науково-методичних збірниках, наукових статтях, захищених і підготовлених до захисту дисертаційних роботах тощо, орієнтованих на ступеневу освіту, яка здійснюватиметься на основі використання цільових освітньо-професійних програм.

Результати дослідження апробовано шляхом проведення й участі у міжнародних, всеукраїнських, регіональних і міжвузівських науково-методичних конференцій, впроваджені в навчальний процес середніх та вищих навчальних закладів.

2. НДР “Теорія та розробка технології моніторингу та менеджменту екосистем НПП “Подільські Товтри” (Ресстраційний №0107U004350).

Керівник – Л.С.Балашов, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри біології та методики її викладання.

Отримані результати:

Розроблено теоретичні і практичні обґрунтування технології моніторингу та менеджменту екосистем НПП “Подільські Товтри”.

Узагальнені результати наукового дослідження відображено у монографіях, навчальних і методичних посібниках, науково-методичних збірниках, наукових статтях, захищених і підготовлених до захисту дисертаційних роботах, спрямованих на природоохоронну та ресурсозберігаючу концепції збереження і відтворення екосистем, угруповань, видів флори і фауни, ландшафтів природо заповідної території.

Результати дослідження апробовано шляхом проведення й участі у міжнародних, всеукраїнських, регіональних і міжвузівських науково-методичних конференцій та впроваджені в навчальний процес середніх та вищих навчальних закладів, рекомендації, експертні висновки, програми з охорони природи.

3. НДР “Створення пристроїв мікро- та оптоелектроніки на основі напівпровідникових халькогенідів” (Ресстраційний №0107U004351).

Керівник – Ц.А.Криськов, кандидат фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри фізики.

Отримані результати:

Теоретичні результати:

- Виконано розрахунки числових значень константи рівноваги для оцінки оптимальних температурних умов синтезу сполук.

- Оцінено можливість впливу магнітних домішок (марганець) на зміну магнітної сприйнятливості сполук для здійснення фазових переходів другого роду (елементів пам’яті).

- Оцінено температуру переходу у фазу спінового скла.

- Оцінено умови зміни основних оптичних характеристик сполук.

Експериментальні результати:

- Створено технологічне обладнання для проведення всіх підготовчих та основних робіт з синтезу напівпровідникових сполук. Відпрацьовано технологічні прийоми та температурні умови синтезу сполук стехіометричного складу, їх твердих розчинів та легованих різними домішками. Показано змогу зміни основних оптичних параметрів шляхом варіацій температурних умов синтезу та швидкості охолодження сполук.

- Фаза спінового скла отримано при температурах від 8 до 12 К. Здійснено перехід “діамагнетик-парамагнетик-феромагнетик”.

Розроблено технології:

- Синтезу сполук методом прямого сплавлення з примусових перемішуванням компонентів. Метод хімічного транспорту доцільно застосовувати лише у випадку легування домішками, що мають значно вищу температуру плавлення, ніж сполука.

- Осадження тонких плівок доцільно виконувати методом термічного осадження. Отримані плівки достатньої однорідності на діелектричних (кварц, скло, ВаF₂), напівпровідникові (кремній, германій) та металеві (нікель, сталь) підкладки.

До розробки зазначених НДР було залучено 28 осіб, у тому числі 2 доктори наук, професори і 9 кандидатів наук, доцентів.

По завершенні 3-ох зазначених вище держбюджетних тем у 2009 році конкурсний відбір пройшли 3 держбюджетні теми (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №686 від 22.07.2009 року), які виконуються з 2 січня 2010 року по 31 грудня 2012 року.

На виконання науково-дослідних проєктів упродовж 2010–2012 років із державного бюджету було виділено 877,0 тисяч гривень.

1. **НДР “Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції”** (Реєстраційний №0110U002856).

Керівник – П.С. Агаманчук, доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України, завідувач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі.

Отримані результати за 2010–2011 рр.:

- на наукових конференціях, симпозиумах, круглих столах проведено апробацію результатів дослідження та здійснено впровадження результатів дослідження в навчальний процес у Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка та у вітчизняних і зарубіжних ВНЗ-партнерах.

- теоретично обґрунтовано концепцію управління якістю навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців;

- розроблено інноваційні технології компетентнісно-світоглядного становлення майбутнього вчителя фізики;

- впроваджено (Україна, Болгарія, Росія, Словаччина, Молдова) техно-

логічні схеми створення цільових освітньо-професійних програм підготовки майбутнього фахівця;

- спроектовано дидактичну модель управління дієюю (на компетентнісному та світоглядному рівнях) фаховою підготовкою майбутніх учителів природознавчо-математичної та технологічної освітніх галузей на засадах впровадження особистісно орієнтованих, пошуково-креативних схем навчання, відповідно до вимог двоступеневої освіти (бакалавр, магістр);

- створено інноваційні сценарії орієнтування навчального процесу (в аспектах методології, методик та технологій) на досягнення прогнозованих (за критеріями найвищої цінності) професійних якостей майбутнього фахівця.

За результатами досліджень авторським колективом (П.С.Атаманчук, О.І.Ляшенко, В.В.Мендерещкий, О.М.Ніколаєв) опубліковано 2 підручники для студентів вищих навчальних закладів:

“Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі” (Кам’янець-Подільський: К-ПНУ, 2010. – 292 с. – 17 ум. друк. арк.).

“Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі” (Кам’янець-Подільський: К-ПНУ, 2011. – 420 с. – 24,4 ум. друк. арк.) та низку навчальних і навчально-методичних посібників.

2. НДР **“Проблеми історії Поділля середини XVII – початку XX ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти”** (Реєстраційний №01OU002857).

Керівник – С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету.

Отримані результати за 2010–2011 рр.:

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена: а) постановкою актуальної джерелознавчої та історіографічної проблеми; б) з’ясуванням досягнень істориків, а також дискусійних і недосліджених аспектів даної історіографічної теми; в) вперше проведеним всебічним аналізом історіографічних джерел (зокрема праць вчених-істориків, матеріалів їх творчої лабораторії), що дозволяє виявити головні тенденції наукового пошуку та реконструювати історіографічний та джерелознавчий процес на Поділлі; г) проведенням редагування і підготовки до друку монографії М.Б.Петрова “Кам’янець-Подільський у XV–XVII ст.: проблеми соціально-економічного, етнічного, демографічного й історико-топографічного розвитку” (30 др. арк.), переважна більшість матеріалів джерельної бази якої вводиться до наукового обігу вперше; д) виявленням і дослідженням у приватних колекціях подільських печаток кінця XVIII – початку XX ст.; е) віднайденням і систематизацією масиву документальних листівок із видами Кам’янця-Подільського кінця XIX – початку XX ст. із музейних, архівних і приватних зібрань України та Російської Федерації; є) виконанням порівняльного аналізу і підготовкою до друку описів Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. Карла Екстера із фондів відділу рукописів Російської національної бібліотеки та Держархіву Хмельницької області.

- вперше проведено всебічний аналіз значної кількості історіографічних джерел, що дозволило виявити головні тенденції наукового пошуку й рекон-

струювати історіографічний і джерелознавчий процес у розвитку історичної науки на Поділлі;

- здійснено редагування і підготовку до друку монографії М.Б.Петрова “Місто Кам’янець-Подільський у XV–XVII ст.: проблеми соціально-економічного, етнічного, демографічного й історико-топографічного розвитку” (30 др. арк.), переважна більшість матеріалів джерельної бази якої вводиться до наукового обігу вперше;

- виявлено і систематизовано масив документальних листівок із видами Кам’янця-Подільського кінця XIX – початку XX ст. із музейних, архівних і приватних збірань України та Російської Федерації;

- здійснено порівняльний аналіз і підготовку до друку описів Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. Карла Екстера із фондів відділу рукописів Російської національної бібліотеки та Держархіву Хмельницької області;

- проведено дослідження рукопису “Ведомость городам, местечкам, селениям и деревням Подольской губернии... 1830 г.” із фондів відділу рідкісної книги Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

- сформовано збірник джерел з історії Кам’янця та його околиць середини XVII ст.

Наукове значення одержаних результатів полягає у перспективі їх використання для створення узагальнюючих праць з історії Поділля нового часу, джерелознавства історії України та збірника джерел з історії Кам’янця та його околиць середини й другої половини XVII ст.; у розробці навчальних курсів і спецкурсів з джерелознавства історії України, історичного краєзнавства, а також у навчальному процесі при викладанні нормативних курсів української історіографії, джерелознавства історії України, спеціальних історичних дисциплін.

Основні положення і результати другого етапу дослідження узагальнено у наукових виданнях: Описи Подільської губернії кінця XVIII–початку XIX ст. / Укладачі, автори вступної статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 124 с. (10,4 др. арк.); Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Темпора, 2011. – 632 с. (51,2 др. арк.), а також у 12 статтях в академічних часописах і збірниках матеріалів наукових конференцій (10,5 др. арк.). Загальний обсяг публікацій, які опубліковані за матеріалами досліджень, становить 71,7 др. арк.

3. *НДР “Дослідження сучасного стану стилістичної системи української мови як національної”* (Ресстраційний №0110U002858).

Керівник – Л.М.Марчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови.

Отримані результати за 2010–2011 рр.:

- досліджено функціональний аспект фразеологічних одиниць у поетичному мовленні;

- з’ясовано шляхи введення їх у поетичний текст, взаємозумовленість з контекстом і трансформаційні процеси, які сприяють їх актуалізації;

- здійснено ідеографічний опис фразем західноpodільських говірок на позначення явищ, ознак та процесів, пов'язаних із життям та діяльністю людини;
- визначено різні типи відношень між фраземами українського діалектного континууму, що свідчить про розгалужену систему синонімії та варіативність у фраземіці.

Отримані результати відображено у монографіях: Маркітантов Ю. О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні / Ю. О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 148 с.; Коваленко Н. Д. Фаземіка говірок Західного Поділля / Н. Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. – 176 с.; навчальних посібниках з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: Марчук Л. М. Основи термінознавства: навчальний посібник / Л. М. Марчук, О. А. Корпусь, А. С. Попович. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. – 224 с. (13,02 ар.); Марчук Л. М. Види лінгвістичного аналізу в поясненнях та взірцях: навчальний посібник / Л. М. Марчук, Б. О. Коваленко, Н. М. Дзюбак та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 98 с. (5,7 ар.); Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини: навчальний посібник / Н. Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011. – 144 с. (8,37 ар.).

Проведення наукових досліджень в університеті організаційно забезпечують вчена рада, ректорат, рада молодих вчених, студентське наукове товариство, а також такі підрозділи, як науково-дослідний сектор та відділ аспірантури і докторантури, деканати і вчені ради факультетів, 49 кафедр, 11 науково-дослідних Центрів, 25 науково-дослідних лабораторій, 18 наукових шкіл тощо.

Науково-дослідні Центри:

- Центр мовознавчих студій Інституту української мови НАН України;
- Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України;
- Центр регіональних досліджень;
- Науково-виробничий центр “Фізична лабораторія”;
- Соціологічний центр;
- Центр дослідження природи Поділля;
- Центр огієнкознавства;
- Міжнародний науковий центр досліджень історії Центральної та Східної Європи;
- Науково-дослідний центр “Револуція в суспільному житті України: проблеми методології, історії та історіографії”;
- Міжнародний науковий центр досліджень історії образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва й архітектури;
- Центр Європейської інформації (на базі наукової бібліотеки університету).

Науково-дослідні лабораторії:

- лабораторія археології;
- лабораторія напівпровідників;

- лабораторія управління навчально-пізнавальною діяльністю;
- лабораторія етнології;
- лабораторія літературного краєзнавства;
- лабораторія психологічного консультування і тренінгу;
- науково-дослідна лабораторія теорії і методики фізичного виховання та спортивного тренування;
- лабораторія організаційної психології;
- лабораторія історії соціально-педагогічної освіти України;
- лабораторія з визначення ефективності праці; лабораторія екології;
- лабораторія “Жанри і стилі в історико-літературному процесі”;
- лабораторія теоретико-методологічних засад дошкільного виховання і початкової освіти;
- лабораторія “Гендерні профілактично-оздоровчі технології фізичного виховання та реабілітації”;
- лабораторія психології навчання;
- лабораторія “Дидактика історії”;
- лабораторія діалектологічних досліджень;
- лабораторія з дослідження актуальних проблем трансформаційної економіки; лабораторія новітніх освітніх технологій;
- лабораторія “Історія, теорія і практика музичної інструментально-виконавської освіти”;
- навчальна лабораторія мультимедійних засобів та медіадизайну;
- навчально-наукова лабораторія “Фізика наносистем”;
- навчально-наукова лабораторія “Сучасні проблеми енергетики”;
- навчально-наукова лабораторія педагогіки і психології вищої школи;
- навчально-наукова лабораторія психології здоров’я;
- навчально-наукова лабораторія тактики підрозділів інженерних військ;
- навчально-наукова лабораторія інженерно-технічного (технічного) забезпечення дій військ (сил);
- навчально-наукова лабораторія управління частинами та підрозділами інженерних військ).

У діяльності вищого навчального закладу важливою складовою є науково-дослідна робота. Основну роль при цьому відіграють наукові школи, сформовані на факультетах нашого університету.

Наукова школа – форма організації колективної наукової праці викладачів і співробітників ВНЗ під керівництвом лідера школи, як правило, відомого вченого. Характеризується єдиною дослідною програмою, спільністю наукових поглядів і стилю наукової діяльності в конкретній галузі науки. Лідер є автором програмної концепції – основи для вирішення наукових проблем.

На цей час в університеті функціонує 18 наукових шкіл:

1. *Аграрна історія України* (засновано у 1992 році)

Співкерівники: кандидат історичних наук, професор, І.В.Рибак; доктор історичних наук, професор В.В.Нечитайло.

Учасниками наукової школи опубліковано понад 250 праць (монографій, навчальних та методичних посібників, статей, матеріалів і тез конференцій).

2. Актуальні проблеми українського мовознавства та лінгводидактики (засновано у 1996 році)

Керівник: доктор філологічних наук, професор Л.М.Марчук.

Опубліковано 5 монографій, 20 навчальних посібників; записано, систематизовано й опрацьовано діалектний матеріал досліджуваного ареалу до Лексичного атласу української мови, Загальнослов'янського лінгвістичного атласу та Словника подільських говірок; опубліковано понад 500 статей, у тому числі в зарубіжних виданнях.

3. Аналітичні та якісні методи в теорії еволюційних рівнянь (засновано у 1993 році)

Керівник: доктор фізико-математичних наук, професор Ю.В.Теплінський.

Здійснено понад 600 публікацій, серед яких 11 наукових монографій, понад 70 навчальних посібників, понад 400 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць, 100 – тези та матеріали доповідей на конференціях.

4. Археологія Поділля та Південно-Східної Волині (засновано у 1984 році)

Співкерівники: кандидат історичних наук, професор Якубовський Василь Іванович; доцент Гуцал Анатолій Федорович.

- Відкрито та досліджено кургани доби праслов'ян поблизу с.Дорогоща Ізяславського району Хмельницької області; могильник IX–VII ст. до н.е. та поселення першої половини й середини I тис. н.е. біля с.Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області, а також унікальний ювелірний комплекс кінця V – початку VI ст. н.е.;

- здійснено розкопки на території городища передскіфського часу у с.Рудківці, що у Новоушицькому районі Хмельницької області; на території болохівського міста Городища, руїни якого знаходяться навпроти села Теліженці Старосинявського району Хмельницької області й на території і околицях болохівського м.Гнійниця, що в Ізяславському районі біля с.Михнова;

- у межах Хмельниччини відкрито і досліджено підкурганні могильники скіфського часу VII–V ст. до н.е. поблизу сіл Малинівці, Колодіївка, Тарасівка, Теклівка, Шутнівці й Чабанівка (Кам'янець-Подільський район), околицях сіл Спасівка та Іванківці (Городоцький район).

5. Інтегральні методи математичного і комп'ютерного моделювання фізичних та інформаційних процесів (засновано у 1993 році)

Керівник: доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України А.Ф.Верлань.

- Розвиток інтегрального методу математичного моделювання динамічних систем;

- розробка та обґрунтування методів розв'язування прямих і зворотних задач дослідження електричних кіл; програмних засобів діагностики автономних джерел енергопостачання високотемпературної плазми; засобів кон-

тролю герметичності великогабаритних паливних резервуарів;

- розвиток теоретико-групового підходу в теорії подібності динамічних систем з використанням груп перетворень;
- створення високопродуктивної методики дослідження довгих ліній електропостачання.

6. Історичне краєзнавство та регіональні дослідження Правобережної України (засновано у 2002 році)

Керівник: доктор історичних наук, професор Л.В.Баженов.

- Здійснено фундаментальні дослідження історичного краєзнавства і регіональної історії, пам'яткознавства, біографістики, духовної культури Правобережної України XIX – початку XXI ст.;

• підготовлено й опубліковано 74 монографії та книги з проблем історичного краєзнавства і регіональної історії Правобережної України.

7. Історія української революції 1648–1676 рр. та Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.) (засновано у 1993 році)

Співкерівники: доктор історичних наук, професор, академік НАН України В.А.Смолій; доктор історичних наук, професор, В.С.Степанков.

Підготовлено 12 докторів історичних наук, 24 кандидати історичних наук, здійснено 2370 публікацій, у тому числі 93 монографії, 35 підручників і навчальних посібників, понад 2240 статей.

8. Літературний текст у контексті культури: проблеми реценції та інтерпретації (засновано у 1991 році)

Керівник: доктор філологічних наук, професор С.Д.Абрамович.

Опубліковано понад 700 праць, з них 16 монографій, 116 підручників, навчальних та методичних посібників, понад 500 наукових статей, у тому числі в зарубіжних виданнях.

9. Проблема традицій та новаторства в літературі: компаративні аспекти (засновано у 1998 році)

Керівник: доктор філологічних наук, професор М.Г.Кудрявцев.

- Наукова школа розгалужується у конкретних, індивідуальних дослідженнях, у центрі яких – проза, драматургія, поезія;

• краєзнавчий матеріал (Поділля, його культура, постаті) є однією із важливих ланок проблеми, яка відбита у публікаціях учасників школи;

• духовні та соціально-етичні фактори літератури розглядаються у світлі спадкоємності письменницьких поколінь, передачі естафети утвердження національно-християнських цінностей у літературі (Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, С.Черкасенко, письменники шістдесятницького покоління: Л.Костенко, В.Стус, Б.Олійник тощо);

• проблеми типологічних підходів у національних літературах висвітлюються у розвідках професора М.Г.Кудрявцева “Достоевський і Франко”, “Достоевський і Винниченко”, “Олесь Гончар і Чингіз Айтматов”, “Микола Гоголь у національно-історичному контексті”, “Олександр Пушкін і Леся Українка” тощо.

10. *Проблеми естетичного виховання молоді засобами музики у школах різного типу навчання і вищих закладах освіти* (засновано у 2005 році)

Керівник: кандидат педагогічних наук, професор М.А.Печенюк.

Опубліковано понад 250 праць, з них 2 монографії, понад 200 статей, 15 навчальних посібників з грифом МОН України, 3 буклети, 2 програми, 5 методичних розробок.

11. *Психолого-педагогічне забезпечення навчально-корекційної і корекційно-виховної роботи з дітьми, які мають вади психофізичного розвитку* (засновано у 2003 році)

Керівник: доктор педагогічних наук, професор С.П.Миронова.

Опубліковано 86 наукових праць, з них 68 наукового і 18 навчально-методичного характеру, в тому числі: 1 монографія; 15 навчальних і навчально-методичних посібників, 5 з яких рекомендовано Міністерством освіти і науки України. Іншими учасниками школи опубліковано понад 80 наукових праць, з них: 1 навчально-методичний посібник, 4 методичні рекомендації, статті у фахових та навчально-методичних виданнях.

12. *Розвивальні й оздоровчі технології фізичного виховання та реабілітації* (засновано у 2003 році)

Керівник: доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор Г.А.Єдинак.

Здійснено понад 400 публікацій, серед яких 1 монографія, понад 20 навчальних посібників, 1 наукова брошура, понад 300 наукових статей у фахових виданнях і збірниках наукових праць, 50 – тези і матеріали доповідей на конференціях.

13. *Сучасні проблеми експериментальної психології* (засновано у 2002 році)

Керівник: доктор психологічних наук, професор А.І.Шинкарьук.

Здійснено 160 публікацій, серед яких 3 наукові монографії, 14 навчальних посібників, 95 статей у наукових журналах та збірниках наукових праць, 48 тези та матеріали доповідей на конференціях.

14. *Сучасні проблеми медико-біологічних дисциплін у вищих закладах освіти* (засновано у 1997 році)

Керівник: кандидат біологічних наук, професор П.Д.Плахтій.

Опубліковано 260 наукових праць, у т.ч. 4 монографії, 165 статей, 48 навчальних посібників, 32 брошур, методичних вказівок.

15. *Текст як основна одиниця комунікації* (засновано у 1997 році)

Керівник: доктор філологічних наук, професор П.І.Свідер.

Опубліковано понад 280 праць, у тому числі 5 монографій, 6 навчальних посібників, понад 200 статей у наукових журналах та збірниках наукових праць, 69 – тези та матеріали доповідей на конференціях.

16. *Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності* (засновано у 1996 році)

Керівник: доктор педагогічних наук, професор П.С.Атаманчук.

• Ініційовано і проведено за тематикою досліджень наукової школи 4 все-

українських, 1 Міжнародну науково-методичну конференцію, міжнародний науковий симпозіум та 2 міжнародні наукові Інтернет-конференції;

- отримано Диплом Міністерства освіти і науки України на Міжнародній виставці “Освіта в Україні”;

- з 1999 року видається щорічний науково-методичний збірник, внесений до переліку фахових видань ВАК України;

- опубліковано 2 підручники, понад 10 монографій, понад 40 навчально-методичних посібників, збірників задач і вправ з грифами МОН України.

17. *Теорія наближень* (засновано у 1970 році)

Керівник: кандидат фізико-математичних наук, професор В.О.Гнатюк.

- Для задачі найкращої рівномірної апроксимації неперервного багатозначного відображення та задачі найкращої одночасної апроксимації кількох елементів:

- встановлено загальні властивості функціоналу та оператора найкращого наближення; необхідні, достатні умови і критерії екстремального елемента та екстремальної послідовності; співвідношення двоїстості для узагальненої проблеми моментів та побудовано чисельні методи її розв’язування;

- доведено теореми існування та єдиності екстремального елемента;

- отримано співвідношення двоїстості; точні порядкові оцінки наближення $\bar{\psi}$ – інтегралів періодичних функцій сумами Рісса, Рогозинського, Зігмунда в метриці L_p ; асимптотично точні рівності для величин, що характеризують сумісне наближення класів “диференційованих” функцій лінійними середніми частинних сум Фур’є; точні рівності для верхніх граней відхилень лінійних комбінацій згорток з відомими ядрами від тригонометричних многочленів у різних метриках;

- розроблено ефективні чисельні методи їх розв’язання;

- розглянуто різні аспекти сумісного наближення функцій та їх похідних;

- побудовано чисельні методи розв’язування задачі опуклого програмування в лінійному нормованому просторі.

18. *Україна наприкінці XIX ст. – у 30-х рр. XX ст.* (засновано у 2001 році)

Керівник: доктор історичних наук, професор О.М.Завальнюк.

Учасниками наукової школи опубліковано понад 400 праць (монографій, навчальних посібників та методичних посібників, статей, матеріалів і тез конференції).

Визначними досягненнями історичної науки є напрацювання співробітників *Центру дослідження історії Поділля* Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка і членів наукової школи “Історичне краєзнавство та регіональні дослідження Правобережної України” (директор Центру і науковий керівник школи – академік УАІН, член-кореспондент Міжнародної слов’янської академії наук, доктор історичних наук, професор Л.В.Баженов). Співробітниками Центру у 2011 р. опубліковано 5 монографій, 19 книг і брошур, 9 наукових збірників,

3 документальних видання, 6 навчальних посібники, 4 періодичних видання, 5 авторефератів, 212 наукових статей; їх загальний обсяг 905,5 друк. арк. Колектив Центру практикує видання навчальних посібників в електронній версії з метою їх використання студентами та учнями в комп'ютерних класах або на персональних комп'ютерах. Прикладом може слугувати електронне видання на компактдисках під грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України працівником Центру, професором Ю.А.Хоптяром навчальних посібників "Етнологія" (Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2011) та "Історична термінологія" (Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2011).

У межах діяльності *Центру мовознавчих студій* (керівник – Л.М.Марчук, д.ф.н., професор) досліджувалися функціональні аспекти фразеологічних одиниць у поетичному мовленні; з'ясувалися шляхи введення їх у поетичний текст, взаємозумовленість з контекстом і трансформаційні процеси, які сприяють їх актуалізації; здійснено ідеографічний опис фразем західноподільських говірок на позначення явищ, ознак та процесів, пов'язаних із життям та діяльністю людини; визначено різні типи відношень між фраземами українського діалектного континууму, що свідчить про розгалужену систему синонімії та варіативності у фраземіці.

Плідно працює *Центр дослідження природи Поділля*, основним завданням якого є вивчення флори та фауни природи Поділля з метою збереження біорізноманіття. Проведено польові дослідження на території НПП "Подільські Товтри". Обстежено природні екосистеми (ліси, луки, степи, вапняково-кам'янисті відслонення, водні, болотні екосистеми). Проведено польове вивчення стану екосистем різного рівня трансформації, а також сформованих людиною культурних ценозів (полезахисні смуги, придорожні смуги), техногенні – кар'єри, відвали, сміттєзвалища тощо. Здійснено аналіз матеріалів управління охорони навколишнього середовища у Хмельницькій області. Проведено збір гербарію, колекцій мохів, фотографування та закладання пробних дослідних моніторингових площ. Викладачами кафедри, що беруть активну участь у роботі Центру, підготовлено та видано 82 наукових публікацій.

Співробітниками *Міжнародного наукового центру досліджень історії образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва й архітектури* (керівник – Н.О.Урсу, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва) здійснювали дослідження образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та архітектури Поділля. Було організовано та проведено II Міжнародну Інтернет-конференцію "Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору", у якій взяли участь всі викладачі кафедри, були запрошені науковці з вітчизняних вищих навчальних закладів, а також науковці із Польщі, Росії; Кам'янець-Подільський (26–28 жовтня 2011 р.). Співробітниками Центру, викладачами кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва захищено 3 кандидатських дисертації, здійснено понад 30 наукових публікацій, отримано

більше 10 перемог на Всеукраїнських творчих конкурсах і виставках, що засвідчено відповідними грамотами і дипломами.

Діяльність *науково-дослідної лабораторії історії соціально-педагогічної освіти* у 2011 р. була спрямована на забезпечення органічного поєднання освіти і науки, дослідження історіографії соціально-педагогічної освіти південно-західного регіону України, науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу у вищій школі. Діяльність лабораторії була спрямована на виконання дослідницьких завдань, пов'язаних із дослідженням таких напрямків: історії та філософії соціально-педагогічної освіти (завідувач лабораторії, кандидат педагогічних наук, доцент В.А.Гурський, кандидат педагогічних наук, доцент В.В.Присакар), освітньо-виховної діяльності Кам'янець-Подільського національного університету, як осередку освіти в Україні (завідувач кафедри педагогіки, кандидат педагогічних наук, доцент Т.Й.Франчук, кандидат педагогічних наук, доцент Е.І.Федорчук; кандидат психологічних наук, доцент В.І.Співак; завідувач кафедри, доктор педагогічних наук, професор С.П.Миронова, кандидат педагогічних наук, доцент Л.Б.Попова); педагогічних персоналій (кандидати педагогічних наук, доценти І.О.Кучинська, Т.І.Конькова); історії корекційної та соціальної педагогіки (завідувач кафедри логопедії і спеціальних методик кандидат психологічних наук, доцент О.В.Гаврилов, завідувач кафедри соціальної педагогіки та практичної психології, кандидат педагогічних наук, доцент Л.П.Мельник, старший викладач Ю.В.Сербалюк); розвитку дошкільного та шкільного інтегрованого та інклюзивного навчання дітей (завідувач кафедри дефектології, кандидат педагогічних наук, доцент О.М.Вержиховська, доктор педагогічних наук, професор С.П.Миронова, кандидати педагогічних наук, доцент І.Л.Рудзевич, асистент А.В.Козак), а також організацією науково-дослідницькою діяльністю студентів, магістрантів, аспірантів; рецензуванням авторефератів кандидатських та докторських дисертацій та наукових праць; наданням науково-методичної допомоги здобувачам з питань дослідження історії соціально-педагогічної освіти.

Члени лабораторії брали участь у роботі звітної наукової конференції викладачів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2011 р.); Міжнародної науково-практичної конференції “Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку” (7–8 жовтня 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми соціального захисту дезадаптованих дітей та молоді” (лютий 2011 р.); регіонального науково-практичного симпозіуму “Освітня діяльність Софії Русової в Україні” (травень 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика” (травень 2011 р.) та інших.

У 2011 р. плідно працювала *лабораторія організаційної психології* (керівник – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології праці та управління закладами освіти В.М.Сич). Лабораторія виступила організатором на базі університету І Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної

психології “Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні”, який було проведено спільно з лабораторією організаційної психології Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України 29 червня – 2 липня 2011 р. Учасниками конгресу обговорювалися проблеми організаційної та економічної психології. Зокрема, було розглянуто питання щодо психології організаційного розвитку та управління змінами в організації, формування команди в організації, мотивації діяльності персоналу організації, професійного розвитку та професійної кар’єри в організації, організаційної ідентичності та відданості організації, організаційної культури, організаційного та соціально-психологічного клімату, ділового спілкуванні та переговорів в організації, професійного стресу та синдрому “професійного вигорання”, психологічної готовності менеджерів до професійно-управлінської діяльності, розробки та впровадження психолого-організаційних технологій, основних напрямків розвитку економічної психології, психологічних проблем державних доходів, психології грошей, психології підприємництва та підприємницької поведінки, конкурентноздатності організації, психології маркетингу та реклами, психологічних аспектів економічної соціалізації та економічної культури, психології безробіття та зайнятості. Працівниками лабораторії здійснено 29 публікацій, в тому числі 4 навчально-методичних посібники.

У 2011-му р. в університеті створено *Навчально-наукову лабораторію педагогіки і психології вищої школи* (керівник – кандидат психологічних наук, доцент О.В.Савицька). Розроблено документальну базу діяльності навчально-наукової лабораторії; підготовлено проекти угод про співпрацю з кафедрами практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та кафедрою педагогіки і психології Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. За результатами науково-дослідної роботи здійснено 28 наукових публікацій, зокрема 3 навчальних та навчально-методичних посібники, один із яких (Дуткевич Т. В. Психологія вищої школи: навч. посібник для студентів ВНЗ) – з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Ректорат, деканати факультетів і кафедр спільно з керівниками науково-дослідних центрів і лабораторій, наукових шкіл домоглися, щоб науково-дослідною роботою займався кожний науково-педагогічний працівник. Упродовж 2007–2011 років до науково-дослідної роботи залучалися всі штатні викладачі.

У середньому щорічно за останні три роки в університеті розроблялося 75 комплексних колективних і 448 індивідуальних теми. 3-поміж колективних НДР досліджувалося 3 держбюджетних теми і 3 госпдоговірних проекти.

Розробка індивідуальних науково-дослідних тем, яка здійснюється в другій половині робочого дня, передусім орієнтована на написання монографічних праць, навчальних посібників для вищої і загальноосвітньої школи та підготовку докторських і кандидатських дисертацій з найбільш актуальних тем розвитку науки і техніки.

*Динаміка участі штатних науково-педагогічних працівників
університету в науково-дослідній роботі*

Роки	Чисельність НПП за штатом	Кількість викладачів і аспірантів, які займаються НДР			Кількість колективних і індивідуальних НДР							
					Колективні				Індивідуальні			
		Всього	НПП	Аспіранти і докторанти	Всього	Комплексних (колективних)	З них держ-бюджетних	Господарських і грантових	Всього	з них пов'язані з:		
										Написанням монографій	Підготовкою докторських дисертацій	Підготовкою кандидатських дисертацій
2009	808	923	768	155	79	72	3	4	430	124	45	261
2010	799	930	766	164	88	73	3	4	447	126	53	268
2011	686	863	713	150	92	80	3	0	467	129	55	283

Описи найбільш ефективних розробок за 2007–2011 роки

Історія України. Підручник для 7 класу загальноосвітніх шкіл

Автори: В.А.Смолій, доктор історичних наук, професор, академік НАН України, В.С.Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАН.

У підручнику на сучасному науковому рівні з урахуванням загальноєвропейських тенденцій міститься систематичний виклад історії українського народу за доби середньовіччя. Висвітлюються особливості та еволюція його суспільно-політичного, господарського і духовного життя, його вірування та культурно-побутові традиції.

Біологія. Підручник для 7 класу загальноосвітніх шкіл

Автор: В.І.Соболь, викладач кафедри біології та методики її викладання.

У підручнику висвітлено основні поняття, пов'язані з будовою та життєдіяльністю живих організмів. Зосереджено увагу на особливостях будови клітини організмів із різних царств органічного світу, зокрема бактерій, рослин і грибів.

Принцип ступеневого розміщення навчального матеріалу дає учням можливість розглядати раніше вивчений матеріал на більш високому рівні. Навчальний матеріал наближений до реалій життя через використання типових об'єктів довкілля, мотивацію знань практичного значення, підбір ситуаційних завдань, опис класичних експериментів, розкриття ролі відомих учених тощо. Запитання та завдання зорієнтовані на вікові особливості семикласників і сприятимуть ґрунтовному засвоєнню ними навчального матеріалу.

Елементи інтерактивних технологій навчання фізики

Автори: П.С.Атаманчук, доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України, Н.Л.Сосницька, кандидат педагогічних наук, професор, П.І.Самойленко, доктор педагогічних наук, професор.

У монографії зроблено акцент на інноваційних технологіях навчання фізики як в загальноосвітніх школах, так і навчальних закладах II–IV рівнів акредитації; розглянуто основні питання сучасних технологій навчання та технічних засобів їх реалізації; розроблено теоретичні основи та впроваджено технологічні схеми використання бінарних цільових програм професійного становлення майбутніх учителів фізики; розглянуті шляхи модернізації сучасного змісту фізики загальноосвітньої та професійної школи; запропоновано результативні схеми управління навчально-пізнавальною діяльністю тих, хто навчається.

Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації.

Автор: А.Г.Філінок, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У монографії, написаній на великій джерельній основі, вперше в українській історичній літературі комплексно висвітлено, що у результаті приєднання за другим і третім поділами Речі Посполитої до Росії Правобережна Україна, усі сфери її суспільного життя розвивалися на межі XVIII–XIX століть під впливом інкорпораційної політики російського самодержавства, яка втілювалася комплексом законодавчих, нормативно-правових актів, військово-політичного, адміністративно-територіального облаштування, впровадження російського управління, господарського освоєння, економічних перетворень, насадження кріпосницької системи, соціально-становий поділу населення та етносоціальних, духовно-релігійних та освітньо-культурних трансформацій.

Грунтовно розкрито джерелознавча основа, історіографія та найважливіші теоретичні положення проблеми, охарактеризовані події, факти, явища, проаналізовані сутність і тенденції соціальних трансформацій в Правобережжі, зумовлених реалізацією російським самодержавством курсу на його інкорпорацію в державне тіло імперії. Відтворено зміни геополітичного положення Правобережної України, заходи царизму щодо її територіально-правової уніфікації, тенденції і трансформаційні процеси в господарському житті, соціально-демографічній, класово-становій і національно-етнічній сферах, духовно-релігійному та національно-культурному житті його мешканців. Розвідка є конкретним прикладом повернення наукових зацікавлень до досі недослідженої проблеми. Призначена для наукових і науково-педагогічних працівників – фахівців вітчизняної історії, науково-дослідних студій, всіх, хто зацікавлений в об'єктивному з'ясуванні минулого українського народу.

Українська національна революція XVII ст. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 447 с. (26 друк. арк.)

Автори: Смолій Валерій Андрійович, Степанков Валерій Степанович – академіки, професори, доктори історичних наук.

Монографія присвячена комплексному, всебічному аналізу основних проблем Української революції XVII століття, основний зміст якої складало відродження та утвердження Української держави. В роботі на основі найнови-

шої історичної літератури і великого комплексу документальних джерел реконструйовано панораму перебігу подій і обґрунтовано якісно нове бачення сутності революції як соціального явища, її хронологічних меж, періодизації, особливостей розвитку, місця та ролі в європейському революційному русі XVI–XVII ст. тощо. Розробка має важливе наукове, пізнавальне і практичне значення в умовах сучасного державотворення і формування цивілізованого суспільства в Україні.

Упродовж 2007–2011 рр. співробітниками університету одержано 24 патенти:

- Патент на корисну модель №30175 “Диференціатор”. Винахідники: А.М.Божок, В.В.Понеділок.

- Патент на корисну модель №31056 “Генератор аерозолію хімічних розчинів для піролізу тонких плівок”. Винахідники: І.Г.Орлецький, П.М.Горлей, О.М.Тимків, М.І.Микитюк.

- Патент на корисну модель №31056 “Диференціатор сигналів систем автоматики неелектричного типу”. Винахідники: А.М.Божок, В.В.Понеділок.

- Патент на корисну модель №40780 “Спосіб передпускового підігрівання двигуна внутрішнього згорання”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

- Патент на корисну модель №41011 “Фрикційний варіатор”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

- Патент на корисну модель №42615 “Регулятор частоти обертання”. Винахідники: А.М.Божок, В.М.Гераськін.

- Патент на корисну модель №43897 “Спосіб отримання однорідно легованих кристалів $A^{IV}B^{VI}$ ”. Винахідники: О.І.Власенко, С.М.Левицький, Ц.А.Криськов, А.А.Криськов.

- Патент на корисну модель №43898 “Спосіб отримання високооднорідно напівпровідникових матеріалів $A^{IV}B^{VI}$ ”. Винахідники: О.І.Власенко, С.М.Левицький, Ц.А.Криськов, А.А.Криськов.

- Патент на корисну модель №44670 “Пристрій для захисту двигуна внутрішнього згорання від аварій і токсичних режимів роботи”. Винахідники: А.М.Божок, В.М.Гераськін.

- Патент на корисну модель №45848 “Пристрій для множення сигналів”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

- Патент на корисну модель №46522 “Повноповоротний захоплювально-зрізуючий пристрій лісозаготівельної машини”. Винахідники: В.А.Мельник, А.М.Божок.

- Патент на корисну модель №50294 “Транспортер для перевезення поранених, хворих і легкопошкоджуваних вантажів”. Винахідники: В.М.Гераськін, А.М.Божок.

- Патент на корисну модель №50603 “Пристрій для захисту дизелів армійських машин”. Винахідники: А.М.Божок, О.М.Воробйов, В.М.Гераськін.

- Патент на корисну модель №50613 “Пристрій для захисту систем опалення і водопостачання від розморожування”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

• Патент на корисну модель №51393 “Пневматичний привід системи гальмування мобільно-енергетичного засобу”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

• Патент на корисну модель №51407 “Автоматичний клинопасовий варіатор”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

• Патент на корисну модель №51415 “Лічильник сипучих матеріалів”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

• Патент на корисну модель №61732 “Пристрій для захисту опалення і водопостачання від розморожування”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

• Патент на корисну модель №62164 “Спосіб регулювання частоти обертання привода землерийної машини”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

• Патент на корисну модель №62175 “Диференціатор гідропневмомеханічних сигналів”. Винахідники: А.М.Божок, В.В.Понеділок.

• Патент на корисну модель №62909 “Гідравлічний привід системи гальмування мобільно-енергетичного засобу”. Винахідники: А.М.Божок, В.П.Кримський.

• Патент на корисну модель №63078 “Фрикційний варіатор”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

• Патент на корисну модель №63111 “Регулятор частоти обертання привода землерийної машини”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

• Патент на корисну модель №64213 “Двоїмпульсний регулятор частоти обертання дизеля”. Винахідники: А.М.Божок, В.А.Мельник.

Значна робота здійснюється в університеті в напрямку підготовки та видання наукової продукції. Загалом за результатами наукової діяльності колективом університету у 2007–2011 рр. опубліковано понад 12000 одиниць наукових і навчально-методичних праць. Серед публікацій 154 монографій, 6 підручників, 655 навчально-методичних видань у тому числі 90 з грифом МОН України, 262 збірники наукових праць.

Зросла кількість фахових видань університету, включених до переліку ВАК України як такі, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень: у 2008 році їх було 6, у 2009 р. – 9, у 2011 р. – 12.

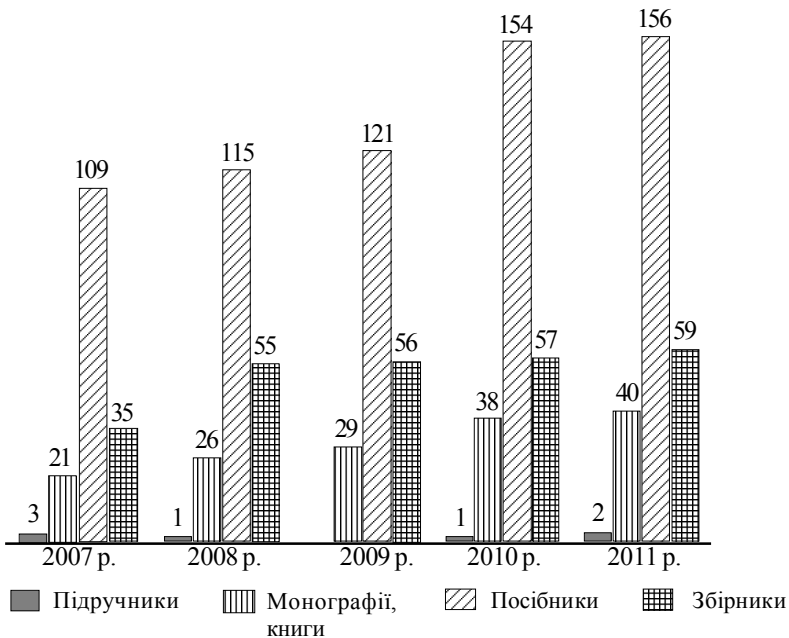
1. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник: Серія історична та філологічна (Серія КВ №14576-3547 ПР від 11.11.2008 р.).

2. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць (Серія КВ №14577-3548 ПР від 11.11.2008 р.).

3. Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки (Серія КВ №14583-3554 ПР від 11.11.2008 р.).

4. Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна (Серія КВ №14582-3553 ПР від 11.11.2008 р.).

5. Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна (Серія КВ №16217-4689 ПР від 17.12.2009 р.).

Динаміка опублікування підручників, монографій, посібників і збірок у 2007–2011 роках

6. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки (Серія КВ №14660-3631 ПР від 01.12.2008 р.).

7. Збірник наукових праць “Проблеми сучасної психології” (Серія КВ №14574-3545 Р від 11.11.2008 р.).

8. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки (Серія КВ №14521-3492 Р від 25.06.2008 р.).

9. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки (Серія КВ №14522-3493 Р від 25.06.2008 р.).

10. Збірник наукових праць “Педагогічна освіта: теорія і практика” (Серія КВ №15071-3643 Р від 24.04.2009 р.).

11. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки (Серія КВ №14663-3634 ПР від 01.12.2008 р.).

12. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини (Серія КВ №14580-3551 ПР від 11.11.2008 р.).

Вагомими є результати участі наших викладачів у конкурсах наукових проєктів. Так, на обласному конкурсі НДР у номінації “Фундаментальні НДР” дипломом Другого ступеня нагороджений доктор фізико-математичних наук,

професор І.М.Конет; дипломом Третього ступеня на обласному конкурсі НДР у номінації “Підручники і монографії” нагороджені доктори педагогічних наук, професори П.С.Атаманчук, В.В.Мендерещий та кандидат педагогічних наук, доцент О.М.Ніколаєв; на цьому ж конкурсі у номінації “Підручники і монографії” за працю “Шкільне краєзнавство” дипломом нагороджений доктор історичних наук, професор В.С.Прокопчук.

Науково-дослідна діяльність молодих учених та студентів

Координація науково-дослідної роботи молодих науковців і студентів здійснюється за координації Ради молодих учених і Студентського наукового товариства. У 2007–2011 рр. науково-дослідною та творчо-креативною роботою охоплено понад 4500 студентів університету, які працюють у 304 наукових гуртках і проблемних групах, 10 творчих групах при наукових школах, науково-дослідних центрах і лабораторіях, а також у колективах із розробки комплексних, колективних наукових проєктів; 9 студентів брали участь у розробці держбюджетної та госпдоговірної тематики. До керівництва діяльності науково-дослідною роботою студентів були залучені майже всі науково-педагогічні працівники вищої кваліфікації.

У 2007–2011 рр. у II турі Всеукраїнських предметних та фахових олімпіадах брали участь понад 100 студентів. Друге місце у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади з дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням” посіла студентка 2 курсу факультету української філології та журналістики А.Сіра (2008 р., науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Л.М.Марчук).

У 2008 році троє студентів факультету української філології та журналістики стали призерами II етапу Міжнародного конкурсу імені П.Яцика (А.Сімашова, О.Книш, О.Веремєєва, наукові керівники – професор Л.М.Марчук, доцент А.С.Попович). У 2009 році студентка 3 курсу факультету української філології та журналістики А.Сімашова посіла перше місце у загальнонаціональному етапі IX міжнародного конкурсу з української мови імені П.Яцика серед студентів ВНЗ (науковий керівник – кандидат філологічних наук, доц. А.С.Попович).

Дипломом Першого ступеня переможця Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з української мови, літератури та методики їх викладання нагороджена магістрантка факультету української філології та журналістики О.Свирида (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Л.М.Марчук). Магістрантка цього ж факультету Н.Розумяк нагороджена Дипломом II ступеня на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт (номінація – гуманітарні науки (українська мова)), який проходив в Уманському державному педагогічному університеті (науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент А.С.Попович).

Студентка 5 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Т.Докучина нагороджена грамотою за II місце у II турі Всеукраїнських наукових робіт зі спеціальності “Корекційна освіта” (науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор С.П.Миронова).

Дипломом II ступеня на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з математичних наук нагороджена магістрантка фізико-математичного факультету Г.Пономаренко (науковий керівник – доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет).

У рамках відзначення 75-річчя голодомору 1932–1933 рр. в Україні проведено конкурс робіт студентської та учнівської молоді під егідою асоціації “Хліб”, перше місце на якому вибороли студенти педагогічного факультету О.Кулик, Л.Вагуга, В.Стасюк, О.Рибаківа (наукові керівники – доценти Б.М.Негода, В.І.Лашко).

Г.Карасьова, студентка 3 курсу педагогічного факультету на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт “Україна в геополітичному просторі” нагороджена Дипломом переможця (науковий керівник – професор М.А.Печенюк). Студенти цього ж факультету І.Виниченко, О.Василевич, О.Омельчишина нагороджені Дипломами переможців I етапу Міжнародного творчого конкурсу, присвяченого 80-річчю письменника Чингіза Айтматова (наукові керівники – доцент Б.М.Негода, асистент Н.С.Лашко).

Оглядом здобутків науково обдарованої молоді університету є “Наукова конференція студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2008–2011 н.р.”, в рамках якої працювали 15 секцій, на якій виступили понад 1000 студентів та магістрантів. Кращі наукові розробки студентів і магістрантів університету публікуються у збірнику наукових праць студентів та магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Загалом студентами і магістрантами 2007–2011 н.р. було опубліковано близько 3000 наукових статей і тез. Видано друком 55 збірників наукових праць студентів і магістрантів.

За участь у Всеукраїнській студентській науковій конференції було відзначено Дипломом I ступеня студентку факультету іноземної філології – Д.Хохель (Студентські філологічні студії початку ХХІ ст. “Лінгвостилістична парадигма вивчення сучасних європейських мов”) (науковий керівник – доцент М.В.Матковська), яка також взяла участь у Третньому науковому семінарі Школи відкритої свідомості “Різноманіття образів світу: світогляд – мова – політика” (Кельце, Польща).

Студентка 3 курсу педагогічного факультету В.Свинар нагороджена Грамотою (I місце) за кращу доповідь на XII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах Європейської інтеграції» (науковий керівник – професор М.А.Печенюк).

19–20 жовтня 2011 року в університеті відбулася Регіональна науково-практична конференція студентів і магістрантів “Наукові досягнення студентів – рідному університету”, присвячена 93-й річниці від дня заснування університету, за результатами якої видано матеріали конференції (Наукові досягнення студентів – рідному університету: матеріали регіональної науково-практичної конференції студентів і магістрантів, присвяченої 93-й річниці від дня засну-

вання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 19–20 жовтня 2011 р. / [редкол.: І. М. Конет (голов. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 220 с.).

Роботу аспірантів і молодих учених університету відзначено на державному рівні. Так, старший викладач кафедри журналістики О.І.Почапська-Красуцька стала лауреатом премії Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України у номінації “За наукові досягнення”; аспірант кафедри зарубіжної літератури І.Ю.Голубішко є стипендіатом академічної стипендії Кабінету Міністрів України на 2011–2012 н.р.; доцент кафедри методики викладання фізики та ДТОГ О.М.Семерня виборола стипендію Кабінету Міністрів України для молодих вчених; аспірант кафедри дефектології І.Г.Саранча була фіналістом IV Всеукраїнського молодіжного конкурсу “Новітній інтелект України”.

Певними успіхами відзначалась участь студентів у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт. У 2011 р. 7 наукових робіт студентів переможців університетського туру були удостоєні дипломів: дипломом I ступеня нагороджений студент 5 курсу фізико-математичного факультету О.Толубець (науковий керівник – доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет) та дипломом III ступеня магістрант цього ж факультету М.Павлюк (науковий керівник – кандидат фізико-математичних наук, доцент Ю.В.Гнатюк); дипломом II ступеня – студентка 1 курсу факультету іноземної філології Р.Невмержицька (науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент А.А.Марчишина); дипломами III ступеня нагороджені студентка 4 курсу факультету фізичної культури А.Бала (науковий керівник – доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор Г.А.Єдинак) і студентка 5 курсу факультету психології О.Роман (науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент Н.І.Бігун); заохочувальними дипломами нагороджені студенти 4 курсу факультету української філології З.Кашуба (диплом I ступеня) та Н.Піво (диплом II ступеня), науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Л.М.Марчук.

Три студенти стали призерами II туру Всеукраїнської студентської олімпіади: студентка 5 курсу факультету української філології та журналістики О.Остапова (спеціальність “Українська мова та література”, 2 місце); студентка 5 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Т.Юрчук (спеціальність “Корекційна освіта (за нозологіями)”, 3 місце); студентка 5 курсу факультету іноземної філології М.Літвінець (спеціальність “Російська мова та література”, 3 місце).

З метою стимулювання подальших наукових досліджень молодих вчених в університеті здійснено низку заходів, зокрема, проведення щорічної наукової конференції молодих вчених, присвяченої річниці від дня заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; опублікування монографій молодих вчених та авторефератів дисертацій аспірантів

і здобувачів (коштом університету); відрядження молодих вчених на наукові конференції, школи, семінари (коштом університету); участь молодих вчених у виконанні держбюджетних науково-дослідних робіт; преміювання аспірантів і здобувачів наукових ступенів у зв'язку із захистом дисертацій і отриманням дипломів кандидатів наук (упродовж року).

Одним із показників наукової роботи університету в цілому та викладачів зокрема є організація й участь у наукових конференціях. Упродовж 2007–2012 рр. у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка проведено понад 170 наукових конференцій різного рівня.

Упродовж 2007–2011 н.р. з ініціативи і на базі університету проведено 69 міжнародних, 47 всеукраїнських, 21 регіональну конференції.

Значний науковий резонанс мали міжнародні наукові конференції: “Інформатизація освіти України: Європейський вимір”, “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації”, “Управління якістю підготовки майбутніх вчителів фізики та трудового навчання”, “Актуальні проблеми корекційної педагогіки і психології”, “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі”, “Поділля в житті і творчості Юхима Січинського і Володимира Січинського”, всеукраїнські наукові конференції “Модернізація професійно-технічної освіти”, “Дитяча книжка у сучасному освітньому просторі: реалії і перспективи”, “Воєнна історія Поділля та Буковини”, “Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України в ХХІ ст.”, “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин” та ін.

Одержано 27 березня 2012 року

Г.В.Бесарабчук, М.С.Солопчук

VI Всеукраїнська науково-практична конференція “Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти”

Згідно з планом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та планом науково-дослідної роботи факультету фізичної культури й університету на 2012 рік 5–6 жовтня 2012 р. на факультеті фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка було проведено VI Всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю “Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти”. Конференція була проведена відповідно до Угоди про співпрацю спільно з Придністровським державним університетом імені Т.Г. Шевченка, (м. Тираспіль, Придністровська Молдавська республіка).

У роботі взяли участь понад 100 учасників, які представляли 16 регіонів України, а також представники Тираспільського державного університету імені Т.Г. Шевченка (ПМР), міст Белгорода та Курська (Росія).

Для належної організації та проведення конференції на факультеті фізичної культури було створено організаційний комітет з 31 особи, серед яких – 5 докторів наук, 9 професорів, 2 Заслужених працівники фізичної культури і спорту України, 15 кандидатів наук, 12 доцентів, 1 старший науковий співробітник лабораторії НДІ з проблем виховання НАПН України, 2 Почесних працівники фізичної культури і спорту України, 1 лауреат Державної премії для молодих вчених в галузі науки і техніки, 7 Заслужених тренерів України, 7 старших викладачів та викладачів-асистентів.

Очолив організаційний комітет Копилов С.А., доктор історичних наук, професор, виконувач обов'язків ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Оргкомітетом конференції було підготовлено інформаційні листи конференції, розміщено на зовнішньому сайті університету та розіслано по ВНЗ III–IV рівнів акредитації та науково-дослідних установах України. В інформаційних листах конференції було чітко вказано назву конференції, терміни і місце проведення, основні напрями роботи конференції, форми участі в конференції, програму конференції, вимоги до оформлення матеріалів конференції, умови участі в роботі конференції та електронна і поштова адреси.

Упродовж тижня, що передував проведенню Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, з 1.10.2012 р. по 5.10.2012 р., згідно з програмою конференції, було проведено Тиждень здорового способу життя в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Цей комплексний захід проводився спільними зусиллями факультету фізичної культури, спортивним клубом, профспілкою студентів, аспірантів та докторантів та університетом. До програми Тижня було додано також велику кількість різноманітних фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів, які згідно з планом проведення були розподілені за днями. Так, 1.10.2012 р., в понеділок, о 13 год. 20 хв. було проведено відкриття змагань з міні-футболу на Кубок ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед збірних команд факультетів університету на навчально-тренувальній базі університету (вул. Лесі Українки, 27). В цей день теж на цій же базі було проведено о 14 год. 10 хв. масові заняття з аеробіки для студентів факультетів університету та о 15 год. 00 хв. було проведено відкриття змагань з стрітболу серед збірних команд факультетів університету. У вівторок, 2.10.2012 р., о 13 год. 20 хв. продовжилася робота з проведення групового етапу змагань з міні-футболу на Кубок ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед збірних команд факультетів університету на Навчально-тренувальній базі університету. В цей же день о 14 год. 10 хв. було проведено спортивно-масовий захід “Веселі старты” для студентів факультетів університету та о 15 год. 00 хв. були проведені фінальні

змагання з стрітболу серед збірних команд факультетів університету. У середу, 3.10.2012 р., о 13 год. 20 хв. продовжувалися змагання групового етапу з міні-футболу на Кубок ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед збірних команд факультетів університету на навчально-тренувальній базі університету, а також о 14 год. 10 хв. було проведено відкриття змагань з пляжного волейболу серед збірних команд факультетів університету. Також о 15 год. 30 хв. було проведено змагання з оздоровчого кросового бігу "Подільська осінь" серед студентів факультетів університету на території міського парку м. Кам'янець-Подільського. В четвер, 4.10.2012 р., о 13 год. 20 хв. було проведено фінальний етап змагань з міні-футболу на Кубок ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед збірних команд факультетів університету на Навчально-тренувальній базі університету. Цього ж дня о 13 год. 20 хв. відбулося проведення фінальних змагань з пляжного волейболу серед збірних команд факультетів університету.

В п'ятницю, 5.10.2012 р., о 12 год. 15 хв. в актовій залі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (центральний корпус, вул. Огієнка, 61) було проведено спортивно-розважальну програму "Молодь обирає здоров'я", під час якої були підбиті підсумки, відбулося нагородження переможців і призерів "Тижня здорового способу життя" в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка".

В день відкриття роботи конференції, 5 жовтня 2012 року, з 08.30 до 09.15 год. у фойє на II поверсі центрального корпусу університету проводилася реєстрація та видача програми учасникам конференції. Було зареєстровано 111 учасників конференції, серед яких були представники ВНЗ III-IV рівнів акредитації та науково-дослідних установ України: Інституту з проблем виховання АПН України (м. Київ), Національного університету фізичного виховання і спорту України (м. Київ), Інституту фізичного виховання та спорту Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ), Прикарпатського національного педагогічного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (м. Харків), Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (м. Київ); Національної академії внутрішніх справ, (м. Київ); Волинського національного університету імені Лесі Українки; Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка; Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Харківського університету повітряних сил імені І.М. Кожедуба; Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ); Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; фізкультурно-спортивного клубу "СВ", м. Хмельницький; управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради, Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7, Кам'янець-Подільського ліцею №18; Кафедрального Олександро-Невського Собору, м. Кам'я-

нець-Подільський та наші партнери з наукових установ близького і далекого зарубіжжя: Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка, Тираспіль, Придністровська Молдавська республіка; Федерального державного автономного освітнього закладу вищої професійної освіти “Белгородський державний національний дослідницький університет”, м. Белгород, Росія; Федерального державного освітнього закладу вищої професійної освіти “Курський державний університет”, м. Курськ, Росія; а також представники ВНЗ міста, студенти та магістранти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Розпочала роботу VI Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю о 8.00 год. з проведення інформаційно-пізнавальної акції “Наш вибір – здоровий спосіб життя” медичними працівниками, представниками громадських організацій та студентами Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на I поверсі у фойє центрального корпусу Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тривала акція до 12.00 год. і нею було охоплено більше 250 студентів університету.

У конференц-залі (ауд. 208) головного корпусу Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка о 09.30 год. розпочалося пленарне засідання, яке тривало до 11.00 год. До участі в роботі пленарного засідання з вітальним словом було запрошено Копилова Сергія Анатолійовича, доктора історичних наук, професора, в.о. ректора Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Кебу Олександра Володимировича, доктора філологічних наук, професора, проректора з наукової роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Солопчука Миколу Сергійовича, кандидата педагогічних наук, професора, Заслуженого працівника фізичної культури і спорту України, завідувача кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров’я людини, декана факультету фізичної культури Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пленарне засідання вела Жигульова Е.О., кандидат біологічних наук, доцент, лауреат Державної премії для молодих учених в галузі науки і техніки, докторант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, яка й відкрила VI Всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю “Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти”.

На пленарному засіданні було заслухано наукові доповіді провідних учених України в галузі знань “Фізичне виховання, спорт і здоров’я людини”, представників вищих, загальноосвітніх навчальних закладів та релігійних і громадських організацій, серед яких: Чобітько Микола Григорович, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету міжнародної економіки і менеджменту Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (м. Київ), який у доповіді на тему “Здоровий спосіб життя студента – запорука

його успішної діяльності” зробив спробу висвітлити основні аспекти здорового способу життя студента і шляхи його досягнення, зауваживши, що в останні роки активізувалася увага до проблеми здорового способу життя студентів, яка пов’язана зі стурбованістю суспільства з приводу здоров’я фахівців – випускників вищої школи, зростанням рівня захворюваності в процесі професійної підготовки, поступовим зниженням працездатності. Як наголосив доповідач, необхідно чітко уявляти, що не існує здорового способу життя як певної особливої форми життєдіяльності поза способом життя загалом. Доповідач Арзютов Геннадій Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений тренер України з боротьби, завідувач кафедри фізичного виховання і єдиноборств Інституту фізичного виховання та спорту Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ) розкрив наукову проблему “Формирование здорового образа жизни студентов средствами спортивных единоборств в позааудиторной физкультурно-спортивной работе”, в ході якої було розглянуто нові підходи до формування здорового способу життя студентської молоді через використання великого різноманіття способів активного відпочинку за допомогою сучасних традиційних і нетрадиційних видів одноборств. У доповіді також було розкрито компоненти, критерії, показники, що використовуються для визначення рівня сформованості здорового способу життя. Як наслідок, було акцентовано увагу на процесі формування такого типу студентів педагогічних вищих навчальних закладів, яке б дозволило відтворювати специфіку майбутньої професії та забезпечить пріоритетність гармонійного, всебічного розвитку людини, становлення її духовного, психічного та фізичного здоров’я.

У своєму виступі на тему “Здоров’я – зберігаюча функція освіти. Діяльність “Школи сприяння здоров’ю” Мельник Наталія Дмитрівна, заступник директора з виховної роботи Кам’янець-Подільської загальноосвітньої I–III ступенів школи №7, детально розкрила та наочно продемонструвала сучасний стан реалізації проекту “Школа сприяння здоров’ю”, загальні положення, його мету та завдання, особливості його реалізації, принципи та передумови впровадження, форми та методи роботи, основні заходи, адміністративно-управлінську діяльність та діяльність педагогічного колективу, медичної служби, особливості співпраці із громадськістю та закладами сприяння здоров’ю і представлено учасників програми на прикладі ЗНЗ I–III ст. №7.

Доповідач наголосила на тому, що програма “Школа сприяння здоров’ю” враховує особливості діяльності освітнього закладу, ступінь завантаженості педагогічних та інших працівників школи. Вона не потребує залучення додаткових коштів для своєї реалізації та може впроваджуватися паралельно з іншою діяльністю школи. Мікроклімат у школі створюють самі учасники навчально-виховного процесу: адміністрація, педагогічні працівники, батьки, медпрацівники, учні тощо. Однією з головних особливостей програми є її доступність. Упровадження програми не потребує особливого навчання працівників школи, хоча в окремих випадках, як то для відкриття кабінету

фізичної реабілітації з профілакторами Євмінова, виникла потреба в додатковій підготовці фахівців на курсах. Усі вони повинні усвідомлювати значення створення здорового освітнього простору в навчальному закладі для розвитку особистості учня та чітко виконувати свої обов'язки. Позитивним моментом програми є також можливість доповнення її різними виховними та фізкультурно-оздоровчими і спортивно-масовими заходами.

Як доповідача на пленарне засідання було запрошено Клірика Кафедрального Олександро-Невського Собору (Кам'янець-Подільський), протоірея Тарасія Забудько, який у своїй доповіді на тему "Взаємозв'язок духовного і здорового способу життя" показав глибокий історичний аналіз як релігійних, так й історичних фактів і прикладів ставлення людей до здорового фізично досконалого тіла та їх душі. Використовуючи тексти Святого письма та їх трактування, науково довів тілесно-душевний взаємозв'язок та їх гармонію в процесі розвитку і становлення особистості людини.

Бабенко Вадим Григорович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (м. Київ) у темі доповіді "Загальні засади формування мотивації фізичного оздоровлення і здорового способу життя студентів спеціальної медичної групи" показав систему фізичного виховання як об'єктивний критерій оздоровчого впливу організованих форм занять фізичними вправами на організм студентів спеціальної медичної групи, проаналізувавши її системність та концептуальний підхід до механізму цільового й ефективного функціонування такої системи в різних умовах діяльності.

У програму пленарного засідання було внесено доповідь "Проблема здоров'єзбереження спортсменів и возможности ее решения в Приднестровской Молдавской Республике (ПМР)" Абрамової Валентини Володимирівни, доцента кафедри гімнастики і спортивних одноборств, заступника декана з наукової роботи факультету фізичної культури і спорту Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка, яка є представником наукового партнера нашого факультету в міжнародній науковій діяльності. У своєму виступі доповідач наголосила на актуальних та концептуальних проблемах здоров'язбереження спортсменів Придністров'я, вказала можливі напрями вирішення проблеми комплексного медико-педагогічного обстеження спортсменів з метою об'єктивної оцінки стану їх здоров'я, фізичної працездатності, тренуваності й ефективного управління тренувальним процесом.

Детальним за змістом і вагомим за науковими складовими була доповідь Жеваги Сергія Івановича, кандидата педагогічних наук, доцента, начальника кафедри спеціальної та фізичної підготовки факультету підготовки кадрів спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, (м. Київ) на тему "Роль фізкультурної освіти в системі збереження і зміцнення здоров'я учнів", в ході якої доповідач розкрив теоретико-методологічні основи фізкультурної освіти учнівської молоді, її складові з визначенням відповідних

понять, виділенням мети і функцій, постановкою завдань, визначенням умов та форм її реалізації, обґрунтуванням поділу на складові частини та визначенням місця і значення у веденні здорового способу життя учнями школи.

Доповідь Гурмана Леоніда Дмитровича, кандидата педагогічних наук, професора, Заслуженого тренера України з пауерліфтингу, завідувача кафедри легкої атлетики з методикою викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на тему "Вплив оздоровчої ходьби та бігу на організм людини" викликала жваве обговорення серед учасників пленарного засідання, бо було акцентовано увагу на вирішенні актуальних проблем використання сучасних оздоровчих систем на основі ходьби і бігу в житті кожної людини. Наведені результати наукових досліджень учених США, Великої Британії та інших країн дали можливість доповідачу переконливо довести роль, значення та цінність оздоровчих систем ходьби для організму людини та їх місце в способі життя людей.

Доповідь Бабюка Сергія Миколайовича, кандидата педагогічних наук, доцента кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров'я людини Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на тему "Педагогічні умови виховання культури здоров'я у дітей 5–7 років" дала можливість учасникам пленарного засідання звернути увагу й на проблему виховання культури здоров'я у дошкільнят 5–7 років. Доповідач довів важливість й актуальність обговорюваної проблеми, детально розкрив завдання, засоби, методи й форми взаємодії сім'ї і дошкільного навчального закладу у формуванні культури здоров'я в такому віці.

Завершував роботу пленарного засідання Юрчишин Юрій Володимирович, старший викладач кафедри фізичного виховання доповіддю на тему "Технологія залучення студентів до рухової активності оздоровчої спрямованості в процесі фізичного виховання". Доповідь була присвячена питанням формування мотивації до рухової активності в процесі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів, в ході якої була розкрита мета дослідження з обґрунтуванням комплексу організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на вдосконалення процесу фізичного виховання, заснованого на поетапному формуванні мотивації до рухової діяльності студентів в умовах освітньої установи. У доповіді було розкрито специфіку взаємозв'язку мотивації студентів з рівнем рухової активності й показниками фізичного здоров'я; обґрунтовано комплекс організаційно-педагогічних заходів, що базується на врахуванні зовнішніх і внутрішніх факторів формування мотивації студентів, спрямований на вдосконалення процесу фізичного виховання; презентовано модель поетапного формування мотивації студентів до рухової активності й визначені основні напрями її реалізації у вищих навчальних закладах; розширено уявлення про причини незадоволеності студентів і викладачів процесом фізичного виховання у ВНЗ та розкрито наявні підходи до формування мотивації до рухової активності студентів у процесі фізичного виховання на підставі теоретичного й порівняльного аналізу мотиваційних теорій.

Після закінчення пленарного засідання для учасників конференції та студентської молоді факультету фізичної культури та університету було організовано та проведено спортивно-розважальну програму “Молодь обирає здоров’я” та підбито підсумки “Тижня здорового способу життя” в Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Захід проходив в актовій залі центрального корпусу Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. В цьому заході брали участь студенти факультету фізичної культури та університету, які демонстрували свої таланти й можливості, а саме: шоу-балет “Малена”», який підготували студентки 3 курсу факультету фізичної культури нашого університету; інструктори з аквааеробіки та групових аеробних програм спортивно-оздоровчого комплексу “СВ” м. Хмельницький сестри Гук Олени та Наталія виступили зі святковим танцювальним подарунком; члени збірної команди України зі спортивної акробатики, Чемпіони України серед школярів, Чемпіони міжнародних турнірів, призери Чемпіонатів та Кубків України серед дорослих зі спортивної акробатики, Майстри спорту України Вержбицька Анна та Лях Ганна показали акробатичні етюди; спортсмени, що займаються паркурром, – команда “ОУ-ТІМ” в складі Просандєєва Олександра і Дудка Сергія. Пропонувалася презентація оздоровчих рухових програм: “СТЕП-АЕРОБІКА”, “BODY JAM”, “BODY COMBAT” і “СТРИП-ПЛАСТИКА”, які показали інструктори з аквааеробіки та групових аеробних програм спортивно-оздоровчого комплексу “СВ” м. Хмельницький, студентки нашого факультету Гук Олена, Гук Наталія, Крушинська Тетяна та хореограф молодших класів Дерєпа Яна. Продемонстрували свої вміння у вуличній силовій гімнастиці Street Workout (SW) (стріт-воркаут) студент 4 курсу факультету фізичної культури нашого університету Новоченко Володимир та його напарник, магістрант економічного факультету Бурковський Віталій. У програмі брали участь спортсменки, що займаються парно-груповою акробатикою, – студентки 3 курсу Катя Войціцька та 4 курсу Вікторія Слободян зі спортивним танцем.

За програмою заходу було проведено нагородження з міні-футболу на Кубок ректора Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед збірних команд факультетів університету; масових занять з оздоровчої аеробіки студентів факультетів університету на стадіоні, а також змагань зі стрітболу, спортивно-масового розважального заходу “Веселі старті серед студентів”, змагань з пляжного волейболу та було реалізовано програму з оздоровчого бігу “Подільська осінь” у міському парку.

Упродовж другого дня роботи конференції, 6 жовтня 2012 року, проводилися засідання секцій. Роботу секції проводили з 09.30 год. до 12.30 год. згідно з визначеними напрямками і тематикою конференції в аудиторіях університету.

В конференц-залі університету працювала секція “Психолого-педагогічні та медико-біологічні проблеми здорового способу життя та стану здоров’я студентів в процесі фізичного виховання і спортивного тренування в освітніх закладах”. Керівником секції було призначено Совтисіка Д.Д., кандидата

біологічних наук, професора кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров'я людини Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Секретарем секції було призначено Зданюка В.А., кандидата педагогічних наук, старшого викладача кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров'я людини Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Згідно з програмою конференції на цій секції було заплановано 31 виступ науковців.

В аудиторії 210 центрального корпусу університету працювала секція “Науково-методичні засади здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів та застосування засобів освіти для впровадження здоров'язберігаючих освітніх технологій у фізичне виховання школярів”. Керівником секції було призначено Тимошенка Б.М., кандидата педагогічних наук, професора кафедри легкої атлетики з методикою викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Секретарем секції було призначено Бабюка С.М., кандидата педагогічних наук, доцента кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров'я людини. До програми секції було подано 22 наукові теми для виступу. Робота секцій носила науково-практичний дискусійний характер, слово для виступу надавали і науковцям, і аспірантам, і вчителям фізичної культури ЗНЗ м. Кам'янець-Подільського. Наукові виступи були актуальними, науково обґрунтованими і мали практичний характер.

Протягом роботи конференції учасниками та гостями висловлювалося багато цінних зауважень і пропозицій, більшість з яких ураховано в ухвалі наукового зібрання.

Для учасників конференції також було організовано культурний відпочинок по старовинних історичних місцях Поділля та Буковини. Наступного 2013 р. на факультеті фізичної культури планується проведення VII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю.

О.В.Кеба, І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів університету за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році

Відповідно до програми 21–22 лютого 2012 року проведено звітну наукову конференцію викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році, присвячену 130-річчю від дня народження видатного українського вченого, державного діяча, фундатора і першого ректора універ-

ситету Івана Огієнка. 21 березня конференція відбувалася в режимі секційних засідань у навчальних корпусах факультетів університету. Працювали 12 секцій: історії, української філології, журналістики та педагогіки, іноземної філології, фізико-математичних наук, корекційної та соціальної педагогіки і психології, економічних дисциплін, природничих наук, педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти, теорії мовознавства і методики його викладання в початковій школі, мистецьких дисциплін, фізичної культури, військово-технічних наук. 22 березня проведено пленарні засідання, на яких підведено підсумки роботи секцій і підсекцій та намічено перспективні плани НДР у 2011–2012 навчальному році.

Секція Історії

На історичному факультеті в рамках секції Історії (керівники: С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор та В.С.Степанков, доктор історичних наук, професор; секретар: В.В.Газін, кандидат історичних наук, доцент) працювали 8 підсекцій, які було сформовано відповідно до тематики наукових досліджень кафедр історичного факультету та наукових інтересів викладачів: давньої і середньовічної історії України (керівник: В.І.Якубовський, кандидат історичних наук, професор; секретар: В.А.Гуцал, асистент); нової історії України (керівник: А.Г.Філінюк, кандидат історичних наук, професор; секретар: С.А.Сидорук, кандидат історичних наук, ст. викладач); новітньої історії України (керівник: В.С.Лозовий, доктор історичних наук, професор; секретар: В.А.Філінюк, аспірант); регіональної історії (керівник: Л.В.Баженов, доктор історичних наук, професор; секретар: П.В.Кліщинський, кандидат історичних наук, ст. викладач); всесвітньої історії (керівник: В.П.Газін, доктор історичних наук, професор; секретар: І.І.Боровець, кандидат історичних наук, ст. викладач); історіографії та джерелознавства (керівник: С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор; секретар: С.С.Калуцький, асистент); філософських дисциплін (керівник: В.Н.Рокачук, кандидат філософських наук, доцент; секретар: Т.В.Судлятицька, ст. викладач); політології та соціології (керівники: В.В.Нечитайло, доктор історичних наук, професор; секретар: О.В.Віннічук, кандидат політичних наук, асистент).

Загалом у роботі конференції взяли участь 98 викладачів, докторантів та аспірантів історичного факультету.

Конференція традиційно для історичного факультету пройшла в дусі конструктивізму та викликала загальний інтерес викладачів, докторантів і аспірантів.

Робота підсекції давньої і середньовічної історії України (керівник: В.І.Якубовський, кандидат історичних наук, професор) пройшла в умовах обміну думками вузького кола наших фахівців-археологів. Зокрема, було піднято цікаві питання, які стосувалися культових пам'яток Середнього Подністров'я першої половини I тис. н. е. (здобувач С.О.Семенчук); археологічних досліджень багатошарового поселення біля с.Іванківці у Позбруччі (доцент А.Ф.Гуцал) та відповідних археологічних досліджень середньовічного Губина (професор В.І.Якубовський). Асистент В.А.Гуцал торкнувся питання наукової

спадщини відомого вченого засновника археологічної школи нашого університету професора І.С.Винокура.

Продуктивністю відзначилася роботи підсекції нової історії України (керівник: А.Г.Філінюк, кандидат історичних наук, професор). У її роботі було заявлено 12 доповідей, тематика яких охоплювала проблеми минулого України від сорокових років XVII до початку XX ст. З доповідями виступили 11 учасників, у тому числі професори В.С.Степанков, А.Г.Філінюк, О.М.Федьков, доценти А.О.Гуменюк, В.А.Дубінський, ст. викладач С.А.Сидорук, асистент В.В.Степанков, аспіранти В.В.Кундельський, А.Ю.Хоптяр, здобувач Ю.І.Блажевич, Н.В.Кошулаб, Ю.В.Сербалюк. Доповіді торкалися важливих проблем нової доби, які поки що не знайшли належного відтворення в науковій літературі. Найбільший інтерес викликали доповіді професорів В.С.Степанкова, А.Г.Філінюка, О.М.Федькова. Змістовними, аргументованими та багатими на джерела відзначались доповіді доцента В.А.Дубінського, старшого викладача С.А.Сидорука, асистента В.В.Степанкова, аспіранта А.Ю.Хоптяра та здобувачів Ю.І.Блажевича і Ю.В.Сербалюка. Практично після кожної доповіді відбувались дискусії, що засвідчило підвищений інтерес учасників засідання до проблем, яким вони присвячені.

У роботі підсекції новітньої історії України (керівник: В.С.Лозовий, доктор історичних наук, професор) взяли участь 8 осіб: доктор історичних наук, професор О.М.Завальнюк, доктор історичних наук, професор В.С.Лозовий, кандидат історичних наук, професор А.В.Опря, кандидат історичних наук, доцент Е.М.Мельник, аспірант А.Л.Донець, аспірант В.А.Філінюк, аспірант К.І.Терещук, здобувач В.Парандій.

З огляду на те, що конференція була присвячена 130-річчю від дня народження видатного українського вченого, державного діяча, фундатора і першого ректора університету Івана Огієнка, особливий інтерес викликала доповідь ректора університету Завальнюка Олександра Михайловича на тему: “Іван Огієнко – організатор і керівник Кам’янець-Подільського державного Українського Університету (1918–1920 рр.)”. Зокрема, доповідач ознайомив присутніх з вельми цікавими обставинами своєї роботи з фонограмами записів промов Івана Огієнка. Також інтерес викликали доповіді А.Л.Донець на тему: “Студентство й українізація вищої школи в роки Української революції (1917–1920)” (звернула увагу на проблеми українізації вищої школи в умовах, коли лише 11% студентів вказали у графі національність, що вони українці), а також А.В.Опрі на тему: “З історії діяльності православного архієпископа Парфенія (Левицького) в Україні” (окремо зупинився на питанні про з’їзди українських священиків, які підтримали Українську національно-демократичну революцію).

Десять доповідей було заслухано під час роботи підсекції регіональної історії (керівник: Л.В.Баженов, доктор історичних наук, професор). Усі вони відзначалися актуальністю та аргументованістю висновків. Серед них особливий інтерес та запитання колег викликали доповіді професора В.С.Про-

копчука на тему: “Подоланин Кость Туркало – жертва Харківського процесу у справі сфальсифікованої “Спілки визволення України”; аспіранта М.П.Забродського “Відродження православної церкви на Закарпатті кінець XIX – початок XX ст.: причини на наслідки”. У цьому аспекті колеги зацікавилися питаннями участі простих українців у процесі національного відродження, а також вживання термінів українець – русин. Також колеги схвально оцінили доповідь доцента кафедри історії країни А.Б.Задорожнюка, який акцентував увагу на проблемі становища ремісників Поділля у XIX ст. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області).

У теплій робочій обстановці пройшла робота підсекції всесвітньої історії (керівник: В.П.Газін, доктор історичних наук, професор). Відповідно до специфіки проблематики, що відповідає такому напрямку історичного дослідження, колеги торкнулися вельми широкого кола питань. Це і ставлення Еліти Речі Посполитої до соціальної політики Б.Хмельницького (1648–1657 рр.). (О.А.Юга, ст. викладач), і розвиток російсько-українських відносини в умовах війни країн Раднотської коаліції проти Речі Посполитої (В.В.Газін, кандидат історичних наук, доцент), і зародження словацького національно-політичного руху у ході “весни народів” (І.І.Боровець, кандидат історичних наук, ст. викладач), і утворення та функціонування полку Atholl Highlanders: останньої феодальної армії Європи (XIX – початок XX ст.) (В.Б.Стецюк, кандидат історичних наук, ст. викладач), і діяльність товариства “Бурса імені св. о. Николая в Перемишлі” на початку XX ст. (Л.М.Коваль, аспірант), і шляху Польщі до НАТО (А.Р.Олешук, аспірант). Насамкінець роботу підсекції завершила надзвичайно цікава й неординарна доповідь професора В.П.Газіна на тему: “Гітлер: людина, фігур, тиран. У порівнянні...”, в якій доповідач проаналізував три складові (іпостасі) особи Гітлера, порівняв його з іншими відомими диктаторами.

Тематика роботи підсекції *Історіографії та джерелознавства* (Керівник: С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор), хоча й відзначається певною своєрідністю (ніби то доволі прісний матеріал), однак її робота не оминула доволі гострої дискусії, яка, зокрема, стосувалася різних питань українського націєтворення та відображення цього процесу в джерелах та історіографії. Серед виголошених доповідей особливий інтерес присутніх викликали ті, що стосувалися погляду Липинського на проблему становлення козацького стану (С.С.Калущкий, асистент); розвитку міжнаціональних відносин на Поділлі у першій половині XIX ст. у документах (матеріалах Держархіву Хмельницької області) (В.В.Кундельський, аспірант); образу “Україна” в польській та російській літературах XIX ст. (А.А.Заводовський, кандидат історичних наук, доцент); історіографічної ситуації в історичній науці України на зламі XIX–XX ст. у науковій літературі (С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор); аналізу матеріалів партійних фондів Державного архіву Хмельницької області як джерело до вивчення навчальної діяльності та матеріального становища студентства Кам’янець-Подільського інституту народної освіти (О.Б.Комарницький, кандидат історичних наук, доцент).

Серед проблем, піднятих під час роботи підсекції *Філософських дисциплін* (Керівник: В.Н.Рокачук, кандидат філософських наук, доцент), інтерес колег викликала, зокрема, та, що стосувалася нерівності в інформаційному суспільстві (Т.В.Сулятицька, ст. викладач); суті закону логіки у викладі професора Генріха Єгоровича Струве (М.П.Плахтій, кандидат філософських наук, доцент); філософського аспекту розвитку вищої освіти і формування особистості Нового часу (С.М.Великий, старший викладач). Особливо цікавою була доповідь кандидата філософських наук, доцента І.Й.Козака на тему: “Патріотизм і націоналізм”, що сьогодні є вкрай актуальним і потребує вивчення як в історичному, так і в філософському сенсі.

Насамкінець, традиційно конструктивно та цікаво пройшла робота підсекції *Політології та соціології* (Керівники: В.В.Нечитайло, доктор історичних наук, професор). У доповідях колег було піднято актуальні проблеми, які безпосередньо торкаються суспільно-політичного життя сучасної України. Це і роль інституту Президента у становленні демократії (В.В.Кобильник, кандидат політичних наук, ст. викладач) і явище та роль лобізму в діяльності сучасних парламентів (О.М.Березенська, асистент), і місце держави в сучасному глобалізаційному світі (А.В.Найчук, кандидат філософських наук, доцент), і ризики сучасної демократії (О.В.Віннічук, кандидат політичних наук, асистент) і медіа-технології у виборчій кампанії (Є.В.Куденко, асистент).

Учасники конференції після обговорення запропонованих ними проблем внесли свої пропозиції. Так, керівник підсекції, професор А.Г.Філінок запропонував, щоб надалі керівники підрозділів забезпечували участь усіх заявлених у програмі дослідників. Водночас, майже одноставно учасники конференції наполягали на тому, щоб такі заходи проводити як Дні науки в університеті, що дало б можливість залучити до обговорення наукових проблем загал студентів і магістрантів. Крім того, учасники висловлювали побажання проводити пленарні засідання, на яких підводити підсумки роботи конференції та виявляти більшу організованість для своєчасного опублікування наукових збірників за її підсумками.

Секція Української філології, журналістики та педагогіки

Конференція на факультеті української філології та журналістики проходила 21–22 лютого у два етапи: робота у секціях, а також на підсумковому пленарному засіданні.

У роботі конференції взяли участь 53 доповідачі. Секція “Української філології та журналістики” (Керівник – Ю.О.Маркітантов, секретар – О.І.Почапська-Красуцька) складалася із таких підсекцій: “Лексики і фразеології” (керівник – Ю.О.Маркітантов, секретар – В.В.Власюк), “Мови художніх творів” (керівник – Л.М.Марчук, секретар – О.О.Свідрук), “Діалектології та методики викладання української мови” (керівник – А.С.Попович, секретар – І.М.Потапчук), “Журналістики” (керівник – О.І.Почапська-Красуцька, секретар – О.М.Бикова), “Історії української літератури та фольклористики” (керівник – М.С.Васьків, секретар – Н.А.Загоруйко), “Історії, теорії української літера-

тури та компаративістики” (керівник – К.М.Г.удрявцев, секретар – Л.І.Починок), “Педагогіки” (керівник – Т.Й.Франчук, секретар – В.О.Заремба).

Виголошені доповіді вирізнялися актуальністю, науковою новизною, логічністю і самостійністю висновків, а також можливістю їх практичного застосування під час підготовки до лекційних/практичних/семінарських занять, під час написання курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт, кандидатських і докторських дисертацій. Окремі доповіді викликали жваві дискусії через контраверсійність висновків та отриманих результатів.

На підсумковому пленарному засіданні за присутності декана факультету, доцента кафедри української мови Ю.О.Маркітантова, керівників секції, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри журналістики М.С.Васьківа, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри історії літератури та компаративістики М.Г.Кудрявцева, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Л.М.Марчук та заступника декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу, кандидата наук із соціальних комунікацій, старшого викладача кафедри журналістики О.І.Почапської-Красуцької було підведено підсумки роботи секції, відзначено новизну та актуальність виголошених доповідей, а також прийнято ухвалу вважати роботу підсекції факультету української філології та журналістики задовільною, і надалі практикувати розподіляти виступи науковців факультету на підсекції відповідно до кола наукових зацікавлень (за умови, звичайно, що їхня кількість не буде меншою від 5 осіб), оскільки це дає можливість дослідникам розширити коло власних наукових інтересів, а також досягнути глибини існуючих наукових досліджень із конкретної галузі.

Проте, зважаючи на позмінну роботу факультетів української філології та журналістики й іноземної філології, керівники підсекцій висунули пропозицію не регламентувати час початку проведення секційних засідань, оскільки факультет української філології та журналістики, який працює в другу зміну, змушений був перенести роботу секцій на 10.00, аби не порушувати навчальний процес.

Секція Іноземної філології

Наукова конференція підбила підсумки НДР викладачів, докторантів та аспірантів факультету іноземної філології у 2011 р. і засвідчила зростання якісного показника цієї роботи. Учасники працювали в секції Іноземної філології, яка складалася із 11 підсекцій. Основні напрямки досліджень визначалися як проблематикою колективних тем, які розробляються на кафедрах факультету, так і проблемами індивідуальних наукових розвідок. У роботі підсекцій використовувалися різні форми роботи, що сприяло виникненню дискусій та ґрунтовному обговоренню проблем.

Літературознавці працювали в трьох підсекціях (*Зарубіжної літератури, Російської літератури, Теорії літератури та порівняльного літературознавства*). Із заявлених у програмі 30 учасників, з доповідями у підсекціях виступили 22, з них 12 – аспірантів. Тематика доповідей засвідчує розмаїття

наукових інтересів учасників конференції. У центрі уваги опинилися проблеми структури літературного твору та художнього образу, проблема жанрів та їх модифікацій, засоби художньої виразності, поетика епітету в індивідуальній художній системі письменника, методики аналізу архітектоніки вірша із застосуванням статистичних методів, специфіка компаративного аналізу. Значна кількість доповідей була присвячена дослідженню поетики творчості окремих письменників. Жваву дискусію і інтерес викликали доповіді професорів О.В.Кеби, С.Д.Абрамовича. Приємно вражає зростання наукового рівня досліджень аспірантів, молодих викладачів.

Проблемам функціонування й викладання російської мови і загального мовознавства була присвячена робота підсекції *Російської мови*. В роботі підсекції взяли участь всі заявлені у програмі учасники. Грунтовністю та глибиною відрізнялися виступи як досвідчених науковців – професорів С.С.Петровської, Т.П.Білоусової, доцентів Н.І.Дворницької, І.Є.Боднар, Л.О.Варік, так і аспірантки кафедри Є.В.Соловської.

Викладачі німецької мови працювали у підсекції *Міжкультурних та соціолінгвістичних факторів у навчанні німецької мови*. Доповіді викладачів та аспірантів відзначалися новизною і актуальністю і засвідчили як широту інтересів науковців, так і їх високий фаховий рівень. Доповіді учасників були присвячені різним аспектам мови та мовлення: лінгвокультурологічному, комунікативному та когнітивному. Дидактичні проблеми навчання німецької та латинської мов аналізувалися у доповідях викладачів і аспірантів кафедри німецької мови, (Г.Г.Братиці, Т.В.Боднарчук, Т.В.Зданюк, О.С.Шмирко, Ю.А.Крецької, Т.В.Калинюк, Т.В.Сторчової).

Широкий спектр мовознавчих, літературознавчих, методичних проблем розглядався викладачами кафедри англійської мови на засіданнях трьох підсекцій: *Семантики та мовної концептуалізації світу, Методичних аспектів викладання філологічних дисциплін, Філологічного аналізу тексту*.

У роботі підсекції *Семантики та мовної концептуалізації світу* взяли участь 9 доповідачів, які представили свої наукові доробки з актуальних проблем семантики та мовної концептуалізації, зокрема увага зверталася на гендерні особливості дискурсу, проблеми трактування концепту, концептуалізацію образу людини, адаптацію запозичень, проблему лакунарності, масової комунікації, особливості мови у світлі сучасної теорії навчання та ін. Робота підсекції була успішною та пройшла на належному науковому рівні. Усі учасники мали можливість виступити, відбувалася жвава дискусія.

Інтереси учасників підсекції *Методичних аспектів викладання філологічних дисциплін*, де з 8 заявлених доповідей було заслухано 7, зосередилися на актуальних проблемах викладання філологічних дисциплін: теоретичних та практичних аспектах організації навчання студентів англійської лексики у режимі самостійної роботи, проблемах мовленнєвого спілкування у стандартних/нестандартних комунікативних ситуаціях з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних та ін. чинників. Основним висновком

всіх виступів стала думка, що методичні аспекти викладання філологічних дисциплін базуються на синтезі мовних, комунікативних, когнітивних, прагматичних, соціокультурних, психологічних чинників.

У підсекції *Філологічного аналізу тексту* виступили 10 із заявлених 11 учасників. Жваву дискусію викликали всі доповіді, адже в них знайшли відображення актуальні для сучасної філологічної царини питання: ономастичний потенціал тексту, інтертекстуальні зв'язки в художніх творах, проблеми поетики літературних творів. Підсекція гармонійно поєднала дослідження як мовознавчого, так і літературознавчого спрямування. Виступи засвідчили високий рівень наукових доробків, глибинність досліджуваних проблем, їх актуальність, досить цікавим виявився вибір фактичного матеріалу. На засіданні мала місце і жвава дискусія, і бесіда евристичного характеру, що свідчило про зацікавленість учасників у запропонованих темах.

Доповіді викладачів та аспірантів кафедри іноземних були заслухані у підсекціях *Мовні явища в аспекті інтерпретації та перекладу*, *Актуальні проблеми лінгвістики та викладання іноземних мов*, *Теорія і методика викладання іноземних мов*. Усі виступи відзначалися новизною і актуальністю, були цікавими, змістовними, аргументованими. Особливий інтерес викликали доповіді, представлені кандидатом філологічних наук О.О. Попадинець та кандидатами педагогічних наук О.М. Городиською та А.О. Трофименко.

Важливим результатом роботи конференції було прийняття практичних висновків та рекомендацій, в яких відображено позицію учасників. Звітна конференція показала, що викладачі факультету іноземної філології ведуть плідну науково-дослідну роботу, розробляють актуальні проблеми, що мають вагомое теоретичне й практичне значення. Результати їх досліджень відображено у фахових наукових збірниках та у збірниках наукових праць університету. Головним результатом роботи викладачів факультету став захист у 2011 році 10 кандидатських, публікація 9 монографій і 21 навчального посібника, 9 з яких з грифом МОНМС.

Разом з тим конференція засвідчила певні недоліки в її організації та проведенні. Перш за все це стосується терміну проведення конференції, публікації її матеріалів. Обговорення результатів конференції на пленарному засіданні дає підстави для визначення *наступних пропозицій* щодо організації й проведення звітної конференції за підсумками НДР викладачів, докторантів та аспірантів у 2012 р. та поліпшення НДР:

1) проводити конференцію в спеціально визначений для цього день (наприклад, День науки);

2) урізноманітнити форми проведення звітних конференцій;

3) ширше використовувати мультимедійні засоби;

4) запрошувати на конференцію вчителів та викладачів навчальних закладів різних типів з метою обміну досвідом викладання предметів;

5) для ефективного проведення конференції здійснювати друк матеріалів до початку конференції;

6) вивчати і впроваджувати досвід організації та проведення Інтернет-конференцій;

7) аспірантам другого та третього років навчання активізувати роботу над темами дисертаційних досліджень;

8) молодим викладачам більш чітко окреслити рамки проблематики наукових досліджень та притримуватися їх;

9) у доповідях більше звертати увагу на прикладний характер дослідження та його практичне застосування;

10) звертати більше уваги на використання у науковій роботі результатів досліджень сучасних зарубіжних лінгвістів та літературознавців;

11) використовувати результати наукових досліджень для написання науково-методичних посібників та розробок для спецкурсів з мовознавчих та літературознавчих дисциплін.

Секція Фізико-математичних наук

Секція фізико-математичних наук працювала у складі 7 підсекцій: методики навчання фізики та трудового навчання; формування фізико-технологічних компетентностей у процесі професійного навчання студентів; диференціальних, різницевих та інтегральних рівнянь; методики викладання математики; алгебри та математичного аналізу; інформатики, фізики.

Підсекція методики навчання фізики та трудового навчання (керівник: П.С.Атаманчук, доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України; секретар: О.М.Павлюк) працювала у складі 12 осіб, було виголошено 8 доповідей. Робота підсекції проходила згідно заявленої програми. Було заслухано практично всіх доповідачів із вказаної тематики. Їх автори – переважно викладачі кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі (П.С.Атаманчук, О.М.Ніколаєв, О.М.Семерня, Т.П.Поведа, Є.М.Дінділевич, М.О.Роздобудько, О.М.Павлюк). Розпочав роботу підсекції доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України П.С.Атаманчук, з доповіддю “Основні віхи та результати діяльності наукової школи “Об’єктивізація контролю навчально-пізнавальної діяльності” (2002–2012 роки)”. В обговоренні доповідей взяли активну участь всі члени підсекції. Завершив роботу підсекції канд. пед. наук, доцент, докторант О.М.Ніколаєв. Найбільшу увагу привернула доповідь аспіранта Н.В.Форкун “Методичні засоби продуктивного навчання механіки в школі на основі компетентнісного підходу” та канд. пед. наук, доцента О.М.Семерні “Основи аналізування пізнавальної діяльності майбутніх учителів фізики”. Цікавими були доповіді асистентів кафедри Є.М.Дінділевича та О.М.Павлюка.

Підсекція формування фізико-технологічних компетентностей у процесі професійного навчання студентів (керівник: О.П.Панчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач. Секретар С.В.Грабовський) працювала у складі 12 осіб, було виголошено 8 доповідей. Тематика доповідей стосувалась таких напрямків: Особливості вивчення питань, які пов’язані з БЖД у загальноосвітній школі (В.В.Мендерецький, доктор педагогічних наук, професор),

інформаційні технології в управлінні навчально-пізнавальною діяльністю студентів з фізики (І.В.Оленюк, кандидат педагогічних наук, доцент). Кращими визнано доповіді: “Формування пізнавальної сфери учня під час розв’язування задач на уроках фізики” (В.С.Шуліка, аспірант), “Теорія і практика підготовки майбутніх вчителів технології з професійно орієнтованих дисциплін” (Р.М.Білик, асистент).

У підсекції диференціальних, різницевих та інтегральних рівнянь (керівник: Ю.В.Теплінський, доктор фізико-математичних наук, професор, секретар: В.А.Недокіс, кандидат доктор фізико-математичних наук) було заслухано п’ять доповідей із вказаної тематики. Робота підсекції проходила згідно заявленої програми. Їх автори – переважно викладачі кафедри диференціальних рівнянь та прикладної математики (Ю.В.Теплінський, М.А.Михацький, В.А.Недокіс, С.О.Кріль). Доповіді та їх обговорення активно залучили всіх учасників підсекції. Пропонуються для відзначення доповіді доктор фізико-математичних наук, професора Ю.В.Теплінського “Про інваріантні множини диференціально-різницевих рівнянь” та доктор фізико-математичних наук, професора І.М.Конета, “Інтегральні зображення розв’язків гіперболічних крайових задач у кусково-однорідних циліндричних областях”.

На підсекції методики викладання математики (керівник: Л.О.Сморжевський, канд. пед. наук, професор, секретар: Ю.Л.Сморжевський, канд. пед. наук, ст. викл.) було заслухано 6 доповідей. Доповіді присвячено проблемам методики використання наочності при вивченні квадратичної функції в курсі алгебри 9 класу. Кращою визнано доповідь: канд. пед. наук, ст. викл. кафедри диференціальних рівнянь та прикладної математики Ю.Л.Сморжевського “Про методику використання наочності при вивченні систем рівнянь другого степеня і розв’язуванні задач складанням систем рівнянь у курсі алгебри 9 класу”.

Підсекція алгебри та математичного аналізу (керівник: І.Б.Ковальська, кандидат фізико-математичних наук, доцент, секретар: Н.М.Сорич, кандидат фізико-математичних наук, доцент) була представлена 6 доповідями. Тематика доповідей стосувалася дослідження методів січної площини розв’язування задачі найкращої у розумінні опуклої ліпшіцевої функції рівномірної апроксимації неперервного компактнозначного відображення скінченновимірним підпростором. Найкращою визнано доповідь кандидатів фізико-математичних наук, доцентів Н.М.Сорич та В.А.Сорич “Сумісне наближення деяких класів аналітичних функцій сумами Валле-Пуссена в рівномірній метриці”. До значимих можна віднести виступ канд. фіз-мат наук, доцента І.Б.Ковальської “Наближення нескінченно-диференційовних функцій узагальненими сумами Зігмунда” та кандидат фіз.-мат. наук, доцента У.В.Гудими “Критерії сильної єдиності екстремального елемента для задачі найкращої у розумінні опуклої функції рівномірної апроксимації компактнозначного відображення множини однозначних відображень”.

Робота секції інформатики (керівник: В.А.Федорчук, доктор техн. наук, професор, секретар: О.А.Смалько, к. п. н., доцент.) проходила згідно заявленої

програми. Тематика доповідей стосувалася побудови двосторонніх оцінок вихідного сигналу керованої електромеханічної системи. Було заслухано 15 доповідей із вказаної проблематики. Їх авторами є викладачі кафедри інформатики і методики викладання інформатики (В.А.Федорчук, В.А.Іванюк, О.Б.Розумовська, О.А.Смалько, Г.В.Кудрявцева, А.Б.Андруховський, В.В.Понеділок, М.О.Мястковська та ін.). Доповіді та їх обговорення активно залучили всіх учасників підсекції. Найкращими визнано доповіді: В.С.Щирби, к. ф-м. н., доцента “Дослідження некоректних екстремальних рівнянь”, В.А.Іванюка, к. т. н., старшого викладача кафедри інформатики “Метод розв’язування інтегральних рівнянь на основі неперервних дробів, О.В.Слободянюка, к. т. н., старшого викладача “Модель суб’єктивної оцінки якості телекомунікаційних послуг”.

Під час роботи підсекції фізики (керівник: Ц.А.Криськов, канд. фіз.-мат. наук, доцент, секретар: А.О.Губанова, канд. фіз.-мат. наук, доцент) заслухано 5 доповідей. Після дискусії кращими визнано доповіді викладачів кафедри: А.О.Губанової “Викладання геометричної оптики з використанням дистанційної форми навчання”, М.В.Беркешука, А.А.Криськова “Методика дослідження електрохімічних конденсаторів за допомогою зарядно-розрядного пристрою”, Т.С.Люби “Технологія синтезу і властивості твердих розчинів телуриду свинцю з вісмутом та сурмою”.

Перед початком роботи конференції було заплановано для заслуховування 65 доповідей. Вдалося заслухати 53 доповіді. Зміст усіх заслуханих доповідей оформлено у вигляді статей і подано до друку в університетський збірник.

Пропозиції:

1) В перспективі варто розробити систему преміювання кращих досліджень.

2) Виконання наукових досліджень експериментального характеру вимагає значних затрат часу, тому варто хоча б частково враховувати цей час у плануванні навчального навантаження викладачів.

3) Звернути увагу на організацію та умови проведення незалежного тестування з фізики, зокрема, на раціонально-логічне та почуттєво-ціннісне начало учня, а не тільки контролювання репродуктивної складової навчального процесу з фізики.

4) Варто подумати над колективною співпрацею в ході дослідження споріднених проблемам.

5) Покращити матеріально-технічну забезпеченість кафедри методики викладання фізики з метою підвищення якості сприйняття методичного матеріалу виступів фахівців на конференції та семінарах.

Секція Корекційної та соціальної педагогіки і психології

На факультеті корекційної та соціальної педагогіки і психології у ході роботи секції було заслухано наукові доповіді, що стосувалися проблем корекції, діагностики, соціального супроводу дітей з порушеннями психічного розвитку; загальної, педагогічної психології та психології особистості; психології

освіти і праці; соціальної педагогіки і соціальної роботи. Робота була організована у сімох підсекціях.

У ході роботи підсекцій кращими визнано такі доповіді: доцента Н.С.Гаврилової, яка у виступі “Поетапність формування цілісного уявлення про фонему” висвітлила поетапність формування цілісного уявлення про фонему; асистента Ю.В.Галецької, яка у виступі “Педагогічні фактори дезадаптації молодших школярів” розкрила особливості дезадаптації молодших школярів; доцента О.В.Гаврилова, який у виступі “Особливості психічного розвитку розумово відсталих дітей” відобразив особливості виховання розумово відсталих школярів, дав характеристику розумово-відсталіх дітей з легкою розумово відсталістю; доцента В.Е.Левицького, який у виступі “До питання про актуальність проведення елементів лабораторних робіт з природознавства у спеціальній школі для дітей з порушеним інтелектом” розглянув актуальні психолого-педагогічні проблеми формування комунікативних вмінь в учнів з порушеним інтелектом засобами використання лексичних, стилістичних, лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ; професора С.П.Миронової “Формування соціальної компетентності учнів з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти”; доцента О.В.Коган “Особливості соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах інтернатного закладу”; доцента М.П.Матвєєвої “Дослідження довірливості пізнавальної діяльності учнів з інтелектуальною недостатністю”; старшого викладача Н.І.Коваль “Інтерактивні методи формування громадянськості у старшокласників з вадами інтелекту”; асистента Н.М.Дідик “Акмеологія як наука про особистісну зрілість”; професора Т.В.Дуткевич “Корпоративна, організаційна, управлінська культура: розмежування понять”; доцента Н.П.Панчук “Психологічні особливості професійного становлення майбутнього вчителя”; доцента О.В.Савицької “Система психологічного супроводу у сучасному виші”; асистента О.С.Толкова “Сутність професійного саморозвитку працівників вищої школи”; доцента О.В.Гудими “Вплив вольових якостей на рівень навчальних досягнень молодших школярів”; старшого викладача Р.Т.Сімка “Загальна характеристика психічних станів засуджених до позбавлення волі”; старшого викладача Н.М.Гончарук “Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок дітей підліткового віку”.

Висловлено такі пропозиції:

- до проведення звітної наукової конференції варто залучати учителів і методистів зі шкіл;
- конференцію проводити в першій половині дня;
- до участі у конференції залучати студентів випускних курсів як співавторів.

Секція Економічних дисциплін

Робота секції проходила під керівництвом кандидата економічних наук, доцента П.А.Стрельбицького, у складі якої працювали три підсекції: “Економічної теорії”, яку очолював кандидат економічних наук, професор Ю.С.Латер;

“Економіки підприємства” – старший викладач А.П.Бурковський; “Управління персоналом і туризму” – кандидат педагогічних наук, доцент Н.Ю.Олійник.

У роботі підсекції “Економічної теорії” взяли участь 6 осіб, серед них професор, 3 старших викладачів і 2 асистенти. Усі доповіді висвітлюють актуальні проблеми політичної економії, макроекономіки, мікроекономіки та сучасних економічних теорій. У виступі старшого викладача І.В.Музичук акцент було зроблено на створенні оптимальних умов для формування соціальної економіки на Україні. Старший викладач Н.І.Мозолок темою свого дослідження обрала трактування інституціоналізації інноваційного розвитку економіки. Асистент М.О.Гофман продовжила дослідження в галузі сільського господарства – формування ринку продукції. Старший викладач О.М.Тігаренко свій виступ присвятила аналізу державних програм у ринковій економіці. Основні аспекти критеріїв наукоємності галузей промисловості в Україні знайшли своє відображення у тезах асистента кафедри В.Б.Буторіної.

Серед кращих виступів підсекція відзначила доповіді Н.І.Мозолок та В.Б.Буторіної.

У роботі підсекції “Економіки підприємства” із запланованих 10 взяли участь 9 осіб: 2 доценти, 3 старших викладачів, 4 асистенти. Розглядалися актуальні проблеми, які стосуються формування якості робочої сили; особливостей функціонування суб’єктів середнього та малого бізнесу.

Особливої уваги заслуговує доповідь, зроблена старшим викладачем О.С.Олійник про формування і використання персоналу підприємств спирто-продуктового підкомплексу.

Старший викладач О.М.Рибчинський у доповіді розкрив особливості реалізації безпеки підприємства й запропонував конкретні заходи їх удосконалення. У доповіді доцента А.М.Каньоси розкрито сутність менеджменту та його роль у підготовці вчителя. Доцент В.Є.Лучик акцентував увагу використанні моделі ефективності щодо державної регіональної політики.

Заслужують на увагу доповіді молодих науковців Н.В.Вишні про роль керівника в умовах антикризового управління, І.В.Лисак висвітлила проблемні аспекти розвитку підприємництва в Україні, О.С.Гіджеліцька розкрила основні напрямки інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості, В.Р.Чаплінський – про інтелектуальний капітал як важливий чинник економічного розвитку. Особливої уваги заслуговує доповідь про антикризову систему господарювання підприємств малого та середнього бізнесу (старший викладач А.П.Бурковський).

Серед кращих виступів підсекція відзначила доповіді О.С.Олійник, В.Є.Лучика, І.В.Лисак.

У роботі підсекції “Управління персоналом і туризму” взяли участь 7 науково-педагогічних працівників (3 доценти, 2 старші викладачі, 2 асистенти).

Доцент Н.Ю.Олійник зробила доповідь “Використання економічних знань на уроках базових дисциплін”, у якій проаналізувала методичний підхід щодо засвоєння економічних знань. Доцентом І.А.Андрейцевою проведено дослід-

ження особливостей економічної оцінки ефективності у персонал підприємства, розкрила методіку оцінювання ефективності витрат у персонал суб'єкта господарювання. Зацікавило присутніх питання оцінки кредитоспроможності агроформувань, висвітлене асистентом Н.В.Кузовенковою.

Старший викладач, кандидат географічних наук, І.І.Ковтуник висвітлила результати дослідження мікросередовища туристичного підприємства з метою підвищення якості функціонування туристичного бізнесу.

З доповіддю “Аутсорсинг персоналу: факти попиту зі сторони підприємства” виступила старший викладач Л.П.Дитко, яка зробила спробу проаналізувати стан зміни рівня якості життя найманих працівників.

Асистент О.В.Рарок у доповіді “Необхідність та проблеми розвитку малого бізнесу” окреслив місце малого бізнесу в економічній системі України.

Серед кращих виступів підсекції відзначила доповіді Н.В.Кузовенкової, Л.П.Дитко.

Секція висловила такі пропозиції:

- конференцію проводити в першій половині дня;
- бажано до участі у конференції долучати студентів випускного курсу (як співавторів досліджень).

Секція Природничих наук

На природничому факультеті робота проходила в одній секції Природничих наук, яка включала 4 підсекції – “Біології”, “Фізіології та валеології”, “Географії та картографії” і “Екології”. Було зроблено 27 доповідей, що свідчить про чисельні дослідження у різних напрямках природничих наук.

Слід відмітити кращі доповіді, виголошені на конференції. Так, у підсекції “Біології” вразили своєю науковою змістовністю та актуальністю доповідь М.Д.Матвеева “Динаміка гніздування граків у м.Кам’янці-Подільському” і М.О.Тарасенка “Фактори негативного впливу на популяції птахів родини Сорокопудові *Laniidae* та шляхи їх подолання”.

У підсекції “Фізіологія та валеологія” кращими доповідями визнано П.Д.Плахтія “Вплив фізичних тренувань і вживання тругневого гомогенату на зростання резервів киснезабезпечення організму пацюків”, І.В.Сущевої “Вплив навчального процесу на стан регуляторних систем організму школярів” та Л.С.Профімової “Очистка забрудненої в гальванічних виробництвах води від йонів важких металів”.

П.Д.Плахтій у своїй доповіді зазначив, що додавання в кормовий раціон тварин тругневого гомогенату призводить до значного збільшення ваги тіла, відносної ваги м’язів, вмісту в них міоглобіну. Встановлено також, що під впливом тругневого гомогенату істотно зростають резерви системи киснезабезпечення організму піддослідних тварин, що проявлялося зростанням вмісту еритроцитів і гемоглобіну в крові та міоглобіну в м’язах.

І.В.Сущева з’ясувала вплив навчальної діяльності на фізіологічну адаптацію підлітків, а саме: вплив специфіки навчання на рівень напруження регуляторних систем організму школярів.

Л.С.Трофімова у своїй доповіді зазначила необхідність очищення стічних вод гальванічних виробництв, які містять йони важких металів. Перспективним шляхом вирішення цього питання доповідачка вважає використання осадження сульфідів металів у катодному просторі електролізера.

У підсекції “Географії та картографії” кращими визнано доповіді В.М.Самара “Структура та динаміка річкової мережі в межах басейну р.Смогрич”, В.З.Миська “До питання про формування територіально-рекреаційної системи НПП “Подільські Товтри””, С.С.Придеткевича “Місце зооценозу в компонентній структурі ландшафту”. Так, В.М.Самар здійснив аналіз структури річкової мережі в межах басейну р.Смогрич, а також дав оцінку динаміки її трансформації протягом останнього століття.

В.З.Мисько на прикладі Національного природного парку “Подільські Товтри” охарактеризував умови і фактори, що впливають на формування територіальної рекреаційної системи. С.С.Придеткевич проаналізував основні концепції та підходи, що розкривають особливості взаємозв’язків між компонентами ландшафту. Доповідач зазначив місце та значення зооценозу в компонентній структурі ландшафту.

У підсекції “Екології” цікавою була доповідь І.В.Гарашук “Математичне моделювання в екології” та Т.В.Душанової “Вплив кислотних опадів на об’єкти історико-архітектурного заповідника «Кам’янець»”.

Загалом всі доповіді були цікавими, змістовними і викликали здорову наукову полеміку.

Пропозиції:

1. З метою активізації та популяризації наукової діяльності, запрошувати на конференцію студентів, науковців з НПП “Подільські Товтри”.
2. Проводити систематично наукові семінари та круглі столи з актуальних питань регіональних проблем охорони природи, збереження біорізноманіття тощо.

Секції педагогічного факультету

На педагогічному факультеті працювали 8 підсекцій у складі 3 секцій (“Теорії та методик дошкільної і початкової освіти”, “Теорії мовознавства і методики його викладання в школі”, “Мистецьких дисциплін”). Всього було заслухано 83 доповіді

Ухвала секцій:

1. Усі повідомлення та доповіді викладачів і аспірантів схвалити; відмітити активну наукову роботу викладачів, чітку організацію та проведення конференції. У звітному 2011 році на факультеті вийшли три збірники наукових праць “Педагогічна освіта: теорія і практика” (8–10 випуски), 2 студентських збірники за матеріалами звітної конференції студентів і магістрантів.

2. Пропагувати результати наукових досліджень викладачів серед вчителів району на всеукраїнських та міжнародних наукових форумах (секція “Теорії та методик дошкільної і початкової освіти”, керівник кандидат педагогічних наук, доцент І.О.Газіна).

3. Рекомендувати статті викладачів до друку у збірнику наукових праць за результатами звітної наукової конференції викладачів і аспірантів університету (секція “Теорії мовознавства і методики його викладання у початковій школі”).

4. Викладачі кафедри теорії, історії музики і гри на музичних інструментах науково-дослідну роботу спрямовують на забезпечення єдності наукової та навчально-методичної діяльності й поліпшення якості підготовки фахівців. Наукова діяльність відзначається позитивними результатами, динамізмом і спрямованістю на вирішення актуальних проблем й впровадження результатів НДР у практику. Така робота позитивно позначилася на кількісних та якісних показниках наукової діяльності кафедри (20 місце у рейтингу наукової роботи професорсько-викладацького складу кафедр університету).

Пропозиції підсекцій:

- викладачам наблизити коло педагогічних досліджень до завдань колективної теми (підсекція методики дошкільної і початкової освіти, керівник кандидат педагогічних наук, доцент Л.Б.Попова);

- при плануванні навчального навантаження науково-педагогічних працівників враховувати їх індивідуальний рейтинг з наукової роботи (підсекція “Теорії, історії музики та інструментального виконавства”, керівник – кандидат педагогічних наук, професор В.М.Лабунець);

- для достовірної звітності пропонувати науково-дослідному сектору домогтися вчасного видання матеріалів попередньої звітної конференції викладачів і аспірантів;

- відмітити змістовні виступи усіх викладачів. Зважаючи на актуальність і перспективність тем доповідей, рекомендувати їх авторам апробувати результати наукових досліджень у наукових методичних посібниках (підсекція – “Теорії і методик викладання математики і природознавства у початковій школі”, керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Н.Д.Моцик).

Секція Фізичної культури

Більшість викладачів факультету фізичної культури взяли участь у роботі наукової конференції. З доповідями виступили 50 викладачів, докторантів та аспірантів. Аналіз доповідей і повідомлень дозволяє зробити висновок, що спрямованість досліджень актуальна, охоплює широкий спектр проблем фізичної реабілітації та фізичного виховання дітей різного шкільного віку й студентської молоді.

До друку подано 61 статей.

Кращими визнані доповіді:

1. кафедра спорту і спортивних ігор – старшого викладача Е.Л.Левицького “Спорт і здоров’я спортсмена” та викладача М.В.Прозара “Характеристика особливостей ігрової спортивної діяльності у пляжному волейболі”;

2. кафедра медико-біологічних основ фізичного виховання і фізичної реабілітації – асистента Р.С.Бутова “Лікувальний масаж у системі фізичної реабілітації слабозорих дітей шкільного віку”.

3. кафедра легкої атлетики з методикою викладання – аспіранта А.Б.Ладиняка “Основи лижної підготовки дошкільнят”; аспіранта О.В.Ротара “Базова підготовка юних лижників”; старшого викладача В.О.Нечаєва “Основні положення охорони праці під час проведення уроків фізичної культури в школі”;

4. кафедра теорії і методики фізичного виховання – аспіранта А.О.Боднар “Олімпійська освіта в програмі педагогічної практики майбутніх вчителів фізичної культури”; старшого викладача Г.В.Бесарабчука “Особливості позаурочної виховної роботи з військовими ліцеїстами щодо формування готовності до служби в армії засобами фізичної культури”;

5. кафедра фізичного виховання – старшого викладача Ю.В.Юрчишина “Шляхи формування та оптимізації здорового способу життя студентської молоді”.

Пропозиції:

1. У наступному році викладачам кафедр передбачити тематику наукових досліджень, спрямованих на підвищення якості навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

2. Більш коректно і відповідально відноситись до написання та оформлення наукових статей.

3. Зобов’язати всіх без винятку викладачів брати участь у звітних науково-практичних конференціях університету.

4. Для кращого сприйняття викладеного матеріалу доповідачам використовувати мультимедійні засоби.

5. Відзначити кращі доповіді викладачів на пленарному засіданні університету.

Одержано 27 березня 2012 року

І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

Міжнародна науково-практична конференція “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”

Уперше з ініціативи науково-дослідного сектору та підтримки ректора професора О.М.Завальнюка 19–20 березня 2012 року у Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка було проведено міжнародну науково-практичну конференцію студентів і магістрантів “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”, співорганізаторами й учасниками якої виступили Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м.Кам’янець-Подільський, Україна), Білоруський

державний педагогічний університет імені Максима Танка (м.Мінськ, Республіка Білорусь), Ташкентська медична академія (м.Ташкент, Узбекистан), Казанський (Приволзький) Федеральний Університет (м.Казань, Російська Федерація), Інститут педагогіки Жешівського Університету (м.Жешів, Польща); науково-дослідний сектор; профспілкova організація студентів, аспірантів та докторантів; Рада молодих вчених; Студентське наукове товариство нашого університету.

Очолив оргкомітет конференції *Завальнюк Олександр Михайлович*, доктор історичних наук, професор, академік АН ВО України, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Співголовами виступили:

Карімов Шавкат Ібрагімович, доктор медичних наук, професор, академік АН Узбекистану, ректор Ташкентської медичної академії, Узбекистан;

Гафуров Ільшат Рафкатович, доктор економічних наук, професор, ректор Казанського (Приволзького) Федерального Університету, Російська Федерація;

Кухарчик Петро Дмитрович, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук Республіки Білорусь;

Станіслав Уліаи, професор, ректор Жешівського університету, Польща.

До організації і проведення міжнародної студентської наукової конференції долучилися члени оргкомітету:

Кеба Олександр Володимирович, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Конет Іван Михайлович, доктор фізико-математичних наук, професор, начальник науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Онуфрієва Ліана Анатоліївна, кандидат психологічних наук, доцент, заступник начальника науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Савчук Віктор Олексійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, проректор з міжнародних відносин і зв'язків з органами державної влади, самоуправління та засобами масової інформації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Моштак Микола Володимирович, голова профкому студентів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Ладияк Наталія Богданівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, голова Ради молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Слободянюк Олександр Васильович, кандидат технічних наук, старший викладач кафедри інформатики, голова Ради молодих вчених фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Газіна Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти, голова Ради молодих вчених педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Ковальчук Геннадій Петрович, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання, голова Ради молодих вчених факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Кришталюк Ганна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови, голова Ради молодих вчених факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Дідик Наталія Михайлівна, асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, голова Ради молодих вчених факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Сидорук Сергій Антонович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України, голова Ради молодих вчених історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Насмінчук Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, голова Ради молодих вчених факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Олійник Надія Юрївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління персоналом і туризму, голова Ради молодих вчених економічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Козак Максим Іванович, кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та методики її викладання, голова Ради молодих вчених природничого факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Каленик Максим Миколайович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри ремонту та експлуатації інженерного озброєння, голова Ради молодих вчених факультету військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Кашуба Зореслава Сергіївна, студентка 5 курсу факультету української філології та журналістики, голова Студентського наукового товариства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кожному студенту-учаснику було запропоновано роботу у секціях: історії та правознавства; філософії та релігієзнавства; мистецтва; музики; географії, екології, туризму, педагогіки та психології; корекційної педагогіки і психології; соціальної педагогіки і соціальної роботи; мовознавства; фізичного виховання, спорту та здоров'я людини; математики та фізики.

Усі учасники конференції подали й опублікували свої тези у матеріалах конференції “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”.

Загалом у науковому форумі взяли участь понад 80 учасників з 5 країн, які представляли такі вищі навчальні заклади: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м.Кам'янець-Подільський, Україна); Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (м.Київ, Україна); факультет образотворчого мистецтва і реставрації Львівської національної академії мистецтв (м.Львів, Україна); Львівська національна академія мистецтв (м.Львів, Україна); природничо-географічний факультет Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м.Вінниця, Україна); інформаційно-природничий факультет ПВНЗ "Галицька Академія" (м.Івано-Франківськ, Україна); гуманітарний факультет Національної металургійної академії України (м.Дніпропетровськ, Україна); Інститут педагогіки Жешівського Університету (м.Жешів, Польща); Стахановський навчально-науковий інститут гірських та освітніх технологій Української інженерно-педагогічної академії (м.Стаханов, Україна); філософський факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (м.Львів, Україна); Вища школа заводова (м.Санок, Польща); факультет спеціальної освіти Білоруського державного педагогічного університету ім. М.Танка (м.Мінськ, Республіка Білорусь); Казанський (Приволзький) Федеральний Університет (м.Казань, Російська Федерація); Слов'янський державний педагогічний університет (м.Слов'янськ, Україна); гуманітарний факультет Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (м.Горлівка, Україна); факультет іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету (м.Суми, Україна); факультет іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м.Чернівці, Україна); Інститут філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м.Вінниця, Україна); Хмельницький національний університет (м.Хмельницький, Україна); Національний медичний університет імені О.О.Богомольця (м.Київ, Україна); Ташкентська медична академія (м.Ташкент, Узбекистан); фізико-технологічний факультет Рівненського державного гуманітарного університету (м.Рівне, Україна).

У матеріалах міжнародної науково-практичної конференції студентів і магістрантів "Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень" відображено наукові здобутки науковців, студентів і магістрантів університету й інших вищих навчальних закладів України та зарубіжжя. Матеріали учасників конференції адресуються усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку наукової думки студентства і надруковані за ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №2 від 23 лютого 2012 року).

Рецензентами матеріалів конференції виступили: *В.М.Бріцин*, доктор філологічних наук, професор; *М.П.Ленюк*, доктор фізико-математичних наук, професор; *В.С.Прокопчук*, доктор історичних наук, професор.

Збірник "Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень", 19–20 березня 2012 р., Кам'янець-Подільський: Матеріали міжнародної науко-

во-практичної конференції студентів і магістрантів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 264 с. – Укр., рос., польс., англ., нім. вийшов накладом 300 примірників (15,35 ум. друк. арк.).

Сподіваємося, що міжнародна науково-практична конференція студентів і магістрантів “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень” на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка стане щорічною.

Одержано 27 березня 2012 року

Ю.В.Телячий

Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю” (м.Хмельницький, 1 березня 2012 р.)

1 березня 2012 р. на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю”. Ініціаторами її проведення виступила Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України з осередком у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Захід був включений до плану проведення наукових конференцій під егідою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України на 2012 р. Форум пройшов за підтримки егідою органів місцевої влади: Хмельницької обласної ради, управління освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації, а також Центру дослідження історії Поділля НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Хмельницького міського Товариства української мови імені Тараса Шевченка “Просвіта”. До складу організаційного комітету конференції ввійшли керівники ХГПА, представники органів влади та профспілкових організацій, НСК України, НАН України, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Хмельниччини.

На відкритті конференції до учасників з вітальним словом звернулися керівники області, а також ректор академії, доктор педагогічних наук, професор І.М.Шоробура, голова Хмельницького міського товариства української мови імені Тараса Шевченка “Просвіта” З.О.Діденко.

Варто зазначити, що саме члени осередку Хмельницької міської організації НСК України, науково-педагогічні працівники ХГПА виступили з ініціативою відновлення на базі академії проведення Всеукраїнської науково-практичної

конференції “Духовні витoki Поділля” (перша така конференція в серії “Творці в історії краю” відбулася 1994 р. в м. Кам’янець-Подільському). Після розгляду цієї пропозиції на засіданні Президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, було вирішено підтримати цю ідею, зокрема, щодо обрання напрямку дослідження ролі і значення жінки в історії Поділля.

Після розгляду цієї пропозиції на засіданні Президії Хмельницької обласної організації національної спілки краєзнавців України, було вирішено підтримати цю ідею, зокрема, щодо обрання напрямку дослідження ролі та значення жінки в історії Поділля. Члени організаційного комітету активно приступили до поширення інформації про запланований науковий форум серед навчальних закладів, просвітницьких, культурно-мистецьких, архівних, музейних установ України.

В пленарне засідання включили 9 доповідей (3 з них – у співдоповідях), які виголосили 12 доповідачів (з яких 5 – доктори наук, професори; 4 – кандидати наук, доценти).

Ректор академії доктор педагогічних наук, професор І.М.Шоробура розпочала роботу пленарного засідання із виступу про внесок поетеси Г.Й.Ісаєнко в літературну спадщину Поділля. Ректор Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор О.М.Завальнюк розкрив роль жіноцтва в становленні та розвитку Кам’янець-Подільського державного українського університету в 1918–1920 рр. Директор Центру дослідження історії Поділля НАН України при КПНУ імені Івана Огієнка доктор історичних наук, професор Л.В.Баженов зробив оглядовий екскурс про значення жінки в історії України (ХІ – поч. ХХІ ст.). Директор наукової бібліотеки КПНУ ім. Івана Огієнка доктор історичних наук, професор В.С.Прокочук розповів про внесок проф. І.І.Огієнка. Старші викладачі ХГПА Ю.І.Блажевич та О.І.Блажевич розкрили сторінки творчості подільської поетеси, співачки, композиторки Надії Пукас. Завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського доктор історичних наук, професор І.М.Романюк та аспірант цього ж університету М.А.Смірнов повідомили про роль баронеси Надії фон Мек у житті та творчості композитора П.І.Чайковського. Керівник центру огієнкознавства КПНУ імені Івана Огієнка кандидат філологічних наук, професор Є.І.Сохацька розповіла про значення Ольги Петлюри і Домініки Огієнко в державотворчих процесах 1917–1920 рр. Завідувач кафедри зарубіжної літератури та культурології ХГПА кандидат філософських наук, доцент І.Б.Слошевська виступила з темою “Домінанта любові і жіночі імена подільської культурно-мистецької історії”. Завершальний характер носив виступ проректора з науково-педагогічної роботи ХГПА кандидата історичних наук, доцента Ю.В.Телячого про творчий шлях хмельничанки, Народної артистки України Валентини Степової.

В процесі конференції працювали 4 секційні засідання:

1. Участь жінок Поділля в суспільно-політичному, суспільно-політичному,

соціально-економічному та громадському житті України (керівник: В.С.Лозовий – професор кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка, доктор історичних наук; секретар: В.Р.Адамський – викладач кафедри суспільних дисциплін ХГПА). Заслухано 37 виступів (з них 6 – у співдоповідях), 43 доповідачі, з яких 10 – докторів наук, професорів, 15 – кандидатів наук, доцентів; в т.ч. 2 доктори наук з Республіки Польща, 1 доктор наук із США).

2. Роль жінки в культурно-освітньому розвитку Поділля (керівник: О.М.Галус – проректор з наукової роботи ХГПА, доктор педагогічних наук, професор; секретар: С.М.Єсюнін – провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, кандидат історичних наук). Заслухано 20 виступів (з них: 6 – у співдоповідях), 29 доповідачів, з яких: 1 – доктора наук, професора, 7 – кандидатів наук, доцентів).

3. Жінка-подолянка в народному фольклорі (керівник: В.А.Філінюк – доцент кафедри української мови та літератури ХГПА, кандидат філологічних наук, доцент; секретар: С.В.Маховська – доцент кафедри української мови та літератури ХГПА, кандидат філологічних наук). Заслухано 11 виступів (з них 1 – у співповіді), 13 доповідачів, з яких: 1 – доктора наук, професора, 4 – кандидатів наук, доцентів).

4. Відомі подолянки (керівник: О.П.Григоренко – завідувач кафедри міжнародної інформації ХНУ, доктор історичних наук, професор; секретар: В.І.Слюзко – проректор з гуманітарної освіти, виховання та міжнародних зв'язків ХГПА, кандидат педагогічних наук, доцент). Заслухано 41 виступ (з них: 4 – у співдоповідях), доповідачі, з яких: 4 – доктори наук, професори, 12 – кандидати наук, доценти.

Всього взяли участь 134 дослідники (119 доповідей), з яких: 19 – доктори наук, професори, понад 50 – кандидатів наук, доцентів. Учасники ознайомилися з мистецькими виставками майстринь Н.І.Головачук, В.В.Бучківської, Г.В.Бучківської, з книжковою виставкою поетичних і прозових творів подільської поетеси Г.Й.Ісаєнко, бібліотекаря академії, яка напередодні відійшла у вічність, а також переглянули концертну програму викладачів та студентів ХГПА.

Загалом належний рівень організації та проведення форуму підтвердив вдалий вибір теми конференції, продемонстрував інтерес науковців та широкої громадської аудиторії до даної проблеми не лише на регіональному, а й на всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Одержано 27 березня 2012 року

І.М.Конет, В.А.Федорчук, В.С.Щирба

V Міжнародна наукова конференція “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації”

4–5 квітня 2012 року на базі фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка науковці з різних країн світу активно і творчо обговорювали актуальні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації, їх роль і значення для розвитку сучасної науки і техніки.

Організаторами наукового форуму були Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, Обчислювальний Центр імені А.А.Дородніцина Російської Академії Наук (Росія), OKAN UNIVERSITY (Istanbul, Turkish), Люблінський технологічний університет (Польща), Ташкентський університет інформаційних технологій (Узбекистан), Університет Вітаутаса Великого (Литва).

Програмний комітет очолював доктор технічних наук, професор Бейко Іван Васильович (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). Організаційний комітет працював під керівництвом декана фізико-математичного факультету нашого університету кандидата фізико-математичних наук, професора кафедри інформатики Щирби Віктора Самуїловича.

У роботі конференції брали участь вчені з Австрії, Азербайджану, Болгарії, Литви, Сирії, Узбекистану, Росії та з багатьох регіонів України. Вони представляли провідні наукові та вищі навчальні заклади, в яких проводяться інтенсивні наукові дослідження за тематикою конференції. Серед них – 12 докторів наук та 30 кандидатів наук, докторанти, аспіранти, магістранти вищих навчальних закладів України. Зауважимо, що у порівнянні з попередніми конференціями значно зросла кількість учасників, особливо зі Східного та Південного регіонів України.

4 квітня в 14 аудиторії фізико-математичного факультету конференцію відкрив доктор технічних наук, професор І.В.Бейко. З доповіддю “Наукова діяльність фізико-математичного Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010–2011 роках” перед учасниками конференції виступив начальник науково-дослідного сектору університету, доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет. Цікавими і змістовними, інколи дискусійними, були пленарні доповіді доктора технічних наук, професора І.В.Бейка (“Київський політехнічний інститут”), доктора фізико-математичних наук, професора Р.М.Черніги (Інститут математики НАН України, м.Київ), доктора фізико-математичних наук, професора І.М.Конета, доктора фізико-математичних наук, професора М.М.Личака (Інститут космічних до-

сліджень НАН та ДКА України), доктора технічних наук, професора А.Я.Бомби (Рівненський державний гуманітарний університет), доктора фізико-математичних наук, професора Я.М.Чабанюка (Національний університет “Львівська політехніка”), доктора фізико-математичних наук, професора Г.П.Чуйка (Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м.Миколаїв).

4–5 квітня конференція продовжувала роботу в режимі секційних засідань у навчальному корпусі фізико-математичного факультету. Працювали 5 секцій: 1) методи оптимізації та оптимального керування (керівники – І.В.Бейко, доктор технічних наук, професор, В.С.Щирба, кандидат фізико-математичних наук, професор кафедри інформатики), 2) системний аналіз і прийняття рішень (керівники – О.Є.Коваленко, кандидат технічних наук, доцент, О.В.Слободянюк, кандидат технічних наук, доцент кафедри інформатики), 3) математичне та комп’ютерне моделювання в прикладних задачах (керівники – А.Я.Бомба, доктор технічних наук, професор, В.А.Іванюк, кандидат технічних наук, доцент кафедри інформатики), 4) методи моделювання і прогнозування (керівники – І.М.Конет, доктор фізико-математичних наук, професор, В.А.Федорчук, доктор технічних наук, професор), 5) інформаційні технології в освіті (керівники – А.М.Кух, кандидат педагогічних наук, доцент, О.А.Смалько, кандидат педагогічних наук, доцент).

Робочими мовами конференції були українська, російська, англійська. Регламент роботи конференції (доповідь на пленарному засіданні – до 30 хвилин, на секційному – до 10 хвилин) дозволяв оприлюднити основні результати своїх досліджень доповідачеві і надавав можливість для дискусії та обговорення доповіді учасникам конференції.

Приємно відзначити, що активну участь у роботі конференції брали науковці нашого університету доктори наук, професори І.М.Конет, В.А.Федорчук, кандидати наук, доценти В.О.Гнатюк, У.В.Гудима, В.А.Іванюк, І.Б.Ковальська, С.О.Кріль, А.М.Кух, В.А.Сорич, Н.М.Сорич, О.В.Слободянюк, В.С.Щирба, викладачі та аспіранти А.Б.Андруховський, О.М.Кух, М.О.Мястковська, В.М.Пирогівський, Г.О.Пономаренко, К.С.Чевська, Т.О.Шамрай, О.Б.Розумовська, О.В.Щирба, студенти О.Г.Антонюк, Г.А.Вжишкевич, Б.В.Гузак, Т.О.Гула, В.А.Грищук, М.С.Михайловський, Н.М.Расеева, В.О.Язвінський.

У редакційно-видавничому відділі університету опубліковано тези доповідей учасників конференції.

Статті та наукові повідомлення будуть опубліковані у збірнику наукових праць “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації” та фахових збірниках “Математичне та комп’ютерне моделювання” (серія: фізико-математичні науки; серія: технічні науки).

Для учасників конференції було проведено екскурсію в “Стару фортецю” та вулицями нашого чудового міста.

Одержано 12 квітня 2012 року

І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

Звітна наукова конференція студентів та магістрантів університету за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році

Відповідно до розпорядження ректора 18–19 квітня 2012 року проведено наукову конференцію студентів та магістрантів університету за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році, присвячену 130-річчю від дня народження видатного українського вченого, державного діяча, фундатора і першого ректора університету Івана Огієнка. 18 квітня конференція відбувалася в режимі секційних засідань у навчальних корпусах факультетів університету. Працювали 17 секцій.

19 квітня проведено пленарні засідання на факультетах, на яких було підведено підсумки роботи секцій і підсекцій та намічено перспективні плани НДРС на 2012–2013 навчальний рік. На конференції відповідно до програми планувалося заслухати понад 1000 доповідей, більшу частину з яких і було виголошено.

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

На факультеті під час конференції працювали 2 секції (історії та філософських дисциплін).

Секція історії (керівник: С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор; секретар: В.В.Газін, кандидат історичних наук, доцент) працювала в такому форматі:

- Підсекція Археології, античної історії та середньовіччя (керівник: В.І.Якубовський, к.і.н., професор; секретар: С.А.Тимків, магістрант історичного факультету).

- Підсекція Нової історії України (керівник: А.Г.Філінюк, к.і.н., професор, секретар: А.В.Петрів, магістрант історичного факультету)

- Підсекція Новітньої історії України (керівник: В.І.Адамівський, к.і.н., доцент; секретар: В.В.Пагор, студент 5 курсу історичного факультету).

- Підсекція Проблеми українського націєтворення (керівник: А.А.Заводовський, к.і.н., доцент; секретар: М.П.Забродський, аспірант).

- Підсекція Всесвітньої історії (новий період) (керівник: Ю.А.Хоптяр, к.і.н., професор; секретар: В.О.Рендюк, студент 5 курсу історичного факультету).

- Підсекція Всесвітньої історії (новітній період) (керівник: І.І.Боровець, к.і.н., ст. викладач; секретар: А.В.Кінцал, студентка 5 курсу історичного факультету).

- Підсекція Регіональної історії (керівник: С.А.Сидорук, к.і.н., старший викладач; секретар: Л.Г.Мандибура, студентка 3 курсу історичного факультету).

- Підсекція Історіографії, джерелознавства та методики викладання історії (керівник: В.В.Газін, к.і.н., доцент; секретар: І.А.Шиманська, студентка 5 курсу історичного факультету).

Секція Філософських дисциплін, політології і соціології (керівники: В.В.Нечитайло, доктор історичних наук, професор; В.Н.Рокачук, кандидат філософських наук, доцент; секретар: В.С.Дудченко, кандидат філософських

наук, доцент) працювала в такому форматі:

- *Підсекція:* Історія філософії (керівник: О.С.Волковинський, кандидат філософських наук, старший викладач; секретар: І.Герасимова, студентка 2 курсу факультету іноземної філології).

- *Підсекція:* Проблем філософії (керівник: М.П.Плахтій, кандидат філософських наук, доцент; секретар: О.М.Кочмарська, студентка 3 курсу фізико-математичного факультету).

- *Підсекція:* Політології і соціології (керівник: О.В.Рибщун, кандидат соціологічних наук, доцент; секретар: О.О.Павлюк, студентка 2 курс, спец. "Політологія").

Робота конференції на історичному факультеті засвідчила декілька важливих моментів, на яких варто звернути увагу.

По-перше, було задекларовано рекордну кількість доповідей (213), що засвідчило значний інтерес студентства до участі в науковій конференції, а також доволі ефективну роботу викладачів факультету та функціонування наукових гуртків і проблемних груп, які працюють на факультеті. Окремі студенти висловили бажання взяти участь у роботі декількох підсекцій, що говорить про доволі широкі наукові інтереси студентства, бажання охопити широкий спектр тем, пропонувані викладачами.

По-друге, новинкою цього історичної конференції була поява нової підсекції "Проблеми українського націєтворення" (керівник – кандидат історичних наук, доцент А.А.Заводовський).

По-третє, керівництво підсекціями, поряд із знайомими й досвідченими професорами, здійснювали молоді викладачі, які цим самим отримували безцінний досвід проведення подібних заходів, організації наукової дискусії тощо.

По-четверте, вагому участь у підготовці та проведенні конференції взяло студентське наукове товариство історичного факультету (голова – студент 5 курсу Валентин Пагор). Зокрема, саме за його рекомендацій було визначено секретарів підсекцій. Вважаємо, що саме активізація діяльності СНТ має значні перспективи також у подальшій організації подібних наукових заходів.

По-п'яте, відзначимо, що традиційно конференція на історичному факультеті пройшла надзвичайно продуктивно (абсолютну більшість задекларованих доповідей було оприлюднено). Практично всі доповіді викликали інтерес аудиторії та жваву дискусію, під час якої студенти обмінювалися думками стосовно піднятих проблем.

По-шосте, вельми приємно відзначити ту деталь, що цього року в роботі конференції взяли участь студенти інших факультетів університету та учні загальноосвітньої школи (В.Кінь, учень 10 класу НВК м.Волочицьк; В.О.Кустливий, учень 10 класу Кам'янець-Подільського міського ліцею). Останнє дуже важливо в сенсі проведення профорієнтаційної роботи серед випускників шкіл, яка активно проводиться на історичному факультеті.

Також вельми приємно, що уже напередодні конференції, а також у найближчі дні після її проведення студенти активно подавали свої матеріали для

друку в збірнику наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету.

Звичайно не можна оминати й проблеми, з якими зіткнулася у цьому році організація та проведення конференції.

По-перше, цього разу конференція припала на вкрай несприятливий час. Через ущільнення навчального процесу робота конференції відбувалася в умовах навчального процесу, що призвело до нестачі аудиторного фонду (окремі підсекції змушені були працювати на кафедрах історичного факультету). Водночас частина студентів (1 курс) не могли взяти участь у конференції через необхідність присутності на заняттях.

По-друге, конференція співпала з сесією на заочному відділенні, що також спричинило проблеми з аудиторіями.

По-третє, уже традиційною проблемою постає необхідність ділити аудиторії з природничим факультетом, на якому заняття відбуваються в другу зміну, у той час, коли саме було призначено роботу конференції.

По завершенні роботи конференції, учасниками було визначено кращі доповіді та висловлено також пропозиції стосовно вдосконалення проведення конференції в наступні роки.

Серед пропозицій, які прозвучали від учасників конференції були такі:

1. Для проведення звітних наукових конференцій студентів і магістрантів виділяти окремий день.
2. Передбачати програмою не більше 10–12 доповідей у підсекціях так, щоб усі доповідачі мали можливість на свої виступи 10–15 хвилин.
3. Залучати до участі в конференції студентів інших вишів і студентів заочної форми навчання.

Отже, варто зазначити, що конференція засвідчила позитивні тенденції, які характеризують стан науково-дослідної роботи студентів на історичному факультеті. Все більше студентів, починаючи вже з 1–2 курсу, починають активно включатися в науково-дослідну роботу, вони охоче беруть участь у різноманітних конференціях (окремі цього року відбувалися власне за ініціативи студентів), у заходах, зініційованих студентським науковим товариством, у написанні конкурсних робіт та статей до збірників.

Хочеться відзначити доволі серйозну тематику, якою займаються студенти, що сприяє зростанню рівня кваліфікаційних робіт (бакалаврських, дипломних, магістерських), які захищаються на історичному факультеті.

ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

У студентській науковій конференції на факультеті української філології та журналістики взяла участь 180 студентів та магістрантів; працювало 3 секції (10 підсекцій). Керівниками було призначено: доктора філологічних наук, професора М.Г.Кудрявцева, кандидата філологічних наук, професора, завідувача центром огієнкознавства Є.І.Сохацьку, кандидата філологічних наук, доцента Л.І.Починок, кандидата наук із соціальних комунікацій, доцента, заступника декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу

О.І.Почапську-Красуцьку, доктора філологічних наук, професора М.С.Васьківа, доктора філологічних наук, професора Л.М.Марчук, кандидата педагогічних наук, доцента Н.О.Лаврусевич, кандидата філологічних наук, доцента А.С.Попович, кандидата філологічних наук, професора Н.Д.Коваленко, кандидата філологічних наук, професора, декана факультету української філології та журналістики Ю.О.Маркітантова, кандидата педагогічних наук, доцента В.В.Присакара.

Загалом, було заслухано 180 доповідей. Як видно із протоколів засідань секцій, усі доповіді викликали неабияке зацікавлення і жваву дискусію.

За підсумками роботи секцій, таємним голосуванням усіх присутніх призові місця було розподілено так:

I місце – Ж.Гвоздовська, О.Гриб, Л.Гудима, В.Рикун, Т.Житнюк, Ю.Спектор.

II місце – А.Гебда, А.Сухарська, З.Кашуба, Н.Піво, Т.Демах, Н.Когунь, Ю.Войтенко, В.Ковальчук, К.Грицай, Л.Побережна, Д.Яблонська, Д.Пташник.

III місце – В.Багрійчук, В.Наконечна, Т.Сенів, М.Брижак, О.Кремінська, І.Михайлюк, Т.Побережна, О.Стопнюк, Т.Лагутіна, Л.Храбровська, Г.Мельник, А.Шевчук.

Подяка – А.Волховська, Н.Андріюк.

Пропозиції:

Бажано об'єднати у часі проведення конференції на усіх факультетах, оскільки окремі студенти беруть участь у роботі кількох секцій.

ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Наукова конференція підбила підсумки НДР студентів та магістрантів факультету іноземної філології 2011–2012 навчального року і засвідчила зростання як кількісного, так і якісного показника цієї роботи. Учасники працювали в двох секціях *Мовознавства і Літературознавства* та у 18 підсекціях. Основні напрямки досліджень визначалися як проблематикою колективних тем, які розробляються на кафедрах факультету, так і проблемами індивідуальних наукових розвідок (курскових, бакалаврських, дипломних, магістерських робіт). У роботі підсекцій використовувалися різні форми роботи, що сприяло виникненню дискусій та ґрунтовному обговоренню проблем.

У семи підсекціях *Літературознавства* із заявлених у програмі 71 учасника з доповідями виступили 50, з них 35 – студентів, 15 – магістрантів.

Засідання підсекцій продемонструвало зростання інтересу студентів до літературознавчих проблем, достатню наукову зрілість студентів 4–5 курсів. Показово те, що в роботі підсекцій взяли участь студенти перших – третіх курсів, чії доповіді справили приємне враження і глибиною думки, і науковою новизною. Тематика доповідей засвідчула розмаїття наукових інтересів учасників конференції. У центрі уваги опинилися проблеми як російської, так і зарубіжної літератури, історії та теорії літератури, поетики, структури літературного твору та художнього образу, проблема жанрів та їх модифікацій, засоби художньої виразності, специфіка компаративного аналізу. Значну кількість

доповідей було присвячено дослідженню поетики творчості окремих письменників. Приємно вражає зростання наукового рівня досліджень студентів та магістрантів. Було відзначено кращі доповіді.

Секція *Мовознавства* була представлена 11 підсекціями.

В підсекції *Слов'янського мовознавства* з доповідями виступили всі заявлені у програмі учасники – 10 студентів, дослідження яких відповідають актуальним проблемам сучасної лінгвістики: найскладнішим процесам сучасної російської мови, особливостям перекладу та концептуального аналізу творів, історичному та сучасному коментарям фонетичних процесів тощо – і повністю узгоджені із сучасними досягненнями в різних галузях мовознавства. У своїх виступах студенти продемонстрували вільне володіння матеріалом і достатній рівень самостійності своїх досліджень.

Викладачами кафедри німецької мови було організовано роботу у двох підсекціях. У підсекції *Новітніх підходів у дослідженні сучасної німецької мови* було заслухано 9 доповідей із 9 заявлених. Основна увага зосереджена на подальшій розробці актуальних мовознавчих проблем у межах германістики. Зокрема, розглянуто питання інтерпретації художнього тексту, функціональні та дискурсивні аспекти у дослідженні сучасної німецької мови, основні тенденції розвитку сучасної німецької мови, англіцизми у сучасній німецькій мові.

У підсекції *Соціолінгвістичного та міжкультурного аспектів дослідження німецької мови* виступили всі заявлені у програмі студенти, в доповідях яких відбилися результати їх досліджень з лексикології, діалектології, історії німецької мови і т.і.

Проблеми англійської мови та загального мовознавства розглядалися у трьох підсекціях. Лінгвокультурні особливості дискурсу, манікулятивний дискурс, конотативність лексичних одиниць у тексті аналізувалися в доповідях студентів у підсекції *Лінгвістики тексту та дискурсивного аналізу*. Мова Інтернету, гендерний аналіз тексту, стилістичні особливості ідіостилю опинилися в центрі уваги учасників у підсекції *Лінгво-дидактичних особливостей мовних одиниць*.

У виступах учасників підсекції *Функціонально-когнітивного аналізу мови* було окреслено різноманітні актуальні проблеми лінгвістики.

В підсекції *Мовних явищ в аспекті інтерпретації та перекладу* було заслухано всі заявлені доповіді. Дослідження студентів та магістрантів відзначалися новизною та актуальністю; в них розглядалися лексико-граматичні трансформації в межах англо-українського перекладу, особливості науково-технічних текстів та їх переклад тощо.

В підсекції *Польської мови* було заслухано сім доповідей, виголошених студентами 5 курсу факультету іноземної філології. Студенти підготували свої виступи польською мовою, в яких знайшли відображення визначні історичні та культурні події польської держави. Всі виголошені на засіданні доповіді були рекомендовані до друку в щорічному збірнику матеріалів наукової конференції.

До роботи у підсекціях Англійської мови, Німецької мови, Іноземних мов було залучено студентів різних факультетів. І хоча іноземна мова не є їх профільючим предметом, їм вдалося продемонструвати свої знання і зацікавленість предметом. Основними напрямками їх досліджень були: актуальні проблеми лінгвістики, історичного, культурного, економічного життя.

Загалом усі студенти та магістранти у всіх підсекціях продемонстрували достатній рівень виконання своєї науково-дослідної роботи. Більшість доповідей засвідчили глибоку обізнаність студентів щодо стану дослідження проблем у сучасній науці, належний рівень їх методологічної підготовки, вміння представити найцінніші результати їх дослідницької роботи.

Цьогорічна конференція на факультеті іноземної філології засвідчила значну активність у науковій роботі студентів 4 та 5 курсів, що є запорукою високого рівня наукової підготовки майбутніх магістрантів. Доповіді студентів 4 курсу супроводжувались презентаціями, що сприяло загальному розумінню представленої проблеми та досягнутих результатів.

Розмаїття тем дещо ускладнювало формування підсекцій та зацікавленості широкої аудиторії в обговоренні представлених робіт. Але це свідчить про широке коло наукових інтересів студентів та їх керівників, що може виявитись значним потенціалом для участі студентів у всеукраїнських та міжнародних конференціях у майбутньому.

До публікації в університетський збірник було рекомендовано кращі статті студентів та магістрантів:

Робота у підсекціях показала, що критерієм “якісної наукової продукції” є зворотній зв’язок з аудиторією, коли доповідачі та слухачі творять єдиний науково-пізнавальний простір. Запитання, зворотні коментарі, пояснення, що мали місце під час обговорення доповідей, красномовно підтверджують це. Істотною перевагою як при презентації виступу, так і при його сприйнятті є використання мультимедійних засобів, що, з однієї сторони, значно “полегшують” подання та візуальне сприймання матеріалу, а, з іншої, вимагають значно більше зусиль, вмінь і навичок для їх ефективного використання. Підсумки роботи ще раз засвідчили, що студентська науково-практична конференція є єдиною, безальтернативною формою репрезентації сформованих вмінь та навичок науково-дослідної роботи.

Обговорення результатів конференції на пленарному засіданні дає підстави для визначення таких пропозицій щодо організації і проведення наукової конференції студентів та магістрантів:

- проводити конференцію в спеціально визначений для цього день, вільний від занять (наприклад, День науки);
- урізноманітнити форми проведення звітних конференцій;
- ширше застосовувати сучасні комп’ютерні технології;
- забезпечити роботу кожної із підсекцій мультимедійним обладнанням;
- при оцінюванні студентських доповідей викладачам кафедри звертати увагу на обов’язкове врахування вимог, що ставляться до робіт такого типу,

а саме: науковий характер дослідження, творчий підхід та новизну, особистий внесок студента в досліджувану проблематику, вміння самостійно окреслити проблему і пов'язати її з актуальністю досліджуваного питання та його практичним застосуванням;

- зобов'язати викладачів, незалежно від того, чи є вони науковими керівниками студентських дослідницьких робіт, активніше брати участь у роботі підсекцій з метою сприяння подальшому конструктивному обговоренню та об'єктивного розподілу призових місць;

- активніше залучати студентів молодших курсів до науково-дослідної роботи;

- залучати до участі в конференції учнів-членів МАН;

- запровадити практику проведення міжвузівських студентських конференцій;

- впроваджувати досвід організації та проведення студентських наукових Інтернет-конференцій.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Секція фізико-математичних наук працювала у складі 9 підсекцій: математичного аналізу, диференціальних, різницевих та інтегральних рівнянь; теорії інтегральних перетворень та рівнянь математичної фізики; методики математики; фізики; методики фізики; інновації в навчанні фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; інформаційних технологій; інформатики.

У роботі підсекції *Диференціальних, різницевих та інтегральних рівнянь* (керівник: В.А.Недокіс, кандидат фізико-математичних наук, старший викладач; секретар: К.О.Шамрай, магістрант фізико-математичного факультету) взяли участь 10 студентів. Заплановано було 6 доповідей, заслухано – 5.

У роботі підсекції *Теорії інтегральних перетворень та рівнянь математичної фізики* (керівник: М.А.Михацький, кандидат фізико-математичних наук, доцент, секретар: І.В.Алергуш, студент 5 курсу фізико-математичного факультету) взяли участь 10 студентів. Заплановано 6 доповідей, заслухано – 7.

Підсекція *Інновації в навчанні фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі* (керівник: В.В.Мендерецький, доктор педагогічних наук, професор; секретар: Я.В.Варварук, магістрантка фізико-математичного факультету) працювала у складі 18 осіб. Було представлено 14 доповідей, виголошено – 9.

Підсекція *Методики викладання фізики* (керівник: О.М.Семерня, кандидат педагогічних наук, доцент; Ясінська Юлія, магістрантка фізико-математичного факультету) працювала у складі 16 осіб. Було представлено 14 доповідей, виголошено – 8.

У роботі підсекції *Функціонального аналізу* (керівник: Н.М.Сорич, кандидат фізико-математичних наук, доцент, секретар: Т.В.Головата, студентка 5 курсу фізико-математичного факультету) із заявлених 16 доповідей, було виголошено 9.

У підсекції *Методики викладання математики* (керівник: Л.О.Сморжевський, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: А.В.Козловська, студентка

5 курсу фізико-математичного факультету) було заявлено 11 доповідей, а заслухано 5. Загалом у роботі взяли участь 19 студентів.

У роботі підсекції *Інформаційних технологій* (керівник: О.А.Смалько, кандидат педагогічних наук, доцент; секретар – А.С.Горбачевська, студент 4 курсу фізико-математичного факультету) було заявлено 17 доповідей, заслухано 10. Загалом у роботі підсекції роботи взяли участь 22 студенти.

У роботі підсекції *Фізики* (керівник: Ц.А.Криськов, кандидат фізико-математичних наук, доцент, секретар: О.В.Змерзлюк, студент 4 курсу фізико-математичного факультету) було заявлено 15 доповідей, заслухано – 10; загалом взяли участь 15 студентів.

Підсекція *інформатики* (керівник: О.В.Слободянок, кандидат технічних наук, Н.Б.Бобик, студентка 4 курсу фізико-математичного факультету) працювала у складі 24 студентів. Із представлених 18 доповідей було заслухано 10.

Перед початком роботи конференції було заплановано заслухати 130 доповідей, а було виголошено 73 доповіді. Кращі доповіді оформлено у вигляді статей і подано до друку до університетського та факультетського збірників.

Зауваження та пропозиції:

1. Не практикувати проведення наукових конференцій у переддень і в перший тиждень після великих свят, тому що це створює значні проблеми в організації та якісній підготовці студентів до виступів.

2. У майбутньому узаконити відповідними розпорядженням ректора університету не лише дату, але й час проведення наукових конференцій. Це унеможливить різні підходи до призначення часу проведення наукових конференцій різними кафедрами, факультетами та й окремими науковими керівниками.

СЕКЦІЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ

У підсекції *Логопедії та спеціальних методик*, керівник: О.В.Гаврилов, кандидат психологічних наук, доцент, секретар: О.Б.Белова, старший викладач, було заслухано 14 доповідей, а саме:

Л.С.Бойко, студентка 5 курсу з доповіддю на тему “Дослідження стану сформованості синтетичних структур у молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення”, у якій висвітила результати експериментального вивчення стану сформованості симультанно-сукцесивних синтезів в учнів з мовленнєвою патологією та нормою мовленнєвого розвитку;

А.Т.Холод, студентка 5 курсу з доповіддю “Результати дослідження стану сформованості лексичних умінь у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення”, у якій вона охарактеризувала стан сформованості лексичних умінь добору синонімів та антонімів у дітей шостого року життя із загальним недорозвитком мовлення;

А.А.Борціх, студент 4 курсу з доповіддю на тему: “Історія розвитку факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”, у якій розкрив особ-

ливості розвитку факультету у відповідності до виділених п'яти історичних періодів; охарактеризував динаміку розвитку факультету як самостійної вагової складової національного університету імені Івана Огієнка;

Н.З.Бабій, студентка 5 курсу з доповіддю “Індивідуальний підхід у роботі вчителя-логопеда у школі”, у якій розкрила питання практичного використання ігор та ігрових прийомів у спеціальних логопедичних групах шкільних закладів;

В.В.Голядинець, студентка 5 курсу, яка у своїй доповіді “Корекція порушень письма та читання у дітей молодшого шкільного віку” розглянула проблему корекції порушень письма та читання у молодших школярів;

О.А.Дончук, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Особливості корекції фонематичної сторони мовлення у дітей з порушеним інтелектом у першому класі спеціальної школи”, у якій розкрила результати теоретико-експериментального вивчення питання корекції фонематичної сторони мовлення дітей першого класу з порушеним інтелектом;

В.І.Жук, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Порівняльна характеристика розвитку усного зв'язного мовлення в учнів молодших класів з порушеним і нормальним інтелектом”, яка повідомила про результати теоретико-експериментального вивчення процесу оволодіння зв'язним мовленням учнями з порушеним і нормальним інтелектом молодшого шкільного віку;

А.Я.Каруценко, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Особливості формування усного зв'язного мовлення в учнів молодших класів з порушеним інтелектом”, у якій повідомила про результати теоретико-експериментального вивчення процесу оволодіння зв'язним мовленням учнями з порушеним інтелектом молодшого шкільного віку;

Л.В.Котляр, студентка 5 курсу у доповіді “Особливості корекції порушень звуковимови при відкритій ринолалії у дітей дошкільного віку” представила результати теоретичного та практичного дослідження проблеми корекції порушень звуковимови при відкритій ринолалії у дітей дошкільного віку;

О.Ф.Ледней, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Особливості навчання грамоти у спеціальній школі для дітей з порушеним інтелектом”, у якій продемонструвала результати узагальнення педагогічної практики щодо особливостей проведення букварного періоду у спеціальній школі для дітей з порушеним інтелектом;

О.М.Пилипенко, студентка 5 курсу у своїй доповіді “Корекція порушень емоційно-вольової сфери у дітей шкільного віку із заїканням” розкрила заїкання як проблему, пов'язану з порушенням емоційно-вольової сфери;

Т.М.Сандрак, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Корекція лексичної та граматичної сторін мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення”, у якій розкрила питання формування лексичної та граматичної сторін мовлення у дошкільнят із загальним недорозвиненням мовлення на фронтальних логопедичних заняттях;

О.І.Угренович, студентка 5 курсу виступила з доповіддю на тему “Формування граматичної сторони мовлення у старших дошкільників з III–IV рівнем

загального недорозвинення мовлення засобами ейдетики”, у якій звернула увагу на питання практичного використання ейдетичних методів та прийомів у спеціальних логопедичних групах дошкільних закладів.

У підсекції *Корекційної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку*, керівник: С.П.Миронова, доктор педагогічних наук, професор, секретар: Р.М.Калатіна, магістрантка факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології, було заслухано 11 доповідей.

У підсекції *Соціальної педагогіки і соціальної роботи*, керівник: Л.П.Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: Н.М.Дідик, асистент, було заслухано 12 доповідей студентів.

У підсекції *Загальної та практичної психології*, керівник: А.І.Шинкарюк, доктор психологічних наук, професор, секретар: О.В.Гудима, кандидат психологічних наук, доцент виступили з доповідями 6 студентів.

У підсекції *Психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи*, керівник: О.М.Вержиковська, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: А.В.Козак, асистент, було заслухано 15 доповідей.

У підсекції *Психології освіти та психології творчості*, керівник: Т.В.Дуткевич, кандидат психологічних наук, доцент, секретар: В.М.Сич, кандидат психологічних наук, доцент, було заслухано 20 доповідей.

Пропозиції:

1. Роботу студентської наукової конференції бажано розпочинати у першій половині дня – з 10 години.

2. На факультетах розробити для заохочення систему матеріального стимулювання кращих студентських доповідей.

3. Продовжити практику публікування кращих студентських статей у загальноуніверситетському збірнику наукових праць студентів та магістрантів.

4. Для ефективного проведення наукової конференції використовувати мультимедійні проєктори для презентабельності виступів студентів.

СЕКЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Керівник секції П.А.Стрельбіцький, кандидат економічних наук, доцент, секретар І.А.Андрейцева, кандидат економічних наук, доцент.

На факультеті працювали 3 підсекції: економічної теорії, економіки підприємства та управління персоналом і туризму. В роботі наукової конференції взяли участь студенти економічного і фізико-математичного факультетів. Було заслухано 60 доповідей. Виступи учасників відзначалися логічною побудовою виступів, змістовним викладом матеріалів досліджень, обґрунтованістю висновків та мали прикладний характер.

Рекомендації:

1. Роботу конференції доцільно розпочинати з 9 години.

2. Розробити систему матеріального стимулювання кращих студентських доповідей.

3. Продовжити практику публікування кращих студентських статей у загальноуніверситетському збірнику наукових праць студентів та магістрантів.

4. Для ефективного проведення наукової конференції забезпечити мультимедійними проєкторами, що сприятиме презентабельності наукових досліджень студентів.

СЕКЦІЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Наукова конференція на природничому факультеті проходила в одній секції Природничих наук і включала підсекції “Біології”, “Фізіології та валеології”, “Екології”, “Географії та картографії” і “Методики викладання”. Було заявлено 106 доповідей, що свідчить про чисельні дослідження у різних напрямках природничих наук. В кожній підсекції були присутні викладачі – наукові керівники студентів, студенти молодших курсів.

Конференція пройшла успішно, доповіді студентів супроводжувались демонстрацією відеопрезентацій. Високою була активність студентів, задавалось багато запитань доповідачам. Студентів, доповіді яких було відмічено як кращі, рекомендовано до участі у IV регіональній молодіжній науково-практичній конференції “Молоді дослідники – Природі Поділля”, яка відбулася 19 квітня 2012 року на базі Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за співорганізації НПП “Подільські Товтри”. Учасниками цієї конференції були також школярі міста та району.

Загалом конференція відбулася успішно, доповіді були цікавими, змістовними і викликали дискусії, що свідчить про зацікавленість слухачів до досліджень.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Звітна наукова конференція на педагогічному факультеті проходила у трьох секціях – теорії і практики дошкільної і початкової освіти; теорії і методики викладання мови в початковій школі; мистецьких дисциплін; 15-ти підсекціях: “Педагогіки, історії педагогіки” (керівник: В.В.Федорчук, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: О.В.Пулик, студентка 3 курсу); “Методики викладання української мови” (керівник: М.С.Гордійчук, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: Н.О.Печінка, студентка 4 курсу); “Дошкільної педагогіки” (Керівник: І.О.Газіна, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: А.В.Марушин, студентка 3 курсу); “Методики дошкільної освіти” (керівник: Л.Б.Попова, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: К.В.Макогонюк, студентка 4 курсу); “Теорії і методики викладання математики і природознавства у початковій школі” (керівник: О.С.Гнатенко, кандидат фізико-математичних наук, доцент, секретар: Л.М.Слівінська, студентка 4 курсу); “Теорії і методики викладання рідної мови в початковій школі” (Керівник – О.В.Мартіна, кандидат філологічних наук, доцент, секретар – Н.І.Омелянюк, студентка 5 курсу); “Методики викладання рідної мови. Розвиток комунікативних умінь в учнів початкових класів” (керівник підсекції – Г.В.Горох, кандидат філологічних наук, доцент, секретар – Н.Л.Чугаєвська, студентка 6 курсу); “Методики викладання іноземної (англійської) мови в початковій школі” (керівник підсекції – В.О.Каденко, старший викладач, секретар – А.І.Чухась, студентка 3 курсу); “Методики викладання іноземної (німецької) мови в початковій школі” (керівник підсекції

– Н.В.Гудима, кандидат філологічних наук, старший викладач, секретар – Р.Збаровська, студентка 4 курсу); “Образотворчого мистецтва” (керівник: І.В.Березина, кандидат архітектури, доцент, секретар: В.А.Віштакенко, асистент); “Декоративно-прикладного мистецтва, дизайну та архітектури” (керівник: І.С.Підгурний, кандидат мистецтвознавства, старший викладач, секретар: А.Г.Шулик, асистент); “Вокально-хорові дисципліни” (керівник: З.П.Яропуд, професор, секретар: О.С.Аліксійчук, доцент); “Методики музичного виховання і вокально-хорових дисциплін” (керівник: М.А.Печенюк, кандидат педагогічних наук, професор, секретар: Л.М.Воєвідко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання, вокалу і хорового диригування); “Теорії, історії музики” (керівник: Т.П.Карпенко, кандидат педагогічних наук, доцент, секретар: А.М.Боршуляк, кандидат мистецтвознавства, старший викладач); “Інструментального виконавства” (керівник: В.М.Лабунець, кандидат педагогічних наук, професор, секретар: І.Г.Маринін, кандидат педагогічних наук, доцент).

Загальна кількість секцій – 3, підсекцій – 15. Загалом у роботі конференції взяло участь 221 студент і магістрант.

Одночасно на конференції було заслухано доповіді студентів-дипломників та магістрантів, це стало попереднім прослуховуванням їх дипломних робіт (секція мистецьких дисциплін).

До початку конференції і під час її проведення у фойє педагогічного факультету діяла виставка “Українська лялька” (започаткована в 2010 році), на якій демонструвалися вироби гуртка “Умілі руки” (керівник А.Ф.Ковальчук), у мистецькому – виставка реставрованих полотен “Творчість минулого для майбутніх поколінь”, виготовлених студентами групи реставраторів.

Після засідання у підсекціях, викладачами було підведено підсумки роботи і визначено кращі доповіді, при цьому враховувалася думка і побажання аудиторії. Велися протоколи засідання підсекцій, витяги з ухвалою. Нагородження студентів на факультеті проводилося 24 квітня на засіданні ради факультету.

Велика кількість доповідей (198 статей), виголошених на конференції, увійшли до факультетських збірників студентських наукових робіт:

1. Збірник наукових праць студентів та магістрантів педагогічного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський: ТОВ “Друк-Сервіс”. – Вип VIII. – 2012. – 340 с. – увійшло 104 статті (19,76 др. арк.)

2. Збірник наукових праць студентів та магістрантів мистецьких спеціальностей педагогічного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський: ТОВ “Друк-Сервіс”. – Вип V. – 2012. – 312 с. – увійшло 94 статті (18,14 др. арк.)

3. Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень, 19-20 березня 2012 р., Кам’янець-Подільський: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і магістрантів. – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012 – 264 с. – увійшло 3 статті

студентів факультету (О.Вознюка, А.Калініної, С.Пухальського). 20 студентських робіт рекомендовано до друку в університетському збірнику.

Студенти факультету беруть участь у всеукраїнських і міжнародних конференціях. Так, студенти О.Вознюк (науковий керівник – М.А.Печенюк, кандидат педагогічних наук, професор кафедри методики музичного виховання вокалу і хорового диригування), А.Калініна (науковий керівник – Л.В.Мартинюк, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання вокалу і хорового диригування), С.Пухальський (науковий керівник – В.М.Лабунець, кандидат педагогічних наук, професор кафедри теорії, історії музики і гри на музичних інструментах) взяли участь у I Міжнародній науково-практичній конференції “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”, яка відбулася 19–20 березня 2012 року у Кам’янці-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Окрім цього, студенти педагогічного факультету спеціальності “Музичне мистецтво” С.І.Божумінська, О.М.Вознюк, Т.О.Разім (науковий керівник – М.А.Печенюк, кандидат педагогічних наук, професор кафедри методики музичного виховання вокалу і хорового диригування) взяли участь у Всеукраїнських конференціях і мають друковані статті у збірниках інших навчальних закладів, зокрема у збірнику “Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції”: Зб. матеріалів XIV Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 12-13 травня 2011 р.; у 3-т. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – Т.2.; студентка С.І.Божумінська взяла участь у Всеукраїнській студентській науковій конференції “Здобутки та перспективи педагогічної науки та практики в умовах інноваційної перебудови української національної освіти”, яка проходила в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, має друковану статтю у збірнику конференції зазначеного університету (науковий керівник – М.А.Печенюк, кандидат педагогічних наук, професор кафедри методики музичного виховання вокалу і хорового диригування).

Наукові досягнення студентів по кафедрі дошкільної і початкової освіти (2011–2012 рр.): студентки VI курсу Чорна Анастасія і Горпинюк Інна взяли участь у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальності “Дошкільне виховання”, яка проходила 20–22 квітня 2011 р. на базі Слов’янського державного педагогічного університету і нагороджені грамотою за національний дух та самопрезентацію “Подарунок дитині”.

Наукові досягнення і творчі успіхи студентів по кафедрі методики музичного виховання, вокалу і хорового диригування (2011–2012 рр.): найбільш активним у науковій і творчій роботі у 2011 році став студент 4 курсу спеціальності “Музичне мистецтво” Олександр Вознюк (науковий керівник М.А.Печенюк), який опублікував 4 статті у студентських збірниках наукових праць. Також у 2012 р. він подав до друку декілька статей. Студент бере активну участь у культурно-мистецькому житті університету, міста, області, зокрема, в концертах, у телевізійних програмах обласного телебачення “Мистецький канал”, музичних конкурсах і фестивалях різних рівнів. Основа його репер-

туару – народна пісня, вокальні твори вітчизняних і зарубіжних композиторів. Творчі досягнення О.Вознюка: лауреат I премії Міжнародного конкурсу українсько-польського мистецтва (Біла Церква Київської обл., 2011 р.); лауреат I премії II Всеукраїнського фестивалю-конкурсу “Пісенний край” імені М.К.Кондратюка (Полтава, 2011 р.); лауреат III премії II Всеукраїнського конкурсу імені Бориса Лятошинського (Київ, 2011 р.); лауреат III премії Всеукраїнського конкурсу студентів-вокалістів імені Ірини Маланюк (Івано-Франківськ, 2011 р.); лауреат III премії музичного конкурсу “Солоспів-2011”, який проходив у рамках Міжнародного кінофестивалю “Кінолітопис-2011” (Київ); презентував творчість Поділля на Міжнародному симпозиумі у м.Ополе як соліст (жовтень 2011 р., Польща); пройшов майстер-класи з сольного співу у Монтсеррат Кабальє, які проходили в Сарагосі (вересень 2011 р., Іспанія), про це свідчить сертифікат активного учасника.

Творчі успіхи О.Вознюка відзначає преса (“Голос України”, “Є! Поділля”, “Фортеця”, “Студентський меридіан”, “Українська музична газета”, “Подільянин”), сольні виступи записані на обласному радіо і телебаченні.

Творчі успіхи студентів по кафедрі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва (2012 р.): Горобець Вадим (студент 5 курсу), Стефанець Вадим (студент 1 курсу) – переможці (1 місце) Всеукраїнського фестивалю снігових скульптур “Казкова країна Буковель” у номінації “Снігова скульптура. За пластичне рішення”. 10–12.02.2012 р. (керівник – викладач кафедри С.І.Кляпетура); Римар Ірина (студентка 4 курсу), Захаров Ігор (студент 4 курсу) стали володарями Гран-прі Першого студентського фестивалю снігової скульптури “Кам’янець Сніжний”; Рудь Віталій (студент 3 курсу), Сидоренко Марія (студентка 3 курсу), Небесний Микола (студент 3 курсу) зайняли 1 місце на Першому студентському фестивалі снігової скульптури “Кам’янець Сніжний” (куратор проекту – С.І.Кляпетура). 20–26.02.2012 р., м.Кам’янець-Подільський). Горобець Вадим (студент 5 курсу), Кулик Олена (студентка 5 курсу), Горбатюк Віталій (студент 5 курсу) посіли 3 місце.

Творчі успіхи студентів по кафедрі теорії, історії музики і гри на музичних інструментах (2011–2012 рр.): Белінська Вікторія відзначена дипломом III Всеукраїнського конкурсу кобзарського мистецтва “Срібні струни” імені Зиновія Штокалка (Тернопіль, 2011 р.); Дует бандуристок: Грицак Тетяна і Вікторія Белінська відзначені дипломом “За збереження музичного фольклору” III Всеукраїнського конкурсу кобзарського мистецтва “Срібні струни” імені Зиновія Штокалка (Тернопіль, 2011 р.); Кондратьєв Семен відзначений дипломом III Всеукраїнського конкурсу кобзарського мистецтва “Срібні струни” імені Зиновія Штокалка (Тернопіль, 2011 р.); Дует бандуристок: Грицак Тетяна і Вікторія Белінська відзначені дипломом Всеукраїнського конкурсу патріотичної творчості “Червона калина” імені Зиновія Штокалка (с.Кобрин, Рівненської області, 2011 р.).

Пропозиції: відмітити роботу організаторів конференції; продовжувати проводити тематичні конференції, які активізують науково-дослідницьку

роботу студентів, спонукають до публікацій наукових досліджень; залучати до (пасивної) участі студентів різних курсів, особливо молодших.

СЕКЦІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

На факультеті фізичної культури працювали 5 підсекцій: “Теорії і методики фізичного виховання”, “Спорту і спортивних ігор”, “Медико-біологічних основ фізичного виховання і фізичної реабілітації”, “Легкої атлетики з методикою викладання”, “Фізичного виховання”.

У роботі секції “Фізична культура” взяли участь 98 студентів. З доповідями виступили 72 студенти і магістранти. Аналіз доповідей і повідомлень дозволяє зробити висновок, що спрямованість досліджень актуальна, охоплює широкий спектр проблем з фізичної реабілітації, фізичного виховання та спортивного тренування дітей різного шкільного віку і студентської молоді.

До друку подано 80 статей.

Окремо хочеться відзначити роботу підсекції “Фізичне виховання”, у якій брали участь не тільки студенти факультету фізичної культури, але й інших факультетів, які не є байдужими до проблем фізичного виховання та здорового способу життя, особливо студентської молоді.

На пленарному засіданні було відзначено грамотами і подяками кращі доповіді студентів та магістрантів:

Загалом конференція пройшла на належному науковому рівні, при високій активності студентів, що проявлялось не тільки в подачі інформації, але й у дискусії між слухачами та доповідачами.

Разом з тим була низка недоліків:

1. Не всі студенти та їх наукові керівники були присутні на секційних засіданнях, особливо це стосується студентів заочної форми навчання.
2. У деяких виступах не достатньо використовувались мультимедійні засоби.
3. Оформлення статей повинно відповідати вимогам, що висуваються до такого виду робіт.

Пропозиції:

1. У наступному році передбачити тематику наукових досліджень, спрямованих на підвищення якості навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

2. Більш коректно і відповідально відноситись до написання та оформлення наукових статей.

3. Для кращого сприйняття слухачами доповідачам використовувати мультимедійні засоби.

4. Відзначати кращі доповіді студентів та магістрантів на пленарному засіданні університету.

5. Зобов’язати всіх наукових керівників разом з виконавцями бути присутніми на секційних засіданнях конференції.

Як бачимо, студенти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011–2012 навчальному році мають гарні здобутки на науковій ниві, про що свідчать проведені конференції, публікації та нагороди

студентів. Сподіваємось, що і в наступному навчальному році студентство університету матиме ще кращі наукові напрацювання.

Одержано 26 квітня 2012 року

І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

IV міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин”

На сучасному етапі розвитку психологічної освіти в Україні передбачається вирішення актуальних, очікуваних та дискусійних питань, пов'язаних з підвищенням якості надання освітніх послуг, забезпеченням мобільності і креативності підходів до психолого-педагогічних процесів навчання, виховання, організації підготовки спеціалістів, які працюватимуть у нових соціально-економічних умовах.

Розвиток психологічної освіти, зростаючі запити суспільства на кваліфіковані, підготовлені згідно до вимог часу кадри, зумовлюють необхідність вирішення цілої низки питань у силу того, що психологічна освіта, як і освіта загалом, потребують удосконалення й об'єктивного висвітлення на конференціях та сторінках різних часописів.

З 2009 року щорічно у травні місяці проводиться спільно Інститутом психології ім. Г.С.Костюка НАПН України та Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин”, у якій постійно беруть участь понад 150 вітчизняних та зарубіжних науковців. За матеріалами конференції видаються тези її учасників.

У цьому році 22–23 травня проведено IV міжнародну науково-практичну конференцію “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин”, організаторами якої виступили: Національна академія педагогічних наук України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології, лабораторія психології навчання, лабораторія психології здоров'я, лабораторія педагогіки і психології вищої школи, науково-дослідний сектор, кафедра психології освіти, Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка (м.Мінськ, Республіка Білорусь), Ташкентська медична академія (м.Ташкент, Узбекистан), Казанський (При-

вольський) Федеральний Університет (м.Казань, Російська Федерація), Інститут педагогіки Жешівського Університету (м.Жешів, Польща), Тираспольський державний університет імені Тараса Шевченка (м.Тирасполь, Молдова).

Оргкомітет конференції очолили співголови:

Завальнюк Олександр Михайлович, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік АН ВО України, доктор історичних наук, професор;

Максименко Сергій Дмитрович, директор Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор;

Карімов Шавкат Ібрагімович, ректор Ташкентської медичної академії, доктор медичних наук, академік, Узбекистан;

Гафуров Ільшат Рафкатович, ректор Казанського (Приволзького) Федерального Університету, доктор економічних наук, професор, Російська Федерація;

Кухарчик Петро Дмитрович, ректор Білоруського державного педагогічного університету імені Максима Танка, член-кореспондент Національної академії наук, доктор технічних наук, професор, Республіка Білорусь;

Станіслав Уліаш, ректор Жешівського університету, професор, Польща;

Беріл Степан Йорданович, ректор Придністровського державного університету імені Тараса Шевченка, доктор фізико-математичних наук, професор, Республіка Молдова.

До складу оргкомітету конференції ввійшли:

Кеба Олександр Володимирович, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор філологічних наук, професор;

Болтівець Сергій Іванович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;

Чепелева Наталія Василівна, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, заступник директора Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;

Шинкарьюк Анатолій Іванович, доктор психологічних наук, професор, проректор із заочного навчання та зв'язках з навчальними закладами, завідувач кафедри загальної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Балл Георгій Олексійович, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;

Моляко Валентин Олексійович, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторією психології творчості Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;

Боришевський Мирослав Йосипович, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторією психології особистості Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;

Савчук Віктор Олексійович, проректор з міжнародних відносин і зв'язків з органами державної влади, самоуправління та засобів масової інформації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник;

Конет Іван Михайлович, начальник науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор фізико-математичних наук, професор;

Онуфрієва Ліана Анатоліївна, завідувач лабораторії психології навчання, заступник начальника науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат психологічних наук, доцент;

Співак Віталій Іванович, кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Савицька Ольга Вікторівна, завідувач навчально-науковою лабораторією педагогіки і психології вищої школи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат психологічних наук, доцент;

Дуткевич Тетяна Вікторівна, завідувач кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат психологічних наук, професор;

Дідик Наталія Михайлівна, асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, голова Ради молодих вчених факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

На відкритті конференції з вітальним словом виступили:

Завальнюк О.М., ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік АН ВО України, доктор історичних наук, професор; Максименко С.Д., директор Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, які висловили сподівання щодо ретельного висвітлення питань з тематики конференції у ході пленарних, секційних засідань та круглих столів і майстер-класів.

Особливий інтерес у учасників конференції викликали доповіді відомих науковців, які виступили на пленарному засіданні. Так у своєму виступі директор Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор Максименко С.Д. зробив спробу спрогнозувати розвиток особистості в умовах сучасних глобальних змін та теоретично проаналізував процес соціалізації особистості на тлі сьогоденних стрімких цивілізаційних змін. Індивідуальний розвиток людини, особистості стає за таких умов, з одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Усвідомлення цих закономірностей має визначати пріоритети наших зусиль, спрямованих на вдосконалення освіти та її наукового забезпечення.

На пленарному засіданні з доповідями також виступили:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор педагогічних наук, доктор-ад'юнкт Інституту педагогіки Жешівського Університету (Польща) “Опіка як моральний вибір вільної людини”;

Марек Палюх, професор надзвичайний Інституту педагогіки Жешівського університету, керівник Інституту Соціальної Праці; доктор габілітований гуманітарних наук у галузі педагогіки “Старість і старіння у філософсько-суспільному аспекті” (м.Жешів, Польща);

Мамонько О.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри олигофренопедагогіки, Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка “Особенности формирования навыков самообслуживания у детей дошкольного возраста с тяжелыми и (или) множественными нарушениями психического и (или) физического развития” (г.Минск, Республика Беларусь)

Кучеряну С.Г., кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии, Приднестровский государственный университет имени Тараса Шевченко “Особенности коммуникативной толерантности студентов педагогических специальностей” (г.Тирасполь, Республика Молдова);

Твардовская А.А., кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры специальной психологии и коррекционной педагогики, Институт психологии и педагогики Казанского (Приволжского) федерального университета “Изучение мыслительной деятельности детей младшего школьного возраста с детским церебральным параличом” (г.Казань, Российская Федерация);

Жигайло Н.І., доктор психологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка “Психологія духовного становлення молодого вченого” (м.Львів, Україна);

Мойсеєнко Л.А., доктор психологічних наук, професор кафедри вищої математики, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу “Шляхи активізації творчого мислення” (м.Івано-Франківськ, Україна);

Шинкарюк А.І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології, проректор із заочного навчання та зв'язках з навчальними закладами, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка “Особливості експериментального дослідження М.М.Ланге психомоторики” (м.Кам'янець-Подільський, Україна).

Після цього робота конференції продовжувалась у таких секціях:

- психологічні підвалини атрибутивних ознак особистості: функції, розвиток, здійснення;
- механізми трансформації структурних компонентів діяльності у власності особистості;
- проблеми розвитку, формування та соціалізації особистості;
- експериментальні дослідження в психології особистості;
- проблеми особистості і міжособистісних взаємин у навчально-виховному процесі;

- особливості збереження психічного здоров'я особистості;
- психологія міжособистісних взаємин у сфері професійної діяльності;
- психологічні механізми становлення цінностей особистості;
- психологія становлення цінностей особистості в онтогенезі;
- психолінгвістичний аспект дослідження розвитку особистості.

У перший день роботи конференції було проведено майстер-клас “Мета-теоретичне мислення у психотерапії” Щербинюю Л.Ф., кандидат психологічних наук, докторант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Гості конференції після секційних засідань здійснили екскурсії по Старому місту і в місто Хотин.

Учасники конференції мали можливість опублікувати свої статті у збірнику наукових праць “Проблеми сучасної психології” Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. З ініціативи ректора нашого університету Завальнюка Олександра Михайловича і підтримки директора Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України Максименка Сергія Дмитровича та виконанням їх доручення Онуфрієвою Ліаною Анатоліївною у квітні 2008 року було підписано угоду між Інститутом психології ім. Г.С.Костюка НАПН України та Кам’янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка про створення спільної лабораторії психології навчання (завідувач лабораторії – Онуфрієва Л.А.) і заснування вперше спільного збірника наукових праць “Проблеми сучасної психології”, який було зареєстровано у Міністерстві юстиції України (серія КВ №14574-3545Р від 11.11.2008 р.).

Ще у 2008 році вийшли перших два випуски цього збірника.

27 травня 2009 року відповідно до постанови Президії ВАК України (№1–05/2 від 27 травня 2009 року) збірник наукових праць “Проблеми сучасної психології” внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології, який видається за редакцією С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої.

На цей час вийшли друком 18 випусків збірника наукових праць “Проблеми сучасної психології”. Усі випуски збірника розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. У квітні 2012 року з 16 випуску збірника наукових праць “Проблеми сучасної психології” присвоєно міжнародний номер ISSN 2227-6246.

У наукових статтях, поданих учасниками конференції до збірника “Проблеми сучасної психології”, висвітлено результати сучасних теоретико-експериментальних досліджень з психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних дослідників; здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання. Наукові розвідки авторів присвячені актуальним проблемам психології, розраховані на фахівців-психологів, докторантів, аспірантів, магістрантів і студентів спеціальностей психологічних факультетів, а також на всіх, хто цікавиться сучасними проблемами психології.

Як бачимо, спільно Інститутом та Університетом зроблено велику роботу у напрямку розширення наукової співпраці. Надіємося у майбутньому також на вагомі результати у спільній науковій діяльності.

Підсумовуючи роботу конференції, її учасники відзначили чітку роботу організаційного комітету та висловили особливу подяку на адресу керівництва нашого університету і Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України і прийняли резолюцію щодо необхідності щорічного проведення науково-практичної конференції з обраної тематики з метою обміну інформацією, апробацією результатів теоретико-експериментальних пошуків, а також визначення досліджень на перспективу.

Загалом у роботі конференції IV міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин” взяли участь понад 200 осіб з України, серед яких понад 60 молодих вчених та 13 учасників із зарубіжних країн. Серед учасників конференції – 10 студентів і магістрантів. У роботі конференції взяли участь науковці із 79 навчальних закладів і установ із 6 країн (Республіка Білорусь, Російська Федерація, Польща, Республіка Молдова, Узбекистан і Україна).

Одержано 7 червня 2012 року

І.М.Конет

Міжнародна конференція “Теорія наближення функцій та її застосування”

28 травня – 3 червня 2012 року на базі фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проведено міжнародну наукову конференцію з теорії наближення функцій, присвячену 70-річчю від дня народження доктора фізико-математичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України О.І.Степанця (1942–2007).

Народився Олександр Іванович Степанець 24 травня 1942 року в селі Комарівка Борзнянського району Чернігівської області в сім’ї вчителів. У 1959 році закінчив зі срібною медаллю Комарівську середню школу. Після закінчення школи працював у місцевому колгоспі. У 1960 році вступив на механіко-математичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, після закінчення якого почав працювати у відділі теорії функцій Інституту математики Академії наук України.

21 січня 1969 року Олександр Іванович захистив кандидатську дисертацію “О некоторых линейных процессах приближения функций” (науковий керівник – член-кореспондент АН УРСР В.К.Дзядик).

21 травня 1974 року захистив докторську дисертацію “Исследования по экстремальным задачам теории суммирования рядов Фурье”.

У 1982 році Олександр Івановичу присвоєно вчене звання професора, а в 1998 році – звання “Соросівський професор”.

О.І.Степанець – видатний фахівець у галузі теорії наближення функцій дійсної та комплексної змінної, теорії рядів Фур’є та гармонійного аналізу, теорії екстремальних задач. У 80–90-х роках минулого століття Олександр Іванович запропонував новий підхід до класифікації періодичних функцій, суттєво узагальнив поняття похідних, які використовуються в теорії наближення.

З листопада 1990 р. О.І.Степанець очолював відділ теорії функцій, а з липня 1996 року обіймав посаду заступника директора Інституту математики НАН України з наукової роботи.

У грудні 1997 року Олександр Іванович обраний членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю “Математика”.

У списку публікацій вченого – 7 монографій та понад 200 наукових статей. Результати його досліджень здобули широке визнання як в Україні, так і за кордоном, про що свідчить перевидання монографій Олександра Івановича англійською мовою.

О.І.Степанець створив наукову школу, що об’єднує математиків, які успішно працюють у різних наукових та освітніх центрах в Україні та за її межами. Нині серед його учнів уже дев’ять докторів та 34 кандидати фізико-математичних наук, у тому числі доценти кафедри алгебри і математичного аналізу нашого університету Н.М.Сорич, І.Б.Ковальська, Ю.В.Гнатюк, У.В.Гудима, доцент кафедри диференціальних рівнянь В.А.Сорич.

Олександр Іванович був почесним професором Волинського державного університету та Слов’янського державного педагогічного університету. У 2002 році йому присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”. О.І.Степанець – лауреат Республіканської премії ім. М.Островського (1974 р.) за “Цикл работ по экстремальным задачам теории суммирования рядов Фурье”, премії НАН України ім. М.Остроградського (2000 р.) за “Сукупність праць з теорії наближення функцій”, премії НАН України ім. М.Крилова (2007 р.) за “Сукупність праць із сучасних методів теорії апроксимації та інтерполяції”.

У червні 1992 року під керівництвом Олександра Івановича в Кам’янець-Подільському державному педагогічному інституті проведено першу математичну школу “Ряди Фур’є – теорія і застосування”, а в липні 1997 року – другу математичну школу “Ряди Фур’є – теорія і застосування”.

На превеликий жаль, 13 жовтня 2007 року Олександр Іванович Степанець раптово помер у м.Києві. Похований 16 жовтня 2007 року на міському кладовищі (Берковці) м.Києва. У пам’яті всіх, хто спілкувався з Олександром Івановичем, він залишився відкритою, чуйною, доброзичливою, доброю і скромною людиною, вірним товаришем, яскравим, мудрим педагогом і видатним ученим.

Організаторами цього річного наукового форуму були Інститут математики НАН України та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Організаційний комітет конференції очолювали академік НАН України, директор Інституту математики НАН України А.М.Самойленко та ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка академік АН ВО України О.М.Завальнюк.

У роботі конференції брали участь 127 осіб, у тому числі 29 докторів наук та 67 кандидатів наук. Серед учасників конференції були представники 12 країн (Абхазії, Австрії, Азербайджану, Бразилії, Грузії, Індії, Кіпру, Німеччини, Польщі, Росії, США, Туреччини). 16 учасників представляли країни СНД, 17 – країни далекого зарубіжжя.

28 травня о 14.00 конференція розпочала роботу в актовому залі університету. Зі вступним словом виступив ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка академік АН ВО України О.М.Завальнюк, в якому коротко окреслив історію та наукові здобутки колективу університету. Зі спогадами про О.І.Степанця та їх творчу співпрацю в Інституті математики НАН України поділився академік НАН України А.М.Самойленко. Далі конференція продовжила роботу в режимі пленарних та секційних засідань. Учасниками конференції виголошено 17 пленарних та 84 секційних доповідей.

Для учасників конференції було організовано екскурсію нашим містом, в Хотинську фортецю, Бакоту, а також товариську вечерю.

Активну участь в організації і проведенні конференції брали випускники фізико-математичного факультету М.Брамнік, О.Чижевська, А.Фурман, Г.Пугач, І.Пукас, Я.Яремчук, С.Гальчин.

За матеріалами роботи конференції у видавництві Інституту математики НАН України опубліковано збірник тез.

Одержано 14 червня 2012 року

І.М.Конет, Ю.В.Теплінський

Міжнародна конференція “Диференціальні рівняння та їх застосування”

6–8 червня 2012 року на базі фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проведено міжнародну наукову конференцію з диференціальних рівнянь, присвячену 70-річчю від дня народження доктора фізико-математичних наук, професора,

лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Д.І.Мартинюка (1942–1996).

Народився Дмитро Іванович Мартинюк 11 березня 1942 року в селі Іванківці Дунаєвцького району Хмельницької області в сім'ї селян-колгоспників. У тому ж 1942 році батько загинув на фронті. Непростим було дитинство Дмитра Івановича, зазнав і голоду, і злиднів. Освіту здобув у Іванківській семирічній та в Горчичнянській середній школах. У 1957 році вступив до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, після закінчення якого у віці 20 років був залишений асистентом кафедри математики.

У 1965 році вступив до аспірантури Інституту математики АН УРСР, де під керівництвом академіка Ю.О.Митропольського почав займатися дослідженням диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу запізнюючого типу. У 1967 році достроково закінчив аспірантуру та в жовтні того ж року успішно захистив дисертацію “Периодические решения нелинейных систем дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом” на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук.

З 1 вересня 1967 року Дмитро Іванович зарахований асистентом кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь Київського державного університету, в 1968 році обраний на посаду старшого викладача кафедри, а в 1969 році – доцента кафедри.

Читаючи в університеті спеціальні курси з теорії диференціальних рівнянь, Дмитро Іванович постійно й успішно займається науковою роботою. У 1969 р. виходить його перша книга “Лекции по теории колебаний систем с запаздыванием”, а в 1970 році – монографія “Лекции по теории устойчивости решений систем с последствием”.

У 1982 році Д.І.Мартинюк успішно захистив докторську дисертацію “Периодические и квазипериодические решения дифференциально-разностных и разностных уравнений”. У 1983 році його було обрано за конкурсом на посаду професора кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь. Працюючи на цій посаді, Дмитро Іванович читав загальний курс лекцій з теорії диференціальних рівнянь, інтегральних рівнянь, диференціально-різницевих рівнянь, різницевих рівнянь. Викладацька діяльність плідно поєднувалася з науковою роботою. Результати його досліджень опубліковані в численних наукових статтях та у шести монографіях, які присвячені сучасним досягненням якісної теорії диференціально-різницевих і різницевих рівнянь.

У 1985 році наукові досягнення Д.І.Мартинюка були відзначені Державною премією України в галузі науки і техніки.

З 1988 по 1995 роки професор Д.І.Мартинюк очолював кафедру математичної фізики механіко-математичного факультету Київського університету, поєднуючи в цей час наукову роботу з педагогічною діяльністю. Він виховав 9 кандидатів наук і залишився для цих людей не тільки науковим керівником, але й мудрим наставником і чуйним товаришем. Протягом багатьох років Д.І.Мартинюк був членом Вченої ради механіко-математичного факультету,

спеціалізованих рад з присудження наукових ступенів кандидатів і докторів наук у Київському університеті й Інституті математики НАН України.

У 1995 році в зв'язку з погіршенням стану здоров'я Дмитро Іванович за власним бажанням залишає посаду завідувача кафедри математичної фізики і повертається на кафедру інтегральних та диференціальних рівнянь, де й працює до останнього дня свого життя – 27 жовтня 1996 року.

У травні 2002 року Інститутом математики НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Кам'янець-Подільським державним педагогічним університетом була проведена міжнародна конференція "П'яті Боголюбовські читання", присвячена 60-річчю від дня народження Д.І.Мартинюка.

У пам'яті всіх, хто спілкувався з Дмитром Івановичем, він залишився відкритою, чуйною, доброзичливою, доброю і скромною людиною, вірним товаришем, яскравим, мудрим педагогом і талановитим вченим.

Організаторами цього річного наукового форуму були Інститут математики НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Організаційний комітет конференції очолювали академік НАН України, директор Інституту математики НАН України А.М.Самойленко, академік НАН України, завідувач кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка М.О.Перестюк, академік АН ВО України, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка О.М.Завальнюк.

До складу оргкомітету входили академіки НАН України О.І.Луковський, В.Л.Макаров, член-кореспондент НАН України В.В.Шарко, доктори фізикоматематичних наук, професори В.В.Кириченко, В.Г.Самойленко, О.М.Станжицький, Ю.В.Теплінський, І.М.Конет, доктор філологічних наук, професор О.В.Кеба, кандидати фізикоматематичних наук, доценти В.С.Щирба, В.Г.Паньков, А.І.Юрчик, В.І.Кравець.

У роботі конференції брали участь 3 академіки, 9 докторів наук, 20 кандидатів наук, 3 аспіранти, серед яких були представники Білорусії, Грузії, Казахстану, Польщі.

6 червня о 14.00 конференція розпочала роботу. Зі вступним словом і спогадами про Д.І.Мартинюка виступив академік НАН України А.М.Самойленко. Далі конференція продовжила роботу в режимі пленарного засідання, на якому з цікавими і змістовними доповідями виступили академік НАН України М.О.Перестюк, академік АН Грузії І.Т.Кігурадзе, доктори фізикоматематичних, професори І.М.Конет (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка), О.М.Станжицький (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Я.Й.Бігун (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

7 червня о 10.00 конференція продовжила роботу в режимі секційного засідання під керівництвом І.М.Конета. Було виголошено 25 доповідей.

Особливу зацікавленість учасників конференції викликали доповіді: В.А.Гайка (Національна академія наук, Білорусія), Г.Є.Самкової (Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова), А.О.Шкуріної (Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова), В.А.Ферука (Інститут математики НАН України), О.Є.Пірус (Слов'янський державний педагогічний університет), Г.І.Сливка-Тилищак (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), І.І.Клевчука (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), П.Ф.Самусенка (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова), Н.В.Шарай (Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова), О.О.Покутного (Інститут математики НАН України), О.О.Самойленко (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), О.В.Карпенко (Національний технічний університет України "КПІ").

8 червня учасники конференції поклали квіти на могили Д.І.Мартинюка у с.Іванківці Дунаєвського району Хмельницької області.

Для учасників конференції було організовано екскурсію нашим містом, а також товариську вечерю.

За матеріалами роботи конференції у видавництві "Аксіома" опубліковано збірник тез.

Одержано 14 червня 2012 року

В.С.Прокопчук, О.В.Веселовська

Всеукраїнська науково-практична конференція

21 червня цього року на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція "Степан Сірополко – освітянин, науковець, бібліотекознавець". Її організаторами виступили наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Степан Онисимович Сірополко – видатний український вчений, громадський і політичний діяч, патріот. З 25 грудня 1919 р. по 11 травня 1920 р. він завідував фундаментальною бібліотекою Кам'янець-Подільського державного українського університету і зробив значний внесок у формування університетської книгозбірні.

Пленарне засідання вітальним словом відкрив ректор університету професор О.М.Завальнюк й оголосив доповідь "Степан Сірополко і освітні процеси в Україні (1917–1920)". Доповідач відзначив, що з різних чинників поширення

освіти в Україні С.О.Сірополко поставив на чільне місце школу. Проте, не маючи змоги на сторінках свого дослідження висвітлити з належною повнотою навчально-дидактичний бік шкільної справи і ті педагогічні ідеї, що впливали на її розвиток, планував присвятити цій проблематиці окремі розвідки з історії педагогіки в Україні. Як зазначив О.М.Завальнюк, цікавість до цієї теми сучасних дослідників визначається актуальністю проблем, яких торкається вчений, і вирішення яких, згідно з засадами сповідуваних ним ідей, може прислужитися інтересам майбутнього.

Учасники і гості пленарного засідання заслухали доповіді доктора історичних наук, професора Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича П.П.Брицького “Степан Сірополко – видатний педагог, бібліотекознавець та історик освіти в Україні”, доктора історичних наук, професора, керівника Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка Л.В.Баженова “Проблеми періодизації історії України в творчості С.О.Сірополка”, кандидата історичних наук, доцента, проректора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Ю.В.Телячого “Культурно-просвітницька діяльність Петра Холодного в дослідженнях С.О.Сірополка”.

У доповіді доктора історичних наук, професора, директора Наукової бібліотеки Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка В.С.Прокопчука “Бібліотечна діяльність С.О.Сірополка в Кам’янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920 рр.)” на підставі аналізу архівних документів була висвітлена діяльність С.Сірополка на посаді керівника фундаментальної бібліотеки Кам’янець-Подільського державного українського університету, яку він очолював із 25 грудня 1919 р. по 11 травня 1920 р. За цей час йому вдалося вибудувати структуру управління закладом на засадах демократії, організувати діяльність Бібліотечної ради, розробити нормативну базу бібліотеки, спрямувати колектив на опанування основами бібліотечної справи та бібліографії. В університетській бібліотеці було впроваджено децимальну систему класифікації, створено алфавітний і систематичний каталоги, в умовах блокадного Кам’яця-Подільського сформовано документальний фонд, який в основному забезпечував потреби навчального процесу та науково-дослідної діяльності. Відзначив доповідач також важливе наукове та практичне значення опублікованої в цей час праці С.Сірополка “Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла”.

Відбулись секційні засідання, під час яких з доповідями і повідомленнями виступили кандидат історичних наук, директор Інституту науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського О.М.Василенко (“Роль С.Сірополка в галузі бібліотечної статистики”), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського О.В.Воскобойнікова-Гузєва (“Вивчення наукових ідей С.Сірополка в контексті сучасних підходів до удосконалення бібліо-

течної справи”)), кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи НТБ Національного університету “Львівська політехніка” Н.Е.Кунанець (“Праця С.Сірополка “Короткий курс бібліотекознавства” в контексті розвитку теоретичних засад бібліотечної справи на західноукраїнських землях”).

Особливий інтерес викликав огляд виставки “Видатний просвітянин і громадський діяч С.О.Сірополко”, який зробила завідувача науково-бібліографічним відділом наукової бібліотеки Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Т.М.Опря. Виставка була представлена у трьох рубриках:

1. праці С.О.Сірополка;
2. праці відомих дослідників постаті видатного вченого. Особлива увага була приділена біобібліографічному покажчику Т.І.Ківшар “Степан Онисимович Сірополко”, який вмістив бібліографію праць вченого, а також відомості про його життєвий і творчий шлях;
3. праці викладачів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, які висвітлюють наукову діяльність С.О.Сірополка під час його праці в 1919–1920 рр. у Кам’янець-Подільському державному українському університеті.

Під час конференції був презентований бібліографічний покажчик “Просвітницький рух на Поділлі (1906–2011)”, перший в серії “Хмельниччина краєзнавча”. Він вмістив бібліографічну інформацію про виникнення і діяльність Подільської “Просвіти” впродовж 105 років, її внесок у культурно-освітнє життя України, гуртування й патріотичне виховання краян.

На підсумковому засіданні учасники конференції заслухали інформацію керівників секцій та виробили рекомендації:

1. рекомендувати вченій раді університету обрати С.О.Сірополка “Почесним членом колективу Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”;
2. видати друком ґрунтовне дослідження, присвячене С.О.Сірополку, його багатогранній діяльності;
3. видрукувати його вибрані твори;
4. встановити меморіальну дошку, яка засвідчувала б роль С.О.Сірополка в розбудові Кам’янець-Подільського державного українського університету в добу УНР;
5. назвати одну з вулиць Кам’янца-Подільського іменем С.О.Сірополка;
6. надати ім’я С.Сірополка одній з кращих бібліотек України;
7. зініціювати дисертаційне дослідження наукової та творчої діяльності С.О.Сірополка;
8. залучати викладачів, магістрантів та студентів до дослідження його педагогічної спадщини;
9. проводити круглі столи, читання, конференції, присвячені С.О.Сірополку та його науковій спадщині.

Конференція “Степан Сірополко – освітянин, науковець, бібліотеко-знавець” засвідчила велику зацікавленість науковців, викладачів і бібліотечних працівників проблемами сірополкознавства, формуванням його джерельної бази та нових напрямів досліджень у контексті сучасних педагогічних і бібліологічних знань. Всеукраїнська науково-практична конференція зробила свій внесок у дослідження творчості видатного українського освітянина, науковця та бібліотекознавця і зайняла достойну нішу у всеукраїнських заходах, приурочених 140-річчю від дня народження С.О.Сірополка.

Одержано 25 червня 2012 року

І.М.Конет, Л.А.Онуфрієва

Організація та результати науково-дослідної роботи студентів у 2011–2012 навчальному році

Організація науково-дослідної роботи студентів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка регламентуються “Положенням про студентське наукове товариство”, Статутом університету і організовується на факультетах кафедрами та радою молодих учених і студентським науковим товариством (СНТ) за безпосередньою координацією науково-дослідного сектору університету відповідно до плану роботи з метою удосконалення професійної підготовки, виявлення обдарованої у професійному плані молоді.

В університеті на усіх факультетах створено і діє студентське наукове товариство (СНТ) Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Склад СНТ:

Кашуба Зореслава Сергіївна – студентка 5 курсу факультету української філології та журналістики, голова Ради СНТ,

Сметанюк Мар’яна Іванівна – студентка 5 курсу факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології, член Ради,

Любінецька Оксана Анатоліївна – студентка 4 курсу факультету української філології та журналістики, член Ради,

Циканюк Богдан Ігорович – студент 3 курсу фізико-математичного факультету, член Ради,

Шиманський Денис Віталійович – курсант 2 курсу факультету військової підготовки, член Ради,

Макогонюк Катерина Вікторівна – студентка 4 курсу педагогічного факультету, член Ради,

Макарчук Діана Олександрівна – студентка 4 курсу факультету фізичної культури, член Ради,

Турун Віталій – студент 4 курсу економічного факультету, член Ради,
Невмержицька Романа Валеріївна – студентка 2 курсу факультету іноземної філології, член Ради,

Орлова Катерина Вікторівна – студентка 3 курсу природничого факультету, член Ради,

Пагор Валентин Віталійович – студент 5 курсу історичного факультету, член Ради.

Наукова робота студентів здійснюється з метою реалізації інтелектуального потенціалу студентів, підвищення студентської творчої ініціативи для поліпшення якості підготовки кадрів.

Мета студентської наукової роботи, обов'язкової на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях, формувати науковий світогляд, сприяти молодим дослідникам в опануванні методологією і методами наукового пошуку. Її ефективність залежить від узгоджуваності всіх компонентів системи професійної підготовки, спрямованості потребно-мотиваційної сфери студента на дослідницький пошук з першого і до випускного курсу, особистісного підходу до навчання.

Організація та участь студентів у науково-дослідній і творчій роботі в університеті забезпечується у таких формах:

- науково-дослідна робота як складова навчального процесу;
- участь у виконанні науково-дослідних робіт, зокрема у держбюджетній тематиці;
- членство у науковому студентському товаристві К-ПНУ ім. І.Огієнка;
- участь у роботі студентських проблемних груп, наукових гуртків;
- участь у наукових конференціях, конкурсах, предметних олімпіадах, інших заходах наукового і науково-практичного характеру та її результати;
- публікація оригінальних результатів проведених досліджень у наукових виданнях.

Виконання індивідуального науково-дослідного завдання сприяє поглибленню і закріпленню теоретичних знань, виробленню навичок аналізу соціально-економічних явищ та процесів.

В університеті на трьох факультетах виконуються три держбюджетні теми. На історичному факультеті виконується тема “Проблеми історії Поділля середини XVII – початку XX ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти” (керівник: Копилов Сергій Анатолійович), в якій задіяно 5 студентів. На факультеті української філології та журналістики у роботі над темою “Дослідження сучасного стану стилістичної системи української мови як національної” (керівник: Марчук Людмила Миколаївна) бере участь 3 студенти. На фізико-математичному факультеті над темою “Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції” (керівник: Атаманчук Петро Сергійович) задіяно 11 студентів.

Виконання держбюджетної тематики спрямоване на дослідження і розв'язання науково-технічних й економічних проблем виробництва та функціонування підприємств, установ і організацій, які є замовниками таких робіт. Залучення студентів до науково-пошукової діяльності під час виконання держбюджетних тем забезпечує поширення й впровадження результатів досліджень при написанні курсових, дипломних та наукових робіт, а, отже, їх прикладний характер.

Студентські наукові гуртки, яких є 350, організовано на кожній кафедрі і є основною структурною одиницею студентського наукового товариства (СНТ).

Основними завданнями проблемної групи, наукового гуртка є:

- залучення до роботи студентів, які виявляють інтерес до науково-дослідної роботи, яка ведеться на кафедрі;
- організація науково-дослідної роботи студентів за напрямками діяльності кафедри;
- опанування нових принципів та методів наукових досліджень;
- поглиблене вивчення студентами тематичного матеріалу з обраної дисципліни;
- вироблення рекомендацій для впровадження у практику найкращих наукових результатів, отриманих студентами.

Таблиця 1. Участь у роботі студентських проблемних груп, наукових гуртків у 2009–2010, 2010–2011, 2011–2012 навчальних роках (кількість на факультетах)

№ з/п	Факультети	2009–2010	2010–2011	2011–2012
1	Історичний	33	38	38
2	Української філології та журналістики	60	62	62
3	Корекційної та соціальної педагогіки і психології	26	28	35
4	Природничий	17	16	28
5	Фізичної культури	17	17	22
6	Фізико-математичний	30	30	34
7	Іноземної філології	36	36	52
8	Педагогічний	48	56	56
9	Економічний	14	14	23
	Загальна кількість проблемних груп і гуртків	315	331	350

Отже, у цьому навчальному році спостерігається динаміка у зростанні кількості проблемних груп і гуртків в університеті.

Проте є і недоліками у цьому виді роботи. Черед них:

- формальне існування на факультетах студентських наукових товариств (СНТ), проблемних груп, наукових гуртків;

• не відповідальне ставлення завідувачів фахових кафедр до організації і проведення засідань студентських проблемних груп, наукових гуртків.

Проведення предметних студентських олімпіад, конференцій, конкурсів дипломних і курсових робіт є ефективним засобом об'єктивного виявлення та відбору обдарованої студентської молоді, реалізації творчих здібностей студентів, стимулювання потреби у творчому опануванні знань, активізації навчально-пізнавальної діяльності.

Участь студентів К-ПНУ у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт та Всеукраїнській студентській олімпіаді регламентується відповідними Положеннями Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Конкурс студентських наукових робіт проводиться для активізації наукової роботи студентів як найважливішого фактору формування фахівців нового типу, створення системи широкого залучення студентів до участі у науково-дослідній діяльності.

Згідно з наказами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1187 від 13.10.2011 року “Про проведення Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2011/2012 навчальному році”, №1324 від 18.11.2011 року “Про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади у 2011–2012 навчальному році”, університет вперше призначений базовим для проведення II етапу Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук з української мови, літератури (у т.ч. методики їх викладання), та олімпіади зі спеціальності “Російська мова та література”, в яких взяли участь понад 100 студентів з різних вищих навчальних закладів України.

У 2011 р. на Всеукраїнській олімпіаді з української мови (місце проведення: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) студентка Остапова Ольга Михайлівна отримала диплом І ступеня. Того ж року на Всеукраїнському конкурсі наукових робіт (місце проведення: Південноукраїнський державний університет ім. К.Д.Ушинського) Кашуба Зореслава Сергіївна отримала диплом І ступеня, а Піво Наталія Василівна – диплом II ступеня. На Мовно-літературному конкурсі імені Тараса Шевченка в 2011 р. Кашуба Зореслава Сергіївна зайняла 2 місце на обласному етапі, та 3 місце – на всеукраїнському етапі.

У 2012 р. на Олімпіаді з російської мови та літератури (місце проведення: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) Чорноброва Вікторія Володимирівна отримала диплом II ступеня.

На конкурсі імені Петра Яцика в 2012 році Любінецька Оксана Анатоліївна зайняла 1 місце на обласному етапі та 2 місце на всеукраїнському етапі. На конкурсі імені Тараса Шевченка Кашуба Зореслава Сергіївна посіла 3 місце на обласному етапі.

Стипендіатом 2012 року фонду Віктора Пінчука стала Кашуба Зореслава Сергіївна, яка представила наукову роботу на тему “Образ жінки в індивідуально-авторській мовній картині світу (на матеріалі книги-дайджесту Марії Матіос “Вирвані сторінки з автобіографії”).

У Санкт-Петербурзі студенти факультету іноземної філології взяли участь у Всесвітньому фестивалі-конкурсі російської мови (2–7 листопада 2011 р.) і отримали дипломи переможців. Це – Чорноброва Вікторія, студентка 5 РА, Носова Світлана, магістрантка спеціальності російська мова і література, Хаджинська Тетяна, пошукувач кафедри слов'янської філології. Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор О.С.Волковинський.

Традиційно у нашому університеті щороку проводяться наукові конференції студентів і магістрантів та молодих учених.

Так, у квітні 2012 років було проведено звітну наукову конференцію студентів та магістрантів за підсумками НДРС, присвячену 130-річчю від дня народження видатного українського вченого, державного діяча, фундатора і першого ректора університету Івана Огієнка.

У цьому навчальному році 19–20 жовтня 2011 року вперше було проведено за активної участі ради молодих учених університету (Н.Б.Ладиняк і голів рад молодих учених факультетів) і студентського наукового товариства (З.С.Кашуба і голови студентських наукових товариств факультетів) I-у регіональну науково-практичну конференцію “Наукові досягнення студентів – рідному університету”, присвячену 93-й річниці від дня заснування Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. У роботі конференції взяли участь майже 100 студентів і магістрантів нашого університету, а також студенти ПДАГУ, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Київського славистичного університету (Закарпатська філія).

Про роботу конференції опубліковано інформацію у газеті “Подільнин” (21 жовтня 2011 року), статтю у газеті “Студентський меридіан” та у збірнику наукових праць “Освіта, наука і культура на Поділлі”.

19–20 березня 2012 року було вперше проведено за активної участі Ради молодих вчених університету, Студентського наукового товариства, профспілкової організації студентів, аспірантів та докторантів Міжнародну науково-практичну конференцію “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”. У роботі конференції взяли участь понад 80 студентів, магістрантів, аспірантів і докторантів з 5 країн. За матеріалами учасників конференції видано збірку тез “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень, 19–20 березня 2012 р., Кам’янець-Подільський: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і магістрантів” (Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 264 с.).

Студенти і магістранти університету мають чудову нагоду здійснювати публікації у таких збірниках:

- а) Збірник наукових праць студентів і магістрантів університету,
- б) Збірники наукових праць студентів і магістрантів факультетів.

Прослідковується зростання кількості публікацій у кожному наступному випуску, в порівнянні з попереднім.

Таблиця 2. Кількість публікацій студентів і магістрантів у загальноуніверситетському збірнику в 2010, 2011 і 2012 роках

№ з/п	Факультети	Публікації		
		№3	№4	№5
1	Історичний	11	15	22
2	Української філології та журналістики	18	22	14
3	Корекційної та соціальної педагогіки і психології	3	8	32
4	Природничий	20	16	14
5	Фізичної культури	23	25	22
6	Психології	6	12	
7	Фізико-математичний	24	29	37
8	Іноземної філології	15	22	28
9	Педагогічний	14	18	9
10	Економічний	10	21	23
11	Військової підготовки			13

Із вищезазначеного можемо зробити висновок, що у 2011–2012 навчальному році значно позвавилася студентська наукова робота, що відображено у наукових конференціях, публікаціях.

Одержано 21 червня 2012 року

З історії фахової періодики

УДК 070 (09)(477.82)“18-19”

І.В.Мілясевич

Фахові періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття

Висвітлюється історія фахових періодичних видань Волині початку XX століття, характеризується їх жанрово-типологічний склад, зміст та функціональні особливості, а також зазначається місце зберігання.

Ключові слова: періодичні видання, Волинь, фахові журнали, історія, краєзнавство.

У XIX – на початку XX століття (до 1917 р.) у Волинській губернії видавалося понад 70 періодичних видань різних за типами, тематикою, жанровими особливостями, серед них офіційні, громадсько-політичні, фахові, релігійні, рекламно-довідкові, літературно-художні, науково-популярні, сатиричні газети і журнали. Фахові періодичні видання є другим за чисельністю типом волинської преси. До цієї групи відноситься 19 видань (26,7%), з них 8 журналів і 11 бюлетенів. Більшість з них на даний час є бібліографічною рідкістю і зберігається тільки в окремих національних та наукових бібліотеках Російської Федерації – Російській національній бібліотеці (РНБ) у Санкт-Петербурзі, Російській державній бібліотеці (РДБ) у Москві та Бібліотеці Російської Академії наук (БРАН) у Санкт-Петербурзі.

З метою пошуку примірників періодичних видань автором були обстежені фонди Бібліотеки Російської академії наук (БРАН), Державної історичної бібліотеки України (ДІБУ), Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (НБУВ), Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ), Російської національної бібліотеки (РНБ), Науково-довідкової бібліотеки Центральних державних архівів України, Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника (ЛНБ), Рівненської, Волинської та Житомирської обласних наукових бібліотек, Російського державного історичного архіву, Центрального державного історичного архіву України, Державних архівів Волинської, Рівненської та Житомирської областей, Рівненського та Волинського краєзнавчих музеїв.

Фахові часописи Волині є “білою плямою” в історії української журналістики та краєзнавстві. Їх послідовне наукове дослідження та повний бібліографічний опис подається тільки в історико-бібліографічному дослідженні автора¹. Цікава стаття київських пресознавців В.Бондаренко та Н.Сидоренко присвячена журналу “Голос пчеловода”². У ній викладена коротка історична довідка про цей журнал та детально охарактеризовані його рекламні можливості. Поверхова інформація про медичні бюлетені Волині подається у тезах О.Петрик³. Побіжно згадуються окремі фахові періодичні видання в оглядових публікаціях Н.Сидоренко та Н.Сарапин⁴. Названими розвідками і вичерпується дослідженість цього сегмента волинської преси.

Бібліографічні відомості про окремі фахові періодичні видання Волині XIX – початку XX століття представлені у ґрунтовних бібліографічних покажчиках російської преси М.М.Лісовського⁵, В.І.Срезневського⁶, групи співробітників РНБ⁷ та продубльовані у бібліографічних покажчиках М.Бойка з Канади⁸ та українських авторів Ю.Лашука, Г.Бухало, О.Ошуркевича⁹. Підсумовуючи можна констатувати, що на сьогодні немає цілісного і комплексного наукового дослідження фахових періодичних видань Волині XIX – початку XX століття. Тому мета статті – охарактеризувати систему цих видань, дослідити історію їх створення та функціонування.

Насамперед, необхідно визначити сам термін “фахові періодичні видання”. Справа у тому, що чіткого і конкретного визначення цього типу періодичних видань на даний час немає ні у вітчизняному документознавстві, ні у теорії журналістики. Тому перед тим, як проаналізувати історію розвитку цієї ланки волинської преси, необхідно теоретично обґрунтувати сутність цього поняття.

У ДСТУ 3017–95¹⁰ зафіксовані два поняття, які можна віднести до типу фахових періодичних видань: “виробничо-практичний журнал” та “спеціалізована газета”. Проте обидва поняття не достатні для визначення суті фахового періодичного видання.

Поняття “спеціалізована газета” у стандарті розуміється дуже широко. До нього відносяться різні види газет і за тематикою (з питань економіки, бізнесу, медичні, спортивні тощо), і за цільовим призначенням (рекламні, довідкові), і за читацьким призначенням (дитячі, юнацькі). У той час як галузева спеціалізована газета (наприклад, спортивної тематики) може бути і фаховою, і науково-популярною, і рекламною, і адресованою дітям. У терміні “виробничо-практичний журнал” досить чітко визначене читацьке призначення та зміст видання, але воно стосується лише журналів. А до фахових періодичних видань можуть відноситись і бюлетені, і газети. Бюлетені ж у стандарті поділяються на види лише за змістом та формою (рекламний, довідковий, статистичний, бюлетень-таблиця, бюлетень – хроніка). Недосконалість офіційної термінології спричинила вживання різними авторами різних термінів для визначення періодичних видань цього типу: спеціалізовані, професійні, галузеві, професійно-орієнтовані, фахові, виробничо-практичні, науково-виробничі тощо. На нашу думку, узагальнена назва “фахові періодичні видання”

найповніше визначає їх цільове призначення (створені з метою передачі знань, необхідних фахівцям у їх практичній роботі) і може об'єднати періодичні видання різних видів, які виконують ці функції. Тому, на нашу думку, до цього типу необхідно віднести періодичні видання різних видів, створені з метою передачі спеціалістам певного профілю професійних знань, необхідних їм у практичній діяльності та підвищенні професійного рівня.

Фахові періодичні видання з'явилися і поширилися на Волині на початку ХХ століття в результаті розвитку окремих галузей знання та сфер людської діяльності (виробництва, сільського господарства, культури, медицини тощо). Тому вважаємо найбільш доцільним здійснити диференціацію в межах типу за галузевим принципом (див.: табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл фахових видань за галузями знання

№ з/п	Галузі знань	Журнали	Бюлетені	Загальна кількість	Відсоток
1	Фінансово-економічні	2	5	7	36,9 %
2	Сільськогосподарські	4	1	5	26,3 %
3	Медичні	-	2	2	10,5 %
4	Природничо-наукові	-	2	2	10,5 %
5	Військові	2	-	2	10,5 %
6	Транспортні	-	1	1	5,3 %
	Всього	8	11	19	100 %

Як бачимо з таблиці, найбільшу групу становлять **фінансово-економічні** періодичні видання. З цієї тематики видавалося лише два журнали: “Взаимный кредит” та “Обзор акцизов”, решту видань становили бюлетені.

Щомісячний житомирський журнал “Взаимный кредит” (1909 – 1910 рр.) мав підзаголовок “банковская и торгово-промышленная газета”, хоч за всіма ознаками це був журнал (великий за обсягом, зброшурований, з кольоровою обкладинкою). Мета видання – ознайомити читачів з діяльністю товариств взаємного кредиту та проблемами розвитку економіки країни. Він інформував читачів про торгово-промислове життя Російської імперії (наприклад, “Центральный банк, его роль и влияние”, “Кооперации и их значение в экономической жизни страны”) та стан грошового ринку, друкував проблемні статті з питань розвитку економіки, вмщував огляди місцевого виробництва (наприклад, “Сахарное производство на Волыни за период...”), регулярно подавав відомості про стан і розвиток кредитних організацій та установ за кордоном. Багато уваги редакція приділяла кооперації, роботі кредитних організацій та торгово-промислових підприємств.

Журнал мав постійний відділ “Вопросы и ответы”, в якому подавалися відповіді з різноманітних питань, пов'язаних з діяльністю кредитних установ

та торгово-промислових підприємств. Друкувалися також листи і замітки, що містили обмін думками про стан економічного життя країни.

Це було солідне і дуже цікаве за формою і змістом видання. Проте проіснувало воно тільки один рік (перший номер вийшов у листопаді 1909 року, останній – у жовтні 1910 року) і з невідомих причин було закрите. Повний комплект видання зберігся тільки в РНБ у Санкт-Петербурзі, поодинокі номери – у НБУВ у Києві.

Журнал “Обзор акцизов”, що видавався ще у 1883 році в Житомирі, зафіксований лише у бібліографічних покажчиках М.Лісовського¹¹ та В.Срезневського¹², які були сучасниками цього видання. На даний час у жодній бібліотеці він не зберігся, тому дати його характеристику та визначити мету видання досить складно. Акцизний збір завжди був важливим джерелом бюджету і, відповідно до цього, справою першорядної ваги. Тому в журналі, напевне, подавався огляд акцизних зборів по губернії за певні проміжки часу.

Решту видань цієї тематики становили бюлетені, які видавалися Волинською земською управою. У 1911 році Статистичне бюро та агрономічний відділ Волинського губернського земства почали видавати щомісячні статистичні бюлетені під назвами “Цены на продукты сельского хозяйства на базарах Волынской губернии” та “Цены на продукты сельского хозяйства на ярмарках Волынской губернии” з метою інформування підприємців та населення про ціни на основні сільськогосподарські продукти на території Волинської губернії. Весь зміст бюлетенів складали статистичні таблиці (без аналізу та коментарів), у яких по горизонталі вказувались основні види сільськогосподарських продуктів, а по вертикалі – населені пункти губернії, в яких були ярмарки і базари. У квітні 1913 року ці два бюлетеня об’єдналися в один “Цены на продукты сельского хозяйства на базарах и ярмарках Волынской губернии”, який проіснував до початку Першої світової війни.

У 1910 році Волинська губернська земська управа організує бюро страхової статистики, яке усічні почало видавати бюлетень “Страховая хроника Волынского губернского земского управления”. Скільки номерів даного бюлетеня побачило світ не відомо, лише один його примірник зафіксований у бібліографічному покажчику РНБ¹³, але і в каталозі цієї бібліотеки, і в її фонді воно відсутнє.

З лютого 1912 року це бюро видає щомісячний бюлетень “Состояние операций по обязательному и добровольному страхованию и сведения о противопожарных мероприятиях на ... месяц ... года”, яке, цілком можливо, є продовженням згаданого видання. Кожний випуск бюлетеня поділявся на дві частини. У першій частині подавалася текстова характеристика страхових операцій за поточний місяць. Друга частина випуску складалася зі статистичних таблиць, що містили цифрові дані про стан обов’язкового та добровільного страхування, протипожежні заходи і діяльність земських страхових агентств. Окремі номери цього бюлетеня збереглися тільки в РНБ та Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці (ВОУНБ).

Всі фінансово-економічні періодичні видання, охарактеризовані вище, мали прикладний, а не теоретичний характер і були розраховані, насамперед, на підприємців, працівників фінансових та торговельно-промислових установ.

Другою за кількістю групою періодичних видань були *сільськогосподарські* часописи (5 назв)*. Серед них можна виділити загальногалузеві (присвячені проблемам розвитку сільського господарства загалом) та вузькогалузеві (в яких порушувалися питання розвитку окремих ланок сільського господарства) журнали. Така увага до проблем сільськогосподарської тематики була не випадкова, бо 78 % населення Волині в кінці XIX – на початку XX століття було зайнято у сільськогосподарському виробництві¹⁴. За допомогою сільськогосподарських періодичних видань можна було сприяти ефективному розвитку сільського господарства, допомагати впроваджувати передові методи та технології сільськогосподарського виробництва, поширювати правові знання для захисту інтересів місцевих виробників сільськогосподарської продукції, інформувати їх про ситуацію на ринках збуту, ціни, тактику конкурентів тощо.

На початку XX століття з'явилося два загальногалузевих сільськогосподарських періодичних видання: “Известия Луцкого общества сельского хозяйства” (Луцьк, 1907–1914 рр.) та “Сельско-хозяйственная хроника Волынской губернии” (Житомир, 1910–1915 рр.).

Журнал “Известия Луцкого общества сельского хозяйства”, крім практичних статей з питань розвитку сільського господарства, рільництва, садівництва, бджільництва тощо, подавав багато матеріалів з питань організації сільськогосподарського виробництва, відомості про попит та пропозицію сільськогосподарських продуктів, ціни, нові технології сільськогосподарського виробництва в Росії та за кордоном, креслення та фотографії нових сільськогосподарських машин та механізмів. У його роботі брали участь члени Луцького та Володимир-Волинського сільськогосподарських товариств, більшість з яких була поляками, тому матеріали публікувались як російською, так і польською мовами.

У 1910 р. сільськогосподарський відділ Волинської губернської управи у справах земського господарства починає видавати щомісячний бюлетень “Сельско-хозяйственная хроника Волынской губернии”, який мав офіційну (друкувались офіційні документи Волинської земської управи з питань розвитку сільського господарства в губернії) та неофіційну частину (вміщував як матеріали оглядового характеру про стан сільського господарства в губернії за місяць, які супроводжувалися статистичними даними, так і проблемні статті).

Крім загальногалузевих періодичних видань з сільського господарства, в губернії видавалося ще три вузькогалузеві часописи. Два з них були присвя-

* Детально історія сільськогосподарських журналів буде висвітлена в окремій статті.

чені проблемам розвитку хмелярства: “Бюллетень Волинського общества мелеводства о состоянии хмелевых плантаций в Волинской губернии” (Житомир, 1914–1915 рр.) та “Листок мелевода” (Житомир, 1911–1917 рр.)¹⁵. Обидва видавалися волинськими товариствами хмелярів з метою сприяти розвитку традиційної для Волині галузі сільського господарства, запобігати її занепаду, допомагати виживати у жорстких умовах боротьби за ринки збуту сировини на внутрішньому та європейському ринку.

Один журнал – “Голос пчеловода” (Житомир, 1913–1915 рр.)¹⁶ – був присвячений проблемам розвитку бджільництва. На його сторінках друкувалися як офіційні документи (закони і законопроекти з бджільництва), так і наукові, проблемні статті з розвитку цієї галузі. Проте найбільше уваги журнал приділяв практичним аспектам пасічництва. Він регулярно інформував читачів про розвиток бджільництва у різних губерніях Російської імперії та стан медових ринків, подавав поради для підвищення ефективності виробництва, вміщував матеріали про нові технології у галузі тощо. Його читачами були як керівники промислового бджільництва, так і пасічники-любителі.

Велику увагу розвитку медицини у краї приділяло земське правління. Ним була створена мережа медичних установ, утримувався штат лікарів, фельдшерів, акушерів, пропагувалися серед населення засади санітарних та гігієнічних знань. До компетенції земських установ належала медична допомога сільському населенню, що було особливо важливо в аграрній губернії. Тому перші *медичні* періодичні видання в губернії видавалися саме губернським земським правлінням. Обидва видання – “Врачебно-санитарная хроника Волинской губернии” та “Ветеринарная хроника Волинской губернии” – виходили з 1910 по 1916 рік, обидва мали офіційну (вміщували циркуляри Волинської губернської земської управи, постанови лікувально-санітарних нарад, зміни у складі медичного персоналу тощо) та неофіційну частину.

Неофіційна частина “Ветеринарной хроники Волинской губернии” подавала, в основному, “сухі” огляди ветеринарно-санітарного стану губернії за місяць, відомості про поширення інфекційних хвороб у Волинській та сусідніх губерніях, аналізувалися причини епідемій і діяльність ветеринарних лікарів. Завершували кожний номер “Сведения о ветеринарном состоянии Волинской губернии за ... месяц”. Ці відомості викладалися у вигляді статистичних таблиць і інформували про хвороби людей та домашніх тварин у всій губернії, профілактичні щеплення тощо. Таблиці готувалися старшим губернським ветеринарним лікарем А. Качановським (він, напевне, і редагував все видання) за повідомленнями ветеринарних лікарів із різних повітів Волинської губернії.

Бюлетень “Врачебно-санитарная хроника Волинской губернии” готувався фахівцями Волинської губернської управи, які відповідали за медично-санітарний стан у губернії. Редактор журналу Ф. І. Немоловський був одним з провідних лікарів в губернії і завідував лікувально-санітарним бюро Волинської губернської земської управи. Тому часопис мав досить високий фаховий рівень.

В офіційній частині друкувалися циркуляри Волинської губернської земської управи, постанови повітових лікувально-санітарних нарад та з'їздів лікарів, відомості про діяльність земського медичного персоналу, списки операцій, які зробили лікарі та фельдшери за місяць, відомості про поширення інфекційних хвороб тощо. Вся ця інформація супроводжувалася наочністю: схемами, графіками, картами розповсюдження хвороб. Ця частина вміщує надзвичайно цінні дані про стан розвитку медицини в краї: кількість лікарень, медичних пунктів, лікарів, фельдшерів тощо.

Неофіційна частина цього бюлетеня була надзвичайно цікава. У ній друкувались авторські статті з різних проблем розвитку медицини, як теоретичного, так і прикладного спрямування. Тому це видання на першому етапі його існування (1910–1914 рр.) поєднувало риси бюлетеня і журналу, навіть більше було подібне до журналу. Тематика публікацій дуже різноманітна. Багато уваги приділяється педіатрії (дитяча захворюваність, смертність, дієта), гігієні, санітарії, епідеміології, методам діагностики та лікування. Крім публікацій теоретичного і практичного спрямування були статті, в яких висвітлювався досвід роботи медично-санітарних служб у Російській імперії і за кордоном, давалися поради щодо загартовування організму, дієти, запобігання виробничих травм. Особливо розширеною була ця частина в перші роки існування журналу, а у 1914–1916 роках зміст майже всіх номерів видання складає офіційна частина.

Обидва медичних бюлетеня непогано збереглися. Їх повні комплекти є у РНБ, але досить багато номерів “Ветеринарной хроники Вольнской губернии” за різні роки є у НБУВ та Держархіві Волинської області (ДАВО). “Врачебно-санитарная хроника Вольнской губернии” найкраще представлена в Україні у фондах НБУВ, а окремі номери за окремі роки є у ДІБУ, ДАВО та Держархіві Рівненської області (ДАРО).

Завдяки губернському земству побачило світ ще декілька фахових бюлетенів. 1910 року виходить земський бюлетень “Дорожная хроника Вольнского земского управления”, який зафіксований тільки в бібліографічному покажчику РНБ¹⁷, а у жодному фондосховищі не знайдений. 1911 року метеорологічне бюро Волинського губернського земства починає видавати бюлетень “Труды метеорологической сети Вольнского земства”, який у 1913 р. перейменовують у “Ежемесячный бюллетень метеорологической сети Вольнского губернского земства”. У бюлетенях бюро інформує про основні показники погоди протягом поточного місяця у різних населених пунктах губернії, аналізує стан погоди за місяць, вміщує фенологічні дослідження тощо. Повний комплект “Трудов метеорологической сети Вольнского земства” не зберігся в жодній бібліотеці чи архіві, це видання не зафіксоване також у жодному бібліографічному покажчику. Його № 1–4 за 1911 р. та № 6–7, 16–17 за 1912 р. зберігаються тільки у НБУВ. Майже повні комплекти “Ежемесячного бюллетня метеорологической сети Вольнского губернского земства” за 1913, 1914, 1915 рр. є у фондах НБУВ, а єдиний № 6 за 1914 р. – у ВОУНБ.

Редактором-видавцем обох професійно-орієнтованих журналів для військових “Уездный воинский начальник”¹⁸ та “Чиновник военного ведомства”¹⁹ був капітан царської армії у відставці М. Ульянов. Журнали вміщували необхідні для військовослужбовців офіційні документи, привертали увагу до нагальних проблем їх життя, подавали хроніку військових подій, друкували статті з історії російської армії, військової освіти, атрибутики тощо.

Журнал “Уездный воинский начальник” видавався у 1902–1906 рр. у Катеринославській та Херсонській губернії, а з 1907 по 1909 р. – у Житомирі. Він дуже погано зберігся до нашого часу, зокрема випуски волинського періоду до середини 60-х рр. знаходилися тільки в РНБ, були зафіксовані у бібліографічному покажчику цієї бібліотеки²⁰, але на даний час їх у фонді немає.

Військово-літературний журнал “Чиновник военного ведомства” виходив у Житомирі в 1907–1909 рр. Він не мав чітко структурованих відділів, але завжди дотримувався охарактеризованої вище програми. Наведемо приклади назв окремих статей, які представляють тематику часопису: “Об оружейных мастерах”, “Форма военных капельмейстеров”, “Военный пролетарият”, “Материальное положение чиновника военного ведомства”, “К вопросу об увеличении военнотружачим содержания” та ін.

Журнал був багато ілюстрований, мав стабільний обсяг (8 сторінок), друкувався на якісному білому папері, мав кольорову обкладинку, виходив щомісячно. Припинив своє існування, ймовірно, через матеріальні проблеми, бо в № 1 за 1909 р. опублікована редакторська стаття – звернення до читачів, у якій відзначається збитковість журналу і відсутність належної кількості передплатників. Він зберігається тільки у РНБ.

Як бачимо, ініціатором видання більшості фахових періодичних видань в губернії було Волинське губернське земство (11 назв, 60%), що засвідчує його велику роль у розвитку економіки, організації медицини, ветеринарної, страхової та дорожно-транспортної служби в губернії, піднесенні рівня сільськогосподарського виробництва. Решта журналів цієї групи видавалася фаховими товариствами, або приватними особами, які добре орієнтувалися у проблемах своєї галузі, досконало знали інформаційні потреби читачів. Це забезпечило високий фаховий рівень періодичних видань.

Примітки:

1. Мілясевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії ХІХ – початку ХХ століття : історико-бібліографічне дослідження / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 2004. – 376 с.

2. Бондаренко В. Використання засобів журнальної реклами на прикладі житомирського видання «Голос пчеловода» (1913 – 1915 рр.) / В. Бондаренко, Н. Сидоренко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 2003. – Вип. 11. – С. 626-634.

3. Петрик О. І. Санітарна служба на Волині (ХІХ – поч. ХХ ст.) / О. І. Петрик // Велика Волинь : Минуле і сучасне : тези міжнар. краєзн. конф. – Житомир, 1993. – С. 59-60.

4. Сидоренко Н. Становлення і розвиток преси Волинської губернії / Н. Сидоренко, Н. Сарапин // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Л., 2002. – Вип. 10. – С. 11-16; Сарапин Н. Періодика Волинської губернії 1838–1917 рр. / Н. Сарапин // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідом. сьомої Всеукр. наук.-теор. конф. – Л., 2002. – С. 62-64.
5. Лисовский Н. М. Библиография русской периодической печати, 1703–1900 гг. (Материалы к истории русской журналистики). – Пг., 1915. – [8], XVI, 1068 с.
6. Срезневский В. И. Список русских повременных изданий с 1703 по 1899 год со сведениями об экземплярах, принадлежащих Библиотеке Императорской Академии наук. – СПб. : Тип. Император. АН, 1901. – [4], 1114 с.
7. Библиография периодических изданий России, 1901–1916 : в 4 т. / сост. Л. Н. Беляева, М. К. Зиновьева, М. М. Никифоров – Л., 1958–1961.
8. Бойко М. Бібліографія періодики Волині. – Блюментон : Волин. видав. фонд, 1982. – 156 с.
9. Періодичні видання Волині, Полісся, Рідляштя та Холмщини (1836–1944) : бібліогр. покаж. / укл. Ю. Лашук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. – Л., 1994. – 52 с.
10. ДСТУ 3017–95. Видання. Основні види : терміни та визначення : вид-ня офіц. Введ. 23.05.95. – К. : Держстандарт України, 1995. – 45 с.
11. Лисовский Н. М. Библиография русской периодической печати. – № 1639.
12. Срезневский В. И. Список русских повременных изданий. – № 1721.
13. Библиография периодических изданий России. – № 8047.
14. Волинь // Енциклопедія українознавства : словникова частина : в 11 т. – К., 1993 – Т. 1. – С. 309.
15. Російський державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 776, оп. 17 (1911), спр. 299, с. 1-2 : Свідоцтво № 3528 від 21 черв. 1911 р. на право видання журналу “Листок хмелевода”; С. 5-7 : Про журнал “Листок хмелевода”.
16. РДІА, ф. 776, оп. 17(1912), спр. 523. – С. 1-2 : Про видання журналу “Голос пчеловода”; ф. 776, оп. 17 (1913), спр. 498, с. 1-2 : Свідоцтво № 6179 від 20 жовтня 1912 р. на право видання журналу “Голос пчеловода”.
17. Библиография периодических изданий России. – № 2367а.
18. РДІА, ф. 776, оп. 16, ч. 1, спр. 1125, с. 1-2 : Свідоцтво № 3186 від 24 груд. 1907 р. на право видання журналу “Уездный воинский начальник”.
19. РДІА, ф. 776, оп. 16, ч. 1, спр. 1123, с. 1-2 : Свідоцтво на право видання журналу “Чиновник военного ведомства”.
20. Библиография периодических изданий России. – № 8844.

Summary

The article deals with the history of Volyn' professional periodicals of the beginning of the 20-th century, their genres and classifications are characterized, contents and functional features are analyzed, places of storage are determined.

Key words: periodicals, Volyn, professional journals, history, regional history.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 373.3(477.42)“1919”

О.М.Кух, В.Б.Стецюк

“Українська старовина” – перший історичний часопис Поділля (1919 р.)

В статті аналізується процес створення та характеризується зміст єдиного опублікованого номеру журналу “Українська старовина”, видання якого було започатковано в Кам’янець-Подільському наприкінці 1919 р. і до діяльності якого були причетні знані діячі вітчизняної науки.

Ключові слова: Кам’янець-Подільський, журнал “Українська старовина”, О.Благодір, І.Кревецький, П.Клименко, О.Назарук.

Перетворення Кам’янець-Подільського в іррегулярний державний центр УНР сприяло активізації культурного життя міста, зокрема, поживленню діяльності науковців. Одним з наслідків такої діяльності стало створення першого на Поділлі фахового історичного часопису – журналу “Українська старовина”, до створення якого були причетні як місцеві вчені українського державного університету, так і утікачі із Києва та Львова. Попри існування статей О.Завальнока¹, М.Палієнко², В.Прокопчука³, О.Нестулі⁴, досі створення журналу, його зміст досі не стали об’єктом спеціального вивчення.

Як вже зазначалось, влітку-восени 1919 р. в Кам’янець, що виконував функції тимчасової столиці, зосередились вищі органи влади, в тому числі відповідальні за реалізацію політики в сфері культури, а також значна кількість науковців. Осередками, довкола яких гуртувались науковці, були Комісія для охорони пам’яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури, Військово-історичний музей ЗУНР, а також Кам’янець-Подільський державний український університет. Саме спільними зусиллями членів цих осередків було організовано часопис “Українська старовина”, що побачив світ завдяки матеріальній підтримці Диктатури ЗУНР, але водночас позиціонувався як орган Комісії для охорони пам’яток старовини та мистецтва⁵. Безосередньо відповідав за підготовку номеру редакційний комітет в складі П.Клименка, О.Назарука та І.Кревецького⁶. Перший номер, датований 1 листопада 1919 р. відкривався зверненням редакції, в якому пояснювали свої наміри: “Велике нищення пам’яток старовини та важке становище уряду в справі охорони їх вимагає напруження всіх сил в першій мірі громадянства для збереження тих великих багатств, які ще остали і складання синодика померших культурних цінностей... Поруч з цим освітлюватимуться урядові заходи для охорони та збирання пам’яток старовини”⁷. Далі наголошувалось на прагненні фундаторів часопису викликати інтерес до проблем охорони історичної спадщини у широких кіл громадськості, створивши тим самим надійну базу для збереження пам’яток минулого⁸.

Часопис розпочався із статті директора військово-історичного музею О.Благодіра “З мартирології української старовини”⁹. Автор справедливо

відзначає, що під владою Російської імперії українські землі постійно були жертвою культурного пограбування – до петербурзьких і московських музейних зібрань вивозили археологічні знахідки скіфських та давньоруських часів, колекції зброї, відзнак та книг козацької епохи. Однак найстрашніший період для українських колекцій старовини, на думку автора, почався у 1914 р., коли культурні цінності в ході бойових дій вивозили і росіяни, і німці. Окремо відзначається погром Галичини російськими військами, зокрема, вивезення до Росії колекції Львівської ставропігії. Слушно вказано, що найстрашніший період почався після більшовицького перевороту, коли нова влада спершу не мала достатньо ресурсів для встановлення контролю над усіма музейними і особливо приватними колекціями. Результатом став масовий розпродаж предметів старовини, які скуповували співробітники іноземних місій. Зазначено, що український уряд виділив 100000 крб. для створеного в Петрограді гуртка української старовини, однак результати цієї діяльності залишились для автора невідомими. Окрім зовнішніх ворогів, критично охарактеризовано також діяльність гетьманського уряду – головною претензією послужила конфіскація приміщення військово-історичного музею в Києві та морського музею у Миколаєві¹⁰.

Професор Кам'янець-Подільського державного українського університету Пилип Клименко опублікував невеликий нарис з історії архівної справи в Україні. Вказано, що архівні інституції на українських землях пройшли кілька етапів – утилітарний, коли архіви розглядали лише як сховище фахової інформації, накопиченої тими чи іншими установами; науковий, коли при університетах виникають колекції старовинних документів. Як окремий етап дослідник виділив сучасну йому добу, коли “Український Уряд вступив на шлях державного використання архівів”¹¹. Щоправда, науковець досить критично оцінює це використання, наголошуючи, що дії різних владних структур абсолютно некоординовані – військове міністерство прагне перебрати під свій контроль всі архіви, крім сімейних, міністерство преси й інформації планує створити на їх основі інформаційні центри для громадян, а МВС пропонує архівним установам передати “нецінні” матеріали для вторинної переробки¹². Єдиним винятком П.Клименко вважав Головне управління мистецтв і національної культури, яке “пише до всіх урядів заяви, аби державними заходами припинено нищення архівів”¹³. В кінці висловлювалось обережне сподівання, “що гарячкова праця різнородних урядових закладів для використання українських архівів не знищить їх до кінця”¹⁴.

Також перу Пилипа Клименка належить цікава методологічна замітка “Українська мистецька старовина та її національний зміст”¹⁵. Зауваживши, що матеріальні пам’ятки української культури відображають майже виключно культурне життя нижчих верств населення, дослідник водночас вказує, що причина цього – в політичних чинниках, що ставали на заваді розвитку багатьох аспектів української культури. Далі робився наголос на тому, що потрібно зробити українське мистецтво максимально доступним загалу, сприяти його

всєбічному розвитку і модернізації, в тому числі й за рахунок державної фінансової допомоги¹⁶.

Вице-директор військово-історичного музею, Михайло Обідний, торкнувся у своїй розвідці становища військово-історичних архівів в Україні від початку Першої світової війни і до 1919 р. Наголошувалось, що виступаючи на фронт з місць постійної дислокації, частини царської армії залишили в Одесі, Житомирі, Проскуріві, інших містах свої архівні збірки. Чимало документів було також накопичено в роки Великої війни, коли на теренах України діяли Південно-Західний і Румунський фронти. Лише в період Гетьманату в складі Генерального штабу було створено комісію під керівництвом генерала М.М.Головіна для впорядкування та опрацювання матеріалів часів Першої світової війни. Діяльність цієї комісії М.Обідний оцінює різко негативно, наголошуючи, що лейтмотивом її діяльності було “піднесення до найбільшої висоти боєвої участі російської армії в світовій війні” та закидаючи в провину керівництву комісії той факт, що до її складу не запросили українських істориків¹⁷. Зазначимо, що в даному випадку повторювався досвід багатьох армій щодо аналізу щойно закінчених конфліктів (зокрема, в російській армії подібні комісії узагальнювали бойовий досвід російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та російсько-японської війни 1904–1905 рр.). Відповідно до цих завдань досить сумнівною виглядає доцільність включення до складу комісії українських істориків виключно з точки зору їх “патріотичності” та “свідомості”.

Водночас в царині практичних рекомендацій Михайлові Обідному не можна відмовити в раціоналізмі й прагматизмі – він запропонував відокремити матеріали з історії українського війська новітнього часу від документів імперської доби, а для опрацювання цих матеріалів утворити “комісію для написання історії війни українського народу за визволення свого краю”¹⁸. Якщо ж розгорнути таку роботу не вдасться, то “треба бодай в якійсь неутральній державі вибрати місце для переховування найцінніших військових, а також політичних українських документів”¹⁹.

Співробітник бібліотеки Кам’янець-Подільського українського університету Лев Биковський присвятив статтю Українській національній бібліотеці у Києві. Дослідник зосередив свою увагу на трьох ключових аспектах діяльності бібліотеки: 1) матеріальні труднощі; 2) організаційна структура; 3) наповнення фондів. Досить детально простежується історія поневірян бібліотеки різними приміщеннями: Педагогічний музей (3 кімнати), будинок міністерства народної освіти (одна кімната), різні корпуси колегії Галагана, будинок Української Академії Наук (одна, згодом 4 кімнати). Практично усі зазначені приміщення в бібліотеки відбирали після нетривалого користування (наприклад, в будинку колегії Галагана не вдалось навіть повністю завезти книги)²⁰.

Дослідник зазначає, що бібліотека задумувалась як “величезна всевітня бібліотека” в складі семи відділів (загального фонду, українки, читальний зал з довідковим фондом, періодики, рукописів і стародруків, сходознавства з підрозділом юдаїки; окремі відділи мали становити колекції плакатів, листівок,

мап, гравюр, малюнків тощо), однак за півроку існування виділився лише відділ періодики²¹.

Завдяки виділенню з державного бюджету значних коштів на придбання літератури було закуплено книгозбірні багатьох осіб (Б.Грінченка, П.Житецького, В.Науменка, І.Стешенка, професорів В.Іконнікова, С.Голубєва тощо) і установ (Київського губернського жандармського управління, Центральної Ради, Старої Громади)²². На відміну від деяких авторів “Української старовини”, Л.Биковський зміг уникнути політичної ангажованості – вказав, що жодна влада не змогла вирішити питання забезпечення бібліотеки приміщенням, водночас відмітив позитивні риси в політиці Гетьманату і навіть більшовиків – відзначає факти дарування книг бібліотеці наркоматами освіти, військових справ, земельних справ УСРР, а також передано “бібліотеки багатьох дідичів та вчених, що лишили своє майно в Києві без огляду, тікаючи перед більшовиками”²³.

Оригінальністю оцінок відзначається матеріал відомого наукового, культурного і політичного діяча Осипа Назарука, в якому піднімалось питання оцінки минулого в українській літературі. На думку автора, інтерес до історії, її вивчення та активне використання для вирішення проблем сучасності можливі лише тоді, коли “нарід взагалі живе як нарід свідомий своєї минувшини і своїх завдань на будуче”²⁴. Висловлюється теза про те, що українську “старовину присвоювали собі чужинці”, тож навіть для небайдужих митців вона сприймалась як щось чуже і байдуже – “і так нпр. Леся Українка, яка дала нашій літературі такі чудові поеми як “Ра-Менеїс”, “Сфінкс” і т.д., ніде навіть не тронула своєю думкою старовини з наших княжих часів”²⁵. Проводиться порівняння між історичною белетристикою Галичини і Наддніпрянщини, при цьому зазначається, що “поети уроджені або виховані в західних землях України, мали більше нахилу до історичних поем найстаршої доби, чим наші поети зі Слобожанщини... Чому так діється? З двох причин. 1. Останнім блиском нашої державності була в Західній Україні ще наша княжа доба, а на східній притьмарила її пізніше козаччина. 2. Наша княжа старовина була занадто чужа полякам, які загарбали нашу західну землю, щоб вони могли собі її присвоїти так, як це зробила Росія”²⁶. Далі йшов висновок про те, що лише детальне вивчення сприйняття минулого різними верствами українського етносу, порівняннями його із історичною пам’яттю інших народів дозволить зрозуміти “свою бувальщину і себе”²⁷. Зауважимо, що запропоновані Назаруком думки отримали логічне продовження вже в пострадянський період – наприклад, сучасні дослідники у своїх працях розвинули думку про “приватизацію” Росією давньоруської історичної спадщини.

Ряд робіт присвячено історії тих чи інших пам’яток матеріальної культури. Зокрема, відомий галицький історик І.Кревецький охарактеризував долю галицьких королівських реалій. Дослідник зазначає, що захоплені Казимиром III два золотих хрести наприкінці XIX ст. було виявлено в колекціях краківського Вавеля, а єдина пам’ятка, котру залишилась в руках української інституції –

митра перемишльського греко-католицького єпископа, виготовлена з корони Данила Галицького, – в 1915 р. була вивезена із захопленого Перемишля делегатом Петербурзької Академії наук²⁸. Щоправда, митра названа “останньою пам’яткою, яка нагадувала українському громадянству колишню його державність”²⁹, що явно демонструє певний “галицькоцентризм” науковця – адже він фактично ігнорує регалії українських гетьманів, інші пам’ятки. Однак загальний висновок не втратив актуальності й досі – повернення подібних раритетів є важливим завданням української держави.

Й.Пеленський у замітці “Рим чи Схід?” на прикладі праць професора Берлінського університету Йозефа Стржловського охарактеризував процес переоцінки ролі східних цивілізацій в світову культуру, який на початку ХХ ст. відбувався в європейській історичній науці. Показано, що праці дослідника – “Еллада в обіймах Сходу”, “Мала Азія як нова територія історії мистецтва”, “Пам’ятки образотворчого мистецтва”, “Вірменське будівництво і Європа” – по-новому оцінюють внесок Східної Європи і близькосхідного регіону в історію мистецтва. Звертається в них увага і на місце України в між цивілізаційному культурному обміні, наголошується, що унікальні архітектурні об’єкти українських земель (наприклад, дерев’яні церкви) викликали щире захоплення іноземного дослідника³⁰.

У замітці відомого краєзнавця О.Прусевича “Памятки фортифікаційної штуки на Поділлі” дається перелік замків, які вчений оглядав ще до початку світової війни, після чого ставиться питання про стан цих пам’яток після буремних 1914–1919 рр. Зауважимо, що з невідомих причин у публікації наводиться надзвичайно обмежений перелік усього з двадцяти об’єктів, при цьому не згадані знакові для історії Поділля фортифікаційні споруди – наприклад, замок у Жванці³¹.

Завершувався часопис інформаційними матеріалами – переліком знищених у 1917–1919 рр. пам’яток, об’єктом з питань охорони об’єктів культурної спадщини, витягом з протоколу засідання Комісії для охорони пам’яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтва і національної культури, замітками та бібліографією.

На жаль, вихід з друку першого номеру “Української старовини” співпав у часі із завершенням так званої Кам’янецької доби Директорії. До Кам’янца стрімко наближались відверто ворожі щодо українського культурного життя блогвардійці й поляки. Всі осередки, причетні до організації видання, припинили діяльність, значна частина авторів журналу покинули місто. Тим не менш, часопис став першим періодичним виданням історичної тематики на теренах Поділля, а підняті у ньому теми не втратили наукової актуальності досі.

Примітки:

1. Завальнюк, О. М. Історія Кам’янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

2. Нестуля, О. О. Охорона пам'яток України за доби Центральної Ради / О. О. Нестуля // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 100-

3. Палієнко, М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині / М. Палієнко // Пам'ятки України: історія та культура: науковий часопис. – 2005. – № 2. – С. 92-119.

4. Прокопчук, В. С. Основні фактори активізації краєзнавчого руху на Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. / В. С. Прокопчук // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2009. – № 3-4. – С. 6-16.

5. Хроніка архівного будівництва в Україні / Упоряд. О. Шевченко // Пам'ятки. Т. І. – К.: Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Український державний науково-дослідний інститут архівної справи і архівознавство, 1998. – С. 18.

6. Там само. – С. 18.

7. [Від редакції] // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 1.

8. Там само. – С. 1.

9. Благодір. З мартирології української старовини / Благодір // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 1-2.

10. Там само. – С. 1-2.

11. Клименко, П. Архівна справа на Україні / П. Клименко // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 2.

12. Там само. – С. 2.

13. Там само. – С. 2.

14. Там само. – С. 2.

15. Клименко, П. Українська мистецька старовина та її національний зміст / П. Клименко // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 5.

16. Там само. – С. 5.

17. Обідний, М. Військово-архівна справа на Україні / Михайло Обідний // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3.

18. Там само. – С. 3.

19. Там само. – С. 3.

20. Биковський, Л. Українська Національна Бібліотека в Києві / Л. Биковський // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3-4.

21. Там само. – С. 4.

22. Там само. – С. 4.

23. Там само. – С. 4.

24. Назарук, О. Українська старовина й українська новочасна творчість / Осип Назарук // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини

та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 3.

25. Там само. – С. 3.

26. Там само. – С. 4.

27. Там само. – С. 4.

28. Кривецький, І. Доля галицький королівських інсигній / І. Кривецький // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 6-7.

29. Там само. – С. 7.

30. Пеленський, Й. Рим чи Схід? / Й. Пеленський // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 7.

31. Прусевич, О. Пам'ятки фортифікаційної штуки на Поділлі / О. Прусевич // Українська старовина. Орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головнім управлінні мистецтв і національної культури. – 1919. – № 1. – С. 8.

Резюме

Стаття посвячена созданию и содержанию единственного номера журнала “Украинская старина”, увидевшего свет в Каменце-Подольском в ноябре 1919 г.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, журнал “Украинская старина”, О.Благодир, П.Клименко, И.Кривецкий.

Одержано 5 квітня 2012 року

Рецензії

Ю.А.Хоптяр

Цікаве краєзнавче дослідження

Україна, ставши на шлях становлення та розвитку дійсно суверенної і незалежної держави, неухильно орієнтується на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти. Важливого значення, в зв'язку з цим, набуває переосмислення історичного минулого, врахування уроків історичної правди. В умовах сьогоднішнього розвитку держави має будуватися на глибоких знаннях як вітчизняної історії взагалі, так і історії краю зокрема.

З огляду на це книга Володимира Сергійовича Літкевича “Історія села П'ятничани (1493–1960)” є досить актуальною. Вказане історико-краєзнавче видання побачило світ в кінці 2011 р. у київському видавництві “Сучасний письменник”. В роботі автор комплексно і ґрунтовно здійснив дослідження рідного села П'ятничани Чемеровецького району Хмельницької області. На 1493 р. припадає перша згадка про село і розпочався відлік “офіційної біографії” цього населеного пункту. Перебуваючи близько 450 років на кордоні великих держав с.П'ятничани стали свідком творення європейських історичних процесів.

Комплексність дослідження проглядається із чіткої структури даного видання, що побудоване відповідно до змісту і включає вступну історіографічну частину, окремі частини по роках та додатки.

Безумовно позитивним здобутком є те, що автор вперше здійснив спробу розкриття перебігу подій історії с.П'ятничан, використовуючи широку джерельну базу. Залучивши значний масив архівного, документального матеріалу, багато монографічних робіт українських та іноземних авторів, статистичні матеріали, періодичну пресу, мемуари, автору вдалося створити ґрунтовне та суцільне полотно історичного процесу у визначений період.

Введення до наукового обігу неопублікованих архівних матеріалів України та Росії, зокрема Державного архіву Хмельницької області, Російського державного воєнно-історичного архіву однозначно поглиблює сприйняття історичного минулого.

Потрібно підкреслити, що в роботі на початку звертається особлива увага на першу документальну згадку про с.П'ятничани, власників села, традиції та побут сільської громади. В.Літкевич визначає, що першим власником села став дружинник Коріцький, якому литовський князь Вітовт за військову службу своєю грамотою передав право володіння с.П'ятничанами. В історичній літературі Коріцькі згадуються як військові діячі, зокрема в 1679 р., Яків Коріцький – полковник, а його сину Роману подаровано села в Чернігівській губернії. Ставши власником, Коріцький докладав зусиль для подальшого заселення місцини новими переселенцями, що рухалися по торгівельному шляху повз село. Заселення с.П'ятничани розпочалося з його району під сучасною назвою “На долині”, про що свідчать народні перекази, зібрані у працях Ю.Сіцінського. Місце для заснування села перші поселенці вибрали напрочуд вдало, адже поряд у достатній кількості були всі необхідні будівельні матеріали. На новому місці перші мешканці села будували житло, об'єднане з господарськими спорудами, типове для Поділля. Оселя будувалася з лози, якої було достатньо на берегах Збруча, обліплювалося глиною і білилося. Такий тип будівництва житла пояснювався, з одного боку, простотою його зведення, а з іншого – перманентним руйнуванням, яке зазнавало прикордонне село під час численних ворожих нападів. Та все ж чисельність мешканців села зростала, зокрема автором наводяться дані, що з 1493 по 1565 рр. кількість помешкань більш ніж подвоїлась з 11 до 25.

Оскільки структурно дослідження поділено по століттях, то до кожного такого розділу автором подається історична довідка, в якій коротко характеризуються загальні історичні процеси краю. Такий авторський прийом дозволяє широкому загалу читачів вільніше усвідомлювати історію села в контексті загальних історичних процесів. Автор вказує, що з часу приєднання Поділля до Польщі, здійснювалося закріпачення селян і юридично оформлялося Третім Литовським статутом (1588 р.). Глибокий аналіз статистичних матеріалів здійснений автором дозволяє препарувати процеси економічного розвитку. Так, використовуючи дані переписів (люстрацій), автор вказує, що у 1530 р. в с.П'ятничани було 2 плуги, а в 1565 р. вже 6 плугів. Наведені імена одних із перших мешканців села роблять історію краю різнобарвним, живим полотном.

Наприкінці XVI ст. дослідження автора виявляє зміну власника села і ним стає родина Лянцкорунських. У 1616 р. с.П'ятничани відносилося до Скальського староства і селом володіла тоді Варвара Лянцкорунська. Через 20 років П'ятничани передаються до Червоноградського староства, а його володарем став Станіслав Лянцкорунський. Поруч з цим В.Літкевич вказує на трагічні події в історії села. Так, у 1611 та 1613 рр. село, під час набігів, татари повністю спалили. Татари примушували власників платити данину: малу квартиру (35 золотих і одну гривну).

З 1672 р. с.П'ятничани, як і все Поділля на довгих 27 років попадає під владу Туреччини. Після штурму та оволодіння турками Кам'янця-Подільського,

поблизу села, в Орининському степу відпочивала 60-тисячна татарська орда. Захопивши край турки позбавили всіх колишніх власників прав на землю. На території Поділля турки утворили свою провінцію (еялет) з центром в Кам'янці-Подільському. У 1681 р. турками проведено перепис населення, який зафіксував у с.П'ятничани 21 будинок, в якому мешкали 25 дорослих осіб, що сплачували податки. Матеріали цього перепису автор вдало використав в якості статистичних та демографічних порівнянь, а також власних аналітичних підрахунків.

Поруч з історичними дослідженнями В.Літкевич проводив відповідний топонімічний аналіз як назви села, так і окремих власних імен та інше. Так, за однією версією "П'ятничани" походять від словосполучення "п'ять чанів", за іншою – від назви церкви, яка до 1756 р. мала назву "П'ятницька". В іншому випадку автор висуває версію відносно прізвища "Сірант", що означає "винороб", адже турецькою "сіра" означає молоде вино. Сірант – одне з найпоширеніших прізвищ в с.П'ятничани.

Протягом XVIII ст. с.П'ятничани змінили кількох власників. На початку сторіччя новим власником села стає незаможний шляхтич Стефан Пасенковський, якого у 1751 р. його замінює Баговицький староста вельможний Казімір Ланцинський. Рішенням сейму Речі Посполитої у 1773–1793 рр. с.П'ятничани передаються Станіславу Александровичу, полковнику коронних військ, який став місцевим старостою. Вісімнадцяте сторіччя стало для села періодом стрімкого зростання населення і якщо на початку сторіччя тут проживало всього кілька десятків мешканців, то в кінці уже близько 300.

Після приєднання Поділля до Російської імперії у 1793 р. с.П'ятничани приписуються до державних маєтків, а його мешканці стали державними селянами. В дослідженні автор наводить дані перепису (ревизську сказку) 1811 р. за якими в селі проживали 169 осіб чоловічої статі. У 1863 р. при підтримці держави в селі побудовано дерев'яну Успенську церкву. Для демонстрації демографічної динаміки автор використав статистичні матеріали за 1873 р. Тоді в селі налічувалося 104 садиби, 278 осіб чоловічої статі. За викуп землі по реформі 1861 р. встановлювалася плата в розмірі 767 руб. 14 коп. до 1913 р.

У 1886 р. в с.П'ятничани утворилася церковнопарафіяльна платна школа, щоправда без свого приміщення в оселі священика. Через сім років у 1893 р. після заснування школи парафіяни села (378 чоловіків та 402 жінки) на власні кошти збудували окрему шкільну будівлю. В школі за кошти не багатьох батьків навчалися лише 13 дітей із 95. Решта дітей навчатися не мали змоги через відсутність коштів.

В кінці XIX на початку XX ст. викуп землі і праця на ній зумовили подальше зростання у с.П'ятничани кількості населення. Якщо у 1893 р. у селі існувало 150 садиб і 835 мешканців, то у 1905 р. – відповідно 189 і 925. Поруч з статистичним матеріалом автор вдається до цікавих співставлень рівня життя подільян, ринкових цін, величину номінальної та реальної заробітної плати, що

відкриває перспективи для порівняльного аналізу не тільки у минулому, але й сьогодні.

Цікавими виявилися дослідження побуту мешканців с.П'ятничани, а також визначення змін у будівлях у порівнянні з попередніми сторіччями, співставленні помешкань заможного селянства з іншими верствами населення. Автором вдало наведені в роботі етнографічні описи будівель, посуду, одягу, селянського та ковальського реманенту. Все це в комплексі надає можливість відтворити в деталях умови життя подолян сторіччя тому.

Не обійшов автор в даному дослідженні проблем еміграції. Перенаселеність с.П'ятничани зумовила активний від'їзд, в першу чергу молодих людей з багатодітних сімей до Америки. Цьому сприяли, як виявилось, у прикордонній зоні груп осіб, які агітували за переселення до Америки, та надавали допомогу у переході кордону. Так, у м.Гусятині австрійськими та російськими євреями була створена контора для надання емігрантам допомоги в нелегальному переході кордону. Одні емігранти залишалися в Америці назавжди (Вовк, Васильківський, Косінський, Кротік), а інші, заробивши гроші, поверталися назад до своїх домівок (Братковський, Гайдик, Підлісний, Степанович).

З початком Першої світової війни прикордонні П'ятничани опинилися у вирі бойових дій. На околицях села російські війська створили лінію оборони: викопали траншеї, створили бліндажі та інші оборонні споруди. Їх залишки ще сьогодні можна побачити в місцевому лісі та на схилах пагорбів біля р.Збруч. Оборону від с.П'ятничани до с.Підпилип'я утримувала 64 піхотна Перекопська дивізія, штаб якої містився в с.Кочубіїв. Село активно обстрілювалось австрійськими військами, появилися біженці. У селі військові встановили особливий режим пересування. Для більш глибокого дослідження того періоду автор використав мемуари російського офіцера С.Мамонтова.

Історичну зміну влади в 1917 р. в с.П'ятничани автор змальовує не шаблонними фразами з енциклопедичних видань, а подає через призму цікавих спогадів односельчан (О.К.Кротіка). Автор відійшов від традиційного висвітлення подій радянської доби 1920–30-х рр. і запропонував багатограний підхід. Так, до наукової новизни дослідження варто віднести у характеристиці повоєнного села утворення політичних і господарських організацій, контрабандний промисел, репресії влади.

На початку 1920-х рр., в умовах розрухи, тотального дефіциту товарів першої необхідності та скрутного матеріального становища переважної більшості мешканців села, який став результатом жорсткої політики “воєнного комунізму”, майже все доросле населення займалося контрабандою. Такій діяльності сприяв досить ліберальний прикордонний режим. Проте після укладення у 1921 р. Ризького договору на Поділлі відбувалось посилення прикордонного режиму. В прикордонній зоні провели арешти “неблагонадійних осіб”. У 1928–29 рр. у с.П'ятничани заарештували за наклепом 18 селян по обвинуваченню у контрабанді та шпигунстві на користь Польщі. Серед арештованих опинився весь актив села: І.В.Губеліт, А.В.Мельник, Р.Ф.Сірант, О.К.Кротік та інші.

Автор мовою документів та спогадів очевидців зумів розкрити складний період політичних репресій 1920–30-х рр., до того ж ним запропоновано список репресованих осіб с.П'ятничани, що надзвичайно важливо в умовах сьогодення.

Період воєнного лихоліття автор особливо виписує в контексті історії села. У цьому розділі знаходимо як фактичний матеріал, що пов'язаний з боротьбою з німецько-фашистськими загарбниками, так і дослідження відносно організації соціально-економічного життя на окупованій території, налагодження системи опору. Навесні 1942 р. з с.П'ятничани розпочався вивіз мешканців села, переважно молоді, на примусові роботи до Німеччини. Загалом автору вдалося встановити орієнтовану кількість вивезених з села (близько 140 чол.), а також скласти списки, прослідувати як склалися окремі долі. Зусиллями автора стало відомо, що із 140 односельчан повернулися назад лише 106.

Особливу увагу В.С.Літкевич приділив учасникам Великої Вітчизняної війни. Автором встановлені прізвища ветеранів війни, а також їх долі. Так, із 140 односельчан, що воювали на фронті загинули 62 чоловіка.

Неприхований інтерес викликають наведені у книзі матеріали про підпільну діяльність різних організацій у тому числі ОУН, репресії по відношенню до них та інше.

У повоєнний час відновилися соціальні катаклізми попереднього десятиліття: політичні репресії, голодомор. Автор у висвітленні цих подій знову вдало застосував прийом наведення архівних документів та спогадів односельчан про ті важкі часи. Завершує своє дослідження В.С.Літкевич історією села у кінці 50-х рр. ХХ ст.

Надзвичайно цікавими виявилися додатки. У них автор розташував словник діалектизмів (понад 200), що зустрічаються в с.П'ятничани, а також місцеві чоловічі та жіночі імена. До того ж у додатках подається опис місцевих обрядів, зокрема весілля, що записаний зі слів старожилів. Доповнюють обрядовість тексти слів пісень, що супроводжували весілля. Крім того у вказаному розділі знайшли місце кілька легенд, а також географічні карти доби турецького панування, копії та фотокопії важливих історичних документів XVI–XVII ст. мовою оригіналу.

Робота, загальним об'ємом 252 сторінки, насичена демографічним, статистичним, фактологічним матеріалами, що зконцентровані в розділах які по періодах відображають перебіг подій у с.П'ятничани та округи. В дослідженні знайшли своє відображення архівні та інші матеріали, що надають можливість для подальшого демографічного, соціально-економічного аналізу історії краю від 60-х рр. ХХ ст. до сьогодення.

Загалом комплексне дослідження, в якому присутні історичний, етнографічний, етнолінгвістичний аспекти, Володимиром Сергійовичем Літкевичем створювалося протягом тридцяти років. У ньому ми зустрічаємо не тільки історичний аналіз подій пов'язаних з с.П'ятничани, але й численні копії документів (окремі з них мовою оригіналу), тому це ще й без перебільшення

збірник документів та фотоматеріалів. Понад три десятки різночасових світлин на яких понад сотня дійових осіб та персонажів дослідження додають виданню особливого колориту, гостроти відчуття у широкого загалу читачів.

Загалом книга В.С.Літкевича “Історія села П’ятничани (1493–1960)” вміщує цікавий фактографічний та аналітичний матеріал про історію рідного села, при цьому значна його частина подається вперше. В зв’язку з цим, вказана праця є надзвичайно корисною і своєчасною.

О.Б.Комарницький

Підгурний І. С. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / І. С. Підгурний, Н. О. Урсу. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 232 с.

Нещодавно вийшла з друку монографія завідувача образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктора мистецтвознавства, професора Н.О.Урсу і кандидата мистецтвознавства, старшого викладача цієї ж кафедри І.С.Підгурного, присвячена видатному представнику фотомистецтва М.Й.Грейму. Праця стала результатом п’ятирічних наукових розвідок авторів. Н.О.Урсу має набагато ширшу палітру наукових інтересів – проблеми відродження національної мистецької спадщини, дослідження сакрального мистецтва, чину братів-проповідників в Україні, питання теорії й методики викладання образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва у вищих та середніх навчальних закладах України. І.С.Підгурний досліджує історію розвитку та мистецтвознавчу специфіку художньої фотографії на теренах Поділля.

Як зазначається в передмові у монографії розглядаються умови становлення і розвитку мистецтва фотографії на території України, увага авторів зосереджується на творчості М.Грейма у контексті становлення фотографічної діяльності Центрального Поділля, зокрема, висвітлюється роль культурно-мистецького середовища у формуванні його особистості, професійна праця та сфери інтересів фотомитця, дається характеристика типологічним та художньо-композиційним особливостям його творчих композицій, простежуються географічні виміри, типологія об’єктів майстра світлин тощо. Робиться спроба представити пам’яткоохоронне значення досліджень культурно-мистецької спадщини М.Грейма для подільського регіону.

Варто зазначити, що до появи книги Н.О.Урсу та І.С.Підгурного, досі було відоме лише одне видання про Грейма, яке побачило світ у 1972 р. у Кракові польською мовою, – “Забутий маєстро” Юліуша Гажтецького. Через 15 років він у співавторстві з Гражиною Плутецькою видав у Кракові ще одну книгу – “Нетипові фотографії”, в якій охоплює широке коло фотомитців, серед них і Михайла Грейма. А щодо “Забутого маєстро”, то Н.О.Урсу та І.С.Підгурний, відзначаючи досконало та скрупульозно зібраний Гажтецьким матеріал, зауважують популярний характер цього видання та його своєрідну мову, досить важку у сприйнятті.

Структурно монографія складається з передмови, п’яти розділів та 12 підрозділів, у яких досліджується генеза та розвиток мистецтва фотографії, зокрема в Україні, розглядається фотографічний доробок Михайла Грейма у контексті становлення і розвитку мистецтва на Поділлі.

У першому розділі монографії проаналізовано стан наукового дослідження. Для цього було зроблено аналіз існуючих на даний момент джерел: мистецтвознавчих, історичних, культурологічних, а також літературних. Автори зафіксували відсутність ґрунтовних наукових досліджень творчого доробку Михайла Грейма у світлі його культурно-мистецького та пам’яткоохоронного значення для України і використання в якості іконографічного матеріалу в процесі споріднених розвідок, мистецтвознавчих публікацій, відтворення та ревіталізації видатних зразків вітчизняної культури, зодчества, образотворчого, народного та декоративно-прикладного мистецтва.

Досить потужною є архівна база дослідження. Науковці використали неопубліковані та вже відомі документи архіву етнографічного музею імені Северина Удзелі в Кракові, архіву Польської академії майстерності та Краківського відділу Польської академії наук, фондів Краківського музею історії фотографії, історичного музею міста Кракова, Національного музею в Кракові, бібліотеки Лодзького університету, Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі, фонди Державного архіву Хмельницької області, Національного історико-архітектурного заповідника “Кам’янець”, Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, приватних архівів А.Прияна, І.Пустиннікової, О.Расщупкіна, Ю.Савіна. Н.О.Урсу та І.С.Підгурний знайшли і впровадили у науковий обіг значну кількість візуально-іконографічних джерел – автентичних фотографій М.Грейма; писемних джерел – його кореспонденції, рукописи протоколів про обрання фотографа членом антропологічної комісії Польської академії майстерності у Кракові та ін. Загалом, список використаних джерел містить 589 позицій, з яких 357 – це архівні джерела.

У другому розділі автори прослідкували становлення та розвиток мистецтва фотографії в Україні. Констатовано, що фотографічна діяльність на українських землях як новий вид мистецтва почала розвиватись одночасно з аналогічними процесами у Західній Європі. Художньо-композиційний та технічний рівень фотографій не поступався рівню видатних творів світлопису

як західноєвропейських, так і світових фотомайстрів; використовувались новітні та знайдені ними обладнання й матеріали. Визначено, що значна кількість відкритих на наших землях фотографічних закладів, висока професійна майстерність фотохудожників, тісні міжнародні зв'язки та робочі контакти вперше дають підстави стверджувати, що рівень становлення і розвитку мистецтва художньої фотографії в Україні був автентичним і достатньо переконливим та має право бути детально розглянутим сучасними дослідниками.

Наступні два розділи присвячені вже безпосередньо творчості М.Й.Грейма. Зокрема, науковці вперше дали характеристику особистості Грейма – фотографа-художника, пристрасного збирача старожитніх пам'яток, нумізмата. Вони зазначають, що він відзначився у багатьох сферах діяльності, у справі фіксації та вивчення регіональних особливостей історико-культурної та мистецької спадщини Поділля й по заслугі увійшов в історію українського фотомистецтва.

Наталія Олексіївна та Іван Станіславович, використавши значний масив матеріалів, зуміли обґрунтувати своєрідну періодизацію мистецької та культурно-громадської діяльності митця, яка поділяється на чотири основних етапи: професійне навчання та становлення М.Грейма як друкаря (1846–1852 рр.); початок, розквіт і припинення ним друкарської справи у Кам'янці-Подільському (1852–1872 рр.); придбання фотографічного закладу й ріст професійної майстерності у галузі світлопису, зацікавленість нумізматикою й антикваріатом (1872–1892 рр.); захоплення нумізматикою, реставраційною та культурно-громадською діяльністю (1887–1911 рр.).

Авторами окреслено у розроблених картосхемах географічні виміри творчого доробку фотомитця; простежено маршрути дослідницьких подорожей М.Грейма відповідно до регіонального розташування населених пунктів і локалізації культурно-мистецьких об'єктів ХІХ ст. у межах Подільської губернії, а також Бессарабії; на сучасні карти областей України, територіями яких пересувався М.Грейм, нанесено населені пункти, де знаходяться пам'ятки, зафіксовані фотохудожником. Вони систематизували і виклали у табличному та діаграмному варіантах зображені фотомитцем об'єкти українського зодчества, відповідно до їх призначення, та етнографічні типи населення.

Науковці вперше дослідили характерні художньо-композиційні особливості світлин фотомайстра: “використання у знімках живописних ефектів на кшталт художників-імпресіоністів і передвижників; створення пейзажних і панорамних фото великого розміру, багатство жанрових сюжетів; впровадження у процесі фіксації пам'яток незвичайних ракурсів, кутової перспективи, високого та низького горизонтів; ретельна режисура павільйонних сюжетно-тематичних композицій; оспівування величних руїн і напівзруйнованих пам'яток минулого на Поділлі; застосування контрастних співставлень: чіткого і розмитого, великого й малого, шляхетного і жебрацького, красивого та гидкого, величного і принизливого, серйозного й гумористичного та ін.; перетворення світлин, власноруч доповнених детальними відомостями про зображену пам'ятку, на цінні фотодокументи джерельного характеру”.

Цінність роботи посилює п'ятий розділ монографії, у якому показано значення культурно-мистецької спадщини Михайла Грейма для сучасної пам'яткоохоронної діяльності. Ми цілком солідарні з авторами цього ґрунтовного дослідження, які зазначають, що творчий доробок митця є достовірною візуальною інформацією про архітектуру, етнографічні типи, взаємні стосунки людей, довкілля минулого, а його знімки – ексклюзивно вартісним іконографічним, науковим і достовірним джерелом для багатьох вчених різних спрямувань, що підтвердило безперечно практичну цінність та відкрило подальші перспективи використання матеріалів даного дослідження у реставраційній і пам'яткоохоронній сферах. Композиції Михайла Йосиповича суттєво поповнили й забезпечили створення якісних графічних рекомендацій. Вони містять інформацію про стилістику й типологію зображуваних об'єктів у конкретний проміжок часу (друга половина XIX століття). Для істориків фотознімки є невичерпним джерелом вивчення видатних особистостей та шляхетських родин. Представлені у світлинах М.Грейма типи городян та селян дають матеріали для науковців, що вивчають культуру і побут тогочасного населення Східного Поділля, краєзнавців, біологів та ін. Галерея фотопортретів видатних представників шляхти, інтелігенції, освіти, міщан та інших верств населення уможливило вивчення різних сторін професійної діяльності поділян.

Читати книгу про фотографа і не милуватися його роботами неможливо. Тож автори монографії передбачили це і цілих 40 сторінок на гарному папері відвели під ілюстрації. Тут ми побачимо не лише фотознімки самого Грейма, а й зразки робіт його колег – кам'янецьких фотографів, малюнки сина фотомитця – художника Яна Грейма. Ще одна цінність видання – майже 50-сторінковий каталог робіт М.Й.Грейма із зазначенням назви фотографії, дати її виконання, місця зберігання.

Загалом монографія має завершальний, цілісний характер і розкриває колоритну, самовіддану постать подільського фотомитця Михайла Йосиповича Грейма. Книга стане корисною для науковців, мистецтвознавців, культурологів, істориків, освітян, студентів, краєзнавців, усіх тих, кого приваблює мистецтво фотографії.

Наші раритети

В.С.Прокопчук, І.О.Старенький, Н.В.Крик

Українські Помпеї на Поділлі

Мова йде про низку поселень, що прилягали до літописної Бакоти і вже на час відвідання їх Осипом Назаруком зниклих з географічної карти краю. Бакота з давніх-давен займала в Середньому Подністров'ї становище центру, була столицею Пониззя, стала учасницею і свідком багатьох історичних подій, які здавна привертали увагу й дослідників. Вона не раз згадується в літописах. Історія Бакоти й скельного монастиря кінця XI – початку XII ст. знайшла відображення в працях професора В.Б.Антоновича, подільського краєзнавця Ю.Й.Сіцинського, а в наш час – у монографіях професорів І.С.Винокура та П.А.Горішнього, доцента О.Л.Баженова, краєзнавців С.П.Маярчака, Т.В.Горбняка.

Важливе значення для сучасників мав краєзнавчий нарис Осипа Назарука “До Бакоти. Вражіння з подорожі до українських Помпеїв”, 1919 року опублікований в Кам’янці-Подільському у видавництві “Стрілець”. У той час вона виконала кілька функцій: популяризувала видатну пам’ятку часів Київської Русі, знайомила сучасників з історією та пам’ятками Поділля.

Не втратила вона значення й для нинішнього покоління, повідомляючи низку фактів з історії Бакоти та навколишніх сіл, демонструючи приклад високопатріотичного ставлення до минулого, пам’яток історії попередників.

Не зважаючи на те, що ця праця Осипа Назарука була видана в Кам’янці-Подільському, на Поділлі знайти її неможливо, вона стала бібліографічною рідкістю. Під час пошукової роботи її було виявлено нами в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського.

Її автор Осип Назарук – галичанин, народився 31 серпня 1883 року в містечку Бучач на галицькому Поділлі. Закінчив Золочівську гімназію. У 1899–1902 рр. був одним з організаторів таємних гуртків та українського студентського руху в Галичині. Після гімназії продовжив навчання у Львівському та Віденському університетах. В останньому 1908 року здобув ступінь доктора права. У 1904–1905 рр. очолював віденську “Січ”, у 1906–1907 рр. був головою львівської “Академічної громади”. З 1905 року належав до Української Ради-

кальної Партії, був членом її головної управи. Згодом став співредактором, редактором “Громадського голосу”.

Під час Першої світової війни – голова пресової квартири Легіону УСС. Після приходу до влади Директорії Осип Назарук ввійшов до складу уряду УНР, протягом грудня 1918 – червня 1919 обіймав пост керівника Українського телеграфного агенства та Головного управління преси та пропаганди.

У середині липня 1919 року в складі Української Галицької Армії прибув до Кам’янця-Подільського, де редагував газету УГА “Стрілець”. Часопис був підпорядкований уряду ЗУНР і перетворився на рупор західноукраїнської влади. Під його керівництвом газета вдало виконувала одразу декілька завдань – інформувала стрільців УГА та осіб, що евакуювались з Галичини після польської окупації, про події військового, політичного, соціального, економічного і культурного життя, розкривала офіційну позицію уряду ЗУНР щодо ключових проблем української політики. Саме під час перебування в Кам’янці-Подільському він здійснив кількадечну поїздку до історичної Бакоти і свої враження зафіксував у нарисі.

У листопаді 1919 року внаслідок несприятливої політичної ситуації керівництво ЗУНР виїхало через Румунію до Відня, а з ним і Осип Назарук. Протягом 1920–1922 рр. був членом уряду ЗУНР у Відні. Там зблизився з В’ячеславом Липинським, що суттєво вплинуло на зміну його політичних поглядів. Влітку 1922 року виїхав до Канади з метою збору коштів для потреб національно-визвольного руху. 1923 року, коли Ліга Націй визнала суверенітет Польщі над західноукраїнськими землями, склав повноваження члена західноукраїнського уряду і переїхав до США. Там очолив редакцію двотижневика “Січові вісті”.

1927 року Осип Назарук повернувся на батьківщину, де очолив редакцію часопису “Нова зоря”. 1930 року виступив одним із засновників Української народної католицької партії (згодом – Українська Народна Обнова).

З початком Другої світової війни покинув Львів, перебрався до Варшави, а дещо пізніше – до Кракова. Саме тут 31 березня 1940 року обірвалося життя цього непересічного українського громадсько-політичного діяча.

Прославився Осип Назарук і як письменник та публіцист. Його перу належать праці “Що то є суспільні кляси, боротьба кляс, пролетаріят, буржуазія, капіталізм і організація”, “Суд Олекси Довбуша”, “Про карпатських опришків”, “Про вшехлопаків, їх історію, теорію і таємну організацію”, “Новомальтузіянська теорія”, “Хроніка руху української академічної молоді”, “Що то є нарід або нація”, “Як називається наш Рідний Край і нарід”, “Формальні проблеми української державності”, “За що боремося (нарис устрою України)”, “З кривавого шляху УСС”, “Слдами Українських Січових Стрільців”, “Над Золотою Липою”, “Тотама Будда”, “Князь Ярослав Осмомисл”, “Огні Срібної землі”, “Проти орд Джінгісхана”, “Ескізи зі школи життя”, “Історія України”, “Роксоляна. Улюблена жінка султана Сулеймана Великого завойовника і законодавця”, “Військо й політика”, “Рік на Великій Україні: спомини з української

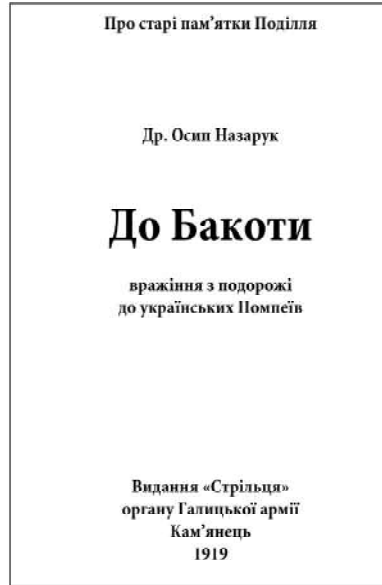
революції”, “Треко-Католицька Церква і українська ліберальна інтелігенція”, “Галицька делегація в Ризи 1920 р.”, “Ідеологічні основи Української Католицької Народної Партії”, “Вибір звання”, “Жінка і суспільство”, “Галичани і Велика Україна”, “Значіння партій”, “Замах на церкву”.

У Кам’янці-Подільському Осип Назарук написав брошуру “Військо й політика”, завершив історичну повість “Князь Ярослав Осмомисл” (перше видання 1910 року), приступив до написання свого найкращого твору “Роксоляна”, над яким наполегливо працював до 1930 року.

Цим передруком хочемо привернути вашу увагу до ще одного твору кам’янецького періоду життя Осипа Назарука – краєзнавчого нарису “До Бакоти. Вражіння з подорожі до українських Помпеїв”. Окремою брошурою видання вийшло під грифом “Про старі пам’ятки Поділля” й було розраховане в першу чергу на стрільців УГА, а також галичан, що прибули на Поділля під тиском військових обставин, й призначалося для знайомства з цікавою історичною пам’яткою краю. З цього приводу краєзнавець Олег Будзей писав: “Оскільки письменник з великою любов’ю, з глибоким знанням історії Середнього Подністров’я досить неординарно і цікаво відтворив життя Кам’яниччини в різні періоди, виявив себе одночасно дослідником цього краю, то його нарис “До Бакоти” має нині актуальне значення для всіх шанувальників минушини Поділля з точки зору літературної, історичної, історіографічної, бібліографічної. Гортаючи поживклі сторінки цієї похідної книжечки, дивуєшся, як у 1919-му, у вирі кризи, соціальних потрясінь і боїв, знаходився і час, і терпіння, і вкрай дефіцитний папір, щоб творити, популяризувати рідну історію, робити внесок у розвиток краєзнавства, зокрема подільського”.

Для передруку використано текст нарису “До Бакоти. Вражіння з подорожі до українських Помпеїв” видавництва “Стрілець” 1919 року. Зрозуміло, що лексика й пунктуація тих часів суттєво відрізняється від нинішньої, інколи й заважка для сприйняття. Однак для збереження первинного авторського враження у тексті збережена орфографія та пунктуація першого видання.

Додатками виступають фото В.Б. Антоновича та Ю.Й. Сіцінського, які в 90-х роках XIX ст. проводили розкопки Бакотського монастиря, та світлини бакотських старожитностей.

Осип Назарук періоду роботи над книгою. Обкладинка книги.

Др. Осип Назарук

До Бакоти вражіння з подорожі до українських Помпеїв

Хто був на Поділлі, а не бачив Бакоти, того можна зачислити до категорії людей, які були в Римі, а не бачили Ватикану.

Трьох нас виїхало до Бакоти дня 22 серпня с. р. ранком. Про Бакоту знали ми тільки, кілька можна знати з нашої щойно розроблюваної історії: що в ній був монастир, оден з найстарших на Україні, що скеля, в якій він викопаний, осунулася в Дністер, що Бакота, так само як Ушиця, належала колись до Галицького князівства, що вона була столицею Понизззя¹, що тут було гніздо опозиції проти галицького короля Данила і що з упадком Галича упала і Бакота, що довго підтинала галузь, на котрій сиділи.

З великою цікавістю їхали ми до цієї старовинної місцевости. Простір між Кам'янцем і Дністром дуже слабо заселений (в порівнянні з Галичиною), скрізь поля і поля. Лісів не видно. Шляхи пільні й дуже важкі: вічно то вгору, то вділ. Особливо під Китайгородом шлях важкий, що коні ледве порожний віз можуть тягнути: треба йти пішки. Військо, яке хотіло б остати без артилерії, повинно посуватися на Китайгород².

Переконаємося, що народ вспів уже познакомотися з галицьким військом; по дорозі селянки давали нам молока і грошей не хотіли приймати. Про галицьке військо висказувалися з похвалами.

Жара страшенна. Стаємо, щоб викупатися в якійсь річці. До нас підбігають два малі гарні пастушки: оден літ коло 10, другий 12. Вдаємося з ними в розмову. Ми питаємо дітей хто вони: «Чи жиди, чи ляхи?». «Ми українці». — відповідають резолютно малі хлопчики. Ми дуже здивувалися, що національна свідомість дійшла вже навіть до дітей у забутих селах глибоких ярів. Відкіля це тут взялося?

В дальших селах знаходимо розв'язку цієї загадки: по роздоріжжях сторожа галицьких військ, обідрана, але бадьора й дисциплінована. Здоровить нас як на початку війни і домагається пропусків. Від командантів довідуємося, що освідомлювання населення робить добрі поступи. Думаємо про свою Галичину і про те, що її полки стояли тут ще за часів існування нашої старої держави.

З задуми будить нас вид. Я досі не можу собі з'ясувати який він: веселий чи сумний, величний чи бідний? Він такий: перед нами немов велетенська корона, зложена з зелених гір, порізаних білими лентами. Лісів на них нема, тільки трава. А ці білі ленти й смуги, то нагі обривисті ребра гір. Головну основу цієї корони з гір становить округла висока гора, подібна до великанської шапки. Як вона називається? Питаємо стрічних селян.

— «Теремець, — інші відповідають, — Терема, а там напроти неї, троха ліворуч, де стоїть хрест на найвищій скелі, то — Бакинська гора³. Там старий монастир. Під нею село Бакота...»

Якою ж старістю віє від цих імен! Які ж спомини виринають перед нами! Ми в долині Дністра, в центрі його Пониззя, за яке галичане боролися століттями. Може тут, на Теремці, стояли літні тереми галицьких князів, володарів Бакоти. Може тут вперше спочивали на нашій землі візантійські княгині, що плили Дністром до Галича (в торговельній Ушиці мусіло бути надто гамірно). Може тут перебувала свою першу ніч на українській землі матір Ярослава Осмомисла. Вона була з роду візантійських цісарів Комненів⁴. Сюди вона мусила їхати в Галичину, щоб стати княгиною «на Галичі, Перемишлі, Звенигороді й Теревовлі, володаринею Ряшева, Сянока, Ушиці й Бакоти...»⁵ Який же чудовий мала вид з цієї гори!

Але ми відкладаємо відвідини Теремця до повороту. Бо тягне нас Бакота. Так, немовби тут у воздуху остало те, що тягнуло до неї століттями наших прочан-богомольців. Не задержуючись, з'їздаємо вниз. Віз оставляємо у священика і, не вступаючи до його дому, йдемо просто до старого монастиря. Селяни перестерігають нас, щоб не виходити за високо, бо румуни стріляють із-за Дністра. Але годі. Бути в Бакоті і не бачити докладно монастиря це ще більш гупо, чим бути на Поділлі і не бачити Бакоти. Йдемо стежкою вгору. Ліворуч вузький високий яр, як сотворений для задуми. Спочиваємо тут. Пізніше пополудне пересуває вже по нім предтечі вечірнього сумерку. Кілько наших монахів, князів, бояр і простих мирян відпочивало тут зі своїми турботами!

Йдемо даліше. Нагло виринає перед нами вид на Дністер (якого ми досі не бачили навіть з гори). Дністер в цім місці такий тихий як озеро і як озеро замкнений. Опісля виринають перед нами два його плеса, немов два озера. Ще хвилина ходу попід святу гору — і ці два дністрових плеса лучаються в велику срібну підкову, немов шойно виковану. Ця підкова навіть не здригнеться. Лежить на тлі зелених левад і гір бесарабських — лежить мов загублена, забута...

Очей відірвати годі. Але ноги немов самі йдуть даліше, попід скелю, високо над Дністром. А ще вище над нами теж скеля, довга-довга, скупо поросла тут і там хирлявою деревиною, мов череп старої людини останками волосся. Тільки наша стежина густо закрита зеленою. Вона досить широка, місцями рубана в скелі і така біла, як свіжа домовина. На долі видніє пристань і вузька стежина вгору. Хто не йшов уже нею вгору! За дев'ять віків кілька трагедій лучилося тут! Кілько князів з золотими підковами і кілька бідних старців в подертих одягах, кілька здорової молоді і кілька калік ішло сюди — до свого Бога. Хто зна, чи передтим не було тут і поганської святині? А в нашій літературі нема ні одної повісти про цю гору, хоч вона може дати просто незглибний матеріял...⁶

Йдемо даліше. Нагло перед нами виринає площа, на ній ліворуч при самій скелі мала деревляна церковця зі скромною кришею з чорних деревляних дахівок. Над нею золочений хрест, а на ній надпис: «Храм Всемилоствитого Спаса». По обох боках церковці входи до печер у скелі. Вхидимо до них. Видно виразні сліди кам'яних засув і викопані в скелі домовини для усопших: і по смерті хотіли остати в цім чудовім місці ті, що жили тут. Церков ця зачинена. Йдемо даліше стежиною і заходимо попри малу дзвіничку до невеликої каплиці з чудовім жерелом: ключ чистої як слеза води б'є з гори і паде в чотирикутне кам'яне корито. Вода така чиста, що видно найменчий камінчик на дні. П'ємо. Незвичайно смачна. Не дивниця, що народ приписує їй лічничі прикмети. Я теж переконався про її скорий вплив на здоровля: п'ючи, не міг я скоро відірватися від неї і захрип порядно.

Вузькою стрімкою стежиною ідемо на сам верх майже по нагій горі. Раз ураз оглядаємося на бесарабський беріг. Але ніхто не стріляє. Вийшли на верх. Вітер свище. Перед нами камінеюми. Хтось видирав відси величезні рівні квадрати тесаного каменя. Хто і коли? На горі бачимо печеру, яка сягає аж над Дністер. В голові крутиться, як подивитися в цю глибіню. Чудове місце до трачення людей.

На горі починається рівне поле. Тут мабуть був колись укріплений город. Тепер стоять рядами снопи в копах — а біля них мужик, той, що перетриває всіх володарів і всі наїзди. Підходимо до нього. Старий. Інтелігентне лице. Вдаємося в розмову. «Ех, — жалується, — коби вже раз настав хтось, кого мусіли б ми слухати. Я ще панщину робив, а не було так зле, як тепер». Оповідає, що тут провадив розкопки проф. Антонович⁷ (правильно назвав фамілію!) і відкрив на самім верху гори кістки якоїсь нашої княгині з дорогим перстнем на пальці.

Подем вертаємо в село. Бакинська гора з її видами і споминами зробила

на мене сильніше вражіння, чим навіть Київ-Печерська Лавра. Може своєю скромністю, може своїм поетичним положенням, а може тим, що вона міцно зв'язана з історією моєї вузкої батьківщини — Галичини. І все те мимо того, що ми не бачили нутра старинної церковці, що напів вкопана в скелю.

Вернувши полем у село, попросили ми місцевого священика, о. Косьму Телесницького, показати нам нутро тої церковці. Взяв ключі й пішов з нами. Радо йшли ми вдруге на цю гору. Не знула нас. По дорозі показав нам о. Косьма ще одно чудове жерело на цій горі. Щойно по його поясненнях зрозуміли ми найбільшу трагедію цього місця. Воно перебуло багато нападів і багато трагедій, було навіть місцем осідку розбишацької банди.

Але найбільша його трагедія полягала в тім, що гора з печерами розколюлася і зсунулася в Дністер, засипаючи все так, що і її сліду не було ніякої людської праці. Щойно в останніх часах, ідучи за вказівками старих літописей і народних переказів, відкопано старий монастир, чи радше тільки його частину (бо друга часть зсунулася в воду). З церкви заховалася вже тільки олтарна часть з камінним вівтарем. Найбільша цінність цієї церковці це кований в каміні образ Матері Божої з XII ст. Ми оглядали його. Ніс стертий, але вид гарний. Поганить його тільки нове золочення кругом, виконане якимсь «знавцем», котрому справедливо належало б ся за це «діло» 25 шамполів. Теперішній батюшка знаменито розуміється на тім, що старинностей не вільно «прикрашувати», бо тільки своїм дійсним виглядом викликають вони вражіння. При розкопі відкрито ще олов'яну чашу, залазний хрест і и. Річи та багато костей в нішах печер, які народ розтягав: кого боліла голова — брав череп, кого нога — кістку з ноги і т. д., аж поки всіх оставших костей не зібрали в одну нішу й не закрили перед побожними віруючими⁸. Це побожне грабування старинної церкви відбувалося особливо масово кожного 1 серпня ст., бо тоді народ сходиться тут на прощу й залягає всю гору та й стає навіть на леваді по другім боці Дністра і слухає богослуження. Движиму стіну церкви на той час відсувається і народ бачить із-за Дністра в глибині гори кам'яний старинний вівтар, який викликає дуже сильне вражіння.

Наші міністерства мистецтва і культури повинні скоро заопікуватися цим преінтересним пам'ятником минувшини — українських Помпеїв.

Вже було темно, як ми вернули зі Святої Гори до дому батюшки й хотіли їхати ще 2 верстви до Теремця. Але матушка оглянула вже своїм хазяйським оком наші коні й запротестувала. Ми остали в її гостиннім домі на ніч. Почалася розмова, яка довго тривала і була дуже інтесна. Про українську мову і церкву, про українське духовенство по обох боках Збруча, про школу, в якій досі не завели гального примусу, про селянство й про поміщицькі двори говорили ми. Але над усіми турботами поважного як пророк священика панують дві: 1) турбота про печерну церкву в Святій Горі і 2) турбота про парохіяльний дім, розбитий без причини румунськими гарматами. Батюшка журився тим, що не має фондів на укінчення нової церкви й мусить правити в старинній. А це дуже шкодить цій перлі нашої минувшини. Чому? Бо народ,

особливо в зимі, як надихає, то стеля й кам'яні стіни старої святині покриті льодом, починають таяти і такий дощ ллє на всіх, як надворі. Це розкладає кам'яне нутро святині. Вона щораз більше вітріє й нищиться на очах — одинока в своїм роді святиня. А румуни час до часу стріляють з гармат на село. І людям приступу до ріки не дають. На дністрових островах не дають косити трави. Словом — розкіш.

Ми вписалися в книгу гостей Святої Гори. На жаль, літописи її не бачили, бо о. Косьма згадав нам про неї запізно. Має в ній бути интересна записка про галицького ігумена Григорія, який відновив Бакинський монастир. Літопись називає його «святим чоловіком, якого не було перед ним, ні по нім не буде». За його часів сей монастир мав імення «св. Архистратига Михаїла»⁹. Хто і чому змінив старе імення церкви, невідомо.

Я засипляв під вражінням найбільшої трагедії, яку переживала Бакота. Може український читач, який знає докладно про всі вибухи Везувія, про трагедію Помпеїв, про Кракатао а не знає своїх трагедій, — схоче на мить зайнятися цєю і представить собі її в уяві: місце: Свята Гора над Дністром, час — невідомий: або в часі нападу, або в часі великих дощів, або — щонайстрашніше із-за контрасту — в часі чудової погоди. Густо заселена гора з церквами й дворищами бояр, з укріпленими замками — починає тріскати й осуватися вниз, засипаючи всіх і вся, що в ній і на ній жило. І тихо стає на гамірній колісній горі. Тільки смерть по ній тихо ходить і глухі перекази блукають по околичних селах, про «монастир за залізними дверима, за 12 брамами...»

Є перекази, що в Бакинській горі є ще невідкопана соборна церква з часів могутности Бакоти. В самій Бакоті і на її полях викопують при кожній нагоді масу людських костей і всяких старих річей¹⁰. Так — посмертна історія українських Помпеїв щойно починається.

Раненько ми поїхали до м. Старої Ушиці, положеної теж над Дністром у віддаленні 12 верств від Бакоти. Це стара торговельна пристань над Дністром, але з її мешканців ніхто нічого не знає про її минувшість¹¹. Навіть благочинний (декан), до якого я вступав, умів мені сказати лише те, що стара церква в Ушиці стояла там, де тепер угол подвір'я нової церкви й угол огорода паракіаляльного дому при гостинці. Була це очевидно церква пристані, як Ілії в Києві. Може розкопки дали б щось интересного. Хто і відкіля боронив цього міста? Мабуть на горі Пужевка (де є два жерела, але з поганою водою) стояв замок. Ми з трудом видрапалися на цю майже нагу гору з синім, зеленим, червоним і білим камінням. На її верху орне поле. Там чудове місце для цілого города з укріпленнями. Але мужики, яких ми там застали, не знали про жадні сліди старих окопів, мурів, льохів. Не уміли також оповісти нічого про недалеку гору Корманську — стрімку, білу, скелісту. На Пужевці знайшов я интересну крем'яну стрілу, про долю якої оповім при кінці. Недостача яких-небудь переказів про пам'ятки Старої Ушиці (ми розпитували мужиків, міщанок, жидів) дасться може пояснити тим, що цей торговельний город був основніше руйнований чим Бакота, а населення та винищувано, що зірвалася нитка традиції.

Зі Старої Ушиці вернули ми пополудни до Бакоти й поїхали до села Теремці, щоб оглянути гору Теремець¹². На ній є нові окопи з часів цієї війни. Але всі селяни, яких ми питали, стверджували згідно, що на Теремці є й «дуже старі сліди». Ліземо на гору. Вона виглядає на округлу, але в дійсності на неї так трудно вилізти, як на перший лучший карпатський верх (дорога в об'їзд за довга). Ні ліса, ні дерев на ній нема, тільки трава. Скрізь по ній розкидані сірі скелі, врослі в землю, різної форми й величини. Мається вражіння, що гіпопотамаи й крокодили вигріваються на ній до сонця. Особливо інтересні дві системи цих сірих скель, якби створені на два форти для захисту головного терену на самім верху гори. Одн з цих скельних системів, що стоїть ліворуч, оглядаємо докладно: перед ним округла скеля, виглядає як потворно велика білярдова куля. Блище — значна кількість дрібного каміння, неврослого в землю. Воно виглядає так, якби зсунулося з цієї скельної системи, де колись служило за підмурівку. В хвили, як сперечаємося, чи це дрібне каміння походить з підмурівок, чи воно «з природи» тут накидане — тов[ариш] нашої прогульки знаходить між цим камінням жорновий камінь з виверченою в середині дірою, вже звітрілий зі старости. На цей безсумнівний доказ, що тут було людське житло, суперечка затихла. Ми забрали дорогий доказ і підступили до самих скель. Тут відкрили ми дальші сліди людської праці, а саме довгі фрамуги в скелях, де мусіли стояти кам'яні стовпи, що піддержували підмурівку. В однім місці викована в камені стопа.

Виходимо на шпиль. Очевидно тут мусіла стояти якась будівля. Але від тоді минуло тільки часу, кілька його треба, щоби звітрів камінь від жорен, який ми постановили дарувати українському державному університетові в Кам'янці. Вид звідси трудно описати. Недалеко гори: «Кремінець» і «Комарівська». Дві верстви від Теремця — Свята Гора Бакинська. Між ними чудова півокругла долина, яка мусіла колись бути великим заливом Дністра. Тепер тут поле рівне як стіл. А там далі Дністер тихий і поважний, як старий мужик, що онде йде верхами. Підходимо до нього. Сивий, трьоха похилений, але такий бадьорий, що немов репрезентує силу, яка перетриває всіх наїзників. Здоровимось й питаємо кілька йому літ.

— Сімдесят.

— Чи є тут на сій горі якісь старі сліди?

— Є чотири ями, де стояла віха. Вона стояла тут ще перед Аполіоном (Наполеоном), що приходив сюди війною.

— Від кого чув про цю «віху»? — питаємо.

— Від свого діда.

— А на що цієї «віхи»?

— Нею давали знак, як ішли татари, тоді «віху» запалювали і вона горіла.

— А що ви, батьку, скажете на цей «камінь»? — показуємо йому жорна.

— То з жорнів. Але тепер таких жорнів нема.

— Які ж тепер є?

— Більші.

— Чи не знаєте ви ще про якісь старі сліди на сій горі або на сусідній?

— Там, — показує рукою, — в колодівським лісі є старі могилки¹³. І ще в однім місці є, — знов показує напрям.

— А жерело на цій горі є?

— Є, на збочи. — показує.

Ми пішли оглядати чотири ями. Дійсно є. Виглядають так, немовби тут щось запалося в чотирьох місцях. Пробуємо витягнути бодай одну каменюку. Годі, занадто вросла в землю.

Сонце зайшло і сумерк вступив на гори — тихо, як монах у темній киреї. Бакинська гора немов омлівала в півсні і мертва тиша залягла корону з гір кругом старої столиці Пониззя. Велика череда чорних і білих овець ішла по узбіччі княжої гори, де колись стояли тереми наших володарів. Ішла з паші, як татари по грабунку.

Чи це дійсно княжа гора? Крім того, вище сказаного вказують на це ще й назви околичних сел. Старі свідки того, що тут була колись інтендантура княжого двора, — Колодівка, Козодави¹⁴, Раколупи¹⁵, Студениця¹⁶ і т. п. Подібні назви зустрічаємо постійно кругом княжих столиць. Старі свідки натурального господарства тих часів. Поміж скелями Теремця засвітив вечірний вітер, мов голос завзятого батька Ярослава Осмомисла: «Се аз Володимерко син Володарев, внук Ростиславов, князь на Галичи, Перемишлі, Звенигороді і Теребовлі, володар Ряшева, Ушиці й Бакоти...»

А де ще докази на це? В землі. Там їх неперебрана сила. Тільки що ми не мали змоги доручити ученим вишукати їх. Археологом нашим був мужик, темний з вини царату. Той самий мужик, що під свободою розуміє свобідний виріб самогонки, що ділиться з сусідом панськими зеркалами, причім розбиває їх на прах, що перед фотографією поміщика світить свічку, щоб стати таким багатим як поміщик, що нищить овочеві дерева в зразкових садах...

Мій фірман, якому я дав тим часом сховати кам'яні жорна з Теремця і крем'яну стрілу з гори Пужевки, порадився з моїм денщиком і старе жорнове колесо розбили. Хотіли переконатися чи воно міцне, як оповідали мені. А крем'яну стрілу теж розтовкли — на кресила. Я вчас пригадав собі, що коли вчений чоловік міг казати озолотити старинний образ Матери Божої, то невчений селянин міг розбити старе каміння. Він не розуміє вартости його як пам'ятки. А ми інтелігенти не пояснюємо їм цього.

Український державний університет в Кам'янці одержить від нас в дарі розбитий камінь старинних жорен з княжої гори¹⁷. Ми зв'язали його мідяним дротом. Може він лехше впаде в очі молоді й пригадуватиме їй, що треба учити народ шанувати рідну старину.

Примітка: До знайдених пам'яток, які даруються музеям, треба все дописати: хто, коли, де і при якій нагоді знайшов їх. Без такої метрики річ мало має вартости для науки. — О. Н.

Того ж автора

вийшли окремими книжками і брошурами в українській мові:

1. Що то є суспільні класи, боротьба клас, пролетаріят, буржуазія, капіталізм і організація.
 2. Суд Олекси Довбуша.
 3. Про карпатських опришків.
 4. Про вшехполяків, їх історію, теорію і таємну організацію.
 5. Новомальтузіянська теорія.
 6. Хроніка руху укр. академічної молоді.
 7. Що то є нарід або нація.
 8. Як називається наш Рідний Край і нарід.
 9. Формальні проблеми української державности.
 10. За що боремося (нарис устрою України).
 11. З кривавого шляху У.С.С.
 12. Слідами Укр. Січових Стрільців.
 13. Над Золотою Липою.
 14. Готама Будда.
 15. Князь Ярослав Осмомисл, укр. історична повість з 12 ст. в 2 томах (нагороджена найбільшою конкурсною премією галицької «Просвіти»).
 16. Огні Срібної Землі (про Спижську Землю).
 17. Проти орд Джингісхана, укр. істор. повість з 13 ст. в 2 том.
 18. Ескізи зі школи життя.
 19. Історія України, видає «Союз визв. України».
- Приготовляється до друку:
20. Роксоляна, улюблена жінка Сулеймана Великого завойовника і законодавця (істор. повість з 16 ст. про салтанку з укр. роду).

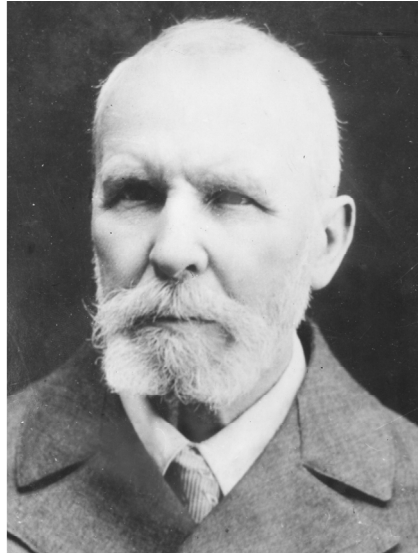
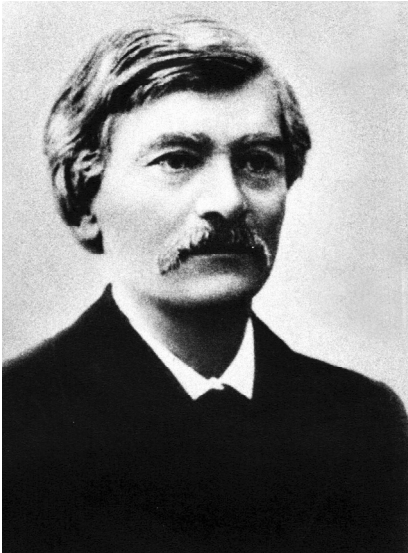
Примітки й коментарі:

1. Пониззя – південна частина сучасного Західного Поділля. За твердженням О.Л.Баженова “в класичному розумінні серцевиною Понизззя... є басейн Середнього Подністров’я, як південно-східна окраїна Галицько-Волинської держави”. У XIII ст. центром Понизззя була літописна Бакота.

2. Китайгород – село Ушицького повіту (нині – Кам’янець-Подільського району). Перші згадки про поселення відносяться до початку XVII ст. За твердженням деяких дослідників (Ян Потоцький та інші), на його місці знаходилося місто Метоніум, позначене на карті Птолемея II ст. н.е. У середині XVII ст. в Китайгороді побудовано замок, що перетворило його на стратегічний пункт. Власниками Китайгорода були Потоцькі, Кроковські, Грабовські, Резвові, Пржелуські. У селищі річка Тернавка утворює глибокий яр, через який проходить важка та небезпечна дорога, саме тому О. Назарук писав, що військо, яке хоче залишитися без артилерії, повино їхати через Китайгород.

3. Осип Назарук у творі Бакинською називає Бакотську гору.

4. Комніни – династія візантійських імператорів (1057–1059, 1081–1185 рр.), яка походила з Комни (Мала Азія). Імператорами з цього роду були Ісаак I (1057–1059), Олексій I (1081–1118), Іоанн II (1118–1143), Мануїл I (1143–1180), Олексій II

Дослідники Бакоти В.Б. Антонович та Ю.Й. Сіцинський

(1180–1183), Андронік I (1183–1185). Останній з них був скинутий з престолу внаслідок змови малоазійської знаті і страчений. Однак твердження Осипа Назарука дещо сумнівне, оскільки матір Ярослава Осмомисла не походила з роду Комнінів. За висновками Татішева, угорськими джерелами та генеалогічними дослідженнями дружиною Володимирка Володарковича та матір'ю Ярослава Осмомисла була Софія – донька угорського короля Коломана від першого шлюбу, сестра угорського короля Іштвана II і зведена сестра Бориса, сина Єфимії Володимирівни.

5. На час правління Володимирка Володарковича та Ярослава Осмомисла на Пониззі згадується лише Ушиця під 1144 роком. Перша згадка про Бакоту датується 1241 роком і пов'язана з опозиційним до Данила Галицького боярином Доброславом Суддичем, який захопив Бакоту і волость.

6. Здогадка Осипа Назарука про існування в Бакоті язичницького культового центру підтверджена розкопками археологічної експедиції під керівництвом І.С. Винокура.

7. Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – український історик, археолог, археограф, громадський діяч. 1883 року відвідав Бакоту та розкопав курган на вершині Білої гори. У липні 1891 та серпні 1892 рр. разом з Ю.Й. Сіцинським та М.С. Грушевським проводив розкопки Бакотського монастиря. Інформацію про Бакоту В.Б. Антонович виклав у працях “Путевые очерки Подолии”, “О скальных пещерах на берегу реки Днестра” та брошурі “Бакотский скальный монастырь”.

8. Під час розкопок, які проводив священник Е. Праницький з місцевими селянами, поховання в монастирі були розграбовані, жоден кістяк не мав анатомічного порядку,

Копії фресок з Бакотського монастиря.

а в багатьох похованнях не вистачало частин скелету, які рознесли селяни. Щоб припинити це пограбування, було вирішено скласти кістяки в одну з ніш і закрити їх.

9. Осип Назарук пов'язує відновлення Бакотського монастиря з галицьким ігуменом Григорієм, а також стверджує про те, що монастир був на честь св. Михайла, спираючись на наскельний напис: “Григорий воздвиг место се. Благослови Григория игумена давшего силу св. Михаилу”.

10. Твердження О. Назарука про численні знахідки речей та кістяків поблизу Бакоти, що вказувало на існування поселення, було підтверджено розкопками археологічної експедиції під керівництвом професора І.С.Винокура.

11. Стара Ушиця – одне з найдавніших поселень Пониззя. Розташована на березі річки Дністер. Вперше в літописах згадується під 1144 роком, коли входила до галицьких володінь Володимирка Володаровича і під час війни останнього з Всеволодом Ольговичем була захоплена союзником Ольговича Ізяславом Давидовичем (“повернув йому [Володимирку. – Авт.] Всеволод Ушицю й Микулин”). Знову Ушиця згадується під 1159 роком, коли місто взяв в облогу Іван Берладник. У подальшому до 1436 року відомостей про Ушицю немає. Належала Карачевським та Яцимирським. З другої половини XVII ст. була королівським володінням і центром Ушицького староства. 1795 року стала повітовим містом, але 1826 року повітовий центр перенесено в містечко Літнівці, яке перейменували на Нову Ушицю, а Ушиця стала Старою. На сьогодні більша частина літописної Ушиці затоплена водами Дністровського водосховища.

12. Теремці – село Ушицького повіту (сучасний Кам’янець-Подільський район). Багато дослідників сходяться на думці, що, будучи передмістям Бакоти, в Теремцях розташовувалися княжі теремі, звідки власне і назва. Вперше в документах згадується 1388 року. Під владою Речі Посполитої поселення було королівським маєтком. Біля села розміщена гора Теремець, на вершині якої був насип каміння — залишки давньої будівлі (ймовірно стіни), а біля її підніжжя – давній некрополь та печера. На сьогодні Теремці затоплені водами Дністровського водосховища.

Залишки скельного монастиря (сучасне фото).

13. Колодівка – село Ушицького повіту (сучасний Кам'янець-Подільський район). Розташована неподалік Бакоти.

14. Козодавинці – село розташоване неподалік Бакоти. До 1795 року належало до королівських володінь. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 серпня 1966 року перейменоване на Каштанівку.

15. Раколупи – правильна назва Раколупці. Село Ушицького повіту (сучасний Кам'янець-Подільський район). Були присілком села Чабанівка. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 серпня 1966 року перейменовані на Барвінкове. Рішенням Хмельницького облвиконкому від 21 березня 1984 року Барвінкове вилучено з облікових даних через затоплення водами Дністровського водосховища.

16. Студениця – одне з найдавніших поселень Пониззя. Вперше згадується 1388 року. 1432 року володарем Студениці був Конрад Кемлич, а далі – його нащадки. 1493 року в поселенні було лише “2 дими”, а 1530-го обезлюднене внаслідок татарського нападу. 1633 року замок та поселення були захоплені військами Абази-паші. Знищувалося містечко також у період турецького панування 1672–1699 рр. та в 1702 р. У подальшому Студениця належала Потоцьким, Садовським, Мошинським, Шембекам, Лідерсам, Гарачинецьким. Вже в XIX ст. у містечку та його околицях траплялися численні археологічні знахідки. Рішенням Хмельницького облвиконкому від 27 жовтня 1981 року Студеницю вилучено з облікових даних через затоплення водами Дністровського водосховища.

17. Найімовірніше жорна були передані Кабінету мистецтв Кам'янець-Подільського державного українського університету, яким завідував Юхим Сіцінський. Осип Назарук був особисто знайомий з Ю. Й. Сіцінським, оскільки вони разом входили до Архівної комісії.

Наші автори

Айвазян Олена Борисівна (м.Хмельницький), директор наукової бібліотеки Хмельницького національного університету, аспірантка кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бачинська Олеся Михайлівна (м.Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бесарабчук Геннадій Володимирович (м.Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Блажевич Юрій Іванович (м.Хмельницький), старший викладач кафедри суспільних дисциплін. Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України.

Веселовська Оксана В'ячеславівна (м.Кам'янець-Подільський), вчений секретар наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Григоренко Олександр Петрович (м.Хмельницький), доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету.

Гудима Вадим Валерійович (м.Кам'янець-Подільський), здобувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Жалюк Оксана Петрівна (м.Вінниця), старший викладач Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого університету розвитку людини "Україна".

Завальнюк Олександр Михайлович (м.Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України, академік Академії наук

вищої освіти України, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Земський Юрій Сергійович (м.Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та країнознавства Хмельницького національного університету.

Іваневич Лілія Анатоліївна (м.Хмельницький), кандидат історичних наук, завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін, вчений секретар Хмельницького інституту конструювання моделювання швейних виробів.

Каньоса Поліна Степанівна (м.Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, професор, декан педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кеба Олександр Володимирович (м.Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коцицька Юлія Адамівна (м.Кам'янець-Подільський), студентка 5 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Комарницький Олександр Борисович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України.

Конет Іван Михайлович (м.Кам'янець-Подільський), доктор фізикоматематичних наук, професор кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики, начальник науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кравчук Олександр Миколайович (м.Вінниця), кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського.

Крик Назар Васильович (м.Кам'янець-Подільський), працівник наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кучеров Геннадій Геннадійович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії Подільського державного аграрно-технічного університету.

Кух Олеся Миколаївна (м.Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Легун Юрій Вікторович (м.Вінниця), доктор історичних наук, доцент, директор Державного архіву Вінницької області.

Лозовий Віталій Станіславович (м.Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маринін Іван Григорович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії, історії музики та гри на музичних інструментах Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маїшталір Андрій Іванович (м.Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мельник Едуард Михайлович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Міляевич Ірина Володимирівна (м.Рівне), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету.

Місінкевич Леонід Леонідович (м.Хмельницький), доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави та права Хмельницького університету управління та права.

Олійник Сергій Васильович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Онуфрієва Ліана Анатоліївна (м.Кам'янець-Подільський), кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, заступник начальника науково-дослідного сектору Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пагор Валентин Віталійович (м.Кам'янець-Подільський), студент 5 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова студентського наукового товариства історичного факультету.

Перерва Володимир Степанович (м.Біла Церква), кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ "Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна".

Покалюк Вадим Вікторович (м.Кам'янець-Подільський), викладач коледжу Подільського аграрно-технічного університету.

Прокопчук Віктор Степанович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, заслужений працівник народної освіти України, директор наукової бібліотеки, професор кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рибак Іван Васильович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Семенчук Сергій Олександрович (м. Хмельницький), здобувач кафедри Історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, викладач Хмельницького економічного університету.

Сербалюк Юрій Володимирович (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Солончук Микола Сергійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, професор, заслужений працівник фізичної культури і спорту України, декан факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Старенький Ігор Олександрович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Телячий Юрій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Теплінський Юрій Володимирович (м. Кам'янець-Подільський), доктор фізико-математичних наук, професор, лауреат державної премії України в галузі науки і техніки, завідувач кафедри диференціальних рівнянь Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Топольницька Галина Юрївна (м. Хмельницький), кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України.

Трембіцький Анатолій Михайлович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника "Межибіж".

Трембіцький Андрій Анатолійович (м. Хмельницький), магістр історії, краєзнавець.

Федорчук Володимир Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інформатики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хіхляч Богдан Миколайович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Хоптяр Юрій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Щирба Віктор Самуїлович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат фізико-математичних наук, доцент, декан фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Зміст

ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І.І.ОГІЄНКА

Завальнюк О.М. Іван Огієнко – організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.)	3
Прокопчук В.С. Є.І.Сохацька – дослідниця наукового спадку І.І.Огієнка	32

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ПОДІЛЛЯ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Блажевич Ю.І. Організація та функціонування духовної освіти в Подільській православної єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.)	41
Земський Ю.С. Освіта селян в польському, російському та українському проектах середини XIX ст. з облаштування Правобережної України	56
Сербалюк Ю.В. Повітові та сільські попечительства дитячих притулків на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст.	66
Айвазян О.Б. Вплив бібліотек подільського товариства “Просвіта” на активізацію культурно-освітнього життя краю у 1906–1914 рр.	74
Стецюк В.Б., Козіцька Ю.А. Особовий склад проскурівського підвідділу Російського військово-історичного товариства (1911–1914 рр.)	80
Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська учительська семінарія (1913–1920 рр.)	88
Комарніцький О.Б. Громадсько-політична діяльність та повсякденне життя студентської молоді Вінницького педагогічного технікуму (20–30-ті рр. XX ст.)	95

Покалюк В.В. Часопис “Червоний кордон” про Кам’янець-Подільський сільськогосподарський інститут середини 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст.	113
Пагор В.В. Вінницький медичний інститут: кадри, студентський контингент, матеріальна база (1934–1939 рр.)	123
Топольницька Г.Ю. Хмельницький обласний музично-драматичний театр імені Г.І.Петровського: сторінки історії (1931–1945 рр.)	134
Місінкевич Л.Л. Шлях до визнання (до 20-річчя заснування Хмельницького університету управління та права)	143

ДІЯЧІ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ І НАУКИ НА ПОДІЛЛІ

Прокопчук В.С. Академік НАН України Петро Тимофійович Тронько: погляд зблизка (з щоденникових записів)	153
Гудима В.В. Михайло Куриленко – губернський комісар Директорії УНР, освітній та громадсько-політичний діяч Поділля у 1917–1920 рр.	179
Трембіцький А.М., Трембіцький А.А. Митець Петро Холодний і його картина “Ой у полі жито...”	187
Телячий Ю.В. Професор-хмельничанин Валентин Садовський: гриф секретності знятий	203
Легун Ю.В., Кравчук О.М. Творчий спадок Ігоря Губаржевського	209
Григоренко О.П. Професор В.Б.Рудницький – видатний представник вітчизняної технічної науки	226
Маринін І.Г. Науково-дослідницькі та творчо-мистецькі орієнтири професійно-педагогічної діяльності професора Лабунця Віктора Миколайовича	237

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Солопчук М.С. Олександр Петрович Петров (до 50-річчя від дня народження)	244
Каньоса П.С. Сподвижниця подільського мистецтвознавства (Наталія Олексіївна Урсу)	247

ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА ТА КУЛЬТУРА

Лозовий В.С. Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.)	255
Кучеров Г.Г. Діяльність “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.)	263
Машталір А.І. Могила Т.Г.Шевченка у Каневі: спроби впорядкування та екскурсійна привабливість (1918 р.)	271
Бачинська О.М. Кам'янець-Подільський Український національний хор за доби гетьманату П.Скоропадського	281
Олійник С.В. Театральний серпень 1919 року (до історії мистецького життя Поділля в добу Директорії УНР)	289
Кух О.М. Фінляндія на сторінках кам'янецької преси 1919–1920 рр.	294

ЕТНОКУЛЬТУРА, КОНФЕСІЙНЕ ЖИТТЯ І ПОБУТ ПОДОЛЯН

Хіглич Б.М. Книжковий репертуар в уніатській церковній практиці на Поділлі у XVIII ст.	303
Перерва В.С. “Царські дні” в церковних богослужіннях Подільської єпархії XIX – початку XX ст.	319
Стецюк В.Б. Полкові храми Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст.: історичний та архітектурний аспекти	328
Старенький І.О. Вивчення старожитностей і створення археологічної карти Подільської губернії (60-і рр. XIX ст. – 1901 р.)	333
Шевчук В.В. Стан наукового вивчення легенд та переказів із Поділля на рубежі XX століття	339
Рибак І.В. Подільський селянин у повсякденному житті в доколгоспний період: гігієна, харчування, праця	351
Іваневич Л.А. Наукова розробка проблеми дослідження традиційного народного одягу українців Поділля (20–80-ті рр. XX ст.)	366
Жалюк О.П. Діяльність клубних закладів Вінниччини з відродження та збереження української традиційної культури у сучасних умовах	380

Семенчук С.О. Язичницькі святилища ранньосередньовічної доби в Середньому Подністрів'ї	390
---	-----

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Кеба О.В., Конет І.М., Онуфрієва Л.А. Наукова діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011 році	398
Бесарабчук Г.В., Солопчук М.С. VI Всеукраїнська науково-практична конференція “Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти”	420
Кеба О.В., Конет І.М., Онуфрієва Л.А. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів університету за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році	428
Конет І.М., Онуфрієва Л.А. Міжнародна науково-практична конференція “Молоді науковці Поділля: здобутки та перспективи досліджень”	444
Телячий Ю.В. Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю” (м.Хмельницький, 1 березня 2012 р.).....	448
Конет І.М., Федорчук В.А., Щирба В.С. V Міжнародна наукова конференція “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації”	451
Конет І.М., Онуфрієва Л.А. Звітна наукова конференція студентів та магістрантів університету за підсумками НДР у 2011–2012 навчальному році	453
Конет І.М., Онуфрієва Л.А. IV міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин”	468
Конет І.М. Міжнародна конференція “Теорія наближення функцій та її застосування”	473
Конет І.М., Теплінський Ю.В. Міжнародна конференція “Диференціальні рівняння та їх застосування”	475
Прокопчук В.С., Веселовська О.В. Всеукраїнська науково-практична конференція	478

Конет І.М., Онуфрієва Л.А. Організація та результати науково-дослідної роботи студентів у 2011–2012 навчальному році	481
---	-----

З ІСТОРІЇ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ

Мілясевич І.В. Фахові періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття	487
Кух О.М., Стецюк В.Б. “Українська старовина” – перший історичний часопис Поділля (1919 р.)	496

РЕЦЕНЗІЇ

Хоптяр Ю.А. Цікаве краєзнавче дослідження	503
Комарницький О.Б. Підгурний І. С. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / І. С. Підгурний, Н. О. Урсу. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 232 с.	508

НАШІ РАРИТЕТИ

Прокопчук В.С., Старенький І.О., Крик Н.В. Українські Помпеї на Поділлі	512
Др. Осип Назарук. До Бакоти: вражіння з подорожі до українських Помпеїв	515
Наші автори	526

ISBN 978-966-2187-49-6

Наукове видання

Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2012. – Т.19 : 130-річчю від дня народження Івана Огіснка присвячується. – 536 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ №13871-2845 ПР від 22.04.2008 р.,
видане Міністерством юстиції України

*Світлина на обкладинці: керівництво Кам'янець-Подільського
державного українського університету (22 жовтня 1918 р.)*

Підписано до друку 22.10.2012 р. Формат 64x80 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 32. Обл.-вид. арк. 31,15. Наклад 300 прим.

Редактор С. Трубчанінов
Коректор О. Бачинська

Приватне видавництво “Оіум”

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ХЦ №009 від 12.10.2000 р.
м. Кам'янець-Подільський, пров. Михайлівський, 8/4,
тел. (03849) 9-08-14 oium@meta.ua